

Acta Linguistica Lithuanica

Acta
Linguistica
Lithuanica

LXXI

Vilnius 2014

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ / EDITOR-IN-CHIEF

Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

REDAKcinė KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Pietro Umberto Dini (Università di Pisa)

Jolanta Gelumbeckaitė (Universität Frankfurt am Main)

Tomáš Hoskovec (Masarykova univerzita)

Brian D. Joseph (The State University of Ohio)

Laima Kalėdienė (Lietuvių kalbos institutas)

Николай Казанский (Российская академия наук, Институт лингвистических исследований, Санкт-Петербург)

Götz Keydana (Universität Göttingen)

Asta Leskauskaitė (Lietuvių kalbos institutas)

Daniel Petit (École Normale Supérieure, Paris)

Pēteris Vanags (Latvijas universitāte, Stockholms universitet)

REDAKCIJOS SEKRETORĖ / ASSISTANT TO THE EDITOR

Dalia Kačainaitė-Vrubliauskienė (Lietuvių kalbos institutas)

SUDARĖ / COMPILED BY

Grasilda Blažienė (Lietuvių kalbos institutas)

Lietuvos
mokslo
taryba

ŽURNALO RENGIMĄ IR LEIDYBĄ FINANSAVO
Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-7-48).

TURINYS / CONTENTS

STRAIPSNIAI / ARTICLES

- Michail Tarelka, Sergejus Temčinas*
Lithuanian Incantation in Arabic Script from a Tatar Manuscript. 11
Lietuviškas užkalbėjimas, užrašytas arabiškais rašmenimis totorių rankraštyje
- Rolandas Kregždys*
Kristijono Donelaičio veikalų skolintinė leksika: polonizmai. 23
Lexical Borrowings in the Works by Kristijonas Donelaitis: Polonisms
- Janina Švambarytė-Valužienė*
Mato Slančiausko rankraštinis *Žodynelis = Iš enciklopedijos. 1903* 64
The Dictionary = From Encyclopaedia. 1903 – The Manuscript
Dictionary of Matas Slančiauskas
- Santeri Junttila*
Naujausias senovės baltų ir finų kalbų kontaktų tyrimų penkiasdešimtmetis 102
The Latest Fifty Years of Studies into the Prehistoric Contacts between Baltic and Finnic
- Harald Bichlmeier, Václav Blažek*
Elbe – zu den Quellen eines Hydronyms 125
Elbė: apie vieno hidronimo ištakas
- Laimutis Bilkis*
Dėl kai kurių lietuvių vandenvardžių kilmės (II) 147
Regarding the Origins of Some Lithuanian Hydronyms (II)
- Aurelija Gritėnienė*
Augalinės kilmės asmenvardžiai šiuolaikinėje lietuvių vaikų prozoje. 158
Anthroponyms of Plant Origin in Contemporary Lithuanian Prose for Children
- Rytis Ambrazevičius, Asta Leskauskaitė*
Cues for Consonant Voicing: Its Assimilation in Word Juncture. 172
Priebalsių balsingumo požymiai. Jų asimiliacija žodžių sandūroje
- Rima Bakšienė*
Vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsiai: kiekybės santykiai 193
The Diphthongs of West Highlanders in Kaunas Area: Quantitative Ratio
- Janina Švambarytė-Valužienė*
Kalbinio punkto gyvavimo situacija: XX a. vidurys – XXI a. pradžia 215
The Vitality of Language Points: Middle of the 20th – Beginning of the 21st Century

<i>Vitalija Karaciejūtė</i>	
Varėnos šnektos daiktavardžio giminės kategorija	229
The Category of Gender of Noun in Varėna Sub-dialect	
<i>Rita Miliūnaitė</i>	
Naujieji kontaminaciniai dariniai lietuvių kalboje	246
New Blendings in the Lithuanian Language	
<i>Grasilda Blažienė</i>	
Dar apie Prahos rankraštinių vokiečių–lietuvių kalbų žodyną	265
More on the Prague Manuscript German–Lithuanian Dictionary	
<i>Birutė Triškaitė</i>	
Ar Frydrichas Vilhelmas Hakas – vadinamojo Prahos rankraštinio žodyno autorius?	292
Is Friedrich Wilhelm Haack the Author of the So-Called Prague Manuscript Dictionary?	
<i>Ilja Lemeškin</i>	
Rankraštinis Frydrichui Wilhelmui Hakui priskiriamas vokiečių–lietuvių kalbų žodynas Čekijoje	318
Manuscript German–Lithuanian Dictionary Credited to Friedrich-Wilhelm Haack in the Czech Republic	

ĮŽVALGOS / INSIGHTS

<i>Zigmas Zinkevičius</i>	
Lietuvių kalbotyros bolševikmečiu keistenybės. Keli atsiminimų epizodai	345
<i>Ona Kažukauskaitė</i>	
Dėl „Lietuvos vietovardžių žodyno turtinimo“	349

RECENZIJOS / REVIEWS

<i>Jonas Palionis</i>	
Evalda Jakaitienė. <i>Leksikologija</i>	355
<i>Aldona Paulauskienė</i>	
<i>Latviešu valodas gramatika</i>	364
<i>Miroslaw Jankowiak</i>	
<i>XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolinguistinis ir sociolinguistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai</i> . Sudarytojos Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė	392
Nurodymai autoriams	399
Guidelines for contributors	400

Malonūs

ACTA LINGUISTICA LITHUANICA

skaitytojai ir autoriai,

džiugu, kad gausėja ir įvairėja žurnalo autorių būrys, kad jame savo straipsnius noriai skelbia kitų šalių lingvistai, kad jis yra skaitomas ir tampa parankine knyga ne vienam iš mūsų.

Lituanistams ir baltistams tikrai daug medžiagos apmąstymams suteiks Michailo Tarelkos ir Sergejaus Temčino straipsnis „Lithuanian incantation in Arabic script from a Tatar manuscript“ („Lietuviškas užkalbėjimas, užrašytas arabiškais rašmenimis totorių rankraštyje“), kuriame aptariamas unikalus lietuvių kalba arabiškais rašmenimis rašytas rankraštinis tekstas, neseniai rastas buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse gyvenančių totorių XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje rašytame chamaile (maldaknygėje). Straipsnis primygtinai parodo, kad rankraštnų gelmėse slypi daug mūsų kalbos turtų. Mokslininkų reikalas jų ieškoti, juos rasti, o suradus skelbti. Suomis Santeri Junttila straipsnyje „Naujausias senovės baltų ir finų kalbų kontaktų tyrimų penkiasdešimtmetis“ nauju žvilgsniu žvelgia į baltų ir finų kalbų kontaktus, parodydamas, kad lingvistika turi gręžtis į archeologiją priešistorinių kontaktų kontekste. Jaunosios kartos vokiečių indoeuropeistas ir onomastas, aktyvus ALL autorius Haraldas Bichlmeieris drauge su garsiu čekų lingvistu Václavu Blažeku straipsnyje „Elbe – zu den Quellen eines Hydronyms“ („Elbė: apie vieno hidronimo ištakas“) aptaria žodžių darybos sunkumus ir įvertina įvairius etimologinius bandymus atsižvelgdami į semantinę tipologiją.

Siekdami tarptautiškumo lietuvių mokslininkai savo straipsnius žurnale pradeda publikuoti ir anglų kalba. Visų autorių straipsniai, įžvalgos ir recenzijos tikrai yra svarbūs mūsų mokslo šiandienai ir rytdienai.

Žurnalo redakcinė kolegija ypač norėtų atkreipti skaitytojų dėmesį į du autorius: akademiką profesorių Zigmą Zinkevičių ir profesorių Joną Palionį, kuriedu neseniai atšventė labai gražias sukaktuves. Redakcinė kolegija, nuoširdžiai sveikindama sukaktuvinius, labai džiaugiasi, kad garbūs Kolegos savo neblėstančia energija ir išmintimi patys pasveikino žurnalo skaitytojus šiame numeryje publikuojamais tekstais – įžvalga ir recenzija.

Nuoširdžiai laukdama autorių tyrimų išraiškų straipsniais
vyriausioji redaktorė
Grasilda Blažienė

Straipsnīai
Articles

MICHAIL TARELKA

Center for Belarusian Culture, Language
and Literature Researches of the National Academy
of Sciences of Belarus

Fields of research: Oriental and Slavic Studies.

SERGEJUS TEMČINAS

Institute of Lithuanian Language

Fields of research: Slavic and Baltic studies.

LITHUANIAN INCANTATION IN ARABIC SCRIPT FROM A TATAR MANUSCRIPT

Lietuviškas užkalbėjimas, užrašytas arabiškais
rašmenimis totorių rankraštyje

ANNOTATION

The article presents the first ever known Lithuanian manuscript text written in Arabic script by Tatars of the former Grand Duchy of Lithuania. The text was recently identified in a *chamail* written in late 19th–early 20th century and now kept in a private collection in Minsk. The manuscript was previously in use in the town(s) of Pastavy and perhaps Myadzyel in Belarus, in close vicinity of the Lithuanian border. The Lithuanian text is a short incantation against snake bites. The authors publish it in Latin transliteration (along with a photo of the corresponding manuscript fragment) and propose its interpretation based on textually similar Lithuanian folklore incantations against snake bites. The Lithuanian incantation known from the unique Tatar manuscript must have originated more or less in the same region of eastern Lithuania/western Belarus (somewhere between the settlements of Dysna, Tverečius, Mielagėnai, Adutiškis in Lithuania, and Pastavy in Belarus) where, in all probability, it was later written down by Tatars using the Arabic script.

KEYWORDS: Lithuanian Tatars, manuscripts, Lithuanian language, folklore, incantations.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Lietuvos totoriai, rankraščiai, lietuvių kalba, tautosaka, užkalbėjimai.

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje aptariamas pirmasis žinomas arabiškais rašmenimis užrašytas tekstas. Jį užrašė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės totoriai. Neseniai tekstas buvo aptiktas XIX a. pabaigos – XX a. pradžios chamaile, šiuo metu saugomame privačioje kolekcijoje Minske. Rankraštis anksčiau buvo naudojamas Pastovio arba Medilo miestų regione Baltarusijoje, esančiuose visai netoli Lietuvos sienos. Lietuviškas tekstas – tai trumpas užkalbėjimas nuo gyvatės įgėlimo. Autoriai tekstą užrašė lotyniškais rašmenimis (kartu pateikdami atitinkamą rankraščio fragmento kopiją) bei pasiūlė jo interpretaciją, paremtą panašiais lietuvių liaudies užkalbėjimais. Lietuviškas užkalbėjimas totoriškame rankraštyje greičiausiai bus kilęs iš beveik to paties Lietuvos rytų ir Baltarusijos vakarų regiono (maždaug tarp Dysnos, Tverėčiaus, Mielagėnų, Adučiškio gyvenviečių Lietuvoje ir Pastovio gyvenvietės Baltarusijoje), kur vėliau jį ir užrašė totoriai, naudodami arabiškus rašmenis.

INTRODUCTORY REMARKS

The manuscript heritage created by Tatars of the former Grand Duchy of Lithuania (nowadays Belarus, Lithuania, and the eastern Polish region of Podlasze) has been object of scholarly research since the 19th century. Nevertheless, these studies are still in their initial stage, since researchers continuously find new and new manuscripts. By now, more than 300 Tatar manuscripts written in late 16th–early 21st centuries are known to be kept in certain state libraries and museums of Belarus, Lithuania, Poland, Russia, Great Britain, Germany, Ukraine, Latvia, as well as in numerous private collections in Belarus, Poland and Lithuania.

The Tatar manuscript tradition is multilingual and contains texts in Slavic (Belarusian, Polish and, in some late manuscripts, Russian), Arabic and some Turkic languages, all these (including Slavic texts) being written in Arabic characters. Since many Tatar manuscripts still remain totally unknown to the scholars, it is quite possible that some future discoveries reveal texts written in other languages, such as Persian, Ukrainian or Lithuanian.

The very existence of certain Tatar manuscript texts written in Lithuanian using the Arabic script seems to be quite plausible, since in the 16–17th centuries the Lithuanian-Belarusian ethnic border went more south- and eastward from where it is now. In the 14–16th centuries, the eastern borders of the ethnically and linguistically Lithuanian lands not only went approximately by the nowadays Belarusian settlements of Grodno, Shchuchyn, Navahrudak, Valozhyn, Smarhon', Pastavy, Braslaw and Druya with numerous Lithuanian settlements eastward, but also some Slavic settlements westwards from this line (Гайчас 1988; Zinkevičius 1993: 31–39; Gaučas 2004: 8–20). It means that a great deal of the Tatar settlements had to

exist in predominantly Lithuanian or at least mixed Lithuanian-Belarusian ethnic and linguistic environments.

The memorial addressed by a Jesuit provincial of Lithuania to its general Claudius Aquaviva in 1611 explicitly stated that the local Muslim population could speak Polish, Russian (in fact, Ruthenian) and Lithuanian (Lebedys 1976: 217).

Tatar manuscripts are different in their contents and practical use: there are copies of the Quran, *tafsirs*¹, *kitab*², *chamails*³ etc. Some *chamails* contain incantations which usually consist of an instruction and a proper apotropaic text. The instruction is normally written in Slavic (Belarusian, Polish or, rarely, Russian), but the apotropaic text is very often in Arabic which was and still is the sacral language of Islam. This can be a quotation from the Quran or a Muslim religious formula. Sometimes the apotropaic text can be in Turkic or Slavic⁴; sometimes it can be a set of Arabic characters with no clear meaning or just an abracadabra. Some abracadabra texts resemble Arabic (are Pseudo-Arabic) or even Latin (are Pseudo-Latin). One incantation against snake (viper or grass-snake)⁵ bites drew our attention, since it seemed and really turned out to be written in Lithuanian.

LITHUANIAN INCANTATION IN ARABIC SCRIPT AND ITS FOLKLORE PARALLELS

The text is written on page 37b in a *chamail*, now kept in a private collection in Minsk. The manuscript with no cover consists of 44 folios of 175 × 110 mm. Unfortunately, there is no colophon in the manuscript. Its paper does not contain any watermark, but it does contain a stamp with the image of an eagle and the following text: Кн[язя] Паске[вич] '(produced by) the Prince Paskievich' (fol. 5a etc.). Therefore, it cannot pre-date 1872 – the year when the paper mill belonged to the prince Paskievich started functioning in the town of Dobrush (now in Belarus). The man-

¹ From the Arabic تفسير [tafsīr] 'comment'. It consists of the text of the Quran in Arabic with a comment or translation in other (Turkic, Polish, Belarusian) language.

² From the Arabic كتاب [kitāb] 'book'. It is a collection of comments on some fragments of the Quran, didactic stories etc. in Belarusian or Polish language.

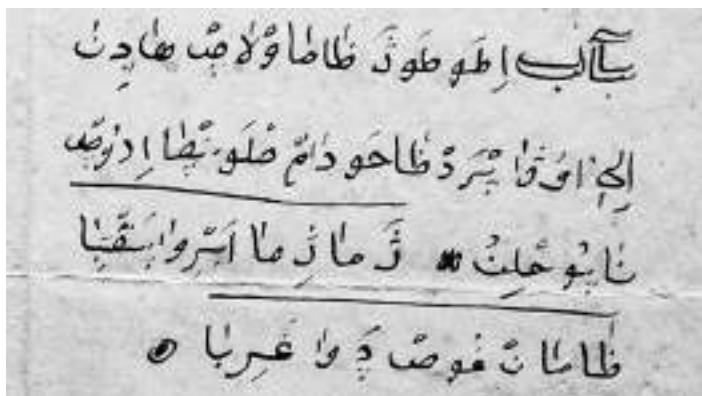
³ From the Arabic حمائل [ḥamā'il] 'amulets'. It is a collection of prayers, mostly in Arabic, with certain comments in Belarusian or Polish, accompanied by calendar, astrological and other texts.

⁴ For examples of Tatar manuscript incantations in Slavic see (Сынкова 2012).

⁵ Grass-snake is obviously thought to be venomous, like a viper. It is worth mentioning that every venomous snake can be called grass-snake, and every grass-snake can be called just snake in the Lithuanian folklore and spoken tradition (Dundulienė 2005: 13).

uscript, written in late 19th–early 20th century, was later in use in the town(s) of Pastavy and perhaps Myadzyel, in close vicinity of the Lithuanian border.

The incantation is supplied with an instruction in Slavic: *bāb*⁶ *'i to tože zāmāwlāc hāzinā 'ilī 'ūzā pred zāhodām šloncā 'i dūc nā pūhlinu* 'A chapter [starts] which is also to be spelled against a viper or grass-snake⁷ before the sunset and [you should] blow on the tumor'. What follows is a Lithuanian apotropaic text: *žemā žimā 'abriwā peķtibā zāmān gūš zewā ģeribā*. The Lithuanian text is singled out with a line above.

There is a quite similar Lithuanian incantation against snake bites:

<i>Žeme žemybe,</i>	'Oh, earth, great earth,
<i>Dangaus gėrybe,</i>	Oh, sky's goodness,
<i>Tava piktybį,</i>	your evilness,
<i>Tava piktybį</i>	your evilness
<i>Ažumuž Dieva galybę!</i>	will be destroyed by God's might'
– <i>Ataduok gėrybę</i> –	– Give back the goodness –
<i>Žmogaus baltybę.</i>	the human whiteness [e.g. healthy color]

(Vaitkevičienė 2008: 217, nr 280; cf. also nr 279).

In the Tatar manuscript, basically the same text is presented in a shorter version lacking the lines 2 and 4, as well as the two concluding lines. Shorter texts of this kind are also known, cf.:

Žeme žemybė, tavo piktybė, mano Dievas duos man gerybę. Amen. 'Oh, earth, great earth, your evilness, my God will give me [His] goodness. Amen' (Vaitkevičienė 2008: 216, nr 277).

⁶ Arabic باب [bāb] 'chapter'.

⁷ The preceding text in the manuscript is another incantation against snake bites (in Slavic).

The above folklore incantation is the closest (although not quite identical) parallel to the one found in the Tatar manuscript that we were able to identify.

TEXTUAL AND LINGUISTIC INTERPRETATION

These Lithuanian parallels allow the following interpretation of the Tatar Lithuanian incantation:

žemā žimā 'abriwā pektibā zāmān gūš zewā geribā

*Žeme žemybe, tavą piktybą ažumuž Dzieva geryba!

'Oh, earth, great earth, your evilness will be destroyed by God's might!'

The exact linguistic interpretation is impossible, since the Lithuanian incantation written in Arabic script does not allow the differentiation between the phonetically and semantically similar dialectal forms *piktybą* and *piktybę*, or even *gerybą*, *gėrybą*, *gerybę* and *gėrybę*. They all are equally possible in this context.

There are at least two major discrepancies between the actual text and its proposed interpretation:

1) *žimā 'abriwā* ≈ *žemybe, tavą* 'great earth, your';

2) *zāmān gūš* ≈ *ažumuš* '[he] will kill'.

They are difficult to explain. It is quite possible that they are merely a result of textual corruption occurred in the process of a certain (not necessarily very long) textual transmission. Nevertheless, the possibility of a different interpretation cannot be totally ruled out.

For instance, *žimā 'abriwā pektibā* might be alternatively understood as *žeme, per tava piktybę* 'Oh, earth, because of your evilness', cf. *per tavo piktybę* 'because of your evilness' in a textually similar Lithuanian incantation (Vaitkevičienė 2008: 216, nr 278). Alternatively, the reading *'abriwā* somehow resembles Lithuanian *bjaurybė* 'creep, toad' which is quite common in Lithuanian incantations against snake bites⁸, but more or less clear textual parallels to the text in question which would contain this lexeme are unknown in the Lithuanian tradition.

The reading *zāmān gūš* might be also understood as a corrupted sequence *man duos* '(he) will give me', cf. the following examples from two textually similar

⁸ There is an entire group of abstract nouns in *-ybė* frequently used in Lithuanian incantations: *žemybė* 'great earth', *gėrybė* 'goodness', *piktybė* 'evilness', *galybė* 'might', *baltybė* 'whiteness', *bjaurybė* 'creep, toad' etc. (cf. Завьялова 2006: 87).

Lithuanian incantations: *mano Dievas duos man gerybę* ‘My God will give me [His] goodness’ and *Dievas duos man savo gerybę* ‘God will give me His goodness’ (Vaitkevičienė 2008: 216, nr 277 and 278). This interpretation creates a new problem, since it needs Nom. Sg. *Dievas*, and not Gen. Sg. *Dievo*, which is actually presented in the text (in its dialectal form **zewā**). Alternatively, one might hypothesize that here the Tatar Lithuanian incantation reads *man bus* ‘[it] will be [given] to me’, which needs the word *Dievas* ‘God’ in its Gen. Sg. form, exactly as it is in the text, but this sequence is not known from the textually similar Lithuanian incantations. In both cases, the initial segment **zā** of the sequence **zāmān gūš** remains unexplained.

In spite of these minor problems, the textual type of the Tatar Lithuanian incantation and its general sense are quite clear.

The Lithuanian incantations cited above as parallels to the one found in the Tatar manuscript have been recorded in Ignalina and Utena districts (the eastern part of Lithuania), in close vicinity of the settlement of Pastavy (Belarus) where the same Tatar manuscript has been functioning at least for some time.

In every case, the vowels [e] and [i], which are quite dissimilar in Lithuanian pronunciation, are both transcribed variously using the Arabic diacritic vocalization marks for [e] and [i], cf.: **žemā žimā** – **Žeme žemybe*; **peḳtibā** – **piktybq*. These may be minor results of textual corruption, caused by specifically Slavic (Belarusian) pronunciation with its vowel reduction (and neutralization) regularly occurring in the unstressed syllables. If really so, the corruption of this type must be secondary, made by a later Slavic-speaking copyist with insufficient or no practical knowledge of Lithuanian⁹. In this case, the text must have undergone a process of textual transmission.

The language of the Tatar Lithuanian incantation can be identified as a dialect, clearly different from the Lithuanian Standard. At least two dialectal features may be noted:

- a) Southern and Eastern Lithuanian palatalization of $t(v)'$, $d(v)'$ → $c(v)'$, $dz(v)'$ before the front vowels of *i*-type, e.g. the so called *dzūkavimas* (Zinkevičius 1966: 518, map nr 73), cf. **zewā** – **Dzieva* (not **Dieva*);
- b) Central and Northern Lithuanian unstressed Nom. Sg. ending *-a* of the masculine nouns in *-as*, corresponding to the Standard Nom. Sg. ending *-o* (Zinkevičius 1966: 477, map nr 32), cf. **zewā** – **Dzieva* (not **Dzievo*).

⁹ It is true that Tatar scribes did not normally encounter similar problems with the vocalization marks for [e] and [i] while writing or copying Slavic (Belarusian or Polish) texts in Arabic script, but this was due to their ability to control the text through its perfect understanding. The situation must have been quite different when they had to deal with a text in a language they could not easily understand.

It should be noted that the reading *pektibā* does not necessarily contain the same result of palatalization (**pekcibā*) which could be expected as a parallel to *zewā* – **Dzieva* (not **Dieva*). The Arabic character *Tā'* (ﺕ) which was used for the third consonant in *pektibā*, regularly reflects a palatalized [t'] (there is another character for velar [t]), but sometimes also the result of the sound change of [t'] → [c'] (Антонович 1968: 256, 258). Thus, it is not impossible that in *pektibā* the same Arabic character reflects [c'], e.g. the result of Lithuanian *dzūkavimas*.

The use of the Arabic character *Tā'* for [t'] and its substitute [c'] is typical for Belarusian texts in Arabic found in local Tatar manuscripts of the 17th century, can be sporadically found in the 18th century, and becomes extremely rare in the 19th century (Антонович 1968: 250–261). If we allow a parallel between the Belarusian and Lithuanian texts written in Arabic, it would be possible to date the hypothetic protograph of the Lithuanian incantation in Arabic (now known from a manuscript of the 19th century) back to the 17th century. In this case, the reading *zewā* – **Dzieva* may be better explained as a result of later orthographic modernization (if we agree that it is natural for a scribe to write using a systematic orthography which would consistently reflect Lithuanian *dzūkavimas*)¹⁰.

Theoretically, one might hypothesize that the two phonetic features mentioned above were not primarily presented in the Lithuanian text in Arabic, but are merely a result of later modifications introduced by a Belarusian-speaking Tatar scribe, since there are quite similar phonetic phenomena of *tsekannie/dzekannie* and *akannie* in Belarusian. But there is no real need to postulate later modifications for the features which are perfectly adequate in a Lithuanian text (cf. the principle of Ockham's razor).

The phonetic isoglosses of the two dialect features explicitly reflected in the Tatar Lithuanian incantation overlap in a quite restricted area in the eastern part of Lithuania – between the settlements of Kaltanėnai, Mielagėnai, Tverečius, Dyna and Adutiškis (these are dispersed alongside the eastern segment of the border between the Lithuanian districts of Ignalina and Švenčionys), e.g. in close vicinity of the Belarusian settlement of Pastavy where the Tatar manuscript containing the Lithuanian incantation has been functioning for some time. It should be remembered that in 1920–1939, the ethnic Lithuanians around the Belarusian settlements of Pastavy, Hruzdaw, Kamai, Lyntupy and Zhukoini were at the level of around 10% of the entire local population (Zinkevičius 1993: 178–179).

¹⁰ This assumption is not obligatory, since even professional folklore recordings sometimes are inconsistent in transmitting *dzūkavimas*: cf., for example, the presence of parallel forms of *Dzievo* (twice) and *Dievo* (twice) in the same Lithuanian incantation recorded by V. Mansikka and A. Bielinis near Alytus in the southern part of Lithuania (Vaitkevičienė 2008: 454, nr 1057).

It is quite clear that the Lithuanian incantation in a manuscript *chamail* has been initially written in Arabic script in an area where Lithuanian incantations (and Lithuanian population as their immediate source) were available to local Tatars. It can be concluded that it must have originated more or less in the same region of eastern Lithuania/western Belarus where this Tatar manuscript was circulating. Although the exact place of origin of the manuscript remains unknown, this geographical coincidence make us think that it was probably the same region where the Lithuanian incantation was first written down by Tatars using the Arabic script (the hypothetical original of the 17th century) and where its extant copy of late 19th–early 20th century originated (and was later in use).

CROSS-CULTURAL CONTEXT

Incantations against snake bites often occur in *chamails*, but other manuscripts contain apotropaic texts in languages other than Lithuanian. The text published above is unique and known from a single manuscript (with no other copies to be compared with) which naturally makes its precise textual and linguistic interpretation quite difficult. Nevertheless, it presents an intriguing and previously unknown (although not quite unexpected) cultural phenomenon as a Lithuanian text written in Arabic script by Tatars of the former Grand Duchy of Lithuania.

The incantations against snake bites form the largest group of the Lithuanian folklore incantations¹¹ and also have a prominent place in the Belarusian folklore (Завьялова 2006: 161). This may be understood as a regional feature (with a probable Baltic substrate background in Belarusian) which is in sharp contrast to the Russian folklore where the incantations against snake bites are much less frequent (Завьялова 2000: 197). It is perhaps not a big surprise to find a Lithuanian incantation of exactly this kind in a Tatar manuscript.

The presence of the Lithuanian incantation in a Tatar manuscript does not necessarily indicate that the Tatar scribe who initially wrote down the text using the Arabic script was well versed in Lithuanian – he might have more or less mechanically transcribed a text pronounced for him by someone else.

It is a well-known fact that incantations were often seen more effective when uttered in a more or less “exotic” language and/or by a person with an “exotic” religious or cultural background. This may, for example, explain the presence of a few Karelian-Veps incantations (accompanied by Russian instructions and, thus,

¹¹ This very fact reflects the extremely important role which the snake played in the traditional Lithuanian beliefs (Dundulienė 2005).

designed for Russian readership) which were written together with numerous Russian incantations in the Olonets manuscript of the second quarter of the 17th century (Топорков 2010: 46–54, 286–310). Some Lithuanian charmers used to spell incantations in several languages – Lithuanian, Polish and Russian; rare incantations in Latin, Latvian and German are also known in the Lithuanian tradition (Vaitkevičienė 2008: 17–21, 53, 611–710).

It is interesting to note that a single incantation pronounced in Arabic has been recorded in Švenčionys (in the eastern part of Lithuania) by V. Mansikka in early 20th century: *A uzi-i bie-la-hi-i bez me-la-hi ra-cha-li-ra-chim* (Mansikka 1929: 27, note 1). This is a corrupted version of the famous Muslim formula *'a'ūzu billahi min aš-šajtāni-r-raġīm bismi-llahi-r-raġmāni-r-raġīm* 'I seek protection from Allah against the Devil; In the name of Allah, most merciful, most kind' which may be found in numerous attestations in *chamails* and, less often, *kitabs* (see, for example: Jankowski, Łapicz 2000: 110).

Unfortunately, V. Mansikka has not indicated whether he had heard the Arabic "incantation" from a Christian person, or from a local Tatar. The second variant is quite possible, since there was a Tatar community in Švenčionys at that time. There is a *mizar* (Muslim cemetery) in Švenčionys (Buinovska 2014: 11). At least one Tatar manuscript (Kitab of Aleksandr Chasenevich of 1868) is known to have been in use in the uyezd of Švenčionys in early 20th century (Мишкинене, Намавичюте, Покровская 2005: 62–64).

Nevertheless, the Arabic "incantation" recorded in Švenčionys is corrupted to the extent which is hardly compatible with its possible Tatar provenience, since any Tatar, regardless of his/her level of literacy and education, is expected to know at least the *basmala* (the words *bismi-llahi-r-raġmāni-r-raġīm* 'In the name of Allah, most merciful, most kind' which make the second part of the Arabic text under discussion) quite well as not to make mistakes similar to those presented in the sequence *bez me-la-hi ra-cha-li-ra-chim* in the "incantation" recorded by V. Mansikka. It seems more plausible that the text has been recorded from a Christian (Lithuanian- or Slavic-speaking) person who had learned the Arabic formula from a local Tatar. If it is really so, Švenčionys appears as one more area where a mutual Christian-Muslim exchange of real or conceptional incantations took place.

This is in close vicinity of the settlements of Dysna, Tverečius, Mielagėnai, Adutiškis in Lithuania, and Pastavy in Belarus where the Lithuanian incantation known from a Tatar manuscript first originated in Lithuanian milieu, then was transcribed using the Arabic script in a Tatar *chamail* and later was in use in the extant copy.

Our research has shown that the most likely region of the cross-cultural exchange of this type may be identified as eastern Lithuania/western Belarus. This

is a well-known Lithuanian-East Slavic contact zone relevant also for the folklore tradition of Lithuanian incantations (Vaitkevičienė 2008: 19).

The published above manuscript texts in Arabic script, both the Lithuanian incantation and its Slavic instruction, have been transliterated into Latin according to the rules which follow.

The table of transliteration for the letters of the Arabic alphabet (including additional letters created by Iranians and Turks) used in the Lithuanian incantation and its Slavic introduction

The letter	The sign of the transliteration	The letter	The sign of the transliteration
ا	'	ظ	ʒ
ب	b	غ	ġ
پ	p	ق	q
ت	t	ل	l
ح	ħ	م	m
د	d	ن	n
ر	r	ه	h
ز	ž	و	w
ص	š	ي	j
ط	ṭ		

Transliteration for the additional letters used by Tatars in Slavic (Belarusian and Polish) texts

ѣ	3
ѣ̇	c
Transliteration for the diacritical signs of vowels	
<i>fatha</i>	e
<i>fatha + alif</i>	ā
<i>damma</i>	u
<i>damma + waw</i>	ū
<i>kasra</i>	i
<i>kasra + ya</i>	ī
<i>waw + fatha</i>	o

LITERATURE

- Buinovska Fatima 2014: *Lietuvos totorių sakralinis paveldas: mečėtės ir kapinės*. Vilnius: Keturiasdešimt Totorių kaimo totorių bendruomenė.
- Dundulienė Pranė 2005: *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Gaučas Petras 2004: *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida: XVII a. antroji pusė–1939 m. Istorinė-geografinė analizė*. Vilnius: Inforastras.
- Jankowski Henryk, Łapicz Czesław 2000: *Klucz do rajy. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie DIALOG.
- Lebedys Jurgis 1976: *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*. Vilnius: Mokslas.
- Mansikka Viljo 1929: *Litauische zaubersprüche*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica (Folklore Fellows Communications, vol. 87).
- Vaitkevičienė Daiva (ed.) 2008: *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Zinkevičius Zigmąs 1966: *Lietuvių dialektologija: Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija (su 75 žemėlapiais)*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Zigmąs 1993: *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Антонович А. К. 1968: *Белорусские тексты, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система*. Вильнюс: Вильнюсский государственный университет.
- Гаучас Пятрас 1988: К вопросу о восточных и южных границах литовской этнической территории в Средневековье. – *Балто-славянские исследования 1986*: сборник научных трудов. Москва: Наука, 195–213.
- Завьялова М. В. 2000: Модель мира в литовских и русских заговорах «от змеи» (сопоставительный анализ). – *Балто-славянские исследования 1998–1999*: сборник научных трудов, вып. 14. Москва: Индрик, 197–238.
- Завьялова М. В. 2006: *Балто-славянский заговорный текст: Лингвистический анализ и модель мира*. Москва: Наука, 2006.
- Мишкинене Галина, Намавичюте Сигита, Покровская Екатерина 2005: *Каталог арабскоалфавитных рукописей литовских татар*. Вильнюс: Издательство Вильнюсского университета.
- Сынкова Ірына 2012: Хрысціянскія матывы ў знахарскіх замовах беларускіх мусульман. – *Dialog chrześcijański–muzułmański. Klucz do wspólnej przyszłości / pod red. M. Lewickiej i Cz. Łapicza*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 249–257.

Топорков А. Л. 2010: *Русские заговоры из рукописных источников XVII–первой половины XIX в.* / Составление, подготовка текстов, статьи и комментарии А. Л. Топоркова. Москва: Индрик.

Lietuviškas užkalbėjimas, užrašytas arabiškais rašmenimis totorių rankraštyje

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamas unikalus lietuvių kalba arabiškais rašmenimis rašytas rankraštinis tekstas, neseniai aptiktas buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse gyvenančių totorių XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje rašytame *chamaile* (maldaknygėje). Netoli dabartinių Lietuvos sienų esančiame baltarusiškame Pastovio arba Medilo miestų regione kadaise gyvavęs rankraštis dabar saugomas privačioje kolekcijoje Baltarusijoje. Jame arabiškais rašmenimis surašytas lietuviškas užkalbėjimas, naudojamas gyvatei įkandus. Straipsnyje publikuojama šio teksto lotyniškoji transliteracija kartu su rankraščio atitinkamo fragmento nuotrauka, pateikiama jo interpretacija, atlikta pasitelkus originalius panašaus turinio tos pačios paskirties lietuviškus užkalbėjimus. Išanalizavus totoriškame rankraštyje surašytą lietuvišką užkalbėjimą paaiškėjo, kad jis yra kilęs daugmaž iš to paties regiono Lietuvos rytuose ir Baltarusijos vakaruose (tarp Kaltanėnų, Mielagėnų, Tverėčiaus, Dysnos, Adučiškio Lietuvoje ir Pastovių ar Medilo Baltarusijoje), kuriame ir buvo totorių užrašytas arabų rašmenimis.

Handed in on 4 September 2014.

МІХАІЛ ТАРЭЛКА

Мінск, 220047, вул. Лімская 21, кв. 95, Беларусь
tarelko_michael@yahoo.com

SERGEJUS TEMČINAS

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
sergejus.temcinas@flf.vu.lt

ROLANDAS KREGŽDYS
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: lyginamoji baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų gramatika, etimologija; leksikografija, leksikologija.

KRISTIJONO DONELAIČIO VEIKALŲ SKOLINTINĖ LESIKA: POLONIZMAI

Lexical borrowings in the works
by Kristijonas Donelaitis: Polonisms

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariamos lenkybės, pavartotos Kristijono Donelaičio poetiniuose veikaluose (poemoje *Metai*; ankstyvajame poemos *Metai* fragmente „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę“; 6 pasakėčiose: „Aužuols gyropelnys“, „Lapės ir gandro česnis“, „Pasaka apie šūdvalį“, „Rudikis jomarkininks“, „Šuo didgalvis“, „Vilks provininks“) bei pirmajame laike, rašytame lietuvių kalbe. Iš viso rašinyje aptariami 59 polonizmai ir 24 jų morfofonetiniai alternantai, antriniai vediniai.

Be lenkybių kilmės aprašo (jei jos nėra slaviškos kilmės), straipsnyje taip pat apžvelgiami polonizmų klasifikavimo sistemos kriterijai, etimologinio aprašo pateikimo principai.

ANNOTATION

The article deals with the etymology and developmental peculiarities of the Polonisms (59) and their morpho-phonetic alternatives and secondary derivatives (24), which are used in the poetic works (poem *The Seasons* [Lithuanian: *Metai*], an early fragment of *The Seasons* – “Pričkus’ Tale about a Lithuanian Wedding” [Lithuanian: „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę“] and six fables The “Braggart Oak” [Lithuanian: „Aužuols gyropelnys“], “The Fox’s and the Stork’s Feast” [Lithuanian: „Lapės ir gandro česnis“], “Fable of the Dung Beetle” [Lithuanian: „Pasaka apie šūdvalį“], “The Dog at the Fair” [Lithuanian: „Rudikis jomarkininks“], “The Clever Dog”

ESMINIAI ŽODŽIAI: leksiniai skoliniai, polonizmai, semipolonizmai, Kristijono Donelaičio veikalai.

KEYWORDS: lexical borrowings, Polonisms, Semipolonisms, works by Kristijonas Donelaitis.

[Lithuanian: „Šuo didgalvis“], “The Wolf-Judge” [Lithuanian: „Vilks provininks“]) and the 1st letter written in Lithuanian by Kristijonas Donelaitis.

The article also presents the methodology and criteria of identification of the Polonisms in the works of the classic of Lithuanian literature.

0. ĮVADAS. LIETUVIŲ KALBOS LENKYBIŲ DEFINICIJA. TRUMPA LEKSIKOLOGAFINIŲ VEIKALŲ, SKIRTŲ K. DONELAIČIO RAŠTŲ ŽODYNUI TIRTI, APŽVALGA

Lietuvių kalbos *polonizmai* – tai *lenkybės*, į kalbos vartoseną patekusios ne tik tiesiogiai iš lenkų kalbinio arealo, bet ir kaimyninių rytų slavų kalbų (pirmiausia LDK kanceliarinės¹), kai nesiskiria pastarųjų skolinių iš vakarų slavų arealo morfologinė struktūra bei semantinė leksemų vertė. Minėtina, kad polonizmams tradiciškai priskiriami ne tik indigenūs vakarų slavų, bet ir italikų (ir modernųjų romanų), germanų, tiurkų ir kt. kalbų žodžiai, į lietuvių kalbos vartoseną patekę iš lenkų kalbos (plg. Brückner 1877: 66tt.; Skardžius IV 80tt.; LEW; ALEW; Palionis 1967: 273–286; Zinkevičius 1988: 136; Gaivenis, Keinys 1990: 152; Urbutis² 2009: 410, 419, 432; ЭСБМ ir kt.).

Kristijono Donelaičio veikalų leksiką bene išsamiausiai yra išnaginęš Jonas Kabelka (1964). Vis dėlto jis nėra pirmasis šio lietuvių literatūros klasiko veikalų žodyno ypatumų tyrėjas. Nepublikuoto šio poeto darbų leksikos sąvado autorius yra Liud-

¹ Įprasta teigti, kad nemaža polonizmų ankstyvojo laikotarpio LDK kanceliarinėje kalboje (dėl termino žr. Zinkevičius 1987: 133; Zinkevičius II 7–10; Kabašinskaitė 2013: 68), kurią reikėtų skirti nuo senosios slavų kalbos (manoma, kad iš jos į lietuvių kalbą pateko pirmieji slavizmai [žr. Būga I 350–351; dar žr. Zinkevičius II 7]), imta vartoti nuo krikšto priėmimo (žr. Palionis 1987: 188), t. y. XIV a. pabaigos resp. 1386–1387 m. (plg. Smuškowa 1988: 239, 2002: 296tt.; Čekmonas 2001: 88; Коряков 2002: 17; Norvilaitė 2004: 37, 40; Лавриненко 2006: 209; Гарбуль 2009: 26), o krikščioniškosios plotmės terminų (lenkybių) lietuvių kalboje galėjo rasti nuo XIII a. (Mindaugo karūnavimo laikotarpio [plg. Chodyncki 1914: 249; Kardelis 2003: 52]).

Religinių lietuvių terminų gudiška kilmė iki šiol argumentuojama, remiantis K. Būgos (RR I 348) *ad hoc* teiginiu, iliustruotu rytų slavų skolinių sąrašu, ir Henryko Łowmiańskio (1957: 370) postulatu, neva katalikybė Lietuvoje radosi ant stačiatikybės pamato (plg. Адомавичюте 1980: 9), nors yra žinoma, kad krikščionybės įvedimui itin didelės įtakos turėjo lenkų ir kryžiuočių ordino veikla (plačiau žr. Chodyncki 1914: 250; Liedke 2004: 34).

Taip pat, matyt, nevertėtų ignoruoti lenkų tautybės raštininkų, XIV–XV a. LDK kanceliarijoje rengusių dokumentus lotynų kalba (apie juos plačiau žr. Ušinskienė 2014: 47–48), galimos įtakos terminijos kūrimui.

² Vėlesniuose veikaluose šis tyrėjas (LKE 590–591) tokius skolinius priskiria neapibrėžtiesiems slavizmams, o ne polonizmams.

vikas Rheza (plačiau žr. Citavičiūtė 2003: 328, 331), o 1865 m. pasirodė Augusto Schleicherio žodynėlis K. Donelaičio raštų leidime, 1869 m. tokį parengė Ferdinandas Nesselmannas (plačiau žr. Subačius 2012: 162). Vėliau K. Donelaičio žodžių vartosenos ypatumus tyrė Jurgis Lebedys (1972: 213, 228–232), Jonas Stokeliūnas (1990), Zigmas Zinkevičius (1990: 279–280; 1993), Elvyra Bukevičiūtė (1993), Dairė Krištopaitienė (2004, 2005, 2007), Palmira Zemlevičiūtė (2007) ir kt.

1. POLONIZMŲ KLASIFIKAVIMO SISTEMOS KRITERIJAI. ETIMOLOGINIO APRAŠO PATEIKIMO PRINCIPAI

Lietuvių kalbos lenkybės šiame straipsnyje yra skirstomos į 3 grupes:

1) monogeninių (resp. pirminių, nesuponuojančių rytų slavų polonizmų bei šių kalbų antrinių ne slaviškosios kilmės skolinių [resp. semipolonizmų] alternantų);

2) neapibrėžtųjų, t. y. be lenkų kalbos archileksėmų ir semipolonizmų (žr. anksčiau), kodifikuojami ir senojo ar vėlyvesniojo laikotarpio gudų bei rusų kalbų skoliniai (taip pat ir [morfologiškai] indigenūs semantizmai [kitus argumentus žr. 1 išn. (dėl termino žr. Durkin 2014: 136)]), reikšmine ir fonomorfologine struktūra reflektuojantys pirminį polonizmą, į lietuvių kalbą galėjusį patekti ir iš rytų slavų kalbinio arealo (plg. Liudmilo Garbul [Гарбуль 2009: 42] taikomą metodiką, kurios anksčiau paisyta, sudarant Makso Vasmerio *Rusų kalbos etimologinį žodyną* ir autorių grupės *Baltarusių kalbos etimologinį žodyną*)³;

³ Tenka apgailestauti, kad šio leksemų skirstymo principo netaiko *Senosios lietuvių kalbos etimologinio žodyno* (ALEW [2012 11 30–2014 02 17 (a, b, c, č, d, e, f, g, h, i, j, l, n, o, r, u raidžių) fiksavimo]) autoriai (žr. s. v. *abavem; abivātelis, obivētelis; adversōrius; afierā, ofiera; afieravonē; afieravōti, ofieravoti; afierykas; apeliācija; apeliavoti; apertūra; arkabūzas; aīnotas; aītas* 'toks senovės pinigais' ir kt.). Dėl šios priežasties lietuvių kalbos polonizmams priskiriami ne tik gudizmai (*ākrūtas*, nors ir nurodomos struktūrinių elementų kitimo tendencijos; *chvoldas, chvoldavoti* [žr. СБГП V 259] ir kt.) ar alternatyvieji polonizmai bei neapibrėžtieji slavizmai (žr. s. v. *aktovā*; dar žr. s. v. *abičajus; adpustas; babkā; nestotkas*), bet pateikiama itin abejotina slaviškųjų lyčių etimologinė raida (žr. *bespičnas, -ā*; dar žr. s. v. *ābazas, abāzas* [žr. ЭСБМ I 55]; *atkonyčia* [žr. Miklosich 1977: 1016; СБГП V 99] ir kt.).

Taip pat remiamasi lietuvių kalbos akcentinę sistemą iškreipiančiu, neva skolinio pirminį substratą suponuojančiu, kirčio pozicinio nuoseklumo (juo įprastai remiasi slavų kalbų etimologinių veikalų autoriai [plg. Фасмер I 509, II 301, 581, 610, 621, 627; Шанский I³ 94, II⁶ 102, II⁹ 227, II¹⁰ 95, 173, 201, 231, 293; Barszczewska, Jankowiak 2012: 48]) principu – neatsižvelgiama į fonologinės adaptacijos dėsningumus (apie juos plačiau žr. Pakerys 1982: 104–106, 1991: 8–9), plg., pvz., s. lie. *britōnas* vedamas iš rytų slavų formų, o ne jas suponavusios viduriniojo laikotarpio lenkų kalbos lyties, nors yra užfiksuota ir forma lie. *britonas* (žr. s. v. *britōnas, britonas*). Remiantis tokia metodika, ultimoje kirčiuojamus lietuvių kalbos skolinius, matyt, reikėtų priskirti paveldėtajai leksikai, mat slavų daugiaskiemeniams vardažodžiams toks akcentinis modelis yra neįprastas (žr. s. v. *brazilijā* ir daugybę kitų).

3) alternatyviųjų, skirstytinų į 2 pogrupius: **3a.** praslavų prokalbės veldinių refleksijas, kai gudų arba⁴ rusų kalbose nėra užfiksuotas darybinis semantinis alternantas; **3b.** ne slavų kalbų prototipinių leksemų *dupletinius variantus*, kai lenkų ir rytų slavų (gudų ir / ar rusų) kalbų žodžiai, dispozityviai suponuojantys lietuvių kalbos skolinį, kildinami iš skirtingų substratinių lyčių. Pastarajam pogrupiui taip pat priskiriami tie semipolonizmai (resp. alternatyvieji polonizmai-semitizmai⁵ / polonizmai-lotynizmai⁶-graikizmai), kurių etiologinė priklausomybė, remiantis struktūriniu bei semantiniu substratinės lyties tapatumu, yra duali, tačiau tradiciškai identifikuojama, remiantis vakarų slavų leksiniu superstratu (plačiau žr. Kregždys 2014).

Be to, kirčio pozicinio identiškumo argumentacija visiškai netinka, kai slavų kalbų formų akcentinė paradigma įvairuoja, plg., pavyzdžiui, neapibrėžtąjį slavizmą (apie tokius skolinius žr. 4 išn.):

pāgrebas 3^b (sm.) *šermenys' BS 84: *Jog nes išliejo tą mostį ant kūno mano, padarė tai ant (prigatavojimo) pagrebo mano* Ch¹ Mt. 26.12

← (s. / v.) le. (dial.) *pogrzeb* 'laidotuvės; laidotuvių eiseną; karstas; šermenys ir kt.' (SW IV 471–472; SPW XXVI 193–195; Karłowicz IV 211–212),

|| s. blr. *погребь* 'laidotuvės' (ГСБМ XXV 138–139), blr. *пóгребь* 't. p.' (Носовичь 1984: 458; ЭСБМ IX 259), s. r. *погребь* 'laidotuvės ir kt.' (СРЯВ XV 198–199), r. dial. *пóгребь* 'kapas' (СРНГ XXVII 311; Шанский, Иванов, Шанская 1971: 346), r. *погребь* 'laidotuvės' (Даль III 157)

< prasl. **pagreby* (БЕР V 426–427).

Akcentuotina, kad kai kurie senųjų lietuvių raštų žodžiai (skolinių lytys) apskritai nėra minimi (pvz., s. lie. *arganykas*; s. lie. *árfa*; s. lie. *arcihetikas*; s. lie. *arcibýskupas*; s. lie. *aribažničnykas*; s. lie. *archaniolas*; s. lie. ***archa* ir daugybė kitų), taip daromos akivaizdžios etimologinio substrato kodifikavimo klaidos, pavyzdžiui, nepateiktas s. lie. *árkušas* 'popieriaus ar stiklo lakštas' SD 329 su friktyviniu –š-, reflektuojantis (v.) le. *arkusz*, o nurodomas s. lie. *árkužas*, vestinas ne iš minėtos lenkų kalbos lyties, kaip teigia ALEW sudarytojai, bet dialektinės jos formos *arkuž*. Todėl patikėti ALEW autorių nustatamų lietuvių kalbos polonizmų garsų adaptavimo principų (plg., pavyzdžiui, teiginį: *Auffällig ist die unregelmäßige Wiedergabe des slavischen stimmlosen Sibilanten [ʃ] im Lit. mit stimmhaftem [ʃ] in LxL, CIG und der modernen Standardsprache gegenüber erwartetem [ʃ]*, <β> in SzD³ [žr. ALEW – žr. s. v. *árkužas*]) istoriškumu, kai nėra minimos archaizmus reflektuojančios šios vakarų slavų kalbos dialektinės lytys, matyt, negalima.

Minėtina, kad ALEW autoriai viduriniojo lenkų kalbos laikotarpio (kurio apskritai nemini) leksemas kažkodėl traktuoja kaip senosios, nors toks temporalinės žodžių diferenciacijos ignoravimas, rengiant etimologinį žodžių sąvadą, matyt, ne tik nėra tinkamas, bet ir itin ydingas. Identiškas žodžių analizės metodas, XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje taikytas Alexanderio Brücknerio (1877) ir Prano Skardžiaus (RR IV) veikaluose, vargu ar tinka, tenkinant šiuolaikinio leksikografo ar leksikologo poreikius, mat vienokie fonomorfologiniai kitimai būdingi XII–XV a. senajai ir visai kitokie – XVI–XVIII a. resp. viduriniojo laikotarpio lenkų kalbai.

⁴ Jei lenkų kalbos leksemų rytų slavų genetiniai alternantai užfiksuoti ir gudų, ir rusų kalbų leksikografiniuose sąvaduose, tokios lytys priskirtinos *neapibrėžtųjų slavizmų* pogrupiui.

⁵ Apie lietuvių kalbos polonizmus-semitizmus plačiau žr. Kregždys 2014₃.

⁶ Apie lietuvių kalbos polonizmų-lotynizmų atribucijos ypatumus plačiau žr. Kregždys 2014.

Struktūriškai skoliniai iš lenkų kalbos determinuojami⁷ į morfologiškai grynuosius ir hibridinius (lenkų leksemų aspektu)⁸ bei darybinius semantinius pamorfeminius (arba partityvinius) vertinius. Pagal vartojimo paplitimą jie suponuoja dialektizmus, t. y. žodžius, kurių vartoseną užfiksuota tik tarminiuose lietuvių kalbos plotuose, ir bendrinės kalbos formas (pastarosios analitinio tipo žodyne [apie jį dar žr. Kregždys 2012: 125–126] dar gali būti grupuojamos į teiktinas kalbos normų aspektu, t. y. kodifikuotos leksikos vienetus, kiti – į keistinas savosios leksikos atitikmenimis svetimybės [resp. barbarizmus]).

1.1. Monogeniniai polonizmai

ālasas 3^b (sm.) ‘balsas’: *Ale nedingokit, kad mes dėl ālaso mielo ar dėl jūs dainų šventų jus šeriamo tvartuos* K. Donel (RG 66 [Kabelka 1964: 49])

← le. dial. *ālas* ‘šauksmas, triukšmas; bildesys ir kt.’ (← le. dial. *halas* [(v.) le. *halas*]⁹ ‘t.p.’ < ukr. *zálas*¹⁰ ‘triukšmas; klyksmas; gandas’ [SGP I² 103; SW II: 10; SPW VIII 286; Karłowicz II 163; Sławski I 397; ЕСУМ I 458; СУМ II 19]),

|| ≠ blr. *zálas* ‘klyksmas; triukšmas’ (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 76; ЭСБМ III 25–26), blr. dial. *gólas, gólos* ‘balsas; melodija; triukšmas’ (СБГП I 461; TC I 213)

bòstras 2 ‘pavainikis’: *Ir aukuodamos ant alkūnių garbino bostrą* K. Donel (PL 307), *Irgi toma taipjau su bòstrais žolę nuėdė* Vp 25 (Kabelka 1964: 63; dar žr. Krištopaitienė 2004: 260)¹¹

⁷ V. Urbučio (2009: 416) teigimu, „Tikru leksikos slavizmu tegali būti laikomas žodis (apimantis visus fonetinius ar kitus galimus variantus, nereikalaujančius skirtingo kilmės aiškinimo), tiesiogiai atsiradęs iš atsakančio slavų žodžio“; t. y. iš skolinių sąrašo eliminuotini slaviškųjų afiksų vediniai, hibridiniai dariniai, hibridiniai dūriniai, antriniai pirminių skolinių variantai ir *nomina propria*.

Vis dėlto rengiant *Lietuvių polonizmų žodyną* nesiremiama teiginiu, kad „<...> dariniai iš skolinių jau laikomi savais žodžiais“ (Urbutis 2009: 434), mat toks veldinių ir superstatinės leksikos kai kurių elementų tapatinimas vertinamas kaip netikslingas ir mistifikuojantis kalbos gramatinę sistemą.

⁸ Šiuo terminu įvardytini ne tik paveldėtosios resp. substratinės leksikos sluoksnio lietuvių dariniai su slaviškuoju darybiniu elementu, bet ir gryniesi lenkų kalbos skoliniai su jiems nebūdingais afiksais.

⁹ Lateralinio sonanto le. *l* (< prale. **l* + **l* [Dejna 1973: 114]) vavacija (resp. „wałczenie“; t. y. le. *l* > /u/), reflektuojama gudų leksinių pavyzdžių (šis dėsniumas taikytinas tik vėlyvojo laikotarpio lietuvių raštuose bei šnektose užfiksuotiems polonizmams).

Minėtina, kad vavacija, lenkų kalbos dialektuose įsigalėjusi nuo XVI a. pabaigos (t. y. viduriniuojau lenkų kalbos laikotarpiu), yra nebūdinga rytinėms (taip pat ir Suvalkų) bei pietinėms Lenkijos šnektoms (Dejna 1973: 115).

¹⁰ Praslavų veliarinis **g* visose ukrainiečių dialektuose patyrė spirantizaciją, t. y. ukr. (dial.) *z* = /h/ (plačiau žr. Шевельов 2002: 444–445).

¹¹ Daiva Krištopaitienė (ibid.) šią leksemą, prieštaraudama J. Kabelkai (1964: 24, 63), kažkodėl priskiria germanizmams.

← s. / v. le. *baster* ‘pavainikis; bevaisis skirtingų rūšių gyvūnų palikuonis; vyno rūšis ir kt.’ (< v. v. a. *bastart* ‘pavainikis’ ← V. lo. *bastardus* ‘šventiko vaikas, neteisėtas palikuonis’ [SW I 103; SPW II 26; ЭСБМ I 281; MLex 10; Blaise 1994: 99; plg. Moszyńska 1975: 163; dar žr. ALEW]) → ≠ s. blr. *бастрыя* ‘pavainikis’ (ГСБМ I 201; Булыка 1980: 125), blr. *бастрыя* ‘t. p.’ (Носовичъ 1984: 16)

čyžė 1 (sf.) ‘duoklė, mokestis, nuoma’: *O štai man daugysyk dėl čyžės taip pasidarė* K. Donel (VD 376 [Kabelka 1964: 67; dar žr. Krištopaitienė 2004: 255])

← v. le. *czyża* ‘duoklė, činšas’ (s. / v. le. *cyża* ‘toks mokestis’ [SW I 415; SPW III 729; dar žr. Kabelka 1964: 24, 67; Palionis 1967: 282] ↔ [s.] le. *czynsz* ‘mokestis už svetimos nuosavybės naudojimą; turto mokestis; pelnas, turtas’ < v. v. a. *zins* ‘duoklė’ ← V. lo. *census* ‘[kelio] mokestis; pralaimėjusius [karą] pusės mokestis, kontribucija; metinis mokestis ir kt.’ [SW I 412; SPW IV 336–338; SSt I 425; GS 25–26; Brückner 1985: 82; Фасмер IV 363–364; MLex 336; Niermeyer 1976: 167–168; dar žr. Palionis 1967: 282; Walczak 1995: 92; Филичева 2003: 141])

grėčnas, -à 4 (adj.) ‘geras, doras, gražus, šaunus; didokas, gerokas’: *Būrs nor grėčną grūdą sulaukti* K. Donel (VD 267 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 86])

← (v.) le. (dial.) *grzeczny* ‘tinkamas, geras, puikus, nuostabus; protingas, išmintingas; gražus; grakštus; ramus ir kt.’ (SW I 933; SPW VIII 214; Karłowicz II 140; dar žr. Zinkevičius 1990: 280; Drotvinas 2012: 73; ALEW)

lébauti, -auja, -avo (verb. intr.) ‘puotauti, ūžauti, nuolat kelti vaišes, puotas’: *Neprieteliau, tu lébaudams ir vis smaguriaudams lauką su tvoroms ir namą visą suėdei* K. Donel (PL 465–466 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 124])

↔ (v.) le. *labować* ‘džiūgauti; būti patenkintam; linksintis’ (< v. v. a. / v. *laben* ‘palaikyti ką kuo; įtikti, nuraminti; linksinti ir kt.’ ← V. lo. *lavare* ‘apvalyti’ [SW II 671; SPW XII 2; Brückner 1985: 288; Kluge 2002: 551; Blaise 1994: 527; MLex 120])

nuōpertas, -à 3^b (adj.) ‘klastingas, nelabas, nedoras’ *Jie tyčioms ko tykot ar pagriebt atsibastė. Krizas koliojo nuōpertą porą (Slunkių su Pelėda) matydams* K. Donel (RG 234 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 147])

↔ v. le. (dial.) *naparty* ‘atkaklus, įkyrus, užsispyręs’ (SW III 115; SPW XVI 46; Karłowicz III 249–250; dar žr. ALEW)

pakamōrė 2 (sm.) ‘dvaro prievaizdas’: *Selmui taip besiraukant, štai pakamōrė suriko* K. Donel (VD 543 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 157])

↔ s. le. *podkomorze* ‘žemėtvarkininkas, sprendžiantis žemės priklausomybės ginčus; aukščiausio Lenkijos dvarišio titulas ir kt.’ (SW IV 364; SPW XXV 443–444) – partityvinis vertinys (su le. *ř → /ž/ frikativizacija)¹²

¹² Le. *ř frikativizacija resp. virtimas ř /ž/ ar /ś /prasiđėjo XIII a., tačiau kietasis ř tartas iki XVII a. (Rozwadowski I 192; Walczak 1995: 69–70, 76, 95, 107, 120; Анянъева 1994: 128; Strutyński 2002: 69). Vadinas, į lietuvių kalbą šis skolinys pateko iš vakarų slavų kalbinio arealo iki XVII a. (plačiau žr. Kregždys 2014).

paliavóti, -ója, -ójo (verb. tr.) ‘glazūruoti’: *Bet Ensksys, jo klapčius, daug paliavótų kragų... sugabeno* K. Donel (RG 721 [Kabelka 1964: 158])

← (s. / v.) le. *polewać* ‘padengti sluoksniu, užtepti; glazūruoti ir kt.’ (SW IV 530; SPW XXVI 445–446; Boryś 2005: 460)

péržegnóti (verb. tr.) ‘palaiminti’: ... *o aš, jus mylédams ir péržegnodams, būsu ir pasiliksiu* K. Donel (L 1 [Kabelka 1964: 175])

↔ (s. / v.) le. *przeżegnać* ‘daryti ranka kryžiaus ženklą; laiminti’ (SW V 253; SPW XXXII 491; ЭСБМ III 199; dar žr. Zinkevičius 1988: 137) → *þ* s. blr. *перезежнатися* ‘persižegnóti’ (ГСБМ XXIV 145) – partityvinis vertinys (dėl kilmės žr. *žegnóti*)

šaltýšius 2 (sm.) ‘kaimo seniūnas’: *Pons taipo, kaip būrs, šaltýšių niekina seną* K. Donel (RG 519 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 223])

← s. le. *szoltys(z)* (s. le. [dial.] *szaltys*) ([v.] le. *szoltys*) ‘žemiausio rango kaimo valdininkas, atsakingas už kelis gyvenamuosius punktus; viršaitis ir kt.’ (< v. v. a. *schultheize* ‘kaimo seniūnas’ [SW VI 266; Linde V 558; SSt VIII 333–334; Karłowicz V 188–189; Kluge 2002: 828; dar žr. Zinkevičius 1990: 63; Walczak 1991: 95; Kabašinskaitė 1998: 19–20; Połomski 2010: 7]) → *þ* s. blr. *шолтысь, шолтысь* ‘kaimo seniūnas’ (Булыка 1980: 25)

výskupas (sm.) ‘krikščionių dvasininkas, turintis aukščiausius šventimus’: *Štai tuo pro vartus rėdytą parvežė porą, ant kurios švents vyskupas pas diėvstalį šventą vinčiovodams kaip reik žegnonę buvo padėjęs* K. Donel (RG 132 [Kabelka 1964: 28, 260])

← le. dial. (DLd [Kujawy]) *wiskup* ‘vyskupas’ (< [s.] č. *biskup* ‘vyskupas’ ← s. v. a. *bischof* ‘t. p.’ ← lo. *episcopus* ‘t. p.’ ← gr. [vėlyv.] *ἐπίσκοπος* ‘aukščiausias krikščionių bažnyčios klero atstovas, vyskupas; prižiūrėtojas ir kt.’ [SW VII 629; Karłowicz VI 131; Sławski I 34; Machek 1968: 54; Rejzek 2001: 80; Pleskalová 2009: 17, 34; ЭСБМ I 353; Аникин I 308, III 205; Lampe 1961: 532–534; Wackernagel 1878: 36; Köbler 1993: 282; Seebold 2008: 173; Schützeichel 2012: 51; dar žr. Sabaliauskas 1966: 83; Palionis 1967: 273; Zinkevičius 1987: 138; Petit 2010: 82; dar žr. Walczak 1995: 53; Титаренко 2002: 161 // Skardžius IV 351; Kabašinskaitė 1998: 20; Buš 2008: 147; plg. Kardelis 2003: 105)

1.1.1. Monogeninių polonizmų morfofonetiniai alternantai, antriniai vediniai

adpeñtai 2 (sm. pl.) ‘(bažn.) keturių savaitių laikas prieš Kalėdas’: *O adpeñtai su Kalėdomis jau prisiartin* K. Donel (RG 894 [LKŽe; Kabelka 1964: 49]) – žr. *adveñtai* (su sporadine struktūrinio elemento *-v-* > *-p-* kaita)

atpeñtai 2 (sm. pl.) ‘(bažn.) keturių savaitių laikas prieš Kalėdas’: *Atpeñtai nor poryt pasibaigti* K. Donel (ŽR 16 [LKŽe; Kabelka 1964: 49]) – žr. *adpeñtai* (su sporadine struktūrinio elemento *-v-* > *-p-* kaita bei *-d-* > *-t-* devokalizacija [dar žr. Kabelka 1964: 49])

adveñtai 2 (sm. pl.) '(bažn.) keturių savaitių laikas prieš Kalėdas' Lkš: *Pirmoji adveñtų nedėdienė* K; *Adveñtų giesmės* Gs

← le. (dial. [ŽV-Md]) *adwenty* '4-ių savaitių pasninko laikotarpis, minint Jėzaus Kristaus gimimo laiką; atvykimas, atėjimas' (← [s. / v.] le. *adwent* '4-ių savaitių pasninko laikotarpis, minint Jėzaus Kristaus gimimo laiką; atvykimas, atėjimas' ↔ s. č. *advent* 't. p.' ← V. lo. *adventus* 'advento pasninkas; atvykimas ir kt.' [SW I 10; SPW I 87; SST I 21; SGP I¹ 39; Machek 1968: 34; Rejzek 2001: 45; Niermeyer 1976: 24; dar žr. Адомавичюте 1980: 9; Zinkevičius 1987: 138; Kregždys 2014: 407])

česnìs 4 (sf.) 'vaišės': *Nugi dabar, naštas vargų visas nusikratę, jau pasilinksmykim bensity česnįj susikvietę* K. Donel (RG 372 [LKŽe; Kabelka 1964: 66]) – žr. *čestnis* (su struktūrinio elemento -t- absorbcija [dar žr. Zinkevičius 1990: 280])

čestnis (sf.) 1. 'garbė, pagarba' N; 2. 'vaišės' Q 378, C II 5: *Čestnij kelti* N; *Pritaisai čestnij* Bt. Luk 14.13

↔ le. dial. (SLd [Katowice]) *čęść* 'garbė, pagarba, pripažinimas, gerbimas; puota, pokylis, skanėstai ir kt.' (SGP V¹ 121; plg. Būga III 771; Zinkevičius 1990: 280)¹³ – su sonanto -n- metateze, t. y. lie. *če-n-stis → če-st-n-is

sviėklas 2 (sm.) '(bot.) raudonasis burokas (*Beta vulgaris*): *Sėkite... ropių, pastarnokų, sviėklų beigi rapukų* K. Donel (PL 656 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 28, 221]) – žr. *sviėklà*

sviėklà 2 (sf.) '(bot.) raudonasis burokas (*Beta vulgaris*)' NdŽ, P, N, KŽ – žr. *čvīkla*

čvīkla (sf.) 'burokas; raudonasis burokėlis': *czwīkla* PrD 136.25 (Skardžius IV 117)

← (s. / v.) le. *čwīkla* 'burokas; virtų burokų garnyras' (< č. *cvīkla* 'burokas' ← gr. σεῦτλον 'valgomasis burokas' [SW I 419; SPW IV 396; LS 1382, 1546–1547; plg. Фасмер III 571; Machek 1968: 91])

delmōnas 2 (sm.) 'pinigėnis': *O pinigėlių delmonė kytriai pakavoji?* K. Donel (PL 595 [Kabelka 1964: 71; dar žr. Krištopaitienė 2004: 255])

dalmōnas 2 (sm.) 'kišenė' Q 444, Lex 49, K, Pgg, Šk: *Kiša duonq, pyragq į dalmōnq, eidamas į mokslynįčią* J / \ *Tuokart esi didis ponas, kad pinigų pilns dalmonas* Sim

← le. (dial.) *dolman*, (v.) le. *dolman* 'trumpas husaro apsiaustėlis; moters apsiaustėlis' (< vengr. *dolmány* 'apsiaustas' ← turk. *dolama* 'turkų sultonato laikų pėstininko raudona skraistė; apsiaustas' [SW I 499; SPW V 298; SGP VI¹ 42; Brückner 1985: 92; Wołosz 1989: 248–249; Géza 1991: 52; Фасмер I 525–526; Юсипова 2005: 147; dar žr. Zinkevičius 1990: 280; Urbutis 2009: 426]) → ɸ s. blr. *даламань, доломань* 'trumpas vyriškas apsiaustas su rankovėmis' (ГСБМ VIII 263–264; Булыка

¹³ Z. Zinkevičiaus (ibd.), besiremiančio K. Būgos (ibd.) aiškinimu, teiginys, neva lie. *čestnis* / *česnìs* yra gudizmai resp. vestini iš blr. *чэсьць* / *чэсьць* 'garbė, pagarba; vaišės ir kt.' (Носовичь 1984: 698; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 346), mažai tikėtinas, mat jo autoriai nepaaiškina sonanto -n- genezės bei nemini lenkų dialektinių pavyzdžių.

1980: 113), r. *доломань* 'kavalerijos kario (husaro) skraistė; ilgas apsiaustas, susagstomas sagomis' (Даль I 463)

iškādininkas, -ė 1 (smob.) 'kas daro nuostolį; žaladarys': *Jūs, iškādininkai, jūs, vagys, jūs, piktadėjai, ar nesibijotės žmonėms iškadą daryti?* K. Donel (Pš 26–27 [LKŽe; Kabelka 1964: 94]) – žr. *iškadniūkas*, -ė (dar žr. Zinkevičius 1988: 39)

iškadniūkas, -ė 2], *iškādnykas* 1 (smob.) 'kas nuostolius daro' Ds: *Kiškis didis iškadnykas* Ėr; *Tokio iškadnyko nei į vidų nesileisk* VI; *Aš tau parodysiu, tu iškadnyke!* Vv; *Nuog iškadnykų mus gelbėk* Mž 59; *iškadōrius*¹⁴ 2 (sm.) 't. p.' [K], N, BS 87

↔ v. le. *zaszkodca* 'tas, kuris kenkia arba trukdo' (SW VIII 298; Linde VI 789) – parityvinis vertinys (dėl kilmės žr. *iškādā*)

jómarkas 1 (sm.) 'prekymetis': *Valkata Slunkius jómarme man iš papykio kone visą nupėšė kiaušę* K. Donel (VD 428 [LKŽe; Kabelka 1964: 100–101]) – žr. *jórmarkas* (su pirmojo pasikartojančio -r- absorbcija [dar žr. Jancza 1984: 117])

jómarkininkas 1 (sm.) 'kas būna jómarme': *Rudikis jómarkininks* K. Donel (Rj antraštėje [LKŽe; Kabelka 1964: 101]) ⇐ *jómarkas*

jómarkas 1 (sm.) K, R 214 1. 'prekymetis': *Ir aš pasigundžiau į jormarką eit* Mž; *Po jormarko* PrL XVII 3 (LKŽe); 2. 'turgus': gen. sing. *Iormarko* 3v II₃ (Aleksavičienė 2012: 121, 243, 413, 515)

← s. le. *jormark* 'mugė, turgus; sambrūdis, sąmyšis; turgaus mokestis' (↔ [s. / v.] le. *jarmark*, le. dial. [DLd (Kujawy, Poznań, Kalisz), MLd (Rudawa), Psd (LIš)] *jarmarek* 'mugė, turgus; sambrūdis, sąmyšis; turgaus mokestis' < v. v. a. *jårmarket* / s. v. a. *jårmarkât*, *jårmercat* 'mugė; kasmetinis turgus' / v. *Jårmarkt* 'mugė, prekymetis, didelis turgus' [SSt III 116; SW II 136; SPW IX 262–264; Karłowicz II 234; Sławski I 502; Siatkowski 2004: 7, 40–41; Фасмер IV 561; Köbler 1993: 1199; Schützeichel 2012: 169; dar žr. Palionis 1967: 276; Адомавичюте 1982: 43; Zinkevičius 1988: 131; Walczak 1995: 92; Połomski 2010: 7; Markus-Narvila 2011: 176])

māckas 4 (adj.) 'visai mažas, mažytis': *Giltinė su rauplėms piktoms atšokusiai smaugia ar su karštligė dar tik mācką pasuka biėdžių* K. Donel (VD 89 [LKŽe; Kabelka 1964: 128]) – žr. *mācikas*, -à (su struktūrinių elementų -it- absorbcija, t. y. *mac-it-kas* → *mac-kas*)

mācikas, -à 3^b (adj.) 'visai mažas, mažytis': *Jūs bulbàs rāvit, tas macitkàs* Dv (DvŽ I 376)

↔ le. dial. *maciutki* 'labai mažas; mažytis, mažulėlis' (SW II 840, 857)

šaltyšiauti, -iājuja, -iāvo (verb. intr.) 'būti šaltysiu mi': *Rods, tarė Pričkus, taip ir man daugysk pasidarė, kad aš šaltyšiūdams šen ir ten jodinėjau* K. Donel (RG 486 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 28, 223]) ⇐ *šaltyšius* (dėl kilmės žr. 1.1. poskyrį [s. v. *šaltyšius*])

¹⁴ Dar plg. le. dial. *szkodur* 'kenkiantis gyvūnas; pavojingas tekis' (SW VI 623; Karłowicz V 301).

šėtra 1 (sf.) ‘palapinė’: *Ta liepsna... ne tiktai mūsų būriškas sudegina šėtras* K. Donel (ŽR 239 [Kabelka 1964: 224]) – žr. *šatrà* (su šaknies *-a-* > *-ė-* kaita, matyt, dėl kontaminacijos su le. dial. *s-ia-ter* ‘pašiūrė’ [Karłowicz V 286; dar žr. Kardelis 2003: 86])

šatrà 4 (sf.) Š, NdŽ, 2 ‘palapinė’ NdŽ, M, Rtr, KŽ: *Kada šatrosu gyvensit, būsit kaip šviesumas sparnų karvelio* Mž 289

← (v.) le. *szatra* ‘žabų pastogė gyvuliams kalnų ganyklose; palapinė; čigonų taboras’ (< tot. *чадра* ‘uždanga’ ↔ *чатыр* ‘palapinė’ ← pers. *chādar* ‘palapinė; uždanga; šydas, vualis ir kt.’ [SW VI 574–575; Linde V 516; Фасмер IV 413; Dawletschin, Tezcan 1989: 130, 289; Steingass 1963: 383–384; dar žr. Kardelis 2003: 86]),

|| ≠ blr. *шаўэр* ‘palapinė’ (ТСБМ V² 361; РБС III 742), r. *шатэръ* ‘t. p.’ (Даль IV 624)

viñčiovoti, -oja, -ojo (verb. tr.) ‘tu o k t i’: *Parvežė porą, ant kurios šventas vyskupas pas dievstalį šventą viñčiavodams, kaip reik, žegnonę buvo padėjęs* K. Donel (RG 133 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 258]) – žr. *veñčiovoti, venčiovoti*

veñčiovoti, -oja, -ojo (verb. tr.) KB II 195, K II 233, K, BzF27, NdŽ, KŽ, Sg, Klp, *venčiovóti, -ója, -ójo* ‘tu o k t i’ BzF 21, FrnW, NdŽ, Q 527, R, MŽ, N, M. Valanč: *Tur būti venčiovoti* Vln 27; *Nesa ji yra vyro venčiovota motė* BB 1Moz. 20.3; *Jone, bau nori turėti Margretą už savo venčiovotąją moterį* Vln 49 ir kt. (End, KlpD 2, NdŽ, Akm, LKK XXI 201 [Lz], N 148, VoL 100)

← le. dial. (ŽV-Md) *wieńcować* ‘tuokti’ (Karłowicz VI 114) ≠ (v.) le. *wieńcować*, le. *wieńczować* ‘vainikuoti, karūnuoti’ (SW VII 582; Linde VI 214),

|| ≠ s. r. *вънчавати* ‘vainikuoti; karūnuoti’, *вънчевати* ‘vainikuoti; apdovanoti; šlovin-ti, garbinti; pabaigti’ (СРЯВ II 76, 78)

1.2. Neapibrėžtieji polonizmai

blūznyti, -ija, -ijo (verb. tr., intr.) ‘piktžodžiauti, keikti’: *Dievą blūznydams taip baisiai šaukti pagavo* K. Donel (PL 215 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 63])

← (s. / v.) le. *bluznić* (*bluznić*) ‘piktžodžiauti; nusikalbėti; tempti laiką’ (SW I 170; SPW II 191–192; SSt I 105; dar žr. Zinkevičius 1988: 132; Kardelis 2003: 107; Kazak 2011: 79) → s. blr. *блюзніти, блузніти* ‘piktžodžiauti’ (ТСБМ II 77–78; Булыка 1980: 182), blr. dial. *блбзніць* ‘t. p.’ (Бялькевіч 1970: 89) ≠ blr. *блюзніць, блбзніць* ‘niekus kalbėti; pliaukšti; kalbėti miegant’ (ТСБМ I 390; ЭСБМ I 364; Аникин III 274; Гілевіч 2005: 19)

budavõnė 2 (sf.) ‘trobesys, troba’: *Vyrs tuojaus žagarų budavõnei (lizdui) parnešė glėbį* K. Donel (PL 57 [LKŽe; Kabelka 1964: 64])

← (s. / v.) le. *budowanie* ‘statymas; statymo būdas; struktūra; pastatas’ (← [s. / v.] le. *buda* ‘lentų, šieno, molio pašiūrė; laikina palapinė prekiauti turgavietėje; vežimo stoginė dalis ir kt.’ ↔ s. č. *búda* / č. *bouda* ‘iš lentų sukaltas namelis ir kt.’ < ? >¹⁵ v. v. a.

¹⁵ Dėl šio žodžio statuso nesutariama (žr. Machek ibd.): vieni teigia, kad jis yra skolinys iš germanų kalbų (Фасмер ibd; Rejzek ibd.), o kiti – priešingai, priskiria v. v. a. *buode* slavizmams (Филичева ibd.).

buode / v. *Bude* ‘palapinė’ [SW I 226, 227; SPW II 193–195, 488–489; SSt I 174; ЭСБМ I 399; Фасмер I 230; Machek 1968: 61–62; Rejzek 2001: 87; Kluge 2002: 158; MLex 28; Филичева 2003: 201; dar žr. Palionis 1967: 277; Kardelis 2003: 107; Urbutis 2009: 423, 425; ALEW] → s. blr. *будованьне, будованне, будованье, будованне* ‘statymas; statinys; sutvirtinimas; statybinės medžiagos’ (ГСБМ II 234–235), blr. *будаваньне* ‘statymas; statinys, pastatas’ (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 49)

cimbōlai 2 (sm., pl.) ‘senovinis, panašus į kankles styginis muzikos instrumentas’: *Plyckius cimbolūs, o Kubas čirškino smuiką* K. Donel (RG 220 [Kabelka 1964: 66])

← (s. / v.) le. (dial.) *cymbal* (le. *cembal*) ‘toks styginis muzikos instrumentas; laikrodžio valandų garsinis pranešimas; skambutis ir kt.’ (< lo. *cymbalum* ‘t. p.’ ← gr. κύμβαλον ‘mušamasis muzikinis instrumentas’ [SW I 360; SPW III 719; SGP IV³ 592–593; Фасмер IV 306; dar žr. Palionis 1967: 284; Zinkevičius 1988: 132]) → blr. (dial.) *цымбэлы* ‘į lyrą panašus muzikos instrumentas; judėjų naudojamas muzikos instrumentas; storos lūpos; sėdmenys’ (Носовичъ 1984: 691–692; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 340; СБГП V 370), r. *цымбэлы* ‘toks muzikos instrumentas; varinės lėkštelės’ (Даль IV 575) ≠ s. blr. *цымбаль* ‘(laikrodžio) skambutis’ (СЛW)

čestavójimas 1 (sm.) ‘vaišinimas’: *Rasi gana bus už čestavójimą tavo* K. Donel (Lg 51 [Kabelka 1964: 66])

↔ s. / v. le. *czestowanie* ‘vaišinimas; (pa)gerbimas’ (SW I 390; SPW IV 150) → blr. *чэстованьне* ‘vaišės’ (Носовичъ 1984: 698)

čestavóti, -ója, -ójo (verb. tr.) ‘vaišinti, mylėti’: *Būrs čestavóts jau proto viso netenka* K. Donel (RG 731 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 66])

← s. / v. le. *czestować* ‘vaišinti; (pa)gerbti’ (SW I 390; SPW IV 149) → blr. *чэстовáць* ‘vaišinti; (prk.) barti, mušti’ (Носовичъ 1984: 698)

glóda (sf. ind.) 1. ‘nebuvimas, stoka’: *Taipgi dabar kisieliaus jau ir šiupinio glóda* K. Donel (VD 593); 2. ‘prapultis, galas (badas)’: *Eikš, šiaury bausis... bausk, prispausk su šalčiais juos (vilkus), kad glóda jų būtų!* K. Donel (ŽR 77 [LKŽe; Kabelka 1964: 29, 85])

↔ (s. / v.) le. *glód* ‘skrandžio tuštumas, alkis; troškulys; troškimas, noras; maisto trūkumas; stoka’ (SW I 849; SPW VII 375–381) → blr. dial. *лод* ‘badas’ (СБГП I 461)

gvóltas 2 (sm.) ‘prievarta, priespauda’: *Vogt, klastuot, išplėšt ir su gvóltu pasisavint* K. Donel (RG 873 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 88])

← (s. / v.) le. (dial.) *gwalt* ‘prievarta; galia, spaudimas; pagalba; triukšmas, klyksmas; pagalbos šauksmas, kvietimas; kebli, sunki padėtis; visuomenės prievolė’ (< jdš. *gvald*¹⁶ resp. גּוּלְתָא ‘prievarta; (pagalbos) šauksmas’ / ← v. v. a. *ge-walt* / v. *Gewalt* ‘jėga, galia; prievarta’ [SW I 945; SPW VIII 243–253; SSt II 523; Karłowicz II 149;

¹⁶ Jidiš kalbos finaliniai skardieji priebalsiai ב, ג, ד, ו, ז, ש neduslinami (išskyrus itin retas išimtis [plačiau žr. Weinreich 1992: 19–20]).

Sławski I 382; Sokólska 1999: 145; Галай 2011: 361; Фасмер I 398; ЭСБМ III 74; Löttsch 1992: 84; מַלְאָכָה 2011: 99; MLex 70; dar žr. ALEW; Walczak 1995: 92, 142]) → s. blr. *квалтв, гвалтв* 'prieivarta; neteisėtas užpuolimas; priespauda; prieivartavimas (moters); bauda už prieivartą; triukšmas, šauksmas (pagalbos); visuomenės prieivole ir kt.' (ГСБМ XV 39–42; Булыка 1972: 148, 1980: 41), blr. (dial.) *гвалт(в)* 'prieivarta, priespauda; klyksmas, šauksmas' (Носовичь 1984: 111; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 80; СБГП I 438; СС I 107; dar žr. Прыгодзіч, Прыгодзіч 2011: 148), blr. dial. *гвалт* 'pagalbos šauksmas' (ТС I 198), r. dial. *гвалтв* 'prieivarta; klyksmas, šauksmas; nerimas; triukšmas; užpuolimas, plėšimas' (Даль I 346)

gvōltyti, -ija, -ijo (verb. tr.) 'daryti prieivartą; niekinti; neužlaikyti, negerbti': *Ir didei mane gvōltija, kad aš paskutinį ir vienturtį veršį jiems mėsinēt pažadėčiau* K. Donel (VD 387 [LKŽe; Kabelka 1964: 88])

← (s. / v.) le. *gwalcic* 'išprieivartauti, nusižengti' (SW I 945; SPW VIII 241–243) → s. blr. *квалтиту, гвалтиту* '(iš)prieivartauti; pažeisti teises' (ГСБМ XV 34), blr. *гвалцуць* 'išprieivartauti; priversti' (Носовичь 1984: 111; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 80) – dėl kilmės žr. *gvōltas*

iškādà 2 (sf.) 'nuostolis, žala': *Daug naudos ir daug iškādų gal padaryti* K. Donel (ŽR 212 [Kabelka 1964: 94])

← v. le. *zaszkoda* 'kenkimas; tai, kas kenkia; žala' (< v. v. a. *schade* / s. v. a. *scado*, *skado* 'žala, nuostolis' [SW VIII 298; Linde VI 789; Brückner 1985: 549; Фасмер IV 449; Wackernagel 1878: 249; Köbler 1993: 1739; Seebold 2008: 735; Schützeichel 2012: 284; dar žr. Zinkevičius II 272]) → s. blr. *заукода* 'žala, pakenkimas' (ГСБМ XI 277) – partityvinis vertinys (dar žr. Zinkevičius 1988: 38, 130)

kóbotas 1 (sm.) 'berankovis, šiltas moteriškas drabužis; liemenė': *O kad kartais kóbotą mes tavo pamatom, tai tu mums nei žvirblis būriškas pasirodai* (apie lakštingalą) K. Donel (PL 113 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 115])

← (s. / v.) le. *kabat* 'vyrų ir moterų viršutinis drabužis, palaidinis; tramdomieji marškiniai; marškiniai, kuriais buvo rengiami nuteistieji sudeginti ant laužo; kariškio palaidinė ir kt.' (< I. [s.] č. *kabát* 'trumpas apsiaustas iki juosmens; toks kario drabužis; švarkas' ← bulg. *кавѣд, кавѣт* 'senovinis moterų drabužis; apsiaustas be rankovių ir kt.' ← gr. [vėlyv.] *καβάδιον* 'vyriškas drabužis' ← n. pers. *qabāh* 'viršutinis drabužis, apsiaustas'; II. vengr. *kabát* 'apsiaustas; švarkas; striukė; trumpas viršutinis moterų švarkelis'; III. V. lo. *ca[ʃ]pa* 'apsiaustas su gobtuvu', V. lo. *capatus* 'apsivilkęs apsiaustą' [SW II 193; SPW X 2–3; SSt III 215; Sławski II 9; БЕР II 119; Wołosz 1991–1992: 5–6; Niermeyer 1976: 129; ЭСБМ IV 9; Machek 1968: 233; Bělič, Kamiš, Kučera 1978: 91; Du Cange I 525; Steingass 1963: 951; Géza 1991: 144; plg. Фасмер II 150]) → s. blr. *кабатв, кобатв* 'trumpas vyrų ir moterų palaidinis be rankovių' (ГСБМ XIV 213; Булыка 1980: 112), blr. (dial.) *кабат(в)* 'prasčiokių korsetas, prie kurio prisiuvas sijonas; palaidinis' (Носовичь 1984: 226; ТС II 176), (s.) r. (dial.) *кабѣтв* 'užsieniečių viršutinis drabužis; caro viršutinis drabužis, plačiomis rankovėmis; ilgi, platūs darbo marškiniai, valstiečių vilkimi ant viršutinių drabužių; striukė' (Даль II 70; СРЯВ VII 8)

karbāčius 2 (sm.) ‘toks botagas, bizūnas’: *Juk mane... kaip narą tuo karbāčiais būtų nupliekę* K. Donel (Pp 135 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 107])

← v. le. (dial.) *karbacz*, (v.) le. *korbacz* ‘botagas, rimbas ir kt.’ (< vengr. *korbács* ‘t. p.’
← turk. *kırbaç* ‘botagas, rimbas’ [SW II 260, 472; Linde II 960; Karłowicz II 431; Sławski II 474; Булыка 1980: 104; Фасмер II 195; Wołosz 1989: 270; Géza 1991: 171; Юсипова 2005: 340]) → s. blr. *карбачь* ‘botagas, rimbas’ (ГСБМ XIV 283; Булыка *ibid.*), r. *карбачь* ‘botagas’ (Даль II 91)

klāpas 2 (sm.) ‘berniokas; bernas’¹⁷: *O Enskys mergas su klāpais ragina šokti* K. Donel (Pp 68 [Kabelka 1964: 114])

← (s. / v.) le. (dial.) *chłop* ‘(laisvasis) valstietis, bežemis valstietis, trobelninkas; (ne-turtingas) ūkininkas; samdomas ūkio darbininkas (bernas); vyras; prasčiokas; ne-praustaburnis, storžievis; žmogus ir kt.’ (SW I 283; SPW III 240–242; SSt I 237; SGP III³ 560–569; Sławski I 68–69; ЕСУМ VI 182–183; LEW 210; dar žr. ЭССЯ VIII 62–64; Фасмер IV 257; Palionis 1967: 282; Трубочев 2006: 167; Леонтьева 2014: 334–335) → blr. *хлоп* ‘bernas (ūkio darbininkas)’ (Носовичь 1984: 679), r. dial. *хлань* ‘vaikinas, berniūkštis; nevedęs vyras; pameistrys’ (Даль IV 551)

klāpčius 2 (sm.) ‘tarnas, berniukas, pasiuntinys’: *Bet Enskys, jo klāpčius, daug paliavotų kragų, o moliavotų stuopų dar daugiau sugabeno* K. Donel (RG 721 [LKŽe; Kabelka 1964: 114])

← (s. / v.) le. *chłopiec* ‘berniukas; jaunuolis; tarnas paauglys; pameistrys; besimokantis amato vaikinas; sūnus ir kt.’ (SW I 284; SPW III 244–245; Brückner 1985: 180; Фасмер IV 245; dar žr. Arumaa 1933: 82; LKA I 121, 125; Zinkevičius 1978: 150) → blr. (dial.) *хлопец(ь)* ‘berniukas, palikuonis; vaikinas; tarnaujantis berniukas’ (Носовичь 1984: 679; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 335; СБП V 310; TC V 243), r. *хлопец* ‘berniukas, vaikinas; nevedęs vyras; pagalbinis darbininkas’ (Даль IV 551)

kùkarka 1 (sf.) ‘virėja’ *O jo kùkarka, senoji boba, pabūgo* K. Donel (Pp 79 [Kabelka 1964: 119])

← (s. / v.) le. (dial.) *kucharka* ‘virėja; tarnaitė; metalinė viryklė’ (SW II 617; SPW XI 528–529; Karłowicz II 508) → s. blr. *кухарка* ‘virėja’ (ГСБМ XVI 253–254), blr. *кухárka* ‘t. p.’ (ГСБМ II 765; РБС I 703), r. *кухárка* ‘virėja, talkininkė’ (Даль II 228; Фасмер II 436) – dėl kilmės žr. *kùkorius*

kùkorius 1 (sm.) ‘virėjas’: *Kùkoriai valgius naujus jau buvo sutaisę* K. Donel (RG 294 [Kabelka 1964: 25, 119])

← (s. / v.) le. *kucharz* ‘virėjas; šokis, šokamas su vestuvių patiekalus gaminusia virėja’ (< [s.] č. *kuchař* ‘t. p.’ ← v. v. a. *kuchenære* ‘virėjas’ ← v. v. a. *kuoche* / s. v. a. *kuohho* ‘pyragas; kepinys’ [SW II 617; SPW XI 529; SSt III 459; Sławski III 304; Фасмер II 436; Machek 1968: 305; Kluge 2002: 543; Köbler 1993: 1286; Seebold 2008: 488; Schützeichel 2012: 186; dar žr. Zinkevičius 1988: 130]) → s. blr. *кухарь*, *кухарь* ‘virėjas’ (ГСБМ XVI 254; Булыка 1980: 89), blr. (dial.) *күхар(ь)* ‘t. p.’

¹⁷ J. Palionis (1967: 282) įvardija semimą ‘valstietis’, kuri LKŽe kažkodėl nenurodoma.

(Носовичь 1984: 262; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 155; ЭСБМ V 175; ТС II 255),
r. dial. *кўхарь* 't. p.' (Даль II 228)

kulkà 2 (sf.) 'mažas kūgio formos švino gabalėlis, įtaisytas į tūtelę su sprogstama medžiaga ir šaunamas iš šautuvo ir kt.': *Ar dykai jis jums kulkàs bei paraką davė* K. Donel (ŽR 105 [Kabelka 1964: 26, 120])

← (s. / v.) le. *kulka* 'kulka; rutulėlis; vartalojimas; akies obuolys ir kt.' (< v. v. a. *kūle* 'rutulys; kulka' [SW II 627; SPW XI 545; Фасмер II 413; ЭСБМ V 157; MLex 118; dar žr. Palionis 1967: 278; Zinkevičius 1988: 136; Kabašinskaitė 1998: 76]) → s. blr. *кулька*, *кулка* 'kulkelė' (ГСБМ XVI 216), blr. *кўлька* 'kulkelė; rutuliukas' (Носовичь 1984: 259)

lenciūgas 2 (sm.) 'grandinė': *Todėl su lenciūgais ji drūtai surakino* K. Donel (ŽR 326 [Kabelka 1964: 125])

← le. dial. *lańcug* (s. / v. le. *lańcuch*, [v.] le. *lańcuch*, le. dial. [DLd, Kšbd] *lencuch*, *leńcuch*) 'metalinė grandinė; pančiai, grandinės; eilė, vora ir kt.' (< v. v. a. **lannzug* ← v.v.a *lanne* 'grandinė' + v. v. a. *zuc*, *zug* 'traukimas, tempimas' [SW II 794; SPW XII 467–470; SSt IV 96; Karłowicz III 64; Brückner 1985: 306; ЭСБМ V 227; Фасмер II 458; MLex 121, 339; dar žr. Адомавичюте 1982: 47; Zinkevičius 1988: 135; ALEW; Mikulėnienė 2004: 78]) → s. blr. *лануць*, *ленуць* (*лануць*, *ленуць*) 'metalinė grandinė; pančiai, grandinės' (ГСБМ XVI 290, 291–292; Бўлыка 1980: 101), blr. (dial.) *лану́г*, *ланьу́г* (*лану́х*, *лану́к*) 'metalinė grandinė' (Носовичь 1984: 264; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 156; СБГП II 617; Шатэрнік 1929: 145; dar žr. Барысюк 2011: 123), r. dial. *лаńцузь* 'grandinė, grandinėle' (Даль II 236)¹⁸

macnūs 4 (adj.) 'galingas, stiprus, drūtas': *Taip nešvankiai su macniū ruvu susipyko* K. Donel (RG 734 [LKŽe; Kabelka 1964: 129])

← (s. / v.) le. *mocny*, *mocen* 'pilnas jėgų, stiprus, tvirtas, galingas; smarkus ir kt.' (SW II 1022–1023; SPW XIV 523–536; dar žr. Zinkevičius 1988: 130) → blr. (dial.) *моўны(ў)* 'stiprus, galingas' (Носовичь 1984: 292; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 172; ЭСБМ VII 75; ТС III 95)¹⁹

maskōlius 2 (sm.) 'rusas': *Ar nedabojai, kad visi taip elgiasi būrai? Šveds, maskōlius, lenks ir žyds kitaip nepadaro* K. Donel (ŽR 170 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 131])

← (v.) le. *moskal* 'Maskvos gyventojas; Maskvos caro kariuomenės karys; toks pyragas (iš avižinių dribsnių); tešlos gumulėlis; daug valgantis žmogus, rajūnas; tokia žuvis' (SW II 1046–1047; SPW XV 34; ЭСБМ VI 246; Фасмер II 659) → blr. *москаль* / *маскаль* 'maskvietis, rusas; rusų kariuomenės kareivis' (Носовичь 1984: 290; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 167; ЭСБМ VI 245–246), r. *москаль* 'maskvietis, rusas; kareivis' (Даль II 349)

¹⁸ Z. Zinkevičius (1988: 135) lie. *lenciūgas* 'grandinė' priskiria rytų slavų kalbų skolinių grupei.

¹⁹ S. lie. *māčnas*, -à 4 (adj.) 'galingas, stiprus, drūtas': *Aš esmi... māčnas, kerštaująsis* MŽ 20; *māčnai* (adv.): *Idant... neabejotų, bet māčnai tikėtų* Vln 28 (LKŽe) dėl struktūrinio elemento -č-, matyt, priskirtinas rusizmams, plg. s. r. *мочный* 'stiprus, tvirtas; galingas' (СРЯВ IX 283–284) ≠ s. blr. *мочный* 'pilnateisis; teisėtas' (ГСБМ XVIII 193).

miėsčionis 1 (sm.) ‘kas mieste gyvena, miestietis’: *Miesčionys be vargų mieste šokinėja* K. Donel (PL 248 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 134])

← (s. / v.) le. *mieszczanin* ‘miesto gyventojas, miestelėnas; pilietis’ (~ s. č. *měščěnin* ‘t. p.’ [SW II 964; SPW XIV 91–95; SSt IV 237; Bělič, Kamiš, Kučera 1978: 134; dar žr. Zinkevičius 1988: 131–132; Шанский II¹⁰ 187]) → s. blr. *мешчанинъ*, *мешчанинъ* ‘miestietis; gyventojas, pilietis; bajorų luomo atstovas’ (ГСБМ XVIII 33–34; Булыка 1980: 26), blr. *мешчанін* ‘nuolatinis miesto gyventojas, miestelėnas; pilietis’ (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 169; ЭСБМ VII 30–31), s. r. *мѣщанинъ* ‘žemo luomo miestietis (ppr. amatininkas), mokantis mokesčius; miestietis; prekybininkas’ (СРЯВ IX 143–144), r. *мѣщани́нъ* ‘žemo luomo miestietis, kuriam taikoma karinė prievolė; amatininkas, nepriklausantis pirklių gildijai’ (Даль II 373; Фасмер II 616)

mišiša 4 (sf.) ‘svarbiosios krikščionių pamaldos’: *Jūs apjakėliai, mišišon sudriskę bei skaroti nukaksit.* K. Donel (VD 592 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 135])

← (s. / v.) le. (dial.) *msza*, (pl.) *msz(e)* ‘mišios; muzika, grojama per šias apeigas’ (< s. č. *mšě* ‘mišios’ ← v. v. a. *měsse*, *misse* / s. v. a. *missa* ‘mišios; mugė [rengiama po mišių]’ ← V. lo. / lo. *missa* ‘mišios; šventosios apeigos; šv. Rašto skaitymas ir kt.’ [SW II 1063; SPW XV 156–160; SSt V 239; Karłowicz III 195; Būga I 347; ЭСБМ VII 110; Фасмер III 22; Machek 1968: 382; Rejzek 2001: 395; Wackernagel 1878: 199; Köbler 1993: 1459; Seebold 2008: 591; Schützeichel 2012: 225; Niermeyer 1976: 693–694; dar žr. Zinkevičius 1987: 138; Walczak 1995: 53]) → s. blr. *миа* (*имиа*) ‘katalikų mišios’ (ГСБМ XIV 104; XVIII 242; Булыка 1972: 211, 1980: 183), blr. dial. *миа́* ‘mišios’ (Цыхун 1993: 89), r. *миа* ‘katalikų mišios’ (Даль II 364)²⁰ ≠ blr. dial. *имиа́*²¹ ‘t. p.’ (СБГП II 344)

moliavóti, -ója, -ójo (verb. tr.): *O moliavóty stuopy dar daugiau sugabeno* K. Donel (RG 722 [Kabelka 1964: 136])

← (s. / v.) le. *malować* ‘dažyti; piešti; puošti ir kt.’ (< v. v. a. *mālen* / s. v. a. *mālĕn* ‘piešti, tapyti; dažyti’ / v. *malen* ‘piešti, tapyti; dažyti [ir veidą]; puošti’ [SW II 859; SPW XIII 58–60; SSt IV 146; Wackernagel 1876: 191; Köbler 1993: 1402; Schützeichel 2012: 213]) → s. blr. *малевати*, *маловати*, *малиовати* ‘piešti, tapyti; aprašyti, išaiškinti’ (ГСБМ XVII 234–235; Булыка 1980: 166), blr. *малевáць* / *малявáць* ‘piešti, dažyti; aprašyti; aptarti’ (Носовичъ 1984: 278; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 165; ЭСБМ VI 206), s. r. *малевати*, *молевати* ‘piešti, tapyti’ (СРЯВ IX 243), r. *малевáть* ‘t. p.’ (Даль II 292)

moliōrius 2 (sm.) ‘tapytojas’: *Kad aš tai pamatau, tuojaus man giltinė rodos, kaip ją moliōriaus ranka moliavodama rašo* K. Donel (RG 539 [LKŽe; Kabelka 1964: 136])

← (s. / v.) le. (dial.) *malarz* (le. dial. [SLd (Górny Śląsk)] *malerz*) ‘dažytojas; tapytojas’ (< v. v. a. *mālare* ‘tapytojas; dažytojas’ [SW II 856; SPW XIII 54–55, 56; SSt IV

²⁰ B. Kabašinskaitė (2013: 68) ši skolinį interpretuoja kaip monogeninį polonizmą, nors iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad taip nėra.

²¹ Lie. dial. *imšà* 4 (sf.) ‘mišios’ (ZtŽ 235; ZŠT I 54, II 409) dėl morfologinės struktūros priskirtinas gudizmams.

146; Karłowicz III 102; Фасмер II 565; ЭСБМ VI 207; MLex 133]) → s. blr. *маларь, малярь* (*малерь, молерь*) ‘tarytojas’ (ГСБМ XVII 251–252; Булыка 1980: 160), blr. *маляр* ‘dažytojas; tarytojas’ (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 165; ЭСБМ ibd.), s. r. *молярь* ‘tarytojas’ (СРЯВ IX 257), r. *маляр* ‘dažytojas’ (Даль II 296)

nōbažnas, -a 1 (adj.) ‘pamaldus’: *Aš, rankas savo būriškas kaip reik susiėmęs, poniškų bei nōbažnų vis poterių laukiu* K. Donel (RG 300 [LKŽe; Kabelka 1964: 143–144])

← (s. / v.) le. *nabožny* ‘pamaldus; dievotas; sukeliantis pamaldumą ir pan.’ (< č. *na božě* ‘Dievui, Viešpačiui’ [SW III 12; SPW XV 379–383; ЭСБМ VII 166; ЭССРЯ I 552; dar žr. Palionis 1967: 273; Zinkevičius 1988: 133; Kabašinskaitė 1998: 18; ALEW]) → s. blr. *набожний* ‘religingas, pamaldus’ (ГСБМ XVIII 291–292), blr. *набóжний* ‘pamaldus, religingas, tikintis’ (Носовичь 1984: 298; ЭСБМ VII 166), s. r. *набожний* ‘pamaldus, dievotas, nuoširdžiai tikintis’ (СРЯВ X 20), r. *набожний* ‘t. p.’ (Даль II 380)

padōnas 2 (sm.) ‘pavaldinys, tarnas, nelaisvas, priklausomas žmogus, baudžiauninkas’: <...> *ponpalaikis, rodos, juokiasi būrui bei savo pusgyvi padōnų laiko per šunį* K. Donel (Pp 129 [Kabelka 1964: 155])

← (s. / v.) le. *poddany* ‘pavaldinys; bernas (ūkio darbininkas), baudžiauninkas’ (< [vertinys] V. lo. *subditus* ‘pavaldinys; vasalas’ < V. lo. *subditus* ‘pavaldus; priklausomas’ ← lo. *subditus* ‘pavergtas; pavaldus’ [SW IV 346; SPW XXV 394–399; SSt VI 236; Niermeyer 1976: 996; ЭСБМ VIII 104; ЭССРЯ II 147; dar žr. Palionis 1967: 282; Kregždys 2014: 411]) → s. blr. *подданий* ‘pavaldinys’ (Булыка 1980: 21), blr. (dial.) *поддányй / паддányй* ‘baudžiauninkas; pavaldinys’ (Носовичь 1984: 440; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 208; Шатэрнік 1929: 188; Расторгуев 1973: 184), blr. dial. *паддányй* ‘t. p.’ (Бялькевіч 1970: 304), (s.) r. *подданный* ‘pavaldinys’ (СРЯВ XV 248; Даль III 170; dar žr. Гарбуль 2009_a: 528)

pasilieavóti (verb. refl.) ‘pasiaukoti’: *O jūsų mylistai, kad švėsit rudenį riebų, daug linksmybių velydams, pasilieavóju* K. Donel (VD 710 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 166])

↔ (s. / v.) le. *polecac* ‘pristatant ką pagirti, rekomenduoti; patikėti, pavesti rūpintis, įpareigoti’ (SW IV 527; SPW XXVI 430–431; dar žr. Kazak 2011: 79; ALEW [žr. s. v. *liesavóti*]) → s. blr. *полеца́ти, полицата́ти* ‘patikėti (kam ką), atiduoti, perduoti; nurodyti; rekomenduoti’ (ГСБМ XXVI 136; Булыка 1972: 251)

pažŷyti (verb. tr.) ‘duoti kam į skolą, gražintinai’: „*Duok; tarė, „kekšė, duok tuojaus pažŷytą skolą*“ K. Donel (Šd 21 [Kabelka 1964: 172])

← (s. / v.) le. *pożyczyć* ‘skolinti, paskolinti; siųsti linkėjimus ir kt.’ (SW IV 930; SPW XXIX 433–435; dar žr. Markus-Narvila 2011: 180, 291) → s. blr. *пожичити, пожычы́ти* ‘paskolinti; skolintis’ (ГСБМ XXV 391–392; Булыка 1972: 249), blr. dial. *пажычы́ць* ‘t. p.’ (СБГП III 328) ≠ blr. (dial.) *пазычы́ць* ‘t. p.’ (ТСБМ III 604; СБГП III 334; ЭСБМ VIII 119), blr. dial. *позычы́ць* ‘paskolinti, duoti skolon; pavogti, pačiupti’ (ТС IV 126), s. r. *позычити* ‘paskolinti’ (Срезневский II 1093), r. dial. *позычы́ць* ‘skolinti(s)’ (Даль III 233; СРНГ XXVIII 342)

põnas 2 (sm.) 'privilegiuoto luomo žmogus; turtingas žmogus, dvarininkas, savininkas; šeimininkas; kas nedirba fizinio darbo, valdininkas': *Juk žinai, kad dviem negali paslūžyti põnam* K. Donel (Pš 45 [Kabelka 1964: 180])

← (s. / v.) le. *pan* 'valdovas, karalius; Dievas; maitintojas; turtingas žmogus ir kt.' (SW IV 30–31; SPW XXIII 76–139; SSt VI 17; ЭССРЯ II 107; dar žr. Palionis 1967: 282; Адомавичюте 1982: 43, 46; Zinkevičius 1987: 139; Walczak 1995: 68, 73; Титаренко 2010: 177–178) → s. blr. *пань* 'valdovas, karalius; aritokratas; ponas, žemvaldys, Dievas; vyras ir kt.' (ГСБМ XXIII 439–442; Булыка 1972: 235, 1980: 21), blr. (dial.) *пан(ь)* 'turto valdytojas; žemvaldys; ponas, bajoras; kilmingas žmogus; namų šeimininkas; ūkininkas' (Носовичь 1984: 392; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 220; СБГП III 386; ТС IV 11; ЭСБМ VIII 146), s. r. *пань* 'Lietuvos ir Lenkijos valstybės didikas; bajoras, dvarininkas; emigrantas iš Lenkijos ar Lietuvos' (СРЯВ XIV 143)

ponavóti, -ója, -ójo (verb. tr., intr.) 'būti ponu, valdyti': *Ponai žemės šios be jo negal ponavóti* K. Donel (ŽR 470 [LKŽe])

← (s. / v.) le. *panować* 'valdyti, vadovauti; turėti nuosavybės teise ir kt.' (SW IV 39; GS 126; SPW XXIII 175–182; SSt VI 30; dar žr. Palionis 1967: 282) → s. blr. *пановати, пановать* 'valdyti, vadovauti; būti valdovu; dalyvauti; dominuoti; disponuoti' (ГСБМ XXIII 431–432; Булыка 1972: 235, 1980: 34), blr. *пановаць / панаваць* 'roniškai gyventi, ronauti; valdyti' (Носовичь 1984: 391; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 220; ЭСБМ VIII 146), r. *пановать* 'ronauti; gyventi kaip bajoras' (Даль III 16)

porà 3, 4 (sf.) 1. 'vyras ir moteris kaip sutuoktiniai, mylimieji ir pan.': *Uošvis su svečiais visais pasveikina porą* K. Donel (Pp 38 [dar žr. Krištopaitienė 2005: 295]); 2. 'paukščių, gyvulių patinas ir patelė': *Viewersiai, poroms lakstydami, žaidė* K. Donel (VD 62 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 181])

← (s. / v.) le. *para* 'du vienodi dalykai, pora; žmonių pora; lyginis skaičius; keletas, nedaug ir kt.' (< v. v. a. *pâr, par* 'lygus, vienodas; pora' ← lo. *par* [adj.] 'lygus, vienodas; atitinkantis; porinis', [sub.] 'pora, du' [SW IV 50–51; SPW XXIII 246–247; SSt VI 37; Brückner 1985: 395; Būga I: 109; LEW 639; Фасмер III 203; ЭСБМ VIII 160; MLex 157]) → s. blr. *para* 'pora' (Булыка 1980: 154), blr. *нара* 't. p.' (ТСБМ IV 35), s. r. *пара* 't. p.' (СРЯВ XIV 150), r. *нара* 't. p.' (Даль III 17)

põteriai 1 (sm.) '(bažn.) atmintinai kalbamos tam tikros maldos': *Põteriai, kaip krikščionims reik, skaityt užsimiršo* K. Donel (RG 185 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 181])

← le. dial. *Pater (noster)* (v. le. *Pater noster*) 'malda „Tėve mūsų“' (SPW XXIII 313; Karłowicz IV 56–57) ꝛ (s. / v.) le. *pacierz*²² 'Tėve mūsų (malda); malda, meldimasis;

²² Nina Borowska (1957: 332), matyt, remdamasi lenkų leksemos afrikatos *-c-* ir baltarusių dantinio *-t-* diferencija, teigia, kad lie. *põteriai* pasiskolintas iš senosios gudų kalbos (dar žr. Адомавичюте 1980: 9). Dėl tos pačios priežasties lie. dial. *põterka* 1 (sf.) 'atskiras karolių rutuliukas': *Raikštelis nutrūko, ir pabiro põterkos* Lš; *Paimk siūlą, verk poterką prie poterkos* Lp; *Jau kap skūpi, põterkėle (toks maloninis*

rožinio karoliukas; rožinis; stuburas ir kt.' (< s. č. *páteř* 'Tėve mūsų [malda]; rožinis' ← V. lo. *paternoster* 'rožinis' [SW IV 5; SPW XXIII 7–9; SSt VI 3; Kudzinowski 1974: 100; Brückner 1985: 390; ЭСБМ VIII 244; Machek 1968: 437–438; Rejzek 2001: 453; Bělič, Kamiš, Kučera 1978: 296; Blaise 1994: 661; plg. Zinkevičius 1987: 139]) → s. blr. *пaтeр'ь* (*пaцeр'ь*) 'malda' (ГСБМ XXIV 55; Булыка 1980: 180) ≠ blr. (dial.) *пáцeр'ь* (v), (pl.) *пáцeр'ы* (*пáц'ыры*) 'malda; Tėve mūsų (malda); rožinis' (Носовичъ 1984: 395; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 228; СБГП III 468; ЭСБМ ibd.)

procià 2 (sf.) 'darbas, triūsas': *Ir už prōcią jums menkai dėkavos išlėkė* K. Donel (PL 345 [Kabelka 1964: 188])

← (s. / v.) le. *praca* 'žmogaus veikla, darbas; pastangos; nuovargis; darbo rezultatas ir kt.' (< s. č. *práce* 'darbas, veikla; veikalas' [SW IV 965; SPW XXX 1–20; SSt VII 20; ЭСБМ X 18; Machek 1968: 477–478]) → s. blr. *праца* 'žmogaus veikla, darbas; rūpestis; darbo rezultatas' (ГСБМ XXVII 484–485; Булыка 1972: 257, 1980: 95), blr. (dial.) *пpáца* 't. p.' (Носовичъ 1984: 493; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 249; СБГП IV 104; TC IV 215; ЭСБМ X 18–19), r. dial. *пpáца* 'darbas, veikla' (Даль III 382)

pùlokas 1 (sm.) 'pistoletas': *Bet ir Duraką pùloks perplyšdams pagadino* K. Donel (ŽR 310 [LKŽe; Kabelka 1964: 190])

← (v.) le. *pulhak*, *pólhak* 'toks ginklas' (< [partityvinis vertinys] v. *Halbhaken* 'pusiau + ginklas' [SW IV 943, V 432; SPW XXXIV 436; ЭСБМ X 212; dar žr. Palionis 1967: 278; Адомавичюте 1982: 43, 46]) → s. blr. *пулгакъ* (*полгакъ*) 'vidutinio dydžio šautuvas' (ГСБМ XXVI 115, XXIX 344–345; Булыка 1980: 70), blr. *пулгáк* 't. p.' (ЭСБМ ibd.)

pūstėlninkas 1 (sm.) 'rijikas, girtuoklis': *Jūs pūstėlninkai! Ar tam dievus savo gėrybes mums kasdien ir taip dosniai dovanoja, kad mes jas tikt vis kaip kiaulės ēsdami rytum?* K. Donel (RG 433 [LKŽe; Kabelka 1964: 191])

↔ (s. / v.) le. *pustelnik* 'žmogus, gyvenantis atokioje, kitų negyvenamoje vietoje; vienišius, eremitas' (SW V 438; SPW XXXIV 471) → s. blr. *пустелникъ*, *пустэлникъ* 'vienišius, atsiskyrėlis' (ГСБМ XXIX 356; Булыка 1980: 175), blr. (dial.) *пyстэ́льнiк* 't. p.' (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 263; СБГП IV 193; ЭСБМ X 241)

rodà 2 (sf.), **rōda** 1 'patarimas': *Duodatės pasimokydint ir gerą rodą priimat* K. Donel¹ (LKŽe)²³

← (s. / v.) le. *rada* 'patarimas; taryba; mąslumas, protas; pasitarimų vieta; rotušė; patarėjas' (< v. v. a. *rāt* 'patarimas, pasitarimas; taryba' / v. *Rat* 't. p.' [SW V 461–462;

kreipimasis), negali! Lz (LKŽe) ir lie. *pōterkos* 1 (sf., pl.) 'karoliai' Al, Smn, Brt: *Ant kaklo kelios eilios pōterkų* Ds; *Aš tau pirksiu poterkėles* NS 83; *Žyčytos poterkaitės* Drsk (LKŽe; dar žr. ZtŽ 505), matyt, priskirtini gudizmams, t. y. vestini iš s. blr. *пaтeркy* 'karoliukai' (ГСБМ XXIV 42), blr. (dial.) *пáтeрki*, *пaтэpкi* (*пáцeрki*, *пáт'ыpкы* / *пáцeрka*) '(gintaro ar stiklo) karoliai' (Носовичъ 1984: 395; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 228; ТСБМ IV 133; СБГП III 467; ЭСБМ VIII 222, 244), suponuotų le. *paciorka*, (pl.) *pacierki* 'rožinio karoliukas; rožinis; rožinio karoliukai' (SW IV 5), mat lenkų kalboje nėra užfiksuoti darybiniai alternantai su dantiniu *-t-*.

²³ Ši leksema į J. Kabelkos parengtą K. Donelaičio žodžių sąvadą nėra įtraukta (žr. Kabelka 1964: 197).

SPW XXXV 25–60; SSt VII 420; GS 166; MLex 164; ЭСБМ XI 24; dar žr. LEW 741; Zinkevičius 1988: 133]) → s. blr. *pađa* ‘magistrato taryba, sprendžianti miesto valdymo, teisminių ginčų klausimus; patarimas’ (СЛw; Булыка 1980: 189), blr. (dial.) *páđa* ‘patarimas; priemonė’ (Носовичъ 1984: 544; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 267; СБГП IV 238), s. r. *pađa* ‘patarimas; Lenkijos karaliaus patariamoji didikų taryba; taryba; kolegialus sprendimas; karaliaus patarėjas’ (СРЯВ XXI 120–121), r. *páđa* ‘patarimas; taryba’ (Даль IV 9)

rokùndas 1 (sm.) ‘apyskaita, atsiskaitymas’: *Tu, išputėli pilvoots... Tikt dabok, kas bus, kad stipdams rasi rokùndą* K. Donel (Ag 26 [Kabelka 1964: 198])

← (s. / v.) le. *rachunek* ‘skaičiavimas; sąskaita; aritmetika; finansinė ataskaita ir kt.’ (< v. v. a. *rech[en]unge* ‘sąskaita’ [SW V 458–459; SPW XXXV 6–7; SSt VII 418; Siatkowski 2004: 43; Фасмер III 450; ЭСБМ XI 154; MLex 164; dar žr. Walczak 1995: 80, 142; Kabašinskaitė 1998: 11]) → s. blr. *рахунокъ, рахункъ, рохунокъ* ‘skaičiavimas’ (ГСБМ XXX 34), blr. (dial.) *рахунокъ / рахунак* ‘dokumentas; skaičiavimas, apskaita; tvarka; ataskaita’ (Носовичъ 1984: 561; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 278; СБГП IV 293) ≠ s. r. *рахунка, рохунка* ‘skaičiavimas, sąskaita’ (СРЯВ XXII 119) ≠ r. dial. *рахунок* ‘tvarka’ (СРНГ XXXIV 346)

skárbas 3 (sm.) ‘pinigai, lobis’: *Amtsrots, tris žakus naujų skarbų pamatydams, vėl atsigavo ir sunkiai dūsauti paliové* K. Donel (ŽR 436 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 204])

← (s. / v.) le. *skarb* ‘lobis; turtas; (valstybės) išdas’ (< v. v. a. *schërf* / s. v. a. *skerf, skerpf, scerf* ‘[smulki] moneta; lepta – smulki Graikijos moneta’ ← s. v. a. *scarbôn, skarbôn* ‘raižyti; smulkinti’ ↔ *‘išraižytas monetos paviršius’ [SW VI 131; ISJP 18; SSt VIII 216–217; Фасмер III 633; ЭСБМ XII 118; Kluge 2002: 799; Wackernagel 1878: 253; Köbler 1993: 1749, 1762; Schützeichel 2012: 288; dar žr. Zinkevičius 1988: 130]) → s. blr. *скарбъ* ‘pinigai; vertingi daiktai; valstybės išdas; turtas; vertybių sandėlis’ (ГСБМ XXXI 301–303; Булыка 1972: 299, 1980: 81), blr. (dial.) *скарб(ь)* ‘(valstybės) išdas; turtas; lobis; brangenybės’ (Носовичъ 1984: 581; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 288; СБГП IV 440), (s.) r. (dial.) *скарбъ* ‘manta; kilnojamas turtas; namų apyvokos daiktai; (dial.) (valstybės) išdas’ (Даль IV 193; СРЯВ XXIV 177–178)

skrynė 4 (sf.) ‘tam tikra medinė, su antvožu ir kojelėmis, ornamentuota dėžė kam nors (ppr. drabužiams, kraičiui) laikyti’: *Kas iš to, kad Dikas nuogs pas kupiną skrynę, klūpodams ir vis vaitodams, garbina skarbus* K. Donel (VD 24 [LKŽe; Kabelka 1964: 206])

← (s. / v.) le. *skrzynia* ‘užvožiamą dėžę; skrynė ir kt.’ (< s. č. *škříně* ‘spinta; dėžė’ ← v. v. a. *schrîn* / s. v. a. *scrîni, skrîni* ‘dėžė; spinta’ ← lo. *scrinium* ‘apvalaina dėžė saugoti knygomis, dokumentams’ [SW VI 190–191; SSt VIII 261–262; Linde V 273; Būga II 487; Фасмер III 657; ЭСБМ XII 156–157; Machek 1968: 550; Rejzek 2001: 578; Bělič, Kamiš, Kučera 1978: 503; Wackernagel 1878: 258; Köbler 1993: 1787; Seebold 2008: 757; Schützeichel 2012: 293; dar žr. Palionis 1967: 275; Zinkevičius 1987: 140; Филичева 2003: 137]) → s. blr. *скрыня, скриня* ‘dėžė;

stačiakampio formos talpykla; slėptuvė; karstas' (ГСБМ XXXI 388–389), blr. (dial.) *скры́ня* 'didelė dėžė; skiaurė (dėžė su skylutėmis gyvoms žuvims laikyti); dėžė miltams, grūdams laikyti; ėdžios' (Носовичъ 1984: 588; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 291; СБГП IV 464; Сцяцко 1972: 102–103; dar žr. Прыгодзіч, Прыгодзіч 2011: 148), s. r. *скрына* 'kaustyta dėžė, skrynja; dėžė su dangčiu' (СРЯВ XXV 31; dar žr. Гарбуль 2009: 405–406), r. *скры́ня* 'dėžė, užvožiama dėželė' (Даль IV 209)

skūrà 4, 2 (sf.) 'tik nulupta ar ir išdirbta gyvulio oda, kailis': *O ir kiaulių bei ožkų taip daug mėsinėjau, kad jau vos žinojau, kur skūràs pakabinti* K. Donel (VD 382 [LKŽe; Kabelka 1964: 206])

← (s. / v.) le. *skóra* 'žmogaus ir gyvūno oda; užpakalis; išdirbta oda; medžio žievė ir kt.' (SW VI 169–170; SSt VIII 250–251; Linde V 261–262; dar žr. Mikulėnienė 2004: 78) → s. blr. *скура* 'oda; išdirbta gyvūno oda; gyvenimas' (ГСБМ XXXI 396), blr. (dial.) *скўра* 'žmogaus oda; išdirbta gyvūno oda' (Носовичъ 1984: 589; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 292; СБГП IV 471–472; TC V 52; ЭСБМ XII 167) ≠ r. *шкўра* 'neišdirbta žvėries oda su kailiu; medžio žievė; netikusi moteriškė ir kt.' (Даль IV 638–639; Фасмер IV 451)

šmōtas 2 (sm.) 'atskira kokio daikto dalis, gabalas': *Ratas ant ašies braškėdamas sukasi sunkiai irgi, žemes bjaurias išplėšdamas, teškina šmōtais* K. Donel (RG 17 [LKŽe; Kabelka 1964: 227])

← (v.) le. *szmat* ([v.] le. *szmata*) 'gabalas; skiautė; daug ir kt.' (< v. v. a. *snat*[t]e 'juostelė; randas' / v. dial. [švabų] *Schnatte* 'medžio, mėsos įpjova' / v. *Schnat* 'riba, linija, ruožas' [SW VIII 638; Linde V 554; Фасмер IV 458–459; LEW 1015; dar žr. Zinkevičius 1990: 35; Kardelis 2003: 89]) → s. blr. *шматъ* 'gabalas; mėsos gabalas' (СЛw; Булыка 1980: 186), blr. (dial.) *шмат(ъ)* 'gabalas; didelis kiekis; didelės apimtys, daug' (Носовичъ 1984: 714; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 350; СБГП V 486–487), r. *шматъ* 'gabalas; atraiža; dalis; nuotolis ir kt.' (Даль IV 640)

šoblė 4 (sf.) 'kardas, kalavijas': *Rodės man, kad visas sviets, kovot susibėges, kardus ir šoblės į margas sunešė pievas* K. Donel (VD 439 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 227])

← (s. / v.) le. *szabla* 'riestų ašmenų kardas ir kt.' (< vengr. *szablya* 'lenktas kardas' [SW VI 549; SSt VIII 526–527; Linde V 500; Фасмер III: 541; Wołosz 1989: 301–302; Géza 1991: 278; Tóth 2007: 130; dar žr. Palionis 1967: 278; Zinkevičius 1988: 129]) → s. blr. *шабля* 'kardas' (Булыка 1980: 70), blr. (dial.) *шáбля* 'kardas; šraga' (Носовичъ 1984: 703; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 346; СБГП V 450)

trōpytis, -ija, -ijo (verb. refl. impers.) 'atsitikti, pasitaikyti': *Andai trōpijos, kad aš, į baudžiavą jodams, kaip šaltyšiu reik, įdrožiau tinginį Slunkių* K. Donel (RG 501 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 241])

← (s. / v.) le. *trafic* 'pataikyti į taikinį; pulti, paliesti; sutikti, rasti; atsirasti tinkamu metu; pasirinkti; įtikti; sugebėti; aiškiai išdėstyti, paaiškinti ir kt.' (< v. v. a. *trēffen* 'pataikyti' [SW VII 91–92; SSt IX 179; Linde V 644–645; Фасмер IV 94; ЭСБМ XIII 350]) → s. blr. *трафіту* 'pataikyti, pasiekti; sutikti' (Булыка 1972: 324, 1980:

189) ≠ s. blr. *тpанути* ‘kankinti; sunaikinti; išbandyti; (už)pulti’ (ГСБМ XXXIII 420–422), blr. (dial.) *тpáнуць / тpáниць, тpáфіць* ‘pataikyti į taikinį; rasti, sutikti; atspėti; suspėti, įveikti; galėti ir kt.’ (Носовичъ 1984: 638; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 314; СБГП V 117; ТС V 151; ЭСБМ XIII 349–350), r. *тpáфуть, тpáнуть* ‘pataikyti į taikinį’ (Даль IV 426; Фасмер ibd.)

uõžyti, -ija, -ijo (verb. tr.) ‘branginti, vertinti’: *Tu neliūbiji pyragų neigi ragaišių irgi neuõžiji gardžiausio gėrimo ponų* К. Donel (PL 135 [LKŽe; Kabelka 1964: 262])

← (s. / v.) le. *ważyć* ‘sverti svarstyklėmis; sverti; nuspręsti; rizikuoti; vertinti; mojuoti; ketinti; nekęsti; rizikuoti; pasiekti lygį, vertę ir kt.’ (← [s. / v.] le. [dial.] *waga* ‘svarstyklės; pastatas, kuriame sveriamas; svėrimas; trauka; gyvūnų takas; svarmuo; pasvertas kiekis; svoris; svarba, svarbumas; pagarba; svirtis; lynas, virvė; pakabinami svarmenys; branktas; audimo staklių svarmenys ir kt.’ < v. v. a. *wāge* / s. v. a. *wāga* / v. *Wage* ‘svarstyklės; svarmuo; svoris’ [SW VII 442–443, 476–477; Linde VI 125–126, 150–151; SSt X 34–35, 52–54; Karłowicz VI 64; Brückner 1985: 598–599; Фасмер I 263; ЭСБМ II 12; Wackernagel 1878: 368; Köbler 1993: 2185; Schützeichel 2012: 367; dar žr. Zinkevičius 1988: 131, 134; plg. Шанский²⁴ I³ 4; Судник 1975: 142]) → s. blr. *важыти, важити* ‘sverti; kainuoti; sverti svarstyklėmis; (į)vertinti, tausoti; svarstyti; turėti vertę; ketinti’ (ГСБМ II 291–294; Булыка 1980: 184), blr. (dial.) *ва́жыць / ва́жыць* ‘sverti svarstyklėmis; rizikuoti; drįsti, ketinti; vertinti; turėti omenyje’ (Носовичъ 1984: 42; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 55; СБГП I 268; ЭСБМ II 23), r. dial. *ва́жить* ‘sverti; (pa)kabinti’ (Даль I 159)

zalniėrius 2 (sm.) ‘kareivis’: *Ir kaip koks zalniėrius, krygeį nosį palikęs... į bau-džiaų slenka* K. Donel (Pp 180 [Kabelka 1964: 262])

← le. dial. (DLd [Kujawy]) *zołniér, zołniérz* ‘kareivis’ (← s. le. [dial.] *zołnierz* / [v.] le. *zołnierz*) ‘kareivis; kariuomenė’ < č. *žoldněř* ‘t. p.’ ← v. v. a. *soldenære, soldner* / v. *Söldner* ‘samdomas kareivis’ ← it. *soldato* ‘karys’ [Karłowicz VI 447; SW VIII 717; SSt XI 590; ISJP 69; Kudzinowski 1974: 101; Machek 1968: 730; Kluge 2002: 855; dar žr. Palionis 1967: 279; Адомавичюте 1982: 43, 46; Zinkevičius 1988: 131; Walczak 1995: 80; Rejzek 2001: 751; plg. Жирмунский 1948: 106]) → s. blr. *золнерь* ‘karys’ (Булыка 1980: 61)

žegnõnė 2 (sf.) 1. ‘palaiminimas’: *Bet... stalą su tokiom žegnõnėms pekliškoms įžegnojęs, duoną nutveria riekt* K. Donel (VD 122); 2. ‘(prk.) Dievo malone gauti darbo vaisiai’: *O iš mėšlo smirdinčio žegnõnė pareina* K. Donel (VD 277 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 264])

← (s. / v.) le. *żegnanie* ‘kryžiaus ženklų imitavimas, laiminimas; pašventimas ir kt.’ (SW VIII 703; SSt XI 580; Linde VI 883) → blr. *жэгнанне* ‘laiminimas; atsisveikinimas’ (Носовичъ 1984: 154) – dėl kilmės žr. *žegnõti*

²⁴ Kai kurie slavistai teigia, kad tai yra bendraslaviškasis skolinys iš s. v. a. *wāga* (plačiau žr. Преображенский I 61–62; Шанский ibd.; ЭССРЯ I 92).

žegnóti, -ója, -ójo (verb. tr.) 'laiminti (ppr. kryžiaus ženkle)': *Vislab bus niekai, ką veiksım argi pradėsim, kad žegnójanti rankelė tavo negelbės* K. Donel (ŽR 672 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 264])

← (s. / v.) le. *žegnać (się)* 'daryti ranka kryžiaus ženklą; laiminti; pašvęsti; (evangelikų) sutvirtinti; užkalbėti (ligą, nužiūrėjimą); atsisveikinti, pavesti Dievo valiai ir kt.' (< č. *žehnati* 'laiminti; reikšti padėką' ← v. v. a. *sēgenen* / v. *segnen* 'laiminti, daryti ranka kryžiaus ženklą; apdovanoti' ← V. lo. *signare* 'ką peržegnoti, laiminti; persižegnoti; krikštyti; sutvirtinti ir kt.' [SW VIII 703; SSt XI 579–580; Linde VI 882; Brückner 1985: 664; ЭСБМ III 199; Machek 1968: 724; Niermeyer 1976: 970; MLex 189; dar žr. Palionis 1967: 274; Судник 1975: 84, 170; Zinkevičius 1987: 138; Walczak 1995: 54; PEŽ IV 106; Филичева 2003: 141; plg. Kardelis 2003: 66]) → s. blr. *жeкгнати, жeгнати / жeкгнатися, жeгнатися* 'atsisveikinti, išlydėti; krikštyti' (ГСБМ IX 282; Булыка 1980: 182), blr. *жeгнáць (жaгнáць)* 'laiminti; daryti ranka kryžiaus ženklą' (Носовичь 1984: 154; Байкоў, Неқрашэвіч 1993: 100; ЭСБМ III 199)

žyčyti, -ija, -ijo (verb. intr., tr.) 'duoti kam į skolą, skolinti': *Taip avėlė... tokį matydama gvolťą ir neturėdama jau ant viso svieto pagalbos iš bėdos miežius nežyčytus žada atduoti* K. Donel (Šd 25–27 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 265])

← (s. / v.) le. *žyczyć* 'linkėti gera, džiaugtis kito sėkme; palenkti savo pusėn, verbuoti; patarti, duoti patarimą; leisti, sutikti; paskolinti, leisti naudotis' (SW VIII 730–731; SSt XI 604; Linde VI 1064–1065; dar žr. Walczak 1991: 72; Kardelis 2003: 106; Kazak 2011: 80) → s. blr. *жичити, жичыти, жычити, жычыти* 'trokšti, linkėti' (ГСБМ X 39; Булыка 1972: 114, 1980: 133), blr. *жúчыць* 'linkėti' (Носовичь 1984: 156), r. dial. *жúчыць* 'skolintis' (СРНГ IX 201) ≠ s. blr. *зичити, зычыти* 'trokšti, linkėti' (ГСБМ XIII 271–272), blr. (dial.) *зб́чыць / зб́чыць* 'linkėti; patarti' (Носовичь 1984: 222; ЭСБМ III 353; ТС II 170), r. dial. *зб́чыць* 'linkėti' (Даль I 697)

1.2.1. Neapibrėžtųjų polonizmų morfofonetiniai alternantai, antriniai vediniai

čiepėlis (sm. dem.) 'jaunas įskiepytas medelis': *Ogi namėj čiepelius gražius išdykusios lupat* K. Donel (Vp 29 [Kabelka 1964: 67]) ⇔ *čiėpas*

čiėpas 4, 2 (sm.) Plv 1. 'šakelė, atauga, kuria skiepijamas kitas augalas, skiepas, įskiepis' SD 361, R 276, K: *Čia prastas čiėpas, neprigis* Pbs; *Sprausmės, arba čiėpai, tur būti viduriai nekiaurais, sveiki* S. Dauk; 2. 'jaunas įskiepytas medelis, skiepas' R 327: *Pernai pasodintas čiėpas gerai auga* Plv; *Šią žiemą visi čiėpai nušalo* Pgr; *Kiškis per žiemą visus čiėpus nugriaužė* Grž ir kt. (LB 66, RD 73, BB Ps 128.3); 3. '(ppr. pl.) skiepas, vakcina': *Raupliniai čiėpai* rš; *Mane čiėpijo, tik čiėpai neprigijo* Kp; 4. 'skiepijimo žymė kūne': *Jau štai to čiėpo nė nežymu* Plv; *Kokie dideli čiėpai!* Slnt; 5. 'lenktinio peilio geležtės įpiova': *Peilio čiėpas pailgas* Jrb – žr. *ščiėpas* (dar žr. Roszko 2009: 76)

ščiėpas 4 (sm.) NdŽ, Švnč, FrnW 1. 'šakelė, atauga, kuria skiepijamas kitas augalas, skiepas, įskiepis' Sut, MP 93: *Paėmiau ščiėpū iš grūšios* Ign; (prk.): *Kalti esme... įskelt jon (sielon) ščiėpeliūs visokių gamtų šventųjų* DP 96; 2. 'jaunas įskiepytas medelis, skiepas': *Nusipirkau ščiėpū* OZ 55 / *Kai ščiėpas jaunas buvau* Aps; *Tavo vaikeliai kaip alyvos ščiėpeliai (atžalėlės)* Mž 386

← (s. / v.) le. *szczep* 'poskiepis; paskiepytas medelis ir kt.' (SW VI 581; SSt VIII 538–539; Linde V 521; dar žr. ALEW [s. v. *čiėpas*]),

|| ≠ blr. (dial.) *шчына* 'poskiepis' (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 353; Сцяшковіч 1983: 568) ≠ r. *уенá* 'medžio skala, gabalėlis' (Даль IV 655; plg. Фасмер IV 502–503)

dabóti, **-ója**, **-ójo** (verb. tr.) 'saugoti, prižiūrėti': *Ar ant vaikpalaikių, kaip tėvui reik, nedabóji* K. Donel (ŽR 299 [LKŽe; Kabelka 1964: 67])

dabótis, **-ója**, **-ójo** (verb. refl.) 1. 'saugotis': *Taiği dabokis su ponu pasipūtusiu šūtyt* K. Donel (ŽR 409); 2. 'rūpintis, stengtis': *Iš mažų dienų dabójaus viežlybai elgtis* K. Donel (Pš 30 [LKŽe; Kabelka 1964: 67]) – žr. **dbóti** (su epenteziniu resp. neetimologiniu *-a-* [dėl šio fonetinio fenomeno žr. Zinkevičius 1966: 135–136; dar žr. Адомавичюте 1982: 47; Zinkevičius 1988: 38, 130; Zinkevičius II 272])

bóti, **bója**, **bójo** (verb. intr.) 'paisyti, kreipti dėmesį': *Ale nebók, gaidau, neverk, permier nusimydams* K. Donel (PL 529 [LKŽe; Kabelka 1964: 63]) – žr. **dbóti** (su inicialinio *d-* afereze)

dbóti, **-ója**, **-ójo** (verb. tr., intr.) 'stebėti (ką), žiūrėti (ko)': *Kursai dboja ant šauksmo paukščio* Ch 5Moz 18.10; *Ai nedbok nieko, mano seserėlė* JR 165; *Nedboju né kalbužėlių, kad į širdį bernelis* JV 276

← (s. / v.) le. *dbać* 'rūpintis; kreipti dėmesį ir kt.' (SW I 431; GS 28; SPW IV 561–565; SSt II 44; ЭСБМ III 129–130; Urbutis 2009: 423) → s. blr. *дбату* 'rūpintis; galvoti apie ką; atkreipti dėmesį, pastebėti' (ГСБМ VII 271–272; Булька 1980: 197), blr. (dial.) *дбаць* 'rūpintis; galvoti, kreipti dėmesį' (Носовичь 1984: 127; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 92; TC II 9), r. dial. *дбать* 'rūpintis; kaupti, rinkti' (Даль I 416)²⁵

kaštúotis, **-úoja**, **-ávo** (verb. refl.) 'darytis išlaidas': *Todėl tėvai jos... tytveik daug dėl to kaštāvos irgi steliavos* K. Donel (RG 142 [LKŽe; Kabelka 1964: 108]) – žr. **kaštavóti**

kaštúodintis (**-ytis**), **-inasi**, **-inosi** (verb. refl.) 'darytis išlaidas, kaštuotis': *Kiti taip daug nenorėjo kaštúodytis* K. Donel (LKŽe)²⁶ – žr. **kaštavóti**

kaštavóti, **-ója**, **-ójo** (verb. intr.) 'kaštuoti, atsieiti' [K]: *Ar tau daug čebatai kaštavojo?* Ds (LKŽe; dar žr. ZtŽ 278; ZŠT I 353)

²⁵ Kai kurie slavistai rekonstruoja prasl. **dbati* 'rūpintis' (Фасмер I 486 [O. Trubačiovo intarpas]; ЭССЯ V 172–173), t. y. traktuoja išvardytas rytų slavų leksemas kaip paveldėtas, o ne kaip skolinius iš vakarų slavų kalbinio arealo.

²⁶ Ši leksema į J. Kabelkos parengtą K. Donelaičio žodžių sąvadą nėra įtraukta (žr. Kabelka 1964: 197).

← (s. / v.) le. *kosztować* ‘kainuoti; turėti išlaidų, kaštuoti’ (← [s. / v.] le. [dial.] *koszt* ‘išlaidos, lėšos; kaina, vertė’ < č. *košt* ‘t. p.’ ← v. v. a. *kost[e]* ‘išlaidos, lėšos’ [SW II 495–496; SPW XVI 14–16, 17; SSt III 357; Karłowicz II 446; Sławski II 545–546; Siatkowski 2004: 16; Połomski 2010: 7; plg. Kluge 2002: 531; Фасмер II 361; ЭСБМ V 107; LEW 228; MLex 113; dar žr. Palionis 1967: 276; Адомавичюте 1982: 43; Zinkevičius 1988: 136]) → s. blr. *коштовату* ‘kaštuoti’ (ГСБМ XVI 72), blr. (dial.) *коштовáць* ‘išmėginti; kaštuoti’ (Носовичь 1984: 250; ТС II 231), s. r. *коштовату* ‘kainuoti, atseiti’ (СРЯВ VII 396–397), r. dial. *коштовáть* ‘kainuoti; būti vertinamam; tikti ir kt.’ (Даль II 183)

krōmininkas 1 (sm.) ‘pirklys, pardavėjas’: *Rudikis... tarp krōmininkų ir kupčių greitai nulindo* K. Donel (Rj 6 [LKŽe; Kabelka 1964: 118]) – žr. *krōmninkas*

krōmninkas (krōmnykas), *-ė* 1 (smob.) 1. ‘pirklys, pardavėjas’: *Kromnykams... pabučiais ir pakiemiais landinėti užsakyta (uždrausta) turėtų būti* BzBk II 119; 2. ‘(prk.) kuprius’: *Mes ir kuprius kromnykais vadinam* Ds; 3. ‘(prk.) tekis’: *Kieno gi čia toks krōmnykas atbėga?* Ds

← (v.) le. *kramnik* ‘smulkių prekių prekeivis; keliaujantis pirklys’ (← [s. / v.] le. *kram* ‘prekybos kioskelis; nedidelė parduotuvė; amatininkų dirbtuvės; prekės ir kt.’ < v. v. a. *krām* ‘prekė, smulkmė ir kt.’ / s. v. a. *krām* ‘prekybos vieta turguje ir kt.’ // v. *Kram* ‘smulkios prekės; atliekos; reikalai ir kt.’ [SW II 526, 527; SPW XI 121–122, 124; SSt III 375; Kluge 2002: 534; Wackernagel 1878: 165; Köbler 1993: 1264; Schützeichel 2012: 182; dar žr. Kabelka 1964: 25, 118; Palionis 1967: 276; Адомавичюте 1979: 99–100, 1982: 43; Walczak 1995: 142]) → s. blr. *крамнік* ‘pirklys, pardavėjas’ (ГСБМ XVI 89–90), blr. (dial.) *кράмнік* ‘pardavėjas; parduotuvės savininkas’ (Носовичь 1984: 251; СБГП II 514)

kùknė 2 (sf.) ‘virtuvė’: *Todėl tuo drąsa lindau į atvirą kùknę* K. Donel (Pp 114 [Kabelka 1964: 26, 119]) – žr. *kùchnė*

kùchnė 2 (sf.) ‘virtuvė’ ZtŽ 322; ZŠT I: 254; *kuchnià* 2 ‘t. p.’: *Eik in kuckniq, rasi užminkytos duonos ir valgyk* ps. Rimašiai (DvŽ I: 316; dar žr. ZtŽ 322; ZŠT II: 446);

← (s. / v.) le. *kuchnia* ‘krosnis maistui gaminti; viryklė; patalpa, kurioje gaminamas maistas; patiekalų gamybos būdas ir kt.’ (< s. č. *kuchyně* ‘virtuvė’ ← s. v. a. *kuhhi-na* ‘maisto gaminimo vieta; virtuvė; užėiga’ ← lo. *coquina* ‘virtuvė; kulinarija’ [SW II 618; SPW XI 531–532; SSt III 459; Фасмер II 436; ЭССРЯ I 454–455; Machek 1968: 305; Wackernagel 1878: 168; Köbler 1993: 1278; Seebold 2008: 482; dar žr. Palionis 1967: 277; Walczak 1995: 92; Siatkowski 2004: 14; Филичева 2003: 136]) → s. blr. *кухня* ‘patalpa, kurioje gaminamas maistas; maisto atsargos’ (ГСБМ XVI 256–257; Булька 1980: 97), blr. (dial.) *кўхня* ‘virtuvė; viryklė’ (ТСБМ II 764; СБГП II 592; ЭСБМ V 175), s. r. *кухня* ‘patalpa, skirta maisto gamybai; virtuvės indai’ (СРЯВ VIII 150), r. *кўхня* ‘virtuvė’ (Даль II 228)

nabāšninkas 1 (sm.) ‘velionis (apie mirusį žmogų)’: *Ale nabāšninks amtsrots taip nedarydavo būrui* K. Donel (VD 177 [Kabelka 1964: 137]) – žr. *nabāštininkas* (su absorbuotu *-ti-*)

nabāščikas, -ė 1 (smob.) 'velionis (apie mirusį žmogų) – žr. *nebāščikas*
nebāštikas, -ė 1 (smob.) 1. 'numirėlis'; 2. 'velionis (apie mirusį žmogų)' –
 žr. *nebāščikas*, -ė (su struktūrinio elemento -č- deafrikatizacija)

nabāštikas, -ė 1 (smob.) 1. 'numirėlis'; 2. 'velionis (apie mirusį žmogų)' –
 žr. *nebāštikas*, -ė (su pirmojo sando -e- > -a- kaita dėl regresyvinės asimiliacijos, t. y.
n-e-b-a-štikas → *n-a-b-a-štikas*)

nabāštininkas, -ė 1 (smob.) 1. 'numirėlis'; 2. 'velionis (apie mirusį žmogų)' – žr. *nabāštikas*

nabāšninkas, -ė 1 (smob.) 'numirėlis' – žr. *nabāštininkas*, -ė

nebāščikas, -ė 1 (smob.) 'velionis, amžinatilsis (kalbant apie mirusį žmogų)': *Kąp nūmirė žmōgus, vėža nebāščikų* Micaičiai (DvŽ II 9; dar žr. ZtŽ 427; ZŠT II 445)

← (s. / v. le. *nieboszczyk* 'velionis; grietininis sūris, užkasamas žemėn, kad įgautų tam tikrą skonį' (SW III 260; SPW XVII 147; Brückner 1985: 33) → s. blr. *небожчикъ, небожчикъ, небожчыкъ, небожцикъ, небожцыкъ, небозчикъ, небосчикъ, небоцикъ, небоцыкъ* 'velionis, negyvėlis' (ГСБМ XIX 391), blr. (dial.) *нябóжчык, нябóшчык, небóшчык* (blr. dial. *нібóшчык*) 'numirėlis; vargeta' (Байкоў, Некрашэвіч 1993: 196; СБГП III 242–243; ЭСБМ VIII 58)

ponātis (sm.) 'ponaitis': *Ogi dabar jau kaip ponātis skiauturę rodai* K. Donel (PL 268 [Kabelka 1964: 180]) – žr. *ponāitis* (su dvibalsio *ai* monoftongizacija [apie ją plačiau žr. Zinkevičius 1966: 91, 2006: 187; dar žr. Kregždys 2012.: 41])

ponāitis 1 (sm.) 1. 'jaunas, nevedęs ponas; pono sūnus; bajoraitis' R, N, I: *Tuos pakajuos už stalo sėdi viena pana, o jau tų ponaičių – baisi daugybė* BsP IV 47; *Vieną kartą jis ejo per mišką ir sutiko ponaitį* LTR (Bsg); *Tik kaip matai atsirado ties juo gražiai apsitaisęs ponaičiuukas ir eina drauge su juo* S I 366 ir kt. (Šts, JD 27, JV 50, 444, 916, Gmž, BsO 215, Krž, Grk, Jrg, Lkš, Škn, LTR (Brž), Dv, Ad, Ml, Pnd, Dglš); 2. 'Viešpats'²⁷: *Garbink ponaitį, žmonelių gelbėtoji* Mž 208; 3. 'dykūnas, lengvaduonis, išlepėlis' Grž (LKŽe; dar žr. DvŽ II 121; ZtŽ 502)

↔ s. / v. le. *panic*, (v. le. *panicz* 'skaistus jaunikaitis, skaistuolis; pono sūnus; bajoraitis; nevedęs jaunas ponas; dabita, dykaduonis; nevedęs vyriškis' (SW IV 35; SPW XXIII 153) → s. blr. *паниць, паниць* 'jaunas ponas; jaunikis' (ГСБМ XXIII 425), blr. *паніць / паніч* 'pono sūnus; kilmingas jaunuolis; tvarkingai, švariai apsirengęs jaunuolis; ponaitis' (Носовичъ 1984: 391; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 221)

pōniškas, -a 1 (adj.) 'priklausantis ponams': *Pōniški vaikai, su būriškais susisėdę, kartais broliška purvus krapštydami, žiopso* K. Donel (PL 309 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 181]) ⇔ *pōnskas*, -à

paĩškas, -à 4 (adj.) 'poniškas, išlepęs': *Kad tu labai jau paĩškas pasidaręs – niekai iš tavę!* Mžš; *Ar tu mokėsi jį priimt – jis labai paĩškas!* Brt; *Paĩškas daiktas (sakoma apie*

²⁷ Dominykas Urbas (1996: 294) nurodo sememą 'jaunas ponas', o ne reikšmę 'Viešpats'.

išlepusį žmogų), bet ko jam nepaduosi Mžš; **põnskas**, -à 4 (adj.) ‘poniškas, ponų’ Pagaujėnai (DvŽ II 122; dar žr. ZtŽ 503; ZŠT I 235, II 352)

← (s. / v.) le. *pański* ‘pono, karaliaus, monarcho; Dievo, Kristaus, Viešpaties; aristokratiškas, puikus, nuostabus ir kt.’ (SW IV 42; SPW XXIII 190–213) → s. blr. *панский, паньский* ‘valdovo, karaliaus; pono ir kt.’ (ГСБМ XXIII 432–434), blr. *па́нскі(ў)* ‘pono, poniškas’ (Носовичъ 1984: 392; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 221; ЭСБМ VIII 146), s. r. *панский* ‘ponų; Maskvoje gyvenančių išeivių iš Lenkijos, Lietuvos ir kt. vakarų šalių’ (СРЯВ XIV 145), r. *панско́й* ‘t. p.’ (Даль III 16)

rokúoti, -úoja, -ávo (verb.) **1.** (intr.) ‘aritmetiškai spręsti, skaičiuoti’: *Taigi nešūtykim, kad ponai skiauturę rodo ir, velnių vardus kasdien rokúodami, keikia* K. Donel (ŽR 514 [Kabelka 1964: 198]); **2.** (tr.) ‘priskirti’: *Proto netur, dėl to nereik jam (šuniui) grieką rokúoti* K. Donel (Rj 36 [LKŽe; dar žr. Kabelka ibd.]) – žr. *rakavoti*

rakavoti, -oja, -ojo (verb. tr.) ‘skaičiuoti’ SD¹ 153; *rokavóti, -ója, -ójo* **1.** ‘aritmetiškai spręsti, skaičiuoti’ Ds; **2.** (refl.) ‘atsiskaityti’: *O kad išejo ilgas metas, sugrįžo viešpats ano tarno ir rokavojos su jais* Ch 125.19; *Kaip tu rakavójes su savo siela (sqžine)?* DK 68 (dar žr. DvŽ II 194)

← (s. / v.) le. *rachować* ‘skaičiuoti, (ap)mąstyti; tikėtis; pasitikėti ir kt.’ (< v. v. a. *rechen, rechenen* ‘skaičiuoti’ / v. *rechnen* ‘[su]skaičiuoti’ / [SW V 457–458; SPW XXXV 4–5; SSt VII 418; Brückner 1985: 451; Połomski 2010: 14; Фасмер III 450; ЭСБМ XI 151; MLex 164; dar žr. Kazak 2011: 81]) → s. blr. *раховати, раховать, роховату* ‘skaičiuoti; apgalvoti, atkreipti dėmesį’ (ГСБМ XXX 32; Булыка 1980: 81), blr. (dial.) *рахова́ць / рахавáць* ‘(su)skaičiuoti; turėti omenyje’ (Носовичъ 1984: 561; Байкоў, Некрашэвіч 1993: 278; СБГП IV 293; TC IV 287), r. dial. *раховáть* ‘skaičiuoti, matuoti; aptarti, apgalvoti’ (Даль IV 86; СРНГ XXXIV 345) ≠ blr. dial. *рахова́цця* ‘turėti omeny, apmąstyti’ (TC ibd.)

1.3. Alternatyvieji polonizmai

kùsinti, -ina, -ino (verb. tr.) ‘gundyti, skatinti, įkalbinėti’: *Slunkius... Pelėdpalaikį ant mūšio kùsino rengtis* K. Donel (Pp 206 [LKŽe; dar žr. Kabelka 1964: 122])

↔ (s. / v.) le. *kusić* ‘ragauti; mėginti; gundyti; trukdyti’ (< s. sl. **искоусити** ‘išmėginti; gundyti; įvertinti’ ← prasl. **kusiti* ‘ragauti; liestis’ ← go. *kausjan* Luk 14.19 ‘tikrinti, išmėginti; ragauti’ [SW II 649; SPW XI 589–591; Sławski III 429–430; Фасмер II 431–432; ЕСУМ III 160; ССЯ I 796–797; Uhlenbeck 1900: 94, 95; Lehmann 1986: 219; dar žr. ЭССЯ XIII 135; Kardelis 2003: 107),

|| s. blr. *кучуму* ‘gundyti; išmėginti’ (ГСБМ XVI 246) ≠ s. r. *кучуму* ‘liestis; ragauti’ (СРЯВ VIII 144 [germanizmai]).

2. APIBENDRINIMAS

K. Donelaičio veikaluose pavartotos lenkybės skirstytinos į monogeninių (11), neapibrėžtųjų (47) ir alternatyviųjų (1) polonizmų grupes. Struktūriškai šie skoliniai skirstytini į morfologiškai (α) grynuosius (*ālasas, blūznyi, bōstras, budavōnē, cimbōlai, čestavōti, čýžē; grēčnas, -à; gvōltas, gvōltyti, karbāčius, klāpas, klāpčius, kōbotas, kùkarka, kùkorius, kulkà, lenciūgas, macnùs, maskōlius, miesčiónis, mišià, moliavōti, moliōrius; nōbažnas, -a; padōnas, paliavōti, pažýčyti, pōnas, ponavōti, porà / póra, procià, pùlokas, rodà / róda, skárbas, skrynē, skūrà, šaltýšius, šmōtas, šoblē, trōpyti, výskupas, vōžyti, zalniērius, žegnōnē, žegnōti, žýčyti*) ir (β) hibridinius (*čestavójimas, glóda, kùsinti, lēbauti; nuōpertas, -à; pasiliecovōti, pōteriai, pūstēlninkas, rokūndas*) bei (γ) darybinius semantinius pamorfeminius (arba partityvinius) vertinius (*iškādà, pakamōrē, péržegnoti*). Morfofonetinių alternantų ir antrinių vedinių priskaičiuoti 24 (*adpeñtai, atpeñtai, bōti, česnìs, čiepēlis, dabōti, dabōtis, delmōnas; iškādininkas, -ē; jómarmkas, jómarmkininkas, kaštúodintis, kaštúotis, krōmininkas, kùknē, māckas, nabāšninkas; ponātis; pōniškas, -a; rokúoti, sviklas, šaltyšiáuti, šētra, viñčjavoti*).

Pagal vartojimo paplitimą ir tendencijas jie suponuoja dvi pagrindines grupes: 1) nenorminės leksikos – dialektizmų, vartojamų tik tarminiuose lietuvių kalbos plotuose, bei archaizmų / istorizmų, minimų senuosiuose ir vėlesniojo laikotarpio lietuvių raštuose (*adpeñtai, ālasas, atpeñtai, blūznyi, bōstras, bōti, budavōnē, česnìs, čestavójimas, čestavōti, čiepēlis, čýžē; dabōti, dabōtis, delmōnas, glóda; grēčnas, -à; gvōltas, gvōltyti; iškādininkas, -ē; jómarmkas, jómarmkininkas, karbāčius, kaštúodintis, kaštúotis, klāpas, klāpčius, kōbotas, krōmininkas, kùkarka, kùknē, kùkorius, kùsinti, lenciūgas, lēbauti, māckas, macnùs, maskōlius, mišià, moliavōti, moliōrius; nabāšninkas, nōbažnas, -a; nuōpertas, -à; padōnas, pakamōrē, paliavōti, pasiliecovōti, pažýčyti, ponātis, ponavōti, procià, pùlokas, pūstēlninkas, rodà / róda, rokūndas, rokúoti, skárbas, skūrà, sviklas, šaltýšius, šaltyšiáuti, šētra, šmōtas, šoblē, trōpyti, viñčjavoti, vōžyti, zalniērius, žegnōnē, žýčyti*); 2) bendrinės kalbos žodžių (*cimbōlai, kulkà, miesčiónis, péržegnoti, pōnas; pōniškas, -a; porà / póra, pōteriai, skrynē, výskupas, žegnōti*).

3. IŠVADOS

1. Pagal leksinių alternantų (α) pirminį skolinimosi šaltinį (arealiniu aspektu), (β) fonetinių / morfoloģinių / semantinių leksemų variantų atitikimą (remiantis α moduliacija) ir slaviskųjų pirminių (nebūtinai indigenių) lyčių vartosena vakarų ir antrinių rytų slavų kalbose (remiantis α , β faktoriais), K. Donelaičio veikalų polonizmai skirstytini į 3 grupes: I. monogeninių (nesuponuojančių lenkybių atitikmenų ir / ar skolinių rytų slavų kalbose); II. neapibrėžtųjų ([α faktorius aspektu] lenkų kalbos skolinių, vartojamų ir / ar vartotų įvairaus laikotarpio rytų

slavų kalbose); III. alternatyviųjų (III.1. indigenių praslavų prokalbės refleksijų, vartojamų lenkų ir kurioje nors vienoje rytų slavų [gudų ar rusų (remiantis arealiniu aspektu)] kalbose; III.2. leksinių ne slaviškos kilmės variantų poros, kai vakarų ir rytų slavų kalbų leksemos, galėjusios suponuoti lietuvių kalbos lenkybę, yra kildinamos iš skirtingų prolyčių; III.3. semipolonizmų).

2. K. Donelaičio veikaluose vartojama: a) 11 monogeninių lenkybių ir 12 jų morfofonetinių alternantų bei antrinių vedinių; b) 47 neapibrėžtieji polonizmai ir 12 jų morfofonetinių alternantų bei antrinių vedinių; c) 1 alternatyvusis lenkų kilmės leksinis skolinys.

3. K. Donelaičio veikalų polonizmų sąvado utilitarinė vertė argumentuotina etninės leksemų identifikacijos eksplikacija, kurios esminis rezultatas – skolinių iš lenkų ir gudų kalbų bei germanizmų segregacija ir kodifikavimas.

K. DONELAIČIO VEIKALŲ PAVADINIMŲ TRUMPINIAI

- Ag – „Aužuols gyropelnys“ (pasakėčia)
- L 1 – pirmas (išlikęs) K. Donelaičio laiškas (parašytas lietuvių kalba)
- Lg – „Lapės ir gandro česnis“ (pasakėčia)
- PL – „Pavasario linksmybės“ (poemos *Metai* dalis)
- Pp – „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą“ (ankstyvasis poemos *Metai* fragmentas)
- Pš – „Pasaka apie šūdvalį“ (pasakėčia)
- RG – „Rudens gėrybės“ (poemos *Metai* dalis)
- Rj – „Rudikis jomarkininks“ (pasakėčia)
- Šd – „Šuo didgalvis“ (pasakėčia)
- VD – „Vasaros darbai“ (poemos *Metai* dalis)
- Vp – „Vilks provininks“ (pasakėčia)
- ŽR – „Žiemos rūpesčiai“ (poemos *Metai* dalis)

KALBŲ TRUMPINIAI

- blr. – baltarusių (resp. gudų kalbės) žodis
- bulg. – bulgarų (kalbės) žodis
- č. – čekų (kalbės) žodis
- dial. – tarminis žodis (dialektizmas)
- DLd – Didžiosios Lenkijos (le. *wielkopolski*) dialektas (Vakarų Lenkija)
- go. – gotų (mirusios rytų germanų kalbės) žodis
- gr. – graikų (senojo laikotarpio kalbės) žodis
- it. – italų (kalbės) žodis
- jdiš. – jidiš (vokiečių aukštaičių tarmės [bavarų-austrų šnektų pagrindu], senojo ir viduriniojo laikotarpio hebrajų veldinių bei Vidurio ir Rytų Europos kalbų leksinio superstrato hibridinės kalbės) žodis (leksemos transkribuotos, re-

miantis *Yidisher Visnshaftlekher Institut* [YIVO], transliteruotos pagal lenkų jidiš perteikimo [PN-74/N-01212] sistemas)

- Kšbd – kašubų dialektinė zona
 le. – lenkų (naujojo laikotarpio [nuo XIX a.] kalbės) žodis
 lie. – lietuvių (kalbės) žodis
 lo. – lotynų (kalbės) žodis
 MLd – Mažosios Lenkijos (le. *malopolski*) dialektas (Pietų Lenkija)
 n. – naujojo laikotarpio (kalbės) žodis (tik junginyje su kalbos trumpiniu)
 pers. – persų (kalbės) žodis
 prasl. – slavų prokalbės (rekonstruoti) lytis
 Psd – Lenkijos pasienio dialektai (le. *polszczyzna kresowa* [Lietuva, Latvija, Baltarusija, Ukraina])
 r. – rusų (kalbės) žodis
 s. – senojo laikotarpio (kalbės) žodis (tik junginyje su kalbos trumpiniu)
 s. sl. – senosios slavų (kalbės) žodis
 SLd – Silezijos (le. *śląski*) dialektas (Pietvakarių Lenkija)
 s. le. – senojo laikotarpio lenkų (kalbės [XII a. 2-oji pusė – XV a.]) žodis
 s. v. a. – senosios vokiečių aukštaičių (kalbės [VIII–XI a. (iki 1050 m.)]) žodis
 tot. – totorių (kalbės) žodis
 turk. – turkų (kalbės) žodis
 ukr. – ukrainiečių (kalbės) žodis
 v. – naujosios vokiečių (aukštaičių kalbės [nuo 1650 m.]) žodis
 vengr. – vengrų (kalbės) žodis
 v. le. – viduriniojo laikotarpio (XVI–XVIII a.) lenkų (kalbės) žodis
 V. lo. – viduramžių lotynų (kalbės) žodis
 v. v. a. – vidurinėsios vokiečių aukštaičių (kalbės [nuo 1050 m. iki 1350 m.]) žodis
 ŽV-Md – Žemutinės Vyslos-Mazovijos (le. *mazowiecki*) dialektas (Centrinė Lenkija)
 Vietovardžių, gramatinius ir kt. trumpinius žr. LKŽe (interneto prieiga: www.lkz.lt).

GRAFINIAI TRUMPINIAI

- ← pirminio skolinimosi šaltinio žymuo
 ↔ partityvinio (resp. dalinio, t.y. tik kai kurių žodžio dalių) skolinimosi šaltinio žymuo
 → antrinio skolinimosi (slavų kalbų, pvz., iš lenkų į gudų kalbą; iš germanų į lenkų ir pan.) žymuo
 ⇐ antrinio skolinimosi (mišriųjų darinių) šaltinio žymuo
 ≠ semantinės kontradikcijos (reikšminio neatitikimo [lietuvių kalbos leksemų aspektu]) žymuo
 || alternatyvaus pirminio skolinimosi žymuo
 ≠ fonetinės ar morfologinės struktūros neatitikimo (lietuvių kalbos leksemų aspektu) žymuo
 (...) leksemų alternantai, besiskiriantys fonetine ar morfologine struktūra

LITERATŪRA

ALEW – *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*. Projektleitung: Prof. Dr. Wolfgang Hock, Mitarbeiter: Dr. Rainer Fecht, PD Dr. Anna Helene Feulner, PD Dr. Eugen Hill, PD Dr. Christiane Schiller, PD Dr. Dagmar S. Wodtke, Fördereinrichtung: DFG, 2007–2013 (<http://www2.hu-berlin.de/indogermanistik/alew.php>).

Aleknavičienė Ona 2012: *Jokūbo Brodovskio patarlių, priežodžių ir mįslių rinkinys Litauische Sprichwörter und Rätsel*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (knygos maketas).

Arumaa Peeter 1933: *Untersuchungen zur Geschichte der litauischen Personalpronomina*. Tartu: K. Mattiesens Buchdruckerei ant.-ges.

Barszczewska Nina, Jankowiak Mirosław 2012: *Dialektologia białoruska*. Warszawa: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk.

Bělič Jaromír, Kamiš Adolf, Kučera Karel 1978: *Malý staročeský slovník*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Blaise Albert 1994: *Dictionnaire Latin-Français des auteurs du Moyen-Âge. Lexicon Latinitatis Medii Aevii*. Tvrnholti: Typographi Brepols editores pontificii.

Boryś Wiesław 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.

Borowska Nina 1957: Wpływy słowiańskie na litewską terminologię kościelną, na podstawie *Dictionarium Szyrwida*. – *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 2. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 320–365.

Brückner Alexander 1877: *Litu-Slavische Studien 1. Teil: die slavischen Fremdwörter im Litauischen*. Weimar: Hermann Böhlau.

Brückner Alexander 1985: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Būga I–III – Būga Kazimieras. *Rinkiniai raštai* 1–3, sud. Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.

Bukevičiūtė Elvyra 1993: Keletas pastabų apie K. Donelaičio raštų frazeologiją. – *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*. Sud. L. Gineitis, A. Samulionis. Vilnius: Vaga, 113–118.

Bušs Ojārs 2008: *No ģermānismiem līdz superlatīvam*. Rīga: LU aģentūra LU Latviešu valodas institūts.

Chodynicki Kazimierz 1914: Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed 1386 rokiem. – *Przegląd Historyczny* 18, 215–318.

Citavičiūtė Liucija 2003: (rec.) Leonas Gineitis (par.). Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį, 2002. – *Archivum Lithuanicum* 5, 325–336.

Čekmonas Valerijus 2001: Russian varieties in the southeastern Baltic area. Urban Russian of the 19th century. – *The Circum-Baltic Languages: Typology and Contact*. Edited by Öst en Dahl and Maria Koptjevskaja-Tamm. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 81–99.

Dawletschin Tamurbek, Dawletschin Irma, Tezcan Semih 1989: *Tatarisch-Deutsches Wörterbuch*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Dejna Karol 1973: *Dialekty polskie*. Wrocław & Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Drotvinas Vincentas 2012: Frydricho Kuršaičio žodyno „Littauisch–deutsches Wörterbuch“ (Halle a. S., 1883) leksikografinio metodo bruožai. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*, sud. Grasilda Blažienė, Nadežda Morozova, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 59–86.

Du Cange I–II – Carolus de Fresne, Dominus du Cange (Charles du Fresne, sieur du Cange // Du Cange) *Glossarium ad Scriptores Mediæ & Infimæ Græcitatatis, in quo Græca Vocabula Novatæ Significationis, aut ufus rarioris, Barbara, Exotica, Ecclesiastica, Liturgica, Taëtica, Nomica, Jatrica, Botanica, Chymica explicantur, eorum Notiones & Originationes reteguntur...* 1–2. Lugduni: Apud Anissonios, Joan. Posuel, & Claud. Rigaud, 1688.

Durkin Philip 2014: *Borrowed Words. A History of Loanwords in English*. Oxford: Oxford University Press.

DvŽ I–II – *Dieveniškųjų šnektos žodynas* 1–2. Autoriai: Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005–2010.

Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.

Géza Bárczi 1991: *Magyar szófejtő szótár*. Budapest: Trezor Kiadó.

GS – *Glosariusz staropolski: dydaktyczny słownik etymologiczny*, red. Wanda Decyk-Zięba, Stanisław Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2008.

ISJP – *Indeks a tergo do słownika języka Jana Chryzostoma Paska*. Zespół redakcyjny: Stanisław T Urbańczyk, Jan Basara, Kazimierz Rymut. Wrocław & Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.

Kabašinskaitė Birutė 1998: *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Kabašinskaitė Birutė 2013: *Etimologija: istorijos ir teorijos bruožai lietuvių kalbos kontekste*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kabelka Jonas 1964: *Kristijono Donelaičio raštų leksika*. Vilnius: Mintis.

- Kardelis Vytautas 2003: *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Karłowicz I–VI – Karłowicz Jan. *Słownik gwar polskich* 1–6. Kraków: Drukarnia C. K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900–1911.
- Kazak Anželika 2011: XVI–XVII a. LDK tekstų veiksmažodinių hibridų problema. – *Perspectives of Baltic Philology* II. Poznań: Rys, 71–84.
- Kluge Friedrich 2002: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 24 Aufl. Bearb. von Elmar Seebold. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Köbler Gerhard 1993: *Wörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes*. Paderborn: F. Schöningh.
- Kregždys Rolandas 2012: Charakterystyka słownika polonizmów w języku litewskim. – *LingVaria* 14(2). Kraków: Księgarnia Akademicka, 125–146.
- Kregždys Rolandas 2012_a: *Baltų mitologemų etimologijos žodynas I: Kristburgo sutartis*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kregždys Rolandas 2014: Lietuvių kalbos polonizmų–lotynizmų atribucijos ypatumai. – *Funkcjonowanie języków i literatur na Litwie. Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe. Monografia zbiorowa*, red. Mirosław Dawlewicz, Irena Fedorowicz, Algis Kalėda. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 407–421.
- Kregždys Rolandas 2014_a: Leksiniai skoliniai – tautų kultūrinės interferencijos refleksija: lietuvių kalbos polonizmai–semitizmai. – *Baltu filologija* 22(2 [2013]), 55–93.
- Krištopaitienė Daiva 2004: Kristijono Donelaičio raštų leksika ir jos redagavimas. – *Senoji Lietuvos literatūra*, 18 knyga. Vilnius: LLTI, 252–264.
- Krištopaitienė Daiva 2005: Kristijono Donelaičio raštų rengimo ir redagavimo principai: ankstesnieji ir 1977 bei 1994 metų leidimai. – *Archivum Lithuanicum* 7, 287–302.
- Krištopaitienė Daiva 2007: Kristijonas Donelaitis ir brošiūra apie separacijos naudą (1769): kalbos analizė. – *Archivum Lithuanicum* 9, 215–234.
- Kudzinowski Czesław 1974: Rzeczowniki o osnowie na *-eu/ou-* w Postylli Daukszy. – *Studia indoeuropejskie*, red. Jerzy Kuryłowicz. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Wydawnictwo PAN, 97–102.
- Lampe Geoffrey W. H. 1961: *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press.
- Lebedys Jurgis 1972: *Lituanistikos baruose II. Recenzijos, paskaitos, sumanymai*, par. Juozas Girdzijauskas. Vilnius: Vaga.
- Lehmann Winfred P. 1986: *A Gothic etymological Dictionary. Based on the third edition of Vergleichendes Wörterbuch der Gotischen Sprache by Sigmund Feist*. Leiden: E. J. Brill.
- LEW – Fraenkel Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2. Heidelberg: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965.

Liedke Marzena 2004: *Od prawosławia do katolicyzmu. Ruscy możni i szlachta Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyznań reformacyjnych*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Linde I–VI – Linde M. Samuil Bogumil. *Słownik języka polskiego* 1–6. Warszawa: w Drukarni Xieży Piarów, 1807–1814.

LKA I–III – *Lietuvių kalbos atlasas* 1–3. Vilnius: Mokslas, 1977–1991.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, par. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20, 1941–2002. Antrasis elektroninis leidimas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.

Löttsch Ronald 1992: *Duden Jiddisches Wörterbuch* (2., durchgesehene Auflage). Mannheim & Zürich: Dudenverlag.

Łowmiański Henryk 1957: Uwagi o wpływach słowiańskich na litewską terminologię kościelną. – *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej* 2. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 366–372.

LS – Liddell Henry George, Scott Robert. *A Greek-English lexicon*. New York & Cincinnati: American Book Company, 1882 (eighth edition).

Machek Václav 1968: *Etymologický slovník jazyka českého*. 2. vydání. Praha: Československá akademie věd.

Markus-Narvila Liene 2011: *Rucavas izloksnes vārdnīca: leksikogrāfiskais un leksiskais aspekts. Promocijas darbs filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē*. Liepāja: Liepājas Universitātē.

Miklosich Franz von 1977: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Darmstadt: Scientia Verlag Aalen.

Mikulėnienė Danguolė 2004: Skolinių atranka ir vertinimas „Kalbos patarimuose.“ – *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 77–89.

MLex – *Matthias Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 37 Auflage. Leipzig: S. Hirzel Verlag, 1986.

Moszyńska Danuta 1975: *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*. Wrocław & Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Niermeyer Jan Frederik 1976: *Mediae Latinitatis lexicon minus*. Leiden: E. J. Brill.

Norvilaitė Ilona 2004: Polonizmai XVI–XVII amžių poterių tekstuose. – *Lituanistica* 57(1), 36–42.

Pakerys Antanas 1982: *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.

- Pakerys Antanas 1991: *Tarptautinių žodžių kirčiavimas*. Kaunas: Šviesa.
- Palionis Jonas 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.
- Palionis Jonas 1987: Dėl lietuvių literatūrinės kalbos kilmės „interdialektinės“ koncepcijos. – *Baltistica* 23(2), 184–192.
- Petit Daniel 2010: *Untersuchungen zu den baltischen Sprachen*. Leiden & Boston: Brill.
- PEŽ I–IV – Mažiulis Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1–4. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 1), Mokslo ir enciklopedijų leidykla (t. 2, 3), Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (t. 4), 1988–1997.
- Pleskalová Jana 2009: *Stará čestina pro nefilology*. Brno: Masarykova univerzita.
- Połomski Tomasz 2010: Rola zapożyczeń z języka niemieckiego w procesie kształtowania się polszczyzny na przestrzeni wieków. – *XV Sesja naukowa „Język i czas“: Nowy Sącz*, 1–15 (prieiga internetu: http://www.zse.nowysacz.pl/old/publics/sprache_und_zeit.pdf).
- Rejzek Jiří 2001: *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.
- Roszko Danuta 2009: Zapożyczenia leksykalne w litewskiej gwarze puńskiej. – *Acta Baltico Slavica* 33, 75–90.
- Rozwadowski I–III – Rozwadowski Jan Michał. *Wybór pism* 1–3. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959, 1961.
- Sabalaiuskas Algirdas 1966: Lietuvių kalbos leksikos raida. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8. Vilnius, 5–141.
- Schützeichel Rudolf 2012: *Althochdeutsches Wörterbuch* (7., durchgesehene und verbesserte Auflage). Berlin & Boston: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG.
- Seebold Elmar 2008: *Chronologisches Wörterbuch des deutschen Wortschatzes 2 (Der Wortschatz des 9. Jahrhunderts)*. Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- SGP I–VIII^(1–26)... – *Słownik gwar polskich* 1–8, red. Mieczysław Karaś, Jerzy Reichan, Stanisław Urbańczyk, Joanna Okoniowa, Barbara Grabka. Wrocław & Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1979–1991 (I1–III3); Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, 1992–2013 (IV1–VIII3)...
- Siatkowski Janusz 2004: *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym*. Warszawa: ISZiP.
- Skardžius I–VII – Skardžius Pranas. *Rinktiniai raštai* 1–7, par. Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996–2013.
- Sławski I–V – Sławski Franciszek. *Słownik etymologiczny języka polskiego* 1–5 (1. A–J; 2. K–Kot; 3. Kotar–Kysz; 4. La–Łapucha; 5. Łasia–Łżywy). Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 1952–1982.

Smułkowa Elżbieta 1988: O polsko-białoruskich związkach językowych w aspekcie czasowym i terytorialnym. – *Studia polsko-litewsko-białoruskie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 220–258.

Smułkowa Elżbieta 2002: *Białoruś i pogranica: studia o języku i społeczeństwie*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Sokólska Urszula 1999: *Siedemnastowieczna polszczyzna kresów północno-wschodnich (słotwórstwo, słownictwo, frazeologia)*. Białystok: Trans Humana.

SPW I–XXXVI... – *Słownik polszczyzny XVI wieku* 1–36. Wrocław & Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk, 1966–2012...

SSt I–XI – *Słownik staropolski* 1–11, red. Stanisław Urbańczyk (t. 1, A–Ć, Warszawa 1953–1955; t. 2, D–H, Wrocław–Kraków–Warszawa 1956–1959; t. 3, I–K, Wrocław–Kraków–Warszawa 1960–1962; t. 4, L–M, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963–1965; t. 5, N–Ó, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965–1969; t. 6, P–Pożzenie, Wrocław–Warszawa–Gdańsk 1970–1973; t. 7, Póć–Rozproszyć, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973–1977; t. 8, Rozpróchnieć–Szyszki, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: 1977–1981; t. 9, Ściadły–Używanie, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982–1987; t. 10, W–Wżgim, Kraków 1988–1993; t. 11, Z–Ż, Kraków 1995–2002). Zakład narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii nauk.

Steingass Francis Joseph 1963: *A comprehensive Persian-English Dictionary*. London: Routledge & Kegan Paul Limited.

Stoskeliūnas Jonas 1990: Donelaičio „Metų“ stilius. – *Kristijonas Donelaitis literatūros moksle ir kritikoje*, sud. Kostas Doveika. Vilnius: Vaga, 353–378.

Strutyński Janusz 2002: *Elementy gramatyki historycznej języka polskiego*. Kraków: Tomasz Strutyński.

Subačius Giedrius 2012: Lietuvių kalbos balsių abėcėlės tvarka ir netvarka: istorija ir nūdiena. – *Archivum Lithuanicum* 14, 155–190.

SW I–VIII – Karłowicz Jan, Kryński Adam A., Niedźwiedzki Władysław (red.). *Słownik języka polskiego* 1–8. Warszawa: W drukarni E. Lubowskiego (1–2), W drukarni „Gazety Handlowej“ (3–6), W drukarni „Współczesnej“ (7), Wydawnictwo kasy pomocy dla osób pracujących na polu naukowym imienia J. Mianowskiego (8), 1898–1923.

Tóth Alfréd 2007: *Etymological Dictionary of Hungarian*. The Hague: Mikes International.

Uhlenbeck Christianus Cornelius 1900: *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der Gotischen Sprache*. Amsterdam: Johannes Müller.

Urbutis Vincas 2009: *Baltų etimologijos etudai 2*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Ušinskienė Viktorija 2014: Komunikacija prawna Wielkiego Księstwa Litewskiego w świetle nowego projektu naukowego Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. – *Funkcjono-*

wanie języków i literatur na Litwie. *Litewsko-polskie związki naukowe i kulturowe. Monografia zbiorowa*, red. Mirosław Dawlewicz, Irena Fedorowicz, Algis Kalėda. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 42–53.

Wackernagel Wilhelm 1878: *Altdeutsches Handwörterbuch*. Basel: Schweighauserische Verlags-Buchhandlung (Hugo Richter).

Walczak Bogdan 1991: *Słownik wileński na tle dzisiejszej polskiej leksykografii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Walczak Bogdan 1995: *Zarys dziejów języka polskiego*. Poznań: Kantor Wydawniczy SAWW.

Weinreich Uriel 1992: *College Yiddish*. New York: Yivo Institute for Jewish Research.

Wołosz Robert 1989: Wyrazy węgierskie w języku polskim. – *Studia Slavica Hungarica* 35 (3–4), 215–317.

Wołosz Robert 1991–1992: Wyrazy węgierskie w języku polskim II. – *Studia Slavica Hungarica* 37, 3–27.

Zemlevičiūtė Palmira 2007: Terminologinė medicinos leksika lietuviškuose 1738–1831 metų Prūsijos valdžios įsakuose. – *Archivum Lithuanicum* 9, 121–182.

Zinkevičius Zigmąs 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmąs 1978: Mintys pasirodžius Lietuvių kalbos atlasui I. – *Baltistica* 14(2), 147–151.

Zinkevičius Zigmąs 1987: *Lietuvių kalbos istorija II. Iki pirmųjų raštų*. Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmąs 1988: *Lietuvių kalbos istorija III. Senųjų raštų kalba*. Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmąs 1990: *Lietuvių kalbos istorija IV. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.* Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Zigmąs 1993: K. Donelaičio raštų kalba istorinės gramatikos ir dialektologijos požiūriu. – *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, sud. Leonas Gineitis, Algis Samulionis. Vilnius: Vaga, 104–108.

Zinkevičius Zigmąs 2006: *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zinkevičius I–IV – Zinkevičius Zigmąs. *Rinktiniai straipsniai* 1–4. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002–2004.

ZŠT I–II – *Zietelos šnektos tekstai* 1–2, sud. Aloyzas Vidugiris, Danguolė Mikulėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005–2010.

ZtŽ – Vidugiris Aloyzas. *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

Адомавичюте Ирена Эльжбета 1980: К проблеме взаимоотношения литовских белорусизмов и полонизмов. – *Slavia Orientalis* 29(1–2), 7–12.

Адомавичюте Ирена Эльжбета 1982: Этапы польско-литовского лексического взаимодействия. – *Acta Baltico-Slavica* 14, 41–48.

Ананьева Наталия Евгеньевна 1994: *История и диалектология польского языка: Учебник*. Москва: Изд-во МГУ.

Аникин I–VI... – Аникин Александр Евгеньевич. *Русский этимологический словарь* 1–6. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2007–2012...

Байкоў Мікалай Я., Некрашэвіч Сцяпан М. 1993: *Беларуска-расійскі слоўнік. Факсімільнае выданьне*. Мінск: Народная асвета.

Барысюк У. У. 2011. Германізмы ў “Заўслед” (слоўніку гаворкі вёскі Белы Мох Мсціслаўскага раёна). – *Беларускае слова: дыялектнае запазычанае. Матэрыялы навуковых чытаньняў, прысьвечаных памяці дацэнта Еўдакіі Сцяпанануны Мяцельскай*, пад агульнай рэдакцыяй М. Р. Прыгодзіча. Мінск: «Права і эканоміка», 101–126.

БЕР I–VII – *Български этимологичен речник* 1–7..., ред. Владимир И. Георгиев (Иван Василев Дуриданов). София: Издателство на Българската академия на науките, 1971 ([т. 1] а – з), 1979 ([т. 2] и – крепя), 1986 ([т. 3] крес – минго), Академично Издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995 ([т. 4] минго – падам), 1999 ([т. 5] падёж – пўска), 2002 ([т. 6] пўскам – словар), 2010 ([т. 7] слўво – терясвам)...

Булыка Аляксандр Мікалаевіч 1972: *Даўнія запазычанні беларускай мовы*. Мінск: Навука і тэхніка.

Булыка Аляксандр Мікалаевіч 1980: *Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.* Мінск: Навука і тэхніка.

Бялькевіч Іван Кандратавіч 1970: *Краёвы слоўнік Усходняй Магілёўшчыны*. Мінск: Навука і тэхніка.

Галай Ольга Максимовна 2011: Элементы яўрэйскага культурнага ўплыву ў беларускай мове. – *Белорусско-еврейский диалог в контексте мировой культуры. Материалы I Международной научной конференции* (Минск, 28–30 апреля 2008 г.). Ред. Г. В. Синило. Минск: БГУ, 360–362.

Гарбуль Людмила Павловна 2009: *Семантические полонизмы в русском приказном языке первой половины XVII века*. Вильнюс: Издательство Вильнюсского университета.

Гарбуль Людмила Павловна 2009_a: *Семантические полонизмы в русском приказном языке первой половины XVII века*. Докторская диссертация. Вильнюс: Вильнюсский университет.

Гілевіч Ніна 2005: *Дыялектны слоўнік*. Мінск: Беллітфонд.

ГСБМ I–XXXIII... – *Гістарычны слоўнік беларускай мовы* 1–33. Мінск: Навука і тэхніка; Беларуская навука, 1982–2013...

Даль I–IV – Даль Владимир. *Толковый словарь живого великорусского языка* 1–4. Москва: Русский язык, 1989–1991.

ЕСУМ I–VI... – *Етимологічний словник української мови* 1–6, отв. ред. Олександр Савич Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982–2012...

Жирмунский Виктор Максимович 1948: *История немецкого языка*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках.

Коряков Юрий Борисович 2002: *Языковая ситуация в Белоруссии и типология языковых ситуаций*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: Московский Государственный Университет им. М. В. Ломоносова.

Крегждис Роландас 2014: Методика и критерии идентификации полонизмов литовского языка. – *LingVaria* 18(2). Kraków: Księgarnia Akademicka, 195–217.

Лавриненко А. 2006: О некоторых полонизмах и их восточнославянских соответствиях в деловой письменности южной и юго-западной Руси XIV–XV веков. – *Studia wschodniosłowiańskie* 6. Białystok, 209–226.

Леонтьева Татьяна Валерьевна 2014: «Чей хлан с утра ходил по улице?»: к истории рус. диал. хлан. – *Acta Linguistica Petropolitana* 10(1), 334–343.

Носовичъ Иван И. 1984: *Словарь бѣлорускаго нарѣчія* (Specimina philologiae Slavicae). München: Verlag Otto Sagner.

Преображенский I–III: Преображенский Александр Григорьевич. *Этимологический словарь русского языка* 1–3. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910–1914 (т. 1–2); Москва & Ленинград: Издательство академии наук СССР, 1949 (т. 3).

Прыгодзіч Алена Аляксандраўна, Прыгодзіч Мікалай Рыгоравіч 2011: Да пытання аб храналогіі даследаванняў іншамоўных запазычанняў у беларускай мове. – *Беларускае слова: дыялектнае запазычанае. Матэрыялы навуковых чытанняў, прысвечаных памяці дацэнта Еўдакіі Сцяпанаўны Мяцельскай*. Пад агульнай рэдакцыяй М. Р. Прыгодзіча. Мінск: «Права і эканоміка», 146–149.

Расторгуев Павел Андреевич 1973: *Словарь народных говоров Западной Брянщины (материалы для истории словарного состава говоров)*. Минск: Наука и техника.

РБС I–III – *Руска-беларускі слоўнік* 1–3, рэд. Якуб Колас, Кандрат Крапіва, Пятро Глебка. Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2002.

СВГП I–V – *Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-Заходняй Беларусі і яе пагранічча* 1–5. Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986.

СЛw – *Старабеларускі лексікон: Падручны перакладны слоўнік*. Укладальнікі: Прыгодзіч Мікалай, Ціванова Галіна. Менск: Беларускае выдавецтва Таварыства «Хата», 1997 (<http://slounik.org/starbiel/>).

Срезневскій І–ІІІ – Срезневскій Измаил Иванович. *Матеріалы для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ* 1–3. СанктПетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1893–1912.

СРНГ І–ХІІІ... – *Словарь русских народных говоров* 1–43. Ленинград (Санкт Петербург): Наука, 1965–2010...

СРЯВ І–ХХІХ... – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 1–29... Москва: Наука, 1975–2008, Азбуковник, 2011...

СС І–... – *Слоўнік Сяніншчыны* 1 (а – к), рэд. В. М. Курцова, Л. П. Кунцэвіч. Мінск: Беларуская навука, 2013...

ССЯ І–ІV – *Словарь старославянского языка* 1–4. Санкт Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006.

Судник Тамара М. 1975: *Диалекты литовско-славянского пограничья. Очерки фонологических систем*. Москва: Наука.

СУМ І–ХІ – *Словник української мови* 1–11. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

Сцяцко Павал У. 1972: *Народная лексіка і словаўтварэнне*. Мінск: Навука і тэхніка.

Сцяшквіч Тат'яна Ф. 1983: *Слоўнік Гродзенскай вобласці*. Мінск: Навука і тэхніка.

Титаренко Валентина М. 2002: Запозичена лексика у граматах Київського міського магістрату XVI – XVII ст. – *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних питань* № 9. Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 157–161.

Титаренко Валентина М. 2010: Мовна диференціація суспільства в XVI – XVII ст. (На матеріалі північноукраїнських пам'яток). – *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем* № 22(І). Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 171–179.

Трубачев Олег Николаевич 2006: *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*. Москва: КомКнига.

ТС І–V – *Тураўскі слоўнік* 1–5, рэд. Аляксандр Антонавіч Крывіцкі. Мінск: Навука і тэхніка, 1982–1987.

ТСБМ І–V¹⁻² – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* 1–5, рэд. Кондрат Кондратовіч Атраховіч (Кондрат Крапіва). Мінск: БелСЭ, 1977–1984.

Фасмер І–ІV – Фасмер Макс. *Этимологический словарь русского языка* 1–4. Москва: Прогресс, 1986–1987.

Филичева Нинель Ильинична 2003: *История немецкого языка*. Москва: Издательский центр «Академия».

Цыхун Павел А. 1993: *Скарбы народнай мовы (з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну)*. Гродна: Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы.

Шанский I–II – Шанский Николай Максимович. *Этимологический словарь русского языка* 1⁽¹⁻⁵⁾–2⁽⁶⁻⁸⁾ (⁹⁻¹⁰ ред. А. Ф. Журавлёв). Москва: Издательство Московского университета, 1963–1982; 1999–2007...

Шатэрнік Мікола 1929: *Краёвы слоўнік Чэрвеничыны*. Менск: Выданьне Беларускае акадэміі навук.

Шевельов Юрій 2002: *Исторична фонологія української мови*. Харків: Акта.

ЭСБМ I–XIII... – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1–13, рэд. В. У. Мартынаў ([пiо 2004 т.] Г. А. Цыхун). Мінск: Акадэмія навук БССР (Беларусі), 1978 ([т. 1] а – бячэйка), 1980 ([т. 2] в – вяшчэль), 1985 ([т. 3] г – ішчэ), 1988 ([т. 4] к – каята), 1989 ([т. 5] каяць – ліпанка), 1990 ([т. 6] ліра – маячыць), 1991 ([т. 7] мгла – нема-расць), *Навука і тэхніка*, 1993 ([т. 8] немарачъ – паяць), *Беларуская навука*, 2004 ([т. 9] пе-пе-пе – праснак), 2005 ([т. 10] прасніца – паяць), 2006 ([т. 11] раб – саян), 2008 ([т. 12] с – стэсам), 2010 ([т. 13] су – трапкáč)...

ЭССРЯ I–II – *Этимологический словарь современного русского языка*. Составитель Александр Константинович Шапошников. Москва: Издательство «Флинта», Издательство «Наука», 2010.

ЭССЯ I–XXXVIII... – *Этимологический словарь славянских языков* 1–38. Отв. ред. Олег Николаевич Трубачёв ([пiо 2007 т.] Анатолий Фёдорович Журавлев). Москва: Наука, 1974–2012...

Юсипова Роза Ризовна 2005: *Туреуко-русский словарь*, ред. Т. Е. Рыбальченко. Москва: Русский язык, Медиа.

מאַסקווע גרויס ייִדיש-רוסיש ווערטערבוך. סאַלדאַטאָוו אַלפסנדר. 2011.

Lexical borrowings in the works by Kristijonas Donelaitis: Polonisms

SUMMARY

The article presents methodology and criteria of identification of the Polonisms in the poetic works and the 1st letter written in Lithuanian by Kristijonas Donelaitis. The article deals with the etymology and developmental peculiarities of the 59 Polonisms and 24 morpho-phonetic alternatives and secondary derivatives.

Due to the analysis suggested here the following conclusions are proposed:

1. In accordance with the principles of (α) establishment of the primary source of variants of the Lithuanian loanwords (by virtue of areal attribution), (β) their phonetic / morphological / semantic identity (agreeably to modulation α), and also the usage peculiarities of primary forms (unessentially of the inherited layer) on the West Slavic ground and their secondary variants in the East Slavic languages (being based on the influence of factors α and β), Polonisms of the works by K. Donelaitis might be distributed into 3 groups: I. monogenic (i.e., not submitted in lexis of the East Slavic languages [by means of the factor α]); II. indeterminate (be cause of presence of variants of the loanwords from Polish in the East Slavic lexis [under the factor α] of the different period of time); III. alternative (III.1. the forms of the inherited layer specific to Polish and one of the East Slavic languages [in relation to the factor α]; III.2. doublet lexical variants of the foreign origin, derived from the different primary source; III.3. Semipolonisms).

2. The usage of the following Polonisms are identified in the works by K. Donelaitis: a) 11 monogenic lexical borrowings and 12 morpho-phonetic alternatives and secondary derivatives; b) 47 indeterminate lexical borrowings and 12 morpho-phonetic alternatives and secondary derivatives; c) 1 alternative loanword.

3. Lexis of the Polonisms of the works by K. Donelaitis is valuable for its clarification and evaluation features facing with the problem of segregation and codification of the Polonisms, White-Russianisms and Germanisms.

Įteikta 2014 m. spalio 7 d.

ROLANDAS KREGŽDYS

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

rolandaskregzdys@gmail.com

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė,
tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika.

MATO SLANČIAUSKO RANKRAŠTINIS ŽODYNELIS = IŠ ENCIKLOPEDIJOS. 1903

*The Dictionary = From Encyclopaedia.
1903 – The Manuscript Dictionary
of Matas Slančiauskas*

ANOTACIJA

Straipsnyje pirmą kartą mokslo visuomenei pristatomas rankraštinis Mato Slančiausko *Žodynelis = iš enciklopedijos. 1903*, saugomas Šiaulių „Aušros“ muziejaus Istorijos skyriuje. Aptariama rankraščio struktūra, svetimžodžiai iš įvairių (lotynų, graikų, vokiečių, anglų, prancūzų, sanskrito) kalbų. Šio rankraščio 1910 m. perrašas, su priedašu „K. Barauske“, lyginamas su 1903 m. žodynėliu. Išryškunami abiejų žodynėlių skirtumai. Rankraštinio *Žodynelio = iš enciklopedijos. 1903* medžiaga pateikiama straipsnio prieduose.

ANNOTATION

The article presents the manuscript dictionary of Matas Slančiauskas *The Dictionary = From Encyclopaedia. 1903* to the public for the first time. The dictionary is stored in the department of History of Šiauliai museum “Aušra”. The structure of the manuscript is discussed as well as the loanwords from various languages (Latin, Greek, German, English, French, Sanskrit) are presented. The transcription of 1910 of the dictionary with postscript to K. Barauske is compared to a dictionary of 1903. The differences of both dictionaries are emphasised. The material from manuscript of *The Dictionary = From Encyclopaedia. 1903* is presented in the annexes of the article.

ESMINIAI ŽODŽIAI: leksikografijos istorija, svetimžodžiai, personalijos, posakiai, žodynelio perrašas.

KEYWORDS: history of lexicography, loanwords, personalia, expressions, a transcript of the dictionary.

ĮVADAS

Tautosakininkas Norbertas Vėlius rinkinyje *Šiaurės Lietuvos pasakos* užsimena, kad Matas Slančiauskas 1903 m. buvo sudaręs tarptautinių žodžių ir personalijų žodynėlį¹. Jį pavyko rasti Šiaulių „Aušros“ muziejaus Istorijos skyriuje. Susiūto sąsiuvinio viršelyje užrašyta: „Žodynelis = iš enciklopedijos. 1903. A B C D E F M.“². Pirmame puslapyje yra, sakytume, pavadinimo papildymas – *Šioks – toks žodynelis*³. Rankraščio šifras ŠAM GEK 15819, rinkinio šifras ir inventorinis numeris I–R 196⁴. Slančiausko rankraščių aplanke aptiktas ir vienas žodynėlio perrašas, pažymėtas 1910 m. data. Perrašo viršelyje nėra jokie pavadinimo, tik dešinėje pusėje, viršuje, parašyta pavardė: K. Barauskis, o pirmame puslapyje – K. Barauske⁵. Pirmame puslapyje pabraukti žodžiai „Šioks, toks žodynelis“, tikėtina, ir yra pavadinimas. Žodynėlio gale Slančiausko įrašyta: „Kopijuotas 1910 m.“: Perrašo šifras ŠAM GEK 15814, rinkinio šifras ir inventorinis numeris I–R 130⁶.

Šio straipsnio tikslas – plačiau aptarti Slančiausko sudarytą rankraštinių 1903 m. svetimų žodžių ir personalijų žodynėlį ir palyginti jį su 1910 m. perrašu⁷. Tikslui įgyvendinti išsikelti šie uždaviniai: a) išanalizuoti ir aprašyti Slančiausko rankraščio *Žodynelis = iš enciklopedijos. 1903* (toliau *Žodynėlis* arba *Ž*) struktūrą, pasižvalgant ir į dabartinių tarptautinių žodžių žodynų struktūrą, b) aptarti svetimžodžius pagal kalbas, iš kurių jie yra patekę į žodynėlį, c) aprašyti svetimžodžių aiškinimo būdus, d) palyginti 1903 m. *Žodynėlį = iš enciklopedijos* ir 1910 m. perrašą *Šioks, toks žodynelis* (toliau *Perrašas* arba *P*), e) aptarti vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės atspindžius abiejuose rankraščiuose.

¹ „Pats 1903 m. sudarė nedidelį (28 p.) tarptautinių žodžių ir personalijų (žymiųjų pasaulio mokslininkų, rašytojų ir pan.) žodynėlį, kurį vėliau net kelis kartus perrašinėjo“ (Vėlius 1974: 27).

² Pavadinime minimi 1903 m. yra *Žodynėlio* parengimo metai, nes ta pati data nurodoma ir *Žodynėlio* paskutiniame puslapyje. Pats pavadinimas *Žodynelis = iš enciklopedijos* gali ir nebūti pavadinimas, o nuoroda į kažkokį leidinį, iš kurio rinkta medžiaga (leksika). Kokia tai galėtų būti enciklopedija (ar enciklopedijos), tebelieka autorės tolesnių tyrinėjimų tikslas.

³ Galima būtų manyti, kad *Šioks – toks žodynelis* ir *Šioks, toks žodynelis* yra tikrasis ir *Žodynėlio*, ir jo *Perrašo* pavadinimas, nes tik jis įrašytas abiejuose rankraščių pirmuosiuose puslapiuose.

⁴ Autorė dėl pernelyg didelės straipsnio apimties neaptaria galimų ekstralingvistinių duomenų, susijusių su *Žodynėlio* radimusi.

⁵ Tikėtina, kad Slančiauskas *Žodynėlio* perrašą bus padaręs tautosakos pateikėjui Barauskiui, gyvenusiam Bijeikių bambalynėje (dabar Skaistgirio sen.), iš kurio 1901–1910 m. Slančiauskas yra užrašęs tikėjimų, burtų, prietarų ir kt.

⁶ Autorė kol kas nekėlė tikslo išsiaiškinti, kaip šie abu (pavieniai) rankraščiai pateko į Šiaulių „Aušros“ muziejų, nes ketina patyrinėti ir kitus šiame muziejuje saugomus Slančiausko rankraščių aplankus ir tuomet išsiaiškinti, kaip jie visi pateko į muziejų.

⁷ Kol kas pavyko rasti tik šį vieną perrašą, todėl tik jis vienas lyginamas su *Žodynėliu*.

Dar vieno XX a. pradžios rankraščio ir jo perrašo paskelbimas turėtų būti aktualus tiriant ne tik kalbos istorijos, dialektologijos, bet ir leksikologijos, leksikografijos problemas.

Straipsnyje taikomi aprašomasis, gretinamasis, lyginamasis ir medžiagos struktūrinimo metodai.

RANKRAŠČIO ŽODYNELIS = IŠ ENCIKLOPEDIJOS. 1903 APŽVALGA

Žodynėlio struktūra. Žodžiai *Žodynėlyje* surašyti pagal abėcėlę. Abėcėlės raidės iškeltos atskirai, pvz.: A., B., C. ir pan. Neiškelta atskirai ir visai nepažymėta Š raidė. Ji pateikta prie S. raidės po ilgesnio brūkšnio. Iš viso žodynėlyje surašyti 422 svetimžodžiai iš įvairių kalbų: lotynų, graikų, prancūzų, vokiečių, anglų, italų, ispanų, sanskrito⁸. Kartu su žodžiais yra pateikta ir žodžių junginių, įvairių posakių, paminėtos kai kurios personalijos su nuorodomis (asmenybės darbo pobūdžiu, gyvenimo datomis). Kiekviename *Žodynėlio* puslapyje pateikiama nuo 11 iki 15 žodžių su paaiškinimais (kuo aiškinimas ilgesnis, tuo mažiau žodžių surašyta puslapyje). Po kiekvienos raidės žodžių pavigiuojama (trumpai ar ilgiau) arba dedamas ilgesnis brūkšnys, kad raidės ir pateikta leksika būtų atskirtos. Žodžiai, žodžių junginiai, posakiai ir personalijos yra pabraukti. Po jų skliausteliuose trumpiniais ar visu žodžiu nurodoma kilmė, pvz.: (sanskritiškai), (itališškai), (gr.) ar (graik.), (lot.), (angl.) ir pan. Kai žodžio kilmė kartojama, rašomas kablelis ir brūkšnys be skliaustelių: , –. Kėlimui ir žodžių aiškinimui naudojamas lygybės (=) ženklas. Trumpinys *itt.* atlieka dvejopą funkciją: žymi ir trumpinį (itališškai), ir trumpinį (ir taip toliau). 26 psl. pabaigoje pieštuku surašyti skaičiai 2 – 3 kažkienu kito ranka. 27 psl. po trijų žvaigždučių (*), išdėstytų trikampė figūra, išskirti sunumeruoti keturi žodžiai. Numeracija ryškesnė nei tekstas. 28 psl. yra nurodyta data, vieta ir autorius (23, X. 1903 m. Reibeniuose), kitoje eilutėje – „M. Slančiauskas“, o po to išvedžiotas tradicinis, tik Slančiauskui būdingas, sukinyš. *Žodynėlio* yra 28 (su įrišimu – 30) psl. Viršelio reverse matyti 19 vokiškų žodžių – siuvinio matavimo terminų. Prie kai kurių iš jų pieštuku parašyti sunkiai įžiūrimi skaičiai, pvz.: Taille 27, Vorderlänge 204, Brustfalten 1, Achselbreite 54 ir pan.⁹ Pirmajame puslapyje yra parašyta: Šioks–toks

⁸ „Skolinys suprantamas kaip kalbinio modelio pamėgdžiojimas (reprodukcija) kitoje kalboje dviem lygmenimis: išorinės formos ir semantinio turinio“ (Lanza 2009: 15), plg.: „il prestito consiste nella riproduzione di un elemento linguistico alloglotto nel dupline, aspetto del significante e del significato“ (Gusmani 1987: 94).

⁹ Slančiauskas buvo siuvėjas. Viršeliui jis panaudojo naudotą popierių, ant kurio buvo užsirašęs kažkokiam žmogui siūto drabužio matmenis.

žodynelis, ir tik tuomet pateikiami A raidės svetimžodžiai, žodžių junginiai, posakiai ar personalijos. Žodynelio plotis – 9,5 cm., o aukštis – 17,3 cm.

Žodynelio leksika. Lotyniški žodžiai. Net 172 žodžiai iš jau minėtų 422 yra Slančiausko paminėti suskliaustu žodžiu (lotyniškai) arba trumpiniu (lot.), o jei pateikiami keli lotyniški žodžiai, naudojamas brūkšnys ir kablelis (–).¹⁰ Straipsnio 1 priede surašyti 62 adaptuoti žodžiai ir 110 neadaptuotų lotyniškų žodžių, žodžių junginių ir posakių. Adaptuotieji, pvz.: Agitacija Slančiausko aiškinamas kaip „judėjimas, kušėjimas“ (1), Egoizmas „saumylyste“ (7), Humanista „žmoniškas, visaip mokytas, – akylas žmogus“ (11), Oponentas „priešginys, užmetinetojis“ (15), Rizika „ant laimes, žut but“ (21) ir pan., – yra vartojami lietuvių bk iki šiol. Neadaptuotų žodžių, pvz.: Ego „aš“ (6), Gaudium „linksmybe, džiaugsmas“ (10), Licet „vale, leista“ (14), Pars „dalis“ (17), Scientia „mokslas, Žinojimas“ (22), Studio „mokslas, lavinimas“ (23), Ultimus „paskutinis, pastaras“ (26), Vivat! „tegyvuojal!“ (27) pateikta apie 40¹¹. Daugiausia *Žodynelyje* neadaptuotų žodžių junginių ir posakių, plačiai vartojamų daugelyje pasaulio kalbų, pvz.: Amicus Plato sed magis amica veritas „brangus man Platonas, bet teisybe brangesne“ (2), Errare humanum est „klysti yra žmoniui daigtas“ (7), Nolens volens „noroms nenoroms“ (15), O tempora! O mores! „O laikai! o papročiai“ (15), P. s. = post scriptum „prierašas po bele kokio rašto“ (19), Volens nolens „norent nenorent“ (27) ir pan.¹²

Svetimžodžiai yra įvairių gyvenimo situacijų įvardijimai (socialinės atskirties, vienybės, tarpusavio santykių, išskyrimo pagal tam tikrą ypatybę ir pan.); istorinės romėnų (Romos) tautos realijos; raštijos, mokslo, meno terminai ir įvairūs pamokomieji posakiai.

Graikiški žodžiai. Aptariamame *Žodynelyje* gausu svetimžodžių, prie kurių skliausteliuose pažymėta: (graikiškai), (graik.), (gr.), (gr. mitol.), o jeigu trumpinys prie žodžio turi būti kartojamas, dedamas kablelis ir brūkšnys (–). Tokių žodžių su minėtomis nuorodomis yra 69 (žr. 2 priedą). Atkreiptinas dėmesys, kad posakių ar graikiškų žodžių junginių *Žodynelyje* nėra pateikta. Kaip neadaptuotus minėtume: Kosmos „Žeme, pasaule, svietas“ (14), Panegirik „pagirenti kalba, raštas, arba eiles“ (16), Panoptikon „surinkimas daug daigtu vertu matimo“ (16), Polypkon „daug balsis“ (18), Pseudo „netikras, melagingas“ (20), Zeus (= Dzeus) „Dievas graikiškas, tevas dievu ir žmoniu, augščiausias valdytojus viso Sutverimo; pas romenus garbintas po vardu Jovišo; – ogi ir pas Lietuvius Perunas išperejas dangū, Žeme itt.“ (28).

¹⁰ Svetimžodžio kilmės nuorodos pateikiamos ir dabartiniuose žodynuose, plg.: *Tarptautinių žodžių žodynas* 2001: 6–7.

¹¹ Autorė straipsnyje nesprenžia klausimo, ar autentiškai perrašytas svetimžodis.

¹² Plg.: *Tarptautinių žodžių žodyne*, išleistame 1985 m., autentiški posakiai pateikti atskirai – 522–527 psl. Net 17 jų sutampa su Slančiausko žodynelyje pateiktais posakiais.

Visi kiti žodžiai – adaptuoti, plg.: Epilogas „uzbaigimas kalbos, poematu, pasaku itt.“ (7), Gramatika „kalbamokslis“ (10), Kosmopolitas „gyventojus laikas visą pasaule už savo tėvynę“ (14), Pseudonimas „parašas prasimanyto sav vardo – netikras“ (20), Tyronas „baisus valdininkai – pikti pas senoves Graikus“ (25).

Tai daugiausia mokslo, religijos, meno ir muzikos terminai. Primintina, kad daugiausia bk svetimžodžių dažniausiai yra atėję iš graikų ir lotynų arba abiejų kalbų žodžių sandūros, todėl ir Slančiausko rankraštyje jų daugiausia¹³.

Prancūziški žodžiai. Prie 26 *Žodynelyje* surašytų žodžių ir posakių Slančiauskas pažymėjo trumpinius: (franc.), (fran.), (fr.), (–). Straipsnio 4 priede yra neadaptuotų žodžių Pardon „mylestos atleidimo, parprašau“ (17), Vis à vis „prieš, prieš priešais“ (27) ir adaptuotų Charakteris „savas užsivedimas“ (5), Šarlatanai „šaldrokas, suvedžio-tojis, apjieškotojus“ (24). Pateikta ir keletas žodžių junginių bei posakis, pvz.: Qui vive? „kas given? Kas ten?“ (20), Qui vivra verra „kas bus gyvas pamatys“ (20).

Prancūziški žodžiai – tai prekybos ir statybos terminai, žmogaus ypatybių įvardijimas ir vienas keiksmožodis¹⁴.

Angliški, vokiški, itališki, ispaniški, sanskrito žodžiai. Kitų kalbų 14 žodžių *Žodynelyje* turi pažymas: (angl.) arba (ang.), (vok.) arba (vokiš.), (itališkai) arba (itt.) ir (sanskritiškai), (išspaniškai). Iš 7, pažymėtų (angl.) arba (ang.), yra dvi personalijos (Darvinas Erazmas „mokėtas zoologas 1731–1802“ (5) ir Darvinas Karalius Robertas „naturalista ir keliauninkas 1809–1882“ (5)), keli pavieniai žodžiai (Drapėris „rašt. 1811–1882“ (6), Flaga „veliukas, papartis“ (9), Snob „nepažystas draugystės“ (23)) ir du posakiai (God – dam „lai manę Dievs baudžia“ (10), Tobe ar not to be „but ar nebut (Šekspiro iš Hamleto)“ (25) (žr. 5 priedą). Trimis vokiškais žodžiais nusakoma: Cypelis „smailuma uolos į marę“ (5), Feleris „apsigavimas, paklydimas“ (9), Frei „veltų, dykai, valnas“ (9) (žr. 3 priedą). Žodžių junginio trumpinys ir posakis turi nuorodą apie kilmę iš italų kalbos: Etc (et ceter) „ir teip toliau“ (7), Se non è vero è ben trovato „jei tas ir neteisybė, tai bent gerai pramanyta“ (22) (žr. 6 priedą). Prie vieno žodžio Slančiauskas įrašė: (išspaniškai) – Uraganas, Orkanas „baisus vesulas“ (26), o dar vienas turi nuorodą: (sanskritiškai) – Trimurti „Trijatis, trys dievytės: Brahma, Višnu ir Giva“ (25) (žr. 7 priedą). Iš pavyzdžių matyti, kad atskiri svetimžodžiai yra adaptuoti, kiti ne, o žodžių junginiai ir posakiai pateikiami neadaptuoti.

Minėtų kalbų žodžiais įvardijami buities daiktų ir gamtos reiškinių pavadinimai, nurodomos dievybės, įvardijami mokslininkai, pateikiamos santrumpos, citatos iš literatūros. Mokslininkai yra pastebėję, kad vokiečių kalbos skolinių lietuvių kal-

¹³ Žr.: LKE 1999: 641.

¹⁴ Lietuvių bk esama internacionalizmų iš prancūzų kalbos. Žr.: LKE 1999: 641.

boje esama tik apie 0,5 %¹⁵. Tyrėjai linkę manyti, jog anglicizmai ne tiesiogiai atėjo iš anglų kalbos, o gauti per tarpininkes kalbas¹⁶. Pastebėta, kad lietuvių bk esama internacionalizmų ir iš ispanų kalbos¹⁷.

Žodžiai be kilmės nuorodų. Daugiausia *Žodynelyje* žodžių be jokios nuorodos į kalbą. Jų iš viso yra 116, ir ne tik žodžių, bet ir žodžių junginių, posakių (žr. 8 priedą). Vieni jų adaptuoti ir prie jų galėtume drąsiai rašyti trumpinį „lot.“; plg.: Specialista „kas kokį mokslą geriausiai išsilavinęs ir suprantas.“ (23), Projektas „meginimas.“ (19), Patrijotas „tevynes mylėtojis.“ (17), Filologas „mokslamylis.“ (9), Autobiografija „aprašymas savo gyvenimo begio.“ (3). Kiti – neadaptuoti (įvairių kalbų: lotynų, graikų, prancūzų, vokiečių) žodžiai, pvz.: Aceront „svietas požeminis.“ (1), Centrum „punktas vidurinis.“ (5), Novelle „apysaka prozaiška.“ (15), Scurra „romenu vargingas gyventojus.“ (22). Posakiai ir žodžių junginiai surašyti neadaptuoti, plg.: Capite censi „Romoje vargingiause klasa gyventojų.“ (5), Panem et ciresens! „duonos ir žaislu (tai šauksmas romiečiu laike nupuolimo žmoniškumo).“ (16), Per aspera ad astra „par erškečius pas žvaizdes.“ (17).

Vyrauja socialinio, buitinio ir literatūrinio sluoksnio leksika. Iš viso pavienių žodžių yra 95, o žodžių junginių ir posakių – 21. Kodėl Slančiauskas prie jų nepažymėjo jokios nuorodos, galima tik svarstyti: gal tie žodžiai buvo dažniau vartojami ir žinomi, gal Slančiauskas paprasčiausiai užmiršdavo pažymėti nuorodą, gal būta kokių kitų priežasčių nepažymėti žodžio kilmės. Šie svetimžodžiai – karo, muzikos, teatro, psichologijos, literatūros, istorijos, tapybos terminai, visatos dalys, įvardyti medicinos mokslo pradininkai, išradėjai ir išradimai, įvairūs posakiai.

1 LENTELĖ. Svetimžodžiai su Slančiausko pažymėta (nepažymėta) kilme

Lotynų	Graikų	Prancūzų	Anglų	Vokiečių	Italų	Ispanų	Sanskrito	Nepažymėta kilmė
172	69	26	7	3	2	1	1	116

Personalijos. *Žodynelyje* Slančiausko yra paminėta 30 personalijų (žr. 9 priedą) – rašytojų, poetų, keliautojų, filosofų, gamtininkų, išradėjų. Antai įrašyti šie rytų ir vakarų pasaulio istorikai ir filosofai: Aristoteles „filozofas graikų mokytojas Platono 384–322 pr. Kristu“ (3), Bruno Giordoni „fil. 1550–1600. sudėtingas Romoje“ (4), Herodotas „tevas istorijos, pirmiausias raštininkas graikų 484–424 pr. Kris.“ (10), Konfucas, Kong=Fu=Tse „tai filozofas Kynu 551–479. pr. Kristu“ (13), Pytagoras „graikų filozofas 540–500. pr. Kristu“ (20), Xanthus iš Lidijos „garsus istorikas grai-

¹⁵ Plačiau žr.: Sabaliauskas 1990: 259.

¹⁶ Žr.: LKE 1999: 214.

¹⁷ Žr. LKE 1999: 641.

kų gyveno V. ir VI. šimtmetij pr. Kristu“ (27). Nuosekliausiai apibūdinamas Sokrates „žinomiausis graikų filozofas gimes 470 m. pr. Kristu, 69 metu budams valdžiai apskustas už bedievystę ir demoralizavimą jaunumenies par poeta Militoza, kalbetojį Likoną ir garborių Agitoza nuodais apduotas numire. Sokrates, yra tvoreju moksliškos dialekcijos ir mokslingos jos metodos“ (23). Iš rašytojų, poetų ir raštininkų paminėti: Dante Alighieri „poet. 1265–1321“ (5), Draperis „rašt. 1811–1882“ (6), Gibbons „raštininkas angļu 1737–1794“ (10), Homeras „graiku didis poeta IX. amž. pr. Kristu“ (11), Rousseau (Žan Žak Ruso) „literaturas, filozofas 1712–1778“ (21), Shakespeare „(Šekspiras Vilis) 1564–1616“ (22), Tindalius „raštininkas anglik. 1657–1738“ (25), Volney „francuzu rašejis 1757–1820“ (27), Voltaire „francuzu raš. 1694–1778“ (27), Vergilius „raštinink. gim 1470 m.“ (27), Virgilius (Maro Publius) „poeta romiškas 70–19 m. pr. Kristu“ (27). Slančiausko *Žodynyje* minimi šie keliautojai ir gamtininkai: Darvinas Erazmas „mokītas zoologas 1731–1802“ (5), Darvinas Karalius Robertas „naturalista ir keliauninkas 1809–1882“ (5), Humboldtas Frid. Henr. Alek. „keliauninkas ir gamtininkas 1769–1859“ (11), Huxley „zoologas ang. gim. 1825“ (11), Pytheas (Putejus) iš Massylijos „pradžioj III. šimtmečio pr. Kristu. Jis apvažiuavo Europą, jo raštai ir Lietuva siekias“ (20). Slančiauskas surašė žymiausius tyrėjus ir išradėjus: Galilejus, Galileo „fizikas 1564 – m 1642. Jis pirmasis suprato krutejimą pasaules. Jo žodžiai „è pursi muove = o bet gi jį kruta“ (9), Gutenbergis Jonas „išradėjis knygu spaustuves 1397–1468“ (10), Hippokrates „tevas medicinos visų laikų 460–364 prieš Kristu“ (11). Į *Žodynelį* įtraukti ir mokslininkai teologai: Husas arba Gusas Jons „1369–1415. Sudegītas „šventoje inkvizicijoje“ (11), Straussas Dovidas Fridr. „teologas, jis apraše „Gyv. Jezaus“ 1804–1874“ (23). Iš pateiktų personalijų matyti, kad Slančiauskui svarbiau rašytojai, filosofai, keliautojai, o tik tada – išradėjai ir religijos puoselėtojai (žr. 2 lentelę).

2 LENTELE. Personalijos pagal veiklos sritis ir šalis

Personalijos	Skaičius	Priklausymas šaliai
Raštininkai, rašytojai, poetai	11	Graikų, anglių, prancūzų, romėnų
Filosofai	5	Graikų, kinų, romėnų
Gamtininkai, keliautojai	3	Be nuorodos
Zoologai	2	Anglių
Išradėjai	2	Amerikos
Istorikai	2	Graikų
Teologai	2	Be nuorodos
Fizikas	1	Be nuorodos
Medicinos mokslo pradininkas	1	Be nuorodos
Be įvardijimo	1	Be nuorodos

Posakiai. *Žodynelyje* posakių yra net 64 (žr. 10 priedą). Vyrauja lotyniški posakiai, po vieną yra itališką ir anglišką, pvz.: Tobe ar not to be „(iš.: tu bi or not tu bi), but ar nebut (Šekspiro iš Hamleto)“ (25), Se non è vero è ben trovato „jei tas ir neteisybe, tai bent gerai pramanyta“ (22). Posakiai nevienodos sudėties, t. y. nuo dviejų žodžių, iki ilgesnio sakinio, plg.: Sapienti satis „gudrei galvai žodžio gana, – išmintingam žodžio pakanka“ (22), Vita brevis, ars longa „gyvenimas trumpas, trusas ilgas“ (27), Tempora mutantur, et nos mutamus in illis „laikai parsimaino ir mes su jais“ (25). Prie posakių skirtini ir du trumpiniai, pvz.: A. a. u. c. Anno ab urbe condita „Metuose po sustatimo miesto (Romo)“ (1), P. U. C. = post urbem conditam „po uždejimo miesto (Romo). 753 pr. Kristu, – nuo tos datos romenai skaitė metus“ (20). Kaip posakius Slančiauskas išskyrė Horacijaus ir Šekspyro citatas, pasirinko posakius, kuriais nusakomas požiūris į pavergimą, tėvynę, papročių ir gyvenimo kaitą, patirties perdavimą kitiems, plg. posakį: Verba volent, scripta manent „žodis nulekia, raštas pasilieka“ (26).

Žodžių junginiai. Prie žodžių junginių priskirtini *Žodynelyje* surašyti 27 dviejų žodžių junginiai arba santrumpos (žr. 11 priedą). Slančiauskas du iš jų pateikia adaptuotus, pvz.: Absoliutiška monarchija „neaprobežiuota valdžia monarcho“ (1), Ariškos kalbos „indo europiškios kalbos“ (2). Visi kiti yra surašyti originalo kalba, plg.: Nefasti dies „nelaimės dienos“ (15), Poste restante „ant gromatų ar siuntinio rašas: kad pats adresatas ateitu atsiimti“ (18), Sua sponta „gera valia“ (24). Prie žodžių junginių priskirtinos ir keturios santrumpos, tokios kaip: P. s. = post scriptum „priedas po bele kokio rašto“ (19), U. C. (urbis condita lot.) „data: nuo uždejimo miesto (Romo)“ (25), U. i. (ut infra) „kaip žemiau.“ (26), U. s. (ut supra) „kaip augščiau“ (26). Posakiais atspindimas žmogaus gyvenamos ir kalbamos aplinkos papildymas.

Žodžių aiškinimo struktūra. Atskirai verta aptarti *Žodynelyje* pateiktų žodžių aiškinimą, į kurį Slančiauskas, kaip matome iš anksčiau pateiktų pavyzdžių, skyrė daug dėmesio, kad besimokančiam ar bevartojančiam vienas ar kitas žodis būtų aiškus (žodžių aiškinimo būdai atspindėti 3 lentelėje). Svetimžodžiai paprastai aiškinami vienu žodžiu, plg.: Anonimas, bevardis. (2), Errata –, klaida. (7), Pars (lot.), dalis. (17), Sui generis –, savotiškas (24)¹⁸. Toks aiškinimas nėra dažnas. Slančiauskas mėgsta išsamesnį, sinoniminį aiškinimo būdą, plg.: Apage, atsitrauk, eik sav. (2), Licet (lot.), vale, leista. (14), Qui vive? (fr.), kas given? Kas ten? (20), Vulgo (lot.), visatis, drauge. (27). Dažniausiai aiškinimai būna išsamesni: ne tik sinonimais, bet ir žodžių junginiais, plg.: Data arba datum, užžymejimas die=nos, menesio ir metų. (5), Improvizacija, dainavimas arba giedojimas iš galvos beprisitaikoma. (12),

¹⁸ Skolinio reikšmė gali būti visiškai ar iš dalies išlaikoma arba kintanti, t. y.: siaurinama, plečiama, visiškai nutolinama nuo originalo. Plačiau žr. Lanza 2009: 74–80.

Psychologija (gr.), dalis filozofijos, patyrimas ape dušę. (20), Vacat (lot.), trukst, laisvi vieta neužimta. (26). Aiškinimuose nevengiama išsakyti ir savo pažiūrų, pvz.: Pangermanyzas (gr.), susivienijimas visu vokiškų tautu skilčiu (– Panlietvyz=mas! Kada bus?) (16). Slančiausko mėgstama svetimžodį paaikškinti ir nusakomuoju būdu, pvz.: Autoritetas, pripažinimas sav augšto mokslo. (3), Fonografas, išradimas Edisono del suturejimo balso skambejimo itt. (9), Kosmopolitas –, gyventojus laikas visą pasaulę už savo tevynę. (14), Teka (lot.), tarba del poperiu ir knygu (25). Prie personalijų Slančiauskas pateikia daugiau informacijos: laiką, profesiją, asmenybės vertinimą, kartais nurodydamas ir sąsajas su Lietuva, plg.: Galilejus, Galileo, fizikas 1564 – 1642. Jis pirmasis suprato krutejimą pasaules. Jo žodžiai „è pursi muove=o bet gi jį kruta“: (9), Pytheas (Putejus) iš Massylijos pradžioj III. šimtmečio pr. Kristu. Jis apvažiavo Europą, jo raštai ir Lietuva siekias. (20), Zeus (=Dzeus, Dievas) (gr.), Dievas graikiškas, tevas dievu ir žmoniu, augščiausias valdy=tojus viso Sutverimo; pas romenus garbintas po vardu Jovišo; – ogi ir pas Lietuvius Perunas išperejas dangu, Že=me itt. (28). Slančiauskas, aiškindamas svetimų kalbų žodžių junginius ir posakius, vengia plataus aiškinimo, stengiasi tiksliai atspindėti prasmę, tik ten, kur ji gali būti nesuprantama, aiškinimas būna kiek platesnis, pvz.: Per aspera ad astra, par erškečius pas žvaizdes. (17), P. U. C. = post urbem conditam, Po už=dejimo miesto (Romo). 753 pr. Kristu, – nuo tos datos romenai skaitė metus. (20); Si vis pacem parabellum –, jei nori ra=mybes, taisykis į kova (mušį). (23) (žr. 3 lentelę).

3 LENTELĖ. Svetimžodžių aiškinimo būdai

Aiškinimas vienu žodžiu	Aiškinimas sinonimu (-ais)	Aiškinimas nusakomuoju sakiniu	Aiškinimas paminint profesiją, datą ir pan.	Mišrus aiškinimas (vienu žodžiu ir sakiniu, žodžiu, sinonimu ir papildomu sakiniu ir pan.)
72	119	196	26	9

Žodžių ir posakių aiškinimas pateikiamas po trumpinių ir kablelio arba tik kablelio, kuris beveik nuosekliai rašomas visur, išskyrus 2, 6, 9, 10, 15 psl., kur po trumpinio kablelio nėra, ir 27 psl., kur kablelio nėra po žodžio. Lygybės ženklą = Slančiauskas vartoja dviem atvejais: kaip žodžio perkėlimo (pvz.: vargin=giause (5), ami=ca (2), apšvies=ta (12), pa=skirta (21) ir kaip žodžio aiškinimo skliausteliuose ženklą, pvz.: sveiks! (=sveiks gyvs) (26), Zeus (=Dzeus, Dievas) (28). Jokio perkėlimo žymėjimo nėra 10, 14, 15, 17 psl. prie žodžių: pirmiau (į kitą eilutę nukeltas) sis, nesupu (nukelta) ves, tamsu (nukelta) nas, už (nukelta) auginima. Žodynelyje yra žodžių, kurių ne visos raidės sujungtos, t. y. tarp raidžių yra tarpelių, pvz.: Problema tas (19), Pro paganda (19). Yra taisyčių (21), nubrauktų žodžių

(15), viršum aiškinimo užrašytų žodžių (18, 21), padarytų paties Slančiausko. Pliuso (+) ženklas (26), pieštuku įrašyti skaičiai 2-3 (26) gali būti ne autoriaus, o *Žodynelio* naudotojo (ar muziejininko?).

Po aiškinimo Slančiauskas deda tašką, bet jų nėra 1–4, 6, 7, 13, 14, 20, 22, 25–27 puslapiuose.

Galima sakyti, kad antraštinių žodžių aiškinimo būdai yra tradiciški ir nelabai skiriasi nuo dabarties tarptautinių žodžių aiškinimo.

ŽODYNELIO = IŠ ENCIKLOPEDIJOS. 1903
IR PERRAŠO ŠIOKS, TOKS ŽODYNELIS
1910 M. LYGINIMO APŽVALGA

Abu rankraščiai skiriasi dydžiu: 1903 m. *Žodynelio* viršelio ir vidinių lapų aukštis 17,3 cm., o plotis – 9,4 cm. 1910 m. perrašo (toliau *Perrašas*) vidinių lapų aukštis toks pat – 17,3 cm., tik plotis kiek didesnis – 11,6 cm. Viršelio aukštis – 17,4 cm., o plotis – 12 cm. 1903 m. *Žodynelio* yra 28 puslapiai, o 1910 m. *Perrašo* – 24 psl. 1903 m. *Žodynelio* viršelis šviesiai gelsvai pilkas, o 1910 m. *Perrašo* – šviesiai žalsvas. Abu žodynėliai Slančiausko susiūti iš popieriaus. 1910 m. *Perrašo* viršelio dešinės pusės viršuje yra tik pavardė *K. Barauskis.*, jokio pavadinimo nėra. Pirmame *Perrašo* puslapyje, prieš žodžius iš *A. raidės*, yra pavadinimas *Šioks, toks žodynelis* (plg.: 1903 m. – pirmame *žodynelio* puslapyje taip pat yra įrašas *Šioks – toks žodynelis*).

Perraše nėra penkių žodžių (žodžių junginių): Aut – aut, arba – arba. (3), Inkluzija, privienijimas. (12), Qui vive? (fr.), kas given? Kas ten? (20), Socius amaris –, draugas meiles. (23), Socius doloris –, bendras skausmų (23).

Kelis kartus *Perraše* išskirti du žodžiai, o *Žodynelyje* jie surašyti kartu, plg.: Vide –, žiurek. Vidi, mačiau. (27) – Vide –, žiurek. (22), Vidi (l.), mačiau. (22).

Kai kur skiriasi žodžių aiškinimas: vietoj 1903 m. Aceront, svietas požeminis, 1910 m. – pasaulis požeminis (1), Ad exemplum (lot.), pavaizdan. – paveizdan (1).

Žodžių aiškinimas *Perraše* papildomas sinonimais, plg.: Apage, atsitrauk, eik sav. – Apage, atsitrauk, eik sav, šalin. (2). Tokių papildymų yra 7 ir 8 psl.

Neretai *Perraše* taisomos *Žodynelio* rašybos ir skyrybos klaidos, plg.: Altruizmas, jausmas priešingas egoyzmui, maloneartymo (2) – Altruizmas, jausmas priešingas egoizmui, malone artymo (1), aut Caesar, aut nihil, arba Cezaru, arba niekuom (3) – aut Caesar, aut nihil, arba Cezariu, arba niekuom (2), Bacterium, grybelytes, ligu sekla (4) – Bacterijos, grybelytes, ligų seklas. (3). Tokių taisymų yra *Perrašo* 3, 5–9, 11–23 psl.

Perraše pastebimas aiškinamųjų žodžių lietuvinimas, plg.: Darvinas Karalius Robertas ang. naturalista ir keliauninkas 1809–1882 (5) – Darvinas Karalius Ro-

bertas ang. gamtininkas ir keliauninkas 1809–1882 (4). Tokie žodžių lietuvinimo atvejai pastebėti 12, 16, 17, 19, 22 psl.

Aiškinamųjų žodžių tvarka *Perraše* pakeičiama – kai kurių žodžių atsisakoma iš viso, plg.: Aristoteles, filozofas graikų mokytinis Platono 384–322 pr. Kristu. (3) – Aristoteles, graikų filozofas mokytinis Platono 384–322 pr. Kristu. (2). Tokių žodžių kaitos (sukeitimo) atvejų yra 4, 7, 8, 10, 11, 14, 16–19, 23 psl.

Sutrupinti žodžiai *Perraše* nebetrupinami, plg.: Dante Alighieri, poet. 1265–1321. (5) – Dante Alighieri, poeta 1265–1321. (4). Tai pastebėta 9 ir 18 psl.

Perraše tikslinamas žodžio aiškinimas, plg.: Autobiografija, aprašymas savo gyvenimo begio (3) – Autobiografija, aprašymas savo gyvenimo (2), Centrum, punktas vidurinis (5) – Centras, punktas, vidurys. (4), Frantas, filintas, elegantas (9) – Frantas, filintas, elegantas. (pliuškis). (8). Tokių aiškinimo tikslinimų yra *Perrašo* 4, 8, 9, 12, 14–16, 18, 21 psl.

Kartais *Perraše* yra ir aiškinimo papildymų, plg.: Edisonas, gimes 1847. Amerikoje. (6) – Edisonas, visų žinomas amerikietis gim. 1847. (5). Pastebėta 12 ir 19 psl.

Perraše ieškoma tinkamesnės aiškinamųjų žodžių formos, plg.: Egoista –, savimylis. (6) – Egoista, savimeilis. (5). Tai pastebėta 9, 10, 15 psl.

Atsiranda trumpinys (l.) ten, kur Slančiauskas, vietoj pasikartojančio (lot.), rašė –, plg.: Agitacija –, judejimas, kuštejimas – Agitacija (l.), judejimas kuštejimas (1).

Kitur *Perraše* trumpinamas ir pats (lot.), pvz.: Aksiomatas (lot.), tikras išrodymas, teisybe (2) – Aksiomatas (l.), tikras išrodymas, teisybe (1). Pastebėta 18, 19, 21 psl.

Kartais trumpinys pailginamas, plg.: Cypelis (vok.), smailuma uolos į marę. (5) – Cypelis (vokišk.), smailumas uolos į marę. (4). Tai pastebėta 14 ir 20 psl.

Perraše neretai atsisakoma trumpinių, paliekamas tik kablelis, plg.: Egoizmas (lot.), saumylyste. (7) – Egoizmas, savmylyste. (6). Tai pastebėta 13 psl.

Kur *Žodynylyje* būta brūkšnio ir kablelio (arba tik kablelio), *Perraše* atsiranda trumpinių, plg.: Kompas –, saules laikrodys ir adata magnasine. (13) – Kompas (fr.), saules laikrodys ir adata magnasine. (11). Tai pastebėta 12–15, 17, 18, 20, 21–23 psl.

Pastebėta, kad *Perraše* yra trumpinami kai kurie žodžiai, Kristų – Kr., augštumo – augšt., plg.: Hippokrates, tevas medicinos vi= są laikų 460–364 prieš Kristų. (11) – Hippokrates, tevas medicinos visu laikų 460–364 prieš Kr. (9). Pastebėta 16, 21, 23 psl.

Kai kur *Perraše* sudedami skyrybos ženklai, plg.: Dictum factum, pasakyta padaryta, gatava (6) – Dictum factum, pasakyta, padaryta, gatava (5).

Perraše nėra brūkšnio ir kablelio, lieka tik kablelis, plg.: Egoista –, savimylis. (6) – Egoista, savimeilis. (5). Tokie atvejai pastebėti 6, 7, 9, 11–14 psl.

Aiškinimuose esantis brūkšnys keičiamas kableliu, arba jo atsisakoma visai, plg.: Epizoda (gr.), užsilaidimas kalboje, poemate – raštuose. (7) – Epizoda (gr.), užsilaidimas kalboje, poemate, raštuose. (6). Toks keitimas pastebėtas 14, 16, 18 psl.

Perraše nėra skliausteliuose įterpto aiškinimo, plg.: Pangermanyzas (gr.), susivienijimas visu vokiškų tautu skilčiu (– Panlietvyz=mas! Kada bus?) (16) – Pangermanyzas, susivienijimas visu vokiškų tautu skilčiu. (13).

Vietoj „=“ ženklo *Perraše* vartojamas kablelis, plg.: Radikalas (lot.), kietai=tvirtai turįs prie savo pasiēmimo. (21) – Radikalas (lot.), kietai, tvirtai turįs prie savo pasiēmimo. (17).

Perraše vartojamas dvitaškis, kur *Žodynėlyje* būta kablelio, plg.: Rizika (lot.), ant laimes, žut but. (21) – Rizika (lot.), ant laimes: žut but. (17).

Brūkšnys *Perraše* vartojamas ten, kur būta kablelio, plg.: Trimurti (sanskritiškai), Trijatis, trys dievystes: Brahma, Višnu ir Giva. (25) – Trimurti (sanskritiškai), Trijatis – trys dievystes: Brahma, Višnu ir Giva. (21).

Perraše yra nurodyta data ir autorius, kaip ir *Žodynėlyje*: 23, X. 1903. Kitoje eilutėje – *Reibeniuose M. Slancauskas*. Kiek žemiau, po vingiuotos linijos, informuojama: *Kopijuotas 1910 m.* Po vingiuotos linijos yra priedas: *Jusu viską apturejau „Gar.“ Ir vakar gavau.* Kam adresuotas šis priedas ir koks jo tikslas, dar reikia tyrimo. Galbūt ši informacija susijusi su gauta tautosakos medžiaga iš Barauskio. *Perraše* nėra Slančiausko sukinio. *Perrašo* autorius, tikėtina, yra pats Slančiauskas, bet gali būti, kad jį atliko ir kažkas kitas, nes *Perrašo* rašmenys smulkesni, nors labai panašūs į Slančiausko. *Žodynėlyje* nebuvo išskirta Š. raidė, tik tarpas ir paviniavimas atskyrė žodžius nuo S. raidės, o *Perraše* ji jau yra pažymėta (20).

Perrašo pradžioje mėginta sutalpinti kiek galima daugiau žodžių, todėl iki trečio puslapio tekstas labai suspaustas. Nuo trečio – jau stengiamasi rašyti taip, kad *Žodynėlio* puslapio tekstas tilptų į *Perrašo* puslapį. Po kiekvienos raidės *Perraše* paviniuojama taip, kaip *Žodynėlyje*, paliktos ir žvaigždutės, skiriančios tekstą.

Abiejų žodynėlių iškeliami antraštiniai žodžiai – pabraukti.

RANKRAŠČIŲ ŽODYNELIS =
IŠ ENCIKLOPEDIJOS. 1903
IR ŠIOKS, TOKS ŽODYNELIS 1910 M.
RAŠYBA, TARMĖS ATSPINDŽIAI

Rašyba. Abiejų rankraščių rašyba – fonetinė, plg.: labjausei (Ž 5, P 4), šviesas uždegiotas (Ž 12), šviesos uždegiotos (P 10), beprisitaisima (Ž 12), beprisitaisimo (P 10), knygas (Ž 14), knygos (P 12), aristokracijei (ponu valdžei) (Ž 6), aristokratijai (ponų valdziai) (P 5) ir pan.¹⁹. Fonetinei rašybai iliustruoti tinka žodžio

¹⁹ Trumpiniu Ž ir skaičiumi žymimas 1903 m. *Žodynėlio* pavyzdys ir puslapis, kuriame jis yra, trumpiniu P ir skaičiumi – 1910 m. *Perrašo* pavyzdys ir puslapis.

galo rašyba, plg.: nežine (Ž 2, P 1), eik sav (Ž (2, 3), P 2), mažiause dalele (Ž 3, P 2), vargingiause (Ž 5, P 4), linije (Ž 7, P 6), protingos dvases (Ž 9, P 8), vale (Ž 14, P 12), kodidžiausei (Ž 14), ko didžiausei (P 12), pagirenti (Ž 16, P 13), lyge (Ž 17, P 14), giara (Ž 17, P 15), Plebejei (Ž 18, P 15), Patricijeis (Ž 18, P 15), gudrei (Ž 22, P 18), panašei (Ž 23, P 18), taikei (Ž 23), geriausei (Ž 23, P 19), su jeis (Ž 25, P 20), priešpriešeis (Ž 27, P 22), bet taikiai (P 19). Iš pavyzdžių matyti, kad daugiau morfologinės rašybos atvejų yra 1910 m. *Perraše*²⁰.

Rankraščiuose vartojamos visos lietuviškos abėcėlės raidės, išskyrus balsę *ė* ir nebalsingąjį pučiamąjį priebalsį *ch*. Tiesa, *Žodynelyje* ir *Perraše* yra du žodžiai, kuriuose virš *e* parašytas brūkšnyš – *ē*, pvz.: pasiēmimo, užsiēmimo (Ž 21, P 17), užsiēmimas (Ž 8), tikėtina, žymintis ilgąjį balsį.

Rankraščiuose *ė* nerašoma vardažodžių žodžių šaknyse, plg.: menesio (Ž 5, P 4), melnuojas (Ž 7, P 6), užsiēmimas (P 7), šešpedes (Ž 10, P 9), tevas (Ž 10, 28; P 9, 23), Ideja (Ž 12, P 10), tevynę, tevyne (Ž 14, 17, 25; P 12, 14, 21), gerimas (Ž 15, P 13), pesčias (Ž 18, P 15), nuemimas (Ž 18, P 15), meginimas (Ž 19, P 15), uždejimo (Ž 20, 25; P 16, 21), Jezaus (Ž 23, P 19), susidejimas (Ž 24, P 19), suredimas (Ž 25, P 21), spekais (Ž 26, P 21), beda (Ž 26, P 22), Sutverimo (Ž 28, P 23), ištremimas (Ž 4, P 3), susedimas (Ž 22, P 18).

Ė nerašoma ir vardažodžių priesagose, pvz.: atsiskyrelis (Ž, P 2), rašejas, rašejis (Ž 4, 27; P 3, 23), užžymejimas (Ž 5, 15; P 4, 13), kalbejimas (Ž 6, P 5), del suturejimo balso skambejimo (Ž 9, P 8), krutejimą (Ž 9, P 8), išradejis (Ž 10, P 9), netikelis (Ž 12, P 10), užmetinetojis (Ž 15, P 13), mokejimas (Ž 16, P 13), susikalbejimas (Ž 16, P 14), judejimas (Ž 18, P 15), romenu, romenus, romenai (Ž 20, 22, 28; P 16, 18, 23), pasikalbejimas (Ž 22, P 18), pardavinejimas (Ž 24, P 20), tvareju (Ž 23, P 19), paveikslelis (Ž 24, P 20), išperejas (Ž 28, P 23), primokejimas (Ž 24, P 19), myletojis (Ž 17, P 14), iškentejimas (Ž 25, P 21).

Vardažodžių vienaskaitos v., k., vt. ir daugiskaitos v. linksnių galūnėse *ė* nerašoma dažniausiai, pvz.: laime, ant laimes (Ž 8, 21; P 7, 17), teisybe (Ž 2, P 1), senoves (Ž 2, 10, 13 14; P 3,), žemes, Žeme (Ž 7, 14, 18, 19; P 6, 12, 15), linksmybe (Ž 9, P 8), spaustuves (Ž 10, P 9), garbe (Ž 11, P 10), teisdarysteje (Ž 12, P 10), teisybe (Ž 12, P 10), senoveje (Ž 13, P 11), draugyste, draugystes, bendrove (Ž 13, 23; P 11, 19), saules (Ž 13, P 11), magnasine (Ž 13, P 11), pasaule (Ž 14, P 12), raidės (Ž 14, P 12), pavardės (Ž 14, P 12), žymes, žyme (Ž 15, 16; P 12, 13 14), nelaimės (Ž 15, P 13), eiles (Ž 16, 21; P 13, 17), gudryste (Ž 16, P 14), tobulybe (Ž 17, P 15), puses (Ž 18, P 15), del laisves (Ž 18, P 15), šventės (Ž 19, P 15), malone (Ž 19, P 15), vertybe (Ž 21, P 17), degtinės (Ž 21, P 17), tikrybe (Ž 21, P 17), neteisybe (Ž 22, P 18), ramybės (Ž 23, P 18), meilės, meile (Ž 23,

²⁰ Rankraščiuose pavieniai leksikos atvejai užrašyti pusiau fonetine rašyba. *Perraše* tokių atvejų gana nemažai.

24; P 19, 20), giesmes (Ž 25, P 20), kantrybe (Ž 25, P 21), dievystes (Ž 25, P 21), iš tos puses (Ž 26, P 21), drauge (Ž 27, P 23), veisles (Ž 27, P 23), nuomone (Ž 12, P 10), žyme (Ž 22, P 18).

Veiksmazodžiuose, jų formose irrieveksmiuose *é* taip pat nerašoma, pvz.: padare, pabaige (Ž 8, P 7), skaite (Ž 20, P 16), puole, prapuole (Ž 15, P 12), ner (Ž 15, P 13), derekimes, lažinkimes (Ž 17, P 14), girdetis (Ž 20, P 16), žiurek (Ž 21, 27; P 17, 22), numire (Ž 23, P 19), apraše (Ž 23, P 19), tylek (Ž 24, P 20), atejau, pargalejau (Ž 26, P 22), daturetas (Ž 26, P 22), sudetos (Ž 14, P 12), apmoketas (Ž 9, P 8), apseta (Ž 18, P 15), pasivelines (Ž 19, P 15), netiketai (Ž 8, P 7).

Del (Ž 19, 25; P 15, 20) taip pat rašoma be *é*.

Iš priebalsių minėtina *d* raidės rašyba *ô* (Žodynyje), o *Perraše* jau nuosekliai rašoma *d*.

Nuosekliai vartojamas žodis *filozofas*, (Ž 3, 20, 21, 23; P 2, 16, 17, 19), *filozofija* (Ž 8, 20; P 7, 16).

Rankraščiuose nevartojama *ch* raidė, vietoj jos yra *k* (epoka (Ž 17, P 15)), bet jau yra *f* raidė (francuzu (Ž 27, P 23)).

Skiriasi atskirų žodžių kartu ir skyrium rašyba Žodynyje ir *Perraše*, plg.: del to (Ž 7), delto (P 6); išnejučiu (Ž 8), iš nejučių (P 7).

Tarminės ypatybės. Fonetika. Slančiauskas gyveno šiaurės vakarų aukštaičių šiauliškių plote, todėl jo kalbai ir būdingos visos pagrindinės (ir ne tik) šiauliškių patarmės ypatybės. Pirmiausia minėtinas visų nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas, *l* kietinimas prieš *e*, *ę*, *ei*, *é* tipo garsus, įterptinio *j* vartojimas tarp balsių samplaikų, šlekiavimas, giminių ir kamienų įvairavimas ir pan.²¹. Apie ilgąjį balsį *é* jau buvo rašyta.

Šiauliškių skiriamoji ypatybė – dvigarsių *an*, *am*, *en* *em* išlaikymas – būdinga abiemis rankraščiams, pvz.: amžino (Ž 1, P 1), brangesne (Ž 2, P 1), gyvenymo (Ž 3, P 2).

Iš kitų tarminių ypatybių minėtina balsių *e*, *a* rašyba vardažodžių ir juos pavauduojančių žodžių šaknyse, pvz.: Žodynyje pavaizdan (1), o *Perraše* paveizdan (1), aigiptenu (Ž 10, P 9), jai ir jei (Ž 22, P 18).

Nekirčiuotas *a* vardažodžių galūnėse šiauliškių patarmėje visai išmetamas ir dėl to nerašomas, plg.: budams (Ž 23, P 19), pasirodims, apsireiškims (Ž 24, P 19), Dievs (Ž 10, P 9), sveiks gyvs (Ž 26, P 22), pasirodims (Ž 24, P 20).

Trumpinamos vardažodžių vns. g. l. galūnės *ę*, *ę*, *j*, pvz.: į figura (Ž 14, P 12), gudra galvi (Ž 14), į viena dieva (Ž 14, P 12), Lietuva (Ž 20), viska (P 18), kova (Ž 23), poeta (Ž 23, P 19), Žeme (Ž 28), buvi (Ž 8). *Perraše* ilgųjų galūnių jau daugiau, plg.: gudragalvį (P 12), Lietuvą (P 16), viską (Ž 22), kovą (P 18), Žemę (P 23).

²¹ Apie vakarų aukštaičių šiauliškių patarmės ypatybes plačiau žr.: LLTCH, 2004; JŠPT, 2001, CD – 2005.

Rankraščiuose kartais dvibalsinamas *e*, pvz.: abiejojas (Ž 22), abiejojas (P 18), jaunuomenies (Ž 23, P 19)²². Pastebimas ir atvirkštinis procesas – dvibalsio *ie* vienbalsinimas, pvz.: *ape* (Ž 8, 10, 11, 16, 17, 18, 19, 20, 22 ; P 7, 9, 10, 14, 15, 18), *pre* (Ž 16, 19, 21; P 14, 16, 17), *popერი* (Ž 25, P 20), *vesulas* (Ž 26, P 22)²³.

Įvairuoja įvardžio *aš* vns. k. l. ir g. l. galūnių rašyba, rodanti galūnių trumpinimą ir ilginimą, pvz.: *manę* (Ž 10, P 9), *savę* (Ž 14, 24; P 20), *bet nuo savės* (Ž 19, P 15), *save* (P 12).

Rankraščiuose įvairuoja ilgasis *y* priesaginiuose vediniuose su *-ymas*, plg.: sustatimo (Ž, P 1), išrodimas (Ž 2), aprašimas (Ž 4, P 3, 15), pastatimas (Ž 12, P 10), išmainimas (Ž 15, P 13), padarimas (Ž 15, P 13), matimo (Ž 16, P 14), pataisimas (Ž 14, P 12), išrodimas (Ž 23, P 19), sustatimas (Ž 25, P 20), suredimas (Ž 25, P 21), nurodimas (Ž 18, P 15), pasirodymas (Ž 24, P 20), bet pavieniuose žodžiuose yra ir taip: aprašymas (Ž 18), išrodytas (P 1).

Įvairuoja ir trumpasis *i*: vediniuose su priesaga *-imas*, jis pailginamas, plg.: egoizmas (Ž 2), artymo (Ž 2, P 1), gyvenymo (Ž 3), Panlietvyzmas (Ž 16), patrijotyzmas (Ž 24, P 20), bet *Perraše* tokie ilginimai kartais ištaisomi (plg.: egoizmas (1), gyvenimo (P 2)).

Įvairuoja *y*, *i* balsiai veiksmožodžio formose ar vardamžodžiuose, vediniuose iš veiksmožodžio,rieveksmiuose, daiktavardžiuose, kai *y*, *i* yra kirčiuoti, plg.: maitynas „maitinasi“ (Ž 16, P 14), apginimas (Ž 19), apgynimas (P 15), dykai (Ž 9), dikai (P 8), *Idyjota* (Ž 12), *Kynu* (Ž 13, P 11), suvienitomis (Ž 26, P 22).

Ilgasis *y* žymimas nosiniu *i*, o ten, kur turėtų būti *i*, rašomas ilgasis *y*, plg.: mokįtojai (Ž 10, P 9), *Sudegįtas* (Ž 11, P 3), *mysla* (Ž 19, P 15).

Dvibalsis *in* kartais keičiamas nosiniu *i*, pvz.: *Sudegįtas* (Ž 11, P 3, 10), mokįtas (Ž 5, P 4, 10), mokįtinis (Ž 6, P 5), bet nenuosekliai, plg.: *sudegintas* (P 9), *mokintas* (Ž 12).

Ilginamas *i* galūnėse, pvz.: laikrodys (Ž 13, P 11), trukys (Ž 17, P 15), bet *kraujažindis* (Ž 27, P 23).

Rankraščiuose trumpinamas ir paveldėtos leksikos, ir svetimžodžių šaknies ilgasis balsis *ū*, pvz.: *parlužis* (Ž 12, P 10), *budams* (Ž 23, P 19), *buvi* (Ž 8, P 7), *butis* (Ž 8), *kuno* (Ž 14, 16; P 12, 14), *skurinis* (Ž 17, P 14), *trukys* (Ž 17, P 15), *žiurek* (Ž 21, 27; P 17, 22), *žut but* (Ž 21), *žut, but* (P 17), *rukštadaris* (Ž 25, P 21), *but ar nebut* (Ž 25, P 21), *žutis* (Ž 25, P 21), *trukst* (Ž 26, P 22), *turbut* (Ž 26, P 22), *trusas* (Ž 27, P 23), *naturalista* (Ž 5), *bet būtis* (P 7).

²² Gali būti, kad *e* rašymas *ie* yra lenkiška maniera rašmeniu *i* minkštinti priebalsį.

²³ Šie žodžiai transponuoti: *apė, prė, popėriu, vėsulas*.

Trumpinamas priesagų *-(i)ūnas, -ūras, -ūra* ilgasis balsis, pvz.: gyvunas, gyvunai (Ž 4, 16; P 3, 14), tamsunas (Ž 4, 15; P 3, 13), atskalunas (Ž 12, P 10), Karikatura (Ž 12, P 10), literaturas (Ž 21, P 17), į figura (Ž 14, P 12), galiuno (Ž 25, P 21).

Ū, ū trumpinamas kirčiuotose ir nekirčiuotose vardažodžių galūnėse, ypač vns. g. l. ir dgs. v. l. bei k. l., pvz.: baisus valdininkai (Ž 25, P 21), Kristu (Ž 3, 13, 18, 20, 23, 27; P 16, 19, 23), ligu (Ž 4), knygu (Ž 4, 10, 14, 25), miesčionu (Ž 4), turčiu (P 3), gyventoju (Ž 5, P 4), žmoniu (Ž 6, 7, 8, 15, 18, 19, 25, 28), poematu, pasaku (Ž 7), užsivedimu (Ž 7), menciu (Ž 10, P 9), anglu (Ž 10, P 9), aigiptenu (Ž 10, P 9), visu (Ž 16; P 9, 13), graiku (Ž 11, 13; P 9), juoku (Ž 12, P 10), valdininku (Ž 13, P 11), padavimu (Ž 14), dievu (Ž 15, 28), vardu (Ž 15), rankraščiu, ju (Ž 16), senu (Ž 16, P 13), žaislu (Ž 16), žaisliu (P 13), romiečiu (Ž 16), tautu skilčiu (Ž 16, P 13), vertu (Ž 16, P 14), daliu (Ž 16, P 14), pasiuntiniu (Ž 17, P 14), deputatu (Ž 17, P 14), namu (Ž 17, P 14), koku žiniu (Ž 19), romenu (Ž 22, P 18), metu (Ž 23, P 19), dvasišku uredysčiu (Ž 24), poperiu (Ž 25), francuzu (Ž 27, P 23), šikšnosparniu (Ž 27, P 23). Kur kas dažnesnės ilgosios galūnės žymimos *Perraše*, plg.: Kristų (P 2), ligų (P 3), knygų (P 3, 9), žmonių (P 5, 6, 7, 15, 21,), pasakų (P 6), užsivedimų (P 6), buvį (P 7), graikų (Ž 10), visų laikų (Ž 10), knygų (P 12), padavimų (P 12), dievų (P 13), vardų (P 13), rankraščių, jų (P 13), romiečių (P 13), kokių žinių (P 16), dvasiškų uredysčių (P 19), poperių ir knygų (P 20), dievų ir žmonių (P 23), laikų (P 9), turčių (Ž 4), miesčionų (P 3), vokiškų (Ž 16, P 13), laikų (P 9).

Veiksmožodžio tariamosios nuosakos III a. ir veiksmožodžio formų (dalyvio) vns. v. l. galūnės taip pat trumpinamos, plg.: ateitu (Ž 18, P 15), gimes (Ž 6), prabeges (Ž 7, P 6), buves (Ž 8, P 7), išsigimes (Ž 9, P 8), apsigimes (Ž 12, P 10), išnešiojas ir parduodas (Ž 13, P 11), laikas (Ž 14), skaitas (Ž 14, P 12), nesupuves (Ž 14, P 12), pasivelines (Ž 19, P 15), abiejojas (P 18), gimes (Ž 23, P 19), išsilavines (Ž 23, P 19), išperejas (Ž 28, P 23). Nuoseklumo čia nėra, nes kai kur nosinės raidės rašomos, plg.: sergas (Ž 16, P 13), laikas (P 12), abiejojas (Ž 22).

Ilgasis balsis *ū* taip pat įvairuoja: *Žodynėlyje* jis trumpinamas (apskustas (Ž 23)), o *Perraše* išlaikomas (apskustas (P 19)).

Šiauliškiams būdinga *l* kietinimas prieš *e, ei, é, ė* tipo balsius atsispindi ir rankraščiuose, plg.: nelaista (Ž 15), atlaidimo (Ž 17), mysla (Ž 19, 21; P 15, 17), nulaidimas (Ž 21), atlaidimu (Ž 22, P 18), bet neleista (P 13), atleidimo (P 14), nuleidimas (P 17).

Pastebimas ir kitas reiškinys – *l* minkštinimas (meliodija (Ž, P 2), žaisliu (P 13)).

Rankraščiuose pastebimas išpraustinio *j* prieš *ie* rašymas, pvz.: jieškiny (Ž 15, P 13), apjieškotojus (Ž 24), apjieškotojis (P 20), patrijotyzmas (Ž 24, P 20), labjausei (Ž 5, P 4).

Dažniausiai vartojamos sutrumpintos bendračių formos, pvz.: skaityt (Ž 2, 4, 10; P 1, 3, 9), rašyt (Ž 2, 10; P 1, 9), parskaityt (Ž 16), bet parskaityti (P 13).

Morfologinės ypatybės. Rankraščiuose aptinkamos nesutrumpėjusios tarminės prieveiksmių formos, pvz.: geriaus (Ž 15, P 13), žemiaus (Ž 26, P 21), augsčiaus (Ž 26, P 22), niekuom (Ž 3, P 2), taip toliaus (Ž 7), bet *Perraše* taip toliau (P 6)²⁴.

Ir *Žodynėlyje*, ir *Perraše* atsispindi vardažodžių kamienų kaita, plg.: rašytojus (Ž 3), rašytojis (P 2), valnas (Ž 9), valnus (P 8), išradejis (Ž 10, P 9), gyventojus (Ž 14, 22; P 18), gyventojis (P 12), užmetinetojis (Ž 15, P 13), poperis (Ž 17, P 14), myletojis (Ž 17, P 14), žmonys (Ž 19, P 16), lengvi (Ž 23, P 18), suvedžiotojis (Ž 24, P 19), apjieškotojus (Ž 24), apjieškotojis (P 20), valdytojus (Ž 28), valdytojis (P 23). Aukščiausiojo laipsnio vardažodžių formos nuosekliai turi priesagą *-iauisis*, pvz.: pirmiauisis (Ž 10, P 9), žinomiauisis (Ž 23, P 20), aukščiauisis (Ž 28, P 23).

Tiriamuose šaltiniuose atspindėta ne tik kamienų kaita, bet ir žodžių giminių kaita: miesto Romo („Roma, Romas“ Ž, P 1), deviza („deviza, devizas“ Ž 7, P 6), pasaules, pasaule, pasaulė („pasaulė, pasaulis“ Ž 9 14; P 8), poeta („poeta, poetas“ Ž 11, 27; P 9, 23), *Jurista* („jurista, juristas“ Ž 12, P 10), luoma („luoma, luomas“ Ž 23, P 19), spekais, „spėkas, jėga“ (Ž 26, P 21), spekomis „spėka, jėga“ (Ž 26, P 21), smailuma (Ž 5), smailumas (P 4), klasa („klasė“ Ž 5, P 4).

Rankraščiuose pastebima ir veiksmožodžių ar prieveiksmių kamienų kaita, pvz.: tures „turiasi, turisi“ (Ž 15, P 13), tyle „tylia, tyli“ (Ž 20, P 16), prigule „prigulia, priguli“ (Ž 24, P 19), norent nenorent „noriant nenoriant, norint nenorint“ (Ž 27, P 23).

Aptikta ir atematinė veiksmožodio forma (pasiliektą (Ž 26, P 22)).

Esama senųjų vardažodžio formų: žvaizdes (Ž 17, P 15), daugiesia „viešpatavimas“ (Ž 18, P 15).

Nuosekliai vartojamas priešdėlis (ir prielinksnis) *par*, vietoj *per*, pvz.: par (Ž 11, P 10), parstatimas (Ž 12, P 10), parlužis (Ž 12, P 10), parskaityt (Ž 16), parskaityti (P 13), parprašau (Ž 17, P 14), parvarta (Ž 21, P 17), parvertimas (Ž 21, P 17), parsimaino (Ž 25, P 20), pargalejau (Ž 26, P 22), partrauka (Ž 17, P 14).

Iš kitų tarminių formų minėtinos: suerzdinimas (Ž 13), suersdinimas (P 11), žengsniu (Ž 17, P 14), troba (Ž 17, P 14), taip (Ž 18, 19, 20, 22, 24; P 15, 16, 18, 20,), bele kokio (Ž 19), belekokio (P 16), kietai=tvirtai (Ž 21), kietai, tvirtai (P 17), tikras, gruntaunas (Ž 21, P 17), tarba (Ž 25, P 20) ir pan.

Rankraščiuose aptikta ir šlekiavimo atvejų, pvz.: užbaigimas (Ž 7), aprasymas (P 6), sąryšis (Ž 9) P zmonijos 8), aprasas (Ž 11, P 10), grazus (Ž 18, P 15), išpaniškai (Ž 26, P 22), augsčiaus (Ž 26, P 22), bet užbaigimas (P 6), aprašymas (Ž 7), sąryšis (P 7), Žmonijos (Ž 9).

²⁴ Plačiau žr.: JŠPT 2001.

Pavieniai žodžiai *augštas*, *daigtas* rašomi su *g*, pvz.: *augšto* (Ž 3, P 2), *daigtus* (Ž 5, P 4), *daigtas* (Ž 7, P 6), *augštumo* (Ž 11, P 9), *daigtu* (Ž 16), *daigtų* (P 14), bet žodžio formų vienog (Ž 7) ir vienok (P 6) rašymas įvairuoja.

Įvairuoja ir *Žodynėlio* bei *Perrašo* taisymai, pvz.: *apaštolas* (Ž 18), *apostolas* (P 15), *Kas nauja* (Ž 20), *Kas naujo* (P 16).

Žodžių daryba. Dūriniai *Žodynėlyje* ir *Perraše* sudaromi be jungiamojo balsio, plg.: šešpedes eiles (Ž 10, P 9), dauggalvis (Ž 18, P 15), daugbalsis (Ž 18, P 15), saukalbis (Ž 6, P 5), saumylyste (Ž 5), savmylyste (P 5).

Pastebėta ir kitokių nei dabartinėje bk priesagų vedinių, pvz.: *gudryste* „*gudrumas*“ (Ž 16, P 14), *keliauninkas* „*keliautojas*“ (Ž 11, P 10), *vargužis* „*vargeta*, *varguolis*“ (Ž 17, P 14), *savimylis* „*savimyla*“ (Ž 6), *savimeilis* (P 5).

Leksika. Rankraščiuose pastebimas naujažodžių kuriamasis procesas, pvz.: *Dyskursas*, saukalbis. (Ž 6, P 5), *Egoizmas* (lot.), saumylyste (Ž 5), savmylyste (P 5), laikmetas „*laikmetis*“ (P 6, 15), *Fantazija* (graik.), vaidintuve. (Ž 8, P 7), netikšas (Ž 8), netišas (P 7), mokslamyliš (Ž 9), mokslą mylys (P 8), *regratis* „*matymas*“ (Ž 11, P 10), *apsakas* „*pasakojimas*“ (Ž 11, P 10), *įturio*, *įturys* „*turinio*“ (Ž 11, 25; P 10, 20,), *išjuoka* „*ironija*“ (Ž 12, P 10), *teisdarysteje* „*juristas*, *juristikoje*“ (Ž 12, P 10), žodžiu „*išmaina*“ aiškinama *Notacija* (Ž 15, P 13), „*priešgynis*“ aiškinamas *Oponentas* (Ž 15, P 13), „*atskyrius*“ aiškinamas *Paragrafas* (Ž 16, P 14), „*priešrašas*“ aiškinama *Polemika* (Ž 18, P 15), „*išgaištis*“ aiškinamas *Rezultatas* (Ž 21, P 17), rašikas „*kas rašo*, *raštininkas*“ (Ž 22, P 18), „*rukštadaris*“ aiškinamas *Tlenas* (Ž 25, P 20), *rašejis* „*rašytojas*“ (Ž 27, P 23), *romiškas* „*Romos*, *romėnų*“ (Ž 27, P 23), „*grybelytes*, *ligu sekla*“ aiškinamos *Bacterium* (P 4), *Bacterijos* (Ž 3).

Esama ir sunkiai paaiškinamų žodžių, pvz.: „*prydelis*“ aiškinamas *Paragramas* (Ž 16, P 14).

Sintaksinės ypatybės. Rankraščiuose pastebėta šiauliškių patarpei būdinga geidžiamosios nuosakos raiška *lai* ir *esamojo laiko* veiksmazodžio forma, pvz.: *lai mane Dievs* *baudžia* (Ž 10, P 9).

Pasitaiko junginių su prielinksniu *ant* ir k. l., populiarių iki dabar Jonišio šnektose, pvz.: *žodynas ant* *daug kalbų* (Ž 16, P 14), *ant laimes* (Ž 21, P 17), *ant sveikatos* (Ž 23, P 18).

Laiko ribai nusakyti vartojama prielinksnio *lig* ir k. l. konstrukcija, pvz.: *lig paskirtai dienai* (Ž, P 1).

Vyrauja konstrukcijos su prielinksniu *par* su g. l., pvz.: *par erškečius pas žvaizdes* (Ž 17, P 15), *par poeta Militozą* (Ž 23, P 19).

Prielinksnio *pas* su g. l. vartojimas taip pat skiriasi nuo įprastinio bk, pvz.: *par erškečius pas žvaizdes* (Ž 17, P 15), *pas romenus garbintas po vardu Jovimo* (Ž 28, P 23).

Tarminis ir prielinksnio *po* su įn. l. vartojimas, pvz.: *pasidavimas po bauda* (Ž 24, P 19), *pas romenus garbintas po vardu Jovimo* (Ž 28, P 23).

IŠVADOS

Rankraštiniai Slančiausko žodynėliai – *Žodynelis* = iš *enciklopedijos* 1903 m. ir jo perrašas *Šioks, toks žodynelis* 1910 m. – priskirtini svetimžodžių leksikografinėi istorijai Lietuvoje, t. y. tarptautinių žodžių žodynų leksikografinėi istorijai.

Žodynelyje = iš *enciklopedijos* 1903 m. pateikta 422 žodžių. Perraše *Šioks, toks žodynelis* 1910 m. yra penkiais žodžiais (žodžių junginiais) mažiau (417) nei 1903 m. *Žodynelyje*. Prie 172 yra nuoroda, kad tai lotynų kalbos, prie 69 – graikų, prie 26 – prancūzų, prie 14 – anglų, vokiečių, italų, ispanų, sanskrito kalbų žodžiai. 116 žodžių yra be kilmės nuorodų. *Žodynelyje* pateikta 30 personalijų, 64 posakiai ir 27 žodžių junginiai ir trumpiniai.

Slančiausko *Žodynelio* = iš *enciklopedijos* 1903 m. ir perrašo *Šioks, toks žodynelis* 1910 m. sandara panaši į dabartinių tarptautinių žodžių žodynų: leksika pateikiama abėcėlės tvarka, išskiriami žodžiai paaiškinami įvairiais būdais (vienu žodžiu, sinonimais, žodžių junginiu, išsamesniu aiškinimu, sąsajomis į lietuviškas asociacijas), prie daugelio iš jų yra nuorodos į žodžių kilmę (santrumpos lot., gr., angl., itt., vok. ir pan.). Rankraščiuose pateikiami ir įvairių mokslo sričių žymesni tyrėjai (filosofai, literatai (prozininkai ir poetai), istorikai, teologai, keliautojai, išradėjai ir pan.). Esama plačiai tautose vartojamų žodžių trumpinių, žodžių junginių ir literatūrinių posakių.

Rankraščiuose išlaikytos vakarų aukštaičių šiauliškių patarimei būdingos ypatybės: nekeičiami *an, am, en, em*; priebalsio *l* kietinimas (prieš *e, ė, é, ei*) ir minkštinimas, nekirčiuoto žodžio galo trumpinimas; priebalsio *j* pridėjimas prieš *e, ie* ir pan.; įvairūs morfologiniai dalykai (vardažodžių priesagos, atematinės veiksmažodžio formos, nesutrumpėjusiosrieveksmių formos ir pan.) ir vienas kitas sintaksės dalykas (ypač prielinksninių konstrukcijų vartojimo). Pastebėtina, kad 1910 m. *Perraše* daugėja žodžių, užrašytų jau ne fonetine ar pusiau fonetine, o morfologine rašyba.

Slančiausko *Žodynelis* = iš *enciklopedijos* 1903 m. ir perrašas *Šioks, toks žodynelis* 1910 m. rodo, kad buvo susidariusios sąlygos rasti svetimų žodžių žodynėliui. Turbūt mokymosi tikslais ir buvo perrašinėjamas 1903 m. *Žodynelis* (autorė mano, kad tokių perrašų gali būti ir daugiau). Šie rankraščiai atskleidžia būtinybę sistemškai tvarkyti svetimžodžius ir rasti *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėliui*, 1907 m. sudarytam Jurgio Šlapelio. Taigi ankstyvąjį svetimžodžių leksikografijos istorijos laikotarpį galėtume paankstinti net ketveriais metais ir minėti ne nuo Šlapelio žodynėlio, bet nuo 1903 m. (iki 1936 m.).

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Svetimžodžiai (žodžių junginiai ir posakiai) su nuoroda (lot.) arba (–), arba (lotyniškai)

Tarptautiniai žodžiai (iš lotynų kalbos)	Aiškinimas
<u>A. a..u. c.</u> Anno ab urbe condita	Metuose po susatimo miesto (Romo)
Absoliutiška monarchija	neaprobežiuota valdžia monarcho
<u>Accuratio</u>	apskundimas
<u>Ad exemplum</u>	pavaizdan
Ad feliciora tempera	ant geresnių laikų
<u>Ad futuram memoriam</u>	ant amžino atsiminimo
<u>Ad diem dictum</u>	lig paskirtai dienai
<u>Agitacija</u>	judėjimas, kušėjimas
<u>Aksiomatas</u>	tikras išrodimas, teisybe
<u>Amicus Plato sed magis amica veritas</u>	brangus man Platonas, bet teisybe brangesne
Arija	melodija tikros operos, giesme, daina
<u>Concordija res parve crescunt, discordia maximae dilabuntur</u>	Santaika užaugin mažus daigtus, nesutikimas labjausei nupuola
<u>Denacionalisacija</u>	išsitautinimas
<u>Denuncijantas</u>	šnipas, šnipukas
<u>Ego</u>	aš
<u>Egoista</u>	savimylis
<u>Egoizmas</u>	saumylyste
<u>Elementas</u>	gaivalas
Eo ipso	tiktai, del to
<u>Ergo</u>	teipog, vienog
<u>Errare humanum est</u>	Klysti yra žmoniu daigtas
Errata	klaida
Est modus in rebus	yra gabumas ant visko
Ex	buves, kartunta, kadaten senei
Ex abrupto	bepresitaisimo, išnejučių, netiketai
Ex capite	iš galvos; nuo pradžios
Extra	greitai, labai, skyrium
<u>Fabula</u>	niekų pasaka
<u>Facet</u>	juokingas žmogus
<u>Fachas</u>	užsiēmimas, amatas

Tarptautiniai žodžiai (iš lotynų kalbos)	Aiškinimas
Faktas	tikra tiesa, butis
<u>Fanaticas</u>	veidmainis
<u>Fecit</u>	padare, pabaige
Federacija	susivienijimas, sąryšis kraštų
<u>Finis</u>	galas
<u>Forma</u>	mencius, pavidalas
<u>Frater</u>	brolis
<u>Gaudium</u>	linksmybe, džiaugsmas
<u>Gratis</u>	veltu, dykai
<u>Homo</u>	žmogus
<u>Honoras</u>	geras vardas, garbe
<u>Humanista</u>	žmoniškas, visai mokytas, – akylas žmogus
Humorista	apsakas ar aprasas ką nors linksmo įturio
In vino veritas	vyne teisybe.
Ironija	išjuoka, išgedinimas
Jus	teisybe
<u>Klamantes</u>	šauksmas, balsas
<u>Kolekcija</u>	surinkimas
Kompletas	pilnas surinkimas
<u>Komunija</u>	vienybe, susivienijimas
<u>Konflagracija</u>	sudeginimas
<u>Konfliktas</u>	ginčas
<u>Konfuzija</u>	sumaišymas, suerzdinimas
Kongresas	susivažiavimas, susirinkimas valdininku
Kontrefakcija	sufalšvotas knygas
Kontuzija	sutrenkimas kuno
Korektas	pataisimas klaidų spaudoje knygu
<u>Licet</u>	vale, leista
<u>Maksimum, – minimum</u>	kodidžiausei, – ko mažiausei
Nec locus ubi Troja fuit	ne žymes, kur Troja buvo. – Kas puole tas prapuole.
Nec plus ultra	niekas ant to
Nefas	netiesa, neredas
<u>Nefasti dies</u>	nelaimės dienos
<u>Nequam</u>	nieks ner

Tarptautiniai žodžiai (iš lotynų kalbos)	Aiškinimas
<u>Nolens volens</u>	noroms nenoroms
<u>Nomenklatura</u>	vardu jieškinys
<u>Nomina sunt odiosa</u>	vardo išmainimas yra nesavas
<u>Non licet</u>	nelaista
<u>Non plus ultra</u>	nieks geriaus
Nosce te ipsum	žinok pats sav
Nota	žyme, užžymejimas
<u>Notacija</u>	išmaina
<u>Obskurantas</u>	priešas apšvietos, tamsunas
Opinija	paskala tarp žmonių.
<u>Oponentas</u>	priešgynys, užmetinetojis.
<u>Originalas</u>	pirmas padarimas
O tempora! O mores!	O laikai! o papročiai
Paciēntas	sergąs kas prie kokio vaistininko tures
Pari possu	lygiu žengsnium, lyge miera
Pars	dalys
<u>Patrija</u>	tevyne
<u>Pauper</u>	vargužis, nabagas
<u>Perpetuum mobile</u>	amžinas judėjimas
Persona	ypata, asmuo
Planas	nuemimas: nurodimas taip tur but
Plantacijoje	apdirbta žeme, laukas ir apseta ar apsodinta
Populariškas	žmoniškąs
Post festum	po šventės, po visam, kas pasivelines
Prima caritas ab ego	pirma malone nuo savės
Proklamacija	atsišaukimas pre visų žmonių
Proletarijatas	žmonys be savasties, be prieglaudos, vargšai
Pro memoria	del atminties
Proza	kaip kalbama, taip ir rašoma
<u>P. s. = post scriptum</u>	prierašas po bele kokio rašto
Publikacija	apgarsinimas, apsakimas
Quantum satis	lig soties
Quod scripsi, scripsi	ką parašiau, parašiau
Racija	tikra priežastis, tikrybe, paskirta dalis, maistas
Radikalas	kietai=tvirtai turįs pre savo pasiēmimo

Tarptautiniai žodžiai (iš lotynų kalbos)	Aiškinimas
Redde quod debes	atiduok kam kaltas
Referencija	pavedimas, rekomodavimas
Reformacija	parvarta religijos
Recreacija	atsigaivinimas, atilsis nuo užsiėmimo
Respice finem	žiurek galo
Risum tenentis amici	Nesijuokite draugai. (Iš poezijos Horacijaus)
Rizika	ant laimes, žut but
Salva venia	su atlaidimu
Sapieti satis	gudrei galvai žodžio gana, – išmintingam žodžio pakanka
Scientia	mokslas, Žinojimas
Scriptor; scriptum	rašikas; raštas
Semper idem	vistas pats
Sessija	susedimas, pasikalbėjimas
Sic!	teip! – kritikose pasidvyjimas
Sic fata tulere	teip likimas norejo
<u>Sic volo, sic jube</u>	teip nor, teip ir išrodo
Si deis placet	jai dievai leis
Si fibula vera	jei tai teisybe
Signum	žyme
Simplex	paprastas, tiesus
Simplex servus Dei	žmogus prastas, neapšviestas
Similija similibus curantur	toks tokiu gydo, panašei panašiu gydo
Sit saluti	ant sveikatos
Sit tibi terra levis	tegul tau žeme bus lengvi
Si vis pacem parabellum	jei nori ramybes, taisykis į kova (muši)
Socius	draugas, bendras
Socius amaris	draugas meiles
Socius doloris	bendras skausmų
Status	luoma, padejimas
Studio	mokslas, lavinimas
Sua sponta	gera valia
Sub divo	po tyru dangum
Subijekcija	vargai, klapatai

Tarptautiniai žodžiai (iš lotynų kalbos)	Aiškinimas
Submisije	pasidavimas po bauda
Subskripcija	pasirašymas, susidejimas, primokejimas
Sui generis	savotiškas
Suum cuique	atiduok kam kas prigule
<u>Tace!</u>	cit! tylek!
Taliter – quoliter	kaip – teip
Tantum – quantum	ties – kiek
Tarde venientibus ossa	kas pasivelino, tas savę skriaudžia
Teka	tarba del poperiu ir krygu
Tekstas	čielas sustatimas arba įturyš dainos, giesmes ar kito rašto
<u>Tempora mutantur, et nos mutamus in illis</u>	laikai parsimaino ir mes su jeis
Tendencia	siekis, mieris
Tlenas	rukštadaris – oras – elementas
Tolerancije	kantrybe, iškentejimas
Tradicije	padavimai
Traktatas	moksliškas suredimas Žmoniu
Ubi bene ibi patria	kur gerai, ten tevyne
<u>U. C. (urbis conditos lot.)</u>	data: nuo uždejimo miesto (Romo)
Ultimus	paskutinis, pastaras
Ultra	sukta, iš tos puses
Unquibus et rostro	gintis visais spekais (nagais ir snapais)
Unitis viribus	suvienitomis spekomis
<u>U. s. (ut supra)</u>	kaip augšcaus
Usque ad finem	ligi galo
Vacat	trukst, laisvi vieta neužimta
Vae!	beda
Vae victis!	beda pavergtiems
Vale!	sveiks! (=sveiks gyvs)
Vel	arba, ar
Veni, vidi, vici	atejau, pamačiau, pargalejau
Verba volent, scripta manent	žodis nulekia, raštas pasiliektas
Verbum nobile, debet esse stabile	žodis duotas, turbūt daturetas
Veritabilis	teisingas

Tarptautiniai žodžiai (iš lotynų kalbos)	Aiškinimas
Vide	žiurek
Vidi	mačiau
Vita brevis, ars langa	gyvenimas trumpas, trusas ilgas
Volens nolens	norent nenorent
Vulgo	visatis, drauge
Vivat!	tegyvuoja!

2 PRIEDAS. Svetimžodžiai su nuorodomis: (graikiškai), (graik.), (gr.), (gr. mitol.), (-,)

Tarptautiniai žodžiai (iš graikų kalbos)	Aiškinimas
<u>Asceta</u>	tikrai dievobaimingas
<u>Bibliopolis</u>	knygininkas
Dyalogas	kalba, kalbėjimas tarp keleta žmonių
Entuziazmas	užsidegimas, užkaitimas
Epigrafas	užrašas, deviza
Epilogas	uzbaigimas kalbos, poematu, pasaku itt.
Epizoda	užsilaidimas kalboje, poemate – raštuose
Epoka	laiko metas prabegęs istoriškai atsitikimuose
<u>Epopėja</u> , <u>Epos</u>	milžiniškas poematas
Era	laikmečio rokunda
Eteris	oras, melynuojaus dangus
Etnologija	mokslas ape žmonių buvi
Etika	mokslas ir filozofija žmoniškumo
Etymologija	mokslas ape paejimą išaiškinimų
Fantazija	vaidintuve
Fizika	mokslas prigimtį
Geografija	mokslas ir aprašymas žemes
Geologija	mokslas ape kiautą žemes
Geonomija	mokslas ape menciu žemes
Gramatikai	pirmi mokįtojai skaityt ir rašyt
Gramatika	kalbamokslis
Heksametas	šešpedes eiles poezioj
Hieroglifai	senoves aigiptenu raštai žymeniu ir paveikslais
Hypokryta	apgavikas

Tarptautiniai žodžiai (iš graikų kalbos)	Aiškinimas
Hippometrija	mokslas mieravimo augštumo
Horizontas	regratis {dangaus apsu(kim)as
Hygiena	mokslas ape užkavojimą sveikatos
Hypnotyzmas	miegas užvedamas par magnatyzmą
Idyjota	apsigimes nepilnos nuomones
Katastrofa	nelaimingas išpuolis, parlužis dramate
Kategorije	skyrius, padala
Kosmos	Žeme, pasaule, svietas
Kosmografija	aprašas svieta
Kosmopolitas	gyventojus laikas visą pasaulę už savo tevynę
Mytologija	mokslas ape senoves dievus ir dievaičius iš padavimu
Molekulas	susivieniję atomai kieto ir skysto kuno
Monogramas	raides iš vardo ir pavardes sudetos į figura
Monologas	kalba paties su savim – teatrališkai itt.
Monosofas	savę vien skaitas už gudra galvi
Monoteizmas	tikyba į viena dieva
Nektaras	dievu gerimas
Panegirik	pagirenti kalba, raštas, arba eiles
Pangermanyzas	Susivienijimas visu vokiškų tautu skilčiu (– Panlietvyzmas! Kada bus?)
Panleksikonas	žodynas ant daug kalbų
Panoptikon	surinkimas daug daigtu vertu matimo
Panteologija	mokslas ape visus dievus
Pantomima	susikalbejimas be balso, pajudinimais kuno daliu (teatruose)
Panzofija	visų gudryste
Paragrafas	žyme § raštuose, atskyrius
Paragramas	prydelis, ar išaiškinimas
Parazitas	gyvunas, kas iš kito maitynas
Perijodas	epoka, trukys laike, metai
Poezija	pilnas, grazus, tikras aprašymas kaip dramose, teip ir eilemis
Polikracija	daugiesa viešpatavimas
Polikefalas	dauggalvis
Polypkon	daug balsis
Problematas	įminta mysla

Tarptautiniai žodžiai (iš graikų kalbos)	Aiškinimas
Programas	planas, atidengimas
Pseudo	netikras, melagingas
Pseudonimas	parašas prasimanyto sav vardo – netikras
Psychologija	dalis filozofijos, patyrimas ape dušę
Rapsodai	didesnis giesmynas
Skeptikas	Žmogus abiejojąs ape viską
Simonija	švent. prekyba: pardavinejimas dvasišku uredysčiu itt.
Simpatia	lipšnumas, meile, prilankumas
Simptomatas	pasirodims, apsireiškims
Tragedija	teatrališkas išradimas – žutis galiuno
Tyronas	baisus valdininkai – pikti pas senoves Graikus
<u>Zeus</u> (=Dzeus)	Dievas graikiškas, tevas dievu ir žmoniu, augščiauis valdytojus viso Sutverimo; pas romenus garbintas po vardu Jovišo; – ogi ir pas Lietuvius Perunas išperejas dangu, Žeme itt.

3 PRIEDAS. Svetimžodžiai su nuoroda (vok.) arba (vokiš.)

Tarptautiniai žodžiai (iš vokiečių kalbos)	Aiškinimas
<u>Cypelis</u>	smailuma uolos į marę
Feleris	apsigavimas, paklydimas
<u>Frei</u>	veltu, dykai, valnas

4 PRIEDAS. Svetimžodžiai (žodžių junginiai ir posakiai) su nuorodomis: (franc.), (fran.), (fr.), (-,)

Tarptautiniai žodžiai (iš prancūzų kalbos)	Aiškinimas
<u>Brigant</u>	žmogžudys
<u>Charakteris</u>	savas užsivedimas
<u>Commercija</u>	vaisbyste, prekyba
Esprit fort	laisvomanis
Fasonas	mencius, mudulis
<u>Fixe</u>	greitas (fiks)
<u>Kolporteris</u>	išnešiojas ir parduodas knygas
Kompans	draugas, bendras
Kompanije	draugyste, bendrove

Tarptautiniai žodžiai (iš prancūzų kalbos)	Aiškinimas
Kompas	saules laikrodys ir adata magnasine
Komplementas	pagira
Kompanuoti	sumastuoti, sueiliuoti
Parblen!	pre velnio, pre budelio
<u>Pardon</u>	mylestos atleidimo, parprašau
Par exemple	paveizdan
<u>Pasagier</u>	(pasažyrius) pakeleivis
Pavilonas	namu šoninis sparnas
Qui vive?	kas given? Kas ten?
Qui vivra verra	kas bus gyvas pamatys
Ranga	laipsnis, vertybe
Raportas	danešimas
Rezultatas	išgaištis, paskutinis išpuolis
Šarlatanas	šaldrokas, suvedžiotojis, apjieškotojus
Šovinyzmas	priešingas patrijotyzmas
Turista	keleivis žingeidus
Vis à vis	prieš, prieš priešeis

5 PRIEDAS. Svetimžodžiai (žodžių junginiai, posakiai, personalijos) su nuoroda (angl.) arba (ang.)

Tarptautiniai žodžiai	Aiškinimas
<u>Darvinas Erazmas</u>	mokėtas zoologas 1731–1802
Darvinas Karalius Robertas	naturalista ir keliauninkas 1809–1882
Draperis	rašt. 1811–1882
<u>Flaga</u>	veliukas, papartis
<u>God – dam</u>	lai manę Dievs baudžia
Snob	nepažystas draugystes
<u>Tobe ar not to be</u>	(išt.: tu bi or not tu bi), but ar nebut (Šekspiro iš Hamleto)

6 PRIEDAS. Svetimžodžių junginiai ir posakiai su nuoroda (itališkai) arba (itt)

Tarptautiniai žodžiai	Aiškinimas
<u>Etc (et ceter)</u>	ir taip toliaus
<u>Se non è vero è ben trovato</u>	jei tas ir neteisybe, tai bent gerai pramanyta.

7 PRIEDAS. Svetimžodžiai su nuorodomis (sanskritiškai) ir (išpantiškai)

Tarptautiniai žodžiai	Aiškinimas
<u>Trimurti</u>	Trijatis, trys dievystės: Brahma, Višnu ir Giva.
Uraganas, Orkanas	baisus vesulas

8 PRIEDAS. Svetimžodžiai (žodžių junginiai posakiai) be kilmės žymos

Tarptautiniai žodžiai	Aiškinimas
<u>Aceront</u>	svietas požeminis
Altruyzmas	jausmas priešingas egoizmui, maloneartymo
Analfabet	nežine skaityt ir rašyt
<u>Anarchija</u>	beredo
<u>Anonimas</u>	bevardis
<u>Antagonista</u>	priešginys
<u>Antropofagas</u>	žmogrijys
<u>Apage</u>	atsitrauk, eik sav
<u>Apostata</u>	atsiskyrelis
<u>Ariškos kalbos</u>	indo europiškos kalbos
Atakas	užpuolimas
Atmosfera	oras pagal žemę
<u>Atomas</u>	nedalinamas, mažiause dalele
<u>Audiatu et altera pars</u>	tegu bus ir antra puse išklaudyta
<u>Augurai</u>	žinovai senoves Romoje
<u>Aut Caesar, aut nihil</u>	arba Cezaru, arba niekuom
<u>Aut – aut</u>	arba – arba
<u>Autobiografija</u>	aprašymas savo gyvenymo begio
<u>Autorius</u>	tvėrejas, rašytojus
<u>Autoritetas</u>	Pripažinimas sav augšto mokslo
Azotas	gazai, troškus oras
Bacterium	grybelytes, ligu sekla
Bakcilles	gyvunai mikroskopinei
Banicija	ištremimas, išginimas
Barbaras	pas graikus: priešas, tamsunas
Beletrista	pasakų rašejas
Bibliofilus	myles skaityt knygas
Biblioteka	surinkimas knygu

Mato Slančiausko rankraštis
Žodynelis = Iš enciklopedijos. 1903

Tarptautiniai žodžiai	Aiškkinimas
Bijografija	aprašimas gyvenimo
Bufonas	niekšas
Buržuazija	miesčionu turčių luoma
Capite censi	Romoje vargingiause klasa gyventojų
Centrum	punktas vidurinis
<u>Data</u> arba <u>datum</u>	užžymejimas dienos, mėnesio ir metų
Delegatas	prigulmingas, pasiuntinys
Demokracija	žmonių valdžia priešinga aristokracijei (ponu valdžei)
Despotyzmas	valdžia kieta, skaudi
Dictum factum	pasakyta padaryta, gatava
Discipulus	mokėtinis
Dyeta	valgis laike ligos
Dysharmonija	nesantaika
Dyskursas	sankalbis
Ekvatorius	žemes linije po saule
Epika	skyrius poezijos
<u>Etnografija</u> arba <u>Antropologija</u>	aprašymas žmonių užsivedimu
<u>Farmazonas</u> (Frankmasonas)	masonas, netikšas
Fatum	likimas, laime
Fatyga	nusivarginimas
Filantropas	draugas Žmonijos
Filologas	mokslamylis
<u>Filozofas</u>	protomeilis
Fiziografija	aprašas prigimties
Fonografas	išradimas Edisono del suturejimo balso skambejimo itt.
Franko	valnas, apmoketas
Frantas	filintas, elegantas
Genijus	išsigimes, protingos dvases
Hypoteza	neužtikrinama tiesa
Ideja	nuomone
Illuminacija	šviesas uždegiotas
Iliustracijas	išpaveiksluotas
Improvizacija	dainavimas arba giedojimas iš galvos beprisitaesima
Inkliuzija	privienijimas

Tarptautiniai žodžiai	Aiškinimas
Inteligencija	mokslais apšviesta žmonija
Jurista	mokintas teisdarysteje
Kaceris	atskalunas, netikelis
Karikatura	juoku parstatimas
<u>Klapidras</u> arba <u>Klepiuras</u> ar <u>bu-</u> <u>dževalas</u>	laikrodys iš smilties ar vandens senoveje
Klasikai	senovės graikų tikriausi raštininkai
Mumija	balsamavotas, nesupuves lavonas
Novelle	apysaka prozaiška
Paleografija	žinojimas senų rankraščių ir mokejimas ju parskaityt
Panem et cirenses!	duonos ir žaislu (tai šauksmas romiečių laike nupuoli- mo žmoniškumo)
<u>Pargaminas, pargamentas</u>	skurinis poperis
Pari!	derekimes, lažinkimes
Parlamentas	susirinkimas pasiuntiniu viešpatystės, seimas, troba deputatu
Patricijei	Romos aristokratai, bajorai
Patrijotas	tevyinės mylėtojis
Pauza	partrauka muzikoje
Paidagogija	mokslas ape giara užauginima žmonijos
Per aspera ad astra	par erškečius pas žvaizdes
Perfekcija	tobulybe
Perpedes apostolorum	peščias, (kai apaštolas)
Planiglobus	žemės, ar dangaus abi pusės – piešinys
Plebejei	žema karta žmonių Romoje, jie 494 metuose pr. Kris- tu kovojo dėl laisvės su Patricijais
Pneumatologija	mokslas ape dvasės
Polemika	priešrašas, ginčas
Politeizmas	tikyba į daug dievų
Poste restante	ant gramatų ar siuntinio rašas: kad pats adresatas atei- tu atsiimti
Praktika	visoks mėginimas
Pro domo sua	savęs apginimas
Pro formo	dėl mados
<u>Progresas; regresas</u>	pirmyn, atgal žengimas

Tarptautiniai žodžiai	Aiškinimas
Projektas	meginimas
Pro paganda	išplatinimas koku žiniu
Pro publico bono	del publikos gero
Prostitucija	atsidavimas palaidavimui ant pelno – kekšyste
Privatiškas	naminis, ne valdžios, ne publikos
<u>P. U. C.</u> = post urbem conditam	Po uždejimo miesto (Romo). 753 pr. Kristu, – nuo tos datos romenai skaitė metus
Quid novi?	Kas nauja girdetis?
Qui tacet concentire videtur	kas tyle, tas sutare
Quod capita tot sensus	kas galva tai protas
<u>Quo usque tandem, abutere patientia nostra?</u>	ligi kol tas? Kaip ilgai taip tvers?
Rabata	nulaidimas prekes kainos pirkinių
Ratafija	skyrius saldžios degtines
Realnas	tikras, gruntaunas
Rebus	mysla paveiksluota
Revolucija	parvertimas
Ritmas	eiles taktiškas
Scurra	romenu vargingas gyventojus
Solidariškai	taikei, atakančiai
Specialista	kas kokį mokslą geriausei išsilavines ir suprantas
Spektaklis	teatro išrodimas
Škicas	paveikslėlis nebaigtas, planas nurodytas, nurodytas punktas
<u>U. i.</u> (ut infra)	kaip žemiaus
Vampyras	kraujažindis, šikšnosparniu veisles. (pasakiškas)

9 PRIEDAS. Personalijos

Personalijos įvardijimas	Aiškinimas
<u>Aristoteles</u>	filozofas graikų mokytinis Platono 384–322 pr. Kristu
<u>Bruno Giordoni</u>	fil. 1550–1600. sudegintas Romoje
<u>Dante Alighieri</u>	poet. 1265–1321
<u>Darvinas Erazmas</u>	mokytas zoologas 1731–1802
<u>Darvinas Karalius Robertas</u>	naturalista ir keliauninkas 1809–1882

Personalijos įvardijimas	Aiškinimas
<u>Draperis</u>	rašt. 1811–1882
<u>Edisonas</u>	gimes 1847. Amerikoje
<u>Galilejus, Galileo</u>	fizikas 1564 – m 1642. Jis pirmasis suprato krutejimą pasaules. Jo žodžiai „ė pursi muove= o bet gi jį kruta“
<u>Gibbons</u>	raštininkas anglu 1737–1794
<u>Gutenbergis Jonas</u>	išradėjis knygu spaustuves 1397–1468
<u>Herodotas</u>	tevas istorijos, pirmiausias raštininkas graikų 484–424 pr. Kris.
<u>Hippokrates</u>	tevas medicinos visų laikų 460–364 prieš Kristų
<u>Homeras</u>	graiku didis poeta IX. amž. pr. Kristų
<u>Humboldtas Frid. Henr. Alek.</u>	keliauninkas ir gamtininkas 1769–1859
Husas arba Gusas Jons	1369–1415. Sudegėtas „šventoje inkvizicijoje“
<u>Huxley</u>	zoologas ang. gim. 1825
<u>Konfucas, Kong=Fu=Tse</u>	tai filozofas Kynu 551–479. pr. Kristu
<u>Liebknechtas Vilhelmas</u>	gim 1826
<u>Pytagoras</u>	graikų filozofas 540–500. pr. Kristu
<u>Pytheas (Putejus) iš Massylijos</u>	pradžioj III. šimtmečio pr. Kristu. Jis apvažiavo Europą, jo raštai ir Lietuva siekias
Rousseau (Žan Žak Ruso)	literaturas, filozofas 1712–1778
<u>Shakespeare</u>	(Šekspiras Vilis) 1564–1616
<u>Sokrates</u>	žinomiausias graikų filozofas gimes 470 m. pr. Kristu, 69 metu budams valdžiai apskustas už bedievystę ir demoralizavimą jaunumenies par poeta Militozą, kalbetojį Likoną ir garborių Agitozą nuodais apduotas numire. Sokrates, yra tvoreju moksliskos dialekcijos ir mokslingos jos metodos
<u>Straussas Dovidas Fridr.</u>	teologas, jis apraše „Gyv. Jezaus“ 1804–1874
<u>Tindalius</u>	raštininkas anglik. 1657–1738
<u>Volney</u>	francuzu rašejis 1757–1820
<u>Voltaire</u>	francuzu raš. 1694–1778
<u>Vergilius</u>	raštinink. gim 1470 m.
<u>Virgilius (Maro Publius)</u>	poeta romiškas 70–19 m. pr. Kristu
<u>Xanthus iš Lidijos</u>	garsus istorikas graikų gyveno V. ir VI. šimtmetij pr. Kristu

10 PRIEDAS. Posakiai

Posakis	Aiškinimas
<u>A. a. u. c. Anno ab urbe condita</u>	Metuose po sustatimo miesto (Romo)
<u>Ad feliciora tempera</u>	ant geresnių laikų
<u>Ad futuram memoriam</u>	ant amžino atsiminimo
<u>Ad diem dictum</u>	lig paskirtai dienai
<u>Amicus Plato sed magis amica veritas</u>	brangus man Platonas, bet teisybe brangesne
<u>Concordija res parve crescunt, discordia maximae dilabuntur</u>	Santaika užaugin mažus daigtus, nesutikimas labjausei nupuola
<u>Errare humanum est</u>	Klysti yra žmoniu daigtas
<u>Est modus in rebus</u>	yra gabumas ant visko
<u>In vino veritas</u>	vyne teisybe
<u>Audiatur et altera pars</u>	tegul bus ir antra puse išklaudyta
<u>Aut Caesar, aut nihil</u>	arba Cezaru, arba niekuom
<u>Aut – aut</u>	arba – arba
<u>Dictum factum</u>	pasakyta padaryta, gatava
<u>Nec locus ubi Troja fuit</u>	ne žymes, kur Troja buvo. – Kas puole tas prapuole
<u>Nec plus ultra</u>	niekas ant to
<u>Nolens volens</u>	noroms nenoroms
<u>Nomina sunt odiosa</u>	vardo išmainimas yra nesavas
<u>Non plus ultra</u>	nieks geriaus
<u>Nosce te ipsum</u>	žinok pats sav
<u>O tempora! O mores!</u>	O laikai! o papročiai
<u>Panem et ciresens!</u>	duonos ir žaislu (tai šauksmas romiečiu laike nupuolimo žmoniškumo)
<u>Pari possu</u>	lygiu žengsniu, lyge miera
<u>Per aspera ad astra</u>	par erškečius pas žvaizdes
<u>Perpedes apostolorum</u>	pesčias, (kai apaštolas)
<u>Perpetuum mobile</u>	amžinas judejimas
<u>Prima caritas ab ego</u>	pirma malone nuo saves
<u>Pro domo sua</u>	saves apginimas
<u>Pro publico bono</u>	del publikos gero
<u>P. U. C. = post urbem conditam</u>	Po uždejimo miesto (Romo). 753 pr. Kristu, – nuo tos datos romenai skaite metus
<u>Qui tacet concentire videtur</u>	kas tyle, tas sutare

Posakis	Aiškkinimas
Quod scripsi, scripsi	ką parašiau, parašiau
Quod capita tot sensus	kas galva tai protas
<u>Quo usque tandom, abutere patientia nostra?</u>	ligi kol tas? Kaip ilgai teip tvers?
<u>Qui vivra verra</u>	kas bus gyvas pamatys
Redde quod debes	atiduok kam kaltas
Respice finem	žiurek galo
Risum tenentis amici	Nesijuokite draugai. (Iš poezijos Horacijaus)
Salva venia	su atlaidimu
Sapienti satis	gudrei galvai žodžio gana, - išmintingam žodžio pakanka
Semper idem	vistas pats
Se non è vero è ben trovato	jei tas ir neteisybe, tai bent gerai pramanyta
Sic fata tulere	teip likimas norejo
<u>Sic volo, sic jube</u>	teip nor, teip ir išrodo
Si deis placet	jai dievai leis
Si fibula vera	jei tai teisybe
Simplex servus Dei	žmogus prastas, neapšviestas
Similija similibus curantur	toks tokiu gydo, panašei panašiu gydo
Sit tibi terra levis	tegul tau žeme bus lengvi
Si vis pacem parabellum	jei nori ramybes, taisykis į kova (muši)
Taliter – quoliter	kaip – teip
Tantum – quantum	ties – kiek
Tarde venientibus ossa	kas pasivelino, tas savę skriaudžia
<u>Tempora mutantur, et nos mutamus in illis</u>	laikai parsimaino ir mes su jais
Tobe ar not to be	(išt.: tu bi or not tu bi), but ar nebut (Šekspiro iš Hamleto)
Ubi bene ibi patria	kur gerai, ten tevyne
Unquibus et rostro	gintis visais spekais (nagais ir snapais)
Unitis viribus	suvienitomis spekomis
Usque ad finem	ligi galo
Vae victis!	beda pavergtiems
Veni, vidi, vici	atejau, pamačiau, pargalejau
Verba volent, scripta manent	žodis nulekia, raštas pasilieka

Posakis	Aiškinimas
Verbum nobile, debet esse stabile	žodis duotas, turbūt daturetas
Vita brevis, ars longa	gyvenimas trumpas, trusas ilgas
Volens nolens	norent nenorent

11 PRIEDAS. Žodžių junginiai

Žodžių junginiai	Aiškinimas
<u>Absoliutiška monarchija</u>	neaprubežiuota valdžia monarcho
<u>Ad exemplum</u>	pavaizdan
<u>Ex abrupto</u>	bepresitaisimo, išnejučių, netiketai
<u>Ex capite</u>	iš galvos; nuo pradžios
<u>Ariškos kalbos</u>	indo europiškios kalbos
<u>Capite censi</u>	Romoje vargingiause klasa gyventojų
<u>Nefasti dies</u>	nelaimės dienos
<u>Non licet</u>	nelaista
<u>Poste restante</u>	ant gromatų ar siuntinio rašas: kad pats adresas ateitu atsiimti
<u>Post festum</u>	po šventės, po visam, kas pasivelines
<u>Pro forma</u>	del mados
<u>Pro memoria</u>	del atminties
<u>P. s. = post scriptum</u>	prierašas po bele kokio rašto
<u>Quantum satis</u>	lig soties
<u>Quid novi?</u>	Kas nauja girdėtis?
<u>Qui vive?</u>	kas given? Kas ten?
<u>Sit saluti</u>	ant sveikatos
<u>Socius amaris</u>	draugas meiles
<u>Socius doloris</u>	bendras skausmų
<u>Sua sponta</u>	gera valia
<u>Sub divo</u>	po tyru dangum
<u>Sui generis</u>	savotiškas
<u>Suum cuique</u>	atiduok kam kas prigule
<u>U. C. (urbis conditos lot.)</u>	data: nuo uždejimo miesto (Romo)
<u>U. i. (ut infra)</u>	kaip žemiaus
<u>U. s. (ut supra)</u>	kaip augšcaus
<u>Vis à vis</u>	prieš, prieš priešais

LITERATŪRA

- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- Gusmani Roberto 1987: Interlinguistica. – *Linguistica storica*. Roma: NIS., 87–114.
- JŠPT – *Joniškio šnektų pratimai ir tekstai*, ats. red. Janina Švambarytė, Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė, 2001. CD – Šiauliai: Dipolis, 2005.
- Križinauskas Juozas, Smagurauskas Stasys: *Vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* 1–2. Vilnius: Mokslo, 1992.
- Lanza Stefano: *Italų kilmės žodžiai (italizmai) ir jų adaptacija Lietuvių kalboje*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2009.
- LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, par. Kazys Morkūnas, red. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
- LKTCH – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, mokslinė red. Laima Grumadienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.
- Sabaliauskas Algirdas: *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslo, 1990.
- Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynėlis*. Skaitytojams palengvinimas, sudarė Jurgis Šlapelis. Tilžė: E. Jagomasto spaustuvė, 1907.
- Tarptautinių žodžių žodynas*, ats. red. V. Kvietkauskas. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
- Tarptautinių žodžių žodynas*, ats. red. Algimantas Kinderys. Vilnius: Alma Littera, 2001.
- Vėlius Norbertas 1974: M. Slančiauskas – folkloro rinkėjas. – *Šiaurės Lietuvos pasakos*. Surinko Matas Slančiauskas. Vilnius: Vaga, 22–30.

*The Dictionary = From Encyclopaedia.
1903 – The Manuscript Dictionary
of Matas Slančiauskas*

SUMMARY

The manuscript heritage of linguistic subjects by Matas Slančiauskas (21/02/1850 – 11/03/1924) devoted to scientific community and society is not yet known to its full extent. The article presents the manuscript *The Dictionary = From Encyclopaedia. 1903* and its transcript *Šioks, toks žodynėlis* [Some Dictionary] 1910 which are both stored in the department of History of Šiauliai museum “Aušra”. The code of the dictionary is ŠAM GEK 15819, the code of

the collection and inventory number is I–R 196. The code of the transcript *Šioks, toks žodynelis* is ŠAM GEK 15814, the code of the collection and inventory number is I–R 130.

422 words are presented in *The Dictionary = From Encyclopaedia. 1903* The transcript *Šioks, toks žodynelis* 1910 contains five words (word combinations) less (417 words in total). In *the Dictionary* of 1903 the following references are made: 172 words are referred to be of Latin origin, 69 words are referred to be of Greek origin, 26 words are referred to be of French origin and 14 words are referred to be of English, German, Italian and Sanskrit origin; 116 words have no reference to the origin. 30 personalia, 64 expressions and 27 word combinations and abbreviations are provided in the dictionary.

The composition of *The Dictionary = From Encyclopaedia. 1903* and its transcript *Šioks, toks žodynelis* 1910 by Slančiauskas stands the same as the one of the contemporary international word dictionaries: the words are presented in alphabetical order, emphasised words are defined in different ways (by one word, synonym pairs, word collocations, relations to Lithuanian associations); the majority of words contain an origin reference (abbreviations: lot., gr., angl., itt., vok. and etc.). The manuscripts contain names of famous researchers of various scientific areas (philosophers, writers (prose and poetry), historians, theologists, travellers, inventors, and etc.); the abbreviations of widely used words, collocations and sayings are also present in the dictionary.

The manuscripts maintain the features typical to subdialect of West highlanders around Šiauliai (immutable *an, am, en, em*; hardening of consonant *l* (in front of *e, ė, é, ei*) and palatalization; shortening of unstressed ending; adding *j* in front of *e, ie* and etc.; various morphological instances (suffixes, athematic verb forms, full adverbial forms, and etc.) and some syntactic subjects (especially concerning the use of prepositional constructions).

The Dictionary = From Encyclopaedia. 1903 and its transcript *Šioks, toks žodynelis* 1910 can be attributed to the lexicographic history of loanwords in Lithuania i.e. to the lexicographic history of international word dictionaries. *The Dictionary = From Encyclopaedia. 1903* and its transcript *Šioks, toks žodynelis* 1910 demonstrate the conditions for the occurrence of the dictionary of loanwords. The transcription of the *Dictionary* of 1903 could have served as the aim of learning (the author presupposes that there might be more transcripts). The manuscripts reveal the necessity to systematically arrange the loanwords and the instigation to compile *Svetimų ir nesuprantamų žodžių žodynelis* 1907 by Jurgis Šlapelis [the Dictionary of Loanwords and Unknown Words]. Thus, the early period of the lexicographic history of loanwords could be dated earlier in four years and start not with a Dictionary by Šlapelis, but with the Dictionary of 1903 (from 1903 to 1936).

Įteikta 2014 m. rugsėjo 4 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5., LT-10308 Vilnius, Lietuva
janinasvambaryte@zebra.lt

SANTERI JUNTILA
Helsinki universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: etimologija ir lyginamoji kalbotyra,
baltų ir finų kalbų kontaktai.

NAUJAUSIAS SENOVĖS BALTŲ IR FINŲ KALBŲ KONTAKTŲ TYRIMŲ PENKIASDEŠIMTMETIS

The Latest Fifty Years of Studies into the
Prehistoric Contacts between Baltic and Finnic

ANOTACIJA

Seniausi kontaktai tarp baltų ir finų kalbų daugiausia buvo tiriami Suomijos ir Uralo kalbų lingvistų. Šių tyrimų kontekste baltistai dažniausiai cituoja Algirdo Sabaliausko 1963 m. lietuvių kalbos apžvalgą. Uralo kalbų tyrėjų žinios apie kalbų kontaktus per paskutiniuosius penkiasdešimt metų žymiai pagausėjo. Straipsnis aptaria naujausią bendrą situaciją visų keturių pogrupių, kuriuos aprašė Sabaliauskas: finų kalbų skolinių baltų kalbose, baltiškų skolinių finų kalbose, gramatinių panašumų tarp abiejų kalbų grupių ir lingvistinių bei archeologinių aplinkybių priešistorinių kontaktų kontekste.

ANNOTATION

The oldest contacts between Baltic and Finnic languages have mostly been researched by Finnic and Uralic linguistics. When referring to these studies, Baltologists mainly quote a Lithuanian-language review by Sabaliauskas 1963. However, the Uralicist knowledge on the contacts has substantially increased during the latest half a century. This article presents an updated overall view of all four sub-fields Sabaliauskas treated: Finnic loanwords in Baltic, Baltic loanwords in Finnic, grammatical similarities between the two language groups, and linguistic and archaeological considerations on the prehistoric context of the contacts.

ESMINIAI ŽODŽIAI: baltų ir finų kalbų kontaktai, finų kalbų baltizmai, finougristika, etimologija, lyginamoji kalbotyra, kalbotyros ir archeologijos santykiai, Algirdas Sabaliauskas.

KEYWORDS: Baltic-Finnic contacts, Baltic loanwords in Finnic, Finno-Ugrian linguistics, etymology, comparative linguistics, relations between linguistics and archaeology, Algirdas Sabaliauskas.

Prieš penkiasdešimt metų talentingas ir labai gerai suomių kalbą mokantis kalbininkas Algirdas Sabaliauskas publikavo straipsnį „Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai“ žurnale *Lietuvių kalbotyros klausimai*. Sabaliausko temos pristatymas tuo metu buvo modernus ir paremtas geriausiaisiais to meto finougriстикos mokslinių tyrimų šaltiniais. Bėgant dešimtmečiams finų kalbų kontaktų tyrimai sparčiai tobulėjo ir šiandien požiūris į senovės baltų ir finų kontaktus visiškai kitoks negu 1963 metais. Lietuviškoje baltų kalbos istoriją ir priešistorę nagrinėjančioje literatūroje kontaktai vis dėlto tebėra aprašomi remiantis Sabaliausko raštais.

Iš dalies suprantama, kad lietuvių baltistai nėra išsilaikę finougriстикų diskusijos lygmenyje, kadangi apie baltų ir finų kontaktus nuo Jalo Kalima vadovėlio *Itämerensuomalaisten kielten baltilaiset lainasanat* („Baltiški skoliniai finų kalbose“, toliau – IBL, 1936) nėra parašyta apžvalgų, o šioje srityje svarbiausias veikalas tebėra Vilhelmo Thomseno *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog* („Santykiai tarp suomių ir baltų (lietuvių-latvių) kalbų“, toliau – BFB, 1890). Vis dėlto pastaraisiais metais pasirodė keletas trumpų šios temos apžvalgų: visų pirma angliškai Lembito Vabos (2011b) ir Santeri Junttilo (2012) straipsniai bei estų kalba parašytas Vabos (2011a) straipsnis. Naujausius mokslinių sąrašus sudarė Seppo Suhonen (1988) ir Vaba (1990a), tačiau šie sąrašai tarpusavyje nesutampa ir yra iš dalies pasenę, plg. Junntila 2011.

Šio straipsnio tikslas – pasiūlyti lietuvių mokslininkams priemonių penkiasdešimties metų laikotarpio spragoms užpildyti. Jame pateikiamos pagrindinės pastarojo pusamžio kontaktų tyrimų kryptys ir svarbiausi šaltiniai. Renkantis šaltinius stengtasi koncentruotis į indoeuropiečių kalbomis rašytus tekstus, tačiau prie kai kurių etimologijų paminimi taip pat suomių ir estų kalbomis rašyti šaltiniai.

Sabaliauskas savo straipsnį padalijo į keturias dalis: *Bendros pastabos*, *Gramatinės ypatybės*, *Baltų kalbų skoliniai Pabaltijo suomių kalbose* bei *Pabaltijo suomių skoliniai baltų kalbose*. Bus analizuojamos visos keturios temos, tačiau atbuline tvarka, paliekant svarbiausias mintis, t. y. išvadas, pabaigai.

Sabaliausko *Pabaltijo suomių kalbos (itämerensuomalaiset kielet, läänemeresoome keeled, die ostseefinnische Sprachen)* reiškia tą patį, ką vėliau vartojama sąvoka *finų kalbos (Finnic languages)*. *Pabaltijo suomi* priklauso tam pačiam pasenusių sąvokų rinkiniui kaip *Pavolgio suomi*. Abi šias sąvokas galima netinkamai suprasti kaip apibūdinančias Baltijos jūros ir Volgos pakrantėse gyvenančius suomių, todėl jų nėra vienos čia nevertosiu. Vietoj pirmosios sąvokos geriau vartoti *finai*, vietoj antrosios – *mordvai ir mariai*. Pagal šiuolaikinį požiūrį mordviai ir mariai nesudaro vienos *Pavolgio suomių (arba Pavolgio finų)* grupės, be to, mordvių kalba yra artimesnė finų kalboms negu marių kalboms.

FINŲ SKOLINIAI BALŲ KALBOSE

Kaip Sabaliauskas rašė, didžioji dalis finų skolinių randama tik tuose latvių kalbos dialektuose, kurių arealai geografiškai ribojasi su lyvių ir estų kalbų arealais. Kiti randami tik latvių kalboje, keletas jų toliau pateko ir į lietuvių kalbą. Iš to galima daryti išvadą, kad šie skoliniai yra žymiai naujesni negu senieji baltiški skoliniai finų kalbose. Kad jie naujesni, galima matyti ir iš to, jog juose nepastebima panašių garsų santykių kaip senuosiuose skoliniuose. Šiuos naujesnius latvių kalbos skolinius iš pietų finų kalbų yra nuodugnai tyręs Vaba (plg. Vaba 1997a, 2006). Visų naujausias darbas apie juos yra Kateřinos Kollerovos (2013).

Iš Sabaliausko skolinių sąrašo esama pagrindo pašalinti tik vieną žodį, t. y. lie. *kadagys* ~ la. *kadiķis* ~ pr. *kadegis*. Lietuviškas ir prūsiškas žodžiai negali būti pasiskolinti iš latvių *kadiķis* bei latvių žodis nėra iš finų, bet iš Pabaltijo vokiečių *Kaddik*, iš kurio kilo es. *kadakas*. Iš tos pačios reikšmės finougriškų žodžių – suo. *kataja*, es. *kadakas*, šiaurės samių *gaskkas*, komių *kač* bei mansių tarmių *kõõs* ir *koõ* – neįmanoma išvesti jokios bendros pirmykštės formos. Jie yra, ko gero, substrato skoliniai iš nežinomų kalbų, kuriomis kalbėta regione, ir tos pačios kilmės, gali būti, yra lietuvių ir prūsų kalbų žodžiai. Tačiau lie. *laivas* < la. *laiva* < finų kalbos, kaip rašo Sabaliauskas, bet fi. *laiva* nėra < germ. **hlaiwa-*, tik germ. **flauja-* (Koi-vulehto 1970: 178).

Sabaliauskas pateikia netvirtą Paulo Ariste's teiginį, kad finų kalbų įtaka baltų kalboms menkai tirta, bet ieškant dar galima rasti irgi labai senų skolinių. Šiuo metu žinome, kad Ariste's hipotezė nėra paremta faktais: dešimtys lietuvių ir prūsų kalbų žodžių buvo pasiūlyta kaip finizmai, bet nė vieno tokios kilmės negalima įrodyti (Junttila 2014).

Finų ir baltų kalbų kontaktų tyrėjai yra paminėję dvi galimas priežastis, kodėl baltų kalbose nėra senų finų skolinių. Pirma, be abejo, kontaktavusi baltų tarmė yra išnykusi ir neperdavusi savo galimų finizmų kitoms baltų tarmėms. Antra, paprastai buvo manoma, kad baltų kontaktinės kalbos prestižas buvo žymiai didesnis negu finų prokalbės. Tačiau, anot Vladimiro Toporovo (1990) ir taip pat Petri Kallio (2014: 113), finų kalbų senieji baltizmai yra ne superstratas, bet substratas.

BALŲ SKOLINIAI FINŲ KALBOSE

Sabaliausko baltizmų sąrašo pagrindinis šaltinis buvo IBL 1936, kaip antraeiliai šaltiniai naudoti: BFB 1890, suomių kalbos etimologinio žodyno pirmosios dvi dalys (toliau – SKES 1955 ir 1958) bei Laurio Hakulineno „Suomių kalbos sandara ir raida“ vertimas į rusų kalbą su Paulo Ariste's priedais (Ariste 1953 ir 1955). Atskiras etimologijas Sabaliauskas ėmė iš Karlo Abeno (1947), Eino Niemineno

(1955 ir 1963b) bei Toporovo ir Trubačiovo (1962) veikalų. Pagrindinių šios temos veikalų pagrindu Sabaliauskas paskelbė lietuvių skaitytojams bendrą vaizdą pateikiantį straipsnį. Negalima teigti, kad kuris nors atskiras suomiškas šaltinis būtų buvęs geresnis negu Sabaliausko lietuviškas straipsnis.

Iš viso Sabaliauskas pateikė 109 neabejotinus ir 116 abejotinų finų skolinių. Jis taip pat pateikė du baltizmus, kurių trūksta IBL: *heitä* ~ *heide* ~ *hedelmä* (Toporovas ir Trubačiovas) ir *sii* (Niemiėnas). Be to, daug Kalimos ginčijamų etimologijų Sabaliausko sąrašė nurodomas kaip abejotinos (*karsta*, *karta*, *kekäle*, *kirstu*, *laita*, *lielo*, *liika*, *riitta* (Sabaliauskas klaidingai parašė *riita*), *ruskea*, *sammas*, *teeri*, *varsi*, es. *karistama*, es. *kukru*, lyv. *kėv*) arba netgi kaip neabejotina etimologija (veps. *hähk*). Iš IBL abejotinų etimologijų Sabaliauskas aiškino kaip neabejotinus žodžius *härkä*, *tuohi* ir es. *kurb*. Sabaliauskas taip pat žymėjo Kalimos neabejotinomis laikomas etimologijas kaip abejotinas, ypač jeigu kuris nors kitas tyrinėtojas jomis abejojo: Thomseno BFB laikytus abejotiniais *arta*, *meri*, *tarista* ir lyv. *āistar*, SKES – *elki*, *kelle*, *kääppä*, *laiska*, *lunka*, *napa* ir *märkä*, Ariste's – *hanhi*, *higna* ir *kappale* bei be šaltinio *sapa*, *vinka* ir *vuona*.

Sabaliauskas nepriėmė visų Kalimos skolinių etimologijų. Iš viso jis nepaminėjo 11 baltiškų skolinių etimologijų iš IBL, iš kurių vis dėlto yra teisingos *metsä*, *halme*, *luhistua* ir *vohla*. IBL trūksta santykinai daug Thomseno ir kitų tyrėjų pateiktų baltizmų. Todėl skolinių etimologijų skaičius Sabaliausko straipsnyje liko ganėtinai mažas. Jei jis būtų surinkęs visas etimologijas iš pirmųjų SKES dviejų dalių, būtų turėjęs 11 etimologijų daugiau, iš kurių galimos būtų *aatkela*, *ativo*, *kampi*, *kiiliäinen* ir *liiva*. Be to, Sabaliausko straipsnyje trūksta Thomseno pateiktų gerų etimologijų *hara*, *juhta*, *oka*, *tumma*, *varpa* ir *virta*. Kai kurie tikėtini arba galimi baltizmai liko Sabaliausko nepastebėti: *järvi* (Būga 1922b: 292–95), es. *Kura* (Endzelėns 1912: 71–72), *kutsua* (Mägiste 1923: 35–36), *malo* (Loorits 1929: 175–76), es. *nuum* (Niemiėnėn 1959: 204), *orhi* (Ojansuu 1921: 29), vod. *täüdäs* (Ojansuu 1921: 38), lyv. *vėrbikš* ~ veps. *bärbitada* (Posti 1946: 386) ir *virka* (Kalima 1941: 210–11).

Per paskutiniuosius penkiasdešimt metų daugelis Sabaliausko minėtų etimologijų buvo atmestos ir atrasta naujų. Iš naujų etimologijų lietuvių kalba buvo nagrinėtos Kari Liukkoneno (1999) ir Eevos Elinos Uotilos (2000) pateiktos etimologijos (Venckutė 2001 ir 2002; atkr. dėm. taip pat *kaplas* ir *reikā*, Liukkonėn 1973). Aptariama vis dėlto tik maža dalis per pastaruosius penkiasdešimt metų atrastų tikėtinų baltiškų skolinių etimologijų. Daugiau baltizmų yra atradę Lauri Posti (*siikanen* 1969, *kausta* 1970, *vehmaro* 1972, *lahti*, *ohdake* ir lyv. *kilandōks* 1977), Jorma Koivulehto (*karsi*, *kirsi*, *korsi*, *varsi* 1979a, *siula* 1979b, *pouta* 1986, *huoli*, *pola* ir *vilja*, 1987, *peura* 1988, *joutaa*, *lieve* 1989, *lapa* ir *vakka* 1990b, vs. *mōskma* 1990a, *huone* 1992, *väljä* 1993, *kaukalo* 1994, *kiire* 1998, *syrjä* ir es. *matma* 1999,

päre 2001b, *vuoro* SSA III 475 ir *hiiva* LÄGLOS I 102–03), Olli Nuutinen (*suova* 1987a, *seipi* 1987b, *sato* ir *valkama* 1989, *pälvi* 1992), Vaba (es. *lohm*, es. *loja* ir es. *rahu* 1989, es. *käblik*, vs. *kähr* 1992a, es. *näri* 1992c, *tarmo*, *vehmas*, vs. *välmäs* 1994, es. *ihne* 1996a, *ryhmä* 1996b, es. *hürn* 1997b, es. *sugar* 1997c, *rampa* 1997d, es. *vang* 1998, es. *vagel* 2012) ir daug kitų tyrėjų (*haitta* Orrman 1993: 99–100, *halea* ir *lenko* Suhonen 1989, *hanka* Linde 1994, *haven* Hahmo 1990: 212, *heijas-taa* Uibo 2007, *helma* Aikio 2012: 107, *kuhista* ir *laukea* Terentjev 1990: 30, *leina* Nirvi 1964: 138–64, *muhea* Salmela 1965, *paukama* Hahmo 1998: 228, *peijas* ~ *peikko* Ritter 1977, *säetä* Sammallahti 1998: 123, *särky* Ritter 1993: 14, *valjaat* Sköld 1982 ir *varras* Nieminen 1963a). Vabos (1990b) ir Eckerto (1990) išvados apie bendrą slavų, baltų ir finų bitininkystės leksiką irgi yra labai įdomios.

Sabaliausko pateiktų baltiškų skolinių etimologiją neigiantys argumentai išvis nepateko į lietuvišką literatūrą. To ypač gaila dėl tokių žodžių, kurie buvo naudojami kaip įrodymai baltų priešistorės klausimais. Knygoje *Tautos kilmė* (Zinkevičius, Luchtanas, Česnys 2006, toliau – TK) rašoma: „Finams paskolintas žodis *pirtti* ‘gyvenamoji dūminė troba’ rodo, kad skolinimo metu baltų gyvenamoji troba buvo dūminė ir be kamino, joje žmonės ne tik gyveno, bet ir pėrėsi“ (TK 2006: 41). Vis dėlto jau Nieminenas (1940: 384) įrodė, kad *pirtti* yra slaviškas skolinys: jis priklauso suomių kalbos *i*-kamienams, kurie yra daug naujesni negu kontaktai su baltais (plg. taip pat Nieminen 1953:216–17, Vahros 1966:61–68). Suomių *taivas* ‘dangus’ yra vėlgi pagal fonetinius ir semantinius kriterijus arijų skolinys (Larsson 1984b: 132, Koivulehto 1990b: 149, Anttila 2002: 97), todėl šiuo pagrindu negalima nieko teigti apie senovės baltų panteoną, kaip bandoma daryti TK (49 p.). Svarbūs žemdirbystės terminai *vannas* ‘noragas’ ir *äes* ‘akėčios’ yra germaniški skoliniai (Karsten 1915: 84–85, Vilkuna 1971: 47–55, Koivulehto 1971: 591).

Esama taip pat pagrįstos kritikos šioms Sabaliausko pateiktoms kaip neabejotinos skolinių etimologijoms: veps. *hähk* (Wichmann 1911: 253, Kiparsky 1972), *jäärä* (Nieminen 1944), *karsina* (Junttila 2012: 278), *kurko* (Aikio 2009: 189–191), *kypärä* (Nilsson 1996), vi. *kärpima* (Mägiste 1977: 167–68), *panu* (Mägiste 1966: 117), *salu* (Ankeria 1954: 119–20, Saarikivi 2004: 204 ir 208), *sii* (Linde 2007: 149–50), *tapa* (Kettunen 1934: 224–25, Koivulehto 1974: 115–118), es. *uba* (Mägiste 1977: 173–74), *vaaja* (Hofstra 1985: 189), *vaikku* (Mägiste 1960–61: 296–98) ir *virpi* (Mägiste 1962: 26).

Šias Sabaliausko pažymėtas kaip abejotinas skolinių etimologijas dėl išsakytos kritikos tenka išvis atmesti: *aitta* (Linde 2007: 17–19, Junttila 2012: 285), *ajattara* (Lidén 1911: 201, Junttila 2011: 103), *harakka* (Mägiste 1953), *jäytää* (Koivulehto 2006: 191–92), veps. *kabuta* (Mägiste 1977: 162–63), *kaleva* (Eisen 1910: 11–13, Mikkola 1934, Toivonen 1955: 109–22, Junttila 2011: 107), es. *karistama* (IBL 107), karel. *kartta* (Junttila 2012: 278), *kina* (Koivulehto 2001b: 51), *kirstu* (Kalima 1919:

113–14, Būga 1922a: 170–71), *kyyttö* (Matikainen 1962), *kyäs* (LÄGLOS II 138–39), *laita* 'Beschaffenheit' (Karsten 1937: 183, Skardžius 1957: 377, LÄGLOS II 157), *laita* 'Seite' (Karsten 1937: 183, LÄGLOS II 157, Junntila 2012: 283), es. *mulk* (Vasmer 1920), *mytyri* (Junntila 2012: 284), karel. *nautti* (Junntila 2011: 103), *paarre* (Wiklund 1904: 156), *rahna* (Nieminen 1940: 380, Junntila 2011: 103), *rahtu* (Mä-giste 1977: 169–70, Junntila 2011: 113), *raisu* (Junntila 2011: 103), *rasti* (Närhi 1960), *rata* (Nieminen 1940: 381), *riitta* (IBL 156), *ruopas* (Junntila 2011: 103), *ruskea* (IBL 158), *suova* (Nuutinen 1987a), *tarpa* (Junntila 2012: 270), *teeri* (Larsson 1981b: 37–39, Linde 2007: 165–66) ir *varsi* (IBL 177–78).

Reikia pataisyti lietuviakalbėje tradicijoje pasitaikančią su baltizmų tyrimų istorija susijusią klaidingą sąvoką, kuri atsirado tik po Sabaliausko straipsnio, susijusio su Kazimiero Jauniaus rankraščio paviešėjimu. Klimavičius (1977: 6) rašo, kad tyrimo pradžioje „pirmenybės palmę reikėtų įteikti K. Jauniui, dar prieš V. Thomseną parašiusiam du nemažus etimologinius žodynėlius“ 1879 metais. Thomseno darbas baltizmų tyrime prasidėjo visgi ne nuo jo pagrindinio veikalo išledimo 1890, bet jau 1869 metais, kai pasirodė jo disertacija apie germanų skolinius finų kalbose. Joje jam pavyko charakterizuoti finų baltizmų sluoksnių tuo pačiu būdu, kaip apie tai maždaug šimtu metų vėliau rašė Sabaliauskas.

GRAMATINĖS YPATYBĖS

Dėl gramatikos pakitimų galimybių apie (prieš)istorinius kalbų kontaktus šiuolaikiniai tyrinėtojai turi daugiau ką pasakyti negu jų pirmtakai prieš 50 metų, visų pirma todėl, kad dabar žinome daug daugiau apie pasaulio kalbas negu tais laikais. Ypač Thomseno ir Kaufmano pirmieji darbai šioje srityje davė tyrinėtojams priemonių iš kontaktų kylantiems kalbos pakitimams vertinti. Thomsenas ir Kaufmanas padalijo kontaktų įtaką į superstrato sukeltą skolinimąsi (*borrowing*) ir į substrato įtaką (*shift-induced interference*): pirmuoju atveju kalbinės bendrijos neišnyksta kontaktuose ir kalbinę medžiagą perduodanti bendrija užima tvirtesnę padėtį negu kalbinę medžiagą priimanči bendrija, antruoju atveju kalbinę medžiagą priimančios kalbos vartotojai keičia kalbą į kalbinę medžiagą perduodančią kalbą.

Skolinimosi atveju iš vienos kalbos į kitą plinta visų pirma leksika, o tik po to kita kalbinė medžiaga, tokia kaip fonetinės ir sintaksinės savybės. Senų finų skolinių lietuvių kalboje nėra, todėl negalima daryti prielaidos apie kitokią skolinių įtaką. Tačiau finų kalbose yra tiek daug leksinių baltizmų, kad galima daryti prielaidą apie baltų kalbų įtaką taip pat sintaksei ir fonetikai.

Apie baltišką superstrato įtaką finų kalbų fonetikai rašė Lauri Posti (1953–54), tačiau jo tyrimų Sabaliauskas nepaminėjo (Posti kritiką žr. taip pat Kallio 2000).

To nepaisydamas Sabaliauskas surašė svarbiausius kaip kontaktų įtaką pateikiamus (morfo)sintaksės reiškinius: veiksmazodžių sudurtines būtojo laiko formas, pažyminio kongruenciją, įnagininko vartojimą kaip tarinio ir kilmininko – kaip neigiamąjo sakinio papildinio. Be to, jis paminėjo dvi morfologines kategorijas: lietuviškas tariamosios nuosakos ir iliatyvo galūnes.

Finų veiksmazodžių sudurtinės formos (es. *olen lugenud*, *olin lugenud*) atsižvelgiant į jų vartojimą yra daug artimesnės germanų negu baltų kalbų laikams. Jas susieti su baltų kontaktais sumanė Ariste, kuris neturėjo kito pagrindo kaip norą sumenkinti germanų kalbų įtaką finų kalboms. Taip pat pažyminio kongruencija (*uus maja*; *uuele majale*) yra labiau sietina su germanų negu su baltų įtaka.

Kitas savo paminėtas gramatinės savybės Sabaliauskas pateikė kaip galimą finų substrato įtaką baltų kalboms. Pagal dabartines sąvokas substrato įtaka paprastai prasideda nuo sintaksės ir fonologijos ir liečia tik žinomas žodyno sritis, tokias kaip gamtos ir vietovės terminai. Kadangi lietuvių kalboje nėra fonetinių finougrizmų (Kallio 2001) nei finougriškos kilmės žodžių bei negalima nurodyti vietovių pavadinimų, tai lengviau daryti prielaidą, kad semantinės savybės yra baltų įtaka finų kalbose – jei jos nėra bendras substratas iš kokios nors nežinomos praeities kalbos.

Bent jau lietuvių kalbos įnagininko kaip tarinio vartojimas yra ne finougrų substrato, bet veikia lenkų kalbos įtaka. Mįslingėsniis reiškinys yra finų partityvas, kurio vartojimas gana gerai atitinka lietuvių kalbos partityvo kilmininko vartojimą. Kitose finougrų kalbose nėra partityvo kategorijos, bet panašūs reiškiniai vyksta lenkų kalboje bei rusų kalbos tarmėse. Taigi tai galima laikyti baltų įtaka finų kalboms, priešingai, negu manė Sabaliauskas. Partityvą ir jo ryšius su lietuvių kalbos kilmininku yra daug tyręs Larsas-Gunnaras Larssonas (1981a, 1984a ir 2001).

Mažiausiai tikėtina, kad abiejų kontaktų tipų įtaka yra morfologinių kategorijų poslinkis. Taigi lietuvių kalbos *k*-liepiamoji nuosaka menkai susijusi su finų kalbomis, taip pat kaip iliatyvo galūnė, dėl kurios jau Sabaliauskas visai teisingai abejojo kaip dėl atsitiktinai primenančios suomių iliatyvą. Tačiau indoeuropiečių kalbų šeimoje unikali lietuvių kalbos antrinių vietos linksnių sistema veda prie aiškinimo koku nors substratu, kuris darė įtaką ir finų vietos linksnių sistemos raidai – t. y. tai nėra bendra finougrų kalbų bendrybė.

BENDROS PASTABOS

Svarbiausia, išvadą pateikianti Sabaliausko straipsnio dalis yra, deja, labiausiai atgyvenusi. Pačioje straipsnio pradžioje Sabaliauskas teigia, jog „dėl baltų santykių su jų šiaurės kaimynais Pabaltijo suomiais senumo yra įvairių nuomonių“. Iš pradžių jis pateikia „tarybinių archeologų“ Briusovo ir Mooros nuomonę, pagal kurią „dabartinių

suomių-ugrų protėviai“ gyveno „III tūkstantmetyje prieš m. e. Rytų Europos miškų juostoje, apėmusioje ir Pabaltijį“; „vertėsi daugiausia medžiokle ir žvejyba“ ir gamino „duobėtąją-dantytąją, arba šukinę, keramiką“. Vėliau, „III tūkstantmetyje prieš m. e.“ į Pabaltijį atvyko „dabartinių baltų protėviai“, kurie „gerai pažino gyvulininkystę bei žemdirbystę ir vartojo virvelinę keramiką“. Šią teoriją, pasak Sabaliausko, palaiko „ir kiti tarybiniai istorikai bei mokslininkai“ (Sabaliauskas 1963: 109).

Tokia pradžia skaitytojams turėtų kelti kritiškų klausimų. Kaip archeologai gali žinoti, kokią keramiką gamino dabartinių suomių-ugrų ar baltų protėviai, kurioje pasaulio dalyje jie gyveno ir kokia kalba jie kalbėjo? Kaip jie gali žinoti, kad kai kurie prabaltų kalbos vartotojai nepakeitė savo kalbos besikeičiant aplinkybėms ir jų palikuonys šiandien nekalba kitomis kalbomis? Kaip mes galime žinoti, kad visi virvelinės keramikos gamintojai, ir tik jie, kalbėjo baltiškai nuo pradžios iki pabaigos, per tūkstantmečius? Argi „baltai“ ir „finougrai“ nėra kalbiškai apibrėžtos grupės, kurių nustatymas priklauso kalbotyros, o ne archeologijos sričiai? Deja, šie klausimai ligi šiolei nėra iškelti lietuvių kalbotyroje, tik dar dešimtmečius po Sabaliausko straipsnio diskusijoje dominuoja archeologiniai tekstai, kuriuose „baltiš-kumas“ ir „finougriškumas“ pateikiami kaip žinomų priešistorinių archeologinių kultūrų savybės nepaisant lingvistinių argumentų.

Jeigu sąvokos „baltai“ ir „finai“ apibrėžiamos kaip „kalbėtojai baltų ir finų kalbomis“, tada negalima Sabaliausko būdu kritikuoti Eino Niemineno (Nieminen 1934 ir 1956) minties, kad baltiški skoliniai yra kilę ne iš baltų prokalbės, bet iš jos šiaurinių tarmių, kuriomis kalbėjusius žmones Nieminenas vadino senovės kuršiais. Vienintelis Sabaliausko argumentas buvo, jog „sunku įsivaizduoti, kad II tūkstantmetyje prieš m. e. baltų prokalbė galėjo būti suskilusi į atskiras kalbas“, nes II tūkstantmečiu prieš m. e. archeologai datavo virvelinę keramiką. Tačiau Nieminenas laikė kontaktus žymiai jaunesniais ir nesiejo jų su virveline keramika. Jis rėmėsi argumentais apie skolinių fonetines savybes, kurie patvirtino, kad jų šaltinis buvo naujesnis už baltų prokalbės. Tiesa, kad baltų prokalbės laikotarpis negalėjo būti užbaigtas virvelinės keramikos epochoje, bet tai reiškia, kad ir jos kontaktai su finų prokalbe turėjo įvykti vėliau.

Toliau Sabaliauskas pateikia „užsienio kalbotyrininkų“ t. y. Thomseno ir finougristų nuomonės apie baltų ir finų kontaktus peikdamas, kad jos paremtos *tik kalbiniais* argumentais. Čia Sabaliauskas klysta: be kalbinių argumentų, suomių finougristų nuomonės buvo paremtos ir archeologo Alfredo Hackmano teorija apie suomių migraciją mūsų eros pirmaisiais šimtmečiais (Hackman 1905). Tuo pagrindu Setälä ir kiti finougristai datavo kontaktus laiku prieš migraciją, t. y. mūsų eros pradžia. Tuo iš tiesų buvo stipriai paremta Thomseno nuomonė, kad finų prokalbe kalbėta rytų Rusijoje ligi pat slavų ekspansijos VII ir VIII a. (plg. Junttila 2012).

Sabaliauskas mini, kad Kazimieras Būga buvo linkęs nukelti baltų kontaktus į kiek ankstesnius laikus (1000–500 pr. Kr.), bet pamiršta, kad Būga tai pasisavino iš suomių germanisto Toro Everto Karsteno ir švedų finougristų Karlo Bernhardo Wiklundo (Būga 1921a). Karstenas, Wiklundas ir Būga siekė datuoti remdamiesi archeologija. Taigi Mooros teorija nebuvo tokia nauja ir unikali, kaip Sabaliauskas norėjo pateikti.

Tikrąją revoliuciją finų kalbų priešistorėje reiškė tik germanisto Jormos Koivulehto (1934–2014) darbai aštuntojo dešimtmečio pabaigoje. Iš pradžių Koivulehto (1972) palaikė Mooros tęstinumo teoriją, bet atsisakė jos pastebėjęs finų kalbose ir kitose vakarinėse finougrų kalbose už baltiškąjį skolinių sluoksnį senesnę šiaurės vakarų indoeuropietišką, priešbaltoslavišką–priešgermanišką sluoksnį. Paplitimo pagrindu šiaurės vakarų indoeuropietiški skoliniai yra gauti Baltijos jūros regione, taigi jie gali būti susiję su prafinų atvykimu į Pabaltijį ir pirmaisiais kontaktais su vietiniais indoeuropiečiais (Koivulehto 1983). Dėl fonetinių priežasčių baltiški skoliniai turi būti žymiai naujesni.

Taigi, finougristai jau seniai nebesieja finų ir baltų kontaktų datos su laivinių kovos kirvių kultūros pasirodymu. Koivulehto ir jo amžininkai įkurdino juos neolito pabaigos Kiukaineno kultūroje, bet jų metų skaičiai (Carpelan-Parpola (2001: 89–90) paminėjo 2300–1600 m. pr. Kr.) daug nesiskyrė nuo Mooros datavimų. Tai buvo galima dėl to, kad devintajame dešimtmetyje archeologai pradėjo naudoti kalibruotus C14 datavimus, kurie nurodė priešistorines kultūras esančias senesnes, negu manyta (Carpelan-Parpola 2001: 55–58), t. y. visos datos nusikėlė į ankstesnius laikus. Moora iš pradžių laivinių kovos kirvių (virvelinės keramikos) kultūrą datavo 2000–1800 m. pr. Kr., tačiau pagal kalibruotus datavimus jie prasidėjo jau 3200–3000 m. pr. Kr. (Parpola 2012: 129). Keista, kai kur nors lietuviškoje literatūroje (t. p. TK 2006) dar minimi senieji nekalibruoti metų skaičiai. Šiuolaikiniai kalibruoti datavimai aiškiai nurodo, kad baltų prokalbės negalima sieti su virveline keramika, kadangi tuo metu lietuvių kalba būtų turėjusi būti išlikusi beveik nepakitusi tūkstantmečius (Koivulehto 1983: 136).

Finougristų nuomonės sparčiai keitėsi per pastaruosius dešimt metų ir tūkstantmečių sandūroje padaryti apibendrinimai, tokie kaip Carpelan-Parpola 2001, yra jau pasenę (žr. Parpola 2012: 119–21). Beveik visi šiais laikais pripažįsta, kad šukinė-duobelinė keramika, paplitusi nuo 4200 pr. Kr., yra pernelyg tolimesnė, kad ją būtų galima sieti su finų prokalbe (Aikio 2012: 98–99). Kalba negali išlikti nepakitusi tiek ilgai. Be to, finougrų kalbose yra ir bendrų metalurgijos terminų, pašalinant akmens amžiaus datavimus, ir palyginti naujų arijų skolinių, kurie turėjo būti gauti prieš finų atvykimą į Baltijos jūros pakrantes (Parpola 2012).

Dauguma jaunosios kartos finougristų atsisakė prielaidos, kad kalbų plitimas visada palikdavo archeologinius pėdsakus (Aikio 2012: 81, 97–102). Dalis jų

nebebando sieti suomių prokalbės su kokia nors žinoma archeologine kultūra (Saarikivi-Lavento 2012) ir juos remia kai kurie archeologai, kurie ėmė abejoti, kad priešistorinių kultūrų egzistavo kaip realaus pasaulio objektai (Damm 2012). Tie finougrištai, kurie datuodami kalbų kontaktus tebesiremia archeologų nuomonėmis apie priešistorinius kultūros laikotarpius, sieja finougrų kalbų plitimą, pavyzdžiui, su senjojo bronzos amžiaus Sejma-Turbino tarpkultūriniu prekybos tinklu (Parpola 2012).

Atrodo, kad indoeuropiečių tarpe, iš kurios išsirituliojo baltų prokalbė, kalbėta Pabaltijyje jau prieš finų prokalbės išplitimą į šiaurės Pabaltijį iš rytų (Junttila 2012, Parpola 2012: 133). Sabaliauskas kažkada grindė priešingą archeologų nuomonę galimais Lietuvos suomiškos kilmės vietovardžiais. Jis teigė, kad jų yra nedaug ir jie prieštaringi. Tiesą sakant, Lietuvoje, Rytų Prūsijoje ir Latvijos pietuose nėra nė vieno vietovardžio, kurio finiškumas būtų aiškus. Prafinų vietovardžių substrato hipotezę pateikė jau Rozwadowskis (1913) ir jau Vasmeris (1934) pateikė svarių argumentų prieš. Tačiau Zinkevičius (1984: 154–58) dėl „suomiškų vietovardžių“ išreiškė ne tokį kritišką požiūrį kaip Sabaliauskas ir kartoja jį savo naujausiuose darbuose žodis žodin (Zinkevičius 2005: 29–34).

Tie vietovardžiai dar nebuvo tiriami remiantis šiuolaikine onomastika. Tiesa, vietose, kur baltologai mano esant „įtartinų“ finougriškų hidronimų, aptikta IV–II tūkst. pr. Kr. šukinės-duobelinės keramikos kultūros gyvenviečių ir jų radinių. Tačiau jeigu negalime sieti finų kalbų su šukine-duobeline keramika, negalime jų sieti ir su šiais vietovardžiais. Po Aleksandro Vanago laikų onomastikos metodai plėtojosi greitai (plg. Vanagas 1966 ir Saarikivi 2007: pirmasis tik minėjo suomių žodžius, panašius į Lietuvos hidronimikos elementus, antrasis ieškojo modelių, pagal kuriuos aiškūs seni finiški vietovardžiai formavosi).

Zinkevičiaus finų ir baltų kontaktų aprašymas, ten, kur skiriasi nuo Sabaliausko aprašymo, remiasi moksliniu požiūriu žemiausio lygio šaltiniais ir reiškia mažiau kritikos. Sabaliauskas rašė, kad „tik po susidūrimo su baltais Pabaltijo suomia suėjo į kontaktą su germanais ir slavais“. Tai taip pat buvo standartinė nuomonė iki pat aštuntojo dešimtmečio pradžios, ji rėmėsi Thomseno (1890) argumentu, kad finų kalbose nėra tiek senų germaniškų skolinių, kad jie kaip baltiški skoliniai būtų patyrę prafinų fonetinius pakitimus *š > h ir *ti > si (plg. lie. *šienas* ~ sm. *heinä* ir lie. *tiltas* ~ sm. *silta*). Koivulehto (1972: 622) vis dėlto rado keletą germanizmų, kuriuose įvyko tokie patys pakitimai, bet Zinkevičius Koivulehto nemini (kaip nemini joks kitas lietuvių baltologas). Tačiau jis (Zinkevičius 1984: 176) pabrėžia seną Būgos (1921b: 13–14) teiginį, kad finų metalų pavadinimų germaniška kilmė tariamai įrodo, kad kontaktai su baltais vyko akmens amžiuje, nors neįmanoma įrodyti, kad galimi baltiškos kilmės metalų pavadinimai negalėjo būti išstumti iš finų kalbų germaniškos kilmės skolinių.

Koivulehto (1990b: 152, 2000) nurodė du skirtingus baltiškų skolinių **ā* ir **ē* pakaitalus, pagal kuriuos skolinius galima skirstyti į senesnę ir naujesnę sluoksni. Kallio (2008) senesnę sluoksni laiko prabaltišku arba prabaltoslavišku, o naujesnę – šiaurės baltų (plg. Niemineno senovės kuršius). Liukkonenas (1973) ir Vaba (1997e) taip pat pateikė naujų įžvalgų apie baltizmą fonetines ypatybes. Be to, Vaba (1990a, 1997c, 2011b) tyrė atskirą baltiškų skolinių pietų finų kalbose sluoksni.

Trumpai paminėsiu, ką šiuolaikiniai tyrimai gali pasakyti apie baltų kalbų įtaką kitoms ugrofinų kalboms, ne finų. Baltų kalbų įtaką samių kalbai Sabaliauskas išvis pamiršo paminėti, ir todėl to visiškai nėra vėlesniuose lietuvių kalba rašytuose tekstuose. Anksčiau manyta, kad samių kalboje yra tik apie 30 baltiškų skolinių, iš kurių visi pateko per finų prokalbę. Tai vis dėlto nebėra tikra, kadangi Pekka Sammallahti (1977, 1998) nurodė keletą tokių baltizmų, kurių nėra finų kalbose. Apie juos rašė taip pat Koivulehto (2006) ir Aikio (2012:70–76). Šviežią ir principingą žvilgsnį į baltų įtaką samių kalboms nukreipia Hofírková ir Blažek (2011).

Apie mordvių baltišką leksiką yra parašytos dvi apžvalgos: Pareren 2008 ir Grünt-hal 2012. Tikslesnė jų kilmė vis dėlto toliau yra neaiški. Baltiškų skolinių egzistavimas marių kalboje kiek abejotinas: paskutinį kartą Mägiste (1959) išreiškė neigiamą požiūrį į juos, tačiau naujesnių mokslinių šios temos tyrimų nėra. Zinkevičiaus cituojami Gordejevo rašiniai pagal jokių kriterijų nėra rimtai priimtini. Sabaliauskas minėjo Serebrennikovo hipotezę, kad daugelis baltiškos kilmės laikomų marių ir mordvių žodžių yra kilę iš nežinomos indoeuropiečių kalbos, kuria Volgos-Kiazmos regione kalbėta iki slavų pasirodymo. Sabaliauskas teisingai atkreipia dėmesį į tai, kad hipotezės patvirtinimui nėra argumentų (žr. Vaba 1983). Temoje dar daug neatsakytų klausimų, kurie reikalauja tyrimų.

Pabaigoje norėčiau paminėti genetikos sritį, kuri žmonių populiacijų praeities tyrimuose visiškai išstūmė praėjusio amžiaus fizinę antropologiją. Genetikos rezultatai yra, kaip žinoma, patikimesni negu kraniologiniai matavimai, tačiau ir jų siejimas su kalbos praeities aiškinimu problemiškas. Archeologija, genetika ir kalbotyra tiria skirtingus dalykus. Kalba nedažnai paveldima pagal genus, nes kalbos pakeitimas senais laikais buvo toks pat įprastas kaip šiandien. Šiuolaikiniai kalbėtojai finų kalbomis genetiškai labai artimi baltams, tačiau tolimi samiams, nors kalbų giminystė eina tik priešingomis kryptimis. Finiškumas ir finougriškumas yra kalbinės sąvokos. Todėl laikantis tikslumo klaidinga teigti, kad baltai turėjo „ugrofiniškų genų“, arba atvirkščiai. Genetika arba archeologija nepajėgi paaiškinti, kada kokia kalba paplito per kokį arealą arba iš kur ji atkeliavo. Tai yra kalbotyros užduotis.

LITERATŪRA

- Aben Karl 1947: *Eesti ja liivi laened läti sõnavaras. Kultuurilooline uurimus*. Dissertatsioon. Tartus.
- Aikio Ante 2009: The Saami loanwords in Finnish and Karelian. Doctoral dissertation. Oulu: University of Oulu.
- Aikio Ante 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. – Riho Grünthal, Petri Kallio (eds.): *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266, 63–118.
- Ankeria Juho 1954: Einige uralische Etymologien. – *Språkvetenskapliga Sällskapets i Uppsala förhandlingar* Jan. 1952 – Dec. 1954, 119–24. Uppsala Universitets Årsskrift 1954: 10. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Anttila Raimo 2002: Crossing the Fin(n)ish Line. – *Journal of Finnish Studies* 6, 93–108.
- Ariste Paul 1953 – Аристе П. А.: Примечания – Л. Хакулинен: *Развитие и структура финского языка*. Часть I. Фонетика и морфология. Издательство иностранной литературы, Москва.
- Ariste Paul 1955 – Аристе П. А.: Примечания – Л. Хакулинен: *Развитие и структура финского языка*. Часть II. Лексикология и синтаксис. Издательство иностранной литературы, Москва.
- BFB – Thomsen Vilhelm. *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog: en sproghistorisk undersøgelse*. København: Blanco Lunos, 1890.
- Būga Kazimieras 1921a: Priesagos -ūnas ir dvibalsio uo kilmė – *Lietuvos mokykla* 11–12, 420–57.
- Būga Kazimieras 1921b: Visų senieji lietuvių santykiai su germanais. – *Švietimo Darbas* 5–6, 12–28.
- Būga Kazimieras 1922a: *Kalba ir senovė*. I dalis. Kaunas: Švietimo Ministerijos leidykla.
- Būga Kazimieras 1922b: Marios ir jūrės. – *Švietimo Darbas* III 3–6, 285–95.
- Carpelan Christian, Parpola Asko 2001: Emergence, contacts and dispersal of Proto-Indo-European, Proto-Uralic and Proto-Aryan in archaeological perspective. – Christian Carpelan, Asko Parpola, Petteri Koskikallio (eds.): *Early Contacts between Uralic and Indo-European. Linguistic and Archaeological Considerations*. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 242, 55–150.
- Damm Charlotte 2012: From Entities to Interaction: Replacing pots and people with networks of transmission. – Riho Grünthal, Petri Kallio (eds.): *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266, 41–62.

- Eckert Rainer 1990: Baltisch-slawisch-finnougrische Entsprechungen im Wortschatz der Waldimkerei. – *Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индо-европейских связей. Материалы 3-ей балто-славянской конференции, 18–22 июня 1990 г.* Часть I, 111–15. Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР.
- Eisen Matthias Johann 1910: *Kalewipoja esi-isad*. Tartus: Hermann,
- Endzelīns Jānis 1912: Über die nationalität und sprache der kuren. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 12, 59–72.
- Grünthal Riho 2012b: Baltic loanwords in Mordvin. – Riho Grünthal, Petri Kallio (eds.): *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266, 297–343.
- Hackman Alfred 1905: *Die ältere Eisenzeit in Finnland I. Die Funde aus den fünf ersten Jahrhunderten n. Chr.* Akademische Abhandlung. Helsingfors.
- Hahmo Sirkka-Liisa 1990: Itämerensuomen *-n : *-ne- -vartaloiset nominit. – *Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen 27. VIII.–2. IX. 1990*. 3 B. Sessiones sectionum. Dissertationes. Linguistica, 209–14. Debrecen.
- Hahmo Sirkka-Liisa 1998: *Paukama ja pukama: deskriptiivisanoja vai lainoja? – Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 228, 121–26.
- Hofírková Lucie, Blažek Václav 2011: Baltic loanwords in Saami. – *Acta Linguistica Lithuanica* 64–65, 51–64.
- Hofstra Tette 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen: Drukkerij van Denderen B. V.
- Haavio Martti 1965: *Bjarmien vallan kukoistus ja tuho*. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- IBL – Kalima Jalo. *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat*. SKST XV. Helsinki, 1936.
- Junttila Santeri 2011: Collection of forgotten etymologies. Revisiting the most improbable Baltic loanwords in Finnic. – *Studies in Slavic and General Linguistics* 38, 77–132.
- Junttila Santeri 2012: The prehistoric context of the oldest contacts between Baltic and Finnic languages. – Riho Grünthal, Petri Kallio (eds.): *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266, 261–96.
- Junttila Santeri 2014: Proto-Finnic loanwords in the Baltic languages – are there any? – *Contacts between the Baltic and Finnic languages*. Uralica Helsingiensia 7 (rengiamas spaudai).
- Kalima Jalo 1919: *Die ostseefinnischen lehnwörter im Russischen*. – Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 64.
- Kalima Jalo 1941: Balticofennica. – *Virittäjä* 45, 206–11.

- Kallio Petri 2001: Phonetic Uralisms in Indo European? – Christian Carpelan, Asko Parpola, Petteri Koskikallio (eds.): *Early Contacts between Uralic and Indo-European. Linguistic and Archaeological Considerations*. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 242, s.221–34.
- Kallio Petri 2008: On the 'Early Baltic' Loanwords in Common Finnic. – *Evidence and Counter-Evidence: Essays in Honour of Frederik Kortlandt 1. Balto-Slavic and Indo-European Linguistics*. *Studies in Slavic and General Linguistics* 32, 265–77. Amsterdam – New York.
- Kallio Petri 2014: Substrates in Finnic. – Ante Aikio, Santeri Palviainen (eds.): *Substrate Languages in Northern Europe: Case Studies and Methodological Perspectives*. *Studies in Language Change*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter (rengiamas spaudai).
- Karsten Torsten 1915: *Germanisch-finnische Lehnwortstudien. Ein Beitrag zu der ältesten Sprach- und Kulturgeschichte der Germanen*. – *Acta Societatis scientiarum Fennicae* 45, 2.
- Karsten Torsten Evert 1937: Beröringar mellan svenskt och finskt folkspråk i Finland med särskild hänsyn till Österbotten. – *Folkmålsstudier*. Årgång V, 177–220.
- Kettunen Lauri 1934: Liivin sanojen selityksiä. – *Virittäjä* 38, 223–27.
- Kiparsky Valentin 1972: Zur Etymologie des lit. šeškas, lett. sesks 'Iltis'. – *Baltistica* 8, 157–9.
- Klimavičius Jonas 1977: Aistės – Kalevalos šalies marčios. – *Žmonės ir kalba*, 102–19.
- Koivulehto Jorma 1970: Suomen *laiva*-sanasta. – *Virittäjä* 74, 178–83.
- Koivulehto Jorma 1971: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen I. – *Neuphilologische Mitteilungen* 72, 577–607.
- Koivulehto Jorma 1972: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen II. – *Neuphilologische Mitteilungen* 73, 575–628.
- Koivulehto Jorma 1974: Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. – *Virittäjä* 78, 111–27.
- Koivulehto Jorma 1979a: Baltisches und Germanisches im Finnischen: die finn. Stämme auf *-rte* und die finn. Sequenz *VrtV* – *Explanationes et tractationes Fenno-Ugricae in honorem Hans Fromm*, 129–64. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Koivulehto Jorma 1979b: Lainoja ja lainakerrostumia. – *Virittäjä* 83, 267–301.
- Koivulehto Jorma 1983: Seit wann leben die Urfinnen im Ostseeraum? Zur relativen und absoluten Chronologie der alten idg. Lehnwortschichten im Ostseefinnischen – *Symposium saeculare Societatis Fenno-Ugricae*. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 185, 135–57.
- Koivulehto Jorma 1986: Zur ALE-Karte "Belette": Die Etymologie von Harm und Hermelin. – *Aspects of Language. Studies in Honour of Mario Alinei*. Volume I. Geolinguistics, 133–47. Amsterdam: Rodopi.

Koivulehto Jorma 1987: Zu den frühen Kontakten zwischen Indogermanisch und Finnisch-Ugrisch. – *Parallelismus und Etymologie. Studien zu Ehren von Wolfgang Steinitz anlässlich seines 80. Geburtstags am 28. Februar 1985*. Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte 161/II, 195–218. Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR. Zentralinstitut für Sprachwissenschaft.

Koivulehto Jorma 1988: Lapin ja itämerensuomen suhteesta. Ieur. -Tr-yhtymän korvautuminen lainoissa. – *Virittäjä* 92, 26–51.

Koivulehto Jorma 1989: *Ehkä ja ehto, yskä ja ystävä*. – *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 82, 171–92.

Koivulehto Jorma 1990a: Frühe indogermanisch-uralische Sprachkontakte. – *Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей. Материалы 3-ей балто-славянской конференции, 18–22 июня 1990. г. Часть II*, 3–9. Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР.

Koivulehto Jorma 1990b: Zu den ältesten Kontakten zwischen Ostseefinnisch und Balto-Slavisch. Kommentar zum Vortrag von Tiit-Rein Viitso. – *Itämerensuomalaiset kieli-kontaktit. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno-ugristikongressissa Debrecenissä 27.8. – 1.9.1990*, 148–53. Helsinki: Valtion Painatuskeskus.

Koivulehto Jorma 1991: *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie*. Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte, 566. Band. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung Nr. 24. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Koivulehto Jorma 1992: Der Typus *palje* 'Blase)balg', *turve* 'Torf' unter den Lehnwörtern des Ostseefinnischen. – *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 84, 163–90.

Koivulehto Jorma 1993: Zur Etymologie von fi. *susi*, *tosi* und *kesi*: eine Entgegnung – *Linguistica Uralica* 29, 21–37.

Koivulehto Jorma 1994: Ein zeitgemäßes Nachschlagewerk für germanische Lehnwörter. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 52, 220–34.

Koivulehto Jorma 1998: *Kiire* 'päälaki' ja muuta etymologista rajankäyntiä. – *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 228, 235–46.

Koivulehto Jorma 1999: *Verba mutuata. Quae vestigia antiquissimi cum Germanis aliisque Indo-Europaeis contactus in linguis Fennicis relinquerint*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 237.

Koivulehto Jorma 2000: Reflexe des urbaltischen **a* in baltischen Lehnwörtern des Ostseefinnischen. – *Linguistica Baltica* 8, 103–24.

Koivulehto Jorma 2001a: The earliest contacts between Indo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans. – Christian Carpelan, Asko Parpola, Petteri Koskikal-

lio (eds.): *Early Contacts between Uralic and Indo-European. Linguistic and Archaeological Considerations*. Papers presented at an international symposium held at the Tvärminne Research Station of the University of Helsinki 8–10 January, 1999. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 242, 235–63.

Koivulehto Jorma 2001b: Pärekö pärahämisesstä, turvako turisemisesta? – *Tieteessä tapahtuu* 5/2001, 48–51.

Koivulehto Jorma 2006: Wie alt sind die Kontakte zwischen Finnisch-Ugrisch und Balto-Slavisch? – Juhani Nuorluoto (ed.): *The Slavization of the Russian North. Mechanisms and Chronology*. *Slavica Helsingiensia* 27, 179–96.

Kollerová Kateřina 2013: *Baltofinské výpůjčky v baltských jazycích*. Magisterská diplomová práce. Ústav jazykovědy a baltistiky, Filozofická fakulta, Masarykova Univerzita.

Larsson Lars-Gunnar 1981a: *Studier i de östersjöfinska språkens partitivbruk*. Uppsala: Finsk-ugriska institutionen.

Larsson Lars-Gunnar 1981b: *Three Baltic loanwords in Fennic*. *Acta Universitatis Upsaliensis. Acta Societatis Linguisticae Upsaliensis, Nova series* 3: 2. Uppsala: Almqvist & Wiksell International.

Larsson Lars-Gunnar 1984a: The Rôle Of Baltic Influence In The Aspectual System Of Finnish. – C. De Groot, H. Tommola (eds.): *Aspect Bound. A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology*, 97–109. Dordrecht.

Larsson Lars-Gunnar 1984b: Estnisch *piim* und finnisch *piimä* – ein baltisches Lehnwort? – *Fenno-Ugrica Suecana* 7, 129–40.

Larsson Lars-Gunnar 2001: Baltic influence on Finnic languages. – *The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact*. Volume I: Past and Present, 237–53. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Lidén Evald 1911: Baltisch-slavische wörterklärungen. – *Le Monde Oriental* V, 197–204. A.-B. Uppsala: Akademiska Bokhandeln.

Linde Paul van 1994: Zur Etymologie von *hanka, hanko*. – *Linguistica Uralica* 30, 255–8.

Linde Paul van 2007: *The Finnic vocabulary against the background of interference*. Proefschrift ter verkrijging van het doctoraat in de Letteren aan de Rijksuniversiteit Groningen op gezag van de Rector Magnificus, dr. F. Zwarts, in het openbaar te verdedigen op donderdag 25 oktober 2007 om 14.45 uur. Groningen.

Liukkonen Kari 1973: Lisiä baltilais-suomalaisten lainanasuhteiden tutkimiseen. – *Virittäjä* 77, 17–32.

Liukkonen Kari 1999: *Baltisches im Finnischen*. MSFOu 235. Helsinki.

Loorits Oskar 1929: Mõningad läti laensõnad eestis. – *Eesti Keel* VIII, 168–89.

- Läglos – A. D. Kylstra Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä 1991–2012: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.
- Matikainen Hanna 1962: Suomen *kyttö*-sanan alkuperä. – *Virittäjä* 66, 37–47.
- Mikkola Jooseppi Julius 1934: Kaleva. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 14, 106–10.
- Mägiste Julius 1923: Etimologiseerimiskatseid. – *Eesti Keel* 2, 33–39.
- Mägiste Julius 1927: Lmsm. keelte kuradinimestikust. – *Eesti Keel* 6, 66–84.
- Mägiste Julius 1953: Zum fi. „harakka“ ‚Elster‘ und seiner Sippe. – *Ural-Altäische Jahrbücher* 25, 296–99.
- Mägiste Julius 1959: Gibt es im Tscheremissischen baltische Lehnwörter? – *Ural-Altäische Jahrbücher* 31, 169–76.
- Mägiste Julius 1960–61: *Ostseefinnische und wolgafinnische etymologische Betrachtungen* II. *Commentationes Balticae* 8/9, 4.
- Mägiste Julius 1962: *Äldre ryska lånord i estniskan, särskilt i det gamla estniska skriftspråket*. Lunds Universitets Årsskrift. Avd. 1. Bd 55. Nr 1.
- Mägiste Julius 1966: Merjalaisten kansallisuusnimi ja merjalaisprobleemi. – *Virittäjä* 70, 114–20.
- Mägiste Julius 1977: Zu einigen vermeintlichen baltischen Lehnwörtern in den ostseefinnischen Sprachen. – *Studies in Finno-Ugric Languages In Honor of Alo Raun*. Indiana University Uralic and Altaic Series. Volume 131, 155–75.
- Nieminen Eino 1934: Der stammauslaut der ins urfinnische entlehnten baltischen ā-feminina und die herkunftsfrage. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 22, 5–66.
- Nieminen Eino 1940: Itämerensuomalaisten ja balttilaisten kielten välisten kosketusten tutkimuksesta. – *Virittäjä* 44, 376–84.
- Nieminen Eino 1944: *Jäärä ja vuona* sanojen oletetuista balttilaisista vastineista. – *Virittäjä* 48, 24–31.
- Nieminen Eino 1953: Ein Beitrag zu der ostslawischen und ostseefinnischen Badeterminologie. – *Lingua Posnaniensis* 4, 211–28.
- Nieminen Eino 1955: Die baltischen und ostseefinnischen Ausdrücke für Segel. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*. Neue Folge, 72. Band, 128–60.
- Nieminen Eino 1956: Über einige Eigenschaften der baltischen Sprache, die sich in den ältesten Lehnwörtern der ostseefinnischen Sprachen abspiegelt. Vortrag, gehalten am 9. XI. 1956 – *Sitzungsberichte der Finnischen Akademie der Wissenschaften* 1956, 185–206.

- Nieminen Eino 1959: Beiträge zu den baltisch-ostseefinnischen Berührungen. – *Rakstu krājums. Veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*, 201–10. Rīgā: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība.
- Nieminen Eino 1963a: Ausdrücke für Bau-, Arbeits- und Nutzhölzer fremden Ursprungs im Finnischen – *Zeitschrift für slavische Philologie* 31, 233–41.
- Nieminen Eino 1963b: Finnisch sii. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 6, 177–82.
- Nilsson Torbjörn 1996: Is Balto-Finnic *kypärä* ‘helm, casque’ really a loanword from Baltic, or is it indigenous? – *Word*, volume 47, number 2, 185–91.
- Nirvi Ruben 1964: *Sanoja ja käyttäytymistä. Sanahistoriallisia tutkimuksia II*. Suomi 111: 1. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura.
- Nuutinen Olli 1987a: Balttilaisten lainojen substituutiotapauksia. – *Virittäjä* 91, 52–63.
- Nuutinen Olli 1987b: Kalannimi *seipi* – *Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii*. *Fennistica* 9, 107–15.
- Nuutinen Olli 1989: Satakunnan synty ja Kainuun kato – *Virittäjä* 93, 11–49.
- Nuutinen Olli 1992: *Pälvi* – balttilainen laina – *Virittäjä* 96, 403–06.
- Närhi Eeva Maria 1960: Tienviittaa merkitsevistä sanoista *rasti*, *tikka* ja *osviitta*. – *Sananjalka* 2, 62–77.
- Ojansuu Heikki 1921: *Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin*. Vähäisiä kirjelmä 59.
- Orrman Jaakko 1993: Mahdollisia balttilaisia etymologioita: *haitta*, *huttu*, *rovio*. – *Virittäjä* 97, 99–101.
- Parpola Asko 2012: Formation of the Indo-European and Uralic (Finno-Ugric) language families in the light of archaeology: Revised and integrated ‘total’ correlations. – Riho Grünthal, Petri Kallio (eds.): *A Linguistic Map of Prehistoric Northern Europe*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 266, 119–84.
- Posti Lauri 1946: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 50, 385–86.
- Posti Lauri 1953–54: From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 31, 1–91.
- Posti Lauri 1969: Siikanen sinun nimesi – *Juhlakirja Paavo Siron täyttäessä 60 vuotta 2. 8. 1969*. Suomen kielen laitoksen julkaisuja 1. Acta Universitatis Tamperensis ser. A vol. 26, 146–48.
- Posti Lauri 1970: Reen *kausta* – *Virittäjä* 74, 165–7.
- Posti Lauri 1972: Vehmaro ja kysymys itämerensuomalaisen vetohärkäkulttuurin iästä – *Kotiseutu* 1972, 153–6.
- Posti Lauri 1977: Some new contributions to the stock of Baltic loanwords in Finnic languages – *Baltistica* 13, 263–70.

- Ritter Ralf-Peter 1977: Zur Frage der finnischen Evidenz für die Sievers'sche Regel im Germanischen. – *Die Sprache* 23, 171–9.
- Ritter Ralf-Peter 1993: *Studien zu den ältesten germanischen Entlehnungen im Ostseefinnischen*. Opuscula Fenno-ugrica Gottingiensia V. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Rozwadowski Jan 1913: Kilka uwag do przedhistorycznych stostunków wschodniej Europy i praojczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wod. – *Rocznik Slawistyczny* T. VI, 39–73.
- Saareste Albert 1923: Etümoloogilised märkused III. – *Eesti Keel* 2, 10–15.
- Saarikivi Janne 2004: Is there Palaeo-European substratum interference in western branches of Uralic? – *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 90, 187–214.
- Saarikivi Janne 2007: On the Uralic substrate toponymy of Arkhangelsk region: Problems of research methodology and ethnohistorical interpretation. – Ritva Liisa Pitkänen, Janne Saarikivi (eds.): *Borrowing of Place Names in the Uralian Languages*. Onomastica Uralica 4, 45–109. Debrecen – Helsinki.
- Saarikivi Janne, Lavento Mika 2012: Linguistics and Archaeology: A Critical View of an Interdisciplinary Approach with Reference to the Prehistory of Northern Scandinavia. – Charlotte Damm & Janne Saarikivi (eds.): *Networks, Interaction and Emerging Identities in Fennoscandia and Beyond: Papers from the conference held in Tromsø, Norway, October 13–16 2009*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 265, 177–217
- Sabaliauskas Algirdas 1963: Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 6, 109–36.
- Salmela Alfred 1965: Suomen *muha* ja *muhi*. – *Virittäjä* 69, 289–91.
- Sammallahti Pekka 1977: Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. – *Virittäjä* 81, 119–36.
- Sammallahti Pekka 1998: *The Saami Languages. An introduction*. Kárašjohka: Davvi Girji.
- Skardžius Pranas 1957: Zum Wandel *ai, ei > ie* im Litauischen. – *Zeitschrift für slavische Philologie* 26, 375–82.
- SKES – *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1–7. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1979.
- Sköld Tryggve 1982: Finnish *valjaat* 'harness' a Baltic loanword. – *Fenno-Ugrica Suecana* 5, 292–304.
- SSA – *Suomen sanojen alkuperä* 1–3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1992–2000.
- Suhonen Seppo 1988: Die baltischen Lehnwörter der finnisch-ugrischen Sprachen. – *The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences*, 596–615. Leiden – New York – København – Köln: E. J. Brill.

Suhonen Seppo 1989: Baltische und slavische Etymologien. – *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 82, 211–21.

Terent'ev V. 1990: Corrections to the “Suomen kielen etymologinen sanakirja” concerning the Germanic, Baltic and Slavic Loanwords – *Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей. Материалы 3-ей балто-славянской конференции, 18–22 июня 1990. г.* Часть II, 30–32. Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР.

Thomsen Vilhelm 1869: *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske. En sprog-historisk undersøgelse.* København: Den Gyldendalske boghandel.

TK – Zigmantas Zinkevičius, Aleksiejus Luchtanas, Gintautas Česnys. *Tautos kilmė.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006.

Toivonen Yrjö Henrik 1955: *Sana sanasta, kaksi parhaasta.* Porvoo: WSOY.

Торогов 1990 – В. Н. Топоров: О характере древнейших балто-финноугорских контактов по материалам гидронимии. – *Uralo-Indogermanica. Балто-славянские языки и проблема урало-индоевропейских связей. Материалы 3-ей балто-славянской конференции, 18–22 июня 1990. г.* Часть I, 101–07. Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР.

Торогов, Trubačev 1962 – В. Н. Топоров, И. О. Н. Трубачев: *Лингвистический анализ гидронимов верхнего Поднепровья.* Москва: Издательство Академии Наук СССР.

Uibo Udo 2007: Etümoloogilisi märkmeid (III). – *Keel ja Kirjandus* 50, 571–75.

Uotila Eeva Elna 2000: *Selected loans into Finnish and Baltic-Finnic (and some aspects of Finnish grammar).* A memorial volume published on the 60th anniversary of her birth. Napoli: Istituto Universitario Orientale.

Vaba Lembit 1983: Baltische Lehnwörter der Wolga-Sprachen im Lichte neuerer Forschungsergebnisse. – *Советское финно-угроведение* 19, 138–45.

Vaba Lembit 1989: Balti laenuid läänemeresoome maastikusõnavaras. – *Keel ja Kirjandus* 32, 138–41 ja 206–18.

Vaba Lembit 1990a: Die baltischen Sonderentlehnungen in den ostseefinnischen Sprachen. – *Itämerensuomalaiset kielikontaktit. Itämerensuomalainen symposium 7. kansainvälisessä fenno-ugristikongressissa Debrecenissä 27.8. – 1.9.1990,* 125–39. Helsinki: Valtion Painatuskeskus,

Vaba Lembit 1990b: Gibt es ein baltisches Fragment im estnischen Wortschatz der Waldimkerei? – *Linguistica Uralica* 26, 173–9.

Vaba Lembit 1992a: Käblik on ahjulind! – *Keel ja Kirjandus* 35, 459–62.

Vaba Lembit 1992b: A. D. Kylstra, Sirkka- Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä, Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. – *Linguistica Uralica* 28, 219–23.

- Vaba Lembit 1992c: Eesti kalatökkenimetus *näri* ja balti **ē* läänemeresoome substitutidest. – *Keel ja Kirjandus* 35, 726–7.
- Vaba Lembit 1994: Zu den baltischen *m*-Deverbale in den ostseefinnischen Sprachen. – *Linguistica Uralica* 30, 241–7.
- Vaba Lembit 1996a: Über die baltische Herkunft von est. *ihne*, *ihnus* und die Substitution von balt. **kš*. – *Linguistica Uralica* 32, 161–3.
- Vaba Lembit 1996b: Über die baltische Herkunft von est. *rühm* und seinen ostseefinnischen Entsprechungen. – *Linguistica Uralica* 32, 241–2.
- Vaba Lembit 1997a: *Uurimusi läti-eesti keelesuhetest*. Tallinn – Tampere.
- Vaba Lembit 1997b: Über die baltische Herkunft von est. *hürn*. – *Linguistica Uralica* 33, 1–3.
- Vaba Lembit 1997c: Ergänzungen zur Substitution des baltischen wortanlautenden **st*. – *Linguistica Uralica* 33, 177–80.
- Vaba Lembit 1997d: Über die baltische Herkunft des ostseefinnischen *rampa*-Stammes. – *Linguistica Uralica* 33, 281–3.
- Vaba Lembit 1997e: Ostseefinnisches *meri* ‘Meer’ – doch ein baltisches Lehnwort – *Finnisch-ugrische Sprachen in Kontakt*. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 30-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen, November 1996. Maastricht: Shaker 1997, 225–231.
- Vaba Lembit 1998: Die Rolle des altpreussischen Sprachmaterials in etymologischen Untersuchungen ostseefinnischer Baltismen. – Wojciech Smoczyński (ed.): *Colloquium Pruthenicum secundum. Papers from the Second International Conference on Old Prussian held in Mogilany near Kraków, October 3rd–6th, 1996*, 177–85. Kraków: Universitas.
- Vaba Lembit 2006: Über Probleme bei der Erforschung der ostseefinnisch-lettischen lexikalischen Beziehungen. – *Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*, 490–9. Rīga.
- Vaba Lembit 2011a: Balti laenude uurimine avab meie kauget minevikku. – *Keel ja Kirjandus* 54, 734–63.
- Vaba Lembit 2011b: Language contacts between Baltic and Finnic languages – an exhausted issue in linguistic research? – *Congressus XI. Internationalis Fenno-Ugristarum Piliscsaba, 9–14. VIII. 2010. Pars VI. Dissertationes symposiorum ad linguisticam*, 44–52. Piliscsaba.
- Vaba Lembit 2012: *Vagel*: kas etümoloogiline umbsõlm? – *Keel ja Kirjandus* 55, 202–10.
- Vahros Igor 1966: *Zur Geschichte und Folklore der grossrussischen Sauna*. FF Communications N:o 197. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

- Vanagas Aleksandras 1966: Suomiški vietovardžiai Lietuvoje. – *Mokslas ir gyvenimas* 1966: 4, 28–29.
- Vasmer Max 1920: Indo-Germaani laensõnad Eesti keeles. – *Eesti Kirjandus* 14, 343–46.
- Vasmer Max 1934: *Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas II. Die ehemalige Ausbreitung der Westfinnen in den heutigen slavischen Ländern*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.
- Venckutė Regina 2001: Kari Liukkonen, Baltisches im Finnischen. – *Baltistica* 36, 125–30.
- Venckutė Regina 2002: E. E. Uotila, *Selected Loans into Finnish and Baltic-Finnic*. – *Baltistica* 37, 172–77.
- Vilkuna Kustaa 1971: Die Pfluggeräte Finnlands. – *Studia Fennica* 16, 5–178.
- Wichmann Yrjö 1911: Zur geschichte der finnisch-ugrischen anlautenden affrikaten, bes. im ungarischen und im finnischen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 11, 173–290.
- Wiklund Karl Bernhard 1904: En finsk metates i länord. – *Nordiska studier tillägnade Adolf Noreen på hans 50-årsdag den 13 mars 1904*, 153–67. Uppsala: K. W. Appelbergs Boktryckeri.
- Zinkevičius Zigmās 1984: *Lietuvių kalbos istorija I. Lietuvių kalbos kilmė*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Zigmās 2005: *Lietuvių tautos kilmė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

The Latest Fifty Years of Studies into the Prehistoric Contacts between Baltic and Finnic

SUMMARY

In terms of Finnic loanwords in Baltic and Baltic loanwords in Finnic, the main conclusion of Sabaliauskas is still valid: the oldest Baltic borrowings have reached the Proto-Finnic stage, whereas all Finnic borrowings in Baltic languages are much more recent. However, several loanword etymologies presented by him have been proven erroneous, and many new etymologies have been presented. Therefore, some claims, which still occur in recent Lithuanian-language literature on cultural history, have become obsolete.

The development of linguistic typology and increasing knowledge of the structures of languages have globally enabled evaluation of the grammatical similarities between Baltic and Finnic languages in a way that was not possible ever before. Some shared features mentioned by Sabaliauskas have been shown to be accidental, but some others are still being considered contact-induced.

The most substantial part of Sabaliauskas paper, dealing with the prehistoric context of the contacts, has become obsolete for two reasons, which have not reached the Lithuanian or Baltologic discussion so far. Firstly, the etymological studies of Jorma Koivulehto since the 1970's have revolutionized our understanding of the relative chronology of prehistoric contacts between Uralic and Indo-European languages. Secondly, the 20th century practice of equating language, archaeological culture and genetic ("racial") features in the past has proven to be very problematic. Instead of Sabaliauskas' Neolithic dating, the Bronze Age seems a more likely context for the Baltic-Finnic contacts.

Įteikta 2014 m. spalio 26 d.

SANTERI JUNTILA

Helsinki universiteto

Suomių kalbos, finų-ugrų ir skandinavų kalbų ir literatūrų institutas

Lepiku 8-4, 51007 Tartu, Estija

santeri.junttila@helsinki.fi

HARALD BICHLMEIER

Sächsische Akademie der Wissenschaften
Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

Wissenschaftliche Forschungsrichtungen: alteuropäische Hydronymie, indogermanische, keltische, germanische Etymologie, historische Phonologie und Morphologie, Mykenisch, altindoiranische Syntax.

VÁCLAV BLAŽEK

Masaryk University

Wissenschaftliche Forschungsrichtungen: alteuropäische Hydronymie; indogermanische, keltische, baltische, slawische und tocharische Etymologie; historische Phonologie & Stammbildung, semantische Typologie.

ELBE – ZU DEN QUELLEN EINES HYDRONYMS*

Elbè: apie vieno hidronimo ištakas

ANNOTATION

Der Artikel beleuchtet das Hydronym *Albis/Elbe/Labe* aus verschiedenen Blickwinkeln: aus dem der Geographie, aus dem der historischen Beleglage und aus dem der diachronischen Phonologie und Morphologie, besonders der Wortbildung. Die etymologischen Vorschläge, die im Kontext der germanischen, der keltischen sowie der so genannten 'alteuropäischen Hydronymie' geboten wurden, werden im Hinblick auf ihre semantische Motivation im Lichte der semantischen Typologie von Gewässernamen bewertet.

* Die Verfasser danken den beiden anonymen Rezensenten des Beitrags für diverse nützliche Hinweise bezüglich des Inhalts wie auch bezüglich übersehener Literatur.

SCHLÜSSELWÖRTER: Hydronym, historische Phonologie, historische Morphologie, Wortbildung, Etymologie, semantische Typologie, slawische Hydronymie, germanische Hydronymie, keltische Hydronymie, alteuropäische Hydronymie, Caland-Wackernagel'sches Suffixsystem.

KEYWORDS: Hydronym, historical phonetics, historical morphology, word formation, etymology, semantic typology, Slavic hydronymy, Germanic hydronymy, Celtic hydronymy, Old European hydronymy, suffix system of Caland and Wackernagel.

ANNOTATION

In the article the hydronym *Albis/Elbe/Labe* is studied from various points of view: geography, historical documentation, diachronic phonetics and morphology, especially word formation. The etymological attempts in the context of Germanic, Celtic and so-called 'Old European' hydronyms are evaluated with respect to their semantic motivation in the light of semantic typology.

1. GEOGRAFISCHE ANGABEN

Die Elbe entspringt im Riesengebirge/Krkonoše auf der sog. *Labská louka* (wörtlich „Elbwiese“) in einer Seehöhe von 1.386 bzw. 1.387 m, etwa einen Kilometer südwestlich des Berges Violík. Sie mündet in die Nordsee zwischen den Städten Cuxhaven und Friedrichskoog in einem etwa 100 km langen und 2,5 bis 15 km breiten Mündungstrichter. Sie entwässert ein Gebiet von 144.055 bzw. 148.286 km², ihre Länge beträgt 1.096 km (nach anderen Angaben 1.154 oder 1.165 km [abhängig davon, wo die eigentliche Mündung lokalisiert wird]). Der Verband von Elbe und Moldau mit der Quelle im Böhmerwald¹ ist sogar 1.245 bzw. 1.329 km lang, denn die Moldau allein hat schon eine Länge von 430 bzw. 433 bzw. 440 km, während die Elbe bis zum Zusammenfluss mit der Moldau nur 255 km misst.

2. MODERNE BENENNUNGEN DER ELBE

Die Bezeichnungen in den modernen Sprachen lauten: nhd., ndl., engl., schwed., finn. *Elbe*, dän. *Elben* (einschl. des postponierten Artikels), ndd. *Elv*, katal., span., port., ital., rumän., ungar. *Elba*, russ. *El'ba*, obsorb. *Łobjo*, ndsorb. *Łobje*, poln. *Laba*.

3. HISTORISCHE DOKUMENTATION
DES HYDRONYMS

Das Hydronym ist ab dem 1. Jh. n. Chr. bezeugt (nachfolgend Belege in Auswahl)²:

¹ Ins bayerisch-böhmische Grenzgebiet verortet die Quelle der Elbe Tacitus am Ende des 1. Jh.s n. Chr. (vgl. Anm. 7). Erst Dio Cassius, vor dem Jahr 229 n. Chr. Proconsul in Pannonien, lokalisierte die Quelle der Elbe im Vandalengebirge, d.h. im Riesengebirge (vgl. Anm. 9).

² Vgl. etwa schon Pape/Benseler 1863–1870: I, 53; Udolph 1990b: 89–98.

18 n. Chr. Ἄλβις³ [Strabo VII, 292];

30 n. Chr. *Albis*⁴ [Velleius Paterculus II, 106.2];

44 n. Chr. *Albis*⁵ [Mela III, 30–31]; 61–65 n. Chr. *Albis*⁶ [Lucanus, *Pharsalia* II, 52];

77 n. Chr. *Albis*⁷ [Plinius IV, 100];

³ Διέχει δὲ τοῦ Ἄλβιος ὁ Ῥῆνος περὶ τρισχιλίους σταδίου, εἴ τις εὐθὺ ποροῦσας εἶχε (v.l. ἔχει) τὰς ὁδοῦς· νυνὶ δὲ διὰ σκολιᾶς καὶ ἐλώδους καὶ δρυμῶν κυκλοπορεῖν ἀνάγκη. „Von der Elbe ist der Rhein rund dreitausend Stadien entfernt, vorausgesetzt, man hätte gerade Straßen zur Verfügung; in Wirklichkeit muss man durch das krause, sumpfige und waldige Land viele Umwege machen müssen.“ (Radt 2003: 240f.).

⁴ *Fracti Langobardi, gens etiam Germana feritate ferocior; denique quod numquam antea spe conceptum, nedum opere temptatum erat, ad quadringentesimum miliarium a Rheno usque ad flumen Albin, qui Semnonum Hermundurorumque fines praeterfluit, Romanus cum signis perductus exercitus. Et eadem mira felicitate et cura ducis, temporum quoque observantia, classis, quae Oceani circumnavigaverat sinus, ab inaudito atque incognito ante mari flumine Albi subiecta, cum plurimarum gentium victoria parta cum abundantissima rerum omnium copia exercitui Caesarique se iunxit.* <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Velleius_Paterculus/2D*.html>

„Die Langobarden waren zerschlagen, ein Stamm, der noch wilder war als die wilden Germanen; und schließlich geschah, woran niemand jemals zuvor gedacht hätte, noch dass irgendjemand es zuvor versucht hätte, dass ein römisches Heer mit Feldzeichen bis zum 40. Meilenstein vom Rhein zum Elbstrom geführt wurde, der die Territorien der Semnonen und der Hermunduren durchfließt. Und aufgrund desselben wundersamen Glücks und der Sorgfalt des Anführers und auch aufgrund der (sorgsam) Beachtung der (Jahres-)Zeiten vereinigte sich eine Flotte, die die Buchten des Ozeans durchschiffte hatte und über ein völlig unbekanntes Meer kommend den Elbstrom hinabgefahren war, nachdem es den Sieg über eine Reihe von Völkern errungen hatte und mit einer unermesslichen Menge an allen Gütern, mit dem Heer Caesars.“

⁵ *Montium altissimi Taunus et Retico, nisi quorum nomina vix est eloqui ore Romano. Amnium in alias gentes exeuntium Danuvius et Rhodanus, in Rhenum Moenis et Lupia, in oceanum Amissis, Visurgis et Albis clarissimi. Super Albin Codanus ingens sinus magnis parvisque insulis refertus est.* [<http://www.thelatinlibrary.com/pomponius3.html>]

„Von den Bergen sind die höchsten Taunus und Retico, wenn man einmal die weglässt, die ein römischer Mund kaum aussprechen kann. Von den Flüssen, die zu anderen Völkern fließen, sind Donau und Rhône am berühmtesten, von denen, die in den Rhein fließen, Main und Lippe, von denen, die in den Ozean fließen, Ems, Weser und Elbe. Jenseits/nördlich der Elbe, so wird berichtet, soll es eine gewaltige Bucht (namens) Codanus mit großen und kleinen Inseln geben.“

⁶ *Fundat ab extremo flavos Aquilone Suevos Albis, et indomitum Rheni caput.* „Die Elbe fließt vom äußersten Norden zu den blonden Sueven, und unbezwingbar ist das Haupt /der Oberlauf des Rheins.“

⁷ *Amnes clari in oceanum defluunt Guthalus, Visculus sive Vistla, Albis, Visurgis, Amisis, Rhenus, Mosa.* „Die folgenden berühmten Flüsse münden in den Ozean: Guthalus (heute der Pregel oder vielleicht die Oder), Visculus oder Vistla (Weichsel), Albis (Elbe), Visurgis (Weser), Amisis (Ems), Rhenus (Rhein), Mosa (Meuse).“ – Aus der Reihenfolge der Flüsse geht hervor, dass Plinius den Fluss *Guthalus* östlich der Weichsel lokalisierte; es könnte sich also um den Pregel handeln, vielleicht um die Memel / den Nemunas. Nach Solin [20] floss der Fluss *Guthalus* westlich der Weichsel/Wisła, also handelt es sich vielleicht am ehesten um die Oder. P. J. Šafárik (1862: 539f., Anm. 41) äußert den attraktiven Gedanken, dass dieses Hydronym dem skandinavischen Hydronym *Göta-Älv* = *Gothelba* bei Adam von Bremen entspreche. Dann wäre die Ausgangsform ein lateinisches Maskulinum**Gut-albus*, d.h. ‘gotischer Albus’.

- 98 n. Chr. *Albis*⁸ [Tacitus, *Germania* 41; Ann. I,59 u.ö.];
 ca. 150 n. Chr. Ἄλβις⁹ [Ptolemaios II, 11, 1–2];
 ca. 200 n. Chr. τοῦ Ἀλβίου¹⁰ [Cassius Dio LV 1,2];
 ca. 200 n. Chr. τὸν Ἀλβίαν [Cassius Dio LV 10a,2];
 ca. 200 n. Chr. τοῦ Ἀλβιδος [Cassius Dio LV 1,28];
 ca. 300 *Alba* [Mamertin. Senet. Maximiani 10,4];
 ca. 300 *ad Germanicum Albam* (v.l. *album*) [Paneg. Constantino Aug. 21,5];¹¹

⁸ *In Hermunduris Albis oritur, flumen inclutum et notum olim, nunc tamen auditur* „Im Land der Hermunduren entspringt die Elbe, ein berühmter und einst bekannter Fluss, nun hört man selten von ihm“ [*Germania* 41].

⁹ 1. Τῆς Γερμανίας τὴν μὲν δυσμικὴν πλευρὰν ἀφορίζει ὁ Ῥῆνος ποταμὸς, τὴν δὲ ἀρκτικὴν ὁ Γερμανικὸς Ὠκεανός, ἧς ἡ περιγραφή ἔχει οὕτως. Μετὰ τὰς τοῦ Ῥῆνου (ποταμοῦ) ἐκβολάς, ...

Οὐίδρου ποταμοῦ ἐκβολαί	κη° L' (κζ° L')	νδ° γ'
Μαναρμανίς (Μαραρμανίς) λιμὴν	κη°	νδ° Lδ' (δ')
Ἄμισίου ποταμοῦ ἐκβολαί	κθ°	νε°
αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ	λβ°	νβ°
Οὐίσουργιος (Οὐίσουργός) ποταμοῦ ἐκβολαί	λα°	νε° δ' (νε°)
αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ	λδ°	νβ° L'
Ἄλβιος (Λάβιος) ποταμοῦ ἐκβολαί	λα°	νς° δ'
αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ	λθ°	ν°

2. Κιμβρικήs Χερσονήσου

ἢ μετὰ τὸν Ἄλβιν ἐξοχή

λβ°

νς° Lγ'

„1. Die westliche Seite Germaniens begrenzt der Rhein, die nördliche Seite aber der Germanische Ozean / die Nord- und Ostsee, sie hat folgende Beschreibung:

Nach der [östlichen] Rheinmündung; ...

Vidrús-Mündung	28° 30' (27° 30')	54° 20'
Manarmanis-(Mararmanis-)Hafen	28°	54° 45'(15')
Amisia-/Ems-Mündung	29°	55°
Quellen des Flusses	32°	52°
Visurgis-/Weser-Mündung	31°	55° 15' (55°)
Quellen des Flusses	34°	52° 30'
Albis-/Elbe-Mündung	31°	56° 15'
Quellen des Flusses	39°	50°

2. Auf der Kimbrischen Halbinsel/Dänemark:

Landspitze nördlich der Elbe

32°

56° 50''

(Stückelberger/Graßhoff 2006: 220–223).

¹⁰ *κάν τεύθεν πρὸς τε τὴν Χερουσιίδα μετέστη, καὶ τὸν Οὐίσουργον διαβάs ἦλασε μέχρι τοῦ Ἀλβίου, πάντα πορθῶν. ἐκείνον γάρ ῥεῖ δὲ ἐκ τῶν Οὐανδαλικῶν ὄρων, καὶ ἐs τὸν ὠκεανὸν τὸν προσάρκτιον πολλῶ μεγέθει. ἐπεχείρησε μὲν περαιωθῆναι, οὐκ ἠδυνήθη δέ, ἀλλὰ τρώπαια στήσας ἀνεχώρησε* „Von dort zog er [Drusus] weiter zum Land der Cherusker, überschritt die Weser und drang bis zur Elbe vor, wobei er unterwegs alles zerstörte. Jene [die Elbe] entspringt in den Vandalenbergen und mündet als mächtiger Strom in den Nördlichen Ozean. Er unternahm es, diesen Fluss zu überqueren, aber als dies nicht gelang, stellte er Tropaia auf und zog sich zurück.“ <<http://zocher-regel.gmxhome.de/ArbaloSchlacht/CassiusDioDrususTod.html>>

¹¹ Vgl. zum Zitat Udolph (1990b: 90), der dies als „Rasch 5“ zitiert, wobei wiederum „Rasch“ im Literaturverzeichnis nicht auftaucht. Gemeint ist wohl die Dissertation Gerhard Raschs, in deren gedruckter Version (Rasch 2005[1950]) befindet sich die Aufstellung auf S. 12.

5. Jh. *Alba* [Solin XX 2];
ca. 700 *Albis* [Geograph von Ravenna IV, 18];
786 *ab Albia fluvio* [Hamburgisches Urkundenbuch I 3];
805 *Albia* [Chronicon Moissiacense; MMFH I: 58];
9. Jh. *Ælfe muþa* [Orosius] u.a.;¹²
um das Jahr 1120 benutzte der Chronist Kosmas von Prag nebeneinander die latinisierten Formen *Alb*, *Albe*, *Albye*, auch *Albia*, und die einheimische Form *Labe*, die mit der Form *Albea* abwechselte;¹³
die mittelhochdeutsche Form des Hydronyms war bereits *Elbe*;
aus den altenglischen Dokumenten sind die Formen *Ielf*, *Ælf*¹⁴ bezeugt.

4. ETYMOLOGIE

Die bisherigen Überlegungen über den Ursprung des Hydronyms lassen sich nach der sprachlichen Bestimmung der mutmaßlichen Quelle in drei Gruppen zusammenfassen:

4.1. Germanisch

Holder (1896: 85) und Schwarz (1931: 28; 1961: 48) ordneten den Namen der Elbe unter den Hydronymen germanischen Ursprungs ein. Dies geschah im Hinblick auf aisl. *elfr*, nisl. *elfur*, fär. *elvar/elfa*, norw. *elv* > dän. *elv*, schwed. *älv* ‘Fluss’, schwed. dial. *älv* ‘vertieftes Flussbett’, *älve* ‘steiles Flussufer’, mnd. *elve* ‘Flussbett’.¹⁵

Aber schon in den Scholien zum Werk Adams von Bremen aus dem 11. Jh. (IV, 21; vgl. Udolph 1994: 857–859) taucht eine rationale Erklärung auf, die von einem Wandel des Propriums in ein Appellativum ausgeht:

Gothelba [heute *Göta-Älv*] *fluvius a Nordmannis Gothiam separat, magnitudine non impar est Albiae Saxonum, unde ille nomen sortitur*

„Der Fluss *Gothelba* trennt die *Gothia* von den Nordmännern. Ihrer Größe nach ist sie der *Elbe* der Sachsen nicht unähnlich, von der auch jener Name stammt.“

Eine ähnliche Entwicklung hat auch das Hydronym *Wisła* durchgemacht, das sich in südpoln. dial. *wisła* ‘Überschwemmung, (Frühlings-)Hochwasser’, kaschub.

¹² Vgl. ausführlicher dazu Udolph 1990b: 89f.

¹³ Vgl. Bretholz 1923: 6, 39, 49, 56, 93, 206, 218.

¹⁴ Vgl. de Vries 1962: 100.

¹⁵ Vgl. de Vries 1962: 100; Magnússon 1995: 151; Bjorvand/Lindeman 2007: 223; Kroonen 2013: 20: **albī-* f.

ujislo ‘Flusslauf, Bach’¹⁶ wandelte, oder das Hydronym *Dunaj* (‘Donau’), das zu ukrain. *dunáj* ‘Überschwemmung, große Menge an Wasser’, russ. dial. ‘Bachlauf, der aus der Erde herauskommt’ wurde.¹⁷

Etwas ähnliches ist etwa auch aus der Transformation des Namens Karls d. Gr. in das gemeinslawische Appellativum **karlb* ‘König’ bekannt.¹⁸ Als ein indirektes Argument gegen den germanischen Ursprung führt J. Udolph (1994: 857) die Überlegung an, dass es schon verwunderlich wäre, wenn ein derart großer und bedeutender Fluss einen jüngeren Namen trüge als seine Zuflüsse, für die regelmäßig ein vorgermanischer Ursprung angenommen wird, wie etwa im Falle der Namen von Iser/Jizera und Eger/Ohře in Böhmen oder von Saale, Ilm, Seeve, Bille, Oste und anderen in Deutschland.

4.2. Keltisch

In der tschechischen historischen und archäologischen Literatur findet sich immer wieder die Behauptung, dass vorgermanische Hydronyme wie *Elbe/Labe*, *Eger/Ohře*, *Iser/Jizera*¹⁹ etc. keltischen Ursprungs seien.²⁰ Aber keiner dieser Namen trägt Züge, die ausschließlich für die keltischen Sprachen charakteristisch wären. Ähnliche Flussnamen tauchen nicht nur in vormalig keltisch besiedelten Gebieten auf, wie z.B.

Alba (ein küstennaher Bach in Spanien [Plinius 3, 22]);

Aube (Zufluss der Seine: 877 *Alba*, beim Geographen von Ravenna *Albis*);

Aubetin (Zufluss Grand-Morin: 632 *Alba*);

Albe (Zufluss der Saar: 1200 *Alba*);

Alb (Zufluss des Rheins bei Karlsruhe: 890 *Alpa-gowe*) etc.;²¹

möglicherweise auch der ostslowakische Flussname *Laborec* (Zufluss der Latorice: 1150 *Loborcy*, 1254 *Laborch*)²²;

aber auch weit jenseits der Grenzen jenes Siedelgebiets, z.B. gr. Ἀλφειός (Flüsse in Arkadien, der Elis und in Bithynien);

¹⁶ Vgl. Udolph 1990a: 309.

¹⁷ Vgl. ĚSSJa V, 156f.

¹⁸ Vgl. Berneker 1924: 572f.; ESJS 357.

¹⁹ Vgl. zu diesen Flussnamen Bichlmeier 2013: 425.

²⁰ Vgl. z.B. Dobiáš 1964: 31; Drda/Rybová 1998: 11.

²¹ Vgl. Krahe 1964: 52f.

²² Vgl. Lutterer/Majtán/Šrámek 1982: 170.

Albula (ein anderer Name des Tiber und ein Fluss bei Tibur – beide in Latium);
Göta-Älv, Klar-Älv, Ljusne-Älv, Vindel-Älv u.a. Flüsse in Skandinavien.

Die Bedeutung ‘weiß(er Fluss)’, die dem Hydronym *Albis* zugesprochen wird, hat ebenfalls keine direkte Stütze in den keltischen Sprachen. Man kann lediglich Ableitungen finden, die von der primären Bedeutung ‘weiß’ oder ‘hell’ ausgehen. Diese haben die zunächst nichtschriftsprachlichen romanischen Dialekte bzw. Sprachen aus gallischen Dialekten übernommen: **albēna* > schweiz.-frz. *orbeina*, Val Soana (Piemont) *albenā*, rätorom. obwald. *amblana* u.a. ‘Schneehuhn’,²³ **albūka* > okzit. (Dauphiné) *obūzo* ‘weiße Waldrebe’ / ‘*Clematis vitalba*’,²⁴ *neben* **albūka* > okzit. (Morvand) *obū*, (Rouergue) *aubūgo* ‘weiße, mergelhaltige Erde’.²⁵

Mit dem Namen *Albion* bezeichneten die antiken Autoren Britannien, z.B. in den 70er Jahren des 1. Jh.s. n. Chr. Plinius [4, 102]:

Albion ipsi [Britanniae insulae] nomen fuit, cum Britanniae vocarentur omnes, de quibus mox paulo dicemus.

„Früher hieß sie [die Insel Britannien] Albion, während nun alle [Inseln], über die wir gleich noch ein wenig sprechen wollen, Britannien genannt werden.“

Desselben Ursprungs ist die altirische Bezeichnung Britanniens und später auch Schottlands, *Albu*. Beide Toponyme, *Albion* und air. *Albu*, lassen sich von einer keltischen Vorform **albijōn-* herleiten, aus der auch kymr. *elfydd* ‘Welt’ stammt.²⁶ Und offensichtlich gehört hierher auch das Kompositionsvorderglied gallischer Personennamen des Typs *Albio-rix* ‘Welt-König’ (vom gallischen Gott, der dem römischen Mars entspricht; vgl. CIL XII, 1300). Einen Zusammenhang mit ‘weiß, hell’, den lat. *albus* unmittelbar transportiert, sieht z.B. Holder (1896: 83f.) in den charakteristischen Kreidefelsen am Südufer der britischen Hauptinsel.²⁷ Die kymrische und offenbar auch gallische Bezeichnung für ‘Welt’ hat ein Analogon in gemeinslaw. **světo* ‘hell, Welt’.²⁸

²³ Vgl. REW Nr. 319b.

²⁴ Vgl. REW Nr. 324a.

²⁵ Vgl. REW Nr. 325.

²⁶ Vgl. Meid 1990; EDPC 29.

²⁷ Stüber 1998: 101f. trennt indes (im Gefolge von Hamp 1989: 109f.) urkelt. **albijōn-* ‘Welt’ von lat. *albus* etc., gibt aber (ebensowenig wie Hamp) eine Etymologie im eigentlichen Sinne bzw. eine für die dem keltischen Lexem zugrundeliegende Wurzel anzusetzende Grundbedeutung an. Die ebenda erwogene vor- bzw. nichtindogermanische Herleitung des Worts erscheint etwas an den Haaren herbeigezogen.

²⁸ Vgl. IEW 30; ESJS 908–910.

4.3. Alteuropäisch

Auf Grundlage des mehr oder weniger allgemeinen Auftretens von Hydronymen einer bestimmten Struktur, die besonders auf dem europäischen Kontinent verbreitet sind, wurde die Hypothese der sog. ‘alteuropäischen Hydronymie’ formuliert. Ihr Begründer, Hans Krahe, und seine Nachfolger, Wolfgang P. Schmid, Jürgen Udolph u.a., gehen davon aus, dass es sich um ein Erbe der ersten Migrationswelle handelt, die die indogermanische(n) Sprache(n) nach Europa gebracht hat. Es handelte sich dabei aber nicht mehr um die nicht differenzierte Ursprache, aber doch irgendwie um ihren Hauptstrom, der nach der Abspaltung des anatolischen, tocharischen, indoiranischen, armenischen und griechischen Zweigs übrig geblieben war. Die Derivationsuffixe, mit denen die hydronymischen Wortbasen erweitert werden, sind klar indogermanisch, wie auch die hydronymische Wurzel späturidg. **alb^h*- < uridg. **h₂el-b^h*-, auf der der Name der Elbe/Labe ebenso beruht wie zahlreiche weitere europäische Hydronyme:²⁹

-ā	-ī/-īā	-nā	-rā	-lā	-(V)nt(i)ā
<i>Alba_E</i> (1. Jh.) [Plin. 3, 22]	<i>Albis</i> (1. Jh.) > <i>Elbe_D</i> & <i>Labě_{CZ}</i>	<i>Albina</i> (777) > <i>Alm_A</i>	<i>Alvra_{CH}</i>	<i>Albula</i> = <i>Tiber_I</i> [Verg. <i>Aen.</i> 8,332]	<i>Albenta</i> (16. Jh.) > <i>Eĭbentas_{LT}</i>
<i>Alba</i> (632) > <i>Aubetin_F</i>			<i>Elber_N</i>	<i>Albula</i> [Plin. 3,110] > <i>Fiume dell'Albero_I</i>	<i>Labenza</i> (864) > <i>Lafnitz_A</i>
<i>Alba</i> (817) > <i>Alf_D</i>			<i>Albuera_E</i>		<i>Alfenz_A</i>
<i>Alba</i> (877) > <i>Aube_F</i>					<i>Aubance_F</i>
<i>Alba</i> (986) > <i>Alb_D</i>					<i>Ulounda_{No}</i>
<i>Alba</i> (1095) > <i>Alp_{CH}</i>					

ABKÜRZUNGEN: A Österreich; CH Schweiz; CZ Tschechische Republik; D Deutschland; E Spanien; F Frankreich; I Italien; LT Litauen; No Norwegen.

Im Allgemeinen geht es hierbei um Ableitungssuffixe, die in der Mehrzahl der indogermanischen Sprachzweige produktiv waren und für die Grundsprache zu rekonstruieren sind. Es bleibt nun noch, den Ursprung und die Bedeutung der hydronymischen Basis späturidg. **alb^h*- zu bestimmen.

²⁹ Vgl. Krahe 1953: 40–42; Krahe 1964: 52f., 76, 101f.; Tab. 1 zwischen S. 63 und 64.

4.3.1. Krahe (1964: 52f.) meinte, dass es um die Bezeichnung der ‘weißen’ oder ‘hellen’ Farbe des Wassers eines bestimmten Flusses oder einer bestimmten Landschaft(sformation), durch die ein Gewässer fließt, gehe. Er stütze sich dabei auf Daten besonders des italischen Zweigs der indogermanischen Sprachfamilie: lat. *albus* ‘weiß’ mit den Ableitungen lat. *alburnus* ‘weißlich’, *albarus* ‘Weißpappel’,³⁰ umbr. Akk. Pl. n. **alfu**, Abl. Pl. n. *alfer* ‘weiß’.³¹ Die Bedeutung ‘weiß’ bewahren auch die jüngeren griechischen Glossen ἀλφούς · λευκούς³² und ἀλωφούς · λευκούς,³³ die um 500 n. Chr. der alexandrinische Lexikograph Hesych bezeugt. Älter ist gr. ἀλφός ‘weißer Ausschlag o.ä. bei Lepra’; dieses Wort kannte bereits Hesiod ca. 700 v. Chr.³⁴

Wahrscheinlich verfügten verwandte Formen in anderen indogermanischen Sprachen bereits nicht mehr über die Möglichkeit des direkten Rückgriffs auf das ursprüngliche Appellativum: urgerm. **alb-it-/ut-* > anord. *elptr* und *qlpt*, später auch *álpt*, nisl. *álft*, ae. (Kent) *ælbitu*, (Wessex) *iel fetu*, später *ylfet(t)e*, ahd. *elbiz*, Var. *albiz*, *alpiz*, *aluiz* etc. ‘Schwan’, aber nndl. *alft*, *elft* ‘Else (Alosa Alosa)’;³⁵ gemeinslaw. **olb-ǣdb/-ǣdb* > bulg. *lébed*, mak. *labeled/lebed*, serb.-kroat. *lābūd*, slowen. *labód*, slowak., tschech. *labuř*, poln. *łabędź*, kaschub. *łabądz*, wruss. *lébedz*, ukrain. *lébid*, russ. *lébed* ‘dss.’.³⁶

Die hypothetische Wurzel urgerm. **alb-* mit der Bedeutung ‘weiß, von heller Farbe’ konnte auch die Entstehung solcher Wörter wie nhd. dial. *Alben* ‘kalkhaltiger Sand unter fruchtbarer Erde’, schwed. dial. *alf* ‘dss.’ motivieren.

Verwandt sind weiters wohl alb. *elb* ‘Gerste’ (~ gr. ἄλφι ‘Gerstenmehl oder -grauen’) und heth. *alpa-* ‘Wolke’ mit regulärem Verlust des Laryngals **h₂-* im Anlaut in der Ablautvariante **h₂olb^ho-*.³⁷

4.3.2. Auch die ‘alteuropäische’ Hypothese durchläuft eine Entwicklung. Die jüngere Generation ihrer Vertreter mit W. P. Schmid und Jürgen Udolph an der Spitze bevorzugt eine ‚hydrologischere‘ Etymologie des Hydronyms *Elbe/Albis/Labe*. Es wird angenommen, dass Hydronyme des Typs **Al^o*, **Alb^{(h)o}*, **Ald^{(h)o}*,

³⁰ Vgl. REW Nrr. 318, 329a.

³¹ Vgl. Untermann 2000: 79f.; EDL 32.

³² Vgl. Latte 1953: 117.

³³ Vgl. Latte 1953: 119.

³⁴ Vgl. LfgrE I, 591.

³⁵ Vgl. EWA II, 1032–1036.

³⁶ Vgl. Vasmer 1986–1987: II, 470f.; ÉSSJa VI, 19; 32, 50f.; EDPS 365.

³⁷ Vgl. IEW 30f.; EDHIL 169; EDG 77f.; Bichlmeier 2012: 388f.

**Alm^o*, **Aln^o*, **Al(V)nt^o*, **Als^o*, **Alist^o* alle letztlich desselben Ursprungs sind, d.h. auf dieselbe urindogermanische Wurzel zurückgehen.³⁸ Die Frage der Herkunft des labialen Elements nach dieser Wurzel (sei es nun eine Wurzelerweiterung oder ein Suffix) wurde von diesen beiden Forschern nicht ernsthaft gestellt und folglich auch nicht zufriedenstellend gelöst (siehe dazu unten). Als Ausgangspunkt sehen sie die Verbalwurzel (ur)idg. **el-/ol-* ‘fließen’.³⁹ Der Ablaut **e- : *o-* impliziert dabei nach heutiger Auffassung der Indogermanistik einen anlautenden Laryngal **h₁-*. Es dürfte also nach aktueller Lehrmeinung die Wurzel uridg. **h₁elh₂-* ‘wohin treiben’ (LIV² 235) vorliegen, die mithin eine Bedeutung hat, die recht problemlos Namen von Flüssen mit (schnell) fließendem Wasser motivieren kann.

Schwieriger zu erklären ist das anlautende *a-* anstelle von zu erwartendem *e-* oder *o-* in Sprachen, in denen späturidg. **a* und **o* nicht zusammenfielen (wie im Baltischen, Slawischen, Germanischen), also im Keltischen, und Italischen (sowie dem zur Kontrolle beizuziehenden Griechischen. P. Schrijver (1991: 65–73) zeigte, dass die Folgen **h₁R₀C-* und **h₂R₀C-* sich in den italischen Sprachen wahrscheinlich in gleicher Weise zu **aRC-* entwickelten. Im Keltischen kann eine parallele Entwicklung zumindest für die Mehrzahl der Fälle angenommen werden,⁴⁰ allerdings gilt die Regel nicht, wenn nach **-l-* ein Vokal folgte. Am einfachsten bleibt folglich die Annahme zweier verschiedener ursprünglicher Bewegungsverben, die sich zumindest im anlautenden Laryngal unterschieden. Diese liegen auch in dem schon erwähnten uridg. **h₁elh₂-* ‘wohin treiben’ (LIV² 235) neben uridg. **h₂elh₂-* ‘ziellos gehen’ (IEW 27f.; LIV² 264) durchaus vor, wobei hinsichtlich der Bedeutung die erste Wurzel eher für rasch fließende, die zweite eher für langsamere, vielleicht für mäandrierende Wasserläufe in Frage kommt. Ein solcher mäandrierender Wasserlauf war auch über weite Strecken noch im 19. Jh. die Elbe, bevor entsprechende bauliche Veränderungen an ihr vorgenommen wurden.

Diese Lösung impliziert freilich die Existenz eines labialen Suffixes und führt zur Notwendigkeit, ein solches Suffix auch erklären zu müssen. Eine befriedigende Lösung dafür hat nun Hyllested (2010: 203–208) vorgelegt, wenn er zeigt, dass

³⁸ So folgt etwa auch Fischer 1996: 65 dem Vorschlag Schmidts 1993: 39f. und setzt mit diesem idg. **alb^hā-* ‘Fluss’ an (wobei völlig unklar bleibt, wie daraus ebenda genanntes aisl. *elfr* entstanden sein soll, wenn kein Umlaut bewirkendes **-i/ī-* im Suffix enthalten ist), während etwa HOS I, 239 neben der traditionelleren Ansicht, dass der Name der Elbe auf einem Adjektiv der Bedeutung ‘weiß’ beruhe auch eine Vorform germ. **alb^hī-* ‘Fluss’ erwägt.

³⁹ Vgl. Schmid 1983: 305f.; ders. 1985: 139; ders. 1986: 100f.

⁴⁰ Vgl. Zair 2012: 29–38.

Suffixe auf der Basis von uridg. **-b^h-* Verbalsubstantive (*Nomina agentis*, *Nomina actionis*, *Nomina rei actae*)⁴¹ gebildet haben können.⁴²

4.3.3. Unabhängig davon, ob man nun die ‘weiße’ oder die ‘mäandrierende’ Etymologie bevorzugt,⁴³ ist es notwendig, den Auslaut des Hydronyms zu klären. Aus Sicht der späturindogermanischen Morphologie zeichnen sich folgende Möglichkeiten ab:⁴⁴

- (a) Ein Abstraktum **alb^hi-* zum Adjektiv **alb^ho-*. Sofern die Bedeutung des Adjektivs ‘weiß, hell’ war, bedeutete das Abstraktum ‘Weiße, Helligkeit’.
- (b) Späturidg. **alb^hi-* als Bestandteil eines nicht erhaltenen, gekürzten Kompositums im Rahmen des Caland-Wackernagelschen Suffixsystems. Hier ist hinzuzufügen, dass eine derartige hydronymische Wurzel späturidg. **alb^h-* auch mit dem weiteren Caland-Wackernagelschen Suffix *-ro-(-rā-)* auftritt: *Elber*, *Alora*, *Albuera* (siehe Tabelle 1).
- (c) Ein hysterodynamischer **-ī-* Stamm (Nom. **-ih₂* : Gen. **-ih₂-ós*); Muster ved. *vr̥kís* ‘Wölfin’, Gen. *vr̥kyàs*, anord. *ylgr* ‘dss.’ (< urgerm. **uulg^wīz*), Gen. *ylgar*.
- (d) Ein proterodynamischer **-ī-* Stamm (Nom. **-ih₂* : Gen. **-īeh₂-s*); Muster ved. *devī* ‘Göttin’, Gen. *devyās*, got. *mawi* ‘Mädchen’ (< urgerm. **maguī*), Gen. *maujos*.
- (e) Einige Adjektive auf späturidg. **-ī(-)* können auch komitative Funktion haben, sofern man ihren Auslaut mit der Endung des Instrumentals **-i-h₁*

⁴¹ Vgl. etwa neben weiteren Farbadjektiven Bildungen wie uridg. **tih₁-b^ho-* > gr. τῖφος ‘stehendes Wasser, Sumpf’ neben uridg. **tih₁-ro-* > lit. *týras* ‘Brei’ oder uridg. **sal-b^ho-* ‘grau, schmutzig’ > ‘Schmutz, Exkrement’ > arm. *alb* ‘Mist, Dung’, heth. **šal-pa-* ‘(Hunde-)Kot’ etc. (vgl. Hyllested 2010: 203–205).

⁴² Hierbei ist anzumerken, dass letztlich für das im Weiteren als **-b^ho-* notierte Suffix sowohl die Erklärung als tatsächliches Suffix in Frage kommt, als auch die Möglichkeit besteht, dass es sich hierbei auf einer älteren Stufe eigentlich um ein Kompositionshinterglied **-b^hh₂o-* zur Wurzel uridg. **b^heh₂-* ‘glänzen, leuchten, scheinen’ (LIV² 68f.) gehandelt haben kann.

⁴³ Des öfteren werden in der Literatur auch beide Lösungen nebeneinander angeführt, ohne eine Entscheidung zu treffen, so etwa in Bily 1996: 160, oder HOS I, 239.

⁴⁴ Vgl. Bichlmeier 2012: 384–388; ebenda 381 werden der Vollständigkeit halber auch die hypothetischen Kandidaten **h₁el-b^h-/*h₁ol-b^h-* ‘rot(braun) seiend’ angeführt, deren Nullstufe uridg. **h₁l-b^h-* sich auf keltischem und wohl auch auf alteuropäischem Boden zu **alb^o* entwickelte. Die Schwäche dieser Erklärung bleibt freilich, dass eine Bildung aus uridg. **h₁el-* ‘rot(braun)’ mit dem Ableitungssuffix **-b^h-* im urindogermanischen Lexikon keine direkte materielle Stütze hat (vgl. IEW 462–464), wenn gleich freilich Ableitungen von einem auch sonst nachweisbaren *n*-Stamm zu dieser Wurzel durchaus existieren, vgl. gr. ἔλαφος ‘Hirsch’ < uridg. **h₁el-ŋ-b^ho-* neben gemeinslaw. **jelenь* < urslaw. **(j)eleni-* < **h₁el-en-* + *-i-*).

der *i*-Stämme verbindet.⁴⁵ Im Prinzip kann auch ved. *devī* ‘Göttin’ ein komitatives Derivat von ved. *devá-* ‘Gott’ darstellen und ursprünglich ‘mit einem Gott zusammen (auftretend)’ o.ä. bedeutet haben.

Nach den Modellen (c) und (d) werden Feminina gebildet, Substantive ebenso wie Adjektive. Im Hinblick auf die Präferenz (indes nicht völlige Dominanz) des Genus femininum in indogermanischen Flussnamen erscheinen diese beiden Modelle als die wahrscheinlichsten Kandidaten. Wenn der Ausgangspunkt westgerm. **Albī*, Gen. **Alb(i)jōz* richtig ist, worauf auch die Resultate der Entlehnungen in den westslawischen Sprachen deuten, dann würde sich die Auswahl auf Modell (d) einengen, also auf das ‘Muster’ *devī*. Dies hat noch ein weiteres attraktives Nebenergebnis: Ein Reihe von Flüssen erfreute sich in verschiedenen indogermanischen Traditionen der Verehrung als Gottheiten. Die Deklination eines solchen Flussnamens, der einen als Gottheit verehrten Fluss bezeichnete, nach dem Muster *devī* ‘Göttin’ muss also keine anachronistische Fiktion sein.

5. ZUR ENTWICKLUNG AUF SLAWISCHEM BODEN

Die Slawen werden mit dem Hydronym *Elbe/Albis* frühestens im 6. Jh. n. Chr. bekannt. Die westslawischen Formen wie polab. *Lābi*, obsorb. *Lobjo*, ndsorb. *Lobje*, atschsch. *Labě*, tschech. *Labe* (n.!)⁴⁶ widerspiegeln dabei nicht, wie lange in der Literatur zu lesen war, eine Ausgangsform gemeinslaw. **Olbbji*, Gen. **Olbbjē*⁴⁷, sondern vielmehr gemeinslaw. **Olb'e* n. (wie gemeinslaw. **pol'e* ‘Feld’, **mor'e* ‘Meer’) lautete. Gemeinslaw. **Olbbji*, Gen. **Olbbjē* wäre eher eine feminine Form gewesen und hätte ebenso wie gemeinslaw. **Olbje* n. zu tschech. **Labí* etc. geführt.⁴⁸ Davon ausgehend kann man spekulieren, ob zur Zeit des Kontakts in den westgermanischen Dialekten der damaligen Bewohner des Stromgebiets der Elbe das Hydronym offenbar die Form westgerm. **Albī*, Gen. **Alb(i)jōz* hatte, also der Deklination nach dem Muster ved. *devī* – s.o. (d) – folgte, oder die Gestalt westgerm. **Albīz*, Gen. **Alb(i)jaz* hatte, also nach dem Muster ved. *vr̥k̥ís* – s.o. (c) – dekliniert wurde. Im Slawischen ist dann freilich in jedem Falle ein paradigmatischer Ausgleich des Nominativs nach der Stammform der anderen Kasus sowie die

⁴⁵ Vgl. Widmer 2005.

⁴⁶ Vgl. Shevelov 1964, 396.

⁴⁷ Vgl. etwa Profous 1949: 472.

⁴⁸ Vgl. Rozwadowski 1948: 170f. mit Anm. 2.

Überführung von ursprünglich femininem in neutrales Genus anzunehmen. Diese kann freilich eher ausgehend von einem Paradigma des Typs (c) aus erfolgt sein, das auf westgerm. **Alb(i)ja-* (→ gemeinslaw. **Olb'e*) aufgebaut war, da ein Paradigma aufbauend auf einem Stamm westgerm. **Alb(i)jō-* f. (mit einem langen 'Themavokal') wohl eher zu gemeinslaw. **Olb'a-* f. bzw. **Olbja-* f. geführt hätte, woraus die bezeugten neutralen Formen der westslawischen Sprachen schwerer zu erklären sind. Zur Übernahme muss es noch vor dem Beginn der Umlautprozesse im westgermanischen Dialektkontinuum gekommen sein. Nach der slawischen Liquidametathese in der Gruppe **oRT*, die ungefähr in die Zeit von 750–850 n. Chr. zu datieren ist,⁴⁹ also noch vor dem Zerfall des westslawischen Zweigs um 900 n. Chr.,⁵⁰ erlangte das Hydronym auf westslawischem Boden die Form **Lab'e*, die aufgrund ihrer phonologischen Gestalt das neutrale Genus erhielt.⁵¹ Innerhalb der tschechischen (und auch sonst der slawischen) Flussnamenlandschaft steht der Name mit diesem Genus recht isoliert. Zumindest anfänglich könnte der Name freilich noch feminines Genus gehabt haben, nachweisen lässt es sich nicht. Der Übergang dürfte zwar aufgrund der Endungsgleichheit passiert sein, da atschech. -ě > tschech. -e eben sowohl in neutralen wie in femininen Deklinationsparadigmen auftritt, aber die Analogie, nach der der Übertritt erfolgt sein müsste, bleibt angesichts der sonst fast durchweg femininen Flussnamen völlig im Dunkeln.

Ein wenig abseits steht hier poln. *Laba* < gemeinslaw. **olba-* ← westgerm. **albō-*,⁵² dem offenbar eine movierte Form eines alten *o*-Stamms zugrunde liegt, wie ihn etwa (Identität der Etymologie vorausgesetzt) lat. *albus* 'weiß' zeigt.

6. EIN BLICK AUF DIE SEMANTISCHE TYPOLOGIE

Die Benennung von Wasserläufen nach der Farbe stellt eine sehr frequente semantische Motivation dar, und weiße bzw. helle Farbe erfreut sich hierbei besonderer Beliebtheit.⁵³ In der Tschechischen Republik gehören hierher z.B.

⁴⁹ Vgl. Shevelov 1964: 633f.; Lamprecht 1987: 161–163.

⁵⁰ Vgl. Novotná/Blažek 2007: 201.

⁵¹ Die ältere Ansicht (vgl. Profous 1949: 472; Schwarz 1961: 363), nach der **Labji*, Gen. **Labje* entstanden sei, ist nicht länger haltbar; vgl. dazu auch die oben in Anm. 47 zitierte Literatur.

⁵² Vgl. Rozwadowski 1948: 171f.

⁵³ Betont werden muss hier freilich, dass zumindest, wenn neben einem 'weißen' Fluss auch ein 'schwarzer' Fluss existiert, dies nicht notwendig etwas mit einer Färbung zu tun haben muss, sondern einfach der Differenzierung nahe beieinander gelegener Flüsse bzw. sich irgendwo vereiniger Oberläufe eines

Bílina (84 km), links zur *Elbe/Labe*; *Běluňka* (25 km), links zur *Elbe/Labe*; *Bílá voda* (nach dem Zusammenfluss mit dem *Sloupský potok* entsteht die *Punkva*); nicht weniger als sechs Bäche mit dem Namen *Bělá* (Zuflüsse der *Svitava*, der *Kladská Nisa/Nysa Kłodzka/Glatzer (Schlesischen) Neiße*, der *Jizera/Iser*, der *Divoká Orlice*, der *Hejlovka* und des *Chotovický potok*); drei Gewässer mit dem Namen *Bílý potok* (Zuflüsse der *Bílina*, des *Bezdrovský potok*, der *Svatka*); Quellflüsse größerer Flüsse wie *Bílé Labe/Weißwasser* (linker Zufluss der *Elbe/Labe*), *Bílá Opava/Weiße Oppa* (rechter Zufluss der *Střední Opava*), *Bílá Desná* (rechter Zufluss der *Desná*), *Bílá Ostravice/Weiße Ostrawitza* (nach dem Zusammenfluss mit der *Černá Ostravice/Schwarzen Ostrawitza* entsteht die *Ostravice/Ostrawitza*). Nicht übergangen werden sollten die *Svitava/Zwitwa(wa)* (97 km), links zur *Svatka/Schwarza(ch)*, und die *Světlá* (12 km), rechts zur *Studená Vltava/Kalten Moldau*. Zu den slawischen Hydronymen dieses Ursprungs gehört der längste Flusslauf des russisch-baschkirischen Gewässersystems, die *Belaja* (1430 km), ein Zufluss der Kama. Transparent ist auch die Benennung zweier isländischer Flüsse namens *Hvítá* (185 und 117 km). In Asien ist anzuführen: der westiranische Fluss *Sefid-Rūd* (670 km), der von Süden in das Kaspische Meer mündet; der altindische Flussname *Śvetyā* [RV X,75,6], in vedischer Zeit der Name einer der Zuflüsse des oberen Indus. In Zentralasien geht es z.B. um den uighurischen Fluss *Aksa* (282 km), der einer der Hauptquellflüsse des Flusses Tarim in Nordwestchina ist, und den gleichnamigen Fluss *Aksa* (316 km) in Kasachstan, der den See Balchasch speist. In China ist der längste ‘Weiße Fluss’ der 白河 *Bái Hé* (1329 km), der durch Peking/Beijing fließt, heute *Hǎi Hé* ‘Meeresfluss’ genannt. In Afrika ist neben dem *Weißem Nil* z.B. der westafrikanische Fluss *Bakoye* (560 km) zu nennen, dessen Name in der Sprache Mandingo ‘weißer Fluss’ bedeutet; nach dem Zusammenfluss mit dem Fluss *Bafing* (‘Schwarzer Fluss’) trägt der Fluss den Namen Senegal. In Amerika gehört zu diesen transparenten Hydronymen z.B. der *White River* (265 km), ein Zufluss des Yukon in Alaska; der *Blanco River* (140 km) in Zentraltexas, der in den San Marcos River mündet; der brasilianische *Rio Branco* (1300 km, Einzugsgebiet 195 000 km²), ein Zufluss des Río Negro (2300 km), der wiederum einer der nördlichen Zuflüsse des Amazonas ist. In Ozeanien gehört dazu z.B. der Maoriname *Waima* auf der Nordinsel Neu Seelands und viele weitere.

In den indogermanischen Sprachen findet man mehrere Fälle, in denen sich die Bezeichnung einer Farbe in Namen findet, die sich auf Gewässer bezieht:

nach der Vereinigung größeren Flusses dienen kann, der dann keinen Zusatz mehr im Namen trägt. Vgl. etwa (mit einem anderen Farbenpaar) den *Roten Main* und den *Weißem Main*, die sich zum *Main* vereinigen etc. (vgl. Holzer 1994–1995; 2007: 96).

- (a) Urslaw. **balta-* > gemeinslaw. **bolto-* ‘Sumpf, Matsch’ vs. lit. *báltas* ‘weiß’; vgl. auch poln. dial. *biel*, wruss. *bel’* ‘sumpfige Wiese’ vs. urslaw. **bēla-* > gemeinslaw. **bělv(jb)* ‘weiß’.⁵⁴
- (b) Urkelt. **dubro-* ‘dunkel’ > air. *dobur* ‘Wasser’ entstand offensichtlich aus der Kontamination von urkelt. **dubu-* ‘schwarz’ und **dubno-* ‘tief’ auf der einen Seite und **udro-* ‘Wasser’ auf der anderen Seite.⁵⁵

Die Beispiele langsamerer, mäandrierender Flüsse, deren Unterlauf sich (meist) bei der Namengebung als dominant erwies, sind geringer an Zahl, aber das ist vielleicht auch dadurch bedingt, dass sich solche weniger ausdrucksstarken Hydronyme eines geringeren Interesses seitens der Etymologen erfreuen. Es seien aber wenigstens einige der transparenten slawischen Hydronyme angeführt:

Mda – 101 km, Zufluss der Msta (445 km) in der Novgorodskaja oblast’;

Nemda – 162 km, rechts zur Pižma → Vjatka → Kama → Wolga;

Němda – 146 km, links zur Wolga auf dem Gebiet des ehemaligen Gouvernements Kostroma;

Vasmer (1986–1987: 2, 588) erklärt beide Hydronyme als ein Gegensatzpaar **Mvda* ‘langsamer (Fluss)’ : **Ne-mvda* ‘nicht langsamer (Fluss)’, vgl. russ.-ksl. *izmvđeti* ‘ohnmächtig, schwach werden, *debilitari*’.

Auf westslawischem Gebiet begegnet ein ähnliches Hydronym, aber erweitert um ein *l*-Suffix (vgl. gemeinslaw. **mvdvlv(jb)* > aksl. *mvdlv* ‘ $\nu\omega\theta\rho\acute{\omicron}\varsigma$ ’, d.h. ‘faul, langsam’, tschech. *mdlý* und gemeinslaw. **mvd(b)lbnv(jb)*⁵⁶ (neben **mvdvlv^o* > russ. *médlenyj* ‘langsam’).

Mulde – 147 km, ein linker Zufluss der Elbe/Labe, in die sie bei Dessau mündet. Sie entsteht durch den Zusammenfluss der *Zwickauer Mulde/Cvikovská Modla* (167 km) und der *Freiberger Mulde/Freiberská Modla* (124 km) bei Sermuth (Sachsen).

Modla – ein 27 km langes Flösschen, ein linker Zufluss zur Elbe/Labe, in die sie in Lovosice mündet, d.h. zwischen den Mündungen der Eger/Ohře und der Bílina.

Es sei hinzugefügt, dass es wahrscheinlich um Sorabismen geht, denn *o* ist der reguläre sorbische Reflex von gemeinslaw. **v*, vgl. ndsorb. arch. *módlý* ‘schwach, ohnmächtig, erschöpft; tot’, obsorb. *modlŷ* neben ostndsorb. *medŷ*^{57, 58}

⁵⁴ Vgl. ĚSSJa 2, 79–81 (**bělv(jb)*); 2, 179–181 (**bolto*); ESJS 61 (*bělv*), 65f. (*blato*).

⁵⁵ Vgl. Hamp 1972: 236; EDPC 107f.

⁵⁶ Vgl. Vasmer 1986–1987: 2, 590f.; ĚSSJa 20, 210f.; ESJS 516f.; EDPS 332.

⁵⁷ Vgl. Schuster-Šewc 1983–1996: 939.

⁵⁸ Vgl. zum Weiteren Vondrová/Blažek 2001, 312; Udolph 1986 lehnt die ganze auf ‘langsam’ aufbauende Etymologie dieser slawischen Hydronyme ab und setzt stattdessen für die westslawischen Hydronyme eine Dissimilation aus **mold-l-* vom Verb gemeinslaw. **melti* ‘mahlen’ voraus.

7. ZUSAMMENFASSUNG

Es ist offensichtlich, dass nicht nur aus lautlicher Sicht, sondern auch aus Sicht der semantischen Typologie Etymologien für den Namen der Elbe/Labe denkbar sind, die auf Lexemen für ‘weiß, hell’, ‘langsam’ oder ‘sich schlängeln’ u.ä. basieren. Die einzige Schwäche der letztgenannten besteht darin, dass im appellativischen Wortschatz der indogermanischen Einzelsprachen keine Erweiterung der Wurzelnuridg. $*h_1elh_2-$ und uridg. $*h_2elh_2-$ mit einem labialen Element/Suffix nachzuweisen ist. Vergleicht man diese Etymologien, so geht aus dem Vergleich die auf ‘weiß’ basierende Etymologie als die wahrscheinlichere hervor, ohne dass die anderen beiden aber wirklich ausgeschlossen werden könnten. Die zu bevorzugende Etymologie stützt sich auf den klar definierten Wurzelkomplex uridg. $*h_2el-b^h-$, zeigt wahrscheinlich einen hysterodynamischen (weniger wahrscheinlich einen proterodynamischen) ih_2 -Stamm, der feminine Substantive und Adjektive bildet, und hat semantische Parallelen in zahlreichen ‘weißen’ Flüssen sowie in der Verwendung von Farbbezeichnungen allgemein bei der Benennung von Gewässern.

LITERATURVERZEICHNIS

- Adam Brémský 2009: *Činy biskupů hamburského kostela*. Praha: Argo.
- Berneker Erich 1924: *Slavisches etymologisches Wörterbuch. Erster Band: A–L*. 2. unveränd. Aufl. Heidelberg: Winter.
- Bichlmeier Harald 2012: Anmerkungen zum terminologischen Problem der ‚alteuropäischen Hydronymie‘ samt indogermanistischen Ergänzungen zum Namen der Elbe. – *Beiträge zur Namenforschung, Neue Folge* 47/4, 2012, 365–395.
- Bichlmeier Harald 2013: Analyse und Bewertung der sprachwissenschaftlichen Standards aktueller Forschungen traditioneller Art zur ‚alteuropäischen Hydronymie‘ aus der Perspektive der heutigen Indogermanistik. – *Namenkundliche Informationen* 101/102, 2013, 397–437.
- Billy Pierre-Henri 1993: *Thesaurus Linguae Gallicae*. Hildesheim – Zürich – New York: Olms-Weidmann.
- Bily Inge 1996: *Ortsnamenbuch des Mittelbegebietes*. (Deutsch-slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte 38) Berlin: Akademieverlag.
- Bjorvand Harald / Lindeman Frederik Otto 2007: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Revidert ok utvidet utgave. Oslo: Novus forlag (Instituttet for sammenlignende kulturskning).
- Blažek Václav 2000: Keltové – Germáni – Slované. Lingvistické svědectví o kontinuitě a diskontinuitě osídlení střední Evropy. – *Čeština: univerzália a specifika* 2, ed. Zdeňka Hladká, Petr Karlík. Brno: Masarykova univerzita, 9–30.

- Bretholz Bertold (Hg.) 1923: *Cosmae Pragensis: Chronica Boemorum*. Berlin: Weidmann.
- Cassius Dio Cocceianus: *Historiae Romanae*, ed. by Earnest Cary, Herbert Baldwin Foster. London: Heinemann – New York: Harvard University Press 1914.
- Dobiáš Josef 1964: *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*. Praha: ČSAV.
- Drda Petr / Rybová Alena 1998: *Keltové a Čechy*. Praha: Academia.
- EDG – Beekes Robert with the assistance of Lucien van Beek: *Etymological Dictionary of Greek* (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 10) Leiden–Boston: Brill, 2010.
- EDHIL – Kloekhorst Alwin: *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 5) Leiden – Boston: Brill 2008.
- EDL – de Vaan Michiel: *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 7) Leiden – Boston: Brill 2008.
- EDPC – Matasović Ranko: *An Etymological Dictionary of Proto-Celtic*. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 9) Leiden – Boston 2009.
- EDSIL – Derksen Rick: *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 4) Leiden – Boston 2008.
- ESJS – Havlová, Eva et al.: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. Praha: Academia [bis Fasz. 13], Tribun EU [ab Fasz. 14] 1989ff.
- ËSSJa – Trubačev Oleg N. (Hg.): *Ëtimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov*. Moskva: Nauka 1974ff.
- EWA II – Lloyd Albert L. / Lühr Rosemarie / Springer Otto: *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen*. Band II. Göttingen – Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht 1998.
- Fischer Reinhard 1996: *Brandenburgisches Namenbuch Teil 10: Die Gewässernamen Brandenburgs*. Mitautoren: Elżbieta Foster, Klaus Müller, Gerhard Schlimpert †, Sophie Wauer, Cornelia Willich. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger.
- Hamp Eric P. 1972: Keltic **dubro-* 'water': the story of a lexeme. – Smith M. Estellie (Hg.): *Studies in Linguistics in honor of George L. Trager*. The Hague – Paris: Mouton, 233–237.
- Hamp Eric P. 1989: Miscellaneous notes. – *Bulletin of the Board of Celtic Studies* 36, 107–110.
- Holder Alfred 1896, 1904, 1907: *Alt-celtischer Sprachschatz*, I–III. Leipzig: Teubner.

Holzer Georg 1994–1995: Weiße und schwarze Flüsse. – *Österreichische Namenforschung* 22/23, 35–53.

Holzer Georg 2007: Slavische Gewässernamen in Niederösterreich: ihre Bildung und ihr Verhältnis zu den Geländennamen. – Greule Albrecht, Janka Wolfgang, Prinz Michael (Hgg.): *Gewässernamen in Bayern und Österreich. 3. Kolloquium des Arbeitskreises für bayrisch-österreichische Namenforschung (Regensburg, 27./ 28. Februar 2004)*. (Regensburger Studien zur Namenforschung 1) Regensburg: edition vulpes 2005, 95–109.

Hyllested Adam 2010: PIE *-bh- in verbs and Nouns: Distribution, Function, Origin. – Lühr Rosemarie / Ziegler Sabine (Hgg.): *Protolanguage and Prehistory, Akten der XII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft* (vom 11. bis 15. Oktober 2004 in Krakau) Wiesbaden: Reichert 2009[2010], 202–214.

IEW – Pokorný Julius: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern – München: Francke 1959.

Krahe Hans 1953: Alteuropäische Flußnamen. – *Beiträge zur Namenforschung* 4, 37–53.

Krahe Hans 1964: *Unsere ältesten Flußnamen*. Wiesbaden: Harrassowitz.

EDPG – Kroonen Guus: *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 11) Leiden - Boston: Brill 2013.

Lamprecht Arnošt 1987: *Praslovanština*. Brno: Universita J.E. Purkyně.

Latte Kurt (Hg.) 1953: *Hesychii Alexandrini Lexicon. Volumen I: Α–Δ*. Kopenhagen: Ejnar Munksgaard.

LfgE – Snell Bruno / Meier-Brügger Michael (Hgg.): *Lexikon des frühgriechischen Epos*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1955–2010.

LIV² – *Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*, unter Leitung von Helmut Rix bearb. von Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp, Brigitte Schirmer Zweite, verb. u. erw. Aufl. bearbeitet von Martin Kümmel und Helmut Rix. Wiesbaden: Reichert 2001.

Lutterer Ivan / Majtán Milan / Šrámek Rudolf 1982: *Zeměpisná jména Československa*. Praha: Mladá fronta.

Magnússon Ásgeir Blöndal 1995: *Íslensk orðsifjabók*. 3., verb. Aufl. Reykjavík: Orðabók Háskólans.

(Pomponii) Melae *De Chorographia Libri Tres*, recognovit Carolus Frick. Stuttgart: Teubner 1968.

Meid Wolfgang 1990: Über *Albiōn*, *elfydd*, *Albiorix* und andere Indikatoren eines keltischen Weltbildes. – Ball Martin J. / Fife James / Poppe Erich / Rowland Jenny (Hgg.): *Celtic Linguistics. Ieithyddiarth geltaidd. Readings in the Brythonic Languages. Festschrift for T. Arwyn Watkins*. Amsterdam – Philadelphia: Benjamins, 435–439.

MMFH I – *Magnae Moraviae Fontes Historici I: Annales et Chronicae*, ed. Dagmar Bartoňková et alii. Brno: Masarykova univerzita 2008.

Much Rudolf 1911–1913: *Albis*. – *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, herausgegeben von Johannes Hoops. Strassburg: Trübner, 55f.

<<http://archive.org/stream/reallexikonderg01hoop#page/56/mode/2up>>

Novotná Petra / Blažek Václav 2007: Glottochronology and its application to the Balto-Slavic languages, I. – *Baltistica* 42/2, 2007, 185–210.

Pape Wilhelm 1863–1870: *Handwörterbuch der griechischen Sprache, in vier Bänden. Bd. 3: Wörterbuch der griechischen Eigennamen*. 2 Teile. 3. Aufl., neu bearb. von Gustav Eduard Benseler. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn.

Plinius Caius: *Naturalis Historiae*, III–IV, ed. G. Winkler. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1988.

Pliny the Elder: *The Natural History*, translated by John Bostock & H.T. Riley. London: Taylor & Francis 1855.

Pomponius Mela's *Description of the world*, translated by F.E. Romer. Ann Arbor: The University of Michigan.

<<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015042048507;view=1up;seq=121>>

Profous Antonín 1949: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, II (CH-L). Praha: Česká Akademie věd a umění.

Radt Stefan (Hg.) 2003: *Strabons Geographika, Band 2: Buch V–VIII: Text und Übersetzung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Rasch Gerhard 2005 [Diss. 1950]: *Antike geographische Namen nördlich der Alpen. Mit einem Beitrag von Hermann Reichert: „Germanien in der Sicht des Ptolemaios“*. Hrsgg. von Stefan Zimmer unter Mitwirkung von Hasso Heiland. (RGA-Ergänzungsband 47) Berlin – New York: de Gruyter.

Ravennatis Anonymi *Cosmographia* et Gvidonis *Geographica*, ed. Moritz Pinder et Gustav Parthey. Berlin: Nicolai 1860.

http://books.google.nl/books/about/Ravennatis_Anonymi_Cosmographia_et_Gvido.html?id=mlxRV1Gz1ZkC&redir_esc=y

REW – Meyer-Lübke Wilhelm: *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Winter 1935.

Rozwadowski Jan 1948: *Studia nad nazwami wód słowiańskich. Z mapą. Dzieło pośmiertne*. (Prace Onomastyczne 1) Kraków: Nakładnictwo Polskiej Akademii Umiejętności.

Schmid Wolfgang P. 1983: Das sprachgeschichtliche Problem Alteuropa. – *Sprachwissenschaft* 8, 101–113 [nachgedruckt in Becker Joachim et alii (Hgg.) 1994: *Linguisticae*

Scientiæ Collectanea: Ausgewählte Schriften von Wolfgang P. Schmid. Berlin – New York: de Gruyter, 303–315].

Schmid Wolfgang P. 1985: Das Lateinische und die Alteuropa-Theorie. – *Indogermanische Forschungen* 90, 1985, 29–146.

Schmid Wolfgang P. 1986: Elbe. – *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* Bd. 7, hrsg. von Heinrich Beck, H. Jankuhn, K. Ranket und R. Wenskus. Berlin – New York: de Gruyter, 100f.

Schmid Wolfgang P. 1993: Zur Schichtung der Gewässernamen. – Debus Friedhelm (Hg.) 1993: *Deutsch-slawischer Sprachkontakt im Lichte der Ortsnamen. Mit besonderer Berücksichtigung des Wendlandes*. Neumünster: Karl Wachholtz Verlag, 37–46.

Schuster-Šewc Heinz 1983–1996: *Historisch-etymologisches Wörterbuch des Sorbischen*. Bautzen: Domowina.

Sedláček August 1920: *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*. Praha: Česká akademie věd a umění.

Shevelov George Y. 1964: *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Winter.

Schrijver Peter 1991: *The reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*. (Leiden Studies in Indo-European 2) Amsterdam – Atlanta: Rodopi.

Schwarz Ernst 1931: *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*. München: Oldenbourg.

Schwarz Ernst 1956: *Germanische Stammeskunde*. Heidelberg: Winter.

Schwarz Ernst 1961: *Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle*. 2., durchges., teilweise umgearb. u. erw. Aufl. München: Robert Lerche.

Šafařík Pavel Josef 1862: *Slovanské starožitnosti* I. 2. vyd. upravil Josef Jireček. Praha: Tempský. <http://books.google.nl/books?id=9sVJAAAACAAJ&hl=cs&source=gbs_similarbooks>

Šefčík Ondřej 1997: *Předslovanská toponymie českých zemí*. Brno: unpublizierte Diplomarbeit an der Philosophischen Fakultät der Masaryk-Universität (FF MU).

Šmilauer Vladimír 1970: Labe a jeho rod. – *Zpravodaj místopisné komise ČSAV* XI/3, 1970, 404–407.

Štefáček Stanislav 2008: *Encyklopedie vodních toků Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Baset.

Stüber Karin 1998: *The Historical Morphology of n-Stems in Celtic*: Maynooth: The Department of Old Irish, National University of Ireland.

Stückelberger Alfred / Graßhoff Gerd (Hgg.) 2006: *Ptolemaios: Handbuch der Geographie. Griechisch – Deutsch. Einleitung, Text und Übersetzung, Index*. 1. Teil: *Einleitung und Buch 1–4*; 2. Teil: *Buch 5–8 und Indices*. Basel: Schwabe.

- Stückelberger Alfred / Mittenhuber Florian (Hgg.) 2009: *Ptolemaios: Handbuch der Geographie. Ergänzungsband mit einer Edition des Kanons bedeutender Städte*. Basel: Schwabe.
- Tacitus Cornelius P. 1959: *Germania*, ed. E. Fehle. Heidelberg: Winter.
- Udolph Jürgen 1986: Zum Problem der auf **mǫd-l-* / **mǫd-l-* und **mod-l-* beruhenden slavischen Appellativa und Namen. – *Acta Baltico-Slavica* 17, 1986, 295–307.
- Udolph Jürgen 1990a: *Die Stellung der Gewässernamen Polens innerhalb der alteuropäischen Hydronymie*. (Beiträge zur Namenforschung: Beiheft Neue Folge 31). Heidelberg: Winter.
- Udolph Jürgen 1990b: *Zuflüsse zur unteren Elbe (von Seege und Stecknitz bis zur Mündung)*. (Hydronymia Germaniae, Reihe A, Lieferung 16) Stuttgart: Steiner.
- Udolph Jürgen 1994: *Namenkundliche Studien zum Germanenproblem*. (RGA-Ergänzungsband 9) Berlin – New York: de Gruyter.
- Untermann Jürgen 2000: *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*. (Handbuch der italienischen Dialekte 3) Heidelberg: Winter.
- Vasmer Max 1986–1987: *Ětimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov*, I–IV, Übersetzung: O.N. Trubačev. Moskva: Progress.
- Velleius Paterculus *and Res Gestae Divi Augusti*, edited and translated by Frederick W. Shipley. Cambridge (Mass.): Harvard University Press (Loeb Classical Library) 1924.
- Velleius Paterculus a Florus 2013. *Dvojí pohled na římské dějiny*, přeložila Bohumila Moučková. Praha: Arista/Baset.
- Vries Jan de 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
- Vondrová Marcela / Blažek Václav 2001: Slovanské archaismy a dialektismy v toponymii Čech. – Hladká Zdeňka / Karlík Petr (Hg.): *Čeština – univerzália a specifiká* 3 (Sborník konference v Brně, 22.–24.11. 2000). Brno: Masarykova univerzita, 311–342.
- Widmer Paul 2005: Der altindische *vṛkí-*Typus und hethitisch *nakkí-*: Der indogermanische Instrumental zwischen Syntax und Morphologie. – *Die Sprache* 45/1–2, 2005, 190–208.
- Zair Nicholas 2012: *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Celtic*. (Brill's Studies in Indo-European Languages and Linguistics 7). Leiden – Boston: Brill.

DANKSAGUNG

Dieser Beitrag entstand mit Hilfe der finanziellen Unterstützung der Česká grantová agentura (Nr. P406/12/0655).

Elbė: apie vieno hidronimo ištakas

SANTRAUKA

Straipsnio tikslas – apibendrinti svarbią istorinę informaciją, susijusią su hidronimu *Albis / Elbe / Labe* bei kitais hidronimais, padarytais su ta pačia šaknimi, aptarti žodžių darybos sunkumus ir galiausiai įvertinti įvairius etimologinius bandymus atsižvelgiant į semantinę tipologiją. Du sprendimai atrodo priimtinesni nei kiti: „baltoji“ etimologija, kurią pasiūlė Hansas Krahe, ir „lėtai tekanti“ etimologija, kurią pirmas pasiūlė, bet plačiau nei ištyrė Volf-gangas P. Schmidas.

Įteikta 2014 m. spalio 14 d.

HARALD BICHLMEIER

Sächsische Akademie der Wissenschaften

Arbeitsstelle Jena: Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen

Zwätzengasse 12, D-07743 Jena

harald.bichlmeier@uni-jena.de

Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg

Orientalisches Institut, Seminar für Indogermanistik

und Allgemeine Sprachwissenschaft

D-06099 Halle (Saale)

harald.bichlmeier@indogerm.uni-halle.de

VÁCLAV BLAŽEK

Ústav jazykovědy a baltistiky,

Filozofická fakulta Masarykovy University

A. Nováka 1, CZ-60200Brno

blazek@phil.muni.cz

LAIMUTIS BILKIS
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: toponimika, antroponimika.

DĖL KAI KURIŲ LIETUVIŲ VANDENVARDŽIŲ KILMĖS (II)

Regarding the Origins
of Some Lithuanian Hydronyms (II)

ANOTACIJA

Remiantis išsamiais lietuvių vietovardžių kilmės tyrimais rašant *Lietuvos vietovardžių žodyną*, straipsnyje išskeliama kitų toponimikų darbuose jau analizuotų ežerų ir upių vardų *Bildiškės ežeras*, *Drabūžis*, *Drančiūkas*, *Draudėnių ežeras*, *Dvōliškis*, *Dzindzakė (Dindziakė)*, *Karčiāmetis*, *Kemešà*, *Kēmešė*, *Kemešys*, *Kūnà*, *Kurtinys*, *Kurtinēlis*, *Pagužė*, *Pāspitris*, *Samavà*, *Sāmė*, *Samāvas*, *Sāmis*, *Sāgavas*, *Stīrta*, *Stīrtos* naujų kilmės versijų, kurios paremtos šios klasės toponimų darybos, kilmės, semantikos (motyvacijos) tendencijomis ir analogijomis ar, kai kuriais atvejais, naujais bei seniau nepastebėtais duomenimis, susijusiais su vandenvardžių formų autentiškumu, vartosenos ypatumais.

ANNOTATION

The article deals with the new versions of name origins of lakes and rivers such as *Bildiškės ežeras*, *Drabūžis*, *Drančiūkas*, *Draudėnių ežeras*, *Dvōliškis*, *Dzindzakė (Dindziakė)*, *Karčiāmetis*, *Kemešà*, *Kēmešė*, *Kemešys*, *Kūnà*, *Kurtinys*, *Kurtinēlis*, *Pagužė*, *Pāspitris*, *Samavà*, *Sāmė*, *Samāvas*, *Sāmis*, *Sāgavas*, *Stīrta*, *Stīrtos* and which were previously analysed by other toponymists; the research is based on thorough investigation of the origins of Lithuanian toponyms while compiling the *Lithuanian Dictionary of Toponyms*; the new versions are either based on tendencies and parallels of semantics (motivation), toponym derivation, and origin of this class, or, in some cases, is based on new and previously unnoticed data related to the authenticity and peculiarities of usage of forms of hydronyms.

ESMINIAI ŽODŽIAI: vandenvardžių kilmė, vandenvardžių daryba, vandenvardžių semantika.

KEYWORDS: origin of hydronyms, derivation of hydronyms, semantics of hydronyms.

Paskirų lietuvių vandenvardžių kilmės dalykai jau buvo analizuoti poroje anksčiau straipsnių (Bilkis 2006: 47–62; 2011: 9–25). Tolesnis lietuvių vietovardžių kilmės tyrimas rašant *Lietuvos vietovardžių žodyną*¹ (LVŽ) leidžia išskirti ir daugiau kitų toponimikų darbuose jau analizuotų ežerų ir upių vardų naujų kilmės galimybių, kurios paremtos šios klasės toponimų darybos, kilmės, semantikos (motyvacijos) tendencijomis ir analogijomis ar, kai kuriais atvejais, naujais (tiksliau, seniau nepastebėtais) duomenimis, susijusiais su vandenvardžių formų autentiškumu, vartosenos ypatumais. Straipsnio tikslas nėra paneigti anksčiau skelbtas kilmės hipotezes, bet šalia pateikti alternatyvių pagrindžiant jų pranašumus.

Bildiškės ežeras ež. Onš. Aleksandro Vanago darbuose sudėtinė vardo forma kilinama iš spėjamo kokios kitos vietos (pievos, lauko ar pan.) vardo **Bildiškė*, kuris kilęs iš pvd. *Bilda* (Vanagas 1981: 64). Remiantis Vanagu, tokia vandenvardžio kilmė pateikiama ir *Lietuvos vietovardžių žodyne* (LVŽ I 478).

Tačiau tarpukario 1935 m. Onušio valsčiaus Ūtos k. žemės vardyno anketoje užrašyta nesudėtinė šio ežero vardo forma – *Bildiškis*². Ji greičiausiai yra autentiška, kilusi iš liet. *bildėti* ‘išduoti tam tikrą garsą daužant į kietus daiktus; trinksėti, dundėti’³. Su priesaga *-iškis* iš veiksmažodžių padarytų vietovardžių nėra daug, tačiau toks darybos tipas galimas, pgl. helonimus *Bild-iškis* rst. Vrn, *Spand-iškis* lk. RdN : *spándyti* ‘statyti spąstus, kilpas, žabangus’, *Žib-iškis* b. Mlt : *žibėti* (Bilkis 2008: 86). Dėl semantikos pgl. ežerų vardus *Bildėlis* Jrb, *Barškėtis*, *Barškėtà* Švnč, upėvardžius *Bárškelis*, *Barškelỹs* Rd, *Baršk-upỹs*, *Báršk-upis* Dt (Vanagas 1981a: 114).

Drabūžis ež. Sem. Žinomos dvi kilmės versijos: siejamas su lat. vv. *Drabas*, *Drab-enas*, pr. vv. *Drab-inow*⁴, liet. *drab-na* ‘liūnas’, *drabà* ‘šlapio sniego dribimas, dreblius, dreblys’ (Savukynas 1962: 195); šaknis *drab-* laikoma apofoniniu ar net tarmiiniu *drob-* variantu, siejama su liet. *drabūžis*, *dróbė* ir manoma, kad *drab-*, *drob-* išsirutuliojo iš senesnių leksemų, turėjusių bendresnę laužymo, draskymo reikšmę (Vanagas 1981: 90).

Be nurodytų kilmės galimybių, labai įmanomas ryšys su liet. *drabūs* ‘kuris dreba’, *drėbėti* ‘būti apimtam dažno krečiančio judesio (dėl šalčio, baimės ir t. t.), virpėti, tirtėti; kratytis, virpėti, veikiant išorinėms jėgoms’. Tokį siejimą paremia hidronimų darybos analogija: pgl. ypatybės turėtojų pavadinimams priskirtinus ežerų vardus su šia priesaga *Dubūžis* Dgč, Ds, Ob, *Gilūžis* Aln, Ktk, Mlt, R, Stk, *Gėlūžis* Ut (Vanagas 1970: 215). Semantika šiuo atveju būtų susijusi su banguojančiu, „dre-

¹ Straipsnio autorius yra *Lietuvos vietovardžių žodyno* vienas iš autorių ir atsakingasis redaktorius.

² Užrašė mokytojas Justinas Rūkas iš Ūtos k. gyventojas Juozas Trakimavičius.

³ Žodžių reikšmės nurodomos iš LKŽe.

⁴ Plačiau dėl prūsiškų vietovardžių **Drab-īn-av-* / **Drabn-av-* žr. Blažienė 2000: 31.

bančiu“ ežero paviršiumi, plg. upėvardį *Trišiūkštė* Skdv : liet. *trišėti*, lat. *trīsēt* ‘virpėti, drebėti, tirtėti’ (Vanagas 1981a: 88), dar plg. vv. *Drebùlė* pv. Vrn, *Drėb-a-balis* b. Lp, *Drėb-daubis* db. Štk, *Dreb-ù-balė* pv. Lzd, *Drebantys raistas* rst. Klr (VK).

Drančiukas up. Klm. Siejamas su germanizmu *dránka* ‘ėdalas, jovalas, pamazgos’ (Vanagas 1981: 90), tačiau tokiu atveju neaišku, kaip šaknies *k* virto į č. Todėl galbūt įtikimiau sieti su liet. (skoliniu) *drañčyti*, *drañčintis* ‘siausti, šėlti’, *dránča* ‘kas šėlsta’. Semantika tada būtų susijusi su greita vandens tėkme, putojančiu vandeniu ar pan.

Draudėnių ežeras ež. Žgč. Oficialiąją formą galima kildinti iš šalia esančio kaimo vardo *Draudėniai* (žr. Savukynas 1962: 195; Vanagas 1981: 90). Tačiau tarpukariu Pavardžių ir vietovardžių komisijos surinktų vietovardžių kartotekoje užrašyta vienskaitos forma *Draudėnio ežeras*, kuri greičiausiai yra tariamai kilmininkinė iš *Draudėnis*, be to, tokios formos užrašymų esama ir po karo užpildytose vietovardžių kartotekos kortelėse. Todėl, kaip rodo gyvosios kalbos duomenys, sudėtinis hidronimas *Draudėnių ežeras* laikytinas antriniu, o autentiškas, matyt, yra *Draudėnis*, kilęs iš liet. *draūsti* (*draūdė*) ‘sakyti, kad ko nedarytų, neleisti, įspėti, ginti; neleisti naudotis (kuo), užginti’. Tokią galimybę paremia vandenvardžių darybos analogija: hidronimai su priesaga *-enis* paplitę tame pačiame pietų žemaičių raseiniškių plote (netgi ir Žygaičiuose!), kaip ir *Draudėnis* (žr. Vanagas 1970: 132–133, 398). Be to, galima surasti ir semantinių paralelių – plg. su liet. *draūsti* neabejotinai susijusį upėvardį *Draūstinė* Ar. Tokiu atveju ežero ir kaimo vardų atsiradimo chronologija būtų tokia: hidronimas *Draudėnis* → oikonimas *Draudėniai* → antrinis hidronimas *Draudėnių ežeras*. Remiantis šia versija tampa abejotinas kaimo vardo *Draudėniai* kildinimas iš avd. **Draudėnis* ir atitinkamai tokio asmenvardžio rekonstravimas iš oikonimo (plg. Savukynas 1962: 195; Zinkevičius 2008: 85, 280).

Dvōliškis (*Dvōliškis?*) up. Šl. Aiškinant upėvardžio kilmę abejojama lyties autentiškumu, manoma, kad tai gali būti vėlesnis perdirbinys iš **Dvolikis*, kuris iš liet. *dvōlikis* ‘saikas grūdams seikėti’ (Vanagas 1981: 99). Tačiau toks lyties pasikeitimas fonetiškai negalimas, be to, kaip rodo gyvosios kalbos duomenys, taip vadinama ne tik upė, bet ir šalia esanti pieva. Todėl *Dvōliškis* (*Dvōliškis?*) greičiausiai yra autentiška forma, sietina su šiauliškių plote vartojamu apeliatyvu *dvaliuoti* ‘eiti’, *a* → *o* suprantant kaip šaknies balsių kaitą, plg. liet. *vōliuotis*, *vōliuotis* ‘savivaliauti, išdykauti, dūkti, šėlti’, *vōlis* ‘savivalė, nepaklusnumas’ : *valià*. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad tarpukario Šiaulių valsčiaus Žvigių k. žemėvardžių anketoje pievos vardo užrašytojas⁵ taip pat pažymi, jog vardas kilo nuo bėgančio, t. y. dvaliuojančio, vandens. Todėl galima spėti, kad liet. *dvaliuoti* galėjo reikšti ir *‘greitai eiti, bėgti’.

⁵ Užrašė mokytojas Liudas Osipauskas iš Žvigių k. gyventojas Antano Remeikos.

Dzindzakė || *Dindžiakė* of. up. Jz. Ne visai aišku, ar *Dzindzakė* yra tarminė, ar autentiška, t. y. etimologinė, lytis: manoma, kad oficialus upėvardis *Dindžiakė* gali būti hipernormalizmas iš *Dzindzakė* ar *Džindžiakė*, kuri galbūt sudurtinė, jos pirmasis sandas sietinas su liet. *džiūdžė*, *džindžė* ‘naminė degtinė’, o antrasis – kilęs iš liet. *akis* ‘aketė; liūne kiaura vieta, pelkių ar baigiančių užaugti ežerų nedidelis vandens plotas’ (Vanagas 1981: 86, 37). Kita vertus, teigiama, jog Jieznas nėra vakarų dzūkų teritorija, todėl *Dzindzakė* gali rodyti anksčiau buvusį didesnį vakarų dzūkų plotą, t. y. ši lytis laikoma tarmine, bet neigiamas bet koks vv. ryšys su XX amžiaus pradžioje iš Amerikos sugrįžusių emigrantų atsivežtu žodžiu *džiūdžė* (Vitkauskas 1984: 83).

Kadangi pripažįstama, kad *Dzindzakė* nėra dabartinių vakarų dzūkų plote, jį būtų galima laikyti autentišku sudurtiniu vv., kurio pirmasis sandas sietinas su liet. *džiūn*, *džin* ‘cin, din (skambėjimui nusakyti)’, *dzindžėti*, *džiūdžinti* ‘skambėti, dindėti, dzingėti’, o antrasis sandas – su liet. *dzak* ‘cak (kartojant nusakomas kanopų bildesys bėgant, jojant); cakt (staigiam judesiui nusakyti)’, *dzakoti* ‘greitai eiti’; dėl semantikos plg. vv. *Džiūdžiliai* (*Džindžiliai*?) kln. Gdl : *dzindžiliuoti* ‘skambėti, dzingiliuoti’, *Dzindz-iū-balis* b. Gdž : *dzindžėti*, *džiūdžinti* ‘skambėti, dindėti, dzingėti’, *Skambalas* kln. Šll, *Skambinės* rst. Kš ir *Einautas* up. Grz, *Einikė* pv., rst. Žlv, *Eīnupis* up. Žm (VK).

Karčiāmetis up. Šd. Manoma, kad upėvardis sutrumpėjęs iš **Karčēmā-vietis* > **Karčiāmvietis* (dial. **Karčiāmvetis*) > *Karčiāmetis* ir kilęs iš liet. *karčēmà* ‘smuklė’ ir *vietà* (‘karčemos vieta’) (Vanagas 1981: 147). Toks kilmės aiškinimas kelia ir šiokių tokių abejonių fonetiniu bei semantiniu požiūriu: neaiškios nurodytų fonetinių pakitimų priežastys, o tokia motyvacija (‘karčemos vieta’) labiau tikėtų žemėvardžiams ar gyvenamųjų vietų vardams, bet ne vandenvardžiams. Todėl įmanoma kitokia šio upelio vardo kilmė: iš liet. *kārtis* ‘ilgas plonas medis, virptis, šatra’, *kaččius* ‘kelmas, keras’ ir *mėsti* (*mėta*, *mėtė*) ‘sviesti tolyn, aukštyn, žemyn; pašalinti, neblaikyti (nereikalingą, netinkamą); leisti, gramzdinti į vandenį (tinklą, meškerę, inkarą)’. Tokią kilmės galimybę labai paremia darybiškai ir semantiškai analogiški dūriniai *Kanāp-ia-merkis* ež. JnšM, *Plaūš-mirkis* up. Skd ir pan. (Vanagas 1981a: 117–118). Semantikos požiūriu, tai hidroobjekto paskirtį rodantis vardas: upelis, į kurį metamos, nardinamos kartys ar kelmai, dar plg. vv. *Kārc-ia-pievīs* krm., pv. Sdk.

Kemešà, *Kēmešė* up. Lkm, *Kemešys* ež. Lkm. Abejojant dėl formų autentiškumo („ar *Kemešà*, *Kēmešė*, *Kemešys*“) siejami su liet. *kemėša*, *kemėšis*, *kemėšius* ‘griozdiškas žmogus’ ir laikomi konfigūracinės reikšmės hidronimais (Vanagas 1981: 152). Pirmiausia pastebėtina, kad autentiškos formos yra *Kemešà*, *Kēmešė*, *Kemešys*, nes vietiniai gyventojai vandenvardžių priesagos *e* taria trumpą. Todėl ryšys su nurodytais apeliatyvais kiek abejotinas dėl priesagos balsių netapatumo. Galbūt laikytini priesagų *-eša*, *-ešė*, *-ešys* vediniais ir sietini su liet. *kāmas* ‘kamuolys, gniūžtė, gurvolys; kabinys’, *kēm-sas* ‘kupstas’ bei kildintini iš balt. **kem-* ‘gniaužti(s)’ (Mažiuolis 1993: 100–103). Tokiu atveju dėl semantikos plg. upėvardį *Gniužà* Pbs : *gniūžti* ‘linkti; smukti; kniubti; glebti; silpnėti; mažėti, slūgti’ (Vanagas 1981a: 55).

Kūnà ež., up. Švnč. Siejamas su liet. *kunė* ‘klampi bala, liūnas’ (Vanagas 1981: 172), tačiau tokio apeliatyvo nėra *Lietuvių kalbos žodyne*, jo tikrumas abejotinas. Galbūt vandenvardis sietinas su liet. *kūnas* ‘žmogaus ar gyvulio organizmas’ ir kildintinas iš balt. **kū-* / **kēu-* ‘dengti(s), lenkti(s)’ < ide. *(s)*kēu-* (: *-ou- : *-ū-) (žr. Mažiulis 1993: 169, 183–184; plg. LIV 561). Vardo semantika šiuo atveju sietina su vandens objektų konfigūracija – lenktumu ar pan.

Kurtinỹs up. Rgv, *Kurtinėlis* ež. Klt, Lkm. Siejami su liet. *kurtinỹs* ‘tetervinių šeimos paukštis (*Tetrao urogallus*)’ (Vanagas 1981: 175). Pagal tokią versiją vandenvardžiai būtų sudaryti iš gyvūno pavadinimo: pirmas be papildomų darybos priemonių, o antras su neposyvinės reikšmės priesaga *-ėlis*. Tačiau toks vandenvardžių susidarymo būdas yra retas. Kažin ar ne tikriau būtų hidronimus priskirti ypatybės turėtojų pavadinimams ir sieti su liet. *kuřtinas* ‘kurčias’, *kurtinaĩ* ‘aklinai, visiškai’. Tada tai būtų aklinas, t. y. ankantis, ežeras ir nestiprios srovės, džiūstanti upė. Tokios semantikos ežerų vardų labai gausu, plg. *Āklas* Lbv, Vp, Rdnk, *Aklėlis* Gdž, Lp, Rud, *Aklūtis* Švnčl ir kt. (Vanagas 1981a: 54), pasitaiko ir upėvardžių, plg. *Āklė* Dbg, Imbr, Krš (LUEV 2).

Pagužė up. Šd. Vardas kildinamas iš kito spėjamai buvusio vietovardžio **Pagužė* (Vanagas 1981: 238), tačiau tokio toponimo realiai nesant, labiau tikėtina, kad yra priešdėlio *pa-* vedinys, kilęs iš avd. *Gūžas*, *Gūžys*. Tai būtų per žmogaus, pavarde Gužas, Gužys, žemę tekantis upelis ar pan. Pavardė *Gūžas*, be kitų vietų, paplitusi ir Šeduvos apylinkėse (žr. LPDB), todėl tokia kilmės galimybė visiškai įmanoma.

Pāspitris up. Šd. Vardas laikomas priešdėlio *pa-* vediniu iš avd. *Spitris*, *Spitrỹs* (Vanagas 1981: 247), bet tokia pavardė žinoma tik pietų Lietuvoje (LPDB), istoriniuose dokumentuose bent kol kas taip pat nerasta duomenų, kad ji seniau būtų vartota Šeduvos apylinkėse. Todėl galbūt įtikimesnis atrodytų siejimas su liet. *paspitrióti* ‘kiek neprimatyti’, *paspitrỹs* ‘gana spitras, neprimatantis’, dėl semantikos plg. upėvardį *Āklė* Dbg, Imbr, Krš (LUEV 2).

Samavà up. Dgč, *Samavà*, *Sāmė* up. Onš, *Samāvas* ež. Dgč, Mlt, *Sāmīs* ež. Onš. Spėjama, kad vandenvardžiai išlaikė žodžio *sāmāna* formą *sam-*, plg. *samėti* : *ap-samėti* ‘apsamanoti’ (Vanagas 1981: 289–290). Kita vertus, gali būti su šaknies balsių kaita ir sietini su liet. *sėmti* (*sėmia*) ‘imti, pilti skysčių, kabinti biralų; užlieti, tvindyti’ < balt. **sem-* ‘(ap)semti’ (Mažiulis 1997: 56–58). Balsių kaitos šaknyje galimybė rodo liet. *samūs* ‘kuriuo galima daug pasemti; kuriuo patogu semti’, *samáuiti* ‘samsyti; su samčiu gaudyti žuvis’, *samúoti* ‘samstyti’, *sántis* ‘kaušas viralui semti; jame telpantis kiekis; kaušas vandeniui semti iš valtys; ant lanko užtemptas tinklas žuvims ar vėžiams gaudyti braident, graibštas’. Semantika (motyvacija) visų pirma galėtų būti susijusi su apsėmimu, užliejimu, užtvindymu, plg. to paties kaip ir vandenvardžiai su *sam-*, pietų aukštaičių, ploto *Tvaniūs* ež. Btr : *tvinti* ‘kilti, daugėti vandeniui; gausiai, smarkiai tekėti, lietus, plūsti, bėgti; būti užlietam, apsemtam’

(Vanagas 1981a: 72), dar plg. *Pyvesà* up. Ps : *pýti* ‘tilžti; kiek patvinti’ (Vanagas 1981: 260). Antra vertus, vandens ėmimo, sėmimo motyvai taip pat įmanomi, plg. heilonimą *Sém-prūdis* b. Vv (Bilkis 2008: 138), agronomą *Sėmyklà* pv. Mrk (VK).

Sāgavas ež. Srj. Spėjama, kad gali būti vėlesnis asimiliacinis (distraktinė asimiliacija?) darinys iš **Zagavas*, kuris laikytinas jotvingizmu iš **Žagavas* : *žàgti* ‘teršti valgį, vandenį’, lat. *zagt* ‘blogai ką daryti; vogti’. Tačiau kartu pastebima, jog ir šaknis *sag-* yra įmanoma, plg. pr. avd. *Sage* (Vanagas 1981: 286, 396). Kita vertus, vandenvardis galbūt giminingas su liet. *sagà* ‘į kilpą (skylutę) neriamas skrituliukas drabužiams susėgti; kilpa, ąsa kam pritvirtinti’, *sāgas* ‘kilpa, ąsa kam pritvirtinti’ < *sėgti* ‘kabinti, tvirtinti (smeigtuku, adata ir pan.) ar nuimti ką prikabinatį; vieną su kitu kabinti, jungti, sieti (saga, sagtimi ir pan.) ar atkabinti’, pr. *sagis* < **sagas* ‘sagtis’ < ‘susegimo priemonė’ < *(su)segimas’ < *‘segimas’ (Mažiulis 1997: 35–36). Vandenvardžio motyvacija galėtų būti susijusi su objekto konfigūracija: susegtos formos, t. y. iš dviejų dalių, susijungiančių per susiaurėjimą, susidedantis, ežeras ar pan.

Stirta up. Kpč, *Stirtos* ež. Lp. Labiausiai įtikima laikoma kilmė iš K. Būgos minimo žuvies pavadinimo *stirta* ‘maža blizganti žuvelė, mėgstanti plaukioti prieš srovę’ (Vanagas 1981: 315). Tačiau šie vandenvardžiai galėtų būti susiję su abstraktesnės reikšmės liet. *stirti* ‘kietėti, darytis nelanksčiam (ppr. džiūstant); stingti, kietėti (ppr. šalant, vėstant)’ < balt. **stur-* / **stir-* / **ster-* ‘standėti ir pan.’ (Mažiulis 1997: 163–164). Tokiu atveju semantika būtų paremta nejudriu, „sustingusiu“ vandens paviršiumi, plg. to paties pietų aukštaičių ploto semantinius atitikmenis *Stāngė*, *Stāngis* : *stangùs* ‘standus, nelankstus, stangrus’ up. Mrk, Vrn (Vanagas, 1981: 313).

IŠVADOS

Sudėtinis hidronimas *Bildiškės ežeras* greičiausiai yra antrinis, susidaręs iš autentiškos formos *Bildiškis*, kuri kilusi iš liet. *bildėti* ‘išduoti tam tikrą garsą daužant į kietus daiktus; trinksėti, dundėti’.

Ežero vardą *Drabūžis*, be kitų kilmės galimybių, įmanoma sieti su liet. *drabùs* ‘kuris dreba’, *drėbėti* ‘būti apimtam dažno krečiančio judesio (dėl šalčio, baimės ir t. t.), virpėti, tirtėti; kratytis, virpėti, veikiant išorinėms jėgoms’.

Upėvardžio *Drañčiukas* ryšys su germanizmu *dránka* ‘ėdalas, jovalas, pamazgos’ abejotinas dėl šaknies priebalsių *č* : *k* netapatumo, todėl jį įtikimiau sieti su liet. (skoliniu) *drañčyti*, *drañčintis* ‘siausti, šėlti’, *dránča* ‘kas šėlsta’.

Sudėtinį hidronimą *Draudėnių ežeras* formaliai galima kildinti iš šalia esančio kaimo vardo *Draudėniai*, tačiau, kaip rodo gyvosios kalbos duomenys, autentiška

jo forma yra *Draudėnis*, kilusi iš liet. *drausti* (*draudė*) ‘sakyti, kad ko nedarytų, neleisti, įspėti, ginti; neleisti naudotis (kuo), užginti’.

Upėvardis *Dvōliškis* (*Dvōliškis?*) greičiausiai yra autentiškas, sietinas su liet. *dvaliuoti* ‘eiti’. Manyti esant jį kilusį iš **Dvolikis*, kuris iš liet. *dvōlikis* ‘saikas grūdams seikėti’, nėra pamato tiek dėl fonetinio neatitikimo, tiek dėl gyvosios kalbos duomenų.

Upės vardas *Dzindzakė* gali būti autentiškas sudurtinis hidronimas, kurio pirmasis sandas sietinas su liet. *dziñ*, *dziñ* ‘cin, din (skambėjimui nusakyti)’, *dzindzėti*, *dziñdzinti* ‘skambėti, dindėti, dzingėti’, o antrasis sandas – su liet. *dzak* ‘cak (kartojant nusakomas kanopų bildesys bėgant, jojant); cakt (staigiam judesiui nusakyti)’, *dzakoti* ‘greitai eiti’.

Upėvardis *Karčiāmetis* gali būti ne sutrumpėjęs iš **Karčēmā-vietis* > **Karčiāmvietis* (dial. **Karčiāmvietis*) > *Karčiāmetis* : *karčēmā* ‘smuklė’ ir *vietā* ‘karčemos vieta’, bet kilęs iš liet. *kārtis* ‘ilgas plonas medis, virptis, šatra’, *kařčius* ‘kelmas, keras’ ir *mēsti* (*mēta*, *mētė*) ‘sviesti tolyn, aukštyn, žemyn; pašalinti, nebelaikyti (nereikalingą, netinkamą); leisti, gramzdinti į vandenį (tinklą, meškerę, inkarą)’.

Hidronimus *Kemeša*, *Kēmešė*, *Kemešys* galima sieti su liet. *kāmas* ‘kamuolys, gniūžtė, gurvolys; kabinsys’, *kēm-sas* ‘kupstas’ ir kildinti iš balt. **kem-* ‘gniaužti(s)’.

Ežero ir upės vardas *Kūnà* galbūt giminingas su liet. *kūnas* ‘žmogaus ar gyvulio organizmas’ ir kildintinas iš balt. **kū-* / **kēu-* ‘dengti(s), lenkti(s)’.

Hidronimai *Kurtinys*, *Kurtinėlis* veikiausiai yra ne „gyvūninės“ kilmės, bet pri skirtini ypatybės turėtojų pavadinimams ir sietini su liet. *kuřtinas* ‘kurčias’, *kurtinaĩ* ‘aklinai, visiškai’.

Upėvardį *Pagužė* patikimiausiai kildinti ne iš kito spėjamai buvusio vietovardžio **Pagužė*, bet iš avd. *Gūžas*, *Gužys*.

Pāspitris greičiausiai yra ne asmenvardinės, o apeliatyvinės kilmės hidronimas, sietinas su liet. *paspiriōti* ‘kiek neprimatyti’, *paspirrys* ‘gana spitras, neprimantis’.

Vandenvardžiai *Samavà*, *Sāmė*, *Samāvas*, *Sāmis* galbūt sietini su liet. *sėmti* (*sēmia*) ‘imti, pilti skysčių, kabinti biralų; užlieti, tvindyti’ < balt. **sem-* ‘(ap)semti’.

Ežero vardas *Sāgavas* veikiausiai nėra antrinis iš **Zagavas*, bet giminingas su liet. *sagà* ‘į kilpą (skylutę) neriamas skrituliukas drabužiams susegti; kilpa, ąsa kam pritvirtinti’, *sāgas* ‘kilpa, ąsa kam pritvirtinti’ < *sėgti* ‘kabinti, tvirtinti (smeigtuku, adata ir pan.) ar nuimti ką prikabinantą; vieną su kitu kabinti, jungti, sieti (saga, sagtimi ir pan.) ar atkabinti’, pr. *sagis* < **sagas* ‘sagtis’ < ‘susegimo priemonė’ < **(su)segimas*’ < **segimas*’.

Vandenvardžiai *Stirta*, *Stirtos* gali būti susiję su liet. *stirti* ‘kietėti, darytis nelanksčiam (ppr. džiūstant); stingti, kietėti (ppr. šalant, vėstant)’ < balt. **stur-* / **stir-* / **ster-* ‘standėti ir pan.’

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Bilkis Laimutis 2006: Dėl kai kurių lietuvių vandenvardžių kilmės. – *Baltų onomastikos tyrimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 47–62.
- Bilkis Laimutis 2008: *Lietuvių helonimų daryba. Priesaginiai ir priesagėtieji helonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bilkis Laimutis 2011: Dar kartą dėl kai kurių lietuvių vandenvardžių kilmės. – *Baltų onomastikos tyrimai 2*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–25.
- Blažienė Grasilda 2000: Die baltischen Ortsnamen im Samland. – *Hydronymia Europaea*. Sonderband 2. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- LIV – *Lexikon der indogermanischen Verben*. Unter Leitung von Helmut Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von Martin Kümmel, Thomas Zehnder, Reiner Lipp, Brigitte Schirmer. Zweite, erweiterte und verbesserte Auflage bearbeitet von Martin Kümmel und Helmut Rix. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2001.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: www.lkz.lt
- LPDB – *Lietuvių pavardžių duomenų bazė*. Prieiga internete: pavardes.lki.lt
- LUEV – *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
- LVŽ I – *Lietuvos vietovardžių žodynas 1*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Mažiulis Vytautas 1993: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas 2*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Mažiulis Vytautas 1997: *Prūsų kalbos etimologijos žodynas 4*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Savukynas Bronys 1962: Ežerų vardai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 191–198.
- Vanagas Aleksandras 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mokslas.
- Vanagas Aleksandras 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- Vanagas Aleksandras 1981a: Lietuvių hidronimų semantika. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 21, 4–153.
- Vitkauskas Vytautas 1984: Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. – Vilnius: Mokslas, 1981. – 408 p. (Recenzija). – *Baltistica* 20(1), 82–88.
- VK – Vietovardžių, surinktų iš gyvosios kalbos, kartoteka (saugoma Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje).
- Zinkevičius Zigmantas 2008: *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

SUTRUMPINIMAI

Aln	– Alantà (Molėtų r.)	Ob	– Obėliai (Rōkiškio r.)
Ar	– Ariógala (Rasėinių r.)	Onš	– Ōnuškis (Trākų r.)
b.	– bala	Pbs	– Pabáiskas (Ukmergės r.)
Btr	– Butrimónys (Alytaūs r.)	Ps	– Pasvalys
db.	– dauba	pv.	– pieva
Dbg	– Dubingiai (Molėtų r.)	R	– Riešė (Vilniaus r.)
Dgč	– Degučiai (Zarasų r.)	Rd	– Radviliškis
Ds	– Dūsetos (Zarasų r.)	RdN	– Nemunėlio Radviliškis (Biržų r.)
Dt	– Dotnuvà (Kėdaiinių r.)	Rdnk	– Rūdinkai (Šalčininkų r.)
ež.	– ežeras	rst.	– raistas
Gdl	– Gudėliai (Marijampolės sav.)	Rud	– Rudnià (Varėnės r.)
Gdž	– Gudžiūnai (Kėdaiinių r.)	Sdk	– Sudeikiai (Utenės r.)
Grz	– Gruzdžiai (Šiaulių r.)	Sem	– Semeliškės (Elektrėnų sav.)
Imbr	– Imbradas (Zarasų r.)	Skd	– Skuodas
JnšM	– Jōniškis (Molėtų r.)	Skdv	– Skaudvilė (Tauragės r.)
Jrb	– Jurbarkas	Srj	– Seirijai (Lazdijų r.)
Jz	– Jiėznas (Prėnų r.)	Stk	– Stākliškės (Prėnų r.)
Klm	– Kełmė	Šd	– Šeduvà (Radviliškio r.)
kln.	– kalnas	Šl	– Šiauliai
Klr	– Klėriškės (Kaišiadorių r.)	Šll	– Šilalė
Klt	– Kałtanėnai (Švenčionių r.)	Štk	– Šateikiai (Plūngės r.)
krm.	– krūmai	Švnč	– Švenčionys
Krš	– Kuršėnai (Šiaulių r.)	Švnčl	– Švenčionėliai (Švenčionių r.)
Kš	– Kaišiadorys	up.	– upė
Ktk	– Kūktiškės (Utenės r.)	Ut	– Utenà
Lbv	– Liubāvas (Kalvarijos sav.)	Vp	– Vėprijai (Ukmergės r.)
lk.	– lieknas (dkt.)	Vrn	– Varėnà
Lkm	– Liñkmenys (Ignalinos r.)	Vv	– Veiveriai (Prėnų r.)
Lp	– Léipalingis (Druskininkų sav.)	Žgč	– Žygáičiai (Tauragės r.)
Lzd	– Lazdijai	Žlv	– Žalviai (Molėtų r.)
Mlt	– Molėtai	Žm	– Žėimiai (Jonavės r.)
Mrk	– Merkinė (Varėnės r.)		

Regarding the Origins of Some Lithuanian Hydronyms (II)

SUMMARY

New versions of the origin of the names of previously analysed lakes and rivers are raised in the article.

The compound hydronyms *Bildiškės ežeras* is most probably secondary and originated from authentic form of *Bildiškis*, which originally comes from Lithuanian *bildėti* ‘meaning to produce a certain sound by hitting solid objects; to bump, to thunder’.

The lake name *Drabūžis*, apart from other options, can be associated with Lithuanian *drabūs*, which means ‘the one who trembles’, Lithuanian *drebėti* means ‘to experience frequent shaking movement (due to cold, terror, etc.), to quiver, to shiver; to shake, to quiver under the influence of external forces’.

The relation of the name of the river *Drančiukas* to the Germanism *dránka* (which means mash, swill, hogwash) is dubious due to the non-conformity of the root vowels *č* : *k*, thus it is more credible to associate it to the Lithuanian loan word *drañčyti*, *drañčintis* (which means to romp, to rage), and *dránča* means ‘the one who rages’.

The compound hydronym *Draudėnių ežeras* can formally be originated from a nearby village name *Draudėnai*, however, as the data of live language show, the authentic form is *Draudėnis* and it is originated from a Lithuanian word *drausti* (*draudė*) which means ‘to say not to do something, to forbid, to warn, to protect; not to permit use something, to forbid’.

The river name *Dvõliškis* (*Dvõliškis*?) is most probably authentic and is related to a Lithuanian word *dvaliuoti* which means ‘to go’. There is no reason to associate it to the original of **Dvolikis* which comes from Lithuanian *dvõlikis* and means ‘a tool to measure grains’ neither from the point of view of phonetic discrepancy nor from the point of view of the data of a spoken language.

The river name *Dzindzakė* can be an authentic compound hydronym, the first component of which can be related to Lithuanian *dziñ*, *džin* (‘cin, din’ which are used ‘to denote a tinkling sound’); *dzindžėti*, *dziñdzinti* (to tinkle, to clang, to jingle), meanwhile the second component can be related to Lithuanian *dzàk* (‘cak’ which, if repeated, denotes the sound of horse hooves while riding or running); *cakt* (denotes a sudden movement), *dzàkoti* (to go fast).

The river name *Karčiāmetis* can be originated not from the abbreviated form of **Karčemāvietis* > **Karčiāmvoietis* (dial. **Karčiāmvetis*) > *Karčiāmetis* : *karčemà* ‘an inn’ and *vietà* (‘a place of an inn’), but can be originated from a Lithuania word *kártis* (which means a long, thin wooden stick), *karčius* (which means a stump, a stool) and a word *mèsti* (*mēta*, *mētē*) which means (to throw upwards or downwards; to remove, to get rid of; to float a net, a fishing rod or an anchor into the water).

The hydronyms *Kemešà*, *Kēmešė*, *Kemešys* can be related to a Lithuanian word *kāmas* which means ‘a ball, a wisp, a lump; something hanged’, and *kém-sas* which means ‘a hump’ can be originated from a Baltic **kem-* which means ‘to clench’.

The name of the lake and river *Kūnà* may perhaps be related to a Lithuanian word *kūnas* which means 'a human or animal organism' and originated from a Baltic **kū-/*kēu-* which means 'to cover, to bend'.

The hydronyms *Kurtinỹs*, *Kurtinėlis* should rather be attributed to the names denoting features and be related to a Lithuanian word *kuřtinas* which means 'deaf', or *kurtinaiř* which means 'totally blind, completely'.

The river name *Pagužė* is more plausible to be originated not from previous toponym **Pagužė* but from the anthroponyms *Gūžas*, *Gūžỹs*.

The *Pāspitris* is probably not an anthroponym but a hydronym with an appellative origin and may be related to a Lithuanian word *paspitrióti* which means 'to have seeing problems', or *paspitryřs* which means 'a person who has serious seeing problems'.

The hydronyms *Samavà*, *Sāmė*, *Samāvas*, *Sāmis* can be associated with a Lithuanian word *sėmti* (*sėmia*) which means 'to scoop, to pour liquids or powdery substance; to flood' < the Baltic **sem-* means 'to flood, to submerge'.

The name of the lake *Sāgavas* is not probably a secondary derivative from **Zagavas* but is a cognate of a Lithuanian word *sagà* which means 'a round object thrust into a loop and used to pin a piece of cloth; a loop, an ear for attach something', *sāgas* 'a loop, an ear to attach something' < *sėgti* 'to hang, to attach (by a pin, a needle, or etc.; or to take something attached off; to join, to relate (by a button, a buckle, etc.); or detach', Prussian *sagis* < **sagas* 'a buckle' < 'a tool to buckle' < **action of buckling* < **buckling*'.

The hydronyms *Stīrta*, *Stīrtos* can be related to a Lithuanian word *stīrti* which means 'to harden, to become inflexible (while drying); to stifle (while cooling or freezing)' < Baltic **stur-/*stir-/*ster-* 'to stiffen and etc.'

Įteikta 2014 m. rugsėjo 25 d.

LAIMUTIS BILKIS

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

laibil@lki.lt

AURELIJA GRITĖNIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: leksikologija, dialektologija.

AUGALINĖS KILMĖS ASMENVARDŽIAI ŠIUOLAIKINĖJE LIETUVIŲ VAIKŲ PROZOJE

Anthroponyms of Plant Origin
in Contemporary Lithuanian Prose
for Children

ANOTACIJA

Straipsnio tyrimo objektas – 27 šiuolaikinės lietuvių vaikų prozos autorių 41 kūrinysje rasti 82 augalinės kilmės įvairių personažų (36 asmenų, 26 mitinių ir įvairių išgalvotų būtybių, 20 gyvūnų) vardai. Straipsnyje aptariamas onimizacijos procesas – bendrinių žodžių virtimas tikriniais vardais; taip pat siekiama iširti personažų vardų darybos būdus ir formantus, nustatyti dažniausias pamatiniais žodžiais einančias leksemas, aptarti tokių vardų funkciją grožiniuose tekstuose.

ANNOTATION

The object of the research article is the names of 82 characters featuring plant origin (36 names of persons, 26 names of mythological and fictitious creatures and 20 names of animals) which were found in 41 piece of literature by 27 contemporary children prose literature authors. The process of onymisation i.e. the conversion of common words into proper names is discussed; also, the ways of derivation and formants of characters' names are analysed, as well as the lexemes serving as the most common underlying words are identified and the function of such names in fiction texts is discussed.

ESMINIAI ŽODŽIAI: personažo vardas, augalo pavadinimas, onimizacija, žodžių daryba, šiuolaikinė lietuvių vaikų proza.

KEYWORDS: character's name, the name of a plant, onymisation, word derivation, contemporary Lithuanian prose for children.

ĮVADAS

Lietuvių vardyne turime daugybę asmenvardžių, sietinų su augalų pavadinimais. Zigmąs Zinkevičius monografijoje *Lietuvių asmenvardžiai* (2008) nurodo, kad tokių asmenvardžių priskaičiuojama per 600. Augalai, davę pradžių tokiems asmenvardžiams, yra labai įvairūs. Tai medžiai, krūmai, javai, daržovės, gėlės, uogos, žolės ir kt. Asmenvardžiais eina ne tik patys augalų pavadinimai, bet ir tų pavadinimų vediniai, pavyzdžiui, *Rugys* ir *Rugaitis*, *Ruginis*, *Rugėvičius* (Zinkevičius 2008: 516)¹. Taigi, nieko keisto, kad ir šiuolaikinės lietuvių vaikų prozos kūrėjai savo knygoje vartoja nemažai personažų vardų, sietinų su augalų pavadinimais. Tyrimui tikriniai veikėjų vardai rinkti iš XXI a. lietuvių autorių vaikų prozos kūrinių – perskaičius beveik 200 vaikams ir paaugliams skirtų knygų, 27 autorių 41 prozos kūrinyje rasti 82 personažų vardai, sietini su augalų pavadinimais. Didžiausią šių vardų dalį sudaro asmenvardžiai (36 vardai)². 26 vardais pavadintos įvairios mitinės (raganos, kaukai, undinės) ir pačių autorių sugalvotos būtybės (gugeliukai, liūtažiurkės, nuotykiautojai ir kt.); 20 vardų pavadinti įvairūs gyvūnai (naminiai gyvuliai, paukščiai, miško žvėrys, žuvis, ropliai, vabzdžiai ir kt.). Siekiama iširti tokių personažų vardų darybos būdus ir formantus, nustatyti dažniausias pamatinius žodžiais einančias leksemas, aptarti onimizacijos procesą³ – bendrinių žodžių virtimą tikriniais vardais⁴.

¹ Monografijos autorius tokius asmenvardžius vadina augmeniniais (jiems skiria ir iš grybų vardų pasidarytas pavardes *Baravykas*, *Voveruška* ir kt.). Šiame straipsnyje apžvelgiami tik iš augalų pavadinimų kilę personažų vardai.

² Rasta tik keletas pavyzdžių, kai vaikų prozoje augalo vardas virsta asmens pavarde, pavyzdžiui, mokytojas *Adomas Burokas* (K. Saj. 2013), ponas *Žanas Pjeras de Chrizantemas* ir jo žmona *Gertrūda Chrizantem*, biologijos mokytoja *Miglė Guobienė* (N. Kliuk.), ūkininkas *Pilypas Kanapis* (K. Gud.). Taip pat fiksuoti keli atvejai, kai augalų vardai tampa kūrinių personažų pravardėmis: smalsus berniukas pravardžiuojamas sekliu *Morka* (N. Kep. 2013); mokytojas Adomas Burokas dėl savo pavardės gauna *Runkelio* pravardę (K. Saj. 2013); patėvį trumpai kirptais plaukais vaikai pramena *Kaktusu* (K. Saj. 2009); vaškinio veido karalaitės patarėjas pravardžiuojamas *Bulvės Daigu* (K. Saj. 2006); mokyklos valytoją visi vadina *Bulbele*, nes „jeigu prašnekdamo apie save – tai tik apie „bulbeles““ (K. Saj. 2006: 196).

³ Į tyrimo objektą neįtraukiami tiesioginės onimizacijos atvejai, kai bendrinio žodžio pagrindinė leksinė reikšmė virsta naujojo tikrinio žodžio leksinės reikšmės dalimi (plg. Bušs 2006: 18), t. y. tokie pavyzdžiai, kai augalas personifikuojamas, ir jo vardas tuo pačiu tampa tikrinio žodžiu. Įsmeninimo kaip vieno iš tropų galia tokia didelė, kad personifikuodami jie moka prašnekinti net negyvus daiktus (Koženiauskienė 2001: 205). Pavyzdžiui, Onos Jautakės pasakų rinktinėje *Ponia Pelargonija* (2010) ginčijasi, liūdi, linksminasi daugybė augalų: koketė Rožė, ponia Pelargonija, išdidieji Pelynas ir Jazminas, kuklusis Kmynas, geraširdis Maumedis, mažoji Takažolė ir kiti įsmenininti augalai; Kazio Sajos pasakų rinkinyje *Vėjo pamušalas* (2010) personifikuojamas motiejukas, kietis, žemuogė, aguona ir kiti augalai. Negyvų daiktų animizavimas ypač būdingas nonsenso literatūrai.

⁴ Apie priešingą procesą – asmenvardžių virtimą bendriniais žodžiais – žr. Gaivenis 1974: 215–216.

Lietuvių autorių grožiniuose tekstuose tikrinių vardų vartojama nemažai, tad turime ir šios srities tyrimų. Pavyzdžiui, apie antroponimus, teonimus ir vietovardžius Vlado Braziūno ir Sigito Gedos poezijoje rašė Skirmantas Valentas (Valentas 2007: 124–133); metakalbinius asmenvardžių komentarus nelingvistiniuose tekstuose (žiniasklaidoje, grožiniuose kūriniuose, nelingvistiniuose mokslo tekstuose ir kitur) aptarė Kazimieras Župerka (Župerka 2006: 62–73); kokių kontekstų ženklais tampa tikriniai žodžiai Jurgos Ivanauskaitės eilėraščių knygoje *Odė džiaugsmui*, analizavo Jolanta Vaskelienė (Vaskelienė 2009: 300–310); veikėjų vardus ir jų įtaką kuriant teksto strategiją Algirdo Landsbergio novelistikoje aptarė Laimutė Adomavičienė (Adomavičienė 2009: 105–111); vardų reikšmę Juozo Apučio lyriniuose apsakymuose tyrė Irena Baliulė (Baliulė 2009: 112–117). Personažų pavardes Petro Cvirkos raštuose aptarė Vitalija Maciejauskienė (Maciejauskienė 1973: 49–53). Jono Avyžiaus, Alfonso Bieliausko ir Mykolo Sluckio penkių romanų veikėjų vardų kilmę analizavo Marytė Razmukaitė (Razmukaitė 1973: 53–56). Deja, personažų vardai vaikų prozos tekstuose bemaž netyrinėti. Minėtinas tik nedidelis Agnės Tučkienės straipsnelis apie lietuvių liaudies pasakų veikėjų vardų motyvaciją (Tučkienė 2013: 3–7) ir Leonardo Saukos tyrimas apie veikėjų ir vietų vardų kaitą pasakoje „Eglė žalčių karalienė“ (Sauka 2008: 184–193). Taigi šis personažų vardų tyrimas gali būti įdomus ne tik literatūrologams, bet ir lingvistams – tai būtų tolimesnių platesnių tyrimų pradžia. Etnolingvistiniu aspektu ypač įdomus tikrinių vardų motyvacinių požymių nustatymas⁵, nes vardyną etnolingvistai išskiria kaip svarbią metaforizacijos sferą, vieną iš kalbos pasaulėvaizdžio sudedamųjų dalių (Gudavičius 2000: 78; 105), todėl ir šiame straipsnyje atsiribojama nuo nemotyvuotų ar neaiškios motyvacijos personažų vardų. Čia analizuojami personažų vardai turi akivaizdžius ir kalbančiųjų lengvai suvokiamus motyvacinius požymius.

Straipsnyje personažų vardai analizuojami sinchroniškai. Tiriant tikrinius vardus darybiniu struktūriniu požiūriu, remiamasi bendrinių žodžių darybos analizės principais (plg. Butkus 1995: 31–34; Jakaitienė 2010: 276; apie darybinės ir struktūrinės analizės modelio taikymą tiriant onimus žr. Maciejauskienė 2001: 185). Taigi ir personažų vardai skiriami į pirminius (paprastuosius) ir antrinius (darinius); pastarieji dar smulkiau skiriami į priesagų ir galūnių vedinius bei sudurtinius vardus.

Kad būtų suprasta tikrinio žodžio reikšmė, būtina nustatyti, kas konkrečiai tuo vardu pavadintas: asmuo, gyvūnas, mitinė būtybė ar pan. (Jakaitienė 2010: 264; Mickienė, Balčiūnaitė–Lužinienė 2013: 10), todėl ir šiame straipsnyje suprasti konkrečią tikrinio vardo reikšmę padeda greta nurodomas bendrinis žodis, kuris netiesiogiai susieja vardą su sąvoka.

⁵ Rašytojas „kurdamas“ tikrinį daiktavardį iš tiesų laikosi tų pačių motyvacijos taisyklių, kaip ir bendrinių daiktavardžių kūrėjas. Jis negali „kopijuoti daikto“, todėl kopijuoja bent būdą, kuriuo pati kalba sukūrė tam tikrus daiktavardžius (Bartas 1991: 213).

1. PIRMINIAI PERSONAŽŲ VARDAI

Pirminiais laikomi tokie personažų vardai, kurie onimizacijos procese negauna papildomų darybinių formantų – formaliai jie sutampa su tam tikrais augalų pavadinimais, t. y. niekuo nesiskiria nuo pamatinio motyvuojančio žodžio⁶. Tai vadinamoji netiesioginė onimizacija, kai bendrinio žodžio pagrindinė leksinė reikšmė neįgyja ir naujų ypatybių: nebereiškia sąvokų, netenka turtingo semantinio turinio, įgyja nominatyvinę funkciją (Vanagas 1970: 19).

Lietuvių vaikų prozos kūriniuose rasta beveik 70 tokių pirminių augalinių personažų vardų. 13 bendrinėje kalboje vartojamų augalų vardų atrinktose vaikų prozos knygose yra tapę **mergaičių ir moterų** vardais: viena iš dvynių sesučių *Ieva* (K. Gud.)⁷, mergaitė *Liepa* (K. Saj. 2008), mergaitės *Lelija* ir *Tulpė*, senutė *Mirta* (V. Ažuš. 2009), paauglė *Mėta* (R. Gram.), ponija *Mėta* (N. Kep. 2008), mergaitė *Pelargonija* (N. Marč.), tįjūno žmona *Petunija* (V. Ažuš. 2009), paslaptingoji mergina *Puriena* (N. Kep. 2013), mama *Ramunė* (N. Kliuk.), kaimynė *Ropė* (V. Ažuš. 2008), karalaitė *Rožė* (J. Kel.), paauglė *Rožė* (A. Zur.), dvaro šeimininkė *Rožė* (V. Ažuš. 2008), namų ekonomė panelė *Rozalija*, visų vadinama *Rože* (K. Gud.), mokyklos direktoriaus pavaduotoja *Rūta* (V. Rač. 2008), namų šeimininkė *Rūta* (V. Ažuš. 2008), Liudviko Gėlės žmona *Rūta* (K. Gud.)⁸. Tokie vardai populiarūs ne tik vaikų literatūroje – pastarųjų metų populiariausių vardų dvidešimtukai rodo, kad mergaičių vardyne pamažu silpsta krikščioniškų vardų populiarumas. Daugėja baltiškos kilmės mergaičių vardų, atsiradusių iš gamtinės semantikos žodžių, mergaitėms vis dažniau suteikiami Rugilės, Miglės, Liepos vardai (Sinkevičiūtė 2011: 6; 2012: 4; taip pat žr. Maciejauskienė 1992: 17; 1998: 36;

⁶ Kilmės požūriui tai vadinamieji apeliatyvai – bendriniai žodžiai, virtę vardais (Kuzavinis, Savukynas 1994: 25). Gimtosios kalbos bendrinė leksika ir turėtų būti vienas svarbiausių šaltinių, kai reikia „sukurti“ naują vardą (Maciejauskienė 1998: 36).

⁷ Prozos tekstų, kuriuose rasta augalinės kilmės personažų vardų, pavadinimai pateikti straipsnio gale, šaltinių sąrašė. Straipsnio tekste nurodomos autorių pavardžių santrumpos. Jeigu cituojami keli to paties autoriaus kūriniai, skaitmenys greta pavardės santrumpos rodo knygos leidimo metus. Cituojant atskirus sakinius ar didesnes teksto atkarpas, nurodomi ir knygos puslapiai.

⁸ Dauguma šių vardų nuo seno paplitę mūsų vardyne, fiksuoti Kazio Kuzavinio ir Bronio Savukyno *Lietuvių vardų kilmės žodyne* (1994), Dalios Pakalniškienės, Ramunės Dabrytės ir Rūtos Sakalauskaitės sudarytame lietuviškų vardų žodyne *Rinkis vardą lietuvišką* (2014) ir kituose vardų sąvaduose. Populiarius vardai *Ieva*, *Rožė*, *Valerijonas* laikytini svetimos kilmės asmenvardžiais (kilę iš hebrajų ir lotynų kalbų), tačiau žiūrint formaliai, jų raiška sutampa su atitinkamų augalų pavadinimais, todėl šiame straipsnyje jie aptariami kartu su kitais augaliniiais personažų vardais laikantis nuostatos, kad dauguma čia aptariamų personažų vardų kildintini iš lietuvių kalbos augalinės leksikos, kurią sudaro ne tik savos (*ąžuolas*, *pupa*, *samana* ir t. t.), bet ir skolintos kilmės (*lelija*, *mirta*, *petunija*, *pelargonija* ir kt.) žodžiai.

Zinkevičius 2008: 521). Pastarųjų metų berniukų vardynas pagal kilmę gerokai skiriasi nuo mergaičių – berniukų vardyne daugėja krikščioniškų vardų (Sinkevičiūtė 2011: 9). Įdomu tai, kad panaši tendencija pastebėta ir vaikų literatūroje – čia apeliatyvinių **berniukų ir vyrų** vardų rasta dvigubai mažiau nei mergaičių (tik 6): berniukas *Ažuolas* (K. Saj. 2008), plačiapetis vyras *Ažuolas* (J. Pet.), berniukas *Beržas* (J. Žil.), vienas garsiausių plėšikų pasaulyje *Bijūnas* (P. Juod.), šaunus vaikas, narsus karys *Bijūnas* (V. Ažuš. 2008), tijūnas *Dagys* (V. Ažuš. 2009), fokusininkas *Narcizas* (N. Kep. 2008), garsiausias poetas visame pasaulyje ir visatoje *Valerijonas* (R. Šer. 2008).

Pasitelkus bendrinėje kalboje vartojamus augalų vardus sukurti šie **gyvūnų** (naminių gyvulių, graužikų, voragyvių, paukščių ir kt.) vardai: žiurkinas *Dagišius* (U. Ul. 2010), voragyvis *Kerpė* (N. Vait. 2014), pelė *Liepa* (V. Kav.), katė *Morka* (A. Cic.), višta *Petunija* (L. Žut.), kalytė *Pupa* (N. Kep. 2013), gandrė *Pupa* (V. Kav.), ožka *Rožė* (O. Jaut. 2004), voragyvis *Samana* (N. Vait. 2014), avinas *Valerijonas* (N. Kep. 2008), kumelė *Vyšnia* (N. Kep. 2013).

Bendrinėje kalboje vartojami augalų vardai tampa įvairių **mitinių** ir pačių kūrėjų **išgalvotų būtybių** vardais: raganaitė *Arnika* (D. Vait. 2004), paslaptinga būtybėlė *Debesylas* (R. Šer. 2008), nuotykiautojų kapitonas *Debesylas* (N. Vait. 2013), miško gyventoja gugelė *Eglė* (V. Alek.), nuotykiautojų metraštininkas *Kiminas* (N. Vait. 2014), pelkių smuklėje dirbanti gugelė *Spanguolė* (V. Alek.), undinė *Lelija* (U. Andr.), nuotykiautoja *Mirta* (N. Vait. 2013), pikta būtybėlė *Pelargonija* ir būrys jos vaikučių – *Jonažolė*, *Kalija*, *Saulėgraža* ir *Šaltalankis* (R. Šer. 2008), nuotykiautojas *Rhododendras* (N. Vait. 2013)⁹. Kaip matyti iš pavyzdžių, dalis mitinių bei išgalvotų būtybių ir kai kurie gyvūnai pavadinti tradiciniais žmonių vardais (*Lelija*, *Rožė*, *Valerijonas*). Tai sena pasaulio vaikų literatūros tradicija. Taip įvardijant pasakų veikėjus, dažniausiai siekiama komiško įspūdžio (Urba 2013: 48). Lietuvių vaikų prozoje pastaruoju metu ši tendencija darosi vis dažnesnė; turime daugybę kūrinių, kuriuose įvairiems veikėjams (paprastai nonsenso pasakų) suteikti tikri žmonių vardai (Urba 2004: 58).

Pasitelkus liaudiškus augalų vardus pasidaryti šie **asmenų vardai**: siuvėjas *Ašoklis* (K. Saj. 2010) (*ašokliais* žemaičių tarmėje vadinami raudonieji serbentai (*Ribes rubrum*))¹⁰, viduramžių Kernavėje gyvenanti mergaitė *Luknė* (M. Vitk.) (*lukne* tarmėse vadinama lūgnė (*Nuphar*)), senelė *Radasta* (V. Ažuš. 2009) (*radastomis* tarmėse vadinamas raukšlėtalapis erškėtis (*Rosa rugosa*)), bajoras *Ūžalas* (D. Vait. 2004) (tarminė *qžuolo* (*Quercus*) forma – rytų aukštaičiai kirčiuotuose skiemenyse *q* verčia

⁹ Didelę dalį šiame skyrelyje minimų personažų vardų, pavyzdžiui, *Arnika*, *Kalija*, *Lelija*, *Mirta*, *Pelargonija*, *Petunija*, *Rhododendras* ir kt., galėtume laikyti sulietuvintomis lotyniškų vardų *Arnica*, *Calla*, *Lilium*, *Myrtus*, *Pelargonium*, *Petunia*, *Rhododendron* formomis.

¹⁰ Lietuviški ir lotyniški augalų genčių ir rūšių vardai nurodomi remiantis Ramunėlės Jankevičienės sudarytu *Botanikos vardų žodynu* (1998) ir Lietuvos Respublikos terminų banku (<http://terminai.vlkk.lt>).

ilguoju *u*), literatūros mokytoja *Žibutė* (V. Rač. 2001) (*žibutėmis* gyvojoje kalboje vadinamos žibuoklės (*Hepatica*)).

Liaudiškais augalų vardais mūsų prozininkai pavadina ir įvairius **gyvūnus**: ežys *Alijošius* (V. Land.) (skoliniu *alijošius* gyvojoje kalboje vadinamas alavijas (*Aloe*); plg. le. *elijasz*, bru. *альяс*), kamanė *Dilgė* (U. Ul. 2007) (*dilgėmis* Aukštaitijoje vadinamos dilgėlės (*Urtica*)), uodas *Pasternokas* (S. Siud.) (tai morfoneminė tarmybė, taip gyvojoje kalboje vadinamas pastarnokas (*Pastinaca*)).

Rasta keletas **išgalvotų ir mitinių būtybių** vardų, kurių pamatu taip pat eina liaudiškas augalo vardas: būtybėlės Pelargonijos vaikas *Alijošius* (R. Šer. 2008), nuotykiautoja *Druskažolė* (N. Vait. 2013, 2014) (*druskažole* Jozefo Fiedorovičiaus rankraštyje (1851) ir Antano Lalio žodyne (1915) vadinama ‘narytžolė’ (*Trigloch*)), raganius *Lobesylas* (iškraipytas *debesylo* (*Inula*) pavadinimas) (D. Vait. 2006), daržų dievybė *Puplaiškis* (D. Vait. 2006) (morfoneminė tarmybė, bendrinėje kalboje vartojama forma pupalaiškis (*Menyanthes*)), liūtažiurkė *Raskila* (N. Vait. 2013) (morfoneminė tarmybė, plg. bendrinės kalbos rasakila (*Alchemilla*)).

Pastebėta, kad šiuolaikinės vaikų prozos autoriai neretai personažus pavadina **lotyniškais** augalų vardais (tekstuose lotyniški vardai dažniausiai adaptuojami, jie įgauna lietuviškas galūnes, kartais šiek tiek modifikuojama vardo šaknis). Pavyzdžiui, Daivos Vaitkevičiūtės romane *Marius Pietaris ir juodasis bokštas* (2008) šėlioja raganuokė *Grimona* (lot. *Agrimonia* ‘dirvuolė’), nedidukė smulkutė raganaitė *Betula* (lot. *Betula* ‘beržas’), linksmų, žvitrių akių raganuokštis *Juniperas* (lot. *Juniperus* ‘kadagys’). Urtės Uliūnės pasakaitėse *Miegančios boružės* (2007) trumpą smilgos stiebelį kramto laumžirgis *Cikorijus* (šis personažo vardas gali būti pasidarytas iš lotyniško trūkažolės vardo *Cichorium* arba iš tarminio jo perdirbinio *cikorija*)¹¹. Kazio Sajos romane *Kurio nieks nemylėjo* (2008) vaizduojama mergaitė *Tilė* (plg. lotynišką liepos vardą *Tilia*) (K. Saj. 2008).

Dar būtina paminėti, kad vaikų literatūroje rasta ir daugianarių veikėjų vardų. Visi jie fiksuoti Renatos Šerelytės pasakose. Trinariu vardu pavadinta pasipūtėlė senė iš pasakos „Krakatuokų pievelė“ (2007). Savo įmantriu vardu ši veikėja didžiuojasi, į aplinkinius kreipiasi išdidžiai, suvokdama savo ir vardo vertę: *Ar žinai, kad mano vardas – Mariana Silvana Amarilija* (R. Šer. 2007: 32) (plg. kambarinės svogūninės gėlės vardą *amarilė* ir jos lotynišką pavadinimą *Amaryllis*). Puikybės pilna ir kita R. Šerelytės pasakų veikėja kirmėlė: *O aš – Šachrazada Silvana Rabar Barbarė!.. – išdidžiai tarė Kirmėlė* (R. Šer. 2008: 125) (šio personažo prievardis sietinas su *rabarbaro* (*Rheum*) vardu; semantiškai jį galima sieti ir su viena iš *barbaro* reikšmių ‘tamsus, žiaurus žmogus, kultūros vertybių naikintojas’ – kirmėlės kaip barbarai viską sugraužia).

¹¹ Į tarmes šis fitonimas greičiausiai atėjo per kaimynines slavų kalbas: plg. ru. *цикорий*, bru. *цыкорья*, le. *cykoria*, taip pat latvių tarmių *cikoriņš*, *cikoriņš*, vo. *Zichorie*.

2. ANTRINIAI PERSONAŽŲ VARDAI

Šiai grupei priklauso personažų vardai, onimizacijos metu gavę kokį nors darybos formantą – priesagą, priešdėlį ar galūnę – arba sudaryti sudūrimo būdu.

Vediniai

Tai palyginti nedidelė vardų grupė. Jai skirtina 14 personažų vardų. Autoriai dažniausiai sudaro galūnių *-a*, *-ė*, *-is*, *-ius* arba priesagų *-elė*, *-ytė*, *-utė* vedinius.

Galūnių vediniai. Tokios darybos personažų vardų prozos tekstuose fiksuota daugiausia (7). Didžiąją jų dalį sudaro gyvūnų vardai: varliukas *Ajeris* (: *ajeras* (*Acorus*)) (A. Žied.), brutozauraitė *Baobaba* (: *baobabas* (*Adansonia*)) (V. Land.), lydeka *Švendrė* (: *švendras* (*Typha*))¹² (U. Andr.), drugys *Tulpis* (: *tulpė* (*Tulipa*)) (U. Ul. 2010). Rasti du tokios darybos asmenvardžiai: pagonių karys *Švendrius* (J. Žil.) (: *švendras* (*Typha*)) ir senelės draugė *Usnė*¹³ (: *usnis* (*Cirsium*)) (V. Ažuš. 2009). Fiksuotas vienas mitinės būtybės vardas – kaukas *Smilgius* (: *smilga* (*Agrostis*)) (J. Žil.).

Priesagų vediniai. Prozos tekstuose rasti 5 priesaginės darybos personažų vardai. Du asmenvardžiai: mergaitė *Ievutė* (: *ieva* (*Padus*)) (R. Čer., R. Šer. 2009) ir piemenukas *Žirniukas* (: *žirnis* (*Pisum*)) (V. Ažuš. 2008). Rasta po vieną gyvūno, mitinės ir išgalvotos būtybės vardą: raganaitė *Dilgytė* (: *dilgė* ‘*dilgėlė*’ (*Urtica*)) (D. Vait. 2006), maža būtybėlė *Dilgėlytė* (: *dilgėlė* (*Urtica*)) (R. Šer. 2008), bebriukė *Rūtelė* (: *rūta* (*Ruta*)) (J. Lin.). Tai mažiškinę-maloningę reikšmę turinčios vardų formos.

Rasti du **sudurtiniai** personažų vardai. Vienas iš jų asmenvardis: daktaras *Liepžiedis* (: *liepa* (*Tilia*)) ir žiedas (N. Vait. 2013) ir vienas mitinės būtybės vardas – ragana *Viksvakampė* (: *viksva* (*Carex*)) ir *kampas*) (D. Vait. 2004).

3. PERSONAŽŲ VARDŲ FUNKCIJOS

Ir gyvenime, ir literatūroje pagrindinė vardų funkcija – skiriamoji: atskirti vienus žmones nuo kitų, juos identifikuoti. Personažo vardas – tai jo asmenybės kvintesen-cija, patvirtinanti tapatybę ir sauganti ją tarsi amuletas (Rudaitytė 2000: 29). Vardai turi galią išreikšti esmę, nes nurodo tikrai vieną referentą (Bartas 1991: 208).

Grožinėje literatūroje, kaip ir gyvenime, personažų vardai dažnai turi ne tik skiriamąją, bet ir lemties funkciją. Atsekus vardų vidinę formą dažnai galima rasti pagrindimą, kodėl personažai taip pavadinti.

¹² *Švendrėmis* šnekamojoje kalboje ir tarmėse vadinamos nendrės (*Phragmites*), tad lydekos vardą *Švendrė* galima laikyti ir pirminiu vardu.

¹³ Galima ir kitokia *Usnės* interpretacija. Tai galėtų būti onimizuota tarminė *usnies* forma.

Vaikų prozoje randame pavyzdžių, kai personažo vardas būna tiesiogiai susijęs su jo gyvenamąja vieta. Pavyzdžiui, vandens ir drėgnų vietų gyventojai (varlės, žuvis ir kt.) pavadinami vandens ir pakrančių augalų vardais. Gyvenamoji aplinka tampa motyvatoriumi sudarant varliuko *Ajerio* (A. Žied.) ir lydekos *Švendrės* (U. Andr.) vardus: ajerai (*Acorus*), švendrai (*Typha*) ir švedrės (taip gyvojoje kalboje vadinamos nendrės (*Phragmites*)) auga stovinčių ar lėtai tekančių vandenių pakraščiuose, dumbinguose krantuose (Vilkonis 2001: 370, 382).

Kartais augalo vardas padeda apibūdinti personažo išorę, pavyzdžiui, plonas aukštas kaukas pavadinamas *Smilgiumi* (J. Žil.) (smilgų stiebai ploni, liauni; plg. *Lietuvių kalbos žodyne* pateiktus palyginimus: *Anas tokis didelis, aukštas, plonas kaip smilga* LKKXIII125(Grv). *Aukštas kaip šaukštas, ilgas kaip smilga* LTR(Aln)).

Dar daugiau rasta vardų, sietinų su personažo veikla, profesija. Pavyzdžiui, gydytojai ir vaistininkai vaikų prozoje dažnai įvardijami vaistinių augalų vardais: daktaras vadinamas *Liepžiedžiu* (N. Vait. 2013), nes liepų žiedai yra puikus vaistas nuo daugybės peršalimo, širdies ir kraujagyslių, odos, sąnarių, nervų ir kitokių ligų (Ragažinskienė, Rimkienė, Sasnauskas 2005: 202). Remiantis tuo pačiu motyvu sudarytas ir vaistininko *Alijošiaus* vardas (V. Land.) (alavijo, šnekamojoje kalboje vadinamo skoliniu *alijošius*, preparatais gydomas įvairios odos, virškinimo, peršalimo ir kitokios ligos (Ragažinskienė, Rimkienė, Sasnauskas 2005: 31). Įdomu tai, kad toje pačioje pastraipoje *Rudnosiuko istorijų* (2010) autorius Vytautas V. Landsbergis šį vardą rašo tai didžiąja, tai mažąja raide. Taip kūrėjas demonstruoja jautrumą kalbai ir kuria kalbinį nonsensą, aiškią neįmanomybę, kurios viena iš apraiškų – paradoksalus veikėjai (Urba 2013: 47). Autorius, kurdamas neįtikėtinas istorijas, žaidžia ne tik žodžių daugiareikšmiškumu, bet ir su skaitytoju – jis turi būti ypač atidus, neapsnūsti ir atsirinkti, kada tekste kalbama apie vaistininką Alijošį, o kada apie vaistą alijošį: *Ežys, gavęs tokią telegramą, iškart nulėkė pas vaistininką Alijošį, norėdamas nupirkti bičiuliui piliulį nuo pilvo, bet kadangi Alijošius jų neturėjo, tai ežys sutrynė Alijošį su medum ir nuvežė Rudnosiukui. Rudnosiukas, suvalgęs alijošiaus su medum, kaipmat pasveiko ir apsilaižė* V. Land.: 61. Tokiais atvejais galima kalbėti apie denotato ir tikrinio vardo sutapatinimą, kuris, Jurijaus Lotmano teigimu, ypač būdingas mitologiniams vaizdiniais (Lotman 2004: 235).

Tokie personažų vardai tik patvirtina faktą, kad senovėje lietuvių tvirtai tikėta kai kurių augalų magiška galia, suteikiančia žmogui gerų ypatybių, taip pat ginančių jį nuo pikto ir pan. (Zinkevičius 2008: 516). Pavyzdžiui, jeigu personažui reikia kokio nors gydymo ar apsaugos, jis dažnai pavadinamas vaistinio augalo vardu: avinas vadinamas *Valerijonu*, nes *kažkaip juokingai kretėjo jo galva, gal iš baimės?* (N. Kep. 2008: 41) (valerijonai vartojami ne tik baimei mažinti, bet ir nuo įvairių neurozių, nemigos, isterijos, streso (Ragažinskienė, Rimkienė, Sasnauskas 2005: 397)).

Taigi akivaizdu, kad grožiniuose tekstuose personažų vardai vis dažniau tampa viena iš pagrindinių priemonių kuriant ryškius, netikėtus veikėjų paveikslus (Ермакова 2009). Jie tampa autorių tam tikrų idėjų „atspindžiais“ (Bartas 1991: 215). Dažnai išradingai, sumaniai sukurti personažų vardai vartojami tik to autoriaus konkrečiame kūrinyje (pavyzdžiui, *Druskažolė, Smilgius, Tulpius, Viksvakampė* ir pan.). Jei personažui pavadinti perkeliamas visiems gerai pažįstamo augalo vardas, nemaža tikimybė, kad jis bus fiksuotas kelių autorių kūrinuose. Pavyzdžiui, *Alijošius* veikia V. V. Landsbergio *Rudnosiuko istorijose* (2010), R. Šerelytės *Krakatukų brūzgynėliuose* (2008), toks vardas fiksuotas ir suaugusiųjų prozoje (pavyzdžiui, Andriaus Tapino romane *Vilko valanda* (2013) Vilniaus legiono mašinos prižiūrėtojas vardu *Alijošius*)¹⁴.

Kaip matyti iš aptartos medžiagos, vienų personažų vardai labai aiškūs, skaidrūs, jų motyvacija lengvai atsekama net vaikui (pavyzdžiui, *Dilgė, Raskila, Užalas* ir kt.). Kai kurie vardai jaunesiems skaitytojams kartais skamba kaip mįslės (pavyzdžiui, *Betula, Grimona, Juniperas* ir pan.) – vieniems įmenamos, o kitiems taip ir likusios paslaptimi, bet juk literatūros kūriniui daug aktualiau kelti klausimus, minti mįsles, intriguoti skaitytoją, o ne pateikti lengvai atspėjamus atsakymus, todėl ir meninio teksto tikriniai žodžiai skaitytojui sužadina daugybę asociatyvių reikšmių ir prasmių (Кухаренко 1988, 106, cit. iš Николина 2003, 196).

APIBENDRINIMAS

Perskaičius apie 200 šiuolaikinės lietuvių vaikų prozos kūrinių, 27 autorių 41 knygoje rasta daugiau nei 80 semantiškai motyvuotų augalinių personažų vardų: 36 asmenvardžiai, 26 įvairių mitinių ir pačių autorių sugalvotų būtybių vardai, 20 gyvūnų vardų. Žodžių darybos požiūriu daugiau vartojama pirminių vardų (beveik 70); vedinių fiksuota tik 14. Įvardydami kūrinio veikėjus, atrinktų tekstų autoriai dažniausiai renkasi žydinčių, išvaizdžių augalų pavadinimus (pavyzdžiui, *bijūnas, lelija, narcizas, petunija, ramunė, rododendras, rūta, tulpė, žibutė* ir pan.). Onimizacijos procese populiarūs ir įvairių vaistažolių (*ajeras, alijošius, arnika, debesylas, dilgėlė, jonažolė, mėta, rasakila, valerijonas* ir pan.), medžių (*qžuolas, baobabas, eglė, liepa, vyšnia* ir kt.), krūmų (*vašoklis, radasta, šaltalankis* ir kt.), kambarinių augalų

¹⁴ Dar populiariesnis literatūroje Rožės vardas: juo vaikams skirtuose kūrinuose vadinamos ne tik mergaitės, bet ir karalaitės, ožkos ir kiti gyvi padarai; šis vardas plačiai paplitęs ir suaugusiųjų literatūroje (Rimanto Šavelio apsakyme „Pasimatymas“ veikia valgyklos vedėja *Rožytė*; Henriko Čigriejaus novelėje „Vaidinimas“ – moterėlė Rožė, A. Tapino romane *Vilko valanda* (2013) klajoja pakvaišusi Vilniaus elgeta *Bėdų Rožė* ir kt.).

(*kalija, mirta, pelargonija* ir kt.), daržovių (*morka, pupa, rabarbaras* ir kt.), piktžolių (*dagys, dagišius, usnis, viksva* ir kt.) pavadinimai. Populiariausi augalų pavadinimai, iš kurių lietuvių autoriai kuria personažų vardus – *alijošius, qžuolas, bijūnas, dilgėlė, lelija, liepa, mēta, morka, petunija, rožė, rūta, pelargonija, valerijonas* (šie augalų pavadinimai virtę personažų vardais daugiau nei vieno autoriaus kūrinyje). Straipsnyje aptartų personažų vardų vidinė forma yra visiškai aiški, jų semantinė motyvacija akivaizdi. Grožiniuose tekstuose personažų vardai tampa viena iš pagrindinių priemonių kuriant ryškius, netikėtus veikėjų paveikslus: pavyzdžiui, vieni vardai tiesiogiai susiję su veikėjų gyvenamąja vieta, kiti sietini su jų veikla, profesija, treči padeda apibūdinti personažo išorę ir pan.

Preliminariai galėtume teigti, kad augalinių personažų vardų randame kas penktoje vaikiškoje knygoje, tad net ir fragmentiškas šio kalbos sluoksnio tyrimas leidžia atpažinti kalboje vis dar slypintį senąjį gamtiškąjį lietuvių pasaulėvaizdį. Tokių personažų vardų įvairovė vaikų prozos tekstuose rodo ne tik autorių, bet ir kalbos kuriamąsias galias ir neišsemiamą įvairovę, atskleidžia mūsų prozininkų fantaziją, žaismingumą.

ŠALTINIŲ SUTRUMPINIMAI

- V. Aleks. – Aleksandravičiūtė Vakarė. *Gugeliukai*. Vilnius: Kronta, 2010.
U. Andr. – Andrijauskaitė Ugnė. *Lydekos Švendrės svajonė*. Kaunas: Kalendorius, 2013.
V. Ažuš. 2008 – Ažušilis Vytautas. *Gėlytė burtininkė*. Vilnius: Apskaita, 2008.
V. Ažuš. 2009 – Ažušilis Vytautas. *Gėlytė mokinė*. Vilnius: Apskaita, 2009.
A. Cic. – Cicėnaitė Akvilina. *Kengūrų slėnio paslaptis*. Vilnius: Alma litera, 2014.
R. Gram. – Grambaitė Rasa. *Mėtų arbata*. Vilnius: Sirokas, 2005.
K. Gud. – Gudonytė Kristina. *Gėlių durys*. Vilnius: Laisvos valandos, 2011.
O. Jaut. 2004 – Jautakienė Ona. *Katino Felicijono pasakos*. Vilnius: Gairės, 2004.
O. Jaut. 2009 – Jautakė Ona. *Ponia Pelargonija*. Vilnius: Kronta, 2009.
P. Juod. – Juodišius Paulius. *Lipotapas ir kruopų vagys*. Vilnius: Tyto alba, 2004.
V. Kav. – Kavaliauskaitė Vaida. *Istorijos apie meilę, stebuklus ir ilgesį*. Vilnius: Naisių vasara, 2013.
J. Kel. – Keleras Julius. *Karalaitė Murzė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011.
N. Kep. 2008 – Kepenienė Nijolė. *Vasarnamis saulės zuikučiams*. Klaipėda: Druka, 2008.
N. Kep. 2013 – Kepenienė Nijolė. *Kažkas ne taip*. Kaišiadorys: Printėja, 2013.
N. Kliuk. – Kliukaitė Nijolė. *Mirties vandenynas*. Klaipėda: Libra Memelensis, 2011.

- V. Land. – Landsbergis Vytautas V. *Rudnosiuko istorijos*. Vilnius: Dominicus Litanus, 2010.
- J. Lin. – Liniauskas Jonas. *Maža tamsa, arba Augimo nerimas*. Vilnius: Vaga, 2004.
- N. Marč. – Marčėnaitė Nomedā. *Lėlė*. Vilnius: Tyto alba, 2011.
- J. Pet. – Petrauskaitė Justė. *Juodasis angelas*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2008.
- V. Rač. 2001 – Račickas Vytautas. *Nauji Zuikos nuotyčiai, arba Tikrasis džiaugsmas*. Vilnius: Vytautas Račickas, 2001.
- V. Rač. 2008 – Račickas Vytautas. *Nebaigtas dienoraštis*. Vilnius: Vytautas Račickas, 2008.
- K. Saj. 2006 – Saja Kazys. *Jei nutrauksim sliekui koją*. Vilnius: Vaga, 2006.
- K. Saj. 2008 – Saja Kazys. *Kurio nieks nemylėjo*. Vilnius: Alma littera, 2008.
- K. Saj. 2009 – Saja Kazys. *Čia kažkas yra*. Vilnius: Alma littera, 2009.
- K. Saj. 2010 – Saja Kazys. *Vėjo pamušalas*. Vilnius: Alma littera, 2010.
- K. Saj. 2013 – Saja Kazys. *Liepsnojanti*. Vilnius: Alma littera, 2013.
- S. Siud. – Siudika Sigitas. *Ką zyzia uodai vakarais*. Vilnius: Krona, 2006.
- R. Šer. 2007 – Šerelytė Renata. *Krakatukų pievelė*. Vilnius: Alma littera, 2007.
- R. Šer. 2008 – Šerelytė Renata. *Krakatukų brūzgynėliai*. Vilnius: Alma littera, 2008.
- U. Ul. 2007 – Uliūnė Urtė. *Miegančios boružės*. Vilnius: Nieko rimto, 2007.
- U. Ul. 2010 – Uliūnė Urtė. *Kitokia svirplelio diena*. Vilnius: Nieko rimto, 2010.
- D. Vait. 2004 – Vaitkevičiūtė Daiva. *Marius Pietaris ir Burtų knyga*. Vilnius: Rosma, 2004.
- D. Vait. 2006 – Vaitkevičiūtė Daiva. *Marius Pietaris ir Juodasis Bokštas*. Vilnius: Rosma, 2006.
- N. Vait. 2013 – Vaitkutė Neringa. *Vaivorykščių arkos*. Vilnius: Nieko rimto, 2013.
- N. Vait. 2014 – Vaitkutė Neringa. *Titnago plunksna*. Vilnius: Nieko rimto, 2014.
- M. Vitk. – Vitkūnas Manvydas. *Viduramžių Kernavė*. Vilnius: Aukso žuvis, 2014.
- A. Zur. – Zurba Algimantas. *Melnragės akmenys*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2005.
- A. Žied. – Žiedelis Apolinaras. *Senelio pasakojimai*. Vilnius: Gairės, 2009.
- J. Žil. – Žilinskas Justinas. *Gugis – girių karalius ir žmonių draugas*. Vilnius: Tyto alba, 2006.
- L. Žut. – Žutautė Lina. *Ferdinandas ir Pū. Žygis į Australiją*. Vilnius: Alma littera, 2013.

LITERATŪRA

- Adomavičienė Laimutė 2009: Veikėjų vardai ir bevardystė Algirdo Landsbergio novelistikoje. – *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* 8, 105–111.
- Baliulė Irena 2009: Vardas Juozo Apučio lyrinio apsakymo pasakojimo struktūroje. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* 8, 112–117.
- Bartas Rolanas 1991: *Teksto malonumas*. Vilnius: Vaga.

- Botanikos vardu žodynas*, sudarė R. Jankevičienė. Vilnius: Botanikos institutas, 1998.
- Bušs Ojārs 2006: Apie kai kuriuos semantinius onimizacijos aspektus. *Acta Humanitaria Universitatis Saulensis* 1(1), 17–21.
- Butkus Alvydas 1995: *Lietuvių pravardės*. Kaunas: Aesti.
- Gaivenis Kazimieras 1974: Asmenvardžiai – nebe asmenvardžiai. – *Žodžiai ir žmonės*. Vilnius: Mintis, 215–216.
- Gudavičius Aloyzas 2000: *Etnolingvistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Jakaitienė Evalda 2010: *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Koženiauskienė Regina 2001: *Retorika. Iškalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kuzavinis Kazys, Savukynas Bronys 1994: *Lietuvių vardu kilmės žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20, 1941–2002: elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. www.lkz.lt [2014.07.05].
- Lotman Juri 2004: *Kultūros semiotika*. Vilnius: Baltos lankos.
- Maciejauskienė Vitalija 1973: Pavardės P. Cvirkos raštuose. – *Kalbos kultūra* 24, 49–53.
- Maciejauskienė Vitalija 1992: Lietuvių vardai. – *Gimtasis žodis* 1, 15–17.
- Maciejauskienė Vitalija 1998: Lietuvių vardyno raidos polinkiai. – *Kalbos kultūra* 71, 33–42.
- Maciejauskienė Vitalija 2001: Dėl lietuvių pavardžių vertinimo darybos požūrių. – *Acta Linguistica Lithuanica* 44, 167–187.
- Mickienė Ilona, Balčiūnaitė-Lužinienė Lina 2013: *Onomastikos įžvalgos*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Pakalniškienė Dalia, Dabrytė Ramunė, Sakalauskaitė Rūta 2014: *Rinkis vardą lietuvišką*. Vilnius: Versus aureus.
- Ragažinskienė Ona, Rimkienė Silvija, Sasnauskas Valdas 2005: *Vaistinių augalų enciklopedija*. Kaunas: Lututė.
- Razmukaitė Marytė 1973: Romanų veikėjai ir jų vardai. – *Kalbos kultūra* 24, 53–56.
- Rudaitytė Regina 2000: *The metamorphosis of character in postmodern fiction*. Vilnius: Vilnius University Press.

- Sauka Leonardas 2008: Veikėjų ir vietų vardai, jų kaita *Eglės* pasakoje. – *Tautosakos darbai* 35, 184–193.
- Sinkevičiūtė Daiva 2011: Žvilgsnis į populiariausius pastarųjų penkerių metų vardus. – *Gimtoji kalba* 10, 3–9.
- Sinkevičiūtė Daiva 2012: 2011 m. populiariausių vardų davimo tendencijos. – *Gimtoji kalba* 7, 3–8.
- Tučkienė Agnė 2013: Seku seku pasaką, arba pasakyk, kuo vardu pasakos veikėjas. – *Gimtoji kalba* 5, 3–7.
- Urba Kęstutis 2004: *Pasisakymai apie vaikų literatūrą*. Vilnius: Tarptautinės vaikų ir jaunimo literatūros asociacijos Lietuvos skyrius.
- Urba Kęstutis 2013: Ar juokas – tai laisvė? (Apie šiuolaikinės lietuvių vaikų literatūros komizmą). – *Vaikų literatūra – laisvė ir kontrolė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 43–53.
- Valentas Skirmantas 2007: *Mė(lynojo)nulio lingvistika Vlado Braziūno ir Sigito Gedos poezijoje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Vanagas Aleksandras 1970: *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mintis.
- Vaskelienė Jolanta 2009. Tikriniai žodžiai – kontekstų ženklai (Jurgos Ivanauskaitės *Odė džiaugsmui*). – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 8, 300–310.
- Vilkonis Kęstutis Kazimieras 2001: *Lietuvos žaliasis rūbas*. Kaunas: Lututė, 2001.
- Zinkevičius Zigmąs 2008. *Lietuvių asmenvardžiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Župerka Kazimieras 2006: Metakalbiniai asmenvardžių komentarai nelingvistiniuose tekstuose. – *Kalbos kultūra* 79, 62–73.
- Ермакова Юлия 2009: Функции собственных именованных в художественном тексте (на материале лирики А. А. Ахматовой 1991–1920 гг.). www.grani.vspu.ru. [2014.07.07].
- Кухаренко Валерия 1988: *Интерпретация текста*. Москва: Просвещение.
- Николина Наталия 2003: *Филологический анализ текста*. Москва: Академия.

Anthroponyms of Plant Origin in Contemporary Lithuanian Prose for Children

SUMMARY

The article analyses 82 recorded names of characters which are related to plant origin from 41 pieces of children prose literature by 27 Lithuanian authors of the 21st century. The major part of such names is constituted by anthroponyms (36 names), 26 names are used to name various mythological creatures and fictitious creatures originated by authors themselves; 20 names are given to different animals. The article aims at to examine the ways of derivation and formants of such words, to identify most common lexemes serving as underlying words and discuss the process of onymisation.

The names of characters can be divided into primary and secondary from the point of view of word derivation; the latter ones can be divided into suffix derivatives and flexional derivatives as well as compound names.

The analysed material shows that in prose texts the primary names are mainly used (there were 70 of them found). The flexional derivatives can be distinguished among secondary names (7 found).

The authors basically use the titles of blooming and presentable plants in naming the characters. A number of names were derived from herbs, trees, bushes, house flowers, weeds and other names of plants. The most popular plants are the following: *aloe vera*, *oak tree*, *nettle*, *lily*, *mint*, *carrot*, *pelargonium*, *petunia*, *rose*, *rue*, *valerian*.

The names of characters originated from plants usually describe them: emphasise their habitat, profession, occupation and etc. All names described in the article are comprehensible, transparent and their motivation is easy traceable even for children. Thus, even a fragmental research of this linguistic layer allows recognising the naturalistic world-view of Lithuanians. The variety of character names based on plant origin in prose texts for children shows not only the creative power of authors but also the inexhaustible variety of language moreover they reveal the phantasy of prose writers as well as their playfulness.

Įteikta 2014 m. liepos 11 d.

AURELIJA GRITĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

aurelija.genelyte@gmail.com

RYTIS AMBRAZEVIČIUS
Kaunas University of Technology

Fields of research: musical and speech acoustics, ethnomusicology,
psychology of music.

ASTA LESKAUSKAITĖ
Institute of the Lithuanian Language

Fields of research: synchronic and diachronic phonetics, phonology,
morphology, geolinguistics, dialectology of the Baltic languages.

CUES FOR CONSONANT VOICING: ITS ASSIMILATION IN WORD JUNCTURE

Priebalsių balsingumo požymiai.
Asimiliacija žodžių sandūroje

ANNOTATION

The paper consists of two parts. The first one considers the general acoustic cues for voicing of obstruents (i.e. cases of the consonants in word juncture are not detailed). Acoustic peculiarities of the *lenis/fortis* dichotomy are mentioned. Relatively simple visual cues for voicing (acoustical expressions of a component of phonation) identifiable from oscillograms and spectrograms are discussed. Problems of the techniques of such identification are pointed out. The quantitative indexes for voicing of fricatives and stops are suggested and applied for analysis of the consonant voicing in standard Lithuanian.

The second part is focused on the close assimilation of the consonants in word juncture taking place in the Southern Aukštaitians. Drawing on the above mentioned techniques examples of spontaneous oral speech are analyzed.

ANOTACIJA

Straipsnį sudaro dvi dalys. Pirmojoje nagrinėjami bendrieji akustiniai triukšminių priebalsių (t. y. neišskiriant žodžių sandūros priebalsių) balsingumo požymiai. Aptariami *lenis / fortis*

KEYWORDS: voiced consonant, voiceless consonant, assimilation, word juncture.

ESMINIAI ŽODŽIAI: skardusis priebalsis, duslusis priebalsis, asimiliacija, žodžių sandūra.

dichotomijos akustiniai savitumai, sąlygiškai paprasti balsingumo požymiai (fonacijos komponento akustinės išraiškos), identifikuojami iš oscilogramų ir spektrogramų, pažymimos tokio identifikavimo metodikos problemos. Toliau siūlomi kiekybiniai pučiamųjų ir sprogstamųjų priebalsių balsingumo rodikliai. Naudojant juos atliekama lietuvių bendrinės kalbos priebalsių balsingumo analizė.

Antroje straipsnio dalyje dėmesys sutelkiamas į pietų aukštaičių šnektose vykstančią žodžių sandūros dalinę priebalsių asimiliaciją. Remiantis anksčiau aptarta metodika, praktiškai analizuojami sakininės spontaninės kalbos pavyzdžiai.

In standard Lithuanian and dialects, consonants adjust according to the activities of the vocal folds, palatalism, and the place of articulation. Assimilation is established taking into account several characteristics: the distance between the adjusting sounds (close, distant), direction of adjustment (regressive, progressive), and degree (full, partial). This phonetic phenomenon can be complex. In other words, consonants can be assimilated both according to one of the features and by several features simultaneously. Additionally, degemination is often inseparable from this phenomenon (LKG I 93–94; Pakerys 2003: 178–189).

Usually linguists have no doubts about the consonant assimilation in words according to the activities of the vocal folds. The adjustment of voiced and voiceless consonants in word junctures is more complicated; therefore it is important to ascertain whether and in what cases this type of coarticulation is systemic for the position mentioned, as well as the degree of the change. In standard language, when a dependent word is next to an independent one, the laws for word junctures are the same as those for the combination inside a word; however, according to the mentioned feature, consonant assimilation in junctures of two independent words (like degemination) is facultative (Pakerys 2003: 180). The regularities of these phenomena in the Lithuanian dialects can be revealed from transcribed dialectal texts and sound recordings, as well as from notes of various dialectologists, but no attempt has been made to verify the regularities experimentally.

The main goal of this article is to discuss partial close regressive consonant assimilation in word junctures according to the action of vocal folds, drawing on the results of experimental research. The research goals are: 1. to discuss general experimental methods of research of the consonant voicing in word juncture and its identification issues; 2. to establish some regularities of the close regressive consonant assimilation characteristic of word junctures in the Southern Aukštaitians.

The types and cases of the assimilation of the consonants of the Southern Aukštaitians have been determined drawing on the sound recordings from the Dialects Archive of the Research Centre of Geolinguistics at the Institute of the Lithuanian

Language as well as on the published texts (Markevičienė 1999; Leskauskaitė 2004; MŠT). Five recordings (the total duration of them exceeds ten hours) of spontaneous spoken language of Southern Aukštaitians¹ were employed for sound analysis; Praat software was applied for this purpose.

For the analysis of voicing in standard Lithuanian, utterances recorded from a single Lithuanian male speaker were applied²; the obtained values of acoustic parameters were employed as certain reference points in the succeeding study on dialectal speech.

NUANCES IN TERMINOLOGY

The dichotomy of terms *voiced* and *voiceless (unvoiced)* points to the presence or absence of phonation as the main cue for discrimination. This is a well-known paradigm. However, to be precise, before the proceeding to further examination of consonant voicing, we should be aware of certain problems with such a simple description. We should remember that the full-scale vocal component is not always obligatory for the discrimination discussed. Moreover, some languages (for instance, some Finno-Ugric languages) do not employ phonation at all in their ‘voiced’ consonants. The main cue for the discrimination in the analogous contrasting consonant pairs is considered to be the strength of articulatory efforts which is less for the ‘voiced’ consonants and bigger for the ‘voiceless’ consonants. James M. Pickett (1999: 125) notes the conventional attitude that “the constrictions of unvoiced consonants are articulated with more force or tension than for the voiced consonants”. Therefore it is common to use a more general description of the dichotomy of voiced/voiceless consonants and to consider the dichotomy of *lenis/fortis* instead. In the subsequent discussion, we will mean mostly the ‘real’ voicing/not voicing typical for the Lithuanian language. However, sometimes we will refer to the issues just mentioned.

¹ ČŠ, Vainežeris, Lazdijai district, sound record LM222806; VB, Miškiniai, Lazdijai district, sound record LK061101, LK061102; PD, Dainava, Varėna district, sound record LM230505; JP, Margionys, Varėna district, sound record LK161501, LM222906; VM, Kapčiamiestis, sound record Nr.693. Viktoras. Miciulevičius.WAV. All recordings are kept at the Dialects Archive of the Research Centre of Geolinguistics at the Institute of the Lithuanian Language.

² An actor Juozas Jaruševičius; the sound recordings provided in the CD as supplement for the book by Pakerys and Pupkis (2004). For visualization of the general cues for voicing (isolated sounds and nonsense VCV-patterns; see Figs. 1–4 and 7), additional recordings were prepared by one of the authors, male speaker Rytis Ambrazevičius.

SIMPLE VISUAL CUES

The component of phonation appears in acoustical graphs in several ways. In the oscillograms of frication phases (cases of fricatives and affricates), it is identified from the partial periodicity of a waveform (Fig. 2, top; compare to Fig. 1, top).³

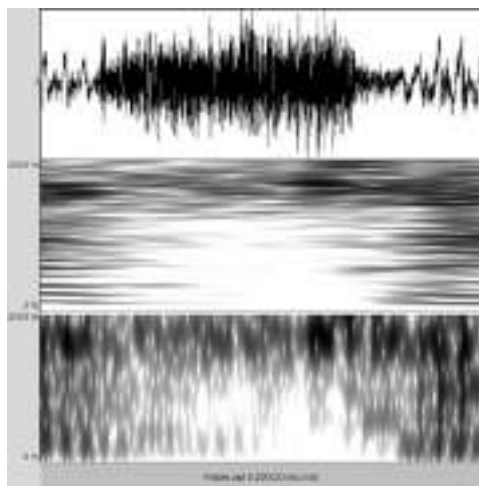

FIGURE 1. Intervocal voiceless sibilant *š* with small portions of adjacent vowels (*aša*): oscillogram, narrow- and wide-band spectrograms⁴

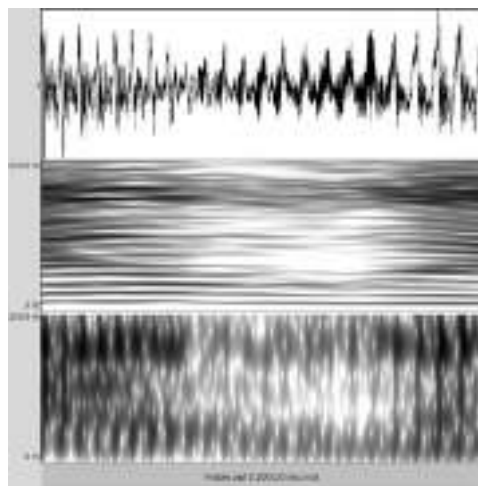

FIGURE 2. Intervocal voiced sibilant *ž* with small portions of adjacent vowels (*aža*): oscillogram, narrow- and wide-band spectrograms

Similarly, in the oscillograms of gap phases (cases of stops and affricates), the periodicity of a waveform, as opposed to the complete silence or more realistic weak noise, means the additional component of phonation (Fig. 4, top; compare to Fig. 3, top)⁵.

This component can be also identified from spectrograms. In the narrow-band spectrograms, it appears as the corresponding structure of harmonics (Figs. 2, 4; mids). In the wide-band spectrograms, pulsing is the marker of phonation (Figs. 2, 4; bottoms). Thus, briefly, “the presence or absence of voicing energy is the dominant cue for the perception of the voicing contrast in fricatives” (Kent, Read 2002: 161); and this presence or absence is clearly depicted in certain acoustical graphs. Therefore the

³ For all acoustical measurements and the graphs, Praat software was employed. MS Excel provided basis for the statistical generalizations and the graphic representation of the results.

⁴ In Figs. 1–4, isolated VCV-patterns are presented. Both vowels are accented.

⁵ Affricates will not be considered further in this chapter. In prospect, a mixture of the methods used for fricatives and stops could be applied in the study of voicing of affricates.

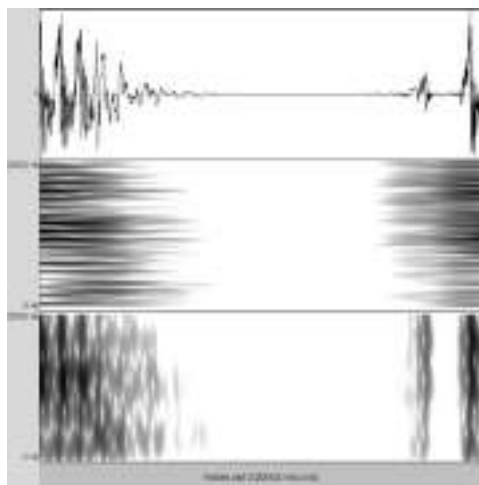

FIGURE 3. Intervocalic voiceless stop *p* with small portions of adjacent vowels (*apa*): oscillogram, narrow- and wide-band spectrograms

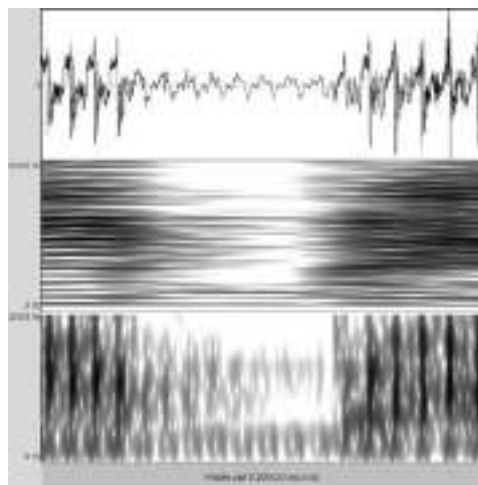

FIGURE 4. Intervocalic voiced stop *b* with small portions of adjacent vowels (*aba*): oscillogram, narrow- and wide-band spectrograms

identification of voicing seems to be quite simple task based on the simple observations of the acoustical graphs.

However, here we come back to the issues mentioned in the beginning of the paper. For instance, in certain cases, a fricative is perceived as voiced even if it contains a segment of devoicing (Fig. 5). Then the question arises where the boundary between the voiced and voiceless fricatives is, i.e. what duration of the devoiced segment (or other characteristics) corresponds to the boundary between the voiced and voiceless counterparts. Moreover, this boundary is expected to be dependent on a certain language and even on some specific nuances of speech flow.

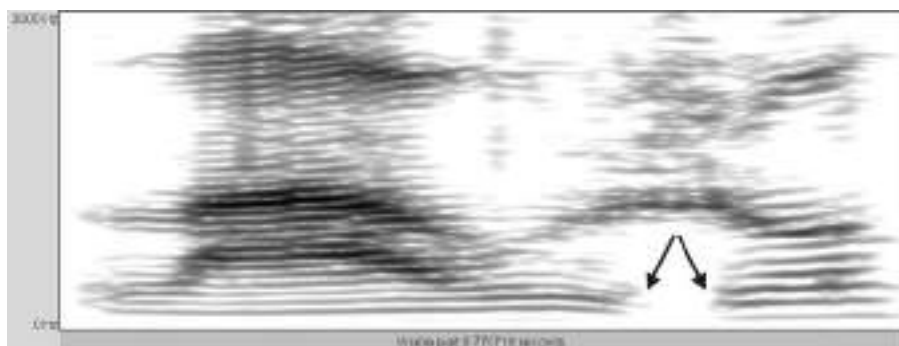

FIGURE 5. Spectrogram of the word *lá.užu* ‘fire (sing. instr.)’. The segment of devoicing is marked

A good example is VOT (Voice Onset Time) used frequently as the differential cue for the English stops. The boundary between the voiced and voiceless English stops is said to be at approximately 30 ms (Fig. 6).⁶ On the contrary, our preliminary observations showed that, for the Lithuanian voiced stops, VOT is always negative. If the stop is preceded by a pause, an epenthetic vowel is formed. If the stop is intervocal, voicing is not interrupted, i.e. it fills the entire gap phase. In some cases, seemingly, some very short devoiced segments are formed somewhere around the noise bursts, yet these are hardly identifiable from the acoustic graphs.

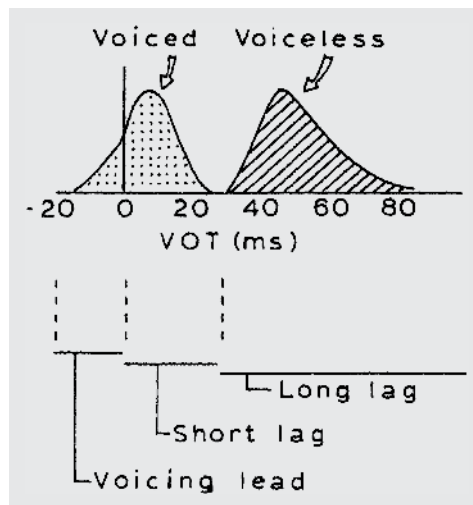

FIGURE 6. Discrimination of voiced and voiceless stops by VOT (Kent, Read 2002: 151)

All this shows that certain quantitative indexes for the differentiation of voiced and voiceless consonants are highly desirable. The characteristic values of the indexes (and especially the boundary values) could be obtained from the acoustical measurements of the real utterances of clear instances of the voiced/voiceless counterparts, as well as from the perceptual evaluations of the continua of synthesized sounds.

QUANTITATIVE CUES: FRICATIVES

Several differential indexes and algorithms for the evaluation of voicing of fricatives were proposed by different authors. One should mention, for instance, *HNR* (Harmonic-to-Noise Ratio; Boersma 1993; Hamann, Boersma, Čavar 2010) and intensity and temporal parameters of the first harmonic (Pirello, Blumstein, Kurowski 1997; Stevens et al 1992). Based on generally appropriate assumptions, these methods have certain shortcomings which make their applicability for the study more or less problematic. On the one hand, *HNR* shows illogical boundary values (<http://uk.groups.yahoo.com/group/praat-users/message/2533>). On the other hand, the evaluations of dynamics of fundamental including measurements of durations, extraction of fundamental, measurements of its *SPL* at several time

⁶ Incidentally, refer to the quote of Kent and Read: while stating on “presence or absence of voicing energy” as “the dominant cue for the perception of the voicing contrast” they mean fricatives but not stops.

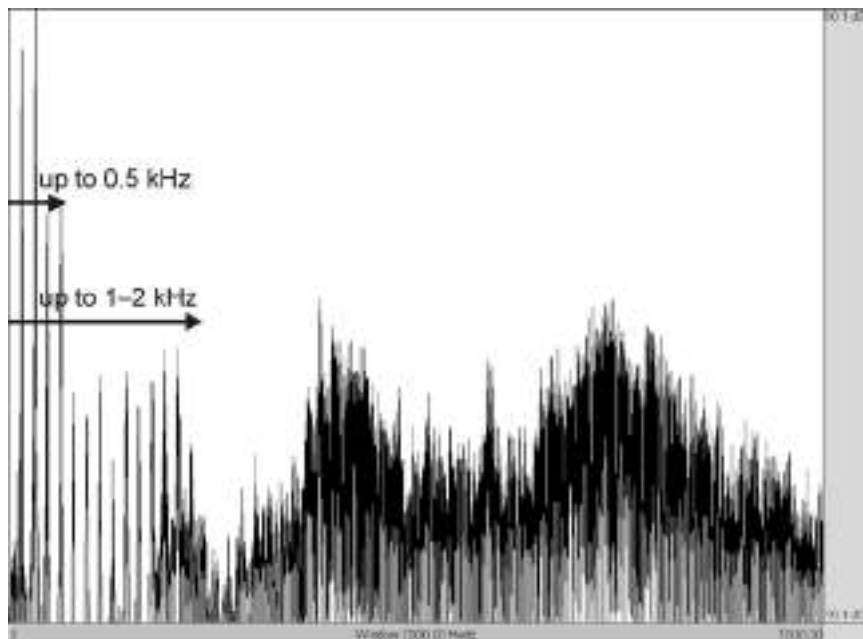

FIGURE 7. Spectrum of a prolonged isolated sibilant ž

points, and the successive comparisons of *SPLs* take considerable time resources and therefore are probably suitable in the cases of single instances, but hardly practical in the cases of large samples.

A set of the algorithms employs quite distinct separation of the voice/noise frequency bands (Childers 2000; Balbonas, Daunys 2005; etc.). On the one hand, structure of low harmonics up to 1–2 kHz (with the most intense band up to approximately 0.5 kHz) is characteristic of the spectra of voiced fricatives. On the other hand, the noise of frication is characteristic of significantly higher frequencies (Fig. 7). For instance, for English voiceless sibilants, noise is significantly more intense for > 2.5 kHz. The most intense spectral peaks are at about 3 kHz (š) and about 4 kHz or higher (s) (Pickett 1999: 119, 139; Kent, Read 2002: 163, 168, etc.).

Based on this difference, a simple *LHR* method was proposed (Low-High-Ratio index; i.e. ratio of intensities of low and high frequency bands; Ambrazevičius 2013). *LHR* was defined by the following expression:

$$LHR \text{ (dB)} = 10\lg(I_L/I_H) = -10\lg\left(10^{\frac{L-L_L}{10}} - 1\right);$$

here I_L , I_H , L , and L_L stand for, correspondingly, the intensities of low (0–0.5 kHz) and high (>0.5 kHz) frequency bands, the total *SPL*, and *SPL* of the low band.

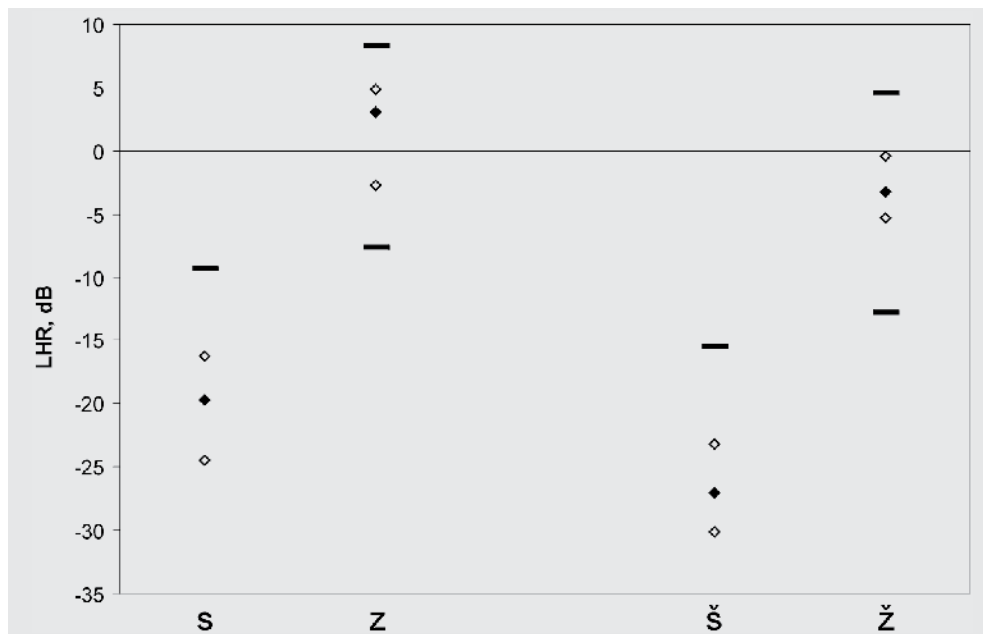

FIGURE 8. *LHR* for the Lithuanian sibilants⁷

The method was applied for the evaluation of voicing of 201 sibilant in standard Lithuanian⁸; the utterances of male speaker presented in the recordings of Pakerys and Pupkis 2004 were examined. It was estimated that the boundary between the voiced and voiceless sibilants corresponds roughly to $LHR = -10$ dB (Fig. 8).

QUANTITATIVE CUES: STOPS

The logic of evaluation of low frequency bands could be also applied in the case of stops. We suggest the relative *SPL* of the low-pass filtered intervocal gap (Fig. 9) as the differential index:

$$\Delta L_L \text{ (dB)} = L_{LC} - L_{LV} ;$$

⁷ Here and further: medians – black diamonds, interquartiles – white diamonds, extremes – dashes. Values less than -30 dB not depicted. The results for *z* are somewhat preliminary because of quite a small sample size.

⁸ Therefore the results differ slightly from those presented in Ambrazevičius 2013 which included 188 sibilants.

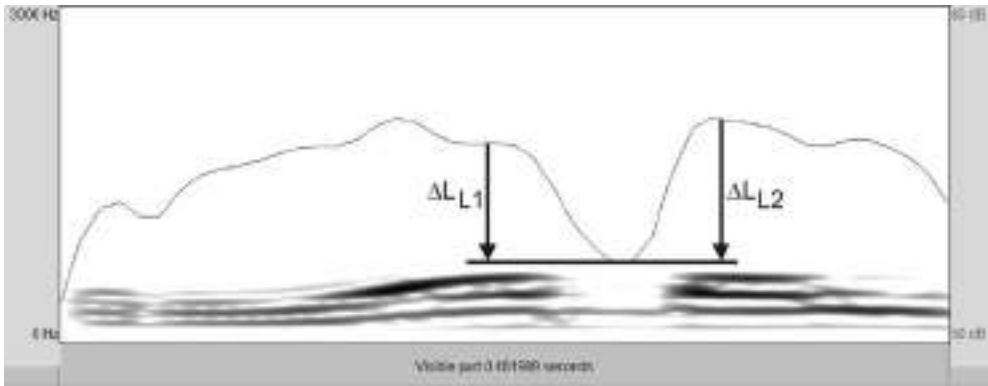

FIGURE 9. Utterance *príeba...* (from *príebalsis*): SPL track and narrow-band spectrogram of low-pass (0–0.5 kHz) filtered recording

here L_{LC} and L_{LV} are, correspondingly, $SPLs$ of low (0–0.5 kHz) frequency bands of a consonant gap and the adjacent vowel or vowels. $SPLs$ of the preceding vowel, succeeding vowel, or their average, can be used depending on whether the consonant is postvocal, prevocal, or intervocal (see also the discussion below).

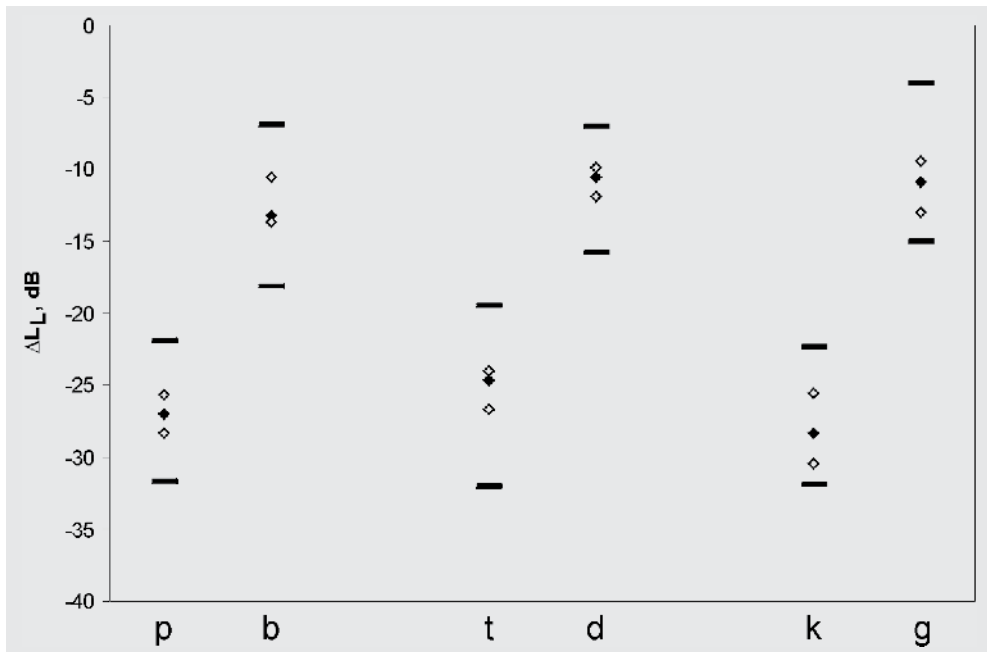

FIGURE 10. ΔL_L for the Lithuanian stops

The higher values of ΔL_L are expected for the voiced stops, whereas the lower values presumably correspond to the voiceless stops. Indeed, this presumption was verified by the measurements of Lithuanian consonants. 120 stops from already mentioned source (male speaker; Pakerys, Pupkis 2004) were examined. The voiced/voiceless boundary values for ΔL_L were found at approximately -20 dB (Fig. 10).

Some problem of the ΔL_L index is its dependence on certain adjacent vowels. That is, for weak vowels (say, typically, *us*) an intervocal stop with the same acoustical characteristics will show higher ΔL_L values compared to the case of more intense vowels (say, typically, *a:s*). Possibly, this shortcoming could be resolved if some averaged SPL of the longer segment of a recording instead of the averaged SPL of the adjacent vowels were applied. In this case, the ΔL_L ranges for voiced and voiceless stops would be more distinctly separated.

Possibly the ΔL_L index could be equally employed in the case of fricatives as well. This possibility should be tested, yet at the moment we prefer to stay with the *LHR* index instead because of the reasons just mentioned. Vice versa, ΔL_L cannot be substituted with *LHR* for stops as this index would show hardly reliable scattered values (especially in the cases of voiceless gaps characteristic of extremely weak and background-dependent sound signal).

In line with the above-named statements, the issue of quality of sound recording should be mentioned. Obviously, the indexes will show more or less different values if considerable amount of background noise is added. Therefore technically neat recordings with the noise background as weak as possible are preferable. Constant and not extremely intense background noise can be also successfully filtered out with almost no distortion of the speech signal to be analyzed.

Another similar problem is reverberation of the room used for the recording. Obviously, rooms with only short reverberation times are preferable since long RTs make additional vowel-like tails in the phases of stop gaps. Therefore an inadequately intense component of phonation may be registered in the measurements. If it is the case, the measurements of SPLs in the very end of a stop gap (i.e. when reverberation decays) could provide a partial solution.

Voicing of a consonant influences also other parameters of the consonant and its environments, such as durations of the consonant and preceding vowel, SPL of the consonant, and pitch in the beginning of the succeeding vowel. However, these parameters can be considered only as epiphenomenal non-differential cues, i.e. they show some statistical tendencies, yet they do not work as cues for discrimination (Ambrazevičius 2013: 11–14).

CONSONANTS IN THE WORD JUNCTURES OF SOUTHERN AUKŠTAITIANS

In the word junctures of standard Lithuanian and dialects, two types of the close regressive assimilation according to the vocal folds' activities – full and partial – are possible. This is also characteristic of Southern Aukštaitians' dialects. The regressive assimilation of both types takes place in two cases: a) putting a dependent word next to an independent one; b) in a juncture of independent words.

The full close regressive assimilation is less frequent than the partial one. It is linked with another phonetic phenomenon – degemination (Table 1). In such cases, there is obvious change in the boundaries of a phonologic syllable.

TABLE 1. Full close regressive assimilation and degemination in word junctures

Type of assimilation	Dialectal examples
1) fricative ← fricative	$s \leftarrow \check{z}$ <i>viena(s) žmogùs</i> 'a one man' (Rudnia); <i>pa(s) _žřdu. pùsri.-cėi gerì bì-ž.</i> 'breakfast at the Jew's was good' (Zervynos); <i>kž.kė(s) žvirùs ar _mólis</i> 'some gravel or clay' (Kučiūnai)
	$k \leftarrow g$ <i>ríkšřtu. bìvž.</i> <i>šėpž.n kie(k) _ganà</i> 'there were enough [many] switches in the closet' (Zervynos); <i>ię.m viš _cėe(k) _gerai.</i> 'he feels good just the same' (Veisiejai); <i>bitėš turėj ĩ cė(k) _gabėšnis gabėšnis viėnas kėtas ká.imž.</i> <i>žmžgùs</i> 'only one or two smarter villagers kept bees' (Kučiūnai)
2) stop ← stop	$g \leftarrow k$ <i>kžjž.(s) sulė(g) _kuł.nž.</i> 'the legs are up to the knees' (Kapčiamiestis); <i>prisrá.uge dāũ.(g) kž.přřtu. žięmu.</i> '[they] make a lot of sauerkraut in the winter' (Zervynos)
	$p \leftarrow b$ <i>ka(p) _břrdavž. gerāšņę. galvā</i> 'when the head was better' (Zervynos); <i>kžlu.kis ka(p) _břvo. sustųėris tai _pėėvas višās pā-ė.mę.</i> 'when the kolkhoz was established all the meadows were taken over' (Rudnia)
	$t \leftarrow d$ <i>jė.m priku.rė(t) dā.vę. gerai.</i> 'he was chided' (Kabeliai); <i>vaiķai. gřki(t) *daržinėlu. ški.ni.maņ.</i> 'children, drive [the cattle] to the Daržinėliai clearing' (Kabeliai)
	$d \leftarrow t$ <i>ė ka(d) _tù visuř. buvai</i> 'you were everywhere' (Kabeliai)
3) stop ← affricate	$d \leftarrow c$ <i>āš mīsnaũ ka(d) _cė šarnaĩ.</i> 'I thought these were wild boar' (Rudnia)

Sometimes the regressive assimilation and degemination may not take place in the word junctures, in the Southern Aukštaitians' subdialects (cf. Markevičienė

1999: 31). This is usually determined by a longer logic pause to strengthen the importance of what is being said and stronger isolation of independent words (1) or situational transforming of a dependent word to an independent one (2), cf.:

- (1) *kat_vilkūr* *árkė.s žibā* | *āš nežinójāu* ‘that wolves’ eyes shine, I didn’t know’ (Puvočiai); *kíeku. mǎ.tu. á.jom* | *ko.lá ik galė.jem* ‘so many years we went, as long as we could’ (Rudnia); *avà* *bastrīs* † *bastrīs* ‘here, a bastard, bastard’ (Kapčiamiestis);
- (2) *turù ir_žò.lūr* | *bèt dukťė prìveža_ir* | *kalvarō_ļo.* | *ir_valerijō_nu.* ‘I also have herbs but my daughter brings me corvalol and valerian’ (Marcinkonys); *apsimatōji. apliņ.k.gá.lou.* | *raņkās susmatōji. ir_vīs liņģuóje liņģuóje sėdėdami* [žydai] ‘with their heads swathed in scarves, hands folded sat and rocked [Jews]’ (Marcinkonys); *kàp padā.rz. tu.skēlbi.* | *tai_anà* | *tuōsa mǎ.žuosa* | *tǎ.kūs* † *kap_me(s)_sá.kz.m zǎ.viēcai* | *sùkala* ‘when they make that hole in those trees over there, then as we say, hinges are driven in’ (Kapčiamiestis).

The partial close regressive consonant assimilation in word junctures according to the vocal folds’ activities is not completely the same for different dialects. For instance, in the subdialects of the Western Aukštaitian of Kaunas, voiceless and voiced consonants in the junctures of dependent and independent words are systematically assimilated. At independent word junctures, however, the assimilation of these sounds can be full, partial or does not take place at all (ŠŠT; GAT; JAT). Irena Kuopienė and Genovaitė Kačiuškienė (2012: 345) discussed the phenomena of external sandhi in the subdialects of the Northern Panevėžys area and pointed out that the accommodation of consonants according voicing is twofold in the word junctures: it is quite regular when occurs between the dependent or monosyllabic words and independent words while it is very rare in the case of both independent words. According to the authors, such assimilation of consonants is also absent in the case of reduced vowel succeeding the end consonant of a word. Voiceless consonants *k, p, t, s*, preceding voiced consonants in word endings become fully or partly voiced in the flow of speech of Eastern Aukštaitians’ of the Vilnius area and that of (MAT 35ff.; DAT 31ff.; DuAT 22ff.; LzT 24ff.). To be precise, Vytautas Kardelis noticed that this phonetic phenomenon is not automatic as depends on speech rate and intonation breaks (MAT 35ff.; DAT 31ff.).

In the Southern Aukštaitians’, partial close regressive consonant assimilation in word junctures is more frequent and various (Table 2). Additionally, degrees of the assimilation are different – both weak (e.g.: $\zeta < s \leftarrow b, \check{\zeta} < \check{s} \leftarrow d$) and strong (e.g.: $d < t \leftarrow d, b < p \leftarrow d$).

Out of the mentioned six types of partial close regressive assimilation, cases of the second type (fricative \leftarrow stop) are most frequent. Most often the fricative *s* and stops *g, d, b* are in regressive correlation. This is linked with the frequent use of the word endings *-s*.

TABLE 2. Partial close regressive consonant assimilation in word junctures

Type of assimilation		Dialectal examples
voiced ← voiceless		
1) stop ← stop	$d \leftarrow k$	<i>kàt kùpstas</i> ‘than hummock’; <i>kàt katriėj</i> ‘than which’
	$d \leftarrow p$	<i>kat_prašíta</i> ‘than asked’; <i>kat_pař.daõâu</i> ‘than sold’
	$g \leftarrow p$	<i>dãũ.k pripjãuna</i> ‘much mown’; <i>nuok_pelĩr</i> ‘against mice’; <i>priek_pãbaõ.</i> ‘by a swamp’
	$g \leftarrow t$	<i>nuok_tu._mã.tu.</i> ‘from that year’
2) stop ← fricative	$d \leftarrow s$	<i>kat_skrìst</i> ‘than flew’; <i>kat_sakít</i> ‘than told’
	$d \leftarrow š$	<i>kat_šitep</i> ‘in this way’
	$g \leftarrow s$	<i>dãuk_stalĩr</i> ‘many tables’; <i>nuok_skãũ.dulõ.</i> ‘for pain’
voiceless ← voiced		
1) stop ← stop	$k \leftarrow d$	<i>iej cig_dũ senė.lėj bũ-õ.</i> ‘they were only two old people’ (Kapčiamiestis); <i>tõs lakõs cig_dã.li. paliẽka adarítu.</i> ‘only part of the bee entrance slot is left open’ (Kučiūnai)
	$k \leftarrow b$	<i>senũkas cig_bũõ. numĩrĩ.s</i> ‘the old man had just died’ (Zervynos); <i>kĩekẽ bũ-õ vandenėõ.</i> ‘there was so much water’ (Rudnia)
	$p \leftarrow d$	<i>vėjes_tas kab_dėjõ. tai_nugrõvė. klĩonu.</i> ‘the gust of wind was so strong that it pulled down the barn’ (Veisiejai); <i>kab_dař.tė.s mašino.m tai_graĩ.tai nuvažuoje</i> ‘now by car, it takes not so much time’ (Rudnia)
	$p \leftarrow g$	<i>šitep_galĩ žmõ.gũs dagi.vė.nc</i> ‘man can finish his life’ (Zervynos); <i>miškañ teb_gražũ</i> ‘it’s so nice in the wood’ (Rudnia)
	$t \leftarrow b$	<i>bu.d_bũũi. tė_vas gĩ_vas</i> ‘if father had been alive’ (Marcinkonys); <i>bed_baisũlėj vĩrai gi_vã šitai bũ-õ.</i> ‘but the men were giants’ (Seirijai)
2) fricative ← stop	$s \leftarrow b$	<i>vĩenas tãkẽš bũ-õ. priešingaš bėrnas</i> ‘there was one obstinate chap’ (Kapčiamiestis); <i>tõkõ(s) šũkẽ.s bũõõ.</i> ‘there were such shards’ (Zervynos); <i>gã.tvė.s vĩsõ.s brukũotõ.s bũ-õ</i> ‘all the streets were cobbled’ (Seirijai); <i>bru.zgũlĩš buvãũ. kap_raĩ.ke</i> ‘I was fast very-moving’ (Vingrėnai)
	$s \leftarrow g$	[sũris] <i>cė gražũš geltõnas tõ.kès</i> ‘[cottage cheese] was nice, yellow’ (Kapčiamiestis); <i>zũrikiš gũli</i> ‘a hare is lying’ (Veisiejai); <i>nũvežė.m paz_gĩdi.tõ.ji.</i> ‘took [him] to the doctor’ (Seirijai)

Cues for Consonant Voicing:
Its Assimilation in Word Juncture

Type of assimilation		Dialectal examples
2) fricative ← stop	$s \leftarrow d$	<i>á rklús tɛ vùkaʃ du paĩ.davɛ</i> . ‘father sold the horses’ (Zervynos); <i>kàʃ dírba ta(i)ir gi.vɛ.na gerai</i> ‘those who work, live well’ (Rudnia); <i>sukčùʃ dá.rɛ</i> . ‘made rolled meat’ (Vingrėnai); <i>màn.v. saseĩ.ʃ dukťɛ</i> ‘my sister’s daughter’ (Lazdijai)
	$ʃ \leftarrow g$	<i>àʃ gimdáu</i> ‘I gave birth’ (Rudnia); <i>mɛ.ʒi. pasidɛda virʃ galvõs</i> ‘puts timber on a trestle above the head’ (Kučiūnai)
	$ʃ \leftarrow d$	<i>aʃ dár dabaĩ. kap kadù usimanáu</i> . ‘even now I sometimes crave [for it]’ (Seirijai)
3) stop ← fricative	$t \leftarrow ʒ$	<i>beť žinõsit ar pažinõt</i> ‘but you’ll know if you have recognised’ (Kapčiamiestis)
	$k \leftarrow ʒ$	<i>cig žinõj ti. paviĩ.ʃum biški. kat nemõžna kõ</i> ‘only knew a little that something was forbidden’ (Kučiūnai); <i>cig žináu kad bũ-ɔ. ráudõnas skĩscis</i> ‘I only know that there was red liquid’ (Kučiūnai)
	$p \leftarrow ʒ$	<i>visì meļi.nai kaškàp žĩzi</i> ‘all have blue blooms’ (Rudnia)
4) fricative ← affricate	$s \leftarrow dz$	<i>ti. sá.mciʃ židelis</i> ‘there was a large ladle’ (Zervynos); <i>sto.gai àbdenkta sõdaʃ židelĩs</i> ‘the roofs are covered, the garden is large’ (Rudnia); <i>arúodaʃ židelis</i> ‘a large grain bin’ (Kučiūnai)
5) affricate ← stop	$c \leftarrow g$	<i>tau galù parõzi.ç gi. dá.r</i> ‘I can still show you’ (Zervynos); <i>viẽto.m tai bũna brá.ižo.ç gá.lima</i> ‘in some places you can wade’ (Rudnia)
	$c \leftarrow b$	<i>cĩpkamešni</i> [aviliai] <i>palikç bitɛ.m</i> ‘more suitable hives leave for the bees’ (Kučiūnai); <i>cĩkľuku. turi usidɛc apsáugo.ç búrnũ</i> . ‘you have to use a net, to protect your face’ (Kučiūnai)
	$c \leftarrow d$	<i>kèpç dúona</i> ‘bake bread’ (Puvočiai)
6) affricate ← fricative	$c \leftarrow ʒ$	<i>macĩç žairũ ne-išmetɛ</i> . [sesuo] ‘it seems [the sister] had not thrown out the embers [sister]’ (Marcinkonys)

Further on those cases of partial close regressive assimilation (most frequently discovered in the spontaneous speech of respondents of the Southern Aukštaitians) will be discussed. Drawing on the most convenient methods of the determination of consonant voicing in standard language discussed above, the following types of word junctures have been analyzed: $S \leftarrow T^s$: $S \leftarrow T^d$ and $T \leftarrow T^s$: $T \leftarrow T^d$. Altogether

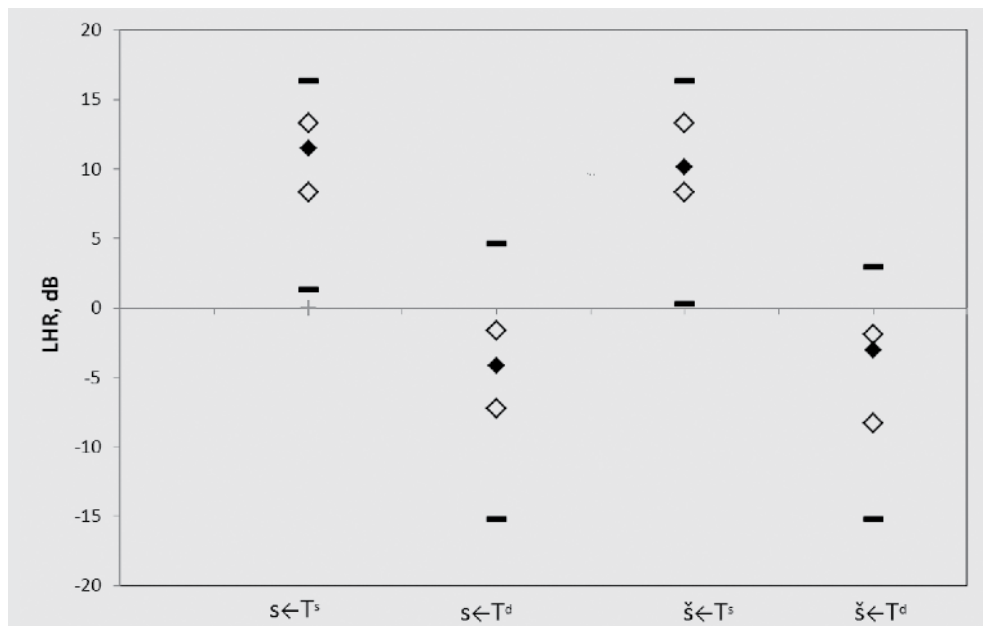

FIGURE 11. *LHR* for the Southern Aukštaitians' sibilants *s*, *š* in word junctures

334 assimilation/non-assimilation occurrences⁹ of fricatives *s*, *š*, and 83 occurrences of stops *k*, *p*, *t* were collected for the research.

Types $S \leftarrow T^s$ and $S \leftarrow T^d$ ¹⁰. Taking into account the conclusions of the research of fricatives in standard language, the index *LHR* (corresponding roughly to the ratio of the voice and noise components' energies) was chosen as a differential cue for voicing. Two sound recordings were used – the original and low-pass filtered (0–500 Hz).

The results of the measurements and calculations of *LHR* showed that regressive assimilation of the consonants *s* and in the subdialects of the Southern Aukštaitians according to the vocal folds activities in word junctures is really not systematic – the obtained ranges of values of assimilated and non-assimilated consonants partly overlap (Fig. 11).

⁹ Over 500 consonant occurrences used in word junctures were selected for the research; however, some of them were rejected due to the causes already pointed out when discussing the consonant voicing in standard language; also because of weak or unclear acoustic realizations. Study of the sound recordings of the informants VB and JP was more complicated as the sound quality was worsened by reverberation and noise made by the recording equipment.

¹⁰ T^s – voiced stop, T^d – voiceless stop.

Cues for Consonant Voicing:
Its Assimilation in Word Juncture

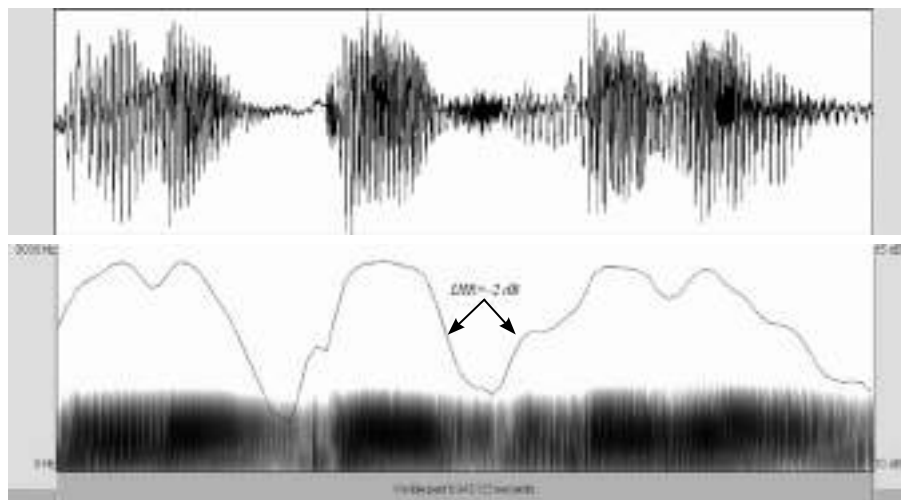

FIGURE 12. Utterance *likis bũv.* 'had remained'. Top: oscillogram, bottom: SPL track and wide-band spectrogram of low-pass (0–0.5 kHz) filtered recording

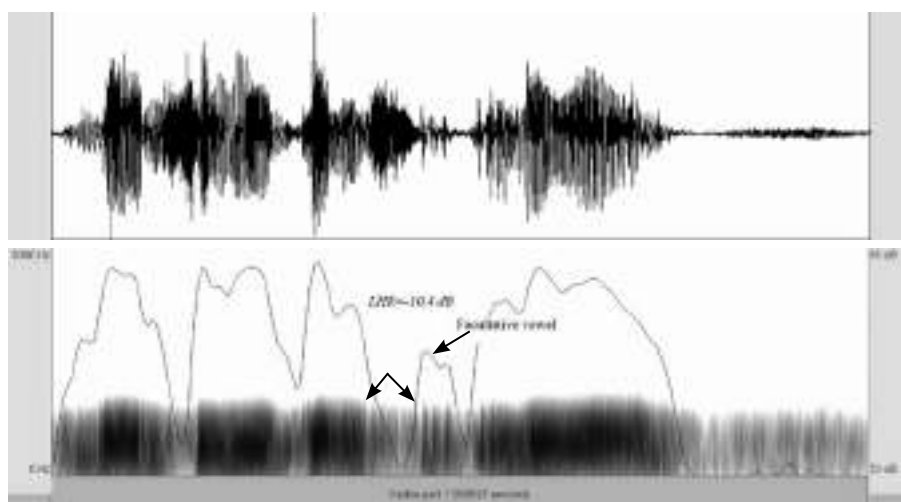

FIGURE 13. Utterance *viř.řini.kas bũv.* 'the chief was'. Top: oscillogram, bottom: SPL track and wide-band spectrogram of low-pass (0–0.5 kHz) filtered recording

Both generalized *LHR* values and the values for separate occurrences of sibilants *s*, *ř* in word junctures of spontaneous language show that these sibilants most often become voiced *z*, *ř*, therefore regressive assimilation is obvious. However, this phenomenon is not intense in some cases, therefore the sibilants *s*, *ř* are identified as only partially voiced. It is not always easy to estimate the degree of voicing by ear.

The consonants *s*, *š* used before voiced consonants in word junctures can remain almost completely voiceless. For example, in the phrase *likis b̄iwo*, the sibilant *s* has a naturally weak shade of *z* – its *LHR* equals -2 dB (Fig. 12)¹¹. This sound did not undergo regressive assimilation since, because of the dispersive influence of the context, it was pronounced as rather short (about 60 ms), while reverberation was stronger.

If a facultative vowel is inserted in word juncture, the sibilant consonant before a further voiced stop does not undergo regressive assimilation. For example, *LHR* value for the consonant *s* in Figure 13 is -10.4 dB. It corresponds approximately to the median of *LHR* for all cases of the voiceless *s* (cf. Fig. 11). Therefore the fricative is really voiceless in this case.

Types $T \leftarrow T^s$ and $T \leftarrow T^d$. The tendency of interaction of the voiceless stops *k*, *p*, *t* and the following voiced stops *g*, *b*, *d* in word junctures is similar to that of fricatives (Fig. 14). In this case, the degree of voicing is estimated basing on the ΔL_L index discussed earlier.

Fig. 14 shows that the ranges of the ΔL_L values of consonants *k*, *p*, *t* influenced by the voiced consonants *g*, *b*, *d* and those which did not experience partial close regressive assimilation intersect. Therefore it is impossible to indicate the boundary of separation of voicing and unvoicing between them. It can be surmised that, as in case of fricatives, assimilation of these consonants in word junctures can be of different degree, with similar reasons like those characteristic of fricatives discussed above.

Since the ΔL_L index did not show a very obvious difference between assimilated and nonassimilated stops, additionally the low frequency energy values of these sounds were compared (i.e. not taking into account vowel context; Fig. 15). A clear separation is seen only for the occurrences of labial consonant *p* preceding voiced and voiceless stops – the corresponding ranges of the L_L values do not intersect. Obviously, in the position discussed, the voicing/unvoicing of the consonants *k* and *t* was greatly influenced by the context and other factors.

It was already mentioned that, because of scanty data hardly sufficient for reliable statistical evaluation, other types of assimilation in word junctures have not been discussed. However, the discussed phenomena seems to be analogical in the Southern Aukštaitians' subdialects as well as the Lithuanian language. Therefore possibly similar general tendencies could be identified.

It should be noted that the sound recordings of spontaneous Southern Aukštaitians' speech contained fewer cases of the types $T \leftarrow T^s$ and $T \leftarrow T^d$ compared to $S \leftarrow T^s$: $S \leftarrow T^d$, therefore the samples of their usage are not large. This circumstance can influence the credibility of the results obtained.

¹¹ The *LHR* of the fricative consonant *s* of the word junctures in pictures 12 and 13 have not been included in the general results of measurements algorithms calculation.

Cues for Consonant Voicing:
Its Assimilation in Word Juncture

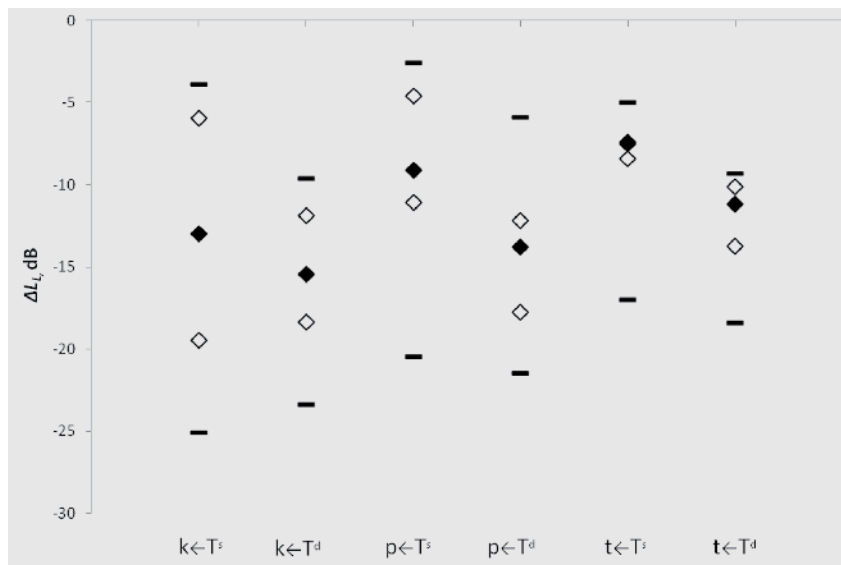

FIGURE 14. ΔL_L for the Southern Aukštaitian stops in word junctures¹²

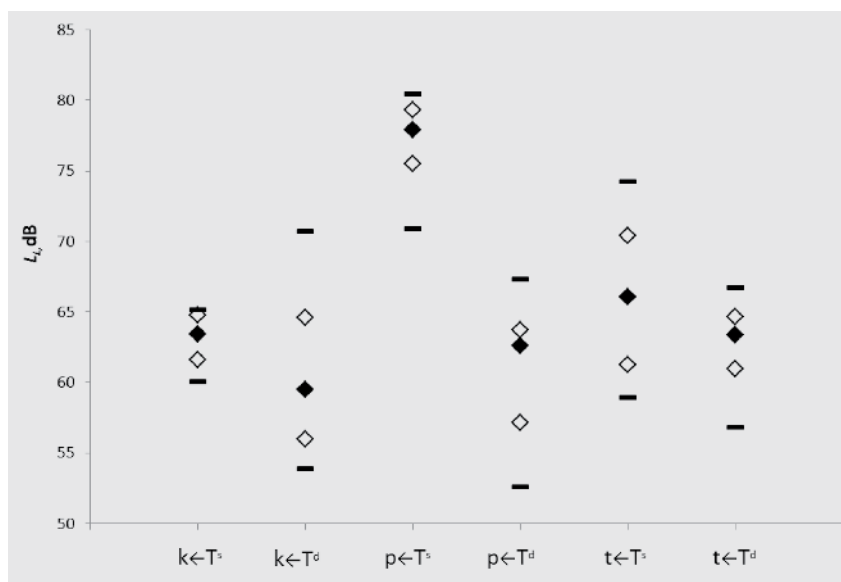

FIGURE 15. L_L ; sound pressure level for the low-pass (0–0.5 kHz) filtered Southern Aukštaitians' stops in word junctures

¹² Here the type T←T^s seemingly lacks the third quartile as it is blended with median. It may be linked to the scanty occurrences of the position researched.

CONCLUSIONS

It is well known that “the presence or absence of voicing energy is the dominant cue for the perception of the voicing contrast in consonants” (rehashed from Kent & Read 2002: 161). However, one encounters not simply two dichotomic cases “a consonant with voicing energy” and “a consonant without voicing energy”, but rather entire continuum of fractions of voicing energy in the whole spectra of the consonants considered. The boundaries between *fortis* and *lenis* categories are individual for different languages. Moreover, the perception of voicing is complicated as includes not only spectral but also temporal cues. All this makes the procedure of the objectivized evaluation of voicing not trivial.

The paper introduces two relatively simple techniques of identification of voicing: the indices *LHR* (case of fricatives) and ΔL_L (case of stops), both based on the evaluation of energy of low frequencies in the consonants (or their temporal segments). Referring to the abovementioned complications of the objectivized evaluation of voicing, these indices work generally quite well as differential cues for voicing. Nevertheless, because of the complications, a certain caution should be noted again when employing these techniques: the boundaries between the voiced and voiceless counterparts are individual for the discussed cases. Additionally, the results could be distorted by some extrinsic technical causes, such as intense background noise and room reverberation. This should be taken into account both when choosing the sound recordings for analysis and when applying the techniques of acoustical measurements.

The indicated techniques of analysis could be employed in the study of phenomena of consonant assimilation in the Lithuanian dialects too. The research carried out into the examples of the spontaneous Southern Aukštaitians’ speech (types $S \leftarrow T^s$: $S \leftarrow T^d$ ir $T \leftarrow T^s$: $T \leftarrow T^d$) essentially gives proof for the statements presented here. It is obvious that, from the point of view of acoustics, consonant assimilation in word juncture is quite complex phenomenon and its study requires precision.

REFERENCES

- Ambrazevičius Rytis 2013: Akustiniai pučiamųjų priebalsių balsingumo požymiai. – *Žmogus ir žodis* 15(1), 7–14.
- Balbonas Dainius, Daunys Gintautas 2005: Fonemų klasifikavimas panaudojant garso ir vaizdo informaciją. – *Elektronika ir elektrotechnika* 5(61), 74–77.
- Boersma Paul 1993: Accurate short-term analysis of the fundamental frequency and the harmonics-to-noise ratio of a sampled sound. – *IFA Proceedings* 17, 97–110.
- Childers G. Donald 2000: *Speech Processing and Synthesis Toolboxes*. New York: John Wiley & Sons.
- DAT – *Dūkšto apylinkių tekstai*, sudarė Vytautas Kardelis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.

- DuAT – *Dusetų apylinkių tekstai*, sudarė Regina Rinkauskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- GAT – *Griškabūdžio apylinkių tekstai*, sudarė Rima Bacevičiūtė, Vilija Sakalauskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Hamann Silke, Boersma Paul, Čavar Małgorzata 2010: Language-specific differences in the weighting of perceptual cues for labiodentals. – <http://user.phil-fak.uni-duesseldorf.de/~hamann/HamannBoersmaCavar2010.pdf>.
- JAT – *Jurbarko apylinkių tekstai*, sudarė Vilija Sakalauskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- Kent D. Raymond, Read Charles 2002: *The Acoustic Analysis of Speech*. Albany: Thomson Learning.
- Kruopienė Irena, Kačiuškienė Genovaitė 2012: Keletas pastabų dėl išorės sandžio šiaurės panevėžiškių tarmėje. – *Baltistica* 47(2), 343–348.
- LKG I – *Lietuvių kalbos gramatika* 1, vyr. red. Kazys Ulvydas. Vilnius: Mintis, 1965.
- LzŠT – *Lazūnų šnektos tekstai*, sudarė Jurgita Jaroslavienė, Nijolė Tuomienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- Markevičienė Žaneta 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai* 1, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- MAT – *Mielagėnų apylinkių tekstai*, sudarė Vytautas Kardelis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.
- MŠT – *Marcinkonių šnektos tekstai*, sudarė Asta Leskauskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- Leskauskaitė Asta 2006: *Kučiųnų šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Pakerys Antanas 2003: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.
- Pakerys Antanas, Pupkis Aldonas 2004: *Lietuvių kalbos bendrinė tartis. Kompaktinės plokštelės tekstai*. Vilnius: Gimtasis žodis.
- Pickett M. James 1999: *The Acoustics of Speech Communication. Fundamentals, Speech Perception Theory, and Technology*. Needham Heights: Allyn & Bacon.
- Pirello Karen, Blumstein E. Sheila, Kurowski Kathleen 1997: The characteristics of voicing in syllable-initial fricatives in American English. – *Journal of the Acoustical Society of America* 101(6), 3754–3765.
- Stevens N. Kenneth, Blumstein E. Sheila, Glicksman Laura, Burton Martha, Kurowski Kathleen 1992: Acoustic and perceptual characteristics of voicing in fricatives and fricative clusters. – *Journal of the Acoustical Society of America* 91(5), 2979–3000.
- ŠŠT – *Šakių šnektos tekstai*, parengė Rima Bacevičiūtė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006.

Priebalsių balsingumo požymiai. Jų asimiliacija žodžių sandūroje

SANTRAUKA

Paprastai ir tradiciškai sutariama, kad skardžiuosius ir dusliuosius priebalsius skiria fonacijos (balso klosčių veiklos), t. y. balso, balsingojo komponento buvimas ar nebuvimas. Tai ne visai tikslu. Kai kurių kalbų (pavyzdžiui, kai kurių ugrofinių kalbų) priebalsiai, sudarantys analogiškas kontrastines poras, skiriasi ne arba ne tiek balsingumo požymiais, o tam tikrais (mūsų požiūriu – iš lietuvių kalbos fonetikos pozicijų) antriniais požymiais. Atkreipus dėmesį į skirtingas artikuliacines pastangas tariant skardžiuosius ir dusliuosius priebalsius (ar jų dichotominius analogus), pirmuosius kartais linkstama vadinti neįtemptaisiais (*lenis*), antruosius – įtemptaisiais (*fortis*). Straipsnyje aptariami pavyzdžiai, kur diferencijuojant *fortis–lenis* poras balsingumo požymis yra bent kiek nors reikšmingas.

Pagrindinis akustinis skardžiuosius priebalsius nuo dusliųjų skiriantis požymis – fonaciją rodantis komponentas: kvaziperiodiniai virpesiai oscilogramose, papildomos balso harmonikos spektrogramose. Tačiau net ir nutrūkus fonacijai pučiamasis priebalsis išlieka skardžiuoju. Fonacijos požiūriu labai skiriasi, pavyzdžiui, lietuvių ir anglų kalbų sprogtamieji priebalsiai. Tokiais pavyzdžiais iliustruojami kalbiniai *fortis–lenis* skirtumai ir argumentuojami kiekybinių metodų privalumai.

Siūlomi kiekybiniai balsingumo rodikliai. Skardžiųjų pučiamųjų priebalsių spektre išryškėja žemadažnės harmonikos. Tuo pasinaudota apibrėžiant pučiamųjų priebalsių *LHR* (*Low-High-Ratio*) rodiklį, lygų priebalsio žemadažnės (iki 500 Hz) ir aukštadažnės (per 500 Hz) energijos santykiui. Kiek kitaip, bet pasiremiant panašiu reiškiniu (žemadažnės energijos vyravimas skardžiųjų priebalsių spragos fazėje), konstruojamas sprogtamųjų priebalsių ΔL_L rodiklis – santykinis (priebalsio artimame ar tolimame kontekste) žemadažnio komponento garso lygis.

Minėta metodika panaudota ir analizuojant pietų aukštaičių dusliųjų ir skardžiųjų priebalsių sąveiką žodžių sandūroje. $S \leftarrow T^s : S \leftarrow T^d$ ir $T \leftarrow T^s : T \leftarrow T^d$ tipų analizė parodė, kad dalinė artimoji regresyvinė asimiliacija aptariamojoje pozicijoje nėra vienoda, o kai kuriais atvejais ir apskritai nevyksta. Be to, norint atlikti patikimą spontaniškos kalbos priebalsių asimiliacijos analizę svarbu atkreipti dėmesį į garso įrašo techninę kokybę, įrašymo patalpos reverberaciją ir kitus veiksnius.

Handed in on 4 September 2014.

RYTIS AMBRAZEVIČIUS

Kaunas University of Technology

Adomo Mickevičiaus g. 37, LT-44244 Kaunas, Lithuania

rytisam@delfi.lt

ASTA LESKAUSKAITĖ

Institute of the Lithuanian Language

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lithuania

asta.leskauskaite@lki.lt

RIMA BAKŠIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, geolingvistika, eksperimentinė fonetika, fonologija.

VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ KAUNIŠKIŲ DVIgarsiai: KIEKYBĖS SANTYKIAI

The Diphthongs of West Highlanders
in Kaunas Area: Quantitative Ratio

ANOTACIJA

Straipsnyje eksperimentiniais metodais analizuojama vakarų aukštaičių kauniškių (VAK) trijų šnektų – Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių – mišriųjų dvigarsių kiekybė. Tiriamosioms šnektoms būdingi skirtingi priegaidžių alotonai: Marijampolės šnekte ilginami tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *i*, *u*, Šakių šnekte turi vadinamąją tęstinę priegaidę, o Vilkaviškio šnekte neturi nė vieno iš šių požymių, tad jos dvigarsinių skiemenų prozodinė sandara yra artimiausia bendrinei kalbai. Straipsnyje taip pat aptariama VAK dvigarsių kiekybės interpretacija ir žymėjimas lietuvių dialektologijos tradicijoje.

Tyrimo rezultatai parodė, kad visose šnektose ilgiausi yra tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e*. Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose jie reikšmingai ilgesni už atitinkamus tvirtagalius, o Šakių šnekte šis trukmės skirtumas neryškus. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* bendroji trukmė mažesnė. Visose šnektose skirtumas tarp šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių yra labai mažas.

Pirmojo dėmens trukmė neabejotinai yra svarbus dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* priegaidžių požymis Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose. Šakių šnekte pirmojo dėmens trukmė nelaikytina esminiu priegaidžių požymiu. Tai susiję su šnekte egzistuojančia tęstine priegaide. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* grupėje pirmojo dėmens trukmė aiškiai skiria priegaides tik Marijampolės šnekte, o Vilkaviškio ir Šakių šnektose šis požymis nesvarbus.

Tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *a*, *e* visose šnektose vertintini kaip pusilgiai, o dėmenys *i*, *u* Marijampolės ir Šakių šnektose – kaip pusilgiai, Vilkaviškio – kaip trumpieji. Visų tvirtagalių dvigarsių Šakių šnektos dėmenys vertintini kaip pusilgiai, pailgėję dėl tęstinės priegaidės.

ESMINIAI ŽODŽIAI: dialektologija, lietuvių tarmės, mišrusis dvigarsis, priegaidė, kiekybės požymis.

KEYWORDS: dialectology, Lithuanian dialects, semi-diphthong, syllable accent, quantitative feature.

ANNOTATION

The article analyses the quantity of semi-diphthongs in three subdialects of West highlanders in Kaunas area (hereinafter referred to as VAK) namely: Marijampolė, Vilkaviškis and Šakiai. The researched subdialects feature various syllable accent allotones: Marijampolė subdialect elongates the first components of acute accents with *i* and *u*; Šakiai subdialect possesses the so called continuous accent, meanwhile Vilkaviškis subdialect has none of the aforementioned features thus the prosodic composition of diphthong syllables is closest to the standard language. The article also discusses the the interpretation of VAK diphthongs quantity and marking in Lithuanian tradition of dialectology.

The research results showed that the longest diphthongs are the acute diphthongs containing *a* and *e* and it is typical to all subdialects. They are substantially longer in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects than circumflex variants; meanwhile in Šakiai subdialect this difference in length is not so sharp. The common length of diphthongs with *i* and *u* is shorter. The difference between the acute and circumflex diphthongs of this group is very slight.

The length of the first component of diphthongs with *a* and *e* is an important accent feature in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects. The duration of the first component in Šakiai subdialect is not considered as a crucial feature of accent. It is related to the existing continuous accent prevailing in the subdialect. In the group of diphthongs with *i* and *u* the duration of the first component clearly distinguishes accents only in Marijampolė subdialect, meanwhile in Vilkaviškis and Šakiai subdialects this feature loses importance.

The components of acute diphthongs *a* and *e* are considered as semi long, and components *i* and *u* vary in subdialects: in Marijampolė and Šakiai they are considered as semi long, meanwhile in Vilkaviškis subdialect they are short. All components of circumflex diphthongs in Šakiai subdialect are considered as semi long and elongated due to continuous accent.

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Vakarų aukštaičių kauniškių mišriųjų dvigarsių¹ eksperimentinių tyrimų iki šiol negausu. Lietuvių dialektologų veikaluose jų trukmės ypatybės aprašomos daugiausia tik iš klausos. Akivaizdu, kad dvigarsių ir jų dėmenų kiekybė priklauso ir nuo sudaromųjų elementų kokybės, ir nuo priegaidės įtakos. Bendrinėje kalboje turima gana aiški koreliacija su priegaidėmis: iki pusilgių ilgėja tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *a*, *e*; dėmenys *i*, *u* bei svetimos kilmės *ę*, *o* išlieka trumpi²; visų tvirtagalių dvigarsių iki pusilgio ilgėja antrasis dėmuo (plačiau žr. Pakerys 2003: 134–135, 220).

Dialektologinėje literatūroje daugiausia diskutuojama dėl VAK tvirtapradžių dvigarsių pirmojo dėmens kiekybės. Tyrėjų sutariama, jog dėmenys *a*, *e* visose VAK

¹ Straipsnyje analizuojami tik pirminiai dvigarsiai, apie antrinius nekalbama.

² Vis dėlto reikia pripažinti, kad toks modelis egzistuoja tik kaip ideali siekiamybė, daugelis bendrinės kalbos vartotojų linksta ilginti ir tvirtapradžių dvigarsių dėmenis *i*, *u*.

šnektose pailgėja, tačiau šis pailgėjimas laikomas ne vienodo laipsnio. Ankstesniuose darbuose labiau įprasta manyti, kad kirčiuoti dėmenys *a*, *e* VAK realizuojami kaip ilgieji (*ká.lnas*, *ké.lmas*). Tokį žymėjimą randame daugelyje XX a. antrosios pusės leidinių (Zinkevičius 1966; 1994; LKT 1970; LKA 1982: 68 žemėl.; Markevičienė 2001³). Naujesniuose darbuose VAK tvirtapradžiai dėmenys *a*, *e* dažniau laikomi pusilgiais⁴ (*ká.lnas*, *ké.lmas*) (LKTF 2003; Bacevičiūtė 2004; VAKKA 2005; ŠŠT 2006; GAT 2008; JAT 2013). Tik rytinės kauniškių dalies tekstuose dažniau žymimi ilgieji *a*, *e* (Jaroslavienė 2010). Šių dėmenų žymėjimas dialektologų darbuose dažniausiai yra apibendrintas, suvienodintas, tik „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos“ (LKTChr 2004) rengėjų stengtasi žymėti pagal konkretų tarimą, joje dominuoja pusilgiai dėmenys *a*., *e*., bet pasitaiko ir vienas kitas ilgasis.

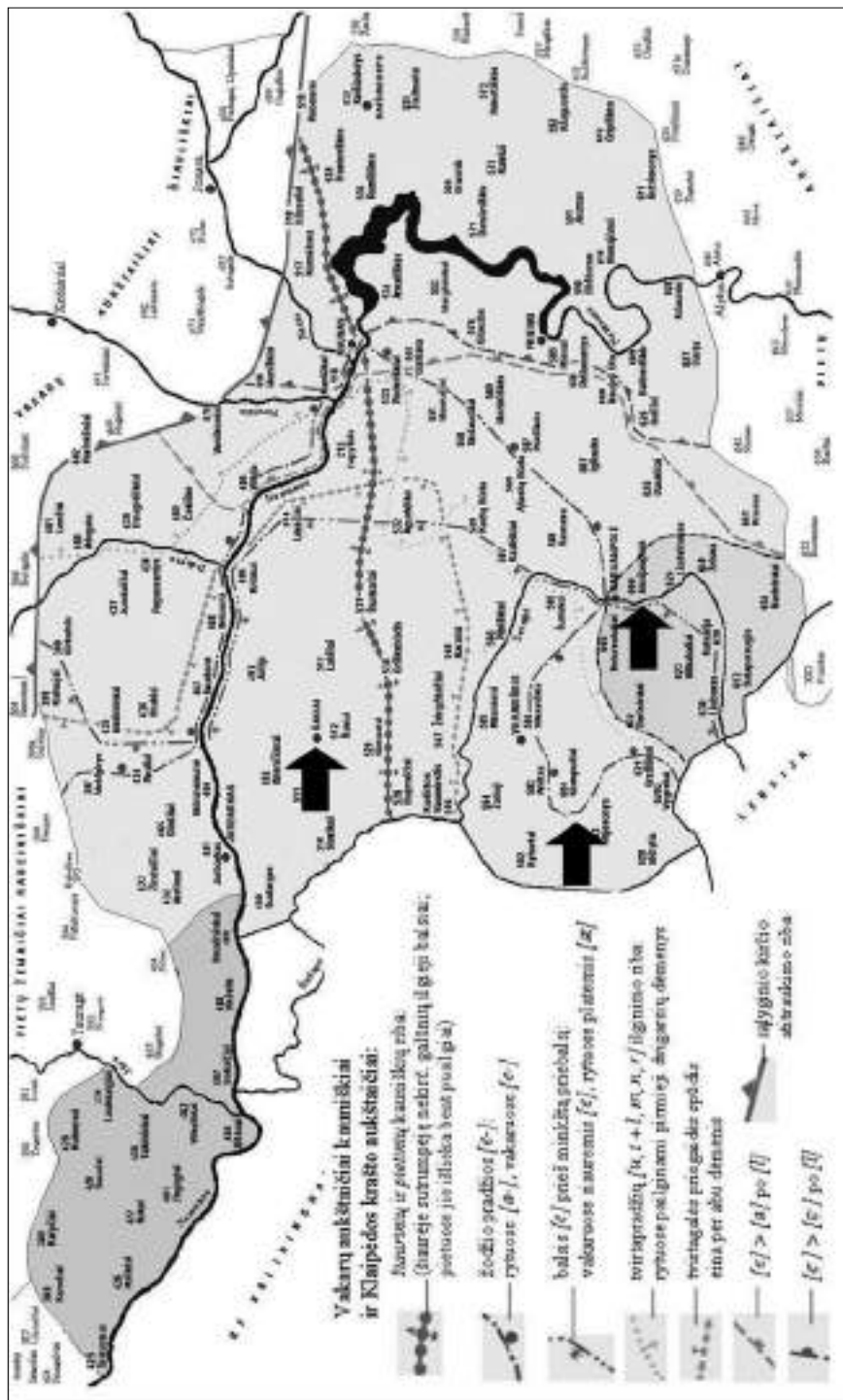
Tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *i*, *u* VAK plote labiau įvairuoja. Jie dialektologų darbuose taip pat žymimi nevienodai. Tradiciškai manyta, kad šiaurvakarinėje kauniškių dalyje šie dėmenys nepakinta nei kiekybiškai, nei kokybiškai. Tokią nuomonę ir ją atitinkantį žymėjimą (*pírmas*, *kúrmis*) randame daugelyje ankstesniųjų darbų (Zinkevičius 1966; 1994; LKT 1970; LKA 1982: 20 žemėl.; Markevičienė 2001). Kai kur paminima, jog pakraščiais pasitaiko ir vienas kitas pusilgių dėmenų *i*., *u*. atvejais. XXI a. pradžioje, atlikus daugiau eksperimentinių tyrimų (apie juos žr. toliau), pradėta kelti mintis, kad ir šioje kauniškių dalyje dėmenys *i*, *u* tariami ne trumpieji, o pusilgiai; tik jie esą labai atviri, todėl kokybiškai aiškiai skiriasi nuo ilgųjų balsių (*pí.rmas*, *kú.rmis*). Tokį žymėjimą randame daugelyje naujesniųjų darbų (LKTF 2003; Bacevičiūtė 2004; LKTChr 2004; ŠŠT 2006; JAT 2013). Kai kuriuose supaprastinta transkripcija užrašytuose tekstuose, ypač skirtuose mokykloms, šis, dar diskusijų objektu tebesantis, pailgėjimas nefiksuojamas, rašomi trumpieji dėmenys *i*, *u* (VAKKA 2005; GAT 2008).

Ankstesnių šaltinių duomenimis (Zinkevičius 1966; 1994; LKT 1970; LKA 1982: 20 žemėl.), tvirtapradžių dvigarsių dėmenų *i*, *u* ilginimas (iki ilgųjų balsių) prasideda nuo apytikslės linijos Gražiškiai–Šunskai–Kazlų Rūdà–Aguškiškė–Kaūnas⁵ (žr. 1 pav.) ir apima visą pietrytinę VAK dalį. Naujesniuose darbuose šiose šnektose taip pat visuotinai fiksuojamas dėmenų *i*, *u* pailgėjimas, tačiau jų ilgumas varijuoja – daugiau pasitaiko ilgųjų atvejų, bet užfiksuota ir pusilgių (LKTF 2003; LKTChr 2004; VAKKA 2005; Jaroslavienė 2010).

³ Nors leidinys išleistas jau XXI a. pradžioje, tačiau dauguma tekstų įrašyti XX a. pabaigoje, leidinio autorė laikosi vyresniajai dialektologų kartai artimesnių transkripcijos principų.

⁴ Deja, dauguma naujesniųjų šaltinių kol kas parengti tik iš šiaurinės VAK dalies, tad jie neilustruoja visos VAK dvigarsių sistemos.

⁵ Pažymėtina, kad *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos* žemėlapiuose izoglosės braižytos LKA žemėlapių pagrindu. LKA rengėjų žemėlapiai braižyti tik pagal duomenis, surinktus iš klausos, eksperimentiniais tyrimais tuo laiku nesiremta. Todėl LKA žemėlapiai (ypač skirti fonetikos ypatybėms) ne visada atspindi XX a. vidurio tikrąją padėtį, taip pat ir XXI a. daugelio izoglosių lokalizacija gali būti pakitusi. Ateityje žemėlapius bus būtina tikslinti, remiantis eksperimentinių tyrimų rezultatais.

1 PAV. VAK plotas ir svarbiausios izoglosės⁶

⁶ Žemėlapis sudarytas straipsnio autorės pagal *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje* (Vilnius, 2004) esančių kaimiškųjų patarmės žemėlapi.

VAK tvirtagalių dvigarsių tarimas ir jų žymėjimas dialektologų darbuose taip pat nevienodas. Problemų kelia šiaurinė kauniškių dalis, turinti ryškų tvirtagalės priegaidės alotoną – tęstinę priegaidę (žr. 1 pav.). Šis alotonas aprašytas daugelyje regionui skirtų darbų, deja, ankstesniųjų metų šaltiniuose jo požymiai irgi nusakomi tik iš klausos. Pabrėžiama, kad tvirtagalė priegaidė tęsiama per abu dvibalsio ar dvigarsio dėmenis, kurių ne tik antrasis, bet ir pirmasis gauna tam tikrą spūdį ir yra pailginamas (Zinkevičius 1966: 36; 1994: 32; LKT 1970: 29; LKA 1982: 125).

Dialektologų darbuose ši priegaidės atmaina iki šiol žymėta trejopai: 1) dėmenų pailgėjimas ir atvirumas nežymimas⁷ (*viĩkas, kūm̃pas*) (LKT 1970; Markevičienė 2001; VAKKA 2005); 2) abu dėmenys žymimi pusilgiai, *i, u* atvirumas nežymimas (*vi.ĩ.kas, kū.m̃.pas*) (Zinkevičius 1966; 1994); 3) abu dėmenys pusilgiai, žymimas *i, u* atvirumas (*vi.ĩ.kas, kū.m̃.pas*) (LKTF 2003; Bacevičiūtė 2004; LKTChr 2004; ŠŠT 2006; GAT 2008; JAT 2013). Taigi dauguma tyrėjų abu šių dvigarsių dėmenis laiko pusilgiais, abejojama tik dėl *i, u* atvirumo (plačiau žr. Bacevičiūtė 2005: 42).

Pietinėje VAK dalyje, kur neturima tęstinės priegaidės, tvirtagaliskai kirčiuoti dvigarsiai tariami daugmaž visur vienodai, pabrėžiant ir pailginant antrąjį dėmenį, dažniausiai jis laikomas pusilgiu.

2. EKSPERIMENTINIAI VAKARŲ AUKŠTAIČIŲ KAUNIŠKIŲ DVIGARSIŲ TYRIMAI

Ekspperimentinės fonetikos metodais iki šiol išsamiau tirti tik VAK šiaurinės dalies (Šakių šnektos) dvigarsiai. Nustatyta, kad čia tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių trukmės (tiek bendrosios, tiek atskirų dėmenų) santykiai nepastovūs, nors šiek tiek dažniau linkę būti ilgesni tvirtapradžiai dvigarsiai. Trukmės požymiai negali būti reikšmingi šios VAK dalies dvigarsinių skiemenų priegaidėms diferencijuoti, jiems svarbesni pagrindinio tono parametrai: diapazonas (tvirtapradžių dvigarsių jis daug platesnis) ir viršūnės iškilimo laikas (tvirtapradžių dvigarsių jos iškyla daug anksčiau) (plačiau žr. Bacevičiūtė 2004: 86–113).

Daugiau eksperimentininkų dėmesio skirta šiaurinės VAK dalies tvirtapradžiams dvigarsiams su dėmenimis *i, u*. Šie dėmenys lyginti su atskirais trumpaisiais balsiais *i, u* bei ilgaisiais *ĩ, ũ*. Nustatyta, kad dvigarsių dėmenys apytiksliai 1,7 karto ilgesni už trumpuosius balsius ir tik 0,8 karto trumpesni už ilguosius balsius. Tyrėjų daroma išvada, kad didžiajai daliai šiaurinių VAK šnektų (kaip ir pietų žemaičiams raseiniškiams) įprastesni pusilgiai atvirieji tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *i, u*. (plačiau žr. Bacevičiūtė 2001: 12–19; Bacevičiūtė 2004: 89; Bacevičiūtė, Leskauskaitė 2004: 12–14; Vaišnienė, Bacevičiūtė 2005: 292–302).

⁷ Kai kur virš abiejų dėmenų rašomi du cirkumflekso ženklai, kai kur vienas ilgas. Tai greičiausiai tik dėl spaustuvų techninių galimybių atsiradęs variavimas.

3. TYRIMO TIKSLAS, MEDŽIAGA, METODIKA

Šiame straipsnyje išsamiai analizuojama trijų VAK šnektų – Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių – mišriųjų dvigarsių kiekybė. Tyrimui pasirinktos šnektos, reprezentuojančios VAK arealus, turinčius skirtingus dvigarsinių skiemenų prozodinius požymius (žr. 1 pav., 1 lentelę).

1 LENTELĖ. VAK dvigarsinių skiemenų prozodiniai požymiai

POŽYMIŠ	ŠNEKTA	Mrj ⁸	Vlkv	Šk
Tvp dėmenų <i>i, u</i> ilginimas		+	–	–
Tęstinė priegaidė		–	–	+

Pagrindinis straipsnio **tikslas** – išsamiai aptarti VAK vakarinės dalies dvigarsinių skiemenų kiekybinę sandarą ir jos koreliaciją su prozodiniais elementais (priegaidėmis). Smulkesnieji uždaviniai: 1) nustatyti tiriamųjų VAK šnektų dvigarsių su dėmenimis *a, e* kiekybės požymius; 2) nustatyti tiriamųjų VAK šnektų dvigarsių su dėmenimis *i, u* kiekybės požymius; 3) pateikti trijų skirtingų arealų dvigarsių kiekybės santykius ir nustatyti bendruosius VAK vakarinės dalies dvigarsinių skiemenų kiekybės dėsningumus.

Medžiaga įrašyta šiose vietovėse: Marijampolės rajone – Marijampolės seniūnijos Svetlicos kaime, esančiame maždaug 10 km į pietvakarius nuo Marijampolės; Vilkaviškio rajone – Pajevonio seniūnijos Trilaukio kaime, esančiame maždaug 20 km į pietvakarius nuo Vilkaviškio; Šakių r. – Lukšių miestelyje, esančiame maždaug 8 km rytus nuo Šakių (žr. 1 pav.). Tyrime dalyvavo po 6 diktorius iš kiekvienos vietovės (po 3 moteris ir 3 vyrus, mokančius gimtąją šnektą; stengtasi, kad tarp jų būtų ir jaunesnės, ir vyresnės kartos atstovų).

Įrašymo **metodika** buvo tokia: gerai šnektą mokanti diktorė pasakydavo reikiamą sakinį⁹, o diktorius 3–5 kartus jį pakartodavo. Trumpuose sakiniuose įrašyti šie žodžiai su reikalingais dvigarsiais: *nukrito káltas po suolu : jis labai káltas buvo; ma(n) kárpa išdygo : viską kařpo tas vaikas; tu, támsta, atiek : jau pro tamšą parėjo*¹⁰; *stalo kántas aštrus : čia krańtas status; čia kéltas buvo : mažai telpa į / in puodą; gerai*

⁸ Sutrumpinimai paaiškinti straipsnio pabaigoje.

⁹ Už pagalbą įrašant medžiagą ačiū kolegei marijampoliškei Onai Aleknavičienei ir vilkaviškietei Sigitai Langaityenei.

¹⁰ Marijampolės šnektos vietoj šio įrašytas sakinyš *Megztinį tamšų nupirko*, nes žodis *tamšą* marijampoliškių kirčiuojamas tvirtapradiškai.

šértas tas paršas : smagiai keřta ta(i)s malkas; anksti tэмsta dabar : vakar teմptas tas šniúras; mano žéntas padarė : vienas ceňtas nukrito; sulúžo iltas per upę : da(r) šiltas tas puodas; jai skirtas buvo : rudenį skiřsta tos rankos; labai kímsta tas vaikas : kietai kimřstas tas skilandis; vakar spintą pirkom : vasarą spiňta tos musės; tiesiog (už)púltas¹¹ to brudo : visas púlkas atėjo; jau (pa)kúrtaš tas pečius : visas tuřtas prapuolė; buvo (pa)stúmtas tas stalas : jis visai kuňpas buvo; pas mus Kúnca atėjo : vasarą (at)kuňta tas vaikas. Kompiuterine garsų analizės programa PRAAT garsai segmentuoti ir skaičiuota bendroji dvigarsio trukmė (ms) bei pirmojo dėmens¹² trukmė (ms, proc.)¹³. Toliau duomenys perkelti į programą EXCEL, ja skaičiuoti reikiami trukmės vidurkiai, braižyti grafikai.

4. BENDROJI TRUKMĖ (ABSOLIUTUSIS ILGUMAS)

Pirmiausia pravartu paanalizuoti atskirų VAK šnektų dvigarsių trukmės eiles (žr. 2 lentelę). Jose galima pastebėti dvigarsių savaiminės (priklausančios nuo dėmenų kokybės) ir funkcinės (lemiamos priegaidės) trukmės sąveiką¹⁴ skirtingose šnektose.

Lentelėje matyti, kad visose šnektose ilgiausi yra tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e*. Ilgiausias Marijampolės ir Vilkaviškio šnektų dvigarsis yra *el* (327, 277 ms), o Šakių – *én* (240 ms). Lentelės viršuje galima išžvelgti pirminių, nors ir nežymių, šnektų skirtumų: Marijampolės ir Vilkaviškio sąrašų viršuje tik tvirtapradžiai dvigarsiai, o Šakių labai ilgi ir kai kurie tvirtagalčiai – *eň* (240 ms), *ař* (230 ms). Sudarant šias trukmės eiles, tikėtasi, kad visų šnektų pirmąjį ilgiausių dvigarsių aštuonetą sudarys būtent tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e*, tačiau aštuntoje vietoje atsидūrė tvirtagalčiai – Marijampolės ir Šakių *aň* (269, 213 ms), Vilkaviškio – *eň* (236 ms).

¹¹ Segmentuojant medžiagą nereikalingi žodžių priešdėliai pašalinti.

¹² Straipsnyje neaptariama antrojo dėmens trukmė, nes, kaip matyti iš apžvelgtos literatūros, VAK dvigarsių antrasis dėmuo nėra problemiškas, be to, daugeliu atvejų jo trukmė priklauso nuo pirmojo dėmens trukmės.

¹³ Skaičiuojant bendrąją trukmę, operuota tik absoliučiosios trukmės dydžiais, nes tiriamųjų žodžių poros daugeliu atvejų nebuvo minimalios, tad nebuvo galimybės suskaičiuoti santykinę dvigarsio trukmę, t. y., kokią viso žodžio trukmės dalį užima dvigarsio trukmė. Nesant minimaliųjų porų, įmanoma suskaičiuoti tik atskirų dvigarsio dėmenų santykinę trukmę, t. y., kokią dalį dvigarsio užima jo dėmuo. Šis santykis straipsnyje reiškiamas ir aptariamas procentais.

¹⁴ Dėl savaiminės ir funkcinės prozodijos terminų žr. Pakerys 1982: 10.

2 LENTELĖ. VAK dvigarsių bendrosios trukmės eilės (ms)

Eil. Nr.	Bendroji dvigarsio trukmė (ms)					
	Mrj		Vlkv		Šk	
1.	<i>él</i>	327	<i>él</i>	277	<i>én</i>	240
2.	<i>án</i>	305	<i>án</i>	252	<i>eñ</i>	240
3.	<i>én</i>	284	<i>ém</i>	251	<i>él</i>	233
4.	<i>ém</i>	283	<i>ám</i>	248	<i>ár</i>	232
5.	<i>ám</i>	281	<i>én</i>	241	<i>aĩ</i>	230
6.	<i>ér</i>	279	<i>ér</i>	239	<i>án</i>	228
7.	<i>ár</i>	279	<i>ál</i>	236	<i>ál</i>	216
8.	<i>añ</i>	269	<i>eñ</i>	236	<i>añ</i>	213
9.	<i>ál</i>	267	<i>ár</i>	235	<i>eñ</i>	213
10.	<i>ún</i>	260	<i>eñ</i>	235	<i>ém</i>	211
11.	<i>eĩ</i>	251	<i>eĩ</i>	229	<i>ín</i>	210
12.	<i>ín</i>	250	<i>añ</i>	228	<i>aĩ</i>	208
13.	<i>eñ</i>	247	<i>iñ</i>	221	<i>eĩ</i>	208
14.	<i>íl</i>	247	<i>aĩ</i>	214	<i>ún</i>	208
15.	<i>aĩ</i>	247	<i>aĩ</i>	212	<i>uĩ</i>	203
16.	<i>uĩ</i>	243	<i>iĩ</i>	210	<i>úl</i>	201
17.	<i>iñ</i>	238	<i>aĩ</i>	209	<i>uñ</i>	199
18.	<i>ír</i>	233	<i>uĩ</i>	209	<i>eĩ</i>	198
19.	<i>úm</i>	232	<i>ún</i>	208	<i>iñ</i>	194
20.	<i>ím</i>	231	<i>eĩ</i>	207	<i>aĩ</i>	194
21.	<i>úl</i>	229	<i>ín</i>	207	<i>uĩ</i>	194
22.	<i>eñ</i>	228	<i>uĩ</i>	205	<i>úm</i>	192
23.	<i>uĩ</i>	226	<i>ír</i>	196	<i>úr</i>	192
24.	<i>uñ</i>	225	<i>uĩ</i>	195	<i>ám</i>	190
25.	<i>eĩ</i>	222	<i>ím</i>	192	<i>ím</i>	174
26.	<i>aĩ</i>	220	<i>íl</i>	192	<i>uĩ</i>	173
27.	<i>úr</i>	219	<i>iĩ</i>	191	<i>ér</i>	173
28.	<i>iĩ</i>	218	<i>uñ</i>	191	<i>íl</i>	169
29.	<i>aĩ</i>	208	<i>úl</i>	183	<i>iĩ</i>	168
30.	<i>iĩ</i>	206	<i>úm</i>	181	<i>ír</i>	167
31.	<i>iĩ</i>	205	<i>iĩ</i>	179	<i>iĩ</i>	147
32.	<i>uĩ</i>	198	<i>úr</i>	175	<i>iĩ</i>	141

Antrajame aštuonete (9–16 eil.) išryškėja Marijampolės ir Vilkaviškio šnektų skirtumas: čia atsidūrė Marijampolės šnektos tvirtagalčiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e* ir tvirtapradžiai su *i*, *u*, o Vilkaviškio – vien tik tvirtagalčiai su įvairiais dėmenimis. Taigi matyti, kad Marijampolės šnektos tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *i*, *u* gerokai ilgesni. Šakių šnektos antrasis aštuonetas labai margas, kokių nors aiškesnių tendencijų sunku išvelgti. Trečiajame aštuonete (17–24 eil.) Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose dominuoja dvigarsiai su dėmenimis *i*, *u*, o Šakių – daugiau dvigarsių su dėmenimis *a*, *e*. Lentelės apačioje (25–32 eil.) Marijampolės šnektoje matyti beveik vien tik tvirtagalčiai dvigarsiai su įvairiais dėmenimis, Vilkaviškio ir Šakių – tvirtapradžiai ir tvirtagalčiai, bet tik su dėmenimis *i*, *u*. Patys trumpiausi yra Marijampolės šnektos *uř* (198 ms), Vilkaviškio – *úr* (175 ms), Šakių – *iř* (141 ms).

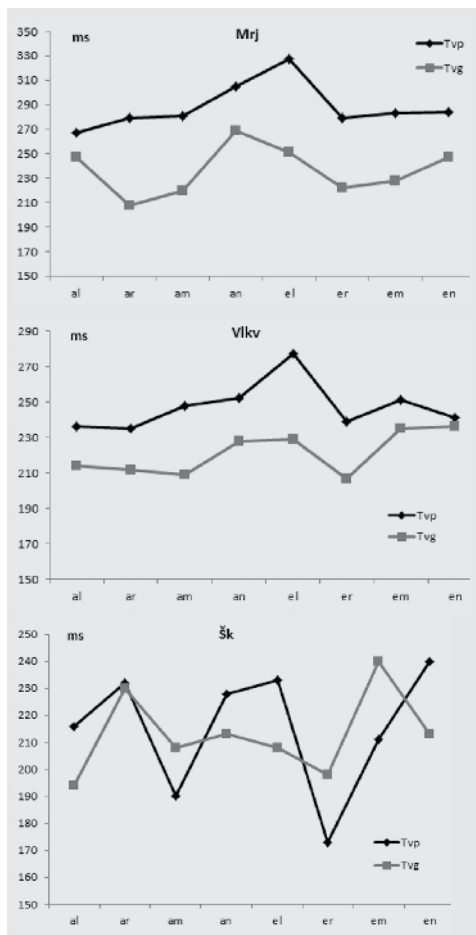
Apibendrinant šias pirmines išvalgas, galima teigti, kad dvigarsių bendrosios trukmės eilės išryškino tokias tendencijas: tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a*, *e* visose šnektose yra ilgesni negu atitinkami tvirtagalčiai, tačiau Šakių šnektoje šis skirtumas neryškus; dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* grupėje ilgesni yra tik Marijampolės šnektos tvirtapradžiai dvigarsiai, Vilkaviškio ir Šakių – skirtumas neryškus.

Toliau dvigarsius verta aptarti atskirai: su dėmenimis *a*, *e* ir su *i*, *u*. Jų kiekybės santykiai ir priklausomybė nuo priegaidės visose trijose lygintose VAK šnektos labai skiriasi.

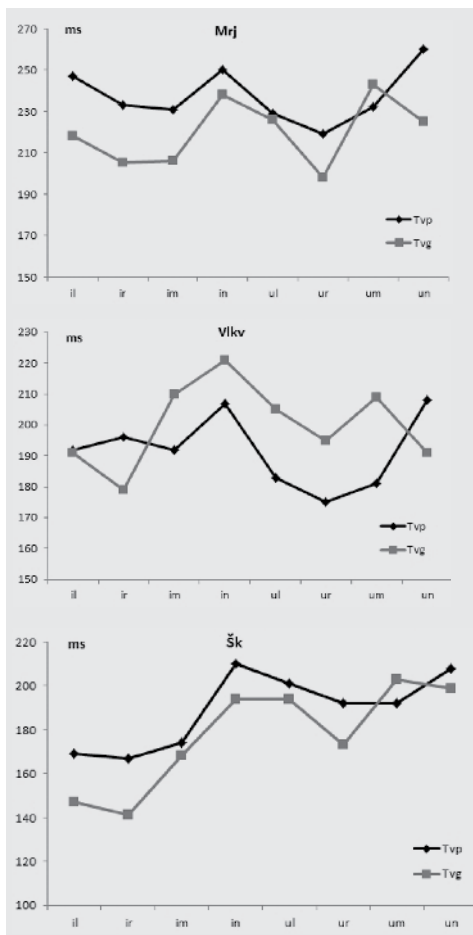
Žvelgiant į dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* bendrąją trukmę (žr. 2–4 pav., 3 lentelę), galima pastebėti, kad šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių santykiai panašūs Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose, bet visiškai kitokie Šakių šnektoje. Marijampolės ir Vilkaviškio tvirtapradžiai dvigarsiai neabejotinai ilgesni už tvirtagalčius. Marijampolės šnektos šios grupės tvirtapradžių dvigarsių bendrosios trukmės vidurkis 288, tvirtagalių – 236 ms (1,22 : 1), trukmės skirtumas abiem atvejais reikšmingas statistiškai. Vilkaviškio šnektos dvigarsių trukmės skirtumas mažesnis, atitinkami vidurkiai ir santykiai – 247 ir 221 ms (1,12 : 1), statistiškai patikimas tik dvigarsių su dėmenimi *a* trukmės skirtumas. Šakių šnektos tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių bendroji trukmė praktiškai nesiskiria – 215 ir 213 ms (1,01 : 1), tą patvirtina ir statistinis vertinimas: abiem atvejais Studento kriterijaus reikšmės mažesnės už kritines 95 proc. tikimybės reikšmes.

Visai kitokius santykius matome grafikuose ir lentelėje, vaizduojančiuose dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* bendrąją trukmę (žr. 5–7 pav., 4 lentelę).

Kiekybės atžvilgiu pagal bendrąją trukmę panašesni atrodo Marijampolės ir Šakių šnektų dvigarsiai. Marijampolės šnektos šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių bendrosios trukmės vidurkiai yra 238 ir 219 ms (1,09 : 1), o Šakių – 189 ir 177 ms (1,07 : 1). Tačiau statistiškai patikimas yra tik Marijampolės šnektos

2-4 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* bendroji trukmė (ms)

5-7 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* bendroji trukmė (ms)

dvigarsių su dėmenimi *i* trukmės skirtumas, visais kitais atvejais Studento kriterijaus reikšmės mažesnės už 95 proc. tikimybės reikšmes. Vilkaviškio šnektos tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių bendrosios trukmės santykis priešingas – labai nežymiai ilgesni yra tvirtagaliai dvigarsiai: 191 ir 200 ms (1 : 1,05), tačiau šis trukmės skirtumas statistiškai taip pat nereikšmingas.

Vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsiai: kiekybės santykiai

3 LENTELĖ. Dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* bendrosios trukmės statistinis vertinimas¹⁵

Šneкта	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % pasikl. int. (<i>ms</i>)	$t \geq t_\alpha$
Mrj	<i>áR</i>	24	288	15,9	6	258 ÷ 308	$t = 2,97 > t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>aŘ</i>	24	236	27,4	12	192 ÷ 280	
	<i>éR</i>	24	293	22,6	8	257 ÷ 329	$t = 4,22 > t_{(0,99)} = 3,71$
	<i>eŘ</i>	24	237	14,2	6	214 ÷ 260	
Vlkv	<i>áR</i>	24	243	8,5	4	229 ÷ 256	$t = 4,5 > t_{(0,99)} = 4,32$
	<i>aŘ</i>	24	216	8,4	4	202 ÷ 229	
	<i>éR</i>	24	252	17,5	7	224 ÷ 279	$t = 2,29 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>eŘ</i>	24	226	13,5	6	205 ÷ 248	
Šk	<i>áR</i>	24	217	18,9	9	186 ÷ 247	$t = 0,44 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>aŘ</i>	24	211	14,9	7	188 ÷ 235	
	<i>éR</i>	24	215	30,2	14	166 ÷ 262	$t = 0,03 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>eŘ</i>	24	215	17,6	8	186 ÷ 243	

4 LENTELĖ. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* bendrosios trukmės statistinis vertinimas

Šneкта	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % pasikl. int. (<i>ms</i>)	$t \geq t_\alpha$
Mrj	<i>íR</i>	24	240	9,6	4	224 ÷ 255	$t = 2,59 > t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>iŘ</i>	24	216	15,4	7	192 ÷ 241	
	<i>úR</i>	24	235	17,6	8	207 ÷ 262	$t = 0,94 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>uŘ</i>	24	223	18,6	8	193 ÷ 252	
Vlkv	<i>íR</i>	24	196	7,1	4	185 ÷ 208	$t = 0,35 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>iŘ</i>	24	200	18,8	9	170 ÷ 230	
	<i>úR</i>	24	186	14,5	8	163 ÷ 209	$t = 1,58 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>uŘ</i>	24	200	8,4	4	186 ÷ 213	
Šk	<i>íR</i>	24	180	20,2	11	147 ÷ 212	$t = 1,12 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>iŘ</i>	24	162	23,9	15	124 ÷ 200	
	<i>úR</i>	24	198	7,8	4	185 ÷ 210	$t = 0,78 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>uŘ</i>	24	192	13,4	7	171 ÷ 213	

¹⁵ Simbolių reikšmės: *n* – tirtų realizacijų skaičius, *x* – aritmetinis trukmės vidurkis, *s* – standartinis nuokrypis, *v* – variacijos koeficientas (du pastarieji matmenys rodo, kiek tiriamosios realizacijų reikšmės nutolusios nuo apskaičiuotojo trukmės vidurkio), pasikl. int. – pasikliaujamasis intervalas, *t* – Studento kriterijaus reikšmė, *t*_α – kritinė tikimybės (95 arba 99 proc.) reikšmė.

Apibendrinus duomenis ir palyginus trijų VAK šnektų dvigarsių trukmę (žr. 5 lentelę), matyti, kad visų grupių Marijampolės šnektos dvigarsiai linkę būti ilgiausi, toliau eina Vilkaviškio šnektos dvigarsiai ir trumpiausi daugeliu atvejų linkę būti Šakių šnektos dvigarsiai¹⁶.

5 LENTELE. Apibendrinti VAK bendrosios trukmės vidurkiai (ms) ir santykiai

Dvigarsių tipas	Trukmės vidurkis (ms)			Trukmės santykis		
	Mrj	Vlkv	Šk	Mrj	Vlkv	Šk
Tvp <i>a, e</i>	288	247	215	1,33	1,14	1,00
Tvp <i>i, u</i>	238	192	189	1,26	1,02	1,00
Tvg <i>a, e</i>	237	221	213	1,11	1,04	1,00
Tvg <i>i, u</i>	220	200	177	1,24	1,13	1,00

Ryškiausias trijų šnektų skirtumas pastebimas lyginant tvirtapradžius dvigarsius su dėmenimis *a, e*. Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šios grupės dvigarsių bendrosios trukmės vidurkiai yra 288, 247 ir 215 ms (1,33 : 1,14 : 1). Visai kitokie yra tvirtapradžių dvigarsių su dėmenimis *i, u* santykiai – atsiskiria Marijampolės šnektos, kurioje šie dvigarsiai neabejotinai ilgesni negu kitose dviejose VAK šnektose. Šių dvigarsių Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių bendrosios trukmės vidurkiai yra 238, 192 ir 189 ms (1,26 : 1,02 : 1).

Atskirų šnektų tvirtagalių dvigarsių skirtumai mažesni. Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šnektų tvirtagalių dvigarsių su dėmenimis *a, e* bendrosios trukmės vidurkiai yra 237, 221 ir 213 ms (1,11 : 1,04 : 1), o su dėmenimis *i, u* – 220, 200 ir 177 ms (1,24 : 1,13 : 1).

5. PIRMOJO DĖMENS TRUKMĖ (ABSOLIUTUSIS ILGUMAS)

Vienas iš svarbiausių parametrų dvigarsių priegaidžių diferenciacijai neabejotinai yra pirmojo dėmens trukmė. Pagal pirmojo dėmens trukmę skiriasi ir tirtosios VAK šnektos. Pirmojo dėmens absoliučiosios trukmės matavimo rezultatai pateikti 6 lentelėje.

¹⁶ Suprantama, kad bendrosios trukmės absoliutieji dydžiai labai priklauso nuo diktorių kalbėjimo tempo, ekspresyvumo ir pan., tačiau suskaičiavus kiekvieno diktoriaus dvigarsių trukmės vidurkius, pasikartoję analogiški santykiai, todėl manytina, kad jie atspindi bendrąsias trijų šnektų tendencijas.

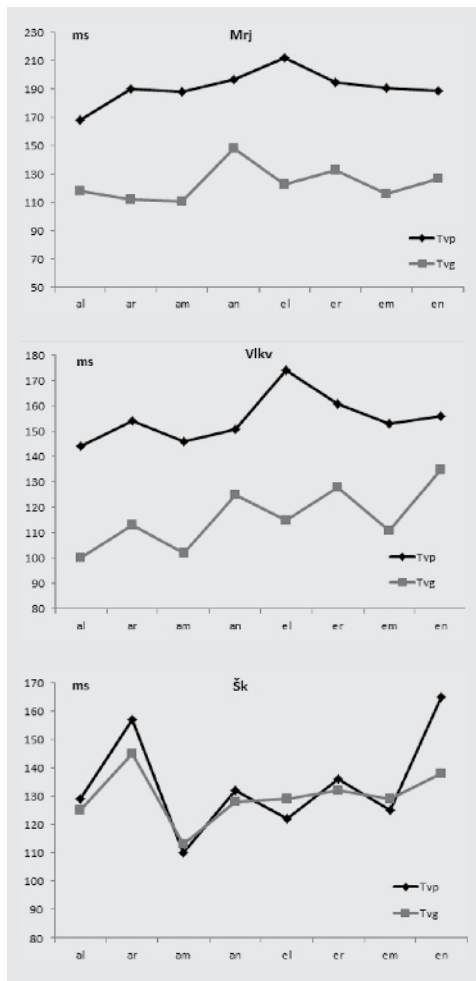
6 LENTELE. VAK dvigarsių pirmojo dėmens trukmė (ms)

Pavyzdys	Pirmojo dėmens trukmė (ms)			Pavyzdys	Pirmojo dėmens trukmė (ms)		
	Mrj	Vlkv	Šk		Mrj	Vlkv	Šk
<i>k<ál>tas</i> :	168	144	129	<i>t<íl>tas</i> :	132	80	97
<i>k<aĩ>tas</i>	118	100	125	<i>š<iĩ>tas</i>	103	84	84
<i>k<ár>pa</i> :	190	154	157	<i>sk<ír>tas</i> :	139	104	98
<i>k<aĩ>po</i>	112	113	145	<i>sk<iĩ>sta</i>	118	98	85
<i>t<ám>sta</i> :	188	146	110	<i>k<ím>sta</i> :	128	83	78
<i>t<aĩ>sq/ų</i>	111	102	113	<i>k<iĩ>štas</i>	99	88	73
<i>k<án>tas</i> :	197	151	132	<i>sp<ín>tą</i> :	135	82	115
<i>kr<aĩ>tas</i>	148	125	128	<i>sp<iĩ>ta</i>	112	87	104
<i>k<él>tas</i> :	212	174	122	<i>p<úl>tas</i> :	127	96	123
<i>t<eĩ>pa</i>	123	115	129	<i>p<uĩ>kas</i>	107	98	136
<i>š<ér>tas</i> :	195	161	136	<i>k<úr>tas</i> :	135	94	103
<i>k<eĩ>ta</i>	133	128	132	<i>t<uĩ>tas</i>	109	103	101
<i>t<ém>sta</i> :	191	153	125	<i>st<úm>tas</i> :	112	69	85
<i>t<eĩ>ptas</i>	116	111	129	<i>k<uĩ>pas</i>	103	84	102
<i>ž<én>tas</i> :	189	156	165	<i>K<ún>ca</i> :	148	99	113
<i>c<eĩ>tas</i>	127	135	138	<i>k<uĩ>ta</i>	113	83	95

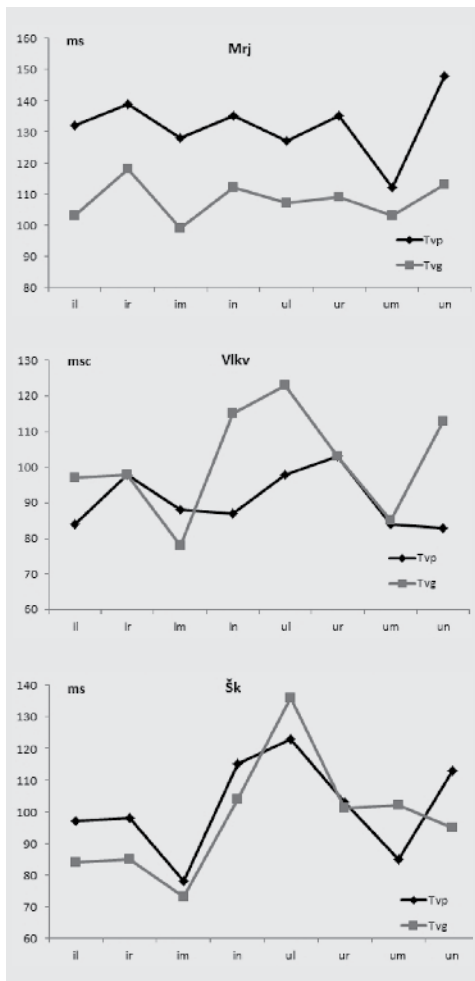
Trijų šnektų skirtumai aiškiai matyti grafikuose, vaizduojančiuose tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių pirmojo dėmens ilgumą. Juos taip pat pravartu aptarti atskirai: su dėmenimis *a*, *e* ir su *i*, *u*.

Dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* grupėje (žr. 8–10 pav., 7 lentelę) kaip ir bendrosios, taip ir pirmojo dėmens trukmės atžvilgiu panašesni yra Marijampolės ir Vilkaviškio šnektų dvigarsių santykiai. Šakių šnektai aiškiai nuo jų skiriasi. Marijampolės šnektos šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių pirmojo dėmens trukmės vidurkiai yra 191 ir 124 ms (1,54 : 1), Vilkaviškio – 155 ir 116 ms (1,33 : 1), abiem atvejais skirtumus patvirtina ir statistinis vertinimas. Šakių šnektos šių dvigarsių pirmojo dėmens trukmė beveik nesiskyrė: 135 ir 130 ms (1,04 : 1), skirtumas nereikšmingas ir statistiškai.

Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* grupėje (žr. 11–13 pav., 8 lentelę) išryškėja visai kitokia padėtis. Marijampolės šnekte akivaizdžiai ilgesnis tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo – 132 ir 108 ms (1,22 : 1), skirtingas priegaidės turinčių dvigarsių pirmojo dėmens trukmės skirtumą paremia ir statistinis vertinimas. Vilkaviškio ir Šakių šnektose pirmojo dėmens trukmės skirtumai labai nežymūs. Pastebėtina, kad Vilkaviškio šnekte vos vos ilgesnis linkęs būti ne tvirtapradžių, o tvirtagalių dvigarsių pirmasis dėmuo – 88 ir 91 ms (1 : 1,03). Šakių šnektos šiek tiek ilgesnis tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo – 102 ir 98 ms (1,04 : 1), tačiau šie skirtumai abiejose šnektose nereikšmingi statistiškai.

8–10 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su dėmenimis *a, e* pirmojo dėmens trukmė (ms)

11–13 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su pirmaisiais dėmenimis *i, u* pirmojo dėmens trukmė (ms)

7 LENTELE. Dvigarsių su dėmenimis *a, e* pirmojo dėmens trukmės statistinis vertinimas

Šneкта	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (ms)	<i>s</i> (ms)	<i>v</i> (%)	95 % pasykl. int. (ms)	$t \geq t_\alpha$
Mrj	<á>R	24	185	12,5	7	165 ÷ 205	$t = 5,93 > t_{(0,99)} = 4,32$
	<a>R̄	24	122	17,4	14	94 ÷ 150	
	<é>R	24	196	10,4	5	180 ÷ 213	$t = 11,37 > t_{(0,99)} = 5,96$
	<e>R̄	24	124	7,1	6	113 ÷ 136	

Vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsiai: kiekybės santykiai

Šnektva	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (ms)	<i>s</i> (ms)	<i>v</i> (%)	95 % pasikl. int. (ms)	$t \geq t_{\alpha}$
Vlkv	<á>R	24	148	4,5	3	141 ÷ 156	$t = 6,25 > t_{(0,99)} = 5,96$
	<a>R̃	24	110	11,5	10	91 ÷ 128	
	<é>R	24	161	9,2	6	146 ÷ 175	$t = 5,34 > t_{(0,99)} = 4,31$
	<e>R̃	24	122	11,2	9	104 ÷ 140	
Šk	<á>R	24	132	19,3	14	101 ÷ 162	$t = 0,36 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<a>R̃	24	127	13,2	10	106 ÷ 148	
	<é>R	24	137	19,6	14	105 ÷ 168	$t = 0,5 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<e>R̃	24	132	4,2	3	125 ÷ 138	

8 LENTELE. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* pirmojo dėmens trukmės statistinis vertinimas

Šnektva	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (ms)	<i>s</i> (ms)	<i>v</i> (%)	95 % pasikl. int. (ms)	$t \geq t_{\alpha}$
Mrj	<í>R	24	133	4,6	4	126 ÷ 140	$t = 5,21 > t_{(0,99)} = 4,32$
	<i>R̃	24	108	8,6	8	94 ÷ 121	
	<ú>R	24	130	15,1	12	106 ÷ 154	$t = 2,88 > t_{(0,95)} = 2,45$
	<u>R̃	24	108	4,2	4	101 ÷ 114	
Vlkv	<í>R	24	87	11,2	13	69 ÷ 105	$t = 0,27 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>R̃	24	89	6,2	7	79 ÷ 98	
	<ú>R	24	89	13,8	15	67 ÷ 111	$t = 0,29 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<u>R̃	24	92	10	10	76 ÷ 107	
Šk	<í>R	24	97	15,1	16	72 ÷ 121	$t = 1,06 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>R̃	24	86	12,8	15	66 ÷ 106	
	<ú>R	24	106	16,2	15	80 ÷ 131	$t = 0,2 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<u>R̃	24	108	18,6	17	78 ÷ 138	

Apibendrinti pirmojo dėmens trukmės duomenys pateikti 9 lentelėje.

9 LENTELE. Apibendrinti VAK pirmojo dėmens trukmės vidurkiai (ms) ir santykiai

Dvigarsių tipas	Trukmės vidurkis (ms)			Trukmės santykis		
	Mrj	Vlkv	Šk	Mrj	Vlkv	Šk
Tvp <i>a</i> , <i>e</i>	191	155	135	1,42	1,15	1,00
Tvp <i>i</i> , <i>u</i>	132	88	102	1,50	1,00	1,16
Tvg <i>a</i> , <i>e</i>	124	116	130	1,07	1,00	1,12
Tvg <i>i</i> , <i>u</i>	108	91	98	1,19	1,00	1,08

Lyginant tirtųjų VAK tvirtapradžių dvigarsių pirmojo dėmens trukmę, pastebimi du dalykai: visose šnektose labiau linkę ilgėti tvirtapradžiai dėmenys *a*, *e* negu *i*, *u*; Marijampolės šnektos visi tvirtapradžiai dėmenys linkę ilgėti stipriau negu kitų dviejų šnektų. Šias tendencijas patvirtina trukmės vidurkiai ir santykiai. Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių tvirtapradžių dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* pirmojo dėmens trukmė vidutiniškai yra 191, 155 ir 135 ms (1,42 : 1,15 : 1), atitinkamų dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* – 132, 88 ir 102 ms (1,5 : 1 : 1,16).

Tvirtagalių dvigarsių pirmųjų dėmenų trukmės skirtumai nedideli visose tirtose šnektose. Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* pirmojo dėmens trukmės vidurkiai yra 124, 116 ir 130 ms (1,07 : 1 : 1,12), atitinkamų dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* – 108, 91 ir 98 ms (1,19 : 1 : 1,08).

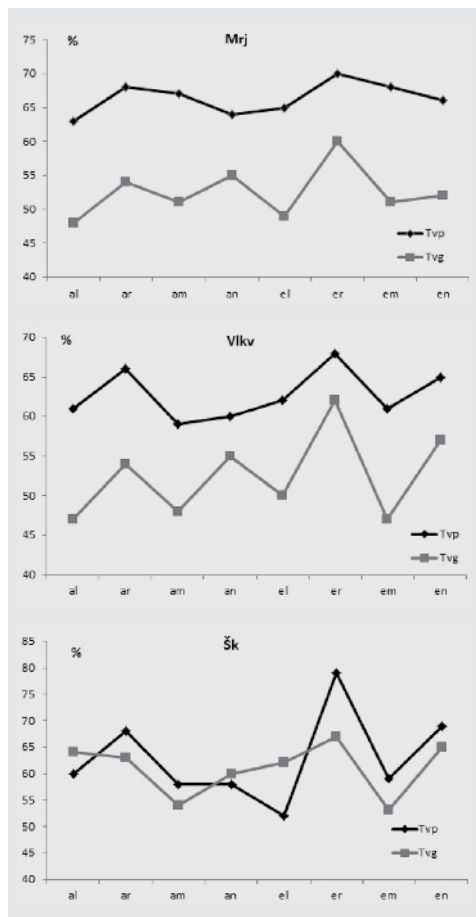
6. PIRMOJO DĖMENS TRUKMĖ (PROCENTINIS ILGUMAS)

Tikslesnius kiekybės santykius ir tirtųjų šnektų skirtumus atskleidžia pirmojo dėmens procentinio ilgumo tyrimai. Atliekant šiuos tyrimus skaičiuota, kiek procentų viso dvigarsio trukmės sudaro pirmojo dėmens trukmė. Rezultatai – 10 lentelėje.

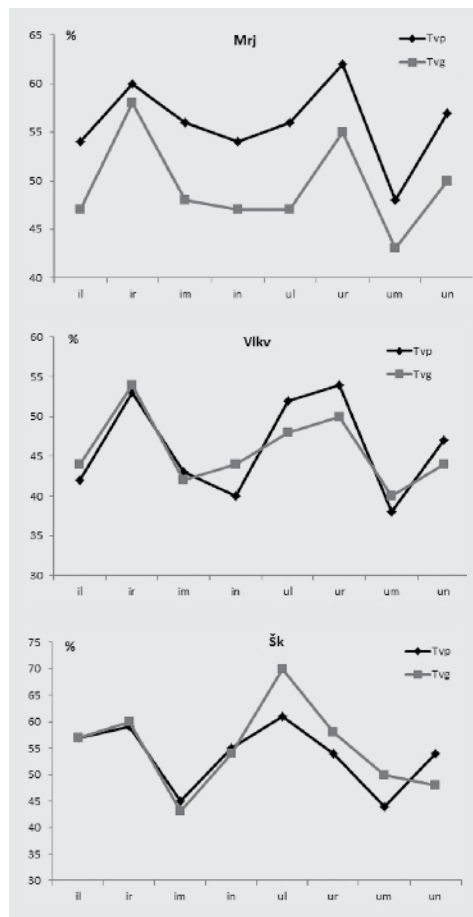
10 LENTELĖ. VAK dvigarsių pirmojo dėmens trukmė (proc.)

Pavyzdys	Pirmojo dėmens trukmė (proc.)			Pavyzdys	Pirmojo dėmens trukmė (proc.)		
	Mrj	Vlkv	Šk		Mrj	Vlkv	Šk
<i>k<ál>tas</i> :	62,9	60,9	59,7	<i>t<íl>tas</i> :	53,5	41,7	57,3
<i>k<aĩ>tas</i>	47,9	46,9	64,4	<i>š<iĩ>tas</i>	47,2	43,6	57,1
<i>k<ár>pa</i> :	68,0	65,6	67,6	<i>sk<ír>tas</i> :	59,7	53,2	58,6
<i>k<aĩ>po</i>	54,1	53,5	63,0	<i>sk<iĩ>sta</i>	57,6	54,4	60,2
<i>t<ám>sta</i> :	66,7	59,1	57,8	<i>k<ím>sta</i> :	55,5	43,2	44,8
<i>t<aĩ>sq/ų</i>	50,5	48,4	54,3	<i>k<iĩ>štas</i>	48,1	41,8	43,4
<i>k<án>tas</i> :	64,4	60,1	57,8	<i>sp<ín>tą</i> :	54,2	39,9	54,7
<i>kr<aĩ>tas</i>	55,1	54,7	60,1	<i>sp<iĩ>ta</i>	46,9	43,8	53,6
<i>k<él>tas</i> :	64,7	62,7	52,3	<i>p<úl>tas</i> :	55,7	52,3	61,2
<i>t<eĩ>pa</i>	49,1	50,4	62,0	<i>p<uĩ>kas</i>	47,4	47,7	70,1
<i>š<ér>tas</i> :	69,9	67,6	78,6	<i>k<úr>tas</i> :	61,5	53,7	53,6
<i>k<eĩ>ta</i>	60,1	62,1	66,7	<i>t<uĩ>tas</i>	55	50,3	58,3
<i>t<ém>sta</i> :	67,6	61,1	59,2	<i>st<úm>tas</i> :	48,1	38,2	44,2
<i>t<eĩ>ptas</i>	50,8	47,3	53,7	<i>k<uĩ>pas</i>	42,6	40,3	50,2
<i>ž<én>tas</i> :	66,4	64,6	68,7	<i>K<ún>ca</i> :	57,1	47,3	54,3
<i>c<eĩ>tas</i>	51,5	57,3	64,7	<i>k<uĩ>ta</i>	50,3	43,6	47,7

Vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsiai: kiekybės santykiai

14–16 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su pirmaisiais dėmenimis *a*, *e* pirmojo dėmens trukmė (proc.)

17–19 PAV. VAK tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių su pirmaisiais dėmenimis *i*, *u* pirmojo dėmens trukmė (proc.)

Dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* grupėje (žr. 14–16 pav., 11 lentelę) panašus pirmojo dėmens procentinis ilgumas yra Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose. Marijampolės šnektos tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo sudaro 66,4, o tvirtagalių – 52,5 proc. (1,27 : 1), Vilkaviškio atitinkamai – 62,8 ir 52,5 proc. (1,2 : 1), šiuos skirtumus paremia ir statistinis vertinimas. Visai kitokia padėtis Šakių šnektose. Procentinio ilgumo rezultatai dar aiškiau rodo, kad pirmojo dėmens trukmė šioje šnektose nėra reikšmingas kriterijus priegaidėms skirti. Šakių šnektos šios grupės tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo sudaro 62,9, o tvirtagalių – 61 proc. (1,03 : 1), skirtumai nereikšmingi statistiškai.

11 LENTELĖ. Dvigarsių su dėmenimis *a*, *e* pirmojo dėmens trukmės statistinis vertinimas

Šneka	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % <i>pasikl.</i> <i>int.</i> (<i>ms</i>)	$t \geq t_\alpha$
Mrj	<á>R	24	65,5	2,3	3,5	61,9 ÷ 69,1	$t = 6,75 > t_{(0,999)} = 5,96$
	<a>R̄	24	51,9	3,3	6,4	46,6 ÷ 57,2	
	<é>R	24	67,2	2,2	3,3	63,7 ÷ 70,6	$t = 5,3 > t_{(0,995)} = 4,32$
	<e>R̄	24	52,9	4,9	9,3	45,1 ÷ 60,7	
Vlkv	<á>R	24	61,4	2,9	4,7	56,8 ÷ 66,0	$t = 4,42 > t_{(0,995)} = 4,32$
	<a>R̄	24	50,9	3,8	7,5	44,8 ÷ 56,9	
	<é>R	24	64	2,8	4,4	59,6 ÷ 68,5	$t = 2,67 > t_{(0,95)} = 2,45$
	<e>R̄	24	54,3	6,7	12,3	43,6 ÷ 64,9	
Šk	<á>R	24	60,7	4,7	7,8	53,3 ÷ 68,2	$t = 0,09 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<a>R̄	24	60,5	4,5	7,4	53,3 ÷ 67,6	
	<é>R	24	64,7	11,5	17,7	46,5 ÷ 82,9	$t = 0,46 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<e>R̄	24	61,8	5,7	9,3	52,7 ÷ 70,9	

Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* grupėje (žr. 17–19 pav., 12 lentelę) vėlgi išsiskiria Marijampolės šneka. Procentinio ilgumo duomenys patvirtina, kad joje tvirtapradžių dvigarsių dėmenys gerokai ilgesni. Marijampolės šnektos tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo sudaro 55,9, o tvirtagalių – 49,4 proc. (1,13 : 1). Tačiau statistiškai skirtumas nėra reikšmingas, taigi šios grupės tvirtapradžių dvigarsių pirmųjų dėmenų pailgėjimas neabejotinai yra menkesnio laipsnio negu dėmenų *a*, *e* pailgėjimas. Vilkaviškio ir Šakių šnektų padėtis panaši, joje reikšmingo skirtumo tarp šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių pirmųjų dėmenų nėra. Vilkaviškio šnektos pirmasis dėmuo sudaro 46,1 ir 45,8 proc. (1,01 : 1), o Šakių atitinkamai – 53,6 ir 55 proc. (1 : 1,03).

12 LENTELĖ. Dvigarsių su dėmenimis *i*, *u* pirmojo dėmens trukmės statistinis vertinimas

Šneka	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % <i>pasikl.</i> <i>int.</i> (<i>ms</i>)	$t \geq t_\alpha$
Mrj	<í>R	24	55,7	2,8	5,0	51,3 ÷ 60,1	$t = 1,98 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>R̄	24	50	5,1	10,3	41,8 ÷ 58,1	
	<ú>R	24	55,6	5,6	10,0	46,7 ÷ 64,5	$t = 1,78 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<u>R̄	24	48,8	5,2	10,6	40,6 ÷ 57,1	
Vlkv	<í>R	24	44,5	6,0	13,4	35,0 ÷ 54,0	$t = 0,34 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<i>R̄	24	45,9	5,7	12,5	36,8 ÷ 55,0	
	<ú>R	24	47,9	7,0	14,6	36,7 ÷ 59,0	$t = 0,58 < t_{(0,95)} = 2,45$
	<u>R̄	24	45,5	4,4	9,7	38,5 ÷ 52,5	

Šnektą	Dvi-garsis	<i>n</i>	<i>x</i> (<i>ms</i>)	<i>s</i> (<i>ms</i>)	<i>v</i> (%)	95 % <i>pasikl.</i> <i>int.</i> (<i>ms</i>)	$t \geq t_\alpha$
Šk	< <i>i</i> > <i>R</i>	24	53,9	6,3	11,6	43,9 ÷ 63,8	$t = 0,06 < t_{(0,95)} = 2,45$
	< <i>i</i> > <i>Ř</i>	24	53,6	7,3	13,6	42,0 ÷ 65,2	
	< <i>ú</i> > <i>R</i>	24	53,3	7,0	13,1	42,2 ÷ 64,4	$t = 0,53 < t_{(0,95)} = 2,45$
	< <i>u</i> > <i>Ř</i>	24	56,6	10,1	17,8	40,5 ÷ 72,6	

Apibendrintus procentinio ilgumo duomenis matome 13 lentelėje.

13 LENTELĖ. Apibendrinti VAK pirmojo dėmens trukmės vidurkiai (proc.) ir santykiai

Dvigarsių tipas	Trukmės vidurkis (proc.)			Trukmės santykis		
	Mrj	Vlkv	Šk	Mrj	Vlkv	Šk
Tvp <i>a, e</i>	66,4	62,8	62,9	1,06	1,00	1,002
Tvp <i>i, u</i>	55,9	46,1	53,6	1,21	1,00	1,160
Tvg <i>a, e</i>	52,5	52,5	61,0	1,00	1,00	1,160
Tvg <i>i, u</i>	49,4	45,8	55,0	1,08	1,00	1,200

Vertinant trijų šnektų tvirtapradžių dvigarsių procentinį ilgumą (žr. 7 lentelę), pasakytina, kad šiuo atveju trukmės skirtumai gauti daug mažesni, negu skaičiuojant absoliutųjį ilgumą (žr. 5 lentelę). Dvigarsių su dėmenimis *a, e* grupėje pirmojo dėmens trukmė skyrėsi labai menkai: Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šnektų vidurkiai yra 66,4, 62,8 ir 62,9 proc. (1,06 : 1 : 1,002). Dvigarsių su dėmenimis *i, u* grupėje skirtumai ryškesni. Trumpiausi pasirodė esą Vilkaviškio šnektos šios grupės dvigarsių pirmieji dėmenys, Marijampolės ir Šakių šnektų padėtis panaši – 55,9, 46,1 ir 53,6 proc. (1,21 : 1 : 1,16).

Tvirtagalių dvigarsių santykiai kitokie. Marijampolės ir Vilkaviškio šnektų dvigarsių su dėmenimis *a, e* pirmųjų dėmenų trukmė panaši, o Šakių šnekteje jie yra gerokai ilgesni – 52,5, 52,5 ir 61 proc. (1 : 1 : 1,16), atitinkamų dvigarsių su dėmenimis *i, u* – 49,4, 45,8 ir 55 proc. (1,08 : 1 : 1,2).

7. REZULTATŲ APIBENDRINIMAS IR IŠVADOS

- Pagal bendrąją trukmę visose šnektose ilgiausi yra tvirtapradžiai dvigarsiai su dėmenimis *a, e*. Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose jie reikšmingai ilgesni už atitinkamus tvirtagalius dvigarsius, o Šakių šnekteje skirtingas priegaides turinčių dvigarsių trukmės skirtumas neryškus.

Dvigarsių su dėmenimis *i, u* bendroji trukmė mažesnė. Visose šnektose skirtumas tarp šios grupės tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių yra labai mažas. Marijampolės ir Šakių šnektose šiek tiek ilgesni linkę būti tvirtapradžiai dvigarsiai, Vilkaviškio – tvirtagaliai.

Pagal bendrąją trukmę Marijampolės šnektos dvigarsiai yra ilgiausi, o Šakių – trumpiausi. Tai greičiausiai susiję su nevienodu pirmojo dėmens pailgėjimu VAK šnektose.

- Dvigarsių su dėmenimis *a, e* grupėje pirmojo dėmens trukmė neabejotinai yra svarbus priegaidžių požymis Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose. Šakių šnektose tvirtapradžių dvigarsių pirmasis dėmuo reikšmingai nesiskiria nuo tvirtagalių, tad jo trukmė nelaikytina esminiu priegaidžių požymiu. Tai susiję su šnektose egzistuojančia tęstine priegaide.

Dvigarsių su dėmenimis *i, u* grupėje pirmojo dėmens trukmė aiškiai skiria priegaides tik Marijampolės šnektose, o Vilkaviškio ir Šakių šnektose šis požymis nesudaro reikšmingo skirtumo.

- Tarpusavyje palyginus trijų tirtų VAK šnektų dvigarsių pirmuosius dėmenis, nustatyti tokie santykiai.

Tvirtapradžių dvigarsių dėmenys *a, e* visose šnektose yra labai panašios trukmės (Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių santykis 1,06 : 1 : 1,002). Taigi šie dėmenys nė vienoje šnektose reikšmingai nesiskiria, todėl greičiausiai visi vertintini kaip pusilgiai¹⁷. Tvirtapradžių dvigarsių dėmenų *i, u* santykis Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šnektose 1,21 : 1 : 1,16. Taigi Marijampolės ir Šakių šnektose šie dėmenys vertintini kaip pusilgiai, Vilkaviškio – kaip trumpieji.

Tvirtagalių dvigarsių dėmenys *a, e* Marijampolės ir Vilkaviškio šnektose visiškai vienodos trukmės, o Šakių – ilgesni (santykis 1 : 1 : 1,16). Taigi šie Šakių šnektos dėmenys vertintini kaip pusilgiai, pailgėję dėl tęstinės priegaidės. Tvirtagalių dvigarsių dėmenų *i, u* santykis Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių šnektose yra 1,08 : 1 : 1,2. Šakių šnektose jie taip pat neabejotinai vertintini kaip pusilgiai.

SUTRUMPINIMAI

Mrj – Marijampolė

Šk – Šakiai

Tvg – tvirtagalė priegaidė

Tvp – tvirtapradė priegaidė

VAK – vakarų aukštaičiai kauniškiai

Vlkv – Vilkaviškis

¹⁷ Ateityje tikslesnei trukmės interpretacijai reikėtų juos palyginti su kiekvienos šnektos trumpaisiais ir ilgaisiais balsiais.

LITERATŪRA

- Bacevičiūtė Rima 2004: *Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Bacevičiūtė Rima 2005: Keletas pastabų dėl Šakių šnektos transkripcijos. – *Baltų kalbų tarmės: rašytinis palikimas*. Šiauliai: Discens, 36–44.
- Bacevičiūtė Rima, Leskauskaitė Asta 2004: Akūtinųjų dvigarsių pirmųjų dėmenų *i, u* trukmė aukštaičių šnektose. – *Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 9–20.
- GAT 2008: *Griškabūdžio apylinkių tekstai*, sudarė Rima Bacevičiūtė, Vilija Sakalauskiene. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Jaroslaviene Jurgita 2010: *Rytinių kauniškių Prienų šnektos fonologija*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- JAT 2013: *Jurbarko apylinkių tekstai*, sudarė Vilija Sakalauskiene. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKA 1982: *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, ats. redaktorius Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas.
- LKT 1970: *Lietuvių kalbos tarmės: chrestomatija*. Vilnius: Mintis.
- LKTChr 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKTF 2003: Daiva Atkočaitytė, Regina Rinkauskiene. *Lietuvių kalbos tarmių fonetika: mokomoji knyga*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Markevičienė Žaneta 2001: *Aukštaičių tarmių tekstai 2*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Pakerys Antanas 1982: *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.
- Pakerys Antanas 2003: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.
- ŠŠT 2006: *Šakių šnektos tekstai*, sudarė Rima Bacevičiūtė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Vaišnienė Daiva, Bacevičiūtė Rima 2005: Dėl pietų žemaičių raseiniškių ir šiaurinių vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsių [*i, u + l, m, n, r*]. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 1*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 292–303.
- VAKKA 2005: *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai: mokomoji knyga*, sudarė Rima Bacevičiūtė, Danguolė Mikulėnienė, Vilija Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius Zigmas 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

The Diphthongs of West Highlanders in Kaunas Area: Quantitative Ratio

SUMMARY

The article analyses the quantity of semi-diphthongs in three subdialects of West highlanders in Kaunas area (hereinafter referred to as VAK) namely: Marijampolė, Vilkaviškis and Šakiai. The analysed subdialects feature various syllable accent allotones: Marijampolė subdialect elongates the first components of acute accents with *i* and *u*; Šakiai subdialect possesses the so called continuous accent, meanwhile Vilkaviškis subdialect has none of the aforementioned features thus the prosodic composition of diphthong syllables is closest to the standard language. The article also discusses the interpretation of VAK diphthongs quantity and marking in Lithuanian tradition of dialectology.

The research results showed that the longest diphthongs are the acute diphthongs containing *a* and *e* and it is typical to all subdialects. They are substantially longer in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects than circumflex variants; meanwhile in Šakiai subdialect this difference in length is not so sharp. The common length of diphthongs with *i* and *u* is shorter. The difference between the acute and circumflex diphthongs of this group is very slight in all subdialects. The acute diphthongs tend to be slightly longer in Marijampolė and Šakiai subdialects, meanwhile circumflex diphthongs have a tendency to be slightly longer in Vilkaviškis subdialect. Apparently, this is due to different elongation of the first component in VAK subdialects.

The length of the first component of diphthongs with *a* and *e* is an important accent feature in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects. The duration of the first component in Šakiai subdialect is not considered as a crucial feature of accent. It is related to the existing continuous accent prevailing in the subdialect. In the group of diphthongs with *i* and *u* the duration of the first component clearly distinguishes accents only in Marijampolė subdialect, meanwhile in Vilkaviškis and Šakiai subdialects this feature loses importance.

The components of acute diphthongs *a* and *e* are of similar length. The ratio of the components of acute diphthongs *i* and *u* in Marijampolė, Vilkaviškis and Šakiai subdialects is 1.21:1.16. Thus, in Marijampolė and Šakiai subdialects they are considered as semi long, meanwhile in Vilkaviškis subdialect they are short.

The components of circumflex diphthongs *a* and *e* are of the same length in Marijampolė and Vilkaviškis subdialects, meanwhile in Šakiai subdialect they are shorter (at a ratio 1:1:1.16). Therefore, the components of diphthongs in Šakiai subdialect are considered as semi long and elongated due to continuous accent. The ratio of the components of circumflex diphthongs with *i* and *u* in Marijampolė, Vilkaviškis and Šakiai subdialects is 1.08:1:1.2. They are undoubtedly considered as semi long in Šakiai subdialect.

Įteikta 2014 m. rugsėjo 30 d.

RIMA BAKŠIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

rima.baceviciute@lki.lt

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: rašytinių šaltinių tarmės analizė,
tarmių leksikografija ir leksikologija, sociolingvistika.

KALBINIO PUNKTO GYVAVIMO SITUACIJA: XX A. VIDURYS – XXI A. PRADŽIA

The Vitality of Language Points:
Middle of the 20th – Beginning of the 21st
Century

ANOTACIJA

Kalbinis punktas, kalbininkų išskirtas kaip vientisas gyvenamųjų vietų vienetas, socialiniais tinklais struktūriškai susietas su kitais kalbiniais punktais, nuo XX a. vidurio iki XXI a. pradžios patyrė didelių politinių, ekonominių, socialinių ir kultūrinių pervartų.

Kalbinių punktų patikra 2011–2013 m. sudarė galimybę apmąstyti ir pirmą kartą pateikti kalbinio punkto raidos (punktų nykimo, naikinimo) veiksnius, veikusius ilgiau nei 70 metų.

ANNOTATION

Language point distinguished by the linguists as an integral unit of the populated locality structurally connected in a social network experienced major political, economic, social and cultural changes from the middle of the 20th to the beginning of 21st century.

A review of language points in 2011–2013 provided an opportunity to reflect on factors of the development of points (decline or destruction of points) over the period of more than 70 years.

ESMINIAI ŽODŽIAI: kalbinio punkto nykimo ir gaivinimo veiksniai, istoriniai kataklizmai, socioekonomika, urbanizacija, lingvicidas, *Lietuvių kalbos atlasas*, lietuvių kalbos tarmės.

KEYWORDS: factors influencing the decline and the revival of language points, historical cataclysms, socioeconomics, urbanisation, linguacide, Atlas of the Lithuanian Language, dialects of the Lithuanian Language.

ĮVADAS

Geografinės lingvistikos metodais atliekamų tyrimų pradininkas Antanas Salys (1902–1972), pateikęs kalbinių punktų Lietuvoje numeraciją, nurodo juos kaip vientisą gyvenamųjų vietų ir juos vienijančių socialinių tinklų vienetą¹. Pirmiausia minėtina, kad Salys tuo pačiu skaičiumi žymėdavo kalbinio punkto centrą ir 15–20 km spinduliu esamus kaimus (vienkiemius) – punkto periferiją. Kalbinis centras visada turėdavo mokyklą (atskirą pastatą ar ūkininkų trobas, pritaikytas mokyti), bažnyčią (veikusias įvairias organizacijas ir atlaidų šventimo papročius), kapus, policijos nuovadą, paštą, parduotuvę (parduotuves), restoraną². Taigi kalbinei punkto visuomenei ugdyti ir perimti prigimtinius bendruomenės įpročius, tarminę nuostatą būta visų sąlygų. Todėl nuo pirmųjų *žodžių geografijos* darbų 1939–1943 m. (tuo tikslu Salio parengtas *Apklausas 1*) kalbinio punkto skyrimo kriterijai nekito ir vėliau ši darba tęsiant *Lietuvių kalbos atlaso* (toliau LKA) rengėjams³.

Šio straipsnio tikslas – mokslo visuomenei pirmą kartą įvardyti kalbinio punkto (su nykimo (naikinimo) ir galimo kai kurių punktų atgaivinimo veiksniais (priežastis).

Tyrimo objektas – straipsnio autorės per 2011–2013 m. apvažiuoti ir ištirti (arba dalyvauti tiriant) 37 LKA kalbiniai punktai⁴. Jie išsidėstę 6 rajonuose: Akmėnės, Joniškio, Kełmės, Radviliškio, Šiaulių ir Telšių⁵. Aptariami LKA punktai priklauso skirtingoms lietuvių kalbos žemaičių ir aukštaičių tarmėms ir patarmėms⁶. Vakarų aukštaičiams šiauliškiams: Rudiškiai (LKA 074), Stupuriai (LKA 075), Dimšiai (LKA 104), Bridai (LKA 105), Lūpaičiai (106), Lieporiai (LKA 133), Áukštelkė (LKA 163), Pakapė (LKA 196), Šiaulėnai (LKA 228), Šaukotas (LKA 261), Legečiai (LKA 262), Pašušvys (LKA 263), Baisogala (LKA 264), Kyburiai (LKA 050), Noriūnai (LKA 051), Vaineikiai (LKA 023), Dárgaičiai (LKA 073). Į rytų aukš-

¹ Plačiau apie dabarties socialinių tinklų ir kalbinių punktų tarpusavio priklausomybę žr. Kalėdienė 2013; Švambarytė 2014: 24.

² Apie gyvenamųjų vietovių (punktų) tinklą Lietuvoje plačiau žr. Mikulėnienė 2013: 71–91.

³ Plačiau žr. LKA 1977: 7–30.

⁴ Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyrius kartu su Lietuvos aukštosiomis mokyklomis (Vilniaus, Klaipėdos, Šiaulių, Lietuvos edukologijos universitetų, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto mokslininkais 2011–2014 m. vykdė projektą *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (Projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028). Šio projekto viena iš dalyvių buvo straipsnio autorė. Plačiau apie projektą žr.: Aliūkaitė 2011: 257–259; kolektyvinė monografija *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikos tyrimas* (žemėlapiai ir jų komentarai), 2014.

Apie panašius latvių kalbininkų tyrimus plačiau žr.: Trumpa 2012.

⁵ Autorė dėkoja LKI KIDS jaunesniajai mokslo darbuotojai, doktorantei Laurai Geržotaitei, talkinusiai tiriant šiuos kalbinius punktus: Klaišiai LKA 071, Dimšiai LKA 104, Lūpaičiai LKA 106.

⁶ Apie tarmių skiriamuosius bruožus plačiau žr. LKTCH 2004.

taičių panevėžiškių plotą įeina Kačemos (LKA 198), Šeduvà (LKA 199), Kriukai (LKA 024). Pietų žemaičiams raseiniškiams priskirtini Gùdmoniškė (LKA 162), Šáukėnai (LKA 164), Kùrtuvėnai (LKA 195), Váiguva (LKA 224), Kušleikiai (LKA 225), Kiaunoriai (LKA 227), Keimė (LKA 258), Krážiai (LKA 257), Kubiliai (LKA 259). Pietų žemaičiams varniškiams priklauso Pakšteliai (LKA 101), Kuršėnai (LKA 102), Džiuiik(i)ai (LKA 132), Užventis (LKA 193), Labūnavėlė (LKA 223). Šaurės žemaičiams telšiškiams – Trimésėdis (068), Dauginiai (LKA 069), Mìckiškė (070), Klaišiai (LKA 071), Tryškiai (LKA 099).

Apibendrinant lauko ekspedicijų duomenis, remiamasi respondentų (toliau – Rt) informacijos ir tarpdisciplininio faktų gretinimo metodu, pasitelkiant kalbos mirties teorijos autoriaus Davido Crystalto mintis.

KALBINIO PUNKTO (IŠ)NAIKINIMO, (SU)NYKIMO VEIKSNIAI

Iš anksčiau išvardytų LKA kalbinių punktų tik 7 lokalizaciją 2011–2013 m. šiuolaikiniuose geolingvistiniuose tyrimuose pasiūlyta žymėti ne buvusią, o artimiausią gyvenvietę. Iš 17 vakarų aukštaičių šiauliškių ploto siūloma žymėti ne Lúpaičių (LKA 106), o Dapkūnų; ne Legečių (LKA 262), o Minaičių (mėginta atstatyti kaimo pavadinimą bendrine kalba *Mėnaičiai*, bet vietos benduomenė tokio keitimo nenori ir man rodė ne vieną seną dokumentą, kuriame pavadinimas Minaičiai, rinko vietos gyventojų parašus, prašydami palikti kaimo pavadinimą); ne Kyburių (LKA 050), o Jurdaičių, ne Noriūnų (LKA 051), o Bėržininkų. Iš 3 pietų žemaičių raseiniškių ploto siūloma žymėti ne Kušleikių (LKA 225) punktą, o Šaltėnių. Iš 9 pietų žemaičių varniškių – žymėti ne Džiuiik(i)ų (LKA 132) punktą, o Kužių. Iš 3 šiaurės žemaičių telšiškių ploto – žymėti ne Dauginių (LKA 069) punktą, o Kapėnų. Taigi benykstantis, smarčiai apnykęs ar beveik sunykęs yra kas ketvirtas ar penktas tirtas kalbinis punktas.

Kokios priežastys lėmė, kad XX a. viduryje pažymėtas gyvybingas punktas XXI a. pradžioje ėmė nykti, apnyko, sunyko, turėjo išnykti ar buvo išnaikintas? Iš surinktos tarminės pateikėjų medžiagos (tarminių įrašų) ir anketų, matyti, kad galimų punktų sunykimo veiksnių yra keletas⁷.

Pirmiausia minėtinos išorinės priežastys – *istoriniai kataklizmai*. Pavyzdžiui, kalbinis punktas Džiuiik(i)ai (LKA 132) II-ojo pasaulinio karo metais atsidūrė pirmosiose fronto linijose⁸. Gyventojai buvo išvaryti iš namų daugiau nei 3 mėn. Grižę rado sudegintas sodybas (Rt 4 (1924), Rt 7 (1937)).

⁷ Kiek žemaičių ir aukštaičių tarmėse yra išlikusių kalbinių punktų, kokių punktų lokalizacija pakito plačiau žr. Meiliūnaitė, Švambarytė-Valužienė 2014: 197–205.

⁸ Džiuiik(i)ai yra 10 km. nuo Šiaulių, važiuojant Kuršėnų link.

Prieš Antrąjį pasaulinį karą Džiuk(i)ai buvo 18–20 vienkiemių kaimas⁹. Rt 4 (1924), Rt 3 (1932), Rt 7 (1937) teigimu, derlingose žemėse ūkininkavusi bendruomenė rūpinosi mūrinės dviaukštės mokyklos statyba, aktyviai dalyvavo įvairiose kultūrinėse ir religinėse organizacijose, asmeniniu pavyzdžiu (prenumeravo spaudą, skaitė daug knygų) ugdė vaikų kultūrinės nuostatas¹⁰.

Tokių kaimų, patekusių į pirmąsias fronto linijas, būta, matyt, ne vieno, nes *Tarybų Lietuvos enciklopedijoje* (toliau TLE) yra sakinys: „Vienkiemių buvo sunaikinta per Didįjį Tėvynės karą“ (TLE 4: 507).

Po mūsų sugrįžusi Džiuk(i)ų bendruomenė nesutriko: išardė buvusius apkasus ir atsistatė namus (Rt (1937)).

Geopolitinis (arba *netinkamo politinio klimato*) veiksnys sietinas su Legečių (LKA 262) kalbiniu punktu (Radviliškio r., apie 8 km. nuo Pašušvio). Legečiai buvę atokūs vienkiemiai, apsupti iš visų pusių mišku¹¹.

Prieš karą Legečiai turėjo dviaukštę medinę mokyklą, paštą, policijos nuovadą, didelę girininkiją su nemažai darbuotojų, kapus, parduotuvę¹². Pokario metais čia būta aktyvaus pasipriešinimo – veikė Prisikėlimo apygarda, kurios partizanų bunkeryje įvyko Lietuvos partizanų apygardų atstovų suvažiavimas¹³. Legečių kaimo vengė sovietiniai partiniai darbuotojai ir kūrė gyvenvietę atviresnėje vietoje, t. y. kiek įmanoma toliau nuo miškų, Minaičiuose (Rt 3 (1939) Rt 4 (1936)). Legečių bendruomenės nariai buvo bauginami, grasinama su jais susidoroti, ne viena šeima patyrė tremtį, kitiems teko keltis į saugesnę vietą, o atkakliųjų sodybas sunaikino melioracija (Rt 4 (1932), Rt 5 (1977)).

Bendruomenės ardyimas – veiksnys, kurį patyrė visi kalbiniai punktai, bet labiausiai Dauginiai (LKA 069), Kušleikiai (LKA 225), Labūnavėlė (LKA 223)¹⁴. Šių punktų gyventojai buvo išsiskirstę vienkiemiais, turėjo mokyklas, Dauginiuose

⁹ Primintina, kad kaimai XIX a. pradžioje pradėti skirstyti į vienkiemius. „Iki 1944-ųjų buvo sudaryta apie 300.000 vienkiemių, t. y. apie 80 % visų valstiečių gyveno vienkiemiuose“ (TLE 4, 507).

¹⁰ Apsiskaitymą ir kultūrinės nuostatas rodo vaikų vardai: Kunigunda, Skolestina.

¹¹ Anot *Lietuvių enciklopedijos* (LE), net 68 ha ploto teritorijos (apie Legečius) užima lapuočių miškas (LE X 80).

¹² Duomenys apie kaimus pateikiami iš: Projektas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028 „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: *punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida*“ 2 dokumentas. Sociolingvistinis LKA punkto klausimynas. Medžiaga saugoma Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyve (LKI KIDS TA).

¹³ Minaičiuose (1 km nuo Legečių) 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos laisvės kovos sąjūdis paskelbė deklaratiją, kurioje sakoma, kad Lietuvos laisvės kovų sąjūdžio taryba yra vienintelė teisėta valdžia okupuotos Lietuvos teritorijoje RT (1934).

¹⁴ Dauginiai (LKA 069) Akmenės r., apie 15 km. iki Vieksnių; Kušleikiai (LKA 225) Kelmės r., apie 10 km. nuo Kelmės; Labūnavėlė (LKA 223) Kelmės r., apie 12 km. nuo Užvenčio.

tebėra bažnyčia ir kapai. Bendruomenės ardymas yra dvejetainis: *nenatūralus* ir *natūralus*. Nenatūralus prasidėjo karo metais pasitraukimu į Vakarų ir tremtimis¹⁵. Iš minėtų punktų buvo ištremta po tris–penkias šeimas¹⁶. Prasidėjusi kolektyvizacija skatino pačius tų bendruomenių gyventojus, ypač jaunimą, bėgti iš gyvenamosios vietos. Pavyzdžiui, Labūnavėlėje iš ūkininkų atimtuose tvartuose imti auginti gyvuliai, reikėjo daug darbo rankų, dėl to pastatyti keli daugiabučiai, iš kitur atkeltos šeimos gyvuliams prižiūrėti. Dėl dviejų bendruomenių – atkeltosios ar atsikėlusios – gyvenimo ir kultūros skirtumų išklibo pamatiniai moralės, gyvenimo būdo, darbo (darbštumo) suvokimo prigimtiniai dėsniai. Prasidėjo vietinių ir atėjų nesantika, tebesitęsianti iki šiol (Rt 7 (1937), Rt 8 (1935)). Labūnavėlėje žmonės ėmė pardavinėti ar tiesiog užleido atėjūnams vienkiemius, todėl beveik nebeliko vietinių gyventojų (Rt 7 (1937)). Prie nenatūralių bendruomenės ardymo veiksnių minėtini žuvę ar nužudyti pavieniai žmonės¹⁷.

Vidinėms priežastims skirtinas *natūralus* bendruomenės irimo veiksnys¹⁸. Visuose kalbiniuose punktuose gyventa senyvo amžiaus bendruomenės narių (pavienių ar bevaikių šeimų). Bendruomenė iš prigimties buvo mokoma vieni kitiems padėti, todėl pateikėjai kaimynystės ir savitarpio pagalbos temomis yra daug pasakoję. Įrašyti tekstai apie talkinimą darbuose, apie švenčių papročius, per kuriuos tokie gyventojai būdavo įtraukiami į šeimą, šeimyną, bendruomeninę giminystę (LKA 132 Rt 4 (1924), Rt 7 (1937); LKA 051 Rt 4 (1923); LKA 050 Rt 5 (1925)). Į kai kurias išmirusių šeimų sodybas atsikėlė kitatarmiai ar kitakalbiai gyventojai, dalis jų buvo nugriautos arba pačios nugriuvo dėl senumo.

Pateikėjai minėdavo, kad visuose tirtuose kalbiniuose punktuose, t. y. natūralios raidos bendruomenėse, buvę daug jaunimo ir vaikų. Lietuvoje pasikeitus politinei situacijai suiro ir *demografinė pusiausvyrą*¹⁹. Tėvai savo vaikus ėmė skatinti išvykti

¹⁵ „Didžiausia Lietuvos istorijoje emigracijos banga, – rašoma *Lietuvių enciklopedijoje*, – pakilo 1944, kai daugiau kaip 60.000 lietuvių pasitraukė į Vakarų nuo artėjančios antrosios sovietinės okupacijos“ (LE XV 59).

¹⁶ Iš Lietuvos, rašoma *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje* (VLE), 1941 m. birželį ištremta 40.000 inteligentų ir ūkininkų (VLE XII 111). 1944–58 m. ištremta 260.000 (kitais duomenimis – 350.000 (VLE XII 112)).

¹⁷ Nušauti pavieniai sovietų valdžiai lojalūs žmonės, susisprogdinę karo metais paliktais sprogmėmis jaunuoliai ir vaikai, partizanų vardu prisidengusių grupių išžudyti žmonės ir pan. (LKA 106 RT 4, LKA 132 RT 4, LKA 069 RT 2, LKA 050 RT 5, LKA 225 RT 4, LKA 262 RT 4, LKA 051 RT 4).

¹⁸ Prisimintina, kad Lietuvoje 1940 m. gyveno 3.084.5 tūkst. gyventojų. 1941 m. jų jau buvo 2.958.6 tūkst., o 1945 m. – tik 2.500.0 tūkst. (VLE XII 109). Nuo 1939 iki 1959 m. Lietuva neteko 530.000 gyventojų (VLE XII 112).

¹⁹ Kaip mažėjo kaimuose gyventojų, rodo VLE pateikta statistika: 1940 m. kaimuose gyveno 2.408.6 tūkst., 1941 m. – 2.274.4 tūkst., 1945 m. – 2.125.0 tūkst., o 1950 m. – 1.843.9 tūkst. (VLE XII 112).

iš namų ir ieškotis darbo miestuose. Būta nerašyto įsakymo neišleisti iš kolūkio jaunų žmonių, nes nebebūsią kam dirbti: jei nebus bent vieno vaiko namuose, grasinta neduoti 65 arų sklypo, be kurio šeima būtų neišgyvenusi. Sumažėjo jaunimo, sumažėjo gimstamumas²⁰. Kaimuose liko tik vyresnės kartos gyventojai. Į kolūkius imta kviestis kitus šalies (ar kitų sovietinių šalių) gyventojus.

Sociopolitinis ir socioekonominis kalbinio punkto ardymo veiksnys sietinas su melioracija²¹. Sumanymas „tiesinti laukus“, kaip sakė pateikėjai (LKA 132 Rt 1 (1941); LKA 050 Rt 5 (1925)), ir žemės ūkio technikos pagausėjimas, sukėlė melioracijos bangą, ypač didelę 1971–1975 m. laikotarpiu. Pirmiausia nuo laukų „nuvalyti“, nugriauti vienkiemiai. Atkakliesiems ir nenorintiems keltis į gyvenvietes grasinta nepalikti privažiavimo kelių, aparti apie sodybą taip, kad patekti į ją rudens ar pavasario metu būtų nebeįmanoma (LKA 132 Rt 4 (1924), Rt 7 (1937))²². Jau minėtas Džiuk(i)ų punktą (LKA 132) nukentėjo antrą kartą – prasidėjo melioracija. Gyventojams buvo pasiūlyta keltis į Kužius arba į Gilvyčius²³. Kone visi Džiuk(i)ų gyventojai kėlėsi į Kužius, tik viena šeima apsigyveno kitos kultūrinės bendruomenės (sentikių) gyvenvietėje Gilvyčiuose.

Urbanizacija kaip veiksnys skatino bendruomenės sklaidą sovietinio tipo gyvenvietėse ir miestuose. *Kolchozo* centrai, anot pateikėjų, buvo kuriami atviresnėse vietose, toliau nuo miškų, prie geresnių kelių, kad *stribams* ir *kolchozo* valdžiai būtų saugiau (LKA 069 Rt 2 (1935); LKA 225 Rt 2 (1936); LKA 262 Rt 4 (1932)). Visai nesvarbu, kad ten nebuvo kaimo ar tebuvo kokie trys vienkiemiai (pavyzdžiui, Minaičiai), dvaras (pavyzdžiui, Kapėnai) ar geležinkelio stotis (pavyzdžiui, Dapkūnai). Iš gyvenamųjų vietų, kaip teigiama VLE, išsikėlė: „1967 m. – 1830, 1969 – 3610, 1971–1975 – 20.880“ gyventojų (VLE XII 789)²⁴.

Kultūrinė asimiliacija, arba *mokyklų naikinimas*, visai neseniai apėmęs Lietuvą, buvo itin populiarus sovietmečiu. Apie jį VLE rašo: „Nuo 1949 m. stambinamos mokyklos – pradinės prijungiamos prie vidurinių, atsirado internatinės mokyklos, vadinamieji bendrabučiai“ (VLE XII 571–572). Švietimo politika iki 1940 m. buvo

²⁰ „1966–1980 m. kasmet žemės ūkį palikdavo 24–25 tūkst. žmonių – 75 procentų jų – darbingi“ (VLE XII 789).

²¹ „1939 m. ariamos žemės (buvo) 3.070 tūkst. ha“ (VLE XII 787).

²² VLE pateikta statistika tokia: „1970–90 m. kasmet buvo nusausinama maždaug po 10.000 ha šlapių žemių, drėkinimo sistemos įrengiamos 3000 ha plote. 1970 buvo nudrenuota 1 mln. ha, iki 1978 – 2 mln. ha“ (VLE XIV 644).

²³ Gilvyčiai (apie puskilometris nuo Džiuk(i)ų) – rusų, atvežtų po sukilimų Rusijoje, kaimas. Kužiai – 2–3 km nuo Džiuk(i)ų, buvo sudegintas po karo. Likusi tik viena pirtis, o prieš karą Kužiuose veikė pradžios mokykla, geležinkelio stotis (tebeveikianti ir dabar).

²⁴ „Nuo 1967 iki 1971 m. į gyvenvietes iš vienkiemių persikėlusiams pastatyta 16.920 gyvenamųjų namų“ (VLE XII 789).

tokia: kiekvienoje, kad ir nuošaliausioje vietoje, turi būti mokykla²⁵. Nuo XX a. antrosios pusės prasideda mokyklų naikinimo vėjus: dar 1970–1971 m. pradinių mokyklų buvo 2297, jose mokėsi 64.500 mokinių, o 1980–1981 m. jų beliko tik 986 ir 18.100 mokinių (VLE XII 573). 1970–1971 m. nepilnųjų vidurinių, vidurinių, vaikų su fizine ir protine negalia mokyklų buvo 3611, jose mokėsi 539.600 mokiniai, dirbo 29.300 mokytojų. 1980–1981 m. tokių mokyklų beliko 2257, jose mokėsi 535.500 mokinių ir dirbo 30.300 mokytojų (VLE XII 573–574)²⁶. Nėra mokyklų, nėra etninės kultūros perėmimo, nėra bendruomeninio ugdymo, nebelieka pasididžiavimo savimi ir savo valstybe²⁷. Geriausia ugdyti sau palankius žmones atskyrus juos nuo bendruomenės. Mokyklų uždarymas taip pat skatino tėvus keltis į gyvenvietes. Mokyklos veikė ir tautiškumą ugdė visuose pakeistos lokalizacijos punktuose: Džiui(i)uose (LKA 132), Dapkūnuose (LKA 106), Kušleikiuose (LKA 225), Legečiuose (LKA 262), Dauginiuose (LKA 069), Kyburiuose (LKA 050).

Dar vienas vidinis kalbinio punkto nykimo veiksnys – *lingvicidas*²⁸. Pokario metais tarmiškai kalbėta dažniau ir plačiau nei bendrine kalba. Mokytojai lituanistai stengėsi mokinius išmokyti bendrinės kalbos, kartais taikydami ir ne visai pedagogiškus metodus²⁹. Buvo ugdoma nuostata, kad tarmė nėra verta kalba, o tarmiškai kalba nekultūringas ir neišprusęs žmogus. Kai kurie tėvai palaikė bendrinės kalbos pirmenybę. Vaikai neišmoko vertinti ir gerbti tėvų kalbos – tarmės, patarmės ar šnektos. O tai, kas nevertinama, yra naikinama. Susiformavo nuostata, kad ir lietuvių kalba nėra vertybė³⁰. Antano Salio žodžiais tariant, kalba išsišėrė, išbluko, mums tapo negraži, sunki, neišmokstama. *Lingvicidas*, kaip savos kalbos niekinimas, tebesitęsia ir dabar³¹.

²⁵ 1940 m. buvo 2743 pradžios mokyklos, kuriose mokėsi 341.299 mokiniai, dirbo 6.944 mokytojai (LE XV 770). 1945–1949 veikė 3241 pradžios mokykla, 242 progimnazijos, 131 gimnazija, iš viso – 3614 mokyklų (VLE XII 571–572). 1964–1965 m. veikė 4105 mokyklų. 1945–1948 ištremta 1200 mokytojų (VLE XII 571).

²⁶ Palyginkime dabartinę situaciją: 2007 m. buvo 105 pradinės mokyklos, kuriose mokėsi 24.590 mokinių, 582 pagrindinės mokyklos su 120.445 mokinių, 444 vidurinės mokyklos, kuriose mokėsi 302.300 mokinių, 132 gimnazijos su 77.230 mokinių, 21 jaunimo su 2100 mokinių (iš viso 1284 mokyklų, kuriose mokėsi 526.665 mokiniai (VLE XII 574).

²⁷ Perfrazuojant Stalino mintį, galima būtų sakyti, kad pavykus sunaikinti bent vienos kartos patriotiškumą ir pasididžiavimą savo valstybe, bus nužudyta tauta, tebelieka aktualus ir šiomis dienomis. Tikėtina, kad ateis laikas aprašyti ir moksliai iširti bendrabutinio gyvenimo, gyvenimo be savo šeimos įtaką jaunimui.

²⁸ Plačiau apie šį reiškinį pasaulio kalbose žr. Crystal 2005.

²⁹ Drausdavo kalbėti per pertraukas tarmiškai, palikdavo po pamokų, mokiniai, kalbantys tarmiškai, būdavo pašiepiami.

³⁰ Tą nuostatą nuolat palaikė ir okupantas, todėl dvikalbystės įsigalėjimas buvo tarsi natūralus dalykas.

³¹ Ir mūsų dienomis manoma, kad užsienio kalbos garantuoja sotesnę duonos kąsnį. Tokie nuostatai koreguoti ir kisti reikalingos ir kalbininkų, ir pedagogų, ir kultūrininkų pastangos jaunimo tautinei savimonei ugdyti.

Iš *kitų* kalbinio punkto nykimo *veiksnių* minėtinas nutrūkęs natūralus kalbininkų ir bendruomenės ryšys³². Daugeliui kalbininkų per karą pasitraukus į Vakarų, naujos kalbininkų kartos parengimas užtruko. Dėl begalinės baimės tarmių tiriamasis darbas, anot dialektologės dr. Aldonos Jonaitytės, buvęs be galo sunkus. Tuomet skatinta kalbininkus, tų tarmių atstovus, aprašyti tik savo tarmę ir surinkti kiek galima daugiau medžiagos. Akivaizdus nesikišimas į tarmės, kalbos, kaip saugotinos vertybės, reikalus, taip pat paliko terpę kalbiniam nihilizmui klestėti. Proteguojamos okupacinės valdžios nuostatos – lietuvių kalba, kad ir sena, bet sunki išmokti, netinkanti gamybiniam raštams rašyti – taip pat skatino savos kalbos niekinimą, kitų kalbų, teikiančių materialinę naudą, aukštinimą.

Prie kitų veiksnių skirtinas ir sunkiai paaiškinamas dabartinės nepriklausomos Lietuvos reiškinys: Kyburiai (LKA 050), buvęs didelis kaimas, buvęs stipraus kolūkio centras, subyrėjęs kolūkinei sistemai, ėmė sparčiai nykti, kone visai sunyko (to negalėjo paaiškinti ir pateikėjai, patys stebėjosi, kaip viskas dinga, tarsi išnyko (Rt 1 (1927), Rt 2 (1953), Rt 3 (1930), Rt 4 (1936), Rt 5 (1925))).

Šiam skyriui apibendrinti labai tinka išeivijos politologo Vytauto Vardžio (tikroji pavardė Vytautas Stasys Žvirgždys) straipsniuose „Soviet Colonialism in the Baltic States. A Note on the Nature of Modern Colonialism“ (1965) ir „The Colonial Nature of Soviet Nationality Policy“ (1964) išsakytos mintys, „kad tradicinio ir sovietinio kolonializmo „inžinieriai“ kaip priedanga prisidengia pramonės, ūkio, švietimo, kalbos kožiriais, kurie sukuria tariamai modernios civilizacijos išpūdį, nors, kita vertus, jie visiškai nekreipia dėmesio į valdomųjų tautų norus ir valių. Kaip teigia V. Vardys, sovietinis kolonializmas kuria tokią sistemą, kuri padėtų ištirpti sovietiniame „tautų katile“. Bet ištirpti ne bet kaip, o taip, kad prievarta būtų iškelta „iki laisvės aukštumų“, tikint, kad prievartos būdu galima sukurti laisvą norą atsakyti savo tapatybės. Kaip teigia V. Vardys, „nenuostabu, kad šitokių dimensijų civilizacija yra įkirtusi žmonijai į pačią širdį“ (plačiau žr. Vardys 1965).

DABARTIES BENDRUOMENIŲ PASTANGOS IR BŪDAI GAIVINANT KALBINĮ PUNKTĄ

Šių, aukščiau minėtų, kalbinių punktų lokalizacijos pakeitimas nereiškia, kad kalbinis punktas yra visai sunykęs ir ten niekas nebegyvena. Likusios vietinės ir kitatarmės bendruomenės nariai, atsikėlę į tas vietas, patys mėgina gaivinti kalbinius punktus. Pagrindinis kalbinio punkto gaivinimo veiksnys yra *socialiai aktyvi*

³² Prieš karą kalbininkai patys važinėjo po Lietuvą ir rinko tarmių medžiagą, kad galėtų jas tyrinėti, skatino tą daryti mokytojus, dalyvavo mokytojų vasaros kursuose ir supažindindavo visuomenę su savo tyrimų eiga ir rezultatais, skaitydavo viešąsias paskaitas.

bendruomenė. Sugrįžta buvę kaimų gyventojai, atgavę nuosavybės teises ir nesugriautus ar nesugriuvusius tėvų namus³³. Bendruomenių aktyvumas vis dažniau siejamas su sparčiai besikuriančiomis bendruomenėmis, jų veikliais pirmininkais ir bendruomenių namais.

Aktyvi bendruomenės laikysena susijusi su *ekonominėmis nuostatomis*. Vyresnės kartos ūkininkai perduoda savo ūkius vaikams ar anūkamams. Tokie vaikų grįžimai pastebėti visuose punktuose, kurių lokalizacija pakeista: Legečiai (LKA 262), Džiuiik(i)ai (LKA 132), Lūpaičiai (LKA 106), Kušleikiai (LKA 225), Dauginiai (LKA 069). Paveldėtos nuosavybės neatsisako ir didmiesčiuose gyvenantys vietos bendruomenės palikuonys.

Randasi (sugrįžta ar yra sugrąžinamas) *nuosavybės savivokos* veiksnys³⁴. Šis ekonominis veiksnys sugrąžino dalį vaikų į tėvų namus gyventi ir dirbti (ūkininkauti, plėtoti kaimo turizmą ir pan.), o kitus, susigrąžinusius nuosavybės teises, emocine, kultūrinės savivokos prasme sieja su vieta, kurioje asmenys gyveno, brendo (LKA 069 Rt 1 (1949); LKA 132 Rt 2 (1961); LKA 050 Rt 3 (1930), Rt 5 (1925); LKA 262 Rt 4 (1932), Rt 5 (1977); LKA 051 Rt 2 (1946), Rt 4 (1923); LKA 223 Rt 7 (1937)).

Svarbi ir *autentiškumo savivoka*. Buvę kaimų gyventojai lankosi savo gimtinėse: veža vaikus, anūkus ir proanūkius parodyti gimtųjų vietų. Pasklidę po Lietuvos miestus ir miestelius aktyvesni bendruomenės nariai organizuoja kaimų susitikimus (kartais net plyname lauke ar kokioje sodyboje), moko ir skatina įvairaus amžiaus bendruomenės narius bendrauti, at(si)pažinti pagal buvusį lokalųjį kodą. Lanko dar likusius senuosius kaimo gyventojus, klausosi jų pasakojimų, neretai daro įrašus, fotografuoja ir kitaip domisi savo šeimos, giminės, kaimynų istorija. Iš kitų bendravimo formų minėtini įvairūs parapijų atleidai, Visų Šventųjų šventė, Motinos ir Tėvo dienos, giminės susitikimai, knygų apie išnykusius kaimus pristatymai ir pan. (LKA 069 Rt 2 (1935); LKA 132 Rt 2 (1961); LKA 262 Rt 5 (1977); LKA 051 Rt 3 (1936)).

Labai svarbu – *kultūrinė tapatybė* arba *lingvolokalinis* veiksnys. Pavyzdžiui., LKA 132 Rt 7 (1937) ragino sūnų sugrįžti į senelių namus³⁵. Marčios, kuri yra istorijos mokytoja (Rt 2 (1961)), dėka vaikai skatinami rinkti medžiagą apie išnykusius kalbinio punkto kaimus, vienkiemius, užrašinėti žmonių prisiminimus, ugdomas jų kūrybiškumas (pavyzdžiui, sukurta legenda, kad Džiuiik(i)ai esą kilę nuo žodžio *džiaugtis*). Kalbėjimas apie savo vietas, knygų rengimas apie išnykusius, benyks-

³³ Jaunesni stotasi naujus namus, augina vaikus, susikuria sau, kartais ir kitiems, darbo vietas. Dalis gyventojų, atsikėlusių iš artimų vietų ar iš visai kito Lietuvos krašto ir apsigyvenusių, taip pat imasi ūkinės ir kultūrinės veiklos.

³⁴ VLE rašoma, kad „2005 m. atkurta nuosavybė 3.8 mln. ha plote“ (VLE XII 790).

³⁵ Sūnus, Kaune turėjęs butą, darbą, sodą, visą turtą pardavė ir su kauniške žmona sugrįžo į senelių žemę. Ūkininkavo. Žmona pradėjo dirbti Kužių mokyklos istorijos mokytoja.

tančius ar gyvybingus kaimus, gyventojus, svarbiausius įvykius ir senosios nuotraukos kelia pasididžiavimą savo kaimu, savo šalimi, ugdo jaunimo savivertę. Svarbi ir kiekvienos šeimos kultūrinė nuostata branginti senas nuotraukas, knygas, asmeninius daiktus.

Antrajai straipsnio daliai apibendrinti labai tinka mąstytojo Palau žodžiai: „Tarp praeities, kur yra mūsų prisiminimai, tarp ateities, kur yra mūsų viltys, dar yra dabartis, kur yra mūsų pareigos“ (*Tremtinys* 41(1063), 7). Kuo tos, dabar gyvenančios bendruomenės pareigos bus geriau atliekamos, tuo greičiau punktas atgaus gyvybingo punkto statusą.

VIETOJE IŠVADŲ

Tirtų 37 kalbinių punktų raidos nuo XX a. vidurio iki XXI a. pradžios (1939–2013 m. laikotarpis) veiksmų visuma nėra baigtinė ar labai išsami. Mat Lietuvos teritorijoje išskirti 735 kalbiniai punktai, už Lietuvos Respublikos ribų – 15 (iš viso – 750), taigi tirtieji punktai tesudaro tik 5,03 % visų kalbinių punktų. Tačiau kalbinių punktų nykimo, naikinimo veiksniai atspindi svarbiausias jų raidos tendencijas.

Iš XX a. viduryje pažymėtų 37 Vidurio Lietuvos kalbinių punktų XXI a. išliko gyvybingi 30 (Vaineikiai (LKA 023), Kriukai (LKA 024), Klaišiai (LKA 071), Dargaičiai (LKA 073), Rudiškiai (LKA 074), Stupurai (LKA 075), Tryškiai (LKA 099), Pakšteliai (LKA 101), Kuršėnai (LKA 102), Dimšiai (LKA 104), Bridai (LKA 105), Lieporiai (LKA 133), Gudmoniškė (LKA 162), Aukštelkė (LKA 163), Šaukėnai (LKA 164), Užventis (LKA 193), Kurtuvėnai (LKA 195), Pakapė (LKA 196), Karčemos (LKA 198), Šeduva (LKA 199), Labūnavėlė (LKA 223), Vaiguva (LKA 224), Kiaunoriai (LKA 227), Šiaulėnai (LKA 228), Kražiai (LKA 257), Kelmė (LKA 258), Kubiliai (LKA 259), Šaukotas (LKA 261), Pašušvys (LKA 263), Baisogala (LKA 264).

XXI a. pakito 7 kalbinių punktų lokalizacija. Siūloma LKA 106 žymėti ne Lūpaičiai, o Dapkūnai; LKA 262 – ne Legečiai, o Minaičiai; LKA 050 – ne Kyburiai, o Jurdaičiai; LKA 051 – ne Noriūnai, o Beržininkai; LKA 225 – ne Kušleikiai, o Šalteniai; LKA 132 – ne Džiuiik(i)ai, o Kužiai; LKA 069 – ne Dauginiai, o Kapėnai. Pakitusios lokalizacijos kalbiniai punktai tesudaro 18, 92 % visų tirtų punktų. Minėtų kalbinių punktų sunykimo pagrindiniai veiksniai susiję su ilgalaike okupacija ir vykdyta kultūrine, ekonomine politika.

Kalbinių punktų nykimo, naikinimo veiksniai labiausiai susiję su išoriniais veiksniais: istoriniais kataklizmais (Antruoju pasauliniu karu), ilgalaike okupacija ir politinės, ekonominės, socialinės, net kultūrinės sistemos gerai užmaskuotu prievartiniu pakeitimu (ūkininkavimo veiklos nutraukimu, nacionalizacija, tremtimi, melioracija, kolūkinių gyvenviečių kūrimu, urbanizacija, jaunimo migracija į miestus ir pan.).

Išoriniai veiksniai sudarė sąlygas rasti ir vidiniams veiksniams, prie kurių priskirtume natūralų bendruomenės irimo veiksnį, lingvicidą (savos tarmės, net savos kalbos neigimą), visuomenės ir kalbininkų bendravimo pertrūkį.

Punktai, kurių dislokacija XXI a. pakito, kalbine prasme nėra visai užgesę. Lūpaičių – Dapkūnų (LKA 106), Legečių – Minaičių (LKA 262), Kyburių – Jurdaičių (LKA 050), Noriūnų – Beržininkų (LKA 051) kalbiniuose punktuose tebekalbama vakarų aukštaičių šiauliškių patarme. Kušleikių – Šaltenių (LKA 225) kalbiniame punkte tebevartojama pietų žemaičių raseiniškių patarmė. Dauginių – Kapėnų (LKA 069) kalbinis punktas išlaiko šiaurės žemaičių telšiškių patarmės ypatybes. Tik Džiui(i)ų – Kužių (LKA 132) kalbinis punktas, priskirtas pietų žemaičiams varniškiams, palaipsniui pereina į vakarų aukštaičių šiauliškių patarmę: senesnieji respondentai dar yra išlaikę pietų žemaičiams varniškiams būdingų ypatybių, o jaunesnės kartos atstovai jau kalba vakarų aukštaičių šiauliškių patarme.

Visuose pakitusios lokacijos kalbiniuose punktuose apsigyvenusi nevietinė, kartais kitatarmė bendruomenė kartu su likusiais pavieniais vietiniais gyventojais imasi iniciatyvos kultūrine ir kalbine prasme atgaivinti punktą³⁶. Socialiai aktyvi bendruomenė, ją saistantys ekonominiai ir nuosavybės veiksniai, autentiškumo savivoka, kultūrinės tapatybės (lingvolokacinis) veiksniai pastebimi kone visuose dabartiniuose kalbiniuose punktuose: Legečiai – Minaičiai (LKA 262), Džiui(i)ai – Kužiai (LKA 132), Lūpaičiai – Dapkūnai (LKA 106), Kušleikiai – Šalteniai (LKA 225), Dauginiai – Kapėnai (LKA 069), Kyburiai – Jurdaičiai (LKA 050), Noriūnai – Beržininkai (LKA 051).

Gyventojų susitelkimas ir aktyvumas, nuolatinis vietos kultūrinės ir tradicinės savasties ieškojimas, gebėjimas burti išėivius iš gyvenamųjų vietų ir jų veiklą nukreipti lingvolokaciniam veiksniui atlikti, tikėtina, turės įtakos kalbiniams punktams atsigauti.

LITERATŪRA

Aliūkaitė Daiva 2005: Kalba ir dialektas kaip kultūrą lokalizuojantys dydžiai: tapatumo aspektas (išraiškos). – *Baltų kalbų tarmės: rašytinis palikimas*. Šiauliai: Discens, 27–35.

Aliūkaitė Daiva 2011: Projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“. – *Respectus Philologicus* 20(25), 257–259.

Crystal David 2005: *Kalbos mirtis*. Vilnius: Tyto alba.

³⁶ Apie kalbos ir kultūros sąsajas plačiau žr. Aliūkaitė 2005: 27–35.

Kalėdienė Laima 2013: *Sociolingvistinė geolingvistinių duomenų interpretacija*. Tarptautinė tarpdalykinė mokslinė konferencija: *XXI amžiaus tarmių tyrimai: geolingvistinė ir sociolingvistinė perspektyvos*. Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyrius. Vilnius, 2013-12-05-06.

LE – *Lietuvių enciklopedija*. South Boston: LEL, t. 10, 1957, 80, 468; t. 13, 1958, 454; t. 15, 1958, 59, 770, t. 18, 1959, 489-490; t. 29, 1963, 331.

LKA – *Lietuvių kalbos atlasas 1 Leksika*. Tomo autoriai: E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, J. Lipskienė, K. Morkūnas, M. Razmukaitė, B. Vanagienė, A. Vidugiris. Redakcinė kolegija: E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, (atsak. redaktorius), A. Vidugiris, Z. Zinkevičius. Vilnius: Mokslas, 1977.

LKI KIDS TA – *Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus Tarmių archyvas*, kuriame saugomi projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ (Projekto kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028) duomenys.

LKTCH – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sudarė Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

Meiliūnaitė Violeta, Janina Švambarytė-Valužienė 2014: Bendrasis *Lietuvių kalbos atlaso* punktų tinklo gyvybingumas. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis tyrimas* (žemėlapiai ir jų komentarai). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 197–205.

Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. – *Acta Linguistica Lituanica* 68, 71–91.

Projekto Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028 „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ 2 dokumentas. Sociolingvistinis LKA punkto klausimynas.

Švambarytė-Valužienė Janina 2012: Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: kalbinio punkto sunykimas. – Tarptautinė mokslinė konferencija *Geolingvistikos polilogas XXI amžiuje*. Kaunas, VU KHF, 2012 12 06–07.

Švambarytė-Valužienė Janina 2014: Konferencijos, renginiai. – *Gimtoji kalba* 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 23–28.

TLE – *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 4. Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, 507.

Tremtinys Nr. 41(1063), 2013 m. lapkričio 8 d., 7.

Trumpa Edmunds 2012: *Latviešu ģeolingvistikas etīdes*. Rīga: Zinātne.

Tumėnas Stasys 2013: Vytautas Vardys – politologijos išėivijoje kūrėjas. – *Gimtasai kraštas* 43, 43–48.

Vardys V. S. 1965: *Lithuania under the Soviets. Portrait of a Nation, 1940–65*. New York–London.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XII, 2007, 109, 111–112, 571–574, 787, 789; t. XIV, 2008, 644. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.

KALBINIŲ PUNKTŲ RESPONDENTAI (Rt)

Dauginiai (LKA 069) – Rt 1 (1949); Rt 2 (1935).

Džiuk(i)ai (LKA 132) – Rt 1 (1941), Rt 2 (1961), Rt 3 (1932), Rt 4 (1924). Rt 7 (1937).

Kyburiai (LKA 050) – Rt 1 (1927), Rt 2 (1953), Rt 3 (1930), Rt 4 (1940), Rt 5 (1925).

Kušleikiai (LKA 225) – Rt 2 (1936), Rt 3 (1942), Rt 4 (1932).

Labūnavėlė (LKA 223) – Rt 7 (1937), Rt 8 (1935).

Legečiai (LKA 262) – Rt 1 (1934), Rt 2 (1939), Rt 3 (1936), Rt 4 (1932), Rt 5 (1977).

Lūpaičiai (LKA 106) – Rt 4 (1940).

Noriūnai (LKA 051) – Rt 1 (1943), Rt 2 (1946), Rt 3 (1936), Rt 4 (1923).

The Vitality of Language Points: Middle of the 20th – Beginning of the 21st Century

SUMMARY

The article provides an overview of the situation in 37 language points of *Lietuvių kalbos atlasas* (LKA) (Atlas of the Lithuanian Language) representing different dialects of Lithuania from western and eastern Aukštaitija (Highland) as well as southern and northern Žemaitija (Lowland). An attempt is made to establish factors which influenced the situation when certain points were vibrant in the middle of the 20th century and experienced a decline or ceased to exist at the beginning of the 21st century. The location of 7 language points had to be changed. Out of 17 language points of the Šiauliai subdialect in western Aukštaitija 4 had to be moved: from Lūpaičiai (LKA 106) to Dapkūnai, from Legečiai (LKA 262) to Minaičiai, from Kyburiai (LKA 50) to Jurdaičiai and from Noriūnai (LKA 51) to Beržininkai. Out of 3 language points of the Raseiniai subdialect in southern Žemaitija one was moved – from Kušleikiai (LKA 225) to Šalteniai. Out of 9 language points of the Varniai subdialect in southern Žemaitija one was moved – from Džiuk(i)ai to Kužiai. Out of 3 language points of the Telšiai subdialect in northern Žemaitija one was moved – from Dauginiai (LKA 069) to Kapėnai.

The 37 points researched make up 5.03 % of the 735 language points in Lithuania (there are 750 language points of LKA in total and 15 of them are located outside the borders of Lithuania). These 37 language points were vibrant in the 20th century, but by now the location of 18.92 % of them has had to be changed.

The decline of every fourth or fifth point was influenced by external factors: historical cataclysms (the Second World War), occupation and forced changes in the political, economic, social and cultural system (changes in the ways of farming, nationalization, deportations, melioration, creation of the settlements of collective farms, urbanization, migration of the young generation into towns, etc.). External factors created conditions for the development of internal factors, such as natural death of the local population, linguicide.

Those language points of which the locations changed in the 21st century had not entirely died out. The remaining and returning members of the local communities as well as people from different dialects moving into such places who are active socially, have economic relations in the area and develop cultural as well as linguistic identity make attempts to revive these language points.

Įteikta 2014 m. liepos 22 d.

JANINA ŠVAMBARYTĖ-VALUŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

janina.svambaryte@lki.lt

VITALIJA KARACIEJŪTĖ
Lietuvos edukologijos universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: dabartinė morfologija, tarmių morfologija, dialektologija.

VARĖNOS ŠNEKTOS DAIKTAVARDŽIO GIMINĖS KATEGORIJA

The Category of Gender of Noun
in Varėna Sub-dialect

ANOTACIJA

Varėnos šnektos giminės kategorija natūraliosios morfologijos požiūriu iki šiol nėra tirta ir aprašyta. Pagrindinis straipsnio tikslas – aptarti šios šnektos giminės kategorijos struktūrą, remiantis empirine medžiaga, pateikti daiktavardžių giminės semantinę ir morfologinę charakteristiką, nustatyti giminės variavimo atvejus. Atlikta analizė parodė, kad: 1) Varėnos šnekte daiktavardžių giminė (vyriškoji ir moteriškoji) nėra griežtai diferencijuota pagal kamienus, kurie kartu su fleksijomis tik iš dalies žymi giminę; netikslu kalbėti ir apie ypatingą „giminės morfemą“ Varėnos šnektos daiktavardžių struktūroje; 2) tiriamajai šnektai būdingas giminės formų variavimas.

ANNOTATION

The category of gender of Varėna sub-dialect has not been researched and described from the perspective of natural morphology up to now. The main aim of the article is to discuss the structure of the category of gender in this sub-dialect, on the basis of empiric material to present semantic and morphological characteristics of the gender of noun and to identify cases of variations in gender. The conducted analysis revealed that: 1) there is no strict differentiation in (masculine and female) gender of the sub-dialect of Varėna according to stems, which only partially mark the gender together with flexions; it is inaccurate to point to specific 'gender morpheme' in the structure of nouns of the Varėna sub-dialect. 2) Variation in forms of gender are characteristic of the sub-dialect under the research.

ESMINIAI ŽODŽIAI: pietų aukštaičiai, Varėnos šnektą, natūralioji morfologija, giminės kategorija, giminės variavimas.

KEYWORDS: Southern aukštaičiai, Varėna sub-dialect, natural morphology, the gender category, variations in gender.

Kategorija – tam tikra kalbos elementų sistema – turi gramatinę reikšmę ir ją rodančią gramatinę formą, t. y. formalų rodiklį (plg.: Hockett 1965: 211; LKG I 18–19; Paulauskienė 1983: 157; Matthews 1997: 48)¹. Norint apibrėžti, kokias morfologines kategorijas turi viena ar kita kalba, pirmiausia reikia žiūrėti į toje kalboje esančias kaitybines (fleksines) formas. Kitaip tariant, morfologinė kategorija egzistuoja ten, kur ji formaliai kaip tokia pasirodo (Wurzel 1989: 53).

Šiuolaikinėje morfologijos teorijoje žodžiai į kategorijas skirstomi pagal sintaktines funkcijas, darybą, gramatinį turinį ir kontekstą (plačiau apie kategoriją ir jos bruožus žr. Carstairs-McCarthy 2000: 264–272). Skaičiaus, linksnio ir giminės² gramatinės kategorijos viena su kita yra susijusios³: žodžio formos gramatinė morfema (fleksija, arba fleksyvas) visada koduoja skaičiaus ir linksnio kategorijas, o tai, kad giminės gramatinė kategorija turi ryšį su skaičiaus kategorija, patvirtina kalbos universalija, teigianti, kad kiekviena kalba, kuri turi giminės kategoriją, visada turi ir skaičiaus kategoriją (Greenberg 1968: 95).

Įprasta manyti, kad daiktavardžio giminę rodo vienaskaitos vardininko gramatinė morfema⁴. Tokiu atveju Varėnos šnekte ypatingą „vyriškosios giminės“ morfemos statusą turėtų *a*, *ia₁*, *ia₂*, *u*, *iu* fleksinių klasių daiktavardžių vienaskaitos vardininko formų gramatinės morfemos (fleksijos), pvz.: *ná.m-as*, *kǎ.l-es*, *rug-řs*, *sun-ùs*, *špieč-ùs*. Tokio statuso neturėtų *i* ir *C* kamienų vienaskaitos vardininko formų gramatinės morfemos (plg. Rosinas 2005: 45).

Varėnos šnekte gramatinę giminės kategoriją simbolizuoja ir vienaskaitos kilmininkas, plg.: *a*, *ia₁*, *ia₂*, *i_m*, *u*, *iu* fleksinių klasių daiktavardžio kilmininko formas: *ná.m-o.*, *kǎ.l-o.*, *rùg-o.*, *dǎ.beš-o.*, *su.n-áus*, *špieč-áus*. Tačiau, palyginę tų pačių fleksinių klasių vienaskaitos galininko formas *ná.m-u.*, *kǎ.l-u.*, *sún-u.*, *špieč-u.*, *rùg-i.*, *dǎ.beš-i.* ir moteriškosios giminės daiktavardžių galininko formas *daĩn-u.*, *mařč-u.*, *žõl-ũ.*, *á.k-i.*, *sǎ.ser-i.*, matytume, kad minėtų formų gramatinės morfemos tokios „supercharakteristikos“ neturi (plg. Rosinas 2005: 46). Taigi susiduriama su giminės problema, kai fleksinių formų gramatinės morfemos dėl per didelio sinkretizmo ne visada gali simbolizuoti giminę, o tai reiškia, kad šnekte jos nėra visiškai diferencijuotos pagal gimines (plg. Rosinas 2005: 44).

¹ Apie *kategorijos* termino skirtingą vartoseną žr. Carstairs-McCarthy 2000: 267; Plungian 2010: 20.

² Apie giminės ir skaičiaus bei giminės ir linksnio sąveiką žr. Corbett 1991: 132, 154–157.

³ Morfologinės kategorijos, Wolfgango Ulricho Dresslerio teigimu, gali būti produktyvios arba neproduktyvios. Pavyzdžiui, vokiečių kalboje skaičius yra toks pats produktyvus kaip ir linksnis, o giminė simbolizuojama tik morfosintaksiškai (Dressler 2003: 34).

⁴ Vienaskaitos vardininko galūnė dar vadinama teminiu žymekliu (Savickienė, Kazlauskienė, Kamandulytė 2004: 5).

1 PAV. Varėnos ir jos apylinkių žemėlapis⁵

Tema aktuali ne tik dėl iškeltos giminės problemos, bet ir todėl, kad pietų aukštaičių patarimei priskiriamos Varėnės ir arčiausiai jos esančių kaimų – Akmeňs, Babriškių, Baččių, Beržųpio, Giraitės, Kašetų, Megegezerio, Matuizų, Perlojės, Pauosupės, Rūdnios, Senosios Varėnės, Ūtės, Zervynų, Žiūrų (žr. 1 pav.) – šnekotos giminės kategorija⁶ nei tradicinės, nei šiuolaikinės – natūraliosios – morfologijos požiūriu iki šiol nėra tirta ir aprašyta.

Straipsnio tikslas – aptarti šnekotos giminės kategorijos struktūrą, remiantis empirine medžiaga, pateikti daiktavardžių giminės semantinę ir morfologinę charakteristiką, nustatyti giminės varijavimo atvejus.

⁵ Žemėlapi sudarė Laura Geržotaitė.

⁶ Apie Varėnos šnekotos skaičiaus kategoriją žr. Karaciejūtė 2012: 53–59.

Tiriamąją medžiagą sudaro 2005–2013 m. straipsnio autorės individualiai sukaupiti šnektos tekstai iš Varėnos ir arčiausiai jos esančių kaimų (garso įrašų trukmė apie 70 valandų). Analizuojami vyresniosios kartos atstovų, gimusių 1913–1939 m. ir nuolat gyvenančių tiriamosios šnektos plote, kalbos duomenys. Tyrimas atliekamas remiantis natūraliosios morfologijos teorijos, kuri atsirado susijungus žymėtumo ir fonologinio natūralumo sąvokoms (Dressler 2000: 289), principais. Darbe taikomas deskriptcinis, opozicijų ir lyginamasis metodai.

Varėnos šnektos giminės kategorijos⁷ struktūrą sudaro vyriškosios (pvz.: *šiēnas* ‘šienas’, *ūrkis* ‘ūkis’, *arklīs* ‘arklys’, *sunūs* ‘sūnus’, *dancīs* ‘dantis’, *vanduō* ‘vanduō’) ir moteriškosios (pvz.: *kručīnē*, ‘krūtinė’, *dūona* ‘duona’, *valžžē* ‘valdžia’, *klētīs* ‘klėtis’, *sesuōj* ‘sesuo’, *duktē* ‘duktė’) giminės opozicija⁸. Dabartinė daiktavardžių giminės kategorija yra dvinarė, tačiau anksčiau, be vyriškosios ir moteriškosios (nežymėtiosios ir žymėtiosios) giminės, baltai turėjo bevardę giminę⁹.

Tradiciškai daiktavardžiai į gimines skirstomi semantiniu ir morfologiniu pagrindais (Laigonaitė 1961: 122–123; dar plg. DLKG 62–63)¹⁰.

Semantiškai skirstomų daiktavardžių giminė, paremta leksine reikšme ir lyčių skirtumu¹¹, gali būti ne tik skirtingų kamienų, linksnių galūnių, darybos, bet ir kitos šaknies, pvz.: *kāt su_šeimū* [vyro] *tæ.ko. bīrc* || *tēvas* † *mamà jō* || „Kad su šeima [vyro] teko būti. Tėvas, mama jo“ (Mrg); *tai_cæ mào. vīras anàs* || „Tai čia mano vyras anas“ (Prl) ir *tai_daŗ* † *va_šitōj mo.terīs* | *tai_jōs mamà neváikšto.* || „Tai dabar va šita moteris, tai jos mama nevaikšto“ (Prl); *tàs tai_jáu jōs* † *jo.š. brólis* | *jo.brólis* || „Tas tai jau jos, jos brolis, jo brolis“ (Vrn) ir *o.jō* † *tà jo_sesuō irà*

⁷ Apie giminės kategoriją žr.: Hockett 1965: 231; Aikhenvald 2004:1031–1045; Holvoet, Semėnienė 2006: 101–120; WALS. Apie giminės kategoriją šiaurinių širvintiškių, Joniškio ir Ramaškonių šnektose žr.: Markevičius 2009: 15–31; Kaikarytė 2010: 28–33; Tuomienė 2010: 53–61.

⁸ Aldonos Paulauskienės (2007: 23) teigimu, „kur yra opozicija, ten turi būti ir neutralizacijos galimybė, t. y. priešinamųjų narių suartėjimas iki sinonimijos arba net visiškas opozicijos išnykimas“.

⁹ Davidas Crystalas (1999: 130) šalia opozicijos *vyriškoji giminė* / *moteriškoji giminė* / *bevardė giminė* pateikia dar ir *gyvas* / *negyvas* priešpriešą (dar plg. Paulauskienė 1989: 172; Matthews 1997: 142). Manoma, kad vyriškosios ir moteriškosios giminės daiktavardžio klasės susiformavo iš aktyviųjų, *gyvųjų* daiktavardžių (*genus activum*), kurių denotatai yra gyvybiškai aktyvūs, o bevardės giminės daiktavardžio klasės – iš inaktyviųjų, kitaip tariant, pasyviųjų, *negyvojų* daiktavardžių (*genus pasivum*), kurių denotatai yra gyvybinio ciklo neturintys objektai (Rosinas 2005: 156; dar žr.: Kuryłowicz 1964: 207; Mažiulis 1970: 76; Zinkevičius 1980: 176–177).

¹⁰ Alexandra Yurievna Aikhenvald (2004: 1034–1036) greta semantinio, formalaus morfologinio giminių skyrimo kriterijų mini fonologinį.

¹¹ Plg. rusų kalbos „belyčius“ (angl. *epicenes*) daiktavardžius *krolīk* ‘triušis’ ir *sobaka* ‘šuo’, kurių pirmasis derinamas su vyriškąja, antrasis – su moteriškąja gimine, tačiau abu gali reikšti bet kurios lyties gyvūnus. Minėtas pavyzdys rodo, kad vienoje kalboje gali egzistuoti skirtingos atskirų žodžių klasių giminių derinimo sistemos (Aikhenvald 2004: 1033).

ištekejus || „O jo, ta jo sesuo yra ištekėjusi“ (Pr1); *nórs jis pàc lietuviš bìuo.* | *bet iàu skaitė.s lejkūr móki.to.jes* || „Nors jis pats lietuvis buvo, bet jau skaitėsi lenkų mokytojas“ (Žr) ir *nù ir_paskuĩ sà.ko.* | *per_pá.mo.ka(s) sėjim visi* | *nu_ir_móki.to.je*¹² *kláuse* | *vaikai* † *iš_kuĩ jũs ėmė.t šitù(š) žaislùs* || „Na ir paskui sako, per pamokas sėdime visi, na ir mokytoja klausia: vaikai, iš kur jūs ėmėte šitus žaislus?“ (Vrn) (plg. Valeckienė 1984: 175–178; 1998: 231–234).

Minėtinos naminius ir laukinius gyvulius ir paukščius reiškiančios poros, kurių jaunikliai visada yra vyriškosios giminės, pvz.: *jé'm dá.vę. kavėĩ--* † *katinùku.* || „Jam davė katinuką“ (Vrn) ir *nei_katė's netuĩrù* || „Nei katės neturiu“ (Bbr); *taĩ ir_katė* [buvo] † *ir_kacũku.* [turėjo] || „Tai ir katė [buvo], ir kačiuką [turėjo]“ (Bbr) (dar žr.: Laigonaitė 1961: 124–126; Jakaitienė, Laigonaitė, Paulauskienė 1976: 33; Paulauskienė 1983: 179–180; 1989: 173–174; 1994: 161; 2006: 70–73; DLKG 63; Valeckienė 1998: 235–236).

Visi daiktavardžiai, nereiškiantys skirtingos lyties asmenų, gyvulių ar paukščių, turi nemotyvuotą giminę (plg.: *sakáu* † *taigi_jis tũri mašinėlbi.* | *ir_tũri kitu.matòciklu.* || „Sakau, taigi jis turi mašinėlę ir turi kitą motociklą“ (Pr1); *tai_jieĩ* [vaikai] *nupiĩki. to.kĩ. stá.lu.* | *kàb va_daĩ nuog_cà* | *dár lig_cà* || *ir_cà tũri tokès kėdes* † *ir* | *tai_cà daugėuse va_válgáu* || „Tai jie [vaikai] nupirkę tokį stalą, kaip va dabar nuo čia, dar ligi čia. Ir čia turi tokias kėdes, ir tai čia daugiausia va valgau“ (Pr1) ir t. t.)¹³. Šie daiktavardžiai nėra kaitomi giminėmis, plg.: *mašinėlę.* ir ***mašinėlis*¹⁴; *matòciklas* ir ***matòcikla*; *stá.las* ir ***stá.la*¹⁵ (LKG I 19; Paulauskienė 1989: 170; 2006: 69; DLKG 62–63).

Morfologiškai skirstomų daiktavardžių giminę lemia morfologinės ypatybės, t. y. jo forma: kamienas, linksnių galūnės (Laigonaitė 1961: 122–123; dar plg. DLKG 62–63).

Vyriškoji ir moteriškoji giminės žymimos remiantis sintaksiniu, arba sintagminiu, kriterijumi, nusakančiu formų derinimą, pvz.: *mėli.na šviesà trakšt* || „Mėlyna šviesa trakšt“ (Pr1); *gė.ras tokis ciltas tai bìuo.* || „Geras toks tiltas tai buvo“ (Mrg).

¹² *móki.to.jes* ir *móki.to.je* tipo daiktavardžiai vadinami *substantiva mobilia* (plg.: Valeckienė 1998: 236–240; Holvoet, Semėnienė 2006:110; dar žr.: Zumpt 1846: 17; Jacob 1851: 146; apie daiktavardžių porų žymėtumą žr. Paulauskienė 1994: 159), arba *motion nouns* (vok. *Movierung* (*Sexusdifferenzierung*), plg. Philippo Conzetto pateikiamus pavyzdžius: „*lieũ-is* (‘male Lithuanian’)“ – „*lieũ-ė* (‘female Lithuanian’)“ (praleista *t* – aut. past.); „*pedagòg-as* (‘male teacher’)“ – „*pedagòg-ė* (‘female teacher’)“ (Conzett 2010: 148–149); ispanų ir vokiečių kalbų pavyzdžius žr. Corbett 1991: 67; Lohde 2006: 124–126).

¹³ Palyginkime prancūzų kalbos pavyzdžius: mot. g. *maison* ‘namas’ ir vyr. g. *château* ‘pilis’. Šie daiktavardžiai yra *negyvieji*, t. y. neturi ryšio su vyriškąja ir moteriškąja lytimi (Aikhenvald 2004: 1031).

¹⁴ Dviem žvaigždutėmis žymimos teoriškai galimos, bet šnekteje nevartojamos formos.

¹⁵ Apskritai visi daiktavardžiai yra klasifikuojami ir turi giminę, bet giminėmis nėra kaitomi.

Dar palyginkime formų derinimo atvejus, kai galūnės pagal giminę nėra diferencijuotos: *nu_žúrrau kap_jiš dá.ro.* | *ir_àš* [darau] | *kap_tàs *mike. kvailūtis* || „Na žiūriu kaip jis daro ir aš [darau] kaip tas Mikė kvailutis“ (Gr̃t); *sá.ke. † kad_jisai válkata* || „Sakė, kad jis valkata“ (SVrn).

Morfologinis, arba formalusis, kriterijus remiasi kamienais ir nuo jų priklausančiomis fleksijomis. Pavyzdžiui, *u* kamieno daiktavardžiai visada yra vyriškosios giminės: *sun-ùš dírba *vîlñun* || „Sūnus dirba Vilniuje“ (Žr̃); *o_dabař | ir_parduo-tùve.s † ir_turğ-uš dar_viēto.ĭ | vîskas tenári viēto.ĭdabař* || „O dabar ir parduotuvės, ir turgus dabar vietoje, viskas tenai vietoje dabar“ (Vrn).

Varėnos šnekte, kaip ir kitose natūraliosios morfologijos metodais tirtose lietuvių (ir latvių) šnektose (plg.: Rosinas 2005; Markevičius 2009; Kaikarytė 2010), daiktavardžių giminė nėra griežtai diferencijuota pagal kamienus, kurie kartu su fleksijomis tik iš dalies žymi giminę (plg. Valeckienė 1998: 234).

Šnekte esama daiktavardžių (rodančių giminystės santykius, pareigybes, pavardes), kurie turi moteriškosios giminės *ĭā, ē* kamienų gramatinę morfemą (fleksiją), nors pagal semantiką yra vyriškosios giminės¹⁶, pvz.: *sakáu † mào. tētē. būuo. męsininkas* || „Sakau, mano tėtė buvo mėsininkas“ (SVrn); *labai totà¹⁷ būuo. gá.-ras* || „Labai tota buvo geras“ (Br̃č); *paskui † mào. dēdē. † mamōš brolis | tai_labai † peilukū gražēi skutinėdavo. | visókeis raštais* || „Paskui mano dėdė, mamos brolis, tai labai peiliuku gražiai skutinėdavo visokiais raštais“ (Mtz); *nu_kur † kur_ĩš-- † iš_valžōs atē.mę. | atiduodavo. † šiciem | *blinda¹⁸ | a(š)_sakáu | to.kō raikėjo. | kàt † visiem užpakaľu(s) su_nagáiko.m¹⁹ iškapót* || „Na kur, kur iš valdžios atėmė, atiduodavo šitiems, Blinda; aš sakau, tokio reikėjo, kad visiems užpakalius su nagaikomis iškapotų“ (Žr̃).

Varėniškiai pasako daiktavardžių, kurie be konteksto suvokiami kaip vyriškosios giminės. Esant kontekstui, tokių daiktavardžių giminę parodo giminėmis kaitomi priklausomieji žodžiai; tokių žodžių forma išlieka ta pati, nors funkcija ir pasikeičia (plg. Stundžia 1979: 82; Valeckienė 1998: 240), pvz.: *kokis ĩis_tĩ būožē.²⁰ būuo. | alē²¹ žá.-- † žá.męš būuo. tai † išvežē.* || „Koks jis ten buožė buvo, bet žemės buvo, tai išvežė“ (Ūt); *ĩis [vyras] mušėikà būuo.* || „Jis [vyras] mušeika buvo“ (Br̃č); *ale_tikraĩ*

¹⁶ Šis reiškinyš dar vadinamas gramatinės giminės ir lyties konfliktu (žr. Markevičius 2009: 19–22; apie rusų kalbos daiktavardžių gramatinės giminės ir lyties konfliktą žr. LS 138–141).

¹⁷ Tėtė, tėvas arba vyro tėvas.

¹⁸ Tadas Blinda.

¹⁹ Botagais. Slavizmas.

²⁰ Turtingesnis ūkininkas.

²¹ Varėnos šnektai būdingas jungtukas, dažniausiai vartojamas priešpriešai, priešasčiai reikšti.

sá.vas vagìs † *taĩ* | *argi_tù* † *argi_tù* † *daskavósi*²² || „Bet tikrai savas vagis, tai argi tu, argi tu dasikavosi (prislėpsi)“ (SVrn)²³; *o_kaçùkas bùuo. kóks zdráica*²⁴ | *ir_an* † *bùfeto*.²⁵ | *ir_an_špírnto.s* | *iř_visuř lá.kštę. to'kìs* || „O kačiukas buvo toks zdraica ir ant bufeto, ir ant spintos, ir visur lakstė toks“ (Bbr); *va_dabař* † *ir_màno. káiman* [yra žmonių] | *kuř* † *kur_bùuo. to'kì priešai* | *ižgamo.š bùuo.* || „Va dabar ir mano kaime [yra žmonių], kur, kur buvo tokie priešai, išgamos buvo“ (Vrn). Akivaizdu, kad minėti daiktavardžiai turi neigiamą, menkinamąjį atspalvį (plg.: Stundžia 1980: 79; Gudzinevičiūtė 2009: 273; daugiau pavyzdžių žr. Gudzinevičiūtė 2008).

Daiktavardžiai *búože.*, *mušėikà*, *válkata*, *vagìs*, *zdráica*, *ižgama* „neturi atskiro „savo“ kamieno, fleksijų; nėra specialios „bendrosios giminės“ būdvardžių klasės“ (Stundžia 1980: 82), tačiau turi dvi gimines ir todėl tradiciškai vadinami hibridiniais (angl. *hybrid nouns*²⁶) (plg. Corbett 1991: 38, 66; Judžentis 2002: 43), arba dvigiminių (lenk. *dwurodzajowe rzeczowniki*) daiktavardžiais (plg.: Otrębski 1956: 5; Rinkauskienė 1999: 13; Judžentis 2002: 43).

Lietuvių kalboje gramatinės kategorijos statuso neturinčios „bendrosios giminės“ (lot. *substantiva communia*, angl. *common gender*) daiktavardžių moteriškoji giminė Varėnos šnektoje beveik nevartojama. Nežymėtoji vyriškosios giminės forma šnekotos atstovų pasakoma dažniau²⁷.

Kai kurių daiktavardžių giminė ne visada yra aiški, jos nerodo jokie gramatiniai žymikliai, pvz.: *visùš gìmines* † *visùs* | *kap_kokè* † *kalėjimes tĩ* | *vìsku. iì žinójo.* || „Visas gimines, visus, kaip kokia, kalėjimus ten, viską ji žinojo“ (Bbr) (plg.: *gi.váento.ješ bùuo.* † *priē* † *pàt *urlòs* | *ir_dár* † *dár jò gimiñũ* *va_cà skaitę.s* [yra] || „Gyventojas buvo prie pat Ūlos ir dar, dar jo giminių va čia skaitėsi [yra]“ (Žr)); *tai_žmogùs tĩ. iàu* † *taišę.s*²⁸ | *dá.rę.s*²⁹ | *tvařkę.s* | *bèt* † *dař girdėjau* † *kat_pardúoda* | *tuos_namùs* || „Tai žmogus ten jau taisėsi, darėsi, tvarkėsi, bet dabar girdėjau, kad paroduoda tuos namus“ (Bržp) (plg. *kù. gi gali žmogùs dāuk pà.sako.c* || „Ką gi gali žmogus daug pasakoti“ (Vrn)); *kad_gál spakainà*³⁰ *vaiikas* || „Kad gal spakaina

²² Slavizmas.

²³ Palyginkime apibendrinta reikšme vartojamą formą: *gali rėikštis* | *bet_dar* † *bijėĩ* † *visóku. và* † *vagũř šitũ* || „Gali reikštis, bet dabar bijai visokių va vagių šitų“ (Žr).

²⁴ Padauža, nenuorama.

²⁵ Spintos indams ar valgiamis sudėti.

²⁶ Atvejus, kai kalbant apie moterį išlaikoma vyriškosios giminės forma, galima sieti su natūralios vyriškosios gramatinės giminės išplėtimu į žymėtos moteriškosios giminės sritį (Holvoet, Semėnienė 2006: 106).

²⁷ Apie graikų kalbos daiktavardžių *common gender* žr. Holton ir kt. 1997: 61–62.

²⁸ Gerino.

²⁹ Gamino, dirbo.

³⁰ Rami.

vaikas“ (Vrn) (plg. *acìmenu* | *ì* | *vaĩku* | *dúono.s* | *sukram̃tė.* | *sukram̃tė.* | *tai_vadìno.(s)* *žandà* | *dro.bìnen skudurùkan* | *cùkro.* [ideda] | *ir_dúroda* | *kap_čulptùku.* | *ir_vaiĩkas*³¹ *tráuke tu_duonítì.* || „Atsimenu, vaikui duonos sukramtė, sukramtė, tai vadinosi žanda; į drobinį skuduriuką cukraus [ideda] ir duoda kaip čiulptuką, ir vaikas traukia tą duonytę“ (Grt).

Nelinksniuojamieji, t. y. nekintamą formą turintys, daiktavardžiai neturi morfologinių giminės kategorijos požymių, jų giminė reiškiamą sintaksiškai (Paulauskienė 2001: 6; Judžentis 2002: 39; DLKG 64; apie morfologiškai neadaptuotų daiktavardžių giminę žr. Rimkutė 2011: 184–201). Šių daiktavardžių tiriamojoje šnektoje neužfiksuota.

Tačiau pavyzdžiai rodo, kad kai kurie svetimos kilmės daiktavardžiai, kurie turėtų būti linksniuojami (KP66), vartojami kaip nelinksniuojamieji, t. y. nepriderinti prie šnektos fleksinės sistemos. Jie gali būti tiek vyriškosios, tiek moteriškosios giminės, plg.: *ir_và papras̃aũ *broñnùlę.s* | *paĩnešę. šitùs* | *dù* | *kàp_ten* | *nu_tokì žalì* | *kur_àplupi* | *kì.vì* | *kì.vì doì suválġaũ* || „Ir va paprasčiau Broniulės, parnešė šitus du, kaip ten, na tokie žali, kur aplupi; kiviai, kivius du suvalgiau“ (SVrn) ir *aplupo.* | *supjėuštė. smúlkėi* | *suválġaũ* | *túos* | *kì.vì* | *dù* || „Aplupo, supjaustė smulkiai, suvalgiau tuos kivius du“ (SVrn). Tokių skolinių giminės svyravimų, matyt, randasi dėl vyresnės kartos žmonių nežinojimo, kuri giminės forma vartotina³².

Varėnos šnektoje užfiksuota giminės nederinimo atvejų, pvz.: *nu_kàs* | *sená.tvi-nė. žaũksmas* | *bùyo.* | *tai_vàt* || „Na kas, senatvinis džiaugsmas buvo, tai va“ (SVrn); *tai_jì.* | *tas_** *advárda* | *sá.ko.* || „Tai jis, tas Edvardas, sako“ (Prl); *su_tóm pavijõčum*³³ [dukra buvo vystyta] || „Su tuo pavijočiumi [dukra buvo vystyta]?“ (Grt); *nù* | *tai_paskãũ kap_ataĩna* | *tai_jãũ* | *pa-áiškina jìem* || *kad.tì. iš_bà.lo.š balà* || *tokè šálcinis* || „Na tai paskui, kai ateina, tai jau paaiškina jiems. Kad ten iš balos bala. Toks šaltinis“ (Bržp)³⁴. Tokie giminės nederinimo atvejai yra vienetiniai, pateikėjų, matyt, atsitiktinai pavartoti.

Atskirai reikėtų minėti tiriamoje šnektoje vartojamus daiktavardžius, kurių giminė kartais yra kitokia negu kai kurių kitų šnektų (pavyzdžiui, Joniško, šiaurinių

³¹ Varėnos šnektoje daiktavardis *vaikas* kartais pavartojamas *berniuko* (sūnaus) reikšme, pvz.: *tai_vaiĩku.* | *cig_vìenu. vaiĩku. jãũ* [turime] | *õ* | *o.trĩs* | *mėĩgo.s* || *nu_tai_tãp* | *trĩs mėĩgo.s ir_surnis* || „Tai vaiką, tik vieną vaiką jau [turime], o, o trys mergos. Na tai taip, trys mergos ir sūnus“ (Žr) (dar plg. Laigo-naitė 1961: 124).

³² Daiktavardis *kivi*, jaunimo apklausos duomenimis, priskiriamas dažniausiai kaitomų skolinių grupei (Rimkutė, Raižytė 2010).

³³ Juosta, skirta suvystytam kūdikiui surišti.

³⁴ Dar palyginkime pavyzdį, užrašytą Barčiuose: *kokã bùs pradžã* / *tokã bùs ir_pãgi.nas* „kokia buvo pradžia, tokia bus ir pabaiga“ (Brė) (Markevičienė 1999: 32).

širvintiškių³⁵) ir bendrinės kalbos daiktavardžių giminė. Varėniškiai (dažniausiai dėl slavų kalbų įtakos³⁶) giminę keičia, kai kalba apie:

- 1) maistą, gėrimus, pvz.: *o. sù bulbìngė.m blĩno.m* | à † † *špĩrgineĩ cíej gárdu.s* || „O su bulviniais blynais³⁷ spirginiai tie gardūs“ (Ūt); *bandĩr prikepa* | *prĩmala † aguõnu.* | *ir taĩ jãu pianaĩ aguõ-- † aguõnpienė.n priviõlgo.* || „Bandų prikepa, primala aguonų, ir tame piene, aguonpienyje, privilgo“ (Ūt); *va cã cukrà jãei reĩke* || „Va čia cukrus, jei reikia“ (Vrn);
- 2) medžiagas ar jų liekanas, pvz.: *druci³⁸ rù.stai* | *cìg pa-- † pė.lenõ.s* [liko] || „Drūti rąstai, tik pelenai [liko]“ (Mrg); *prã.stas* | *šmėlis* | *ĩ † va kėiek ce pieskã³⁹* || „Prastas smėlis, va kiek čia pieska“ (Vrn)⁴⁰; *malkà sùdega ir † ir aĩglei bũna* || „Malka sudega ir, ir anglys būna“ (Brč); *tempertĩno.s † búrdavo. žĩbalõ.* || „Terpentino, būdavo žibalo“ (Grt);
- 3) vietovardžius, pvz.: *vienà duktėjõ † *balbĩeriškė.n* [gyvena] | *mo.ki.to.jè* || „Viena duktė jo Balbieriškyje [gyvena], mokytoja“ (PrI); *o. mãno. † *almĩte. dár to.kĩr maldė.lbi. mokėjo.* | *bet aš tiktai(s) šituos va ir žõ.žĩs* | *vĩnas † vĩnas † vĩnas iš *galeliėjãus* | *ir pas júos † bũuo.* | *ĩãu per *kĩrčes rãudõno. vĩno.* || „O mano Almytė dar tokią maldelę mokėjo, bet aš tiktai šituos va ir žodžius: „vynas, vynas, vynas iš Galilėjos“; ir pas juos buvo jau per Kūčias raudono vyno“ (Grt); **beržupė.⁴¹ bũuo. trĩs namaĩ* || „Beržupyje buvo trys namai“ (Bržp); *vã pas mùs † vã upė.lis ir ĩ.ra* || **dũobupė.* || *duobėta † duobėta* || *bũuo. gražĩ mĩrs upė.lė.* || „Va pas mus, va upelis ir yra. Duobupis. Duobėta, duobėta. Buvo gražus mūsų upelis“ (Mtz)⁴²;

³⁵ Plačiau žr.: Markevičius 2009: 17–24; Kaikarytė 2010: 32–33.

³⁶ Dar plg. Varėnos šnekteje užfiksuotus skaičiaus (plg.: *po. *kalėdai* ‘po Kalėdų’ ir lenk. *kolęda*, rus. *коляда*), giminės (plg.: *kišė.ñus* ‘kišenė’ ir lenk. *kieszėn*) variantus.

³⁷ Transponuojant kitokios negu kai kuriose šnektose ir bendrinėje kalboje giminės pavyzdžius, rašoma šnektai įprastesnė, dažnesnė forma.

³⁸ Stiprūs.

³⁹ Smėlis.

⁴⁰ Dar plg. *ka(t)ti. piėsko.* † *vĩsko. gi prilanda* || „Kad ten piesko, visko gi prilenda“ (PrI).

⁴¹ Plg.: *nuspĩrko. kãrvi.* | *ĩr grĩžo. gi.vãnč vėĩ* | **beržupin* | *sãuo. kampaĩ* | *ir dabař dár stõvi tãs namaĩ. lis* || „Nusipirko karvę ir grįžo gyventi vėl į Beržupį, į savo kaimą, ir dabar dar stovi tas namelis“ (Bržp). Varijuoja ne tik vietovardžio formų raiška, bet ir kirčiavimas, plg.: *ir jĩs pavažĩtas † kat bũuo. beržaiĩ zideli* | *taĩ pavi-- † pavažĩtas *beržu-- † *beržupis* || „Ir jis (upelis) pavadintas, kad buvo beržai dideli, tai pavadintas Beržupis“ (Bržp); **beržupis* || *bũuo. padã.ri. *bi.-- † *bĩržupis* || „Beržupis. Buvo padarę Bĩržupis [kalbama apie kirčiavimą – aut. past.]“ (Bržp).

⁴² Plg.: *nugi vã upė.lė. va aĩna* || **duobũpo.* || *pirmãuse šitã upė.lė. prĩrdan iĩteka* || *dãr † kãp aini in *mõlus* | *šitũ † per miškã.lĩ.* | **mõlu. kãiman* | *tai dãr škeř-- † škersai upė.lis tãs † aĩna* | *in *meřki.* || „Nagi, va upelis va eina. Duobupio. Pirmiausia šitas upelis į prūdã įteka. Dar kai eini į Molius šitu (keliu), per miškeli, į Molių kaimą, tai dar skersai upelis tas eina į Merkį“ (Mtz).

- 4) drabužių dalis, pvz.: *va_kiššė.ñun à(š) sudėjau † dukrela* || „Va į kišenę aš sudėjau, dukrelė“ (SVrn); *àš_tai nóru † išvilke rankóvu.* || „Aš tai noriu išvilkti rankovę“ (SVrn);
- 5) augalus, pvz.: *kàs tas var'-- † varnalėšas* || „Kas ta varnalėša?“ (Brč); *viskas augíta | viska(s) savo. | nieko. bevėik pirkta | nugì parša. pasipjėuni † tai_salótai | lašinuku. turì* || „Viskas auginta, viskas savo, nieko beveik nepirkta, nagi, paršą pasipjauni, tai salotos, lašinukų turi“ (Mtz); *tai_và ramūneis paplāunu* || „Tai va ramunėmis paplaunu (akis)“ (Brč). Šnektos plote užfiksuota atvejų, kai daiktavardis *ramunėlė* sakinyje turi ir vyriškąją, ir moteriškąją giminę, pvz.: *ramunėle.s tai_vaikám | iáu_cig † kab_kuř gė.ma | iáu tai_vaikám ramunėlei būuo.* || „Ramunėlės tai vaikams jau tik, kai kur gimsta jau, tai vaikams ramunėlės buvo“ (Ūt). Variantas *ramunėlis* ‘ramunėlė’ vartojamas gana plačiai – užrašyta pavyzdžių iš Rudnios, Giraitės, Matuizų, Ūtos;
- 6) žmogaus organizmo sistemos dalis, pvz.: *normá.lu.s mào. kepenai* || „Normalios mano kepenys“ (Vrn); *kab_virto. nebá.gas⁴³ | tai † ná.t an_tvo.rōs smegenai būuo. isitá.ški.* || „Kaip virto nebagas, tai net ant tvoros smegenys buvo išsitaškę (išsitaškiusios)“ (Ūt);
- 7) tam tikras erdves, patalpas (pastatus, įstaigas ir pan.), pvz.: *mào. anūrke. dirba † alūbare.n | *varė.nōj* || „Mano anūkė dirba alubaryje, Varėnoje“ (Zrv); *mūs lietūū. ko.kūr irà | prazgi.vė.no. | prazbūuo. † iáu_čė žinai | tai † tai_kantōri dirba † tai_vėl iáu_tí. | ta(i)_isimōkinus † tén mōki.to.jes | tén bugáltere.s | tai † ir_paskáu nuvažė.vo. *sibirān | nugì turīstinin* || „Mūsų lietuvių kokių yra; prasi gyveno, prasibuvo jau čia, žinai, tai, tai kontoroje dirba, tai vėl jau ten, tai išsimokinus, ten mokytojas, ten buhalterės, tai ir paskiau nuvažiavo į Sibirą, nagi, į turistinį“ (Vrn); *čė_virtuvis mào.* || „Čia virtuvė mano“ (Vrn); *už_*má.k-simo.⁴⁴ † maždauk_và † už_parduotūvė.s † šitam tářpi ligōninė. būuo.* || *o_tėn po.-leklīnikaš būvis | prie_sto.tiēs* || *tai_po.leklīnikas* || „Už „Maksimos“ maždaug, va už parduotuvės, šitame tarpe, ligoninė buvo. O ten poliklinika buvo, prie stoties. Tai poliklinika (buvo)“ (Vrn); *paskuī lenkai⁴⁵ kap_sužinójo. | tai_tí. † dár už_mūs † to.kōn klōņė.n⁴⁶ † jī. slēpę. vīs* || „Paskui lenkai kai sužinojo, tai ten dar už mūsų tokiam klonyje jį slėpė vis“ (Bržp)⁴⁷; *dirbáu šá.xtuose † po_žemì* ||

⁴³ Vargšas.

⁴⁴ Parduotuvė „Maxima“. Daiktavardžio forma **má.ksimas užfiksuota ir Kašėtose*, pvz.: *va_visa savo. vieto.n | nu_và pažu.rėk | kai kai † *má.ksiman ko.keñ | kai_*má.ksiman* || „Va visa savo vietoje, na va, pažiūrėk, kai, kai „Maksimoje“ kokioje, kai „Maksimoje“ (Kšt).

⁴⁵ Daiktavardis lenkas pietų aukštaičių patarmėje, taigi ir Varėnos šnekte, yra vienintelis, kuris kirčiuojamas pagal visas keturias kirčiuotes (plačiau žr. Ragaišienė 2010: 45).

⁴⁶ Dar plg.: *nūvertė. | mūs tīr klūōņė.n būuo.* || „Nuvertė, mūsų ten klonyje buvo (namas)“ (Kšt).

⁴⁷ Dar plg. *aš_dár klo.nė.lę.n gi.venáu* || „Aš dar klonyje gyvenau“ (Vrn).

„Dirbau šachtose, po žeme“ (Vrn). Vyriskosios giminės daiktavardžio *šá.xtas* „šachta“ formų užfiksuota ir Perlojoje.

Tiriamosios šnektos plote užrašyta ir daugiau atvejų, pvz.: *nu anūrkas ir̃gi* † *žvìdæ. šim* † *kečvìrto*. | *dabař* † *va būs* † *gegužo*. || *iaũ dvìnñs* || *ir žántas mào*. *geguži*. *gimis* || „Na anūkas irgi dvidešimt ketvirto (gimęs), dabar va bus gegužės (mėnesį gimtadienis). Jau dvynys. Ir žentas mano gegužę gimęs“ (SVrn); *bùuo. sujku*⁴⁸ † *mó.--* † *kab và ləŋku. laikais* † *ir mórkešci.s* *bùuo. labai didelė.s* || „Buvo sunku, kaip va lenkų laikais ir mokesčiai buvo labai dideli“ (Gr̃t); *túos anà* † *teñ* | *mìna mìnà sù* | *iš* † *i tàs* | *liėka jūr skù.--* † *skurrə.lė.* | *va kà--* † *plaukūr* † *kúokšto.s* || „Tuos (linus) ana ten mina, mina su, iš, tas lieka skūrelė, va plaukų kuokštai“ (Mrg); *dùkrela* † *rà.dije sugə.do*. || „Dukrele, radijas sugedo“ (SVrn); *nù tai iaũ šicíej trīs šienáuna dalģe.m*⁴⁹ | *šiė--* † *pašienáuna* | *tađù* † *iaũ à(š) sustvarkàũ antrà.dienin* | *iaũ raĩke* † *kuğùs* | *ir kuğùs sùzdedu* || „Na tai jau šitie (žentai ir sūnus) trys šienauja dalgiais, pašienauja, tada jau aš susitvarkau antradienį, jau reikia kūgius (grėbti), ir kūgius susidedu“ (Kšt). Nemažai daiktavardžio *rà.dije* ‘radijas’ skirtingų formų dar užrašyta Giraitėje, daiktavardžio *dalģe*. ‘dalgis’ – Matuizose.

Atskirą daiktavardžių grupę sudaro moterų vardai, kurie šnektoje (siekiant meiliai pakalbinti) pasakomi kita gimine, pvz.: *sakáu* † **maritùkai* | *aš taviñ* † *tíkù* | *tikėk* *ir tũ manim̃* || „Sakau, Marytuke, aš tavimi tikiu, tikėk ir tu manimi“ (SVrn). Moteris gali būti vadinama *turteliu*, pvz.: *pataisík* † *dukrèla* | *pataisík* † *turtèla mào*. || „Pataisyk (radiją), dukrele, pataisyk, turteli, mano“ (SVrn). Vyriskosios giminės daiktavardžiai kartais gali turėti moteriškosios giminės fleksiją, pvz.: *gul̃kis* † **rikùli* | *gul̃kis gul̃kis* † **rikə.le* | **rikùli* † *nepristók* || „Gulkis, Rikuli, gulkis, gulkis, Rikeli, Rikuli, nepristok!“ (Kšt).

Kalbant apie daiktavardžių giminės kategoriją, svarbu akcentuoti, kad ji yra klasifikacinė, o ne kaitybos kategorija (Rosinas 2005: 45; plg. Paulauskienė 1994: 165; DLKG 62)⁵⁰. Pavyzdžiui, daiktavardžio *avil̃s* formų fleksijos simbolizuoja dvi – skaičiaus ir linksnio gramatinės kategorijas. Palyginę šio daiktavardžio linksniavimo paradigmą su kitomis Varėnos šnektos linksniavimo paradigmomis, matysime, kad

⁴⁸ Danguolės Mikulėnienės (1996: 151) nuomone, forma *sujku* su šaknyje išlaikytu kirčiu yra senesnė, nei galūninio kirčiavimo forma *sujkù*.

⁴⁹ Apie formą plačiau žr. LKA I111, žml. Nr. 50.

⁵⁰ Jerzy Kuryłowicz (1962: 205) skiria deiktinę (daiktavardžių) ir anaforinę (būdvardžių) giminę. Jo teigimu, apie gramatinę giminės kategoriją galima kalbėti tik tada, kai kalboje egzistuoja anaforinė (būdvardžių) giminė. Axelis Holvoetas ir Loreta Semėnienė (2006: 120) kalba apie daviklio ir gaviklio gimines: „giminė dažniausiai reiškia vienai ar kitai giminei būdingomis galūnėmis, tačiau giminės kategorijos gramatinis statusas remiasi tuo, kad giminės atžvilgiu skiriamos derinamųjų žodžių (būdvardžių, daugelio įvardžių) formos. Šis dalykas lemia, kad giminės požymius reikia priskirti ne tik patiems daiktavardžiams, bet ir su jais derinamiems žodžiams. Tai verčia skirti daviklio ir gaviklio gimines.“

ne visų daiktavardžio *avil̃s* fleksinių formų galūnės koduoja giminę. Pavyzdžiui, daiktavardžio *á.vil-i* vienaskaitos galininko formos gramatinė morfema */-i./* simbolizuoja kategorijų pluoštą 'vienaskaita' & 'galininkas', bet ne 'vienaskaita' & 'galininkas' & 'vyriškoji giminė', nes tada turėtume teigti, kad ir daiktavardžio *á.k-i* gramatinė morfema */-i./* simbolizuoja tas pačias kategorijas. Netikslu būtų sakyti ir tai, kad gramatinė morfema */-i./* koduoja giminę – minėti daiktavardžiai yra ne tik skirtingų fleksinių klasių (kamienų), bet ir giminių (apie latvių bendrinės kalbos giminę žr. Rosinas 2005: 44–45). Daugelio daiktavardžių leksinė morfema, Alberto Rosino (2005: 45) teigimu, yra neatskirama nuo vienos ar kitos giminės gramatinės reikšmės, taigi kalbėti apie ypatingą „giminės morfemą“ Varėnos šnektos daiktavardžių struktūroje būtų ne visai tikslu⁵¹.

Kadangi „tais atvejais, kai daiktavardis turi nebūdingą tai giminei kamieną, jo giminę rodo sintagminis ar semantinis kriterijus“, o daiktavardžio kamienas kartu su fleksija gali tik iš dalies rodyti giminę (Valeckienė 1998: 234), tikslinga būtų Varėnos šnektos daiktavardžius apibendrinti pagal kamienus:

1. Visi *a* (pvz.: *šiēn-as* 'šienas', *vá.bal-as* 'vabalas', *žé̃nt-as* 'žentas'), *ia*₁ (pvz.: *ká.l-es* 'kelias', *vá̃ln-es* 'velnias', *vé̃j-es* 'vėjas'), *ia*₂ (pvz.: *šmē̃l-is* 'smėlis', *gr̃áust̃n-is* 'griaustinis', *šulin-řs* 'šulinyš'), *i*_m (pvz.: *debes-ış* 'debesis', *danc-ış* 'dantis', *žvę.r-ış* 'žvėris'), *u* (pvz.: *al-ūs* 'alus', *med-ūs* 'medus', *tuřg-us* 'turgus'), *iu* (pvz.: *špiec-ūs* 'spiečius', *rubá.ž-us* 'rubežius', *ámž-us* 'amžius'), *C_m* (pvz.: *vand-uō* 'vanduo', *akm-uō* 'akmuo', *sto.m-uōi* 'stuomuo') kamienų daiktavardžiai yra vyriškosios giminės. Šiai grupei priskiriami ir *ā* (pvz.: *tōt-a* 'tėtė', **kundr-ā* 'Kundra', **šmetōn-a* 'Smetona'), *iā*⁵² ir *ē* (pvz.: *tē̃t-ē*. 'tėtė', *dē̃d-ē*. 'dėdė', **mīk-ē*. 'Mikė') kamienų daiktavardžiai, reiškiantys vyriškos lyties asmenis.
2. Visi *ā* (pvz.: *dúon-a* 'duona', *šatr-ā*⁵³ 'šatra', *mo.kīkl-ā* 'mokykla'), *iā* (pvz.: *kój-e* 'koja', *mařc-ī* 'marti', *pará.pij-e* 'parapija'), *ē* (pvz.: *žo.l-ē*. 'žolė', *bīt-ē*. 'bitė', *vīrtuv-ē*. 'virtuvė'), *i_f* (pvz.: *pīrc-ış* 'pirtis', *šīřž-ış* 'širdis', *klēt-is* 'klėtis'), *C_f* (pvz.: *ses-uō* 'sesuo', *dukt-ē̃* 'duktė') daiktavardžiai yra moteriškosios giminės.

Morfologinė giminė nustatoma⁵⁴ remiantis vienaskaitos naudininku⁵⁵ (plg.: vns. naud. *šiēn-u*, *ká.l-u*, *šmē̃l-u*, *dá.beš-u*, *á.l-u*, *špiē̃c-u*, *vándeñ-u*; *dúon-ai*, *kój-ei*,

⁵¹ Manoma, kad anksčiau gramatinės morfemos **-as*, **-īs*, **-us* simbolizavo vyriškąją giminę, o moteriškąją giminę rodė **-āir* **-ē̃*, bevardę giminę – **-a*, **-u* ir **-i* gramatinės morfemos. Giminės kategorijos nesimbolizavo tik **-is* ir **-ō* gramatinės morfemos (Rosinas 2005: 159).

⁵² Šio kamieno daiktavardžių nebuvo užrašyta.

⁵³ Ilga ir plona šaka.

⁵⁴ Aleksejus Andronovas (2002: 123) siūlo morfologines gimines vadinti „vyriškoji, arba *ui* giminė“ ir „moteriškoji, arba *ai/ei* giminė“.

⁵⁵ Ši taisyklė negalioja širvintiškių patarbei ir kai kurioms pietinių anykštėnų šnektoms (Markevičius 2009: 16–17).

mařc-ei, žõl-ai, řírř-ẽi, sã.ser-ei), t. y. ta gramatine morfema, kuri „simbolizuoja (ji yra ir maksimaliai arba bent minimaliai ikoniška) trijų gramatinių kategorijų pluoštą ir nurodo linksniavimo tipą“ (Rosinas 2005: 46)⁵⁶.

Atliktas tyrimas parodė, kad:

- 1) Varėnos šnektos giminės kategorijos struktūrą, kaip ir kitose natūraliosios morfologijos metodais tirtose šnektose (Joniškio, šiaurinių širvintiškių), sudaro vyriškosios ir moteriškosios giminės opozicija.
- 2) Daiktavardžių giminė nėra griežtai diferencijuota pagal kamienus; kamienai su fleksijomis tik iš dalies rodo giminę.
- 3) Varėniškiai paprastai giminę keičia kalbėdami apie maistą, gėrimus (pvz.: *su blĩno.m, aguõnpienę.n*); medžiagas ar jų liekanas (pvz.: *pẽ.leno.s, aįglei*); vietovardžius (pvz.: **balbiẽriřkę.n, *dũobupę.*); augalus (pvz.: *varnalẽřsas, ramunẽlei*); drabužių dalis (pvz.: *kiřã.ñun, raņkõvu.*); tam tikras erdves, patalpas (pvz.: *vĩrtuvis; po.leklĩnikas*); žmogaus organizmo sistemos dalis (pvz.: *kepenã, řmegenaĩ*) ir kt.
- 4) Netikslu kalbėti ir apie ypatingą „giminės morfemą“ Varėnos šnektos daiktavardžių struktūroje, nes daugelio daiktavardžių leksinė morfema neatskiriama nuo vienos ar kitos giminės gramatinės reikšmės.

LITERATŪRA

Aikhenvald Alexandra Yurievna 2004: Gender and noun class. – G. E. Booij, Ch. Lehmann, J. Mugdan. *Morphologie / Morphology: Ein Internationales Handbuch Zur Flexion Und Wortbildung / an International Handbook on Inflection and Word-Formation 2*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1031–1045.

Andronovas Aleksejus 2002: Dėl naujų publikacijų lietuvių kalbos teorinės fonetikos ir morfologijos klausimais. – *Acta Linguistica Lithuanica 47*, 117–129.

Carstairs-McCarthy Andrew 2000: Category and feature. – G. E. Booij, Ch. Lehmann, J. Mugdan. *Morphologie / Morphology: Ein Internationales Handbuch Zur Flexion Und Wortbildung / an International Handbook on Inflection and Word-Formation 1*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 264–271.

Conzett Philipp 2010: The role of grammatical gender in noun-formation: A diachronic perspective from Norwegian. – *Cognitive Perspectives on Word Formation*. Edited by A. Onysko, S. Michel. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 148–149.

Corbett Greville G. 1991: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵⁶ Apie giminių nykimo priežastis pasaulio kalbose žr. Aikhenvald 2004: 1042–1043.

- Crystal David 1999: *The Penguin Dictionary of Language*. 2nd edition. London: Penguin Books.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, ats. red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Dressler Wolfgang Ulrich 2000: Naturalness. – G. E. Booij, Ch. Lehmann, J. Mugdan. *Morphologie / Morphology: Ein Internationales Handbuch Zur Flexion Und Wortbildung / an International Handbook on Inflection and Word-Formation 1*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 288–296.
- Dressler Wolfgang Ulrich 2003: Degrees of grammatical productivity in inflectional morphology. – *Rivista di Linguistica* 15.1, 31–62 (prieiga internete: <http://linguistica.sns.it/RdL/15.1/04.Dressler.pdf>) [žiūrėta 2014 04 22].
- Greenberg Joseph Harold 1968: Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. – *Universals of Language*. Edited by J. H. Greenberg. 2nd edition. Cambridge (Mass.): MIT Press, 73–113.
- Gudzinevičiūtė Ona Laima 2008: *Lietuvių kalbos substantiva communia*. Daktaro disertacijos rankraštis. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Gudzinevičiūtė Ona Laima 2009: *Substantiva communia*: pavadinimo ir turinio problema. – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 8, 272–281.
- Hockett Charles Francis 1965: *A Course in Modern Linguistics*. New York: Macmillan.
- Holton David, Mackridge Peter, Philippaki-Warbuton Irene 1997: *Greek: A Comprehensive Grammar of the Modern Language*. London: Routledge.
- Holvoet Axel, Semėnienė Loreta 2006: Giminės kategorija. – *Lietuvių kalbos gramatikos darbai 4* (Daiktavardinio junginio tyrimai), red. A. Holvoet, R. Mikulskas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 101–120.
- Jacob George Andrew 1851: *The Bromsgrove Latin Grammar*. 3rd edition. London: Simpkin, Marshall, and Co.
- Jakaitienė Evalda, Laigonaitė Adelė, Paulauskienė Aldona 1976: *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo.
- Judžentis Artūras 2002: Naujas žvilgsnis į lietuvių kalbos daiktavardžių giminės kategoriją. – *Acta Linguistica Lithuanica* 45, 39–47.
- Kaikarytė Aušra 2010: *Joniškio šnektos daiktavardžio linksniavimo sistema*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Karaciejūtė Vitalija 2012: Varėnos šnektos daiktavardžio skaičiaus kategorija. – *Žmogus ir žodis: didaktinė lingvistika* 14(1), 53–59.

- KP – *Kalbos patarimai* 1. *Gramatinės formos ir jų vartojimas*, sud. R. Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- Kuryłowicz Jerzy 1962: Курилович Е. *Очерки по лингвистике*. Сборник статей. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Kuryłowicz Jerzy 1964: *The Inflectional Categories of Indo-European*. Heidelberg: Carl Winter.
- Laigonaitė Adelė 1961: Daiktavardžių giminės ir skaičiaus kategorija. – *Dabartinė lietuvių kalba*, red. Jonas Kazlauskas, Adelė Laigonaitė, Vincas Urbutis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 122–147.
- LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1. *Leksika*. Vilnius: Mokslo, 1977.
- LKG I – *Lietuvių kalbos gramatika* 1. Vilnius: Mintis, 1965.
- Lohde Michael 2006: *Wortbildung des Modernen Deutschen: Ein Lehr- und Übungsbuch*. Tübingen: Narr.
- LS – *Languages and Their Status*, edited by T. Shopen. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1987.
- Markevičienė Žaneta 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai* 1. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Markevičius Aurimas 2009: *Šiaurinių širvintiškių daiktavardžio linksniavimas ir jo istorija*. Monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Matthews Peter Hugoe 1997: *The concise Oxford dictionary of linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Mažiulis Vytautas 1970: *Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų santykiai*. Vilnius: Mintis.
- Mikulėnienė Danguolė 1996: Dėl linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pietinėse aukštaičių tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36, 148–155.
- Otrębski Jan 1956: *Gramatyka języka litewskiego* III. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Paulauskienė Aldona 1983: *Lietuvių kalbos morfologijos apybraiža*. Kaunas: Šviesa.
- Paulauskienė Aldona 1989: *Gramatinės lietuvių kalbos vardažodžių kategorijos*. Vilnius: Mokslo.
- Paulauskienė Aldona 1994: *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Paulauskienė Aldona 2001: Apie „nelinksniuojamųjų“ daiktavardžių giminę. – *Gimtoji kalba* 5, 5–6.
- Paulauskienė Aldona 2006: *Lietuvių kalbos morfologijos pagrindai*. Kaunas: Technologija.

Paulauskienė Aldona 2007: Opozicijos ir jų neutralizacija gramatinių kategorijų paradigmosė. – *Kalbos teorija ir praktika. Konferencijos pranešimų tezės*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 23–24 (prieiga internete http://www.kalba.ktu.lt/files/konf_tezes_2007.pdf) [žiūrėta 2014 04 22].

Plungian Vladimir 2010: *Gramatinių kategorijų tipologija* 1. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Ragaišienė Vilija 2010: *Linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse*. Daktaro disertacijos rankraštis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Rimkutė Erika 2011: Morfologiškai neadaptuotų daiktavardžių giminė. – *Kalbos kultūra* 84, 184–201.

Rimkutė Erika, Raižytė Jūratė 2010: Morfologinis skolinių adaptavimas lietuvių kalboje. – *Lietuvių kalba* 4 (prieiga internete <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=162>) [žiūrėta 2014 04 22].

Rinkauskienė Regina 1999: *Rytų aukštaičių uteniškių vardažodis: dabartinė padėtis ir istorinė raida*. Daktaro disertacijos rankraštis. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Rosinas Albertas 2005: *Latvių kalbos daiktavardžio linksniavimo sistema: sinchronija ir diachronija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Stundžia Bonifacas 1979: Giminės kategorija lietuvių kalbos gramatinėje sandaroje. – *Aktualiosios kalbotyros problemos*. Mokslinės konferencijos pakvietimas-programa ir tezės. Vilnius: Vilniaus V. Kapsuko universitetas, 80–83.

Stundžia Bonifacas 1980: Vadinamosios bevardės giminės vieta lietuvių kalbos morfologinėje sistemoje. Eksperimentinis tyrinėjimas. – *Kalbotyra* 31(1), 79–87.

Tuomienė Nijolė 2010: *Ramaškonių šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Valeckienė Adelė 1984: *Lietuvių kalbos gramatinė sistema. Giminės kategorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Valeckienė Adelė 1998: *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

WALS – Corbett G. G. Number of Genders. – *The World Atlas of Language Structures* (prieiga internete <http://wals.info/feature/30>) [žiūrėta 2014 04 22].

Wurzel Wolfgang Ullrich 1989: *Inflectional Morphology and Naturalness*. Dordrecht: Kluwer.

Zinkevičius Zigmantas 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zumpt Carl Gottlob 1846: *A school-grammar of the Latin language*. London: Longman, Brown, Green, and Longmans, Paternoster-Row.

VIETOVARDŽIŲ SANTRUMPOS

Bbr – Babriškės	Prl – Perlojà
Brč – Baččiai	SVrn – Senóji Varėnà
Bržp – Beržūpis	Ūt – Ūtà
Grt – Giraitė	Vrn – Varėnà
Kšt – Kašėtos	Zrv – Zervýnos
Mrg – Mergežeris	Žr – Žiūrai
Mtz – Matūizos	

The Category of Gender of Noun
in Varėna Sub-dialect

SUMMARY

The sub-dialect of Varėna and villages closest to it (Akmuõ, Babriškės, Baččiai, Beržūpis, Giraitė, Kašėtos, Mergežeris, Matūizos, Perlojà, Pauosupė, Rudnià, Senóji Varėna, Ūtà, Zervýnos, Žiūrai), which is ascribed to Southern aukštaičiai, the category of gender has not been investigated and described from the perspective of natural morphology.

The main aim of the article is to discuss the structure of the category of gender in this sub-dialect, on the basis of empiric material to present semantic and morphological characteristics of the gender of noun and to identify cases of variations in gender.

The conducted research showed that: 1) the structure of the category of gender in the sub-dialect of Varėna consists of opposition of masculine and feminine gender, what is similar to other sub-dialects (Joniškis, northern širvintiškiai) researched applying the method of natural morphology; 2) there is no strict differentiation in (masculine and female) gender according to stems; stems with flexions only partially mark the gender; 3) users of the sub-dialect of Varėna usually replace gender referring to food and drinks (e.g., *su blīno.m, aguõnpienė.n*); to materials and their refuses (e.g., *pė.leno.s, aįglei*); place-names (e.g., **balbiėriškė.n, *dúobupė.*); plants (e.g., *varnalėšas, ramunėlei*); parts of clothes (e.g., *kišė.ñun, raņkóvu.*); certain spaces and premises (e.g., *vėrtuvis; po.leklīnikas*); organs of human body (e.g., *kepenai, šmegenaĩ*) and others; 4) it is inaccurate to refer to specific ‘gender morpheme’ in the structure of nouns of the sub-dialect of Varėna because the lexical morpheme is inseparable from one or another grammatical meaning of gender.

Įteikta 2014 m. birželio 11 d.

VITALIJA KARACIEJŪTĖ

Lietuvos edukologijos universitetas

Taraso Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius, Lietuva

vitalija.karaciejute@leu.lt

RITA MILIŪNAITĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: norminamoji kalbotyra, sociolingvistiką, interneto lingvistika.

NAUJIEJI KONTAMINACINIAI DARINIAI LIETUVIŲ KALBOJE

New Blendings in the Lithuanian Language

ANOTACIJA

Straipsnyje nagrinėjami pastaruoju metu lietuvių kalbos vartosenoje pastebimai pagausėję kontaminaciniai dariniai, jų atsiradimo priežastys bei šaltiniai, sandaros ir funkcionavimo ypatumai. Remiamasi naujausiais Lietuvių kalbos institute kaupiamo elektroninio *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno* faktais. Iki šiol tokių tyrimų lietuvių kalbotyroje nėra buvę dėl duomenų retumo ir dėl nuostatos, kad tai esantys pakraštiniai, didesnio dėmesio neverti reiškiniai. Glaus-tai parodomas anglų kalbos kontaminacinių darinių tyrimų ir jų problematikos kontekstas. Straip-snio priede pateikiamas apie 80 kontaminacinių darinių, fiksuotų dabartinėje lietuviškojoje var-tosenoje, sąrašas.

ANNOTATION

The article analyses the current abundant occurrence of blendings in Lithuanian language, the reasons and sources of occurrence as well as peculiarities of composition and functioning. The research is based on the latest facts from electronic Database of *Lithuanian Neologisms* prepared by the Institute of the Lithuanian Language. The research of this kind has never been conducted in Lithuanian linguistics due to scarcity of data and the attitude that the blendings are marginal phenomena not worth greater attention to be paid. The context of English blendings derivation research and problems caused is briefly presented. The list of 80 blending formations recorded in contemporary Lithuanian language is presented in the annex to the article.

ESMINIAI ŽODŽIAI: žodžių daryba, naujažodis, kontaminacinis darinys, bendrinė kalba, stilistika.

KEYWORDS: word-formation, neologism, blend, standard language, stylistics.

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Naujoji lietuvių kalbos leksika sulaukia vis didesnio tyrėjų ir visuomenės susidomėjimo, nes pastaraisiais dešimtmečiais šioje srityje vyksta spartūs ir intensyvūs pokyčiai. Stebint naujus dabartinės vartosenos reiškinius, tyrėjų akis pirmiausia atkreipia naujieji skoliniai. Nagrinėjamas jų prisitaikymas prie lietuvių kalbos rašybos, kirčiavimo, tarties, leksinės ir gramatinės sistemos, santykis su galimais lietuviškais atitikmenimis (kurių dalis taip pat yra nauji dariniai ar naujų reikšmių įgiję žodžiai), kalbos vartotojų kalbinės nuostatos dėl naujųjų skolinių ir jų atitikmenų. Valstybinėje lietuvių kalbos komisijoje atliekamas nuolatinis naujųjų skolinių norminimo darbas.

Greta šių naujų lietuvių kalbos reiškinių gerokai nuošalyje lieka su skoliniais tiesiogiai nesusiję naujadarai. Dalis jų, jau beįsitvirtinančių vartosenoje, pateks į Lietuvių kalbos institute rengiamą *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną*. Kebliau yra su okazinių darinių – pavienių, autorinių, situacinių naujadarų tyrimais. Tokie dariniai priklauso daugiau stilistikos sričiai kaip spalvingos raiškos priemonės. Jie pavieniui patenka į atskirus bendresnius tyrimus ar kontekstus, pavyzdžiui, aprašant kokio autoriaus leksiką ar funkcinių stilių ir žanrų požymius, tačiau išsamių, vien tik naujadarams skirtų tyrimų beveik nėra. Tai suprantama, nes sukaupti iš įvairių šaltinių statistiškai reikšmingų duomenų apie retokus pakraštinius vartosenos reiškinius, neturint skaitmeninių įrankių, nėra paprasta.

Lietuvių kalbos institute pradėjus sistemškai registruoti ir tirti naująją XXI amžiaus leksiką, pastebėta, kad iš viso naujažodžių srauto išsiskiria nedidelė, bet įdomi jų grupė – kontaminaciniai dariniai, viena okazinių darinių rūšis (pavyzdžiui, *darbostogos, okupendumas, miaujiena* ir pan.). Nors kontaminaciniai dariniai lietuvių kalboje funkcionuoja kaip reti pavieniai žodžiai, bet sukauptus didesnį pluoštą matyti daugelio jų ekspresyvumas ir kai kurie bendri atsiradimo dėsningumai.

Straipsnio tikslas – remiantis naujausiais Lietuvių kalbos institute kaupiamo elektroninio *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno* (toliau – ND) faktais, panagrinėti pastaruoju metu pastebimai lietuviškojoje vartosenoje pagausėjusius kontaminacinius darinius, jų atsiradimo priežastis bei šaltinius, sandaros ir funkcionavimo vartosenoje ypatumus, taip pat glaustai parodyti šios tematikos užsienio darbų (anglų kalbos kontaminacinių darinių tyrimų) kontekstą.

Apie vartosenoje padažnėjusius kontaminacinius darinius – tiek atsiradusius savo kalbos dirvoje, tiek verstinius ar skolintus, yra prasmės kalbėti ir todėl, kad būtų atnaujinta lietuvių kalbotyroje susiklosčiusi jų samprata ir mokslinėje bei mokomojoje literatūroje funkcionuojančių šios rūšies naujažodžių pavyzdžių fondas.

2. KONTAMINACINIŲ DARINIŲ SAMPRATA

Greičiausiai dėl paties reiškinių – kontaminacinių darinių – įvairovės jų samprata net toje pačioje kalboje gali gerokai skirtis. Lietuvių kalbotyroje nuomonių skirtumams susidaryti nebuvo didelio pagrindo, nes patys šie dariniai beveik netyrinėti.

2.1. Kontaminacinių darinių apibrėžtys ir įvardijimas

Dar 1880 m. vokiečių kalbininkas leksikografas Hermannas Paulas pavartojo terminą *kontaminacija* žodžių liejiniams, kurie sukuriama netyčia nuslydus liežuviui, t. y. dėl kalbos riktų, pavadinti, o vėliau ši sąvoka išplėsta iki panašių sintaksinių darinių (plg. Fisher 1998: 34).

Lietuviškai apie kontaminacinius darinius dėl jų pačių retumo lietuvių kalboje rašyta nedaug. Pranas Skardžius veikalė *Lietuvių kalbos žodžių daryba* juos aptaria prie išvestinių naujadarų ir jiems skiria pastraipą (Skardžius 1943: 21):

Kontaminaciniai dariniai yra tokie, kurie sąmyšio keliu yra sudaryti iš dviejų sinoniminių arba kokių nors giminingų žodžių. Pvz. *ekertis, ekertė* Jž I 695¹ yra kontaminuota iš *eketis (-ė) + keřta, kakorýt* „poporyt“ Tvč. iš *kakarykũ + rýtas, suvisaĩ* „visiškai“ LB 228 iš *suvisu + visai, žabagarai* „smulkūs žabai, iš kurių daro kūlelius, aplaužyti, aprtrupėję žagarai“ Šdv., Ob. iš *žābai + žagarai* ir kt. Taip pat yra galimas daiktas, kad ir žem. *vambolē* „vabalas“ savo šaknį *vamb-* turi susidariusi iš *vab-* + *bamb-* (žodyje *baĩbalas*), žr. Endzelin MLV IV 467.

Vinco Urbučio knygoje *Žodžių darybos teorija* kontaminaciniai dariniai pirmiausia minimi prie okazinių darinių, tačiau pabrėžtinai teigiama, kad tokio tipo „kalbėjimo reiškiniai“ neturi nieko bendra su žodžių daryba (Urbutis 2009: 324):

Žodžių darybai terūpi dariniai, o ne fonetiniai ar kitokie perdirbiniai, vienu tekstą žodžių keitimas kitais, kontaminacijos padariniai ir panašūs dalykai.

Šios citatos išnašoje pateiktame kontaminacijos paaiškinime V. Urbutis remiasi W. Dressleriu ir į šį reiškinį žiūri kaip į „fonetinio pobūdžio dviejų kuriuo nors atžvilgiu artimų žodžių klaidingą mišimą kalbėjime“, taigi kaip į vienkartinį kalbėjimo akte atsitiktinai pasitaikantį dalyką.

Kitoje knygos vietoje V. Urbutis skiria tikrąją kontaminaciją (tai esąs minėtas „nenumatytas dviejų kuo nors artimų žodžių mišimas kalbėjime (savotiškas liežuvio suklypimas“) ir „sąmoningą dviejų žodžių maišymą (an. *blending, blend*), jų fragmentų jungimą į vieną žodį“ (Urbutis 2009: 354–355). Dėl pastarojo atvejo, re-

¹ Šaltinių santrumpos kaip autoriaus.

miantis užsienio kalbotyros darbais, pažymima, kad jis traukiamas į kai kurių kalbų žodžių darybos aprašus, bet esą matyti, „kad jungiamųjų fragmentų forma labai nereguliari, jų atsiradimas dažnai tesusekamas iš konteksto ar turi būti išmoktas“; taigi nesąs gramatinis (morfologinio pobūdžio) procesas, o jo padariniai, vadinamieji maišiniai, yra darybiškai neskaidomi (nemotyvuoti) žodžiai ir esąs tik leksikologijos tyrinėjimo objektas. Maišinių pavyzdžių pateikiamas tik vienas: anglų k. *brunch* ‘pusryčiai sykiu su priešpiečiais’ (iš *br/eakfast* ‘pusryčiai’ ir *l/unch* ‘priešpiečiai’) (Urbutis 2009: 355).

Apie kontaminacinius darinius kalbama ir dviejuose informaciniuose lietuvių kalbotyros leidiniuose: *Kalbotyros terminų žodyne* ir *Lietuvių kalbos enciklopedijoje*. Pirmajame kontaminacijos reiškinys apibrėžiamas gana apibendrintai – kaip sąmaiša (Gaivenis, Keinys 1990: 108):

Naujo žodžio ar posakio atsiradimas, sumyštant dviejų žodžių arba posakio dalims: *žabagaras* ← *žabas* ir *žagaras*, angl. *motel* „motelis“ ← *motor* ir *hotel*.

Lietuvių kalbos enciklopedijoje (straipsnis pasirašytas V. U., taigi Vinco Urbučio), kontaminacija įvardijama ir kaip kalbos, ir kaip kalbėjimo reiškinys (LKE 2008: 282):

kontaminācija – dviejų artimų kalbėjimo ar kalbos vienetų mišinys, kryžiavimasis, dėl kurio atsiranda naujas, tarpinis vienetas (maišinys).

Tačiau tolesnis aiškinimas, kad maišinių atsiradimo pagrindas – psichologinis, t. y. „kalbėtojo neapsisprendimas, katrą konkuruojantį vienetą pasirinkti“, rodo, kad, kalbant apie leksinės kontaminacijos atvejus, laikomasi siaurosios maišinių sampratos: kontaminacijos „padariniai paprastai suvokiami kaip vienkartinės kalbėjimo klaidos ir tik retai kada įsigali kalboje“. Pavyzdžių pateikiama kiek daugiau nei anksčiau minėtuose šaltiniuose:

dvėlė iš *dvasià* ir *vėlė*; žem. *krezdingà*, *kregždingà* bei Jono Bretkūno *blegzinga* iš *blėzdingà* ir *krėgždė*; *žabagaras* iš *žabas* ir *žagaras*; *žvizdras* iš *žizdras*, *žiezdras* ir *žviždas*.

Be to, šioje enciklopedijoje ne tik minima sintaksinė kontaminacija (kaip ir *Kalbotyros terminų žodyne* – atsirandanti maišant posakio dalis), bet ir pateikiamas vienas jos pavyzdys: *pakelti tostą* iš *pakelti taurę* ir (*pa*)*skelbti*, *pasiūlyti tostą*.

Taigi pripažįstant, kad morfeminė kontaminacinių darinių analizė negalima arba galima tik ribotai, nes naujos leksemos sudaromos suliejant morfemos dalis ar vieną morfemą su kitos dalimi, lietuvių kalbotyroje sąmaiša nelaikoma tradiciškai suprantamos žodžių darybos proceso dalimi.

Tai bene ir viskas, ką esmingesnio būtų galima rasti lietuviškojoje kalbotyroje apie kontaminacinius darinius, arba maišinius.

Anglakalbėje literatūroje, kalbant apie kontaminacinius darinius, mėgstama sakyti, kad tai **dvi reikšmės, supakuotos į vieną žodį**. Suprantama, kad kalboje ieškoma būdų, kaip kuo glausčiau įvardyti reiškinių, kuris atsiranda kaip dviejų kitų reiškinių hibridas. Teigiama, kad kontaminacinių darinių kūrybos sėkmę ir paveikumą lemia tai, kiek galima iš darinio atpažinti skirtingų žodžių fragmentus. Vis dėlto ne visų kontaminacinių darinių leksinę reikšmę, net ir atpažinus tuos fragmentus, galima įspėti be konteksto, bet tokia ir yra okazinių darinių ypatybė.

„Supakuoto daikto“ vaizdinys kuriamas neatsitiktinai. Anglų kalboje vartojami du skirtingi kontaminacinius darinius įvardijantys žodžiai: *blending* (kaip darybos procesas), taip pat *blend* (kaip darybos rezultatas) ir *portmanteau* (dažniausiai vienai kontaminacinių darinių rūšiai pavadinti)².

Terminas *blending* gali būti verčiamas kaip *suliejimas*, *sąmaiša*: nauja leksema sukurama sujungiant mažiausiai dviejų pamatinių žodžių dalis, kai bent vienas iš tų žodžių trumpinamas, praleidžiant kai kurias fonemas (Gries 2004: 639, pvz.: *br[eakfast]* ‘pusryčiai’ + [*l*]*unch* ‘priešpiečiai’ → *brunch* ‘vėlyvieji pusryčiai’, *fool* ‘kvailys’ + [*phi*]*losopher* ‘filosofas’ → *foolosopher* ‘kvailosofas’³), taigi sudaromas nebūtinai iš sveikų morfemų ir tuo išsiskiria iš tradicinių žodžių darybos būdų. Darybos rezultatas *blend* – *maišinys*, arba *kontaminacinis darinys*. Kartais maišiniams (kaip jau minėta, ir lietuvių kalbotyroje) vadinami ne tik paskiri žodžiai, bet ir stambesni kalbos vienetai.

Žodis *portmanteau* anglų kalboje pradėtas vartoti junginyje *portmanteau luggage*, ‘dviejų susivožiančių dalių lagaminas’⁴, taigi *portmanteau* lietuviškai – savotiškas ‘suvožtinis’. Savitiems dariniams, ypač tokiems, kurie atsiranda atsitiktinai kaip kalbėjimo riktai, pavadinti šį žodį pirmą kartą pavartojo mėgęs eksperimentuoti su žodžiais žinomas britų rašytojas, slapyvardžiu Lewisas Carrolis, knygoje *Alisa Veidrodžio karalystėje* (1871) (plg. Fisher 1998: 34). Pavyzdžiui, jo sukurtas žodis *slithy* yra sudarytas suliejant žodžius *slit*[m]y ‘glitus’ ir *lith*[e] ‘lankstus’; arba: *frumious* iš *fuming* ‘smilkstantis, dūmijantis; garuojantis’ ir *furious* ‘itūžęs;

² Plg. *blend* – „žodis, padarytas iš kitų žodžių dalių, derinant jų reikšmes, pavyzdžiui, *motel* iš *motor* ir *hotel*“ (prieiga internete: <http://www.oxforddictionaries.com>); „žodis (pavyzdžiui, *brunch*), padarytas sumaišant kitus žodžius ar žodžių dalis“; *portmanteau* – „žodis ar morfema, kurios forma ir reikšmė atsiradusios suliejus dvi skirtingas formas (pavyzdžiui, *smog* iš *smoke* ir *fog*) (prieiga internete: <http://www.merriam-webster.com/dictionary>).

³ Žodžio *kvailosofas* lietuviškojoje vartosenoje (Google paieškos įrankiu ir VDU tekstyne) nepavyko aptikti (žiūrėta 2014 09 24), bet tai vienas iš pavyzdžių, kaip prireikus tokį žodį būtų nesunku pasidaryti ar išsiversti; darinys *foolosopher* laikomas anksčiausiai (XVI a. pab.) fiksuotu anglų kalbos kontaminaciniu dariniu (Lehrer 2007: 116).

⁴ Plg. pranc. *porte-manteau* (*porter* ‘nešti’, *manteau* ‘paltas’) dabartinėje prancūzų kalboje reiškia drabužių, skrybėlių ir skėčių kabyklą.

smarkus', o tai, vieno šios knygos veikėjo žodžiais, ir yra „dvi reikšmės, supakuotos į vieną žodį“:

Nuo tol anglų kalboje žodžiu *portmanteau* (*words*) vadinami tokie žodžiai, kurie sudaryti iš dviejų ar daugiau žodžių dalių (nebūtinai morfemų, išleidžiant kai kurias fonemas), pirmiausia paremtų panašiu skambesiu ir reikšmėmis (vartosenoje jų pradėjo pastebimai rasti dar XIX a.). Nors kalbinėje literatūroje jų apibūdinimas kiek skiriasi (kai kada yra platesnis nei šios rūšies kalbėjimo riktų), galima sakyti, kad tokie „suvožtiniai“ yra kontaminacinių darinių (*blends*) dalis; kartais kontaminaciniams dariniams nusakyti pavartojamas ir junginys *portmanteau blends*.

Pažymėtina, kad kontaminacinius darinius reikia skirti nuo darinių, kurie paprastai sukuriama sutraukiant žodžių junginį į vieną žodį. Lietuvių kalbai tokia daryba nėra labai būdinga, bet dėl rusų kalbos poveikio vartosenoje tokių darinių (ir bendrinių, ir tikrinių žodžių – įmonių pavadinimų) XX a. antroje pusėje buvo pastebimai padaugėję – tiek skolintų, tiek pamorfemiui išsiverstų (pavyzdžiui, *kolūkis* ← *kolektyvinis ūkis* pagal *колхоз* ← *коллективное хозяйство*). Panašūs dariniai su nedidelėmis išimtimis lietuvių kalboje laikomi normų pažeidimais (*generangovas* ← *generalinis rangovas*, *vetpunktas* ← *veterinarijos punktas* ir kt.)⁵.

2.2. Kontaminacinių darinių tyrimų problematika

Užsienio literatūra apie kontaminacinius darinius nepalyginti gausesnė, vien tik anglų kalbos tyrimų esama daug išsamesnių ir platesnių – ten ir pačių kontaminacinių darinių gerokai gausiau. Žodžių suliejimas, arba sąmaiša, dar prieš keletą dešimtmečių anglų kalboje buvo laikoma pakraštiniu su naujažodžiais susijusiu reiškiniu, tačiau pastaruoju metu pripažįstamas kaip vienas iš dažnų ir produktyvių anglų kalbos žodžių darybos būdų, o kontaminacinių darinių tyrimai labai išpopuliarėjo (žr. Lehrer 2007: 115). Kontaminacinių darinių kiekį anglų kalboje lemia pamatinių žodžių atpažįstamumas ir jų sandaros paprastumas (Gries 2004: 639). Kaip matyti iš įvairių autorių tyrimų, nagrinėjamų duomenų (daugiausia sukauptų dar nenaudojant skaitmeninių įrankių) apimtis paprastai esti ne daugiau kaip 100–600 tiriamųjų žodžių. Statistiškai tiriama kontaminacinių darinių sandara (plg. Fisher 1998: 35–43), rašybos ir foneminės ypatybės, nagrinėjama jų semantika ir pamatinių žodžių semantiniai santykiai susidariusių jų sąmaišai, atliekami psicholingvistiniai kontaminacinių darinių suvokimo eksperimentai (plg. Lehrer 2007: 115–133) ir pan.

⁵ Žr. Didžiųjų kalbos klaidų sąrašo Žodžių sandaros 2.3.2 punktą: „Sudurtiniai sutrauktiniai žodžiai, sudaryti iš vieno ar kelių žodžių pradžios ir paskutinio viso žodžio“ (prieiga internete: <http://vlkk.lt/lit/lt/klaidos/zodziu>).

Ši problematika išsamiai atskleidžiama Stefano Th. Grieso straipsnyje (žr. Gries 2004: 639–667 ir ten nurodytą literatūrą). Ji nusakoma taip:

- 1) kaip sąmaišą atskirti nuo kitų žodžių darybos procesų?
- 2) pagal kokius kriterijus atskirti vienos rūšies kontaminacinius darinius nuo kitų?
- 3) kas lemia kontaminacinių darinių struktūrą (kodėl jie sukuriami vienokiu ar kitokiu būdu)?

Daugiausia esama pirmojo ir antrojo aspekto problematiką gvildenančių tyrimų.

Kontaminacinių darinių klasifikacijos kriterijų nurodoma įvairių, bet pripažįstama, kad sukurti vientisą skirstymą į grupes trukdo jų įvairavimas pagal tuos pačius parametrus ir įvairios išlygos. Dažniausiai siūlomi tokie skyrimo požymiai:

- 1) dariniai, turintys foneminę sanklotą⁶ (jie dar skirstomi pagal tai, kokioje vietoje ir koks atsiranda morfemų trumpinimas ir sanklota, taip pat pagal tai, ar foneminė sankloda yra pagrindinis jų sudarymo būdas, ar tik pagalbinis);
- 2) dariniai, atsiradę trumpinant pamatinius žodžius;
- 3) dariniai, atsiradę mišriuoju būdu, derinant pirmą ir antrą būdus.

Šie požymiai dar papildomi kitais parametrais (kalbos dalys, skiemenų ilgis, pamatinių žodžių morfologinės ypatybės, semantiniai kontaminacinio darinio denotato požymiai ir kt.). Kartu pripažįstama, kad kiekvienas kontaminacinis darinys yra savitas ir, be bendrųjų sudarymo polinkių, turi individualių ypatybių (pavyzdžiui, ritmikos).

Bene įdomiausias klausimas, susijęs su kontaminacinių darinių problematika, yra trečiasis. Kadangi toks darinys teoriškai gali atsirasti, kelis žodžius suliejant įvairiais būdais ir sukuriant įvairiausių variantų⁷, svarbu išsiaiškinti, kas lemia konkretų rezultatą. Viena iš hipotezių, toli gražu ne visada pasitvirtinančių – ilgesnis iš pamatinių žodžių diktuoja savo sąlygas ir, kad darinys būtų atpažįstamesnis, to pamatinio žodžio paliekamas ilgesnis fragmentas. Statistiniai tyrimai tokį polinkį iš dalies patvirtina: antrasis darinio žodis dažniau būna ilgesnis, ir išleidžiamas didesnis fragmentas. Sąliejos būdui turi reikšmės pamatinių žodžių dažnumas (trum-

⁶ Plg. anglų k. *overlap* ‘dalinis sutapimas, sanklota’ (Bronislovas Piesarskas. *Anglonas*, 2005); tai atvejai, kai keli pamatiniai žodžiai turi tokį patį fonemų ar grafemų derinį, o sudarant maišinius, vienas iš pasikartojančių derinių išleidžiamas.

⁷ Internetu galima rasti ne vieną anglų kalbos kontaminaciniams dariniams sudaryti sukurtą daryklę. Ją išbandžius matyti, kad, tarkim, dviejų žodžių sąliejos variantų anglų kalboje teoriškai gali būti net keliolika (vienos tokios daryklės prieiga internete: <http://www.portmanteaur.com>). Pamėginus į daryklę įrašyti du lietuviškus žodžius *darbas* ir *atostogos*, gauta 18 pagal anglų kalbos maišinių darybos dėsningumus galimų derinių (pavyzdžiui, *dstogos*, *dartostogos*), tarp kurių buvo ir vienas realiai fiksuotas dabartinėje lietuvių kalbos vartosenoje – *darbostogos* (kaip vertinys iš anglų kalbos – *workli-day* ← *work* + *holiday*).

pesnis ir vartosenoje dažnesnis, reiškiantis prototipinę kategoriją sąliejoje dažniau būna pirmesnis). Sąliejos vietą nemažai lemia fonetinės susiduriančių pirminių žodžių, ypač juos sudarančių priebalsių ypatybės. Taip pat teigiama, kad kontaminaciniai dariniai kuriami išlaikant pusiausvyrą tarp dviejų priešingų veiksnių – pamatinių žodžių atpažįstamumo ir darinių sandaros (tarimo, rašybos) paprastumo, o tai ir neleidžia sukurti šiuos procesus paaiškinančio bendrojo sąliejos modelio. Todėl linkstama pripažinti, kad kontaminaciniai dariniai – viena iš nenuspėjamiausių naujų žodžių susidarymo kategorijų.

2.3. Kontaminacinių darinių sandara

Nors kontaminaciniai dariniai sudaromi atsižvelgiant į konkrečių suliejamų žodžių struktūrinės ir semantines ypatybes, galima rasti bendrų jų sandaros dėsnin-gumų. Įvairiuose šaltiniuose pagal sudarymo būdą anglų kalbos kontaminacinių darinių dažniausiai nurodomos tokios stambios (skirstomos ir smulkiau) grupės⁸:

1) trumpinami abu pamatiniai žodžiai, pavyzdžiui:

robo[t] ‘robotas’ + [*kanga*]*roo* ‘kengūra’ → *roboroo* ‘robotas, turintis kengūros pavidalą’⁹;

sk[irt] ‘sijonas’ + [*sh*]*ort*[s] ‘šortai’ → *skort* ‘šortsijonis’;

free ‘laisvas’ + [*pre*]*mium* ‘premija’ → *freemium* ‘verslo modelis, kai dalis prekių ar paslaugų teikiama nemokamai, siekiant pritraukti daugiau vartototų prie mokamų prekių ar paslaugų’;

2) trumpinama tik antro pamatinio žodžio pradžia:

boy ‘vaikinas’ + [*bur*]*lesque* < italų k. *burlesco* ‘burleska’ → *boylesque*, lie. *boileska*¹⁰ ‘vyriškoji burleskos (šokio, kurį šokanti moteris gundomai pabrėžia savo moteriškumą) atmaina’;

hack ‘įsilaužti į kompiuterio sistemą; aistringai užsiimti programavimu’ + [*mar*]*athon* ‘maratonas’ → *hackathon*, lie. *hakatonas* ‘programinės įrangos kūrėjų maratonas (kelių dienų renginys), kurio metu kartu su grafikos dizaineriais siekiama kūrybi-nių ir edukacinių tikslų’;

⁸ Kadangi anglų kalbos rašyba nėra fonetinė, kontaminacinių darinių sudarymas yra atskira problema, susijusi tiek su fonetinėmis, tiek su grafinėmis pamatinių žodžių ypatybėmis, tačiau šiame straipsnyje nuo jos atsiribojama.

⁹ Straipsnyje ir jo priede pateiktų kontaminacinių darinių reikšmes galima rasti *Lietuvių kalbos naujažo-džių duomenyne* (<http://naujazardziai.lki.lt/>); tie, kurių reikšmė be konteksto gali būti visiškai neaiški, straipsnyje glaustai apibūdinami.

¹⁰ Nurodoma, jeigu lietuviškojoje vartosenoje funkcionuoja toks skolinys.

3) trumpinama tik pirmo pamatinio žodžio pabaiga:

coff[ee] ‘kava’ + *office* ‘biuras’ → *coffice*, lie. *kofisas* ‘kavinė, kurioje paprastai susirenka individualia veikla užsiimančios žmonės ir praleidžia jose dieną dirbdami (naudojasi nemokamu internetu ryšiu) ir gurkšnodami kavą’.

Pasitaiko ir retesnių, iš trijų pamatinių žodžių sudarytų kontaminacinių darinių, bet šaliejos principai paprastai tie patys, pavyzdžiui:

spor[t] + *por[no]* + *sexual* → *spornosexual* lie. *spornoseksualas* ‘antros kartos metroseksualas – vyras, kuris pabrėžtinai nori būti geidžiamas dėl išpuoselėto sportiško kūno’.

Matyti, kad jeigu pirmo pamatinio žodžio kamieno pabaigos fonemos atitinka antrojo pamatinio žodžio pradžios fonemas (pavyzdžiuose jas atitinkančios grafemos pabrauktos), susidaro minėtoji dviejų žodžių sanklota. Kontaminacinių darinių reikšmių apibrėžtys paprastai gana plačios, o tai ir rodo, kad kontaminacija yra patogus būdas, norint glaustai nusakyti kokį keliapusį reiškinį. Tokio pavidalo kontaminaciniai dariniai tampa ir lietuvių kalbos skoliniais, tik priderinami prie lietuvių kalbos gramatinės sistemos.

Lietuvių kalboje sudarytų kontaminacinių darinių klasifikacija būtų įmanoma tik nuodugniai ištyrus didesnio jų pluošto struktūrą.

3. KONTAMINACINIAI DARINIAI LIETUVIŲ KALBOS NAUJAŽODŽIŲ DUOMENYNE

Lietuvių kalbos naujadarų tyrimų, kurie būtų orientuoti ne į pavienius reiškinius, o į didesnes jų sankaupas, bendresnius darybos bei vartojimo polinkius ir remtūsi naujausiomis kompiuterinėmis technologijomis, – o be jų leksikos tyrimai šiandien apskritai sunkiai įsivaizduojami, – gausos nėra (plg. Mikėlionienė 2000: 15–21). Nors lietuvių kalbos žodynų skaitmeninama vis daugiau, tačiau kompiuterinių įrankių jiems tirti kol kas taip pat stokojama. Todėl straipsniui duomenys imti iš skaitmeninio, bet renkant pavienius vartosenos faktus kaupiamo *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno* (toliau – ND).

3.1. Duomenyno pobūdis

Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas – nebaigtinė, 2011 m. pabaigoje pradėta skelbti internete ir nuolat papildoma duomenų sankaupa, kurioje fiksuojami nuo XX a. pabaigos lietuvių kalboje atsiradę ir dabartinėje viešojoje vartosenoje

atsirandantys nauji žodžiai (skoliniai ir naujadarai), žodžių junginiai ir santrumpos, naujos žodžių reikšmės, taip pat informacija apie naujažodžių vartojimą ir norminimą (plačiau žr. ND interneto svetainėje, skyriuje *Apie duomenyną*). Į ND perkeliame iki šiol *Dabartinės vartosenos kartotekoje* (žr. Miliūnaitė 2009: 100–112) kaupiami naujažodžiai, taip pat renkami duomenys iš naujausių dabartinės lietuvių kalbos vartosenos šaltinių (internetinės ir popierinės žiniasklaidos, administracinių raštų, originaliosios bei verstinės grožinės literatūros ir kitokių knygų, reklamos, viešosios elektroninės komunikacijos ir kt.).

3.2. Kontaminaciniai dariniai duomenyne ir jų tyrimo aspektai

2014 m. spalio pabaigoje ND buvo pateikta daugiau kaip 2400 naujažodžių straipsnių ir netoli 8000 jų vartosenos pavyzdžių. Kontaminaciniai dariniai duomenyne turi atskirą žymą, tad šio laiko paieškos rezultatai rodo, kad jie sudaro kiek daugiau kaip 3 proc. (apie 80 straipsnių) visų naujažodžių. Taigi lietuvių kalbos naujažodžių sraute tokių darinių nėra daug, o rankiniu būdu juos aptikti galima tik atsitiktinai, skaitant daug tekstų¹¹. Visi ND naujažodžiai yra paliudyti dabartinės lietuvių kalbos vartosenoje (duomenyne pateikiama išsami jų šaltinių metrika, o jei žinoma, – ir autorystė).

Turint dar ne itin gausų naujųjų kontaminacinių darinių pluoštą, nebūtų galima tikėtis jų tyrimą rodysiant išsamų (juolab statistiškai reprezentatyvų) šio reiškinio vaizdą lietuvių kalboje, tačiau atsiradimo priežastis, šaltinius, kai kuriuos sudarymo polinkius bei vartojimo ypatumus jau galima nagrinėti. Vienas iš didžiausių tyrimo sunkumų tas, kad ne visada įmanoma nustatyti, koku būdu (skolinimo, vertimo, sudarymo lietuvių kalboje) atsirado kontaminacinis darinys, tad tokiuose tyrimuose esama ir nemažai hipotetinių teiginių.

4. KONTAMINACINIŲ DARINIŲ ATSIRADIMO PRIEŽASTYS IR BŪDAI

Kontaminacinių darinių, kaip ir visų naujažodžių, vartosenoje atsiranda dėl dviejų pagrindinių priežasčių: 1) poreikio įvardyti naujas realijas, 2) poreikio naujai įvardyti esamas realijas. Vieni plačiai paplinta (*botelis, smogas*), kartais tampa termi-

¹¹ Beje, naujažodžių paieškai pavadinti anglų kalboje yra sukurtas specialus žodis – maišinyš *lekspionazas* (← *lexicon* 'leksika (žodynas)' + *espionage* 'šnipinėjimas': 1. naujažodžių medžioklė; 2. kalbėtojų leksikos sekimas ar kontroliavimas) (žr. Zuckermann 2008: 150).

nais (*katomas, kubitas, spintronika*) ar net vartojami kaip tikriniai žodžiai (*Tanzanija* ← *Tanganika + Zanzibaras*), o kiti lieka vienadieniai, situaciniai, reikalingi konkrečiame kalbėjimo akte savitai įvardyti kokį daiktą ar reiškinį (*skrendaras, kedulas*) arba kurį laiką funkcionuoja laisvojoje vartosenoje, plisdami, pavyzdžiui, socialiniuose tinkluose, o iš jų ir žiniasklaidoje (*labradudelis, okupendumas, sekspertas*).

Vienas iš aiškiausių kalbos dėsnių, veikiantis kuriant maišinius – ekonomiško principas: kelių daiktų (reiškinų) požymius turinčiam naujam reiškiniui pavadinti ieškoma kuo taupesnės raiškos. Tai suvokia patys kalbos vartotojai:

Mobilų telefoną siūlau oficialiai vadinti **mobifonu**¹², o šnekamoje kalboje **mobu**. Bendra taisyklė – dažnai kalboje naudojami žodžiai turi būti trumpi. Reikėtų sutrumpinti ir automobilių; mašina irgi ilgokas [...]. [*delfi.lt* straipsnio komentaras, 2010 04 08]¹³

Pastarojo meto kontaminacinių darinių pagausėjimas vartosenoje aiškinamas ir tuo, kad informacijos pertekliaus sąlygomis ieškoma naujų, įtaigių raiškos būdų, o vienas iš jų – kalbos priemonių komercializavimas, nes šie dariniai skamba naujai ir pačius jų kūrėjus parodo kaip aktyvius, kūrybiškus, modernius – tokius, kurie atitinka verslaus žmogaus požymius (Lehrer 2007: 116).

Toliau apžvelgiami kontaminacinių darinių atsiradimo lietuvių kalbos vartosenoje būdai. Juos skirti gana keblu, nes galimi keli susikertantys kriterijai: pagal kilmę ir pagal sudarymo būdą.

4.1. Skolinimasis

Iš turimų duomenų matyti, kad didžioji dalis kontaminacinių darinių ateina kaip skoliniai, ypač iš anglų kalbos, kurioje jie mėgstami ir dažnai kuriami kaip ekspresyviškos ir glaustos raiškos priemonės. Lietuvių kalbos sistemos atžvilgiu kai kurie skolini tokie naujažodžiai nėra tikrieji kontaminaciniai dariniai (kaip žodžių sujungimo rezultatas pačioje lietuvių kalboje), jeigu suvokiami kaip vientisas, neskaidomas žodis, pavyzdžiui: *blògas, flomo, prosumeris*¹⁴ ir kt. Tačiau suprantama, kad toks suvokimas yra gana subjektyvus ir nemažai priklauso nuo, kiek gimtakalbiai moka skolinančiąją kalbą. Todėl straipsnyje pateikiama ir tokių naujažodžių, kurie yra

¹² Čia ir kitur pavyzdžiuose paryškinta šio straipsnio autorės.

¹³ Šios ir kitų citatų kalba netaisyta.

¹⁴ plg. *blògas* ← [*we*]**b** 'interneto tinklas' + *log* 'dienoraštis' – lie. *tinklaraštis*; *flomo* ← *flo*[*ral*] 'gėlėtas' + [*ca*]**mo**[*uflage*] 'kamufliazas' – 'audinio raštas, kurio foną sudaro kamufliazinis spalvinimas, o ant jo – ryškiaspalvės gėlės'; *prosumeris* ← *pro*[*fessional*] 'profesionalus' + [*con*]**sumer** 'pirkėjas' – 'itin aktyvus vartotojas, greitai reaguojantis į įvairias rinkodaros priemones'.

tikrieji kontaminaciniai dariniai tik anglų kalboje, pavyzdžių. Tačiau jie neabejotinai skatina ir lietuvių kalbos žodžių kontaminacijos procesus, juolab, kaip bus matyti, įmanomi atpažinti kaip sudaryti iš kelių skolintų ir lietuvių kalboje savarankiškai funkcionuojančių žodžių, t. y. jų nuotrupų.

Vartosenoje kai kurie skolinti anglų kalbos kontaminaciniai dariniai lieka kartais net neadaptuojami (citatų pavidalo), tik paaiškinama jų kilmė ar bent reikšmė:

Chiconomics – (*chic* – prabanga + *economics*) prabangos siekis išlieka, tačiau jos realizavimą stipriai paveikė ekonomikos krizė. [*blog.lrytas.lt*, 2010 07 23]

Vienas robotikos profesorius iš Singapūro išrado įtaisą su lietimui ir judesiams jautriomis „lūpomis“, kurios gali padėti didelio atstumo išskirtoms poroms „bučiuotis“ internetu. Žmogaus galvos su itin didelėmis lūpomis pavidalo įtaisas „**Kissenger**“, kurio pavadinimas sukurtas iš anglų kalbos žodžių „kiss“ (bučinyš) ir „messenger“ (žinianešys, taip pat populiarus internetinio susirašinėjimo programa), buvo pristatytas birželį per vieną mokslinę konferenciją Didžiojoje Britanijoje, tačiau dar yra tobulinamas prieš pradėdant komercinį platinimą. [*tv.delfi.lt* 2012 09 09]

Mes pasirinkome vadinamąjį „**freemium**“ verslo modelį. Pats žaidimas nemokamas, tačiau susimokėjus galima įsigyti kreditų, kurie žaidėjui suteikia tam tikrus privalumus. Tarkime, pastatas statomas šešias valandas, tačiau jei jo reikia čia ir dabar – jums tą pastatą pabaigs statyti sumokėjus papildomų kreditų. Taip pat kreditus galima iškeisti į greitesnį resursų gaminimą, skraidymo pagreitinimą, stipresnius karius ir kitus patobulinimus. [*delfi.lt* 2012 07 28]

Versti kontaminacinius darinius atitinkamais savos kalbos maišiniiais ne visada įmanoma dėl to, kad jie būtų sunkiai atpažįstami. Pavyzdžiui, nors bendrinėje lietuvių kalboje skolinys *leginsai* laikomas neteiktinu (vartotina *tamprės, timpės*), verstame tekste neišvengiamai be jo išsiversti, nes *džeginsus* pavadinti **džimpėmis* (‘džinsinės timpės’), o *meginsus* **vimpėmis* (‘vyrų timpės’) būtų netikslinga:

[...] iš Milano atkeliavę į viso pasaulio miestų gatves, dabar jau skiriami ir naujosios kartos *leginsai*: **džeginsai** (*džinsai* + *leginsai*) ir **meginsai** (vyrų *leginsai*). [*blog.lrytas.lt* 2010 07 23]

Taigi normintojams skolinti maišiniai kelia keblumą, nes kartais net tada, kai pamatiniais žodžiais einantys skoliniai kodifikuojami kaip neteiktini bendrinei kalbai ir keičiami lietuviškais atitikmenimis, atėję į lietuvių kalbą kaip skolintų maišinių dėmenys jie vis tiek tampa viešosios vartosenos faktais (dar plg.: *vebinaras*, bet *vebas* neteiktinas; *hakyvistas*, *hakatonas*, bet *hakeris*, *hakinti* neteiktini).

Skolinti kitų kalbų kontaminaciniai dariniai gali būti laikomi kontaminaciniais ir lietuvių kalboje, jei bent vienas dėmuo (o dažnai ir abu) yra atpažįstami kaip

lietuvių kalboje funkcionuojančių skolinių fragmentai (plg.: *banksteris* ← *bankas* + *gangsteris*; *haktyvistas* ← *hakeris* + *aktyvistas*; *mechatronika* ← *mechanika* + *elektronika*; *sekspertas* ← *seksas* + *ekspertas*; *vebinaras* ← *veb* an. ‘tinklas; internetas’ + *seminaras*; *metroseksualas* ← *metropolitan* ‘didmiesčio’ + *heterosexual* ‘heteroseksualas’). Atpažinimo ir suvokimo (bent užuominos) momentas šiuo atveju svarbus dvejopai: 1) atskleidžia kontaminacinio darinio reikšmę, nes neperprantant jo sudedamųjų dalių, pati naujažodžio reikšmė dažnai būna neaiški, o ji kuriama kaip tik pamatinių žodžių reikšmių pagrindu; 2) skatina naujų analogiškų darinių atsiradimą ir pačioje lietuvių kalbos dirvoje.

Skolinti kontaminaciniai dariniai gali būti sudaromi iš tikrinių žodžių – asmenvardžių. Jei tais asmenvardžiais įvardijamos gerai žinomos asmenybės (dažniausiai sutuoktinių arba ideologiškai artimų politikų poros), lietuvių kalboje tokie žodžiai paprastai, o ypač atitinkamame kontekste, suvokiami kaip kontaminaciniai dariniai, pvz.: *Merkozi* ← *Merkel* + *Sarkozy*; *Mobama* ← *Michelle* (Baracko Obamos sutuoktinės vardas) + *Obama*; *Pugalkinai* (*Pugačiova* + *Galkinas*), *Putleris* ← *Putinas* + *Hitleris*.

4.2. Vertimas

Kitų kalbų kontaminaciniai dariniai yra nemažas išbandymas vertėjams. Dalis tokių darinių padėmeniui išverčiami (kartais sukeičiant dėmenis vietomis), nors formaliai gali atrodyti kaip pasidaryti lietuvių kalboje, plg.: *kaimobilis* (vo. *dorf-mobil*) ← *kaimas* + *automobilis*; *darbostogos* (an. *worldiday*) ← *darbas* + *atostogos* ‘metas, kai dirbama per atostogas’, *lenininklas* (la. *leņineklis* ← *Leņins* + *pieminek-lis*) ← *Leninas* + *paminklas*. Panašius darinius vertiniais neabejotinai galima laikyti tik tada, kai paliudijamas pats vertimo faktas (kai yra žinoma, kad tekstas verstinis).

Jeigu lietuvių kalbos raiškos galimybės leidžia, vertėjai gali rinktis, ar vartoti žodžių junginį, ar įprastai sudarytą dūrinį, ar maišinį. Pavyzdžiui, anglų kalbos kontaminacinis darinys *spooktacle* ← *spook* ‘šmėkla’ + *spectacle* ‘reginys; spektaklis’) tekste apie Helovyno naktį šiaurės pašvaistės sukeliamus vaizdus galėtų būti verčiamas dvejopai: *šmėkliškas spektaklis* arba **šmėklaklis*. Dar plg.:

Taip pat su socialiniais tinklais įsitvirtina ir nauja mada – **tingus aktyvizmas** (angl. **slacktivism**), kai tikima, jog socialiniame tinkle „Facebook“ prie peticijos paspaustas „Patinka“ (angl. Like) mygtukas yra lygus politiškai aktyvaus gyventojų žingsniui. [delfi.lt, 2013 10 29]

4.3. Maišyba

Prie tikrųjų lietuvių kalbos kontaminacinių darinių skirtini tie, kuriuos vartojimo kontekstas liudija sukurtus lietuvių kalboje, pavyzdžiui: *klaikėdos* ← *klaikus* + *Kalėdos*; *sriubokėliai* ← *sriuba* + *burokėliai*¹⁵; *kedulas* ← *Kedys* (pavardė) + *gedulas*; *šaukštutė* ← *šaukštas* + *šakutė* ('dažnai turistų naudojamas sulankstomas įrankis, kurio viename gale šaukštas, kitame – šakutė'; esama ir angliško atitikmens *spork* ← *spoon* 'šaukštas' + *fork* 'šakutė', bet tiesioginio liudijimo, kad tai vertinys, nefiksuota).

Lietuvių kalboje kontaminacinių darinių sąmaišos būdai panašūs kaip ir anglų kalboje (žr. straipsnio 2.3 poskyrį). Pats populiariausias – sulieti du žodžius, turinčius tapačių arba artimų fonemų derinių, imant pirmojo žodžio pradžią ir antrojo pabaigą, pavyzdžiui:

miau + [n]aujiena → *miaujiena* 'su katėmis ir jų priežiūra susijusi naujiena';

klaik[us] + [Kal]ėdos → *klaikėdos* 'kalėdinių dovanų pirkimo karštinės laikotarpis';

elektr[oninis] + [atvi]rukas → *elektrukas* 'elektroninis (internetu perkamas ir siunčiamas) atvirukas';

mur + [g]urmanas → *murmanas* 'kas mėgsta glaištytus varškės sūrelius *Murr...*'.

Kontaminacinių darinių atsiradimą neabejotinai skatina analogijos. Tiesa, ne visada tokie analoginiai dariniai laikomi kontaminaciniais (plg. Fisher 1998: 35). Darybos elementai gali nesutapti su morfemų ribomis, bet paskui vieną netipiškos sandaros žodį kartais atsiranda būrys naujų, pavadinančių skirtingus kokios nors rūšies daiktus ar reiškinius. Pavyzdžiui, pagal tradicinės darybos žodį *alkoholikas* atsirado *darboholikas* ir ilgainiui *-holikų* ėmė vis daugėti: *muzikoholikas*, *seksoholikas*, *šokoladoholikas* (Mikelionienė 2002: 79), taip pat *energiholikas*, *kinoholikas* (ND).

Nustatyti, ar toks analoginis darinys atsirado lietuvių kalboje, ar buvo pasiskolintas, ar išsiverstas, vėlgi galima tik ištyrus kiekvieno darinio vartojimo kontekstą. Pavyzdžiui, ND fiksuota pluoštas naujažodžių, turinčių antrąjį dėmenį *-nomika* ir pavadinančių įvairias ekonomikos apraiškas: *abenomika* (*Abé* – Japonijos premjero pavardė), *dykonomika*, *dovanomika*, *keistanomika*, *laisvanomika*, *putinomika*, *reiganomika*.

Kaip minėta, anglų kalboje viena iš kontaminacinių darinių tyrimo problemų – kaip atskirti maišybą nuo kitų darybos būdų. Lietuvių kalboje dėl duomenų negausos šios problemos kol kas negalima plačiau aptarti, nebent pakomentuotinas vienas atvejis – naujažodis *muzikėčia*:

¹⁵ Retas atvejis, kai maišynys, žodžių junginio atitikmuo, sudaromas pirmu dėmeniu kaip pagrindą imant antrąjį junginio žodį (*burokėlių sriuba* → *sriubokėliai*).

Klaipėdos koncertų salėje spalio 23-iąją, prisimenant lietuvių grožinės literatūros pradininko Kristijono Donelaičio 300-ąsias gimimo metines, ansamblis “Vilniaus arsenalas” atliks kompozitoriaus Antano Kučinsko **muzikėčias** “Apie žvėris ir žmones”. [respublika.lt, 2014 10 14]

Galima dvejopa jo atsiradimo interpretacija. Darinys gali būti tradicinis (*muzika* + priesaga *-ėčia*) arba kontaminacinis, suliejant du žodžius *muzika* + *pasakėčia*. Antrasis atvejis daug tikėtinis: vartojimo kontekstas rodo tiesioginę darinio sąsają su *pasakėčia*.

5. KONTAMINACINIŲ DARINIŲ FUNKCIONAVIMAS VARTOSENOJE

Angliškojoje leksikografijoje laisviesiems stiliams būdingi kontaminaciniai dariniai dažniausiai pateikiami su įvairiomis žymomis: šnekamosios kalbos, slengo ar turintys stilistinių atspalvių (žr. Fisher 1998: 35). Jie ne tik leidžia mintį perteikti glausčiau, bet ir pagyvina kalbą, suteikia naujų minties raiškos galimybių.

Iš turimų ND pavyzdžių taip pat matyti, kad daugelis kontaminacinių darinių funkcionuoja laisvojoje vartosenoje (laisvesnių žanrų žiniasklaidoje, elektroninėje komunikacijoje, grožinėje literatūroje, reklamoje), kur gali reikštis individualus autoriaus stilius. Antai autorinis ekonomistės Rūtos Vainienės darinys *žeuras* (← *žiaurus* + *euras*) tekste sukelia netikėtumo efektą:

Euras ar „**žeuras**“? [antraštė]

Esame unikaliai palankioje padėtyje – ir su euru, ir be jo. Įsivedę eurą, prarastume lankstumą, kurį dabar turime. Jei euro zoną ištiktų katastrofa, galėtume greitai ir neskausmingai persisieti prie kitos valiutos ar žaliavos. Sutaupytume daug lėšų ir žmonių nervų. Būtų neapdairu vien iš politinių ambicijų įgyvendinti planą A, kai situacija radikaliai pasikeitusi į B. Euras būtų tinkama valiuta, jei tai būtų ekonomine logika pagrįstas projektas, jei jis garantuotų ilgalaikį stabilumą. Deja, dabar apie jį to pasakyti negalime, todėl turime gerą progą nepaskubėti. Kad siekdami euro, neužsoktume ant „**žeuro**“: [balsas.lt, 2013 03 27]

Kalbant apie nenuspėjamus pastarųjų metų lietuviškus orus, juokaujant sukurti situaciniai naujažodžiai *vasovas*, *vaslandis*, *vasgužė*, *vasželis* – 2013 m. pavasaris ir vasaros pradžia buvę tokie vėsūs, kad atrodė, jog dar nesibaigė vasaris:

Vienoje iš populiarių „demotyvacijų“ – ant sniego tupinti katė ir ši pavasarį puikiai atspindintis tekstas: „sausis, vasaris, **vasovas**, **vaslandis**, **vasgužė**, **vasželis**...“ [delfi.lt, 2013 03 22]

Nors pačių kontaminacinių darinių lietuviškojoje vartosenoje pamažu daugėja, bet bent kol kas jie neturėtų esmingiau paveikti lietuvių kalbos žodžių darybos polinkių, nes didžioji dalis yra pavieniai, situaciniai, tad nelinkę labai plisti. Viena iš silpnesnių grandžių, galinčių spartinti, ypač anglų kalbos pavyzdžiu, tokių darinių gausėjimą – netinkami (per ilgi, nepatogūs, neadekvatūs) skolinių atitikmenys. Pavyzdžiui, skolinys *hospisas* laikomas neteiktinu bendrinei kalbai žodžiu, bet vietoj jo siūlomas vartosenai nepatogus junginys *paliatyviosios slaugos liginė*. Tai gali skatinti panašių kontaminacinių darinių kaip kad **slaugoninė* atsiradimą.

6. IŠVADOS

1. Dabartinėje lietuvių kalbos vartosenoje pastebimai gausėjančių naujažodžių dalį sudaro kontaminaciniai dariniai (maišiniai), kurių padažnėjo skolintantis ar verčiant iš kitų kalbų, taip pat šiek tiek pasidaroma pačioje lietuvių kalboje. Taigi vyraujantis šių darinių tipas – ne pavieniai kalbėjimo riktai, o naujažodžiai kaip sąmoningos kalbinės veiklos rezultatas. Todėl lietuviškojoje mokslinėje, informacinėje bei mokomojoje literatūroje šiems dariniams reikėtų skirti daugiau dėmesio ir išsamiau aprašyti jų sandarą, atsiradimo priežastis, taip pat papildyti pavyzdžių fondą vartosenoje funkcionuojančiais realiais duomenimis.
2. Skolintieji kontaminaciniai dariniai pagal tai, ar lietuvių kalboje atpažįstami (t. y. ar savarankiškai funkcionuoja) juos sudarantys pamatiniai žodžiai, gali būti traktuojami dvejopai: arba kaip vientisi, dalimis neskaidomi žodžiai, taigi laikytini paprastais skoliniais, o ne dariniais, arba kaip svetimkilmiai kontaminaciniai dariniai.
3. Kontaminacinių darinių atsiradimą lietuviškojoje vartosenoje daugiausia skatina polinkis ieškoti ekspresyvesnių raiškos priemonių, taip pat glaustesnio raiškos būdo, kai siūlomi skolinių lietuviškieji atitikmenys esti per ilgi, keliažodžiai. Tačiau dėl savo negausumo bent dabartiniu metu šie dariniai neturėtų kelti grėsmės lietuvių kalbos žodžių darybos sistemai ir gali būti vertinami kaip pagauli stilistinės raiškos priemonė. Bendrinės kalbos normoms poveikio, kad ir nežymaus, gali turėti tie skolinti kontaminaciniai dariniai, kuriuos sudarantys pamatiniai žodžiai pripažįstami kaip neteiktini. Patekę į lietuvių kalbą kaip kontaminacinių darinių dalys, jie gali aktyvinti ir savarankišką tos šaknies svetimybų vartojimą.
4. Ilgainiui sukaupus daugiau duomenų (tikėtina, naudojantis didelėmis dabartinės vartosenos tekstų sankaupomis ir kompiuteriniais įrankiais), būtų galima pateikti sistemingesnę ir nuodugnesnę lietuvių kalbos kontaminacinių darinių klasifikaciją, atsirastų galimybė išsamiau ištirti jų sandarą ir atskleisti įvairesnių jų funkcionavimo vartosenoje aspektų.

ŠALTINIAI

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Kaunas: Kauno Vytauto Didžiojo universitetas. Prieiga internete: <http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/index.jsp>

ND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. Internetinė duomenų bazė. Sudarytoja Rita Miliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete: <http://naujazo-dziai.lki.lt>

LITERATŪRA

Fisher Roswitha 1998: *Lexical change in present-day English: a corpus based study of the motivation, institutionalization, and productivity of creativ neologisms*. – Tübingen: Narr.

Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.

Gries Stefan Th. 2004: Shouldn't it be *breakfunch*? A quantitative analysis of blend structure in English. – *Linguistics* 42–3, 639–667.

Lehrer Adrienne 2007: Blendalicious. – *Lexical creativity, texts and contexts. Studies in functional and structional linguistics*, 58. Ed. Judith Munat. John Benjamins B. V., 115–136.

LKE 2008: *Lietuvių kalbos enciklopedija*. 2-as patikslintas ir papildytas leidimas. Parengė Kazys Morkūnas, redagavo Vytautas Ambrazas. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Mikelionienė Jurgita 2000: Naujažodžiai Vytauto Didžiojo universiteto kompiuteriniame tekстыne (paieška, atranka, klasifikavimas). – *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 15–21.

Mikelionienė Jurgita 2002: Analogija lietuvių kalbos žodžių daryboje. Potencialiai ir okaziniai dariniai. – *Acta linguistica Lithuanica* 46, 73–80.

Miliūnaitė Rita 2009: *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Skardžius Pranas 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių kalbos institutas.

Urbutis Vincas 2009: *Žodžių darybos teorija*. 2-as leid. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Zuckermann Ghil'ad 2008: „Realistic Prescriptivism“: The Academy of the *Hebrew* Language, its Campaign of „Good Grammar“ and *Lexpionage*, and Native *Israeli* Speakers. – *Israel Studies in Language and Society* 1 (1), 135–154. Prieiga internete: http://www.zuckermann.org/pdf/Realistic_Prescriptivism_Academy.pdf.

PRIEDAS

Lietuvių kalbos naujažodžių kartotekoje 2011–2014 m. fiksuotų kontaminacinių darinių sąrašas

abenomika	hakatonas	Mobama	robošuo
akvatlonas	haktyvistas	mobifonas	sekspertas
banksteris	infotronika	mokomatas	sekspozicija
blògas	interkomis	monokinis	seksprogimas
boileska	kaimobilis	murmanas	sekstingas
boligarchas	katomas	muzikėčia	sekstremistas
botelis	kedulas	netiketas	siaurovizija
brančas	keistanomika	nomofobas	skrendaras
brandalizmas	kinoholikas	numanitaras	spintronika
brestoranas	kitleris	okupendumas	spornoseksualas
darbostogos	klaikėdos	parkomatas	šaukštutė
dykonomika	kofisas	planšefonas	šortsijonis
dovanomika	komunostalgija	pliurpalyvas	tanoreksija
džeginsai	labradudelis	poploras	tepyba
elektrukas	laisvanomika	postkapitalipsė	užreferendūminti
energiholikas	lenininklas	prosumeris	vebinaras
es'faltas	lopatologas	putinomika	vikinomika
femicidas	mechatronika	putirendumas	vikipedija
fleksitaras	meginsai	Putleris	žeuras
flomo	Merkozi	rašizmas	
fotelova	metroseksualas	reanimobilis	
frigebudas	miaujiena	reiganomika	

New Blendings in the Lithuanian Language

SUMMARY

The blendings in Lithuanian language appear while borrowing or translating words from other languages as well as some part of them originates from the Lithuanian language itself. The blendings from other languages can be treated in two ways, depending on the recognition of the base words from its fragments and their functioning as independent loanwords: they can be either integral (thus considered simple loanwords and not blendings as for example *blogas*, *flomo*, *prosumeris*); or as blendings of alien origin (for example *banksteris*, *hakatonas*, *sekspertas*).

There are two main reasons for blending occurrence as neologisms in the language: 1) the need to name new realities; 2) the need to give names to existing realities. Some blendings are

easily adapted (*botelis, smogas*), sometimes they become terms (*katomas, kubitas, spintronika*), still others never remain instant, daily or situational and are used in specific conversational acts to give peculiar names to items or phenomenon thus they serve as expressional means in a language.

The techniques of mixing blendings in Lithuanian language are similar as to those in English language. The most popular technique is blending two words containing identical or similar phoneme combinations when the beginning of the first word blends with the end of the second word. Due to its scarcity these blendings cause no threat to word derivation system in Lithuanian language and can be treated as a smart stylistic means.

The research results allow to expand and systemise the issues of blending derivation which has not been analysed in linguistic work up to now as well as complimenting the funds of examples by adding real functioning data. The collected facts provide further basis for the research of derivation and functioning of blendings.

Įteikta 2014 m. spalio 31 d.

RITA MILIŪNAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

ritam@lki.lt

GRASILDA BLAŽIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: prūsų resp. baltų kalbos, onomastika,
senoji baltų raštija.

DAR APIE PRAHOS RANKRAŠTINIŲ VOKIEČIŲ– LIETUVIŲ KALBŲ ŽODYNĄ

More on the Prague Manuscript
German–Lithuanian Dictionary

ANOTACIJA

Prahos rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas į mokslo apyvartą pateko, kai apie jį prieš penkerius metus prabilo Ilja Lemeškinas. Žodyno tyrėjus domino visų pirma pats rankraščio tekstas, žodyno autorystė, apie kurią spręsta iš donacijos įrašo rankraščio priešlapyje, kuriam kaip autorius nurodytas „Hacke“. Šis įrašas taip pat leidžia spėti, kad žodyno rankraštis galėjęs priklausyti įžymiam Halės universiteto profesoriui Siegmundui Jakobui Baumgarteni. Remiantis Halės archyvuose surinkta medžiaga, šiame straipsnyje aptariama rankraščio savininko problema, siekiant patvirtinti ar paneigti spėjimą, kad rankraščio savininkas galėjęs būti minėtasis Baumgartenas.

ANNOTATION

The Prague manuscript German–Lithuanian dictionary started circulating in scientific sources after Ilya Lemeshkin spoke about it five years ago. The researchers of the dictionary were first of all interested in the manuscript text itself, the authorship which was deduced from the donation inscription in the flyleaf of the manuscript where the author was denoted as ‘Hacke’. The inscription also presupposes that the manuscript of the dictionary might have belonged to the famous professor of the University of Halle Siegmund Jakob Baumgarten.

ESMINIAI ŽODŽIAI: Prahos rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, donacijos įrašas, autorystė, Baumgarteno lituanistinė biblioteka, rašysenos analizė.

KEYWORDS: Prague manuscript German–Lithuanian dictionary, donation inscription, authorship, Lituanistic library of Baumgarten, analysis of handwriting.

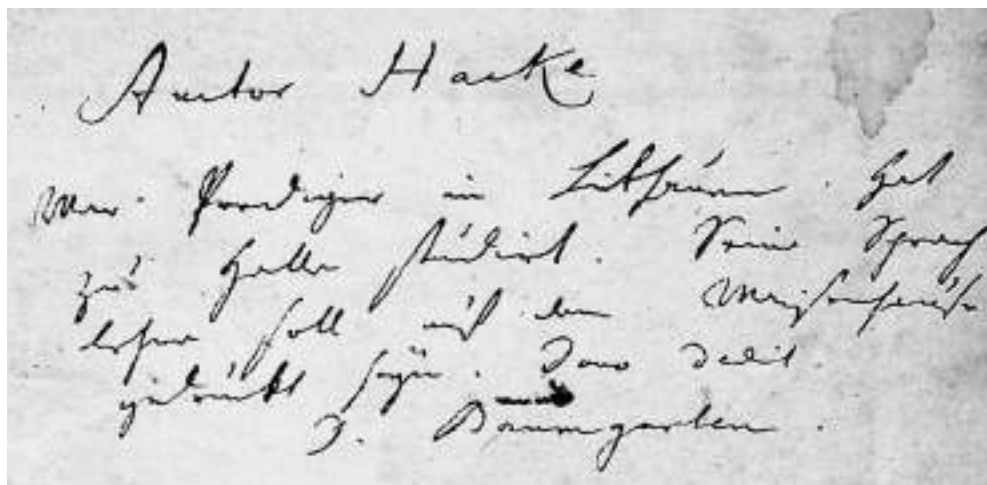
Based on the material from the archives of the University of Halle the article discusses the issue of the ownership of the manuscript in order to confirm or deny the presumption that the owner of the manuscript might have been the above mentioned Baumgarten.

Kai Prahos Karolio universiteto Baltistikos seminaro *spiritus movens* habil. dr. Ilja Lemeškinas paskelbė apie Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamo Prahos žodyno atradimą, tapo aišku, kad radosi dar vienas leksikografinis Rytų Prūsijos paminklas, kurį būtina tirti ir publikuoti¹. Lemeškinas pasižymi gera savybe – prie jo lipte limpa nepublikuoti ir kitų autorių neaptarti lituanistikos ir baltistikos šaltiniai. Prahos rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno, saugomo Čekijos Respublikos Nacionalinės bibliotekos Rankraščių ir senųjų leidinių skyriuje (signatūra XVI.F.30), atveju Lemeškinas nebuvo pirmeivis. XIX amžiaus antrojoje pusėje šį žodyną vartė Leopoldas Geitleris (1847 spalio 18 d. – 1885 birželio 2 d.), kuris pateikė trumpą informaciją baltistams gerai žinomoje knygoje *Litauische Studien*, išleistoje Prahose 1875 m. Geitleris papildė Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno 1851 m. išleistą lietuvių–vokiečių kalbų žodyną trimis žodžiais, pasak jo, „aus einem in der prager bibliothek aufbewahrten lit. wörterbuche“ („iš vieno Prahos bibliotekoje saugomo lietuviško žodyno“): *merlé*, *patupelis* ir *pranaras* (Geitler 1875: 96, 103, 104). Lietuvių kalbos žodyne visi trys žodžiai užfiksuoti: *merlé* ‘dvėseliena, maita’, užrašyta iš minėtos Geitlerio knygos (LKŽe), *patupelis* ‘bato kulnas’ iš buvusio Karaliaučiaus archyvo rankraštinio žodyno, Msc. 84 4°, Nesselmanno žodyno ir *prānaras* ‘nelygumas, susisukimas, gumbas medienoje’ iš Geitlerio knygos (LKŽe). Taigi apie žodyno buvimą Prahos bibliotekoje žinių būta. Kyla klausimas, kaip ir kada žodynas atkeliavo į Prahą. Apskritai klausimų, susijusių su žodyno autoryste ir savininkais, vis daugėja, nors randantis išsamiai šio rankraščio tyrimams vienus klausimus keičia kiti. Pavyzdžiui, paneigus spėtą Haacko autorystę, į vieną klausimą jau atsakyta, bet iškyla kitas: kas gi tuomet autorius? (Lemeškin 2013: 269–279; Triškaitė 2014: 292–317).

Jau ne kartą aptarta ir XVIII a. vidurio proveniencija, kuria remiantis buvo identifikuojamas Prahos žodyno autorius ir savininkas (Lemeškin 2012: 37, 54–55; 2013: 276–277). Proveniencijoje autoriumi įvardytas „Hacke“, trumpai paminint, kad jis buvo pamokslininkas Lietuvoje, studijavo Halėje ir išleido savo kalbos mokslą [Halès] Waisenhauso (lie. „Našlaičių namų“) spaustuvėje². Šią provenienciją pasirašė „Baumgarten“, dėl kurio tapatybės galutinio atsakymo kol kas nėra.

¹ Plačiau žr. Lemeškin 2012: 31–58. Šis straipsnis parengtas pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2012-04-02–2014-03-31 finansuotą projektą *Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamo rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno (XVIII a. pr.) tyrimas ir rengimas spaudai* (sutarties Nr. K-4/2012).

² Vokiškas tekstas išsamiai išnagrinėtas Lemeškino, tariantis su Christiane Schiller ir Birute Triškaite (Lemeškin 2013: 277). Straipsnio autorės nuomone, šio trumpo teksto interpretacija 2013 m. radosi dėl to, kad projekto vykdytojai Lemeškinas ir Triškaitė jau iš esmės buvo įsigilinę į tiriamąjį žodyną.

1 PAV. Prahoje saugomo žodyno rankraščio proveniencija (1r; NK ČR: XVI.F.30)

Auctor Hacke.

War Prediger in Lithauen. Hat
zu Halle studirt. Seine Sprach=
lehre soll auf dem Waifenhaufe
gedruckt seyn. Dono dedit
[J./D.]³ Baumgarten.

Straipsnio autorės tikslas buvo Halės archyvuose ir bibliotekose rasti patikimų žinių apie provenienciją pasirašiusį: [J.] arba [D.] Baumgarten⁴. Jeigu *D* interpretuotinas kaip *Doctor*, tai provenienciją įrašyti galėjo pats Baumgartenas, jeigu *Dominus*,

³ Skliaustuose pateikiami pirmosios raidės galimi variantai – J. arba D.

⁴ Atkreiptinas dėmesys, kad Lemeškinas 2012 m. perskaitė „D<edicavit> / D<ominus> / D<octor> / J. Baumgarten“, tačiau nepriklausomai nuo interpretacijos jis buvo linkęs donaciją pasirašiusį Baumgarteną sieti su žymiuoju Halės profesoriumi (Lemeškin 2012: 55, 54). 2013 m. mokslininkas jau pateikė tik „[D.] Baumgarten“, pabrėždamas, kad *D* galima interpretuoti įvairiai. Tai gali reikšti titulą *Doctor* arba *Dominus* ‘ponas’ arba *dono dedit dedicavit* paskutiniojo žodžio santrumpą (Lemeškin 2013: 277). Dedicacinėse situacijose *Dono dedit* reiškia ‘padovanojo’ arba ‘davė dovanų’. Veiksmažodžio formos *dedicavit* trumpinio lotynų abreviatūrų sąvaduose nėra. Trumpinys *d*: gali reikšti: *domini*, *dictio*, *divisio*, *dividit*, *dominatio*; *.d.* – *dicens*, *duo*. (Už šią informaciją dėkoju dr. Rolandui Kregždžiui.) Reikėtų pridurti, kad Lietuvių kalbos institute vykdant projekto darbus buvo dirbama su žodyno kopijomis. Straipsnio autorė kartu su Birute Triškaite Prahoje detalai nagrinėjo ir originalą, kuris padėjo pamatyti tai, ko neperteikia kopijos, t. y. taisyms, rašalo spalvas, taisyčių vietų barstymą smėliuku, pagal rašalo spalvą ir plunksnos paspaudimą taip pat buvo galima suvokti, kada žodyno autorius / perrašinėtojas darė pertraukas. Trumpai tariant, ilgametė darbo su rankraščiais patirtis leidžia daryti išvadą, kad geriausias kopijos nepakeičia originalo.

tai ją įrašyti galėjo ir kitas asmuo. Proveniencija jau buvo versta į lietuvių kalbą (Lemeškin 2012: 55; 2013: 277). Tekstas neilgas – tik keturios eilutės ir parašas.

Dabar apie paslaptingąjį Baumgarteną. Kaip buvo manyta 2012 m. (Lemeškin 2012: 54–57), provenienciją išrašė Siegmundas Jakobas Baumgartenas, vienas iš šviesiausių XVIII a. pirmosios pusės Halės ir visos Vokietijos protų. Norint nustatyti proveniencijos autorių ir siekiant patvirtinti ar paneigti spėjimą dėl Prahos žodyno priklausymo Siegmundui Jakobui Baumgartenui, reikėjo perversti jo rašytus ir Halės archyvuose saugomus laiškus, pastabas, paskaitų konspektus. Nustebino, kad daugelis bibliografinių žinių apie žinomą pietistą, rašytoją, vertėją, labai populiarų ir studentų mėgstamą universiteto dėstytoją, bibliofilą yra ne itin išsamios, kartais ir prieštaringos, nors apie jį buvo rašyta nemažai. Taip pat nustebino, kad archivalijų, susijusių su Baumgartenu, Halėje nėra gausu. Vokiečių biografijų enciklopedijos (*Deutsche biographische Enzyklopädie*) I tome, išleistame 2005 m. Miunchene, yra minimi du Baumgartenai, susiję su Siegmundu Jakobu, t. y. tėvas Jakobas Baumgartenas (1668 m. Wolmirstedt – 1722 m. birželio 29 d., Berlin), evangelikų teologas, poetas, nurodant, kad jis buvo filosofo Alexanderio Gottliebo⁵ (1714 m. birželio 17 d., Berlin – 1762 m. gegužės 26 d., Frankfurt an der Oder) ir teologo Siegmundo Jakobo (1706 m. kovo 14 d., Wolmirstedt – 1757 m. liepos 4 d., Halle) tėvas (DBE I 429–432). Ankstesnės 1896–1913 m. „Realinės protestantiškos teologijos ir bažnyčios enciklopedijos“ (*Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*) II tome pažymima, kad „mūsų“ Baumgarteno tėvas Jakobas Baumgartenas turėjo du gabius sūnus, iš kurių Siegmundas Jakobas buvo vyriausias, o jaunesnysis brolis Alexanderis Gottliebas buvo žinomas volfininkas (RETK 1971: 464–466). 1998 m. išleistame žinyne „Istorijos ir dabarties religija“ (*Religion in Geschichte und Gegenwart*) rašoma, kad Siegmundas Jakobas buvo įtakingas teologas. Dėl mokslingumo jį šlovino Volteras ir Gottholdas Ephraimas

⁵ Alexanderis Gottliebas Baumgartenas – mokslinės estetikos pradininkas Vokietijoje. Anksti tapęs našlaičiu buvo priimtas į Halės pedagogiumą, vėliau studijavo Halės universiteto Teologijos fakultete ir 1737 m. tapo ekstraordinariiniu profesoriumi, o nuo 1740 m. – Frankfurto prie Oderio pasaulio išminties ir dailių mokslų profesoriumi (*Professor der Weltweisheit und der schönen Wissenschaften*). Didžiausią įtaką jam kaip filosofui ir estetologui padarė Christiano Wolffo racionalizmas (<http://www.baumgarten-alexander-gottlieb.de/leben/#meier>) (Žiūrėta 2014 2 25). Apie mokslininką po jo mirties 1763 m. rašyta: „Jo galva buvo puikiausiai susisteminta. Viskas, apie ką jis mąstė, buvo sistema. Jis sutvarkė senųjų pasaulio išminčių tiesų ir nuomonių chaosą. Jo galvoje iš to formavosi tiesų ir nuomonių pasauliai“ („Sein Kopf war vorzüglich systematisch. Alles, was er dachte, ward System. In die Chaos, der Wahrheiten und der Meynungen der alten Weltweisen, brachte er Ordnung, und in seinem Verstande wurden Welten der Wahrheiten und Meynungen daraus“ (Meier 1763: 37).

Taigi Alexanderis Gottliebas Baumgartenas buvo laikomas vienu iškiliausių XVIII a. filosofų. Jo žymiausi veikalai *Aestetica* (1750 / 1758), *Methaphysica* (1739), *Ethica Philosophica* (1740) darė didžiulį įtaką ne vienai estetologų ir filosofų kartai. Dar žr. Poppe 1907 ir EE 2010: 64–65.

Lessingas⁶ kaip pereinamojo laikotarpio tarp senojo ir naujojo protestantizmo teologą (HR 1998: 1180–1181). 1758 m. jo mokinys ir bendramintis Johannes Salomonas Semleris (1725 m. gruodžio 18 d., Saalfeld – 1791 m. kovo 14 d., Halle)⁷ paskelbė pačią pirmąją, išsamiausią Baumgarteno bibliografiją, kuri praverčia ir šiandien. Vėliau jo bibliografijų buvo sudaryta daugiau. Terminas „pereinamojo laikotarpio teologas“ (*Übergangstheologie*) įsigalėjo XVIII a. pirmojoje pusėje ir jį reikėjo suprasti kaip reiškiantį pereinamojo laikotarpio teologijos (*Übergangstheologie*) atstovą⁸.

⁶ Volteras (1694 m. lapkričio 21 d. – 1778 m. gegužės 30 d.), prancūzų rašytojas ir filosofas, Apšvietos epochos žvaigždė, vadino Siegmundą Jakobą Baumgarteną vokiečių mokslininkų karūna (Kaunas 1996: 188). Gottholdas Ephraimas Lessingas (1729 m. sausio 22 d., Kamenz – 1781 m. vasario 15 d., Braunschweig) žymiausias vokiečių Apšvietos epochos poetas, dramaturgas, filosofas, kuriam buvo žinomos ir dvi lietuvių liaudies dainos iš Pilypo Ruigio „Lietuvių kalbos žodyno“ (*Littauisch=Deutsches und Deutch=Littauisches Lexicon, Worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, befindlich ist: [...] mit möglichster Sorgfalt, vieljährigem Fleiß, und Beyhülfe der erfahrensten Kenner dieser Sprache gefammelt von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Infterburgischen Hauptamtes. Königsberg, druckts und verlegt I. H. Hartung, 1747*) (Biržiška 1963: 20–25). Lessingas rašė: „Iš jų galima pasimokyti, kad po kiekvienu dangaus lopinėliu gimsta poetai ir kad gilūs jausmai nėra tik kultūringųjų tautų privilegija. Neseniai varčiau Ruigio lietuvių kalbos žodyną ir gale pridėtame „Tyrinėjime apie šią kalbą“ aptikau čia labai darančią retenybę, kuri mane be galo pradžiugino. Tai keletas lietuviškų dainų arba dainelių, kokias ten dainuoja kaimo merginos. Koks naivus šamojisi! Koks žavus paprastumas! Jums nereikės nieko ieškoti lietuvių kalbos žodyne: aš čia jums ir nurašysiu dvi puikiausias pagal Ruigio vertimą: [...] [Tos dainos yra „Aš atsisakiau savo motužei“ ir „Ankstų rytą rytuži“ – G. B.]. Kuklusis vyras atsiprašinėja, kad skelbęs tokius niekus, jis vėliau būtų atsiprašęs, kad neįdėjo“ (Lessing 1975: 97–99) (Vertė Liucija Citavičiūtė).

⁷ Johannes Salomonas Semleris buvo evangelikų teologas ir vienas iš Apšvietos epochos teologijos kūrėjų. Nuo 1743 m. Halės universitete studijavo klasikinę filologiją, istoriją, logiką ir matematiką, nuo 1744 m. – pas S. J. Baumgarteną evangelikų teologiją, kalbas. Ypatingą dėmesį Semleris skyrė istoriniam kritiniam Biblijos tyrimui. Vadovaujamas Baumgarteno jis 1750 m. gavo magistro laipsnį už darbą *Vindiciae plurium praecipuarum lectionum codicis graeci Novi Testam...* (išspausdintą 1750 m.) ir tais pačiais metais tapo „Koburgo valstybės ir mokslininkų laikraščio“ (*Koburger Staats- und Gelehrtenzeitung*) redaktoriumi. 1753 m. vasario mėnesį Altdorfo universitete apgynė daktaro disertaciją ir tapo teologijos daktaru. Tais pačiais 1753 m. grįžo į Halę ir tapo ordinarininiu profesoriumi. Universitete jis buvo atsakingas už visas teologines disciplinas. Beje, Semlerio nuopelnus Naujojo Testamento rankraščių tyrimams mini lietuvių tekstologai, būtent Paulius Subačius (2001: 523). Semleris buvo prorektoriumi 1761–1762, 177–1771, 1789–1790 m. Nuo 1757 m. Semleris – Teologijos seminaro direktorius. Šį postą jis prarado 1779 m. dėl kontraversiškojo Carlo Friedricho Bahrdo pakvietimo į Halės universitetą (<http://www.deutsche-biographie.de/sfz80023.html>) (Žiūrėta 2014 02 20). Šie faktai parodo, kokios nuotaikos sklandė Halės universitete. Ypatingai svarbi ir reikšminga Halės universiteto gyvenimui yra Semlerio dviejų dalių autobiografija (1781–1782).

⁸ Terminas *Übergangstheologie* arba *Theologie des Übergangs* radosi XVIII a. pirmoje pusėje ir buvo taikomas Halės teologams, visų pirma Siegmundui Jakobui Baumgartenui. Taip buvo siekiama apibūdinti teologiją senojo ir naujojo protestantizmo sandūroje, nes ji buvo teologijos vystymosi tikroji skatinioja. Toji teologijos atšaka stengėsi išvengti kraštutinės polemikos ir siekė lėtos reformos (Hirsch II 1968: 319, 371 ff.; Schloemann 1974: 16).

Baumgartenas gyveno, kai gyvavo senasis protestantizmas, pietizmas ir modernusis mokslas. Jis gyveno tik 51 metus, parašė labai daug ir turėjo didelį būrį iškilių mokinių, kurie vėliau aktyviai dalyvavo Vokietijos teologinėse diskusijose (apie mokinius žr. Schloemann 1974: 21; Ehrhardt-Rein 1996: 79; Schicketanz 2001: 113). Beje, jo paskaitų klausėsi ir jaunesnieji broliai Alexanderis Gottliebas ir Nathanaelis.

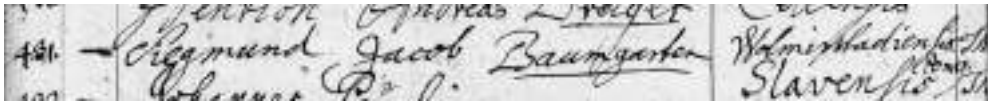
Derėtų prisiminti svarbiausius Baumgarteno gyvenimo ir veiklos faktus. Reikėtų paminėti, kad jo tėvas Jakobas taip pat priklausė Halės pietistams ir buvo Augusto Hermanno Francke's artimas bendražygis. Francke jį, Friedrichswerderio ir Doroteenstadto pastorių, lankė Berlyne. Motina Rosina Elisabeth, mergautine pavarde Wiedemann (Semlerio (1758: 73) rašoma, kad ji buvo Barbara Rosina) mirė anksti – 1717 m. Po motinos mirties vaikus prižiūrėjo močiutė Anna Barbara Wiedemann (mergautinė pavardė Kubitz), gimusi Berlyne. Tėvas buvo labai išsilavinęs ir mokė savo sūnus. O tų sūnų šeimoje buvo septyni (Semler 1758: 73). Žinių esama apie penkis, kurių vardai: Siegmundas Jakobas (1706–1754), Justas Josephas (1722 m. mirė Halėje), Samuelis Eusebius (gimė 1711 m., ir, kaip rašo Bernhardas Poppe (1907: 10), turėjo trejais metais jaunesnio brolio Alexanderio Gottliebo prašymu pasakoti jam ištraukas iš Biblijos, vadinasi, jis gyveno dar ir kokiais 1718 m.; apie jo mirties datą žinių nerasta), Alexanderis Gottliebas (1714–1762) ir Nathanaelis (mirė 1763 m.). Nathanaelis nuo 1749 m. darbavosi Berlyne tėvo bažnyčioje. Jis buvo inspektorius ir vyriausias konsistorijos patarėjas (*Oberkonsistorialrat*). Nathanaelis Baumgartenas taip pat buvo karalienės Elisabethos Christine's von Braunschweig-Wolfenbüttel-Bevern (1717 m. lapkričio 8 d., Wolfenbüttel – 1797 m. sausio 13 d., Berlin) Prūsijos karaliaus Friedricho II žmonos nuodėmklausys. Po tėvo mirties 1722 m. gyvi buvo likę dar keturi sūnūs: Siegmundas Jakobas, Justas Josephas, Alexanderis Gottliebas ir Nathanaelis, kurie vykdydami tėvo valią išvažiavo į Halę studijuoti teologijos (Schloemann 1973: 31). Baumgarteno tėvas mirė susirgęs džiova. Mirties patalė jis liudininko Michaelio Roloffo, Berlyno karališkojo propto ir konsistorijos patarėjo žodžiais tariant, prisiminė jam svarbiausius žmones Halėje. Tai buvę Augustas Hermannas Francke, Justas Breithauptas⁹ ir Paulis Antonas¹⁰. Netrukus mirė ir Justas Josephas, pradėjęs mokyti Halės pedagogiume („auf dem Pädagogio“)¹¹.

⁹ Joachimas Justas Breithauptas (1658 m. vasario 17 d., Northeim / Hannover – 1732 m. kovo 16 d., Berge vienuolynas prie Magdeburgo) buvo vienas iš Halės pietizmo pradininkų. Jis buvo labai palankus S. J. Baumgartenui (Semler 1758: 89).

¹⁰ Paulis Antonas (1661 m. vasario 12 d., Oberlausitz – 1730 m. spalio 19 d., Halle) buvo garsus Halės teologas, daug padėjęs į Halę atvykusiam Baumgartenui (Semler 1758: 89).

¹¹ Justas Josephas mirė susirgęs raupais. Jo vyriausiasis brolis Siegmundas Jakobas buvo kartu su mirštančiu jaunuoliu (Semler 1758: 87).

1722 m. šešiolikmetis silpnos sveikatos Siegmundas Jakobas, iš tėvo ir jo draugų¹² gavęs nuostabą keliančių žinių, taip pat pradėjo mokytis Halės Pedagogiume. Tuomet jis jau mokėjo klasikines kalbas, taip pat prancūzų, italų ir anglų, labai domėjosi istorija, mokėsi matematikos, piešimo. Baumgarteno tėvo bibliotekoje, pasak Bruckerio ir Semlerio, buvo 10 000 knygų (Schloemann 1974: 33). 1723 m. Baumgartenas sunkiai susirgo ir buvo priverstas pasirūpinti savo sveikata (Semler 1758: 88). 1724 m. jis tapo Halės Friedricho universiteto studentu. Studentų imatrikuliacijos sąraše pasirašė 431 numeriu:

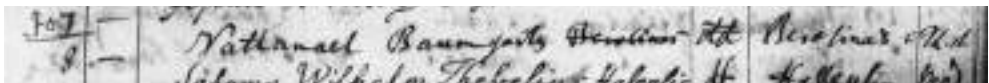
2 PAV. Siegmundo Jakobo Baumgarteno įrašas (1724) Halės universiteto metrikose (UA Halle: Rep. 46, Nr. 2 [1714–1724])

Garsusis Baumgarteno brolis Alexanderis Gottliebas nuo 1730 m. taip pat studijavo tame pačiame Teologijos fakultete:

3 PAV. Alexanderio Gottliebo Baumgarteno įrašas (1730) Halės universiteto metrikose (UA Halle: Rep. 46, Nr. 3 [1724–1741])

1731 m. universiteto Teologijos fakultete pradeda studijuoti ir jų brolis Nathanaelis. Tai liudija imatrikuliacijos sąrašai:

4 PAV. Nathanaelio Baumgarteno įrašas (1731) Halės universiteto metrikose (UA Halle: Rep. 46, Nr. 3 [1724–1741])

¹² Semleris (1758: 76) nurodo, kad Baumgarteno teologijos mokytojas buvo Michaelis Roloffas (1684 m., Oschersleben – 1748 m. sausio 29 d., Berlin), baigęs teologijos mokslus Halės universitete, dirbęs kartu su Baumgarteno tėvu. (https://www.google.lt/search?q=Roloff+Berlin+Propst+und+Konsistorialrat&hl=lt&gbv=2&sa=X&as_q=&spell=1&ei=uXexVNq518j9UPrYg7AB&ved=0CBAQBSgA) (Žiūrėta 2014 04 04). Hebrajų kalbos Baumgarteną mokė garsusis Rytų Fryzijos generalinis superintendentas Johannes Ludwigas Lindhammeris (1689 m. gegužės 17 d., Eismannberg – 1771 m. liepos 13 d., Aurich), kuris studijavo teologiją Halės universitete ir išsamiai nagrinėjo Biblijos tekstą. 1720 m. Lindhammeris buvo Berlyne prūsų raitelių pulko Gens d'Armes pastorius.

Istojęs į Halės universitetą, Baumgartenas apsigyveno pas Gotthilfą Augustą Francke'ę (1696 m. sausio 1 d., Glaucha – 1769 m. rugsėjo 2 d., Halle)¹³, paties Augusto Hermanno Francke's (1663 m. kovo 12/22 d., Lübeck – 1727 m. birželio 8 d., Halle)¹⁴, sūnų. Šio namuose jis valgė kartu su šeima, t. y. tapo, vokiškai tariant, *Tischgenosse* ir pusę metų buvo tikrasis namų draugas (*ein ordentlicher Hausgenosse*) (Semler 1758: 88; Schloemann 1974: 33).

Svarbus faktas, kurį būtina paminėti, kad maždaug tuo metu į Halės universitetą buvo pakviestas būsimasis garsus Karaliaučiaus teologas Heinrichas Lysius, iš tiesų Johannas Heinrichas Lysius (1704 m. birželio 19 d., Königsberg – 1745 m. kovo 29 d., Königsberg), garsiojo Henricho Lysijaus (1670 m. spalio 10 d., Flensburg – 1731 m. spalio 12 d., Königsberg)¹⁵, sūnus. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pirmasis Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro vadovas Heinrichas Lysijus „pasirašinėjo *Henrich Lysius*“ (Citavičiūtė 2004: 25; plg. Vaclovą Biržišką (1963 (1990): 470), vadinusį Lysijų Jonu Henriku. Dar žr. Lysius 1994. Beje, Ona

¹³ Gotthilfas Augustas Francke buvo garsiojo Augusto Hermanno Francke's sūnus, motina Henrieta kammersekretoriaus Johanno George'o Rothalso duktė. 1750 m. Francke vedė Evą Wilhelminę (mirė 1793), Joachimo Sigismundo von Gersdorfo dukterį. Vaikų jie neturėjo. Francke buvo teologas ir pedagogas. Jis anksti pradėjo dirbti Francke's įstaigose (*Franckesche Stiftungen*), studijavo teologiją, tapo pastoriu, vėliau Turgaus bažnyčios (*Marktkirche*) arkidiakonu. 1723 m. jis tapo Halės universiteto Teologijos fakulteto adjunktą, 1726 m. ordinariniu profesoriumi. Francke's sveikata nebuvo gera, bet jis atsidavęs tęsė tėvo darbus ir jo misionieriaus veiklą Indijoje ir Pensilvanijoje, kur buvo statoma liuteronų bažnyčia. Francke'ę rėmė Prūsijos karalius Friedrichas Vilhelmas I ir galima sakyti, kad jo veiklai neprieštaravo ir karalius Friedrichas II. Francke gyveno Halės pietizmo klestėjimo ir nuopuolio, turėjusio įtakos Brandenburgo-Prūsijos istorijai, laikais. Francke rėmė tūkstančius mokinių ir ligonių. 1767 m. jis pradėjo eiti Magdeburgo hercogystės konsistorijos patarėjo pareigas. Po tėvo mirties tapo Francke's įstaigų direktoriumi. Francke palaidotas Halės miesto kapinėse šeimos kapavietėje. Žr. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz16793.html> (Žiūrėta 2014 03 01).

¹⁴ Augustas Hermannas Francke buvo evangelikų teologas ir pedagogas, bažnytinių giesmių autorius, pietistas, įkūręs iki šiol veikiančias Francke's įstaigas. Jo tėvas buvo juristas, hercogo Ernsto Pamaldžiojo rūmų ir justicijos patarėjas. Motina – Lübecko burmistro Davido Gloxino duktė. Francke įgijo gerą išsilavinimą dar namuose, studijavo ne viename universitete klasikinės kalbas, ypač graikų, hebrajų, ir teologiją. Magistru tapo Leipcige, disputavęs apie hebrajų kalbos gramatiką. Tame pačiame universitete apgynė habilitacinį darbą ir skaitė pirmuosius pamokslus Leipcigo Pauliečių bažnyčioje (*Paulinerkirche*). Francke anksti tapo pietistu, kreipė jaunimą į Senojo ir Naujojo Testamento studijas. Halės universitete jis buvo graikų ir orientalistikos, vėliau ir teologijos profesorius. Iki 1715 m. jis buvo šv. Jurgio bažnyčios (*St. Georgen-Kirche*) pastorius, 1715–1727 m. Halės miesto šv. Ulricho bažnyčios (*St. Ulrich-Kirche*) pastorius. 1968 m. rugsėjo 18 d. pradėjo Našlaičių namų statybą. Francke's įstaigos buvo statomos 50 metų. Tai didžiulis pastatų kompleksas, kuriame buvo mokykla, gyvenamieji namai, dirbtuvės, vaistinė ir t. t. Savotiškame mieste gyveno ir darbavosi apie 2 500 žmonių. Francke palaidotas Halės miesto kapinėse šeimos kapavietėje. Žr. http://www.heiligenlexikon.de/BiographienA/August_Hermann_Francke.html (Žiūrėta 2014 03 02).

¹⁵ Lysijus vyresnysis 1719 m. organizavo dvikalbio (vokiečių–lietuvių kalbų) Martino Lutherio katekizmo vertimą, kurį 1722 m. išleido Gabrieliūs Engelis (Dini 1993 ff.).

Aleknavičienė, 2001 m. paskelbusi du straipsnius apie Lysijų tėvą, viename nemini jo vardo (2001a: 271–292), o antrajame jį jau vadina tik „Henrich Lysius“ [2001b: 187–206]). Semleris (1758: 91) rašo, kad būsimasis garsus Karaliaučiaus teologas Heinrichas Lysijus buvo pakviestas į Halės universitetą mokyti Rytų kraštų kalbų ir norėjo kurį laiką ten pasilikti, nes tam čionykštėje akademijoje buvo labai palankios sąlygos, bet netrukus išvyko¹⁶. Tai buvo 1724 m. Tą faktą mini J. H. Lysijaus biografai¹⁷. Lysijus mokė Baumgarteną aramėjų, arabų, sirų ir etiopų kalbų (*das Rabbinische, Arabische, Syrische und Ethiopische*) (Semler 1758: 91). Tų kalbų mokytojai Halės universitete taip pat buvo Johannas Heinrichas Michaelis¹⁸, Christianas Benediktas Michaelis ir pakrikštytas žydas Heinrichas Christianas Immanuelis Frommannas (Semler 1758: 91; Schloemann 1974: 34). Vienas pirmųjų J. H. Lysijaus biografų Johannas Christophas Netzas taip pat pabrėžė, kad Lysijų Christianas Benediktas Michaelis išmokė sirų ir arabų kalbų, o atsivertęs žydas Frommannas aramėjų ir hebrajų kalbų („Er [J. H. Lysius] bemühte sich auch in den Morgenländischen Sprachen seine Wissenschaft vollkommener zu machen, indem er das Syrische und Arabische unter der Anweisung des Herrn Prof. Christian Benedicti Michaelis erlernte, auch im Rabbinicis und Talmudicis eines bekehrten Juden Namens Frommann bediente“) (Netz 1745: 25). 1725 m. liepos 11 d. tėvo pageidavimu ir draugų patariamais jis tapo Friedricho universiteto magistru dekanaujant jau minėtajam Michaelis ir pradėjo mokyti studijuojančius jaunuolius ([...] Bald darauf fing er an, seine von GOTT ihm verliehene Gaben in Unterweisung der studierenden Jugend zu gebrauchen, [...]) (Netz ibd.). Taigi, Lysijus Halėje buvo nuo 1724 m. iki 1726 m. pradžios. Jis galėjo susipažinti su Baumgartenu vos atvykęs, nes juos supo tie patys Halės universiteto profesoriai. Jauni žmonės galėjo

¹⁶ Plg. vok. tekstą: Es war der nachmalige berühmte königsbergische Theologus, Heinrich Lysius, welcher auf eben genante Universität als Lehrer der morgenländischen Sprachen berufen worden. Dieser wünschte also, sich noch in einiger Zeit hier selbst fester zu setzen, wozu auf hiesiger Academie stets sehr vortheilhafte Gelegenheit gewesen. [...] nach Abreise des bisherigen Geselchafters, Herrn Lysius, [...] (Semler 1758: 91). Reikia atkreipti dėmesį į apibūdinimą „nachmalige berühmte“ – „būsimasis garsus“. Vartant dokumentus pastebėta, kad esama painiavos vartojant tėvo ir sūnaus Lysijų vardus.

¹⁷ 1724 m. Johannas Heinrichas Lysius atkeliavo į Halę, kur susipažino su Justu Josephu Breithauptu, Pauliu Antonu, Augustu Hermannu Francke ir kitais žymiais Halės universiteto profesoriais. Jis mokėsi Rytų šalių kalbų ir pradėjo jų mokyti studijuojančius jaunuolius, taip pat įsteigė „Collegium cursorium in NT Graecum“. 1725 m. birželio 11 d. jis tapo magistru Halės universitete, bet netrukus iš Halės turėjo išvykti, nes 1726 m. gegužės 15 d. buvo paskirtas Karaliaučiaus universiteto ekstraordinariiniu Rytų kalbų profesoriumi. Karaliaučiuje jis taip pat perėmė tėvo darbus ir padėjo jam kunigauti Löbenichto bažnyčioje ir inspektuoti sinagogą. 1731 m. tapo teologijos ordinariniu profesoriumi, 1736 m. atsisakė orientalistikos ekstraordinarinio profesoriaus pareigų Filosofijos fakultete (Netz 1745: 24–28; Arnoldt 1746: 189–190, 219, 422; <http://www.manchester.edu/kant/bio/biokon2.htm>) (Žiūrėta 2014 12 10).

¹⁸ Johannas Heinrichas Michaelis (1668 m. liepos 26 d., Klettenberg – 1738 m. kovo 10 d., Halle) buvo teologas ir orientalistas.

susidraugauti, kai Lysijus mokė Baumgarteną Rytų kraštų kalbų. Jis galėjo Baumgartenui papasakoti apie savo tėvo lituanistinę veiklą, apie *Mažojo katekizmo* rengimą, apie jo darbą Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminare ir sudominti žingeidų Baumgarteną lituanistiniais dalykais, nors jo tėvas Lysijus vyresnysis „pasižymėjo kaip spartaus lietuvių suvokietinimo (Verdeutschung Litauens) jų pačių gyvenamosiose vietose plano rengėjas“ (Dini 1993: 5,10).

Dar Lysijui neiškeliavus iš Halės Baumgartenas pagal Halėje priimtą tradiciją mokytojavo Našlaičių namuose (*Waisenhaus*). 1725 m. Lotynų mokykloje jis dėstė hebrajų ir graikų kalbas ir 1726 m. pradėjo vadovauti Teologijos klasei (Hoffbauer 1805: 213–218). 1726 m. Baumgartenas apgynė disertaciją, vadovaujamas orientalistu ir teologu Christiano Benedikto Michaelis. Baumgartenas savo disertacijoje rašė apie Hermanno von der Hardts¹⁹ hipotezę, neva semitų kalbos yra kilusios iš graikų kalbos. Baumgartenas tą hipotezę paneigė. Apsigynęs šį darbą Baumgartenas tapo visos Lotynų mokyklos vadovu / inspektoriumi (Semler 1758: 92; Schloemann 1974: 34). Jis įkūrė mokykloje *classis selecta* ir mokė pasirinktus mokinius gražios lotynų kalbos ir filosofijos. Gilus žvilgsnis į filosofiją padėjo jam susidaryti savo nuomonę apie Christiano Wolffo filosofiją²⁰. Nuo 1728 m. Baumgartenas tapo pamokslininko adjunktū. Jis talkino Gotthilfui Augustui Francke'ei Turgaus bažnyčioje (*Marktkirche*) (Semler 1758: 93; Schloemann 1974: 35). Jo pamokslai buvo labai populiarūs. Veikiausiai 1731–1732 m. žiemos semestro pradžioje Baumgartenas tapo magistrū²¹ (Schloemann 1974: 36; plg. Semlerio (1758: 96) teiginį, kad Baumgartenas magistrū tapo 1732 m., dekanaujant Christianui Benediktui Michaelis, o Michaelis dekanavo jau trečią kartą. Jo kadencija truko nuo 1731 m. liepos 12 d. iki 1732 m. sausio 12 d.; plg. Büschingo (1783: 168–169) pastebėjimą apie Semlerio netikslų paaiškinimą). Tapęs magistrū Baumgartenas Halės universitete jau nuo 1731 m. dėstė filologiją, filosofiją ir mokslo istoriją, mokytojavo, ir taip pat labai svarbus faktas, kad Baumgartenas mokė (*repetierte*) dogmatikos Lietuvių kalbos seminaro klausytojus (Schloemann 1974: 36). Vadinasi, Baumgartenas tikrai galėjo pažinoti Friedrichą Wilhelmą Haacką (1706 m., Kretingalė – 1754 m. lap-

¹⁹ Hermannas von der Hardtsas (1660 m. lapkričio 11 d., Melle – 1746 m. vasario 28 d., Helmstedt), orientalistas ir Senojo Testamento tyrėjas. Jis buvo Helmstedto universiteto orientalistikos profesorius. Jo nuomone, hebrajų ir arabų kalbos kilusios iš graikų kalbos (<http://www.deutsche-biographie.de/sfz26004.html> (Žiūrėta 2014 3 2); Schloemann 1974: 34).

²⁰ Christianas Wolffas (Christian Freiherr von Wolff, 1679 m. sausio 24 d., Breslau – 1754 m. balandžio 9 d., Halle) buvo žymus mokslininkas, teisininkas, matematikas ir vienas iš reikšmingiausių Apšvietos filosofų tarp Leibnizo ir Kanto, kūręs ir vokiečių filosofijos terminiją.

²¹ Magistro laipsnis, pasak Martino Schloemanno (1974: 36), po disertacijos gynimo buvo savotiškas formalumas, vis atidėliotas veikiausiai neišgalint susimokėti mokesčių, tačiau be to laipsnio nebuvo galima pradėti dėstyti universitete.

kričio 19 d., Pilkalnis, dar žr. <http://prusija.lki.lt/>, Pilkainys), studijavusį Karaliaučiaus universitete (1724 m. rugsėjo 6 d. – 1727 m. pabaiga), pusę metų Halės universitete (nuo 1727 m. gruodžio 17 d., o nuo 1728 m. birželio 21 d. jau mokiusį lietuvių kalbos Halės universiteto Lietuvių kalbos seminare, kartu su pirmuoju seminaro docentu Johannu Richteriu). Richteriu 1728 m. rugpjūčio 27 d. iške-liavus iš Halės į Rytų Prūsiją Haackas seminaro docentu buvo iki 1732 m. gegužės mėnesio, o pats Seminaras veikė iki 1740 m. Halėje Haackas 1730 m. išleido pirmąjį spausdintą lietuvių kalbos žodyną vokiškai kalbančiose žemėse *Vocabularium lithvanico–germanicum, et germanivo–littoanicum* („Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas“) kartu su lietuvių kalbos gramatika (*Nebst einem Anhang einer kurzgefassten litthauischen Grammatic*) (Specht 1935: 39; Schiller 1994: 212; Drotvinas 1998: 163; Zubaitienė 2012: 7 ff.)

1734 m. mirė teologijos profesorius Johannas Liborius Zimmermannas²². Po jo mirties universiteto žvilgsnis nukrypo į Baumgarteną. Baumgarteno kaip dėstytojo pavardė paskaitų tvarkaraštyje užfiksuojama 1734–1735 m. žiemos semest্রে, nors jis niekada negavo *magister legens*²³ laipsnio (Schloemann 1973: 36). Baumgartenas tapo profesoriumi, užtarus žodį jo tėvo bičiuliui Roloffui, kuris apie išskirtinį Baumgarteno išsilavinimą pranešė pačiam karaliui (Semler 1758: 98). Baumgarteno teologijos paskaitos, kaip ir pamokslai, buvo labai populiarūs. Daugelyje šaltinių teigiama, kad Baumgarteno paskaitų klausė 300–400 studentų. Paskaitas jis skaitė kasdien, vadovavo disputams. Jo akys pradėjo krypti į Wolffo filosofiją, kuriai nepritarė ne vienas Halės profesorius, tarp jų ir Gotthilfas Augustas Francke bei Joachimas Lange²⁴. Wolffas, nepaisant opozicijos, buvo pakviestas į Halę. Labai įdomu skaityti laiškus, kur kolegės aštriai diskutuoja ir kritikuoja vienas kitą. Žemiau pateikiamas Baumgarteno atsakymas savo disertacijos vadovui Christianui Benediktui Michaelis²⁵, parašytas 1735 m. rugsėjo mėn., t. y. praėjus devyneriems

²² Johannas Liborius Zimmermanas (1702 m. lapkričio 14 d., Wernigerode – 1734 m. balandžio 2 d., Halle) studijavo Jenoje, buvo teologas, išpažino pietizmą, bet jo dėmesys kryo ir į Wolffo filosofiją. Halės universitete jis nuo 1731 m. buvo teologijos profesorius (Jacobs 1898: 121–226; Wundt 1932).

²³ *Magister legens* buvo tampama tik po viešo disputo, suteikdavusio teisę skaityti paskaitas universitete.

²⁴ Joachimas Lange (1670 m. spalio 28 d., Gardelegen – 1744 m. gegužės 7 d., Halle), orientalistas ir teologas. Anksti susipažino su Augustu Hermannu Francke, studijavo Erfurte, Halėje, Berlyne. Puikiai mokėjo hebrajų kalbą. 1717 m. tapo Halės universiteto teologijos daktaru ir liko gyventi Halėje. Jis taip pat buvo universiteto prorektorius. Lange buvo kontraversiškas pietistas. Žinomi jo ideologiniai nesutarimai su Christianu Wolffu.

²⁵ Christianas Benediktas Michaelis (1680 m. sausio 26 d., Ellrich – 1764 m. vasario 22 d., Halle) buvo vokiečių orientalistas ir evangelikų teologas. Anksti išmoko skaityti Bibliją originalo kalba, 1715 m. tapo Halės universiteto filosofijos ordinariniu profesoriumi ir 1715 m. bibliotekos prižiūrėtoju. 1731 m. Michaelis jau Halės universiteto teologijos profesorius, o nuo 1738 m. ir Rytų kalbų (orientalistikos) profesorius. Jis tyrė Senąjį Testamentą, buvo labai mylimas studentų. Taip pat buvo ir universiteto prorektoriumi.

Venerande Dom. Decane.

Ich sende Ihnen von Herr. Dom. S. Langis Communi-
 catio scriptum, nach einer Beratung, die dinstags
 nötig befunden wird in einer Besprechung, wie es
 ausfällt. Ich bin dinstags auf die Communion und
 wird nicht geschickter: mit Herr. Dom. S. Langis
 keine mehr mehr. auf schriftl. Antwort unangefang
 so falls ich nicht nötig ist dinstags geschickter, erst
 wird aber das geschehen wenn ich von Baumgarten
 Gott gefunden wird. Wollt Gott das ich in diesem
 affair keine Zeit mehr auf die dinstags. Ich sende alle
 Gedenken mit dem auf. Pöpstlich vormaligen
 Ich habe mich für den Fall mit auf die dinstags
 an die Antwort schriftl. scripte beizugehen. So ist die
 25 Sept. auf verfasst. 7. 13 Sept. 1735.

Wormgarten.

Verfasser

5 PAV. Siegmundo Jakobo Baumgarteno 1735 m. rugsėjo mėn. laiškas Christianui Benediktui Michaelis iš Halės universiteto archyvo (UA Halle: Rep. 27 Nr. 1044)

metams po disertacijos gynimo. Michaelis tais metais buvo Teologijos fakulteto dekanas, tai rodo ir kreipinys *Garbingasai pone dekane (Venerande Dom. Decane)*. Laiško turinys atskleidžia, kad Baumgartenas jau atstovauja kitai kryptčiai. Peterio Schicketanzo (2001: 113, 2005: 238, dar žr. Roeber 2005: 754) žodžiais tariant, Baumgarteno veikalai – trijų tomų veikalas *Evangelische Glaubenslehre* („Evangelikų tikėjimo mokslas“), išleistas 1759–1760 m. Semlerio, ir *Unterricht vom rechtmäßigen Verhalten eines Christen oder Theologische Moral* („Mokymas apie deramą krikščionio elgesį arba teologinė moralė“) (1738) gali būti traktuojami kaip Wolffo filosofijos ir pietizmo sintezė. Reikia pastebėti, kad buvę dekanai ir G. A. Francke kritikavo Baumgarteno teologinę moralę.

Po Lange's, kuris iš visos širdies nemėgo Baumgarteno dėl jo populiarumo ir palankumo Wolffui, mirties 1744 m. Baumgartenas tampa Teologijos seminaro direktoriumi. Jis garsėjo savo gailestingumu, neturtingus studentus šelpdavo pinigais ir neimdavo užmokesčio už paskaitų klausymą. Daug įdomios medžiagos pateikia Semleris, vadindamas save nykštuku (vo. *Zwerg*), o Baumgarteną – milžinu (vo. *Riese*) ir pabrėždamas, kad jis esantis pastovus, nepalenkiamas daktaro Baumgarteno pasekėjas (vo. „daß ich eyn steter unbiegsamer Anhänger des D[oktor] Baumgartens seyn würde“) (Semler 1782: 5). Semleris pasakęs, kad žmogaus žinios yra visiškai pavaldžios laikui ir pokyčiams, neabejojo savo mokytoju. Išsamioje autobiografijoje Semleris jaudinančiai rašo apie jį, beje, visur vadindamas D. Baumgartenu: „Kadangi aš dar būdamas studentu gyvenau Baumgarteno namuose, turėjau nuolatinę galimybę pažinti nepaprastai nuodugnų mokslingą ir kartu istorinį daktaro Baumgarteno apsiskaitymą, jo išvalgumą ir skvarbią, kartu nenugalimą išmintį. Tai man buvo taip suprantama, kaip ir jo pastovi švelni dvasinė nuotaika, rūpestingas gailėjimasis ir rami draugiška pusiausvyra, pasireiškianti visuose jo bendravimo aspektuose“ („Ich hatte, da ich noch als Student im Baumgartenschen Hause wonete, unaufhörliche Gelegenheit, die ganz ausgebreitete gelerte, und zumal historische Belesenheit des D. Baumgartens kennen zu lernen; seine Scharfssinnigkeit und eindringende, gleichsam unbesieglige Urtheilskraft, war mir so eben auffalend gros und gewis worden, als seine fast gleichförmige Gemütsfassung, liebevolle Schonung, und ruhige freundliche Mine, in allen Arten des Umganges.“) (Semler 1782: 8). 1748–1749 m. Baumgartenas tapo prorektoriumi ir Berlyno karališkosios mokslo akademijos nariu. Į Halę važiavo užsienio mokslininkai, o užsienio universitetai kvietė jį profesoriauti (Schloemann 1973: 50–51). Baumgartenas buvo labai produktyvus mokslininkas. Jo spausdintų darbų sąrašė 214 pozicijų. Jam vadovaujant buvo apgintos 87 disertacijos (Schloemann 1974: 245–279).

Baumgartenas garsėjo ir savo biblioteka, pranokusia universiteto bibliotekos fondus. Dalį knygų jis paveldėjo iš tėvo bibliotekos, kuria turėjo pasidalyti su broliais, kitas knygas pirko, atsisakydamas daugelio dalykų, galbūt galėjusių palengvinti jo paties ir šeimos gyvenimą (Schloemann 1974: 51–52). Baumgartenas buvo ne tik teologas. Jis domėjosi istorija ir literatūra, puikiai išmanė apie knygas. Dėl savo unikalios bibliotekos jis tapo ypatingu Vokietijos ir užsienio literatūros žinovu. 1748 m. Baumgartenas pradeda informuoti visuomenę apie savo biblioteką, parašydamas apie ją 8 tomus: „Žinios apie vieną Halės biblioteką“ (*Nachrichten von einer Hallischen Bibliothek*). To veikalo iš viso išspausdinta 4479 puslapiai. Negalima pamiršti jo 16 tomų „Visuotinės pasaulio istorijos“ (*Allgemeine Welthistorie*), parengtų pagal anglišką versiją, o nuo 1752 m. pasirodė 12 tomų „Žinios apie

keistas knygas“ (*Nachrichten von merkwürdigen Büchern*). Iš viso išspausdinta 7777 puslapiai. Paskutinis tomas išėjo po Baumgarteno mirties. Jame išspausdinta Semlerio pratarė. Devintajame tome Baumgartenas rašo apie lietuvišką Bibliją ir kitas lietuviškas religines knygas (Baumgarten 1756: 377–380; Doering 1831: 55–65). Baumgarteno bibliotekoje buvo didžiulis Biblijų rinkinys, gausybė senų spaudinių, rankraščių, laiškų, taip pat orientalistikos veikalų. 1765–1767 m. aukciono kataloge *Bibliothecae Baumgartenianae* yra pateikiamos 22 308 pozicijos. Bibliotekoje buvo daug konvoliutų, todėl knygų skaičius turėjo būti kur kas didesnis. Knygų aukcionų ir privačių bibliotekų vokiškai kalbančioje erdvėje katalogų sąvade minimas Baumgarteno bibliotekos išpardavimas. Yra paminėtos ir *lit. libr.* (Loh 2002: 48). Kaip nurodyta kataloge, aukcionas vyko trejus metus ir lietuviškos knygos buvo parduotos 1767 m. balandžio 4 d.

1765, 5.8. ff.	Halle/S.
Sammler: Baumgarten, Siegmund Jakob	
Bibliothecae [Siegmund Jakob] Baumgartenianae. [Versteigerer:] Veist, Auctionator.	
P. 1.2. ~ Halae 1765-1767: Gebaver.	
1. Collectionem Bibliorum, Exegetica, Theologica Et Ecclesiastica ... [Auktion:]	
5.8.1765 ff. [6]+806+94 S., o.P. versch.Nrn	
Anmerkung: Die Auktion wurde auf den 2.9.1765 verschoben (nach: Extract Der eingelauffenes Nouvelles. 1765. S. 136)	
2. Sectio 1: Historica, Philosophica ... Philologica ... [Auktion:] 4.8.1766 ff.	
VIII,386 S., o.P. versch.Nrn	
Sectio 2: Litteraria, Palaeotypa, Jyridica ... [Auktion:] 6.4.1767 ff. VIII,	
340+112 S., o.P. versch.Nrn	
ASU: 02/I.1. 8 ^u 249 [fehlt 1] +	
DLB: Bibl.priv.262 [Verlust] +	
GFB: Phil.2210,2	
GSB: H.lit.libr.XI 913 [P. 2,2 fehlt]	
HLB: Aa 2685 +	HLBF: 128 M 24/26 +
LUB: Bibliogr.747 z	RUB: Bc 3152 (1) (2) +
MSB: Cat.36 [Verlust] +	MüU: H.lit.1848 +
TUB: Ke XXIV 4 +	WoH: Bc 100 +

Pasak Domo Kauno (1996: 188), velionio įpėdiniai 1765 m. nurodė du spaudinius lietuvių kalba: Naująjį Testamentą (1727) ir Bibliją (1755). Paties Baumgarteno (1756: 377–380) kataloge išsamiai aprašyti abu lietuviški spaudiniai, pastebint, kad Biblija antrą kartą išspausdinta Karaliaučiuje 1755 m., jos numeris Baumgarteno bibliotekoje buvo 2778. 2779 numeriu pažymėtas Naujasis Testamentas, pabrėžiant, kad jis neturėjo nei antraštės, nei įžanginio žodžio, bet palyginęs tą spaudinį su Biblija Baumgartenas nustatė, kad Testamentas parašytas ir lietuvių kalba („so zeiget doch der Augenſchein bey angeftelter Vergleichung der in der einen

Columnne jeder Seite befindlichen ausländischen Ueberseßung mit der oben beschriebenen litthauischen Bibel, daß dieselbe litthauisch sey“) (Baumgarten 1756: 380). Galbūt galima atsargiai spėti, kad Baumgartenas skaitė lietuviškai ir šiek tiek suprato tą kalbą, nes jis savo kataloge pateikia ne tik išsamų Biblijos aprašą, bet ir maldą „Tėve mūsų“ (Baumgarten 1756: 377–381). Reikia pabrėžti, kad Lietuvių kalbos seminaro bibliotekoje taip pat buvo Naujasis Testamentas lietuvių ir vokiečių kalbomis, išleistas Karaliaučiuje 1727 m. (Specht 1935: 45; Bense 1997: 457). Reikia atskiro tyrimo, norint išsiaiškinti, ar negalėjo būti Baumgarteno Naujojo Testamento egzempliorius iš Lietuvių kalbos seminaro bibliotekos.

Halės universitetas, svarbus ne tik kalbamojo žodyno atveju, bet ir per Lietuvių kalbos seminarą nusipelnęs lituanistikai, besivadinantis *Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg* (MLU), radosi 1817 m. iš dviejų universitetų: 1502 m. įkurto Wittenbergo universiteto *Leucorea* ir 1694 m. įkurto *Friedrichs-Universität*. Halės universitetas buvo pavadintas steigėjo Brandenburgo kurfiusto Friedricho III vardu. Universitetas tapo pietizmo ir Apšvietos epochos centru. Šia prasme lygių jam Vokietijoje nebuvo. 1933 m. universitetas pavadintas Martino Lutherio vardu.

Po didžiojo XVIII a. pradžios maro (1709–1711) ištuštėjo Rytų Prūsijos lietuviškos gyvenvietės ir ištisi valsčiai. Prūsijos karalius Friedrichas Wilhelmas I (1713–1740), suvokdamas situaciją, pradėjo rūpintis lietuviškosios Rytų Prūsijos dalies švietimu, o tam reikėjo žmonių, mokančių lietuvių kalbą. Į pagalbą kvietė pietistus. 1718 m. birželio 27 d. potvarkiu karalius įsakė įsteigti Lietuvių kalbos seminarą Karaliaučiuje, o liepos 2 d. parašė Augustui Hermanui Francke’ei, ragindamas pagalvoti apie lietuvių kalbos mokymą Halėje (Citavičiūtė 2004: 38). Lietuvių kalbos seminaras Halėje pradėjo veikti 1727 m. (Specht 1935: 36; Schiller 1994b: 383). Pirmasis mokytojas docentas Johannas Richteris į Halės universiteto metrikas įrašytas 1727 m. rugsėjo 15 d. (Schiller 1994a: 216; Drotvinas 1998: 160). 1728 m. sausio 2 d. studentams skirti nemokami pietūs (*Preußisch-littauischer Freytisch*) (Specht 1935: 38; Schiller 1994b: 383; Drotvinas 1998: 160). Į Halę pradėjo keliauti lietuviškos knygos iš Rytų Prūsijos, o nuo 1729 m. lietuviškos knygos pradėtos spausdinti ir pačioje Halėje. Vis dėlto studentų skaičius mažėjo, ir 1740 m. seminaras nustojo egzistuoti. Tačiau pėdsaką Halės universiteto istorijoje jis paliko, kaip ir lietuviškos knygos istorijoje. Kalbamasis žodynas galbūt galėjo būti parašytas Halėje, nors iš vandenženklių Lemeškinas (2012: 52–53) nustatė, kad rankraščio popierius gamintas Rytų Prūsijoje 1683–1712 m., tad ir žodynas turėjo būti parengtas ten (žr. Triškaitė 2014: 294). Bet popierius galėjo būti saugomas sandėliuose, jis galėjo būti atgabentas ir į Halę, kai mieste radosi sąlytis su Rytų Prūsija per Lietuvių kalbos seminarą. Jo autorius arba perrašytojas galėjo būti įkvėptas Halės universiteto idėjų. Vien Baumgarteno darbai ir aistra knygoms, rašytam žodžiui

galėjo reikšti labai daug žmogui, turinčiam tikslą rūpintis kalba ir ją puoselėti, kuriant tos kalbos išmokimui ir suvokimui reikalingus instrumentus, kalbamuojų atveju žodyną, kurio autorystės klausimą vis dar reikės spręsti.

Proveniencija vėl suradus žodyną tapo labai svarbi, nes joje buvo minimas autorius ir savininkas. Ja remiantis ir buvo pradėta ieškoti faktų, patvirtinančių, kad donacijos įrašo duomenys yra teisingi. Taip pat tapo svarbu patikslinti, kas buvo pačios proveniencijos autorius. Tam tikslui buvo pasitelkti Baumgarteno autografa, rasti Halės Martino Lutherio universiteto archyve (*Archiv der Martin-Luther-Universität zu Halle*), Halės-Wittenbergo Martino Lutherio universiteto ir Saksonijos-Anhalto žemės bibliotekoje (*Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg, Universitäts- u. Landesbibliothek Sachsen-Anhalt*) ir Halės Francke's įstaigų archyve (*Archiv der Franckeschen Stiftungen*). Halėje Baumgarteno autografo nėra gausu. Išlikę įrašai Halės universiteto dokumentuose, jo rankraščių fragmentai ir laišakai, rašyti lotynų ir vokiečių kalbomis. Francke's įstaigų archyve saugomi 13 autografo. Tai rašteliai, įrašai kolektyviniuose laiškuose kolegoms, du laišakai Christianui Friedrichui Pressier (Bressier), vienas Gotthilfui Augustui Francke'ei ir 136 puslapių rankraštis, rašytas 1728–1754 m. Rasti autografa, kaip autoritetingiausi tiesioginiai šaltiniai (Subačius 2001: 87), tinka rašysenai palyginti.

Kalbamuojų atveju laiškų turinys domintų, jeigu juose būtų rašoma apie mums rūpimus dalykus, apie Baumgarteno ryšius su J. H. Lysijumi, Haacku, Lietuvių kalbos seminaru. Birutė Triškaitė Francke's įstaigų archyve, ieškodama Lietuvių kalbos seminaro pėdsakų, rado seminaro klausytojo Friedricho Preužo (1705 m., Königsberg – 1733 m. liepos 5 d. Pilkalnis; 1729 m. birželio 13 d. imatrikuluotas Lietuvių kalbos seminare, drauge nurodant, kad jis 1719–1733 m. buvo Pilkalnio bažnyčios kunigas) (Schiller 1994a: 215) laišką, rašytą 1733 m. vasario 5 d. Gotthilfui Augustui Francke'ei, kurio paskutiniame puslapyje laiško autorius perduoda linkėjimus ir profesoriumi Baumgartenui, o tai reiškia, kad jis pažinojo Baumgarteną, kuris bendravo su seminaro klausytojais. Yra vilties, kad Halės ir Berlyno archyvuose galima rasti ir daugiau nuorodų apie tokius ryšius.

Baumgartenas ne kartą buvo ir fakulteto dekanu. Tai liudija Teologijos fakulteto studentų sąrašas, rašytas 1738 m. paties dekanu Baumgarteno („Sigism. Jac. Baumgarten“), kuriame minimi ir jo kolegos Lange, profesoriai Michaelis ir Knappas²⁶ (6 pav.), ir 1753 m. laiškas (7 pav.).

Rašysenos tyrimui gali praversti ir dar du dokumentai iš Francke's įstaigų archyvo (*Franckesche Stiftungen*).

²⁶ Johannes Georgas Knappas (1705 m. gruodžio 25 d., Öhringen – 1771 m. liepos 30 d., Halle) buvo teologas, pietistas, Halės universiteto teologijos profesorius.

Decano Rigim. Jac. Baumgarten
 a d. XII. Jul. 1753. 1753.

Confes. 1. hab. d. XVIII Jul. praef. Dom. G. Langis. Prof. Christianus
 Hof. Knapp et Soc.

Ch. Christi. Scheffler Brandenb. Receptant. ab. 1729.
 in h. g. log. log. contul. offic. confes. Thuring.
 1744. Tholis. pr. et publ. Hebr. h. 11. in proph. min.
 in h. g. theol. moral.

6 PAV. Siegmundo Jakobo Baumgarteno įrašas Halės universiteto studentų registre, saugomas Halės universiteto archyve (UA Halle: Rep 27 Nr. 1203).

proposui, y...
 interest. Rarit DEUS a. ch. et quidam
 imbitur salutarium doctrinam omnium
 usum facram intelligentiam sancte
 temper habeat, studiose persequatur, in
 suam aliorumque usum transferat sanctibus
 dignis exornat atque ad hoc tam sua quam
 velle agat usum civitatis facrae omnibus infu-
 rat feliciter, dedim. Halle ad collam
 in academ. Rudent. d. XII Jun. 1753.

Rigim. Jac. Baumgarten
 Ord. Theol. h. t. Decan.

off. 4. Jul. 1753 - Jullien
 Mathias
 Lemier & Leguer
 - 1753

7 PAV. Ištrauka iš dekano Siegmundo Jakobo Baumgarteno rašyto laiško 1753 m. birželio 12 d. lotynų kalba (Martin Luther Universität Halle-Wittenberg Universitäts- u. Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Ym 169 (1))

grefas. zu Safftrienem gromer. Am 13
 Oktober Anglikani daim besonigt, so im
 gebiet der gromer kaiser aber daimt g
 daimt als i norman competition für em
 prouidit, ob v^o daimtly gling vult vlt and
 di s^o penta v^o gromer vlt p^o vlt vlt vlt
 kalmthidit g^o g^o g^o, g^o g^o g^o g^o
 Daim g^o vlt g^o

8 PAV. Ištrauka iš Siegmundo Jakobo Baumgarteno laiško Christianui Friedrichui Bressier²⁷ 1735 m. (Halle, Franckesche Stiftungen: AFSt/M I B 17: 35)

45225
 108
 Venerande Domine Senior,
 Mica daimta in daim vlt vlt, vlt vlt vlt
 gromer gromer, 108. daim daim gromer, daim
 daim daim daim daim daim daim daim daim
 vlt vlt vlt vlt vlt vlt vlt vlt vlt vlt
 in vlt vlt gromer vlt vlt vlt vlt vlt vlt
 26° Nov. 1754.
 Baumgarten

9 PAV. Siegmundo Jakobo Baumgarteno raštelis apie auką, t. y. apie misijos aukos persiuntimą, parašytas 1754 m. lapkričio 26 d. (Halle, Franckesche Stiftungen: AFSt/M 3 H 45: 108)

Įvertinus donacijos įrašą ir Baumgarteno autografus neatrodo, kad provenicijos autorius buvo Baumgartenas. Pavyzdžiui, donacijos įrašė virš Baumgarteno pavardės yra veikiausiai rašalo dėmė. Tokių dėmių Baumgarteno rankraščiuose neteko pastebėti, nors plunksnos intensyvumo požymių yra ne vienas. Donacija parašyta

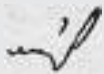
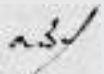

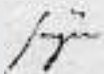

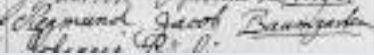

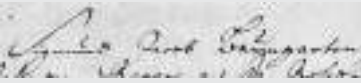
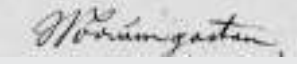
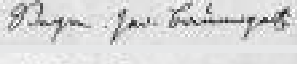
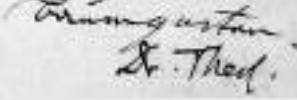
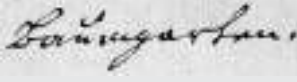
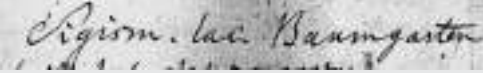
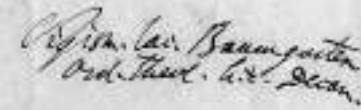

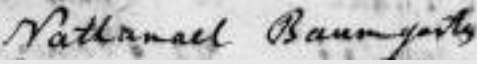
²⁷ Christianas Friedrichas Pressier, ar Bressier, kaip nurodoma Francke's įstaigų archyvo internetinėje prieigoje (1697 m. liepos 26 d., Perleberg – 1738 m. vasario 15 d., Tranquebar), studijavo teologiją Halės universitete. Pakeitęs pažiūras dirbo Halės pedagogiume, vėliau tapo misionieriumi (http://192.124.243.55/cgi-bin/dhm.pl?x=u&t_show=x&wertreg=PER&wert=pressier%2C+christian+friedrich+++BIOGRAFIE&reccheck=,26302) (Žiūrėta 2014 04 03). Plačiau apie Tranquebaro misiją žr. Aleknavičienė 2001: 195–198.

gotikiniu kursyvu, pirmieji du žodžiai apie menamą žodyno autorių humanistiniu lotyniškuoju raštu. Baumgarteno autografai parašyti taip pat ne vienu raštu, o dviem rašto tipais – gotikiniu kursyvu ir humanistiniu lotyniškuoju raštu (žr. Triškaitė 2012: 139–140)²⁸. Lyginimui pasirinkti autografai yra iš skirtingų gyvenimo laikotarpių, nes nežinoma donacijos įrašo data. Lyginamos pavienės raidės, taip pat atskirų žodžių grafika. Kol kas autografuose pavyko rasti ne visus žodžius, užrašytus proveniencijoje, bet jų dar galima paieškoti, nors nemanytina, kad jie galėtų iš esmės pakeisti nuomonę, jog pateikti donacijos įrašo ir Baumgarteno autografų pavyzdžiai tikrai rašyti ne ta pačia ranka. Rašysenos požymiai (Kurapka ir kiti 1998: 202) iš esmės skiriasi. Taip pat norint nustatyti parašo autorių pateikti jo brolių Alexanderio Gottliebo ir Nathanaelio autografa, kurie, autorės nuomone, parodo, kad jie taip pat nepasirašė donacijos įrašo, nes skiriasi raidžių jungimas ir kiti raštotyros specialistų apibūdinti požymiai (Kurapka ir kiti 1998: 206ff.)

1 LENTELE. Naujųjų laikų gotikinis ir humanistinis raštas (raidės ir žodžiai) donacijos įrašė ir Siegmundo Jakobo Baumgarteno ir jo brolių Alexanderio Gottliebo Baumgarteno ir Nathanaelio Baumgarteno autografa (padidinti, kad išryškėtų rašysenos ypatybės)

	Donacijos įrašo ranka	Baumgarteno autografa
A		
Ha		
D[ono] d[edit]		
Prediger		
zu		
Halle		

²⁸ Autorė nuoširdžiai dėkoja dr. Birutei Triškaitei už moralinę ir fizinę pagalbą dirbant Halės archyvuose 2012 m. lapkričio mėn.

	Donacijos įrašo ranka	Baumgarteno autografa
fol, folen, folt[en], folte		
auf		
Waisen- haufe		
feyn		
Baum- garten (1724– 1754)		
Brolių autografa 1730– 1731		

Be jokios abejonės, praverstų dar išsamesni rašysenos tyrimai. Reikėtų dar padirbėti Halėje, ieškant Baumgarteno aplinkos žmonių rašysenos pavyzdžių. Jų buvo išstudijuota tikrai nemažai, bet akys neužkliuvo už rašysenos, kuri būtų bent panaši į proveniencijos teksto. Pats artimiausias Baumgartenui buvo visgi Semleris, pastatęs savo mokytojui ir bibliografinį paminklą. Jo autografai dar tirtini, bet pirmieji tyrimai parodė daugiau skirtumų nei panašumų. Galimas dalykas, kad proveniencijos autorius galėjo būti ir kuris nors kitas iš daugelio Baumgartenui atsidavusių mokinių.

Kita vertus, be mokinių, provenienciją Prahos žodyno priešlapyje galėjo įrašyti ir Baumgarteno broliai arba jo vaikai. Baumgartenas 1734 m. gegužės 13 d. vedė Henriette Elenore von Bomsdorf, gimusią 1712 m. balandžio 16 d. Ji buvo karališkojo lenkų ir kurfiurstiškojo saksų pulkininko Philippo Wilhelmo von Bomsdorfo duktė ir pergyveno savo vyrą. Apie ją liūdinčią, našle po [vyro] mirties likusią („jeßige nachgelassene betrubte Frau Witwe“) su didele šiluma rašė Semleris (1758: 108)²⁹. Jie turėjo 5 vaikus: Christianą Henriettą (gimė 1736 m. gegužės 31 d.), Marią Elenorą (gimė 1738 m. birželio 7 d.), Siegismundą Heinrichą (gimė 1740 m. vasario 2 d.), Charlotte'ę Wilhelmine'ę (gimė 1743 sausio 26 d.) ir Friedrichą Jakobą (gimė 1745 liepos 24 d.) (Semler 1758: 108–109). Galima spėti, kad aukcionui knygas galėjo pristatyti jo sūnūs. Tėvo mirties metu visi vaikai buvo gyvi ir, kaip rašoma Semlerio nekrologe, neteko nepranokstamo tėvo: „[...] einen unvergleichlichen Vater nun verloren haben“ (Semler 1758: 108). Sūnums, mirus tėvui, buvo 14 ir 9 metai, prasidėjus aukcionui 1765 m. – 25 ir 20 metų. 1765 m. bibliotekos reikalus galėjo tvarkyti ir dukros arba jų vyrai Kyla klausimas, ar šeima nekvietė į pagalbą didžiai išsilavinusių ir apie knygas bei bibliotekos tvarkymą nusimanusių Baumgarteno brolių Alexanderio Gottliebo ir Nathanaelio. Tie dalykai dar turi būti tiriami. Žinių apie vaikus dar reikės ieškoti, kaip ir jų rašysenos pavyzdžių. Dar kruopščiau ieškotina Baumgarteno kolegų ir mokinių, galbūt ir Lietuvių kalbos seminaro klausytojų, autografų. Halėje pavyko rasti tik du Baumgarteną pergyvenusius brolių Alexanderio Gottliebo ir Nathanaelio autografus. Tai gi donacijos įrašo autoriaus problema dar iš esmės tirtina. Turint omenyje begalinę Baumgarteno stropumą ir darbštumą sunku patikėti, kad jis nebūtų kaip nors pažymėjęs įsigytų rankraščių, nors, antra vertus, nėra žinoma, kada tas rankraštis buvo įsigytas. Kaip žinoma, Baumgartenas sunkiai sirgo podagra ir chiragra (plaštakų podagra) (Semler 1758: 116). Ši liga pasireiškia druskų telkimusi sąnariuose ir dideliais skausmais (MTŽ 1980: 100, 447; Ferlinz 2012: 123 ff.) ir ji galėjo ne-

²⁹ Internetiniai šaltiniai rašo, kad Henriette Eleonore Baumgarten mirė 1745 m. (<https://portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&cqlMode=true&query=idn%3D1014348714>) (Žiūrėta 2014 12 10). Semleris (1758: 108) rašo apie Henriette's Eleonore's vienintelę seserį Christiane'ę Eleonore'ę, 1727 m. balandžio 17 d. tapusią trečiaja garsiojo mediko Johanno Junkerio (1679 m. gruodžio 23 d., Londorf – 1759 m. spalio 25 d., Halle) žmona.

leisti rašyti, todėl visai įtikinamas atrodytų spėjimas, jog įrašė kažkas kitas. Taigi dabar tikrai negalima patvirtinti, kad Siegmundas Jakobas Baumgartenas buvo donacinio įrašo autorius.

Iš tyrimo galima būtų daryti tokias išvadas: 1) Halės universitete dėstęs Lysijus galėjo sudominti Baumgarteną lietuvių kalba ir lituanistine literatūra; 2) labai tikėtina, kad Baumgartenas asmeniškai pažinojo Haacką ir Lietuvių kalbos seminaro klausytojus, nes pats dėstė seminare; 3) remiantis archyvuose rasta Baumgarteno autografais, galima daryti išvadą, kad donacijos įrašas darytas ne jo ranka.

ŠALTINIAI

Baumgarten Alexander Gottlieb 1730: Įrašas Halės universiteto metrikose; UA Halle: Rep. 46, Nr. 3 (1724–1741).

Baumgarten Nathanael 1731: Įrašas Halės universiteto metrikose; UA Halle: Rep. 46, Nr. 3 (1724–1741).

Baumgarten Siegmund Jacob 1724: Įrašas Halės universiteto metrikose; UA Halle: Rep. 46, Nr. 2 (1714–1724).

Baumgarten Siegmund Jacob 1735: Laiškas Christianui Benedictui Michaelis UA Halle: Rep. 27 Nr. 1044.

Baumgarten Siegmund Jacob 1735: Laiškas Christianui Friedrichui Bressier, Halle, Franckesche Stiftungen: AFSt/M I B 17: 35.

Baumgarten Siegmund Jacob 1738: Įrašas Halės universiteto studentų registre, UA Halle: Rep 27 Nr. 1203.

Baumgarten Siegmund Jacob 1753: Laiškas lotynų kalba. Martin Luther Universität Halle-Wittenberg Universitäts- u. Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Ym 169 (1).

Baumgarten Siegmund Jacob 1754: Raštelis apie auką, t. y. apie misijos aukos persiuntimą. Halle, Franckesche Stiftungen: AFSt/M 3 H 45: 108.

LITERATŪRA

Aleknavičienė Ona 2001a: Die Reste des verschollenen Königsberger Exemplars des handschriftlichen Lysius-Katechismus (1719). – *Linguistica Baltica* 9, 271–292.

Aleknavičienė Ona 2001b: Henricho Lyzijaus laiškas Augustui Hermannui Francke'i. – *Archivum Lithuanicum* 3, 187–206.

Aleknavičienė Ona 2005: Henrich Lysius' Missionsarbeit in Preußisch-Litauen nach seinen Briefen an August Hermann Francke. – *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*. Hrsg. Von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke und Johannes Wall-

mann. Hallesche Forschungen 17/2. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 675–688.

Arnoldt Daniel Heinrich 1746: *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität*. Königsberg in Preußen: Hartung.

Baumgarten Jakob Siegmund 1748–1752: *Nachrichten von einer hallischen Bibliothek*. Bd. 1–8. Halle: bei Johann Justinus Gebauer.

Baumgarten Jakob Siegmund 1752–1758: *Nachrichten von merkwürdigen Büchern*. Bd. 1–12. Halle: bei Johann Justinus Gebauer.

Bense Gertrud 1997: Kėlos Nobažnos Giesmes. Zum litauischen evangelischen Kirchenlied im 18. Jahrhundert. – *Europa in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Günter Mühlpfordt*. Bd. 3. *Aufbruch zur Moderne*. Hrsg. von Erich Donnert. Weimar, Köln, Wien: Böhlau Verlag, 447–459.

Biržiška Vaclovas 1963 (1990): *Aleksandrynas: Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1856 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2: XVIII–XIX amžiai*. Čikaga: JAV LB Kultūros fondas. Antrasis fotografuotinis leidimas. Vilnius: Lietuvos kultūros fondas.

Blažienė Gracilda, Trumpa Edmundas, Gelumbeckaitė Jolanta, Adamonytė Veronika 2013: *Interaktyvus Rytų Prūsijos žemėlapis*. Prieiga internete <http://prusija.lki.lt/>.

Büsching Anton Friedrich 1783: *Beyträge zu der Lebensgeschichte denkwürdiger Personen insonderheit gelehrter Männer*. Bd. 1. Halle: verlegt von sel. Joh. Jac. Curts Witwe.

Citavičiūtė Liucija 2004: *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

DBE 2005 – *Deutsche biographische Enzyklopädie*. 2. überarbeitete und erweiterte Ausgabe. Bd. 1. *Aachen – Braniß*, hrsg. von Rudolf Vierhaus. München: K.G. Saur.

Doering Heinrich 1831: *Die Gelehrten Theologen Deutschlands im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*. Nach ihrem Leben und Werken clargestellt von Dr. Heirich Doering. Bd. 1. A–B. Orla: bei Johann Karl Gottfried Wagner.

Drotvinas Vincentas 1998: Das Seminarium Lituanicum an der Universität Halle (1727–1740 in seinem Einfluß auf die Herausbildung der litauischen Philologie. – *Hallesche Forschungen*. Bd. 1. *Halle und Osteuropa. Zur europäischen Ausstrahlung des hallischen Pietismus*. Hrsg. von Johannes Wallmann und Udo Sträter. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 157–171.

EE 2010 – *Eстетikos enciklopedija*. Sudarytojas, rengėjas ir mokslinis redaktorius Juozas Mureika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

Ehrhardt-Rein Susanne 1996: *Zwischen Glaubenslehre und Vernunftwahrheit. Natur und Schöpfung bei Hallischen Theologen des 18. Jahrhunderts. Physikotheologie im historischen Kontext*. Bd. 3. Hrsg. von Manfred Büttner Münster: LIT.

- Ferlinz Rudolf 2012: *Vidaus ligų diferencinė diagnozė*. Vilnius: Medicinos tyrimų ir konsultacijų centras GEROMEDA.
- Geitler Leopold 1875: *Litauische Studien*. Auswahl aus den ältesten denkmälern, dialectische beispiele, lexikalische und sprachwissenschaftliche beiträge von. Dr. Leopold Geitler. Prag: Mourek.
- Hirsch Emanuel 1968: *Geschichte der neuern evangelischen Theologie im Zusammenhang des europäischen Denkens*. Bd. 2. Gütersloh: Verlagshaus Gerd Mohn.
- Hoffbauer Johann Christian 1805: *Geschichte der Universtät Halle bis zum Jahre 1805*. Halle: Schimmelpfennig.
- HR 1998 – *Religion in Geschichte und Gegenwart*. Handwörterbuch und Religionswissenschaft. Vierte, völlig neu bearbeitet Auflage, hrsg. von Hans Dieter Betz, Don S. Browning, Bernd Janowski, Eberhard Jängel. Bd 1. A–B. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Jacobs Eduard 1898: Johann Liborius Zimmermann und die pietistische Bewegung in Wernigerode. – *Zeitschrift des Harz-Vereins für Geschichte und Altertumskunde* 31, 121–226.
- Kaunas Domas 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kurapka E[gidijus], Malevski H[endryk], Palskys E[ugenijus], Kuklianskis S[amuelis] 1998: *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius: Eugrimas.
- Lemeškin Ilja 2012: Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas Prahos rankraštiniis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. – *Mažoji Lietuva; paribio kultūros tyrimai. Kalbų ir kultūrų sankirtos archyvai*. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija EKKDTA, 31–58.
- Lemeškin Ilja 2013: Prahos vokiečių–lietuvių rankraštiniio žodyno autorystės klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 269–279.
- Lessing Gotthold Ephraim 1759: Briefe die neueste Literatur betreffend. Drei- unddreissigster Brief. Den 19. April 1759. – *Lessings Werke in fünf Bänden*. Dritter Band. Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag, S. 96–99.
- LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas 1–20, 1941–2002; elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Prieiga internete www.lkz.lt.
- Loh Gerhard 2002: *Verzeichnis der Kataloge von Buchauktionen und Privatbibliotheken aus dem deutschsprachigen Raum*. Teil 3: 1761–1780. Leipzig: v.
- Lysius Heinrich Johann 1993: *Mažasis Katekizmas*. Pagal Berlyno rankraštį parengė Pietro U. Dini. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- [Meier Georg Friedrich] 1763: *Alexander Gottlieb Baumgartens Leben, beschrieben von Georg Friedrich Meier*. Halle im Magdeburgischen: verlegt von Carl Hermann Hemmerde.

MTŽ 1980 – Astrauskas Vytautas, Biziulevičius Stasys, Pavilionis Salezijus, Vaitilavičius Adomas, Vileišis Aleksandras. *Medicinos terminų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

Netz Johann Christoph 1745: *Des Apostels Pauli abgenöthigtes öffentliche Bekenntniß, vor denen Theſſalonichern, von seinem geführten Amte und Wandel aus den Worten des ersten Briefes an die Theſſalonicher, im andern Capittel, v. 3.4.5. bey dem Hochverdienten Ehren-Gedächtniß Welches dem Weyland Hochehrwürdigen, in GOTT andächtigen und Hochgelahrten Herrn Johann Heinrich Lysio, Der H. Schrift Hochberühmten DOCTORI, bey der Löblichen Königsbergischen Academie Hochmeritirten PROFESSORI, Hochverordneten Confistorial=Rath, PASTORI der Löbenichtſchen Pfarr=Kirche, wie auch Inspectori der Löbnichtſchen Schule und Jüdiſchen Synagogæ, Nachdem Derſelbe den 29. Martii dieſes 1745. Jahres in dem 41. Jahr, Seines rühmlich geführten priesterlichen Lebens und Wandels, sanft und ſelig in dem Herrn entſchlafen, und darauf den 9. April in hieſiger Pfarr=Kirche beerdiget worden, an demſelben betrübten Begräbniß=Tage vorgeſtellet von Johann Christoph Neß, Diacono bey derſelben Pfarr=Kirche*. Königsberg: gedruckt bey Martin Eberhard Dorn, Königl. Privil. Buchdrucker.

Poppe Benhard 1907: *Alexander Gottlieb Baumgarten. Seine Bedeutung und Stellung in der Leibnitz-Wolffischen Philosophie und seine Bedeutung zu Kant. Nebst Veröffentlichung einer bisher unbekanntenen Handschrift der Ästhetik Baumgartens*. Inaugural – Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen und Naturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Münster in Westfalen vorgelegt von Bernhard Poppe aus Lauer. Borna-Leipzig: Buchdruckerei Robert Noske.

RETK 1971 – *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Begründet von J.J. Herzog. In dritter verbesserter und vermehrter Auflage unter Mitwirkung vieler Theologen und anderer Gelehrten hrsg. von D. Albert Hauck Professor in Leipzig. Zweiter Band. Arethas von Cäsarea – Bibeltext des AT. Unveränderter Nachdruck der 1896–1913 bei der J. C. Hinrichs'schen Buchhandlung in Leipzig herausgegebenen Ausgabe. Graz: Akademischer Druck- u. Verlagsanstalt.

Roebber Gregg A. 2005: Pietists and the Orders of Creation. *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*. Hrsg. Von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke und Johannes Wallmann. Hallesche Forschungen 17/2. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 747–758.

Schicketanz Peter 2001: Der Pietismus von 1676 bis 1800. – *Kirchengeschichte in Einzeldarstellungen III/1*. Hrsg.: Ulrich Gäbler, Gert Haendler und Joachim Rogge. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.

Schicketanz Peter 2005: Das Miteinander von Pietismus und Aufklärung in Halle. – *Interdisziplinäre Pietismusforschungen. Beiträge zum Ersten Internationalen Kongress für Pietismusforschung 2001*. Hrsg. Von Udo Sträter in Verbindung mit Hartmut Lehmann, Thomas Müller-Bahlke und Johannes Wallmann. Hallesche Forschungen, Bd. 17/1. Tübingen: Verlag der Franckeschen Stiftungen Halle im Max Niemeyer Verlag, 235–242.

Schiller Christiane 1994a: Das Litauische Seminar in Halle (1727–1740) und seine Mitglieder. Auf Spurensuche. – *Acta Baltica* 32, 195–223.

Schiller Christiane 1994b: Die Litauischen Seminare in Königsberg und Halle. Eine Bilanz. – *Nordost-Archiv*. NF Bd. III, 375–392.

Schloemann Martin 1973: *Siegmund Jacob Baumgarten. System und Geschichte in der Theologie des Übergangs zum Neoprotentantismus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Semler Johann Salomon 1758: *Ehrengedächtnis des weiland Hochwürdigen und Hochgelarten Herrn Siegmund Jacob Baumgartens, des heil. Schrift Doctors, ordentlichen öffentlichen Lehres auf der königlichen preußischen Friedrichsuniversität, des königlichen Seminarii Directors, Ephori der königlichen Freitische, der königlichen Academie der Wissenschaften zu Berlin Mitglied, auch der teutschen Gesellschaft zu Jena*, gesammelt von D. Johann Salomon Semler. Halle: bey Johann Justinus Gebauer.

Semler Johann Salomon 1758: Vorrede vom 4. 4. 1758 (nicht paginiert), 6 S. – Baumgarten Jakob Siegmund 1758. *Nachrichten von merkwürdigen Büchern*. Zwölfter Band, welcher die vollständigen Register über alle Bände sowohl dieser als auch der Nachrichten von einer hallischen Bibliothek enthält. Halle: bey Johann Justinus Gebauer, 424 S.

Semler Johann Salomon 1781–1782: *Lebensbeschreibung von ihm selbst abgefasst*. Erster Theil. Zweiter Theil. Halle: bei Johann Justinus Gebauer.

Specht Franz 1935: Das Litauische Seminar an der Universität Halle. – *Archivum Philologicum* 5, 36–53.

Subačius Paulius 2001: *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*. Vilnius: Aidai.

Triškaitė Birutė 2012: Friedricho Selle's prieraišai rankraštiniam žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*. – *Archivum Lithuanicum* 14, 129–154.

Triškaitė Birutė 2014: Ar Frydrichas Vilhelmas Hakas – vadinamojo Prahos rankraštinio žodyno autorius? *Acta Linguistica Lithuanica* 71, 292–317.

Wundt Maxl 932: Die Philosophie an der Universität Jena in ihrem geschichtlichen Verlaufe dargestellt. – *Zeitschrift des Vereins für thüringische Geschichte und Altertumskunde*. NF.15 Beiheft, Heft 4.

Zubaitienė Vilma 2012: *Frydrichas Vilhelmas Hakas. Vocabularium Litthvanico–Germanicum, et Germanico–Litthvanicom... nebst einem Anhang einer kurzgefassten Litthvanischen Grammatic (1730)* 2. Studija, indeksai, rodyklės. Parengė Vilma Zubaitienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Interneto resursai:

<http://www.baumgarten-alexander-gottlieb.de/leben/#meier>

<http://www.deutsche-biographie.de/sfz80023.html>

<http://www.deutsche-biographie.de/sfz16793.html>

http://www.heiligenlexikon.de/BiographienA/August_Hermann_Francke.html

<http://www.deutsche-biographie.de/sfz26004.html>

http://192.124.243.55/cgi-in/dhm.pl?x=u&t_show=x&wertreg=PER&wert=pressier%2C+christian+friedrich++++BIOGRAFIE&reccheck=,26302

https://www.google.lt/search?q=Roloff+Berlin+Propst+und+Konsistorialrat&hl=lt&gbv=2&sa=X&as_q=&spell=1&ei=uXexVNq5I8j9UPrYg7AB&ved=0CBAQBSgA

<http://prusija.lki.lt/>

<http://www.manchester.edu/kant/bio/biokon2.htm>

More on the Prague Manuscript German–Lithuanian Dictionary

SUMMARY

The article originated while implementing the project *The Research and Redaction of the Manuscript German–Lithuanian Dictionary Credited to Friedrich Wilhelm Haack (beginning of the 18th century)*. The author of the article aimed at following the provenience tracks of the first page in search of the author of donation inscription. It was observed while researching that the knowledge about majority of people in the 17th century is not exact and this kind of information was entirely missing in the majority of cases, for example: the children of Siegmund Jakob Baumgarten who could have been the authors of the inscription in line with the apprentices or brothers of the famous scientist August Gotlieb and Nathanael.

A certain amount of material was found about Baumgarten environment in Halle and evidentiary connection to Johann Heinrich Lysius who might have inspired Baumgarten's interest in Lituianistic literature. It is also possible that the interest was raised by the teachers and students of Lithuanian language sessions in the University of Halle and Friedrich Wilhelm Haack himself among them, as the data about Baumgarten's teaching at the same session when Friedrich Wilhelm Haack had the position of a docent is found. It is still early to state who was the author of the donation inscription. A search of thorough manuscript material is necessary which can lead to no result. However, we already have more information about a person who greatly contributed to science and paid attention to Lithuanian books.

Įteikta 2014 m. gruodžio 20 d.

GRASILDA BLAŽIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

grasilda.blaziene@lki.lt

BIRUTĖ TRIŠKAITĖ
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: Mažosios Lietuvos leksikografijos istorija, lietuvių rašomosios kalbos istorija.

AR FRYDRICHAS VILHELMAS HAKAS – VADINAMOJO PRAHOS RANKRAŠTINIO ŽODYNO AUTORIUS?¹

Is Friedrich Wilhelm Haack
the Author of the So-Called Prague
Manuscript Dictionary?²

ANOTACIJA

Straipsnyje analizuojama vadinamojo Prahos rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno (XVIII amžiaus pirmoji pusė), kurį Ilija Lemeškinas prieš kelerius metus rado Čekijos Respublikos Nacionalinėje bibliotekoje (NK ČR: XVI.E.30), autorystės problema. Straipsnio tikslas – nustatyti, ar leksikografas ir Mažosios Lietuvos evangelikų liuteronų kunigas Frydrichas Vilhelmas Hakas (Friedrich Wilhelm Haack, 1707–1754) galėjo būti šio žodyno autorius. Kelti tokią prielaidą leidžia rankraščio pradžioje įrašyta proveniencija, kurioje teigiama: „Auctor Hacke“.

¹ Straipsnis parengtas pagal projektą *Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamo rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno tyrimas ir rengimas spaudai* (XVIII a. pr.) (vadovė prof. dr. Grasilda Blažienė), įtrauktą į programą *Valstybinės kalbos norminimas, vartojimas, ugdymas ir sklaida 2006–2015 m.* Tyrimą rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija (sutarties Nr. K-4/2012).

² The article is written under the framework of the project *The Research and Editing of the Manuscript German-Lithuanian Dictionary Attributed to Friedrich Wilhelm Haack (Beginning of the 18th Century)* (supervisor Prof. Dr. Grasilda Blažienė) under the programme of *Standardisation, Use, Development and Dissemination of State Language in the Period of 2006–2015*. The research was sponsored by the State Commission of the Lithuanian Language (Contract No. K-4/2012).

ESMINIAI ŽODŽIAI: Mažosios Lietuvos leksikografija, Prahos rankraštinis žodynas, Frydrichas Vilhelmas Hakas, autorystė.

KEYWORDS: lexicography of Lithuania Minor, the Prague manuscript Dictionary, Friedrich Wilhelm Haack, authorship.

Siekiant atsakyti į minėtąjį klausimą, straipsnyje svarstoma, ar rankraščio donacijos įrašė minimas „Hacke“ gali būti identifikuojamas su Frydrichu Vilhelmu Haku, taip pat aptariamas žodyno teksto pobūdis ir trumpai apžvelgiamas santykis su kitais XVII–XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraščiais vokiečių–lietuvių kalbų žodynais, remiantis Vokietijos archyvuose rasta Hako autografais jo rašysena lyginama su Prahos žodyno perrašytojo.

ANNOTATION

The issue of authorship of the so-called Prague manuscript German-Lithuanian Dictionary (first half of the 18th century) which was found by Ilya Lemeskin in the National Library of the Czech Republic few years ago (NK ČR: XVI.F.30) is analysed in the article. The aim of the article is to investigate if the lexicographer and Evangelical Lutheran priest of Lithuania Minor Friedrich Wilhelm Haack (1707–1754) could be the author of the dictionary. Such an assumption is pre-conditioned due to the provenience at the beginning of the manuscript which states ‘Auctor Hacke’. In order to answer this question the article discusses if the ‘Hacke’ mentioned in the donation inscription could be identified with Friedrich Wilhelm Haack; also the character of dictionary text is examined and the relation to other manuscript German-Lithuanian dictionaries of Lithuania Minor is briefly reviewed; based on Haack’s autographs found in German archives his handwriting is compared to the handwriting of the rewriter of the Prague Dictionary.

1. ĮVADAS

2010-ųjų vasarą Čekijos Respublikos Nacionalinėje bibliotekoje habil. dr. Ilja Lemeškinas, Prahos Karolio universiteto docentas, rado rankraštį – vokiečių–lietuvių kalbų žodyną (*Národní knihovna České republiky* [NK ČR]: XVI.F.30; toliau – P)³, kuris svariai praturtina Mažosios Lietuvos rankraštinių leksikografijos paveldą. Šis radinys praplečia iš XVII ir XVIII amžiaus mūsų laikus pasiekusių rankraščių dvi-kalbių žodynų ratą.

Prahos vokiečių–lietuvių kalbų žodynas (P 2r–344v), prie kurio pridėta ir trumpa etimologinė studija, tiksliau – tik jos užuomazgos (P 345r), neturi antraštinio puslapio. Kaip rodo rankraščio įrišimas, šio veikiausiai ir nebuvo, o pirmasis rankraščio puslapis – tai žodyno teksto puslapis. Taigi nėra autentiškos informacijos nei apie autorių (sudarytoją ar perrašytoją), nei atsiradimo laiką ir vietą, juo labiau teksto šaltinius. Todėl šis neseniai į tyrėjų akiratį patekęs rankraštis, kaip kiekvienas anoniminis šaltinis, pirmiausia skatina kelti klausimą dėl atribucijos – autorystės, datavimo ir lokalizavimo.

Į kai kuriuos P atribucijos klausimus iš dalies jau atsakyta. Lemeškino atlikta šio rankraščio popieriaus analizė liudija, kad vokiečių–lietuvių kalbų žodynui nau-

³ Plačiau apie šio leksikografinio šaltinio archeografinį aprašą, jo atradimo aplinkybes ir vietą XIX amžiaus čekų lituanistikoje žr. Lemeškin 2012: 31–57.

dotas popierius su dviem vandenženkliais datuotinas nuo 1683 ir 1712 metų. Etimologinei studijai skirtos P dalies popierius, kaip rodo trečiasis vandenženklis, pradėtas gaminti 1701 metais (Lemeškin 2012: 52–53). Vadinas, 1712-ieji yra neabejotinas šio rankraščio *terminus post quem*. Linkstama manyti, kad P galėjo atsirasti XVIII amžiaus 3–4-ąjį dešimtmetį (Lemeškin 2012: 31; Lemeškin 2013: 269). Vis dėlto kokia tiksliai P vieta chronologinėje išlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraštinųjų žodynų grandinėje, dar turės būti nustatyta. Jo datavimą patikslinti galbūt padėtų ketvirtojo vandenženkliaus identifikavimas.

Rankraštis, prieš patekdamas į Prahą, o prieš tai – į Vieną, kurį laiką buvo Halėje (žr. toliau), tačiau tikėtina, kad P parengtas ne ten, o Rytų Prūsijoje – mat užrašytas būtent čia XVII–XVIII amžiuje veikusių Finkeno ir Trutnavos dirbtuvių popieriuje (Lemeškin 2012: 52–53; Lemeškin 2013: 278).

Svarstant šio žodyno autorystės klausimą išeities taškas turėtų būti rankraščio pradžioje, laisvajame priešlapyje, esanti pirmoji proveniencija, tiksliau – donacijos įrašas (žr. ir 1 pav.):

Auctor Hacke. || War Prediger in Lithauen. Hat || zu Halle studirt. Seine Sprach=||lehre foll auf⁴ dem Waißenhaufe || gedruckt seyn. Dono dedit || {I. / D.}⁵ Baumgarten. (P 1r)

Vertimas

Autorius Hacke. Buvo pamokslininkas Lietuvoje. Studijavo Halėje. Jo gramatikos vadovėlis turi būti išleistas Našlaičių prieglaudoje. Dovanoja {I. / D.} Baumgarten.

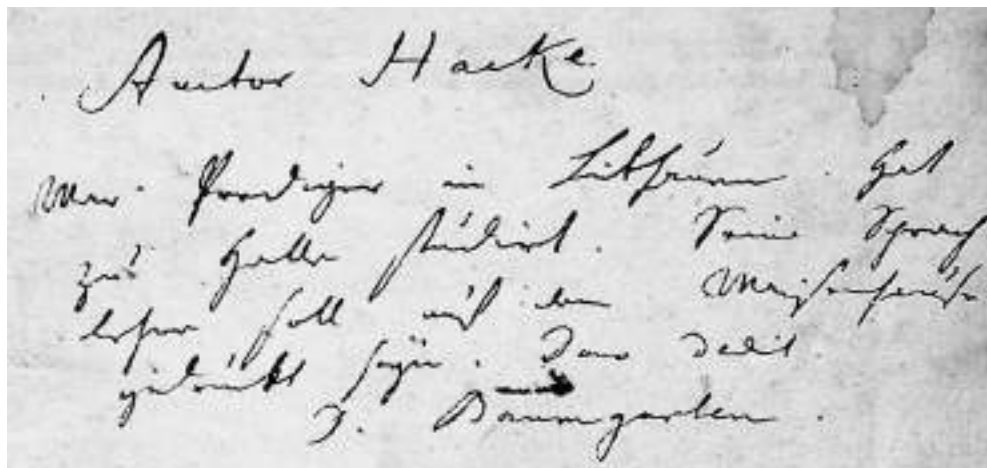
Labiausiai tikėtina, kad rankraščio nenustatytam asmeniui dovamotojas identifikuo- tinas su žymiuoju XVIII amžiaus Halės universiteto teologijos profesoriumi Siegmundu Jakabu Baumgartenu (Siegmund Jakob Baumgarten, 1706–1757)⁶ (Lemeškin 2012: 54), kurio asmeninėje bibliotekoje būta ir lietuviškų knygų (Kaunas 1996: 188), nors kol kas tebėra neaišku, ar tai jo paties ranka darytas įrašas (Lemeškin 2013: 277). Bet kuriuo atveju Baumgartenas turėjo būti vienas iš pirmųjų šio rankraščio savininkų.

Kaip matyti iš donacijos įrašo, P autoriumi įvardijamas asmuo pavarde „Hacke“. Ši pavardė įrašyta ir rankraščio nugarėlėje: „Hacke || Lexicon Lithuani=||cum“. Todėl kyla klausimas, koks šio rankraščio ryšys su lietuvių leksikografijos istorijoje žinomu Frydrichu Vilhelmu Haku (Friedrich Wilhelm Haack, 1707–1754).

⁴ Tikėtina, kad šis įrašo žodis šifruotinas *auf*. Vis dėlto paskutinės raidės grafika neleidžia visiškai atmes- ti galimybės, kad čia įrašytas prielinksnis *auf*.

⁵ Riestiniuose skliaustuose { } čia ir toliau teikiamos sunkiai įskaitomos raidės. Šiuo atveju galimi du raidės perskaitymo variantai – *I* arba *D* (apie jų interpretavimo galimybes žr. Lemeškin 2012: 55; Lemeškin 2013: 277).

⁶ Plačiau apie jį žr. prof. dr. Grasilos Blažienės straipsnį šiame *Acta Linguistica Lithuanica* tome.

1 PAV. P 1r: žodyno rankraščio donacijos įrašas; Praha, Národní knihovna České republiky: XVI.F.30

Ar Hakas galėjo būti P autorius? Šis klausimas jau keltas (Lemeškin 2012: 55, 57; Lemeškin 2013: 277), bet išsamiau tema neanalizuota, tad įtikinamai argumentuoto atsakymo kol kas nėra. Šio straipsnio tikslas – nustatyti, ar vadinamojo Prahos vokiečių–lietuvių kalbų žodyno autorystė⁷ gali būti priskirta Frydrichui Vilhelmui Hakui. Todėl svarbu: 1) išsiaiškinti, ar donacijos įrašė minimas „Hacke“ iš tikrųjų identifikuotinas su Frydrichu Vilhelmu Haku (žr. 2 sk.); 2) aptarti žodyno teksto pobūdį (žr. 3.1 sk.) ir trumpai apžvelgti santykį su kitais XVII–XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraščiniais žodynais (žr. 3.2 sk.); 3) atlikti žodyno bei Hako autografų rašysenos analizę (žr. 4 sk.).

2. FRYDRICHO VILHELMO HAKO BIOGRAFIJOS APŽVALGA

Frydrichas Vilhelmas Hakas gimė 1707 metų balandžio 8 dieną⁸ Kretingalėje (Klaipėdos aps.). Jo tėvas – evangelikų liuteronų kunigas Erdmanas Hakas (?–1731), vienas iš Martino Lutherio *Mažojo katekizmo* (1719) vertimo tikrintojų (LyK 145;

⁷ Toliau kalbant apie P autorystę omenyje bus turimas tik rankraštyje užfiksuotas vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, t. y. į autorystės tyrimą netraukiama rankraščio pabaigoje pradėta etimologinė studija.

⁸ Paprastai nurodoma, kad Hakas gimė 1706-aisiais, tačiau Halės universiteto dokumentuose jo paties ranka įrašyta tiksliai data – 1707 metų balandžio 8-oji (Haack [po 1728-09-02], Haack [1730-07-12 ar vėliau]) – liudija jį iš tikrųjų gimus metais vėliau (žr. 5 pav.).

Brž II 67). Būdamas septyniolikos, 1724 metų rugsėjo 6 dieną Hakas įsiimatrikuliavo Karaliaučiaus universitete („1724 [...] 6. Septembris Haack Frdr. Wilh., Memel. Pruss.“; Erler 1911/1912: 322), kur trejus metus studijavo teologiją. Čia tikriausiai išsiskyrė kaip puikus lietuvių kalbos mokovas – mat jam patikėta skaičiuoti Jono Jokūbo Kvanto (Johann Jacob Quandt, 1686–1772), Karaliaučiaus universiteto teologijos profesoriaus ir tenykščio Lietuvių kalbos seminaro inspektoriaus, rūpesčiu leidžiamo 1727–ųjų Naujojo Testamento korektūrą⁹. Tad veikiausiai neatsitiktinai šis Naujojo Testamento leidimas ir tapo vėliau Hako parengto žodyno pagrindiniu šaltiniu.

1727 metų pabaigoje tęsti studijų Hakas išvyko į Halę, pietizmo idėjų centrą. Halės universitete įsiimatrikuliavo 1727 metų gruodžio 17 dieną¹⁰, lankė ten ką tik įsteigtą Lietuvių kalbos seminarą¹¹, kuriam vadovavo Gotthilfas Augustas Francke (Gotthilf August Francke, 1696–1769), žymiojo Augusto Hermanno Francke's sūnus. O netrukus ir pats Hakas ėmė mokyti lietuvių kalbos drauge su pirmuoju seminaro docentu Jonu Richteriu (Johann Richter, 1705–1754). Šiam išvykus atgal į Rytų Prūsiją, Hakas seminaro docentu buvo ketverius metus – iki 1732-ųjų balandžio.

Halėje prabėgo kūrybingiausi ir produktyviausi Hako gyvenimo metai. Kartu su seminaro lankytojais čia išverstas ir išleistas garsaus Halės pietisto Johanno Anas-tasijaus Freylinghauseno traktatas *Ordnung des Heyls (Davadnas mokslas apie dūšios išganyką*, Halė, 1729; Francke 1730-11-17: 2v). Žinoma, kad tuo metu seminare versta ir daugiau pietistinių veikalų – Freylinghauseno *Compendium Theologiae (Trumpas teologijos mokslas)*, Augusto Hermanno Francke's *Die Lehre vom Anfang des Christlichen Lebens (Mokslas apie krikščioniškojo gyvenimo pradžių)*, bet apie šių vertimų likimą žinių kol kas nerasta (Aleknavičienė, Schiller 2002: 60, 64). Nors Hakas kaip šių darbų vertėjas tiesiogiai neminimas, jo indėlis neabejotinas. Vis dėlto svarbiausias Hako kūrybinis palikimas – 1730 metų pabaigoje pasirodęs lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum* (toliau – HŽ)¹². Į lietuvių raštijos istoriją jam

⁹ Kad Hakas skaitė 1727 metais Karaliaučiuje išleisto lietuviško Naujojo Testamento korektūrą, mini Klaipėdos bažnytinės apskritys vyriausiasis kunigas (vok. *Erzpriester*) Johannas Arnoldas Pauli's 1727-09-10 laiške Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Klaipėdos į Halę (Pauli 1727-09-10; publikaciją žr. Winter 1954: 200–201).

¹⁰ Tai liudija Hako įrašas Halės universiteto metrikose (Haack 1727-12-17; Juntke 1960: 195; žr. 4 pav.).

¹¹ Halėje Lietuvių kalbos seminaras veikė nuo 1727 iki 1740 metų (Specht 1935: 36; Schiller 1994: 195).

¹² Apie šio žodyno rengimą užsimena Johannas Arnoldas Pauli's 1728-01-07 laiške Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Klaipėdos į Halę (Pauli 1728-01-07; publikaciją žr. Winter 1954: 201–203).

buvo lemta įeiti kaip pirmajam spausdintam paraleliniam žodynui, turinčiam lietuvišką antraštyną, t. y. jame pirmą kartą lietuvių kalbos žodžiai pateikti lemų pozicijoje¹³. Kiek mažesnė vokiečių–lietuvių kalbų dalis, kurios mikrostruktūra elementari, veikiau atliko registro, padedančio pirmojoje dalyje susirasti lietuvišką žodį, funkciją (Drotvinas 1998: 86). Prie žodyno pridėta trumpa vokiška lietuvių kalbos gramatika iš esmės rėmėsi Danieliaus Kleino *Grammatica Litoanica* (1653) ir *Compendium Litvanico-Germanicum* (1654) (Buchienė, Palionis 1957: 42–43; Zubaitienė 2012: 122), bet kaip leksikografas Hakas buvo originalus. Rengdamas savąjį žodyną, jis nesirėmė Mažojoje Lietuvoje dar XVII amžiuje parengtais rankraštiniais žodynais, kurie kone jau šimtmetį plito nuorašais ir buvo jam matyti (vienas iš nuorašų, darytas jo kolegos Richterio, kurį laiką naudotas seminare kaip mokymo priemonė¹⁴), o pasuko visai kitu keliu – sudarė jį pasitelkdamas naujausius Naujojo Testamento (1727) ir Psalmyno (1728) vertimus į lietuvių kalbą¹⁵. Taigi Hako žodyne, kitaip nei iki tol parengtuose rankraštiniuose, iš esmės užfiksuota tik šių Biblijos knygų leksika. Toks šaltinių pasirinkimas greičiausiai buvo orientuotas į adresatą – teologijos studentą ir religinių raštų vertėją. Kitaip tariant, Hakas stengėsi parengti to meto poreikius atitinkantį žodyną – tinkantį ir teologijos studentų lietuvių kalbos mokymui bei mokymuisi, ir vis intensyvėjančiam religinių raštų vertimui į lietuvių kalbą¹⁶.

1732 metų pavasarį karalius Frydrichas Vilhelmas I (Friedrich Wilhelm I, 1688–1740) paskyrė Haką lydėti į Rytų Prūsiją besikraustančius zalcburgiečius. Kaip liudija archyviniai šaltiniai, Francke itin apgailėstavo netekęs savo kuruojamo seminaro docento ir netgi prašė karaliaus leidimo Hakui sugrįžti (Francke 1732-05-01).

¹³ Galimas dalykas, kad anksčiau su lietuvišku antraštynu būta rankraštinių žodynų.

¹⁴ Tai vadinamasis Richterio žodynas, tebesaugomas Halės Francke's įstaigų archyve (AFSt: J 84; žr. 3.2 sk.). Rankraščio pradžioje yra Hako rankos papildymų (Schiller 2009: 126), kurie galėjo būti įrašyti tarp 1728-06-18, kai žodynas baigtas perrašyti, ir 1732-ųjų balandžio, kai Hakas išvyko iš Halės.

¹⁵ Hako žodyno šaltiniai – 1727 metų Naujasis Testamentas ir 1728 metų Psalmynas – nurodyti ir šio antraštiniame puslapyje, ir Francke's parašytoje pratarmėje: „Darin alle im || Neuen Teftament und Pfallter || befindliche Wörter nach dem Alpha=||beth enthalten find“ (*HŽ* 1r); „ein kleines || Vocabel-Buch / darin die Wörter aus || dem Neuen Teftament und Pfallter / fo || fie in Hånden haben / enthalten wåren“ (Francke 1730-11-17: 3r). Naujaisi šio žodyno tyrimai nepatvirtina, kad Hakas būtų naudojęs dar kokiais kitais šaltiniais (žr. Zubaitienė 2012: 35–36, 122).

¹⁶ Tuo metu religiniai raštai į lietuvių kalbą aktyviai versti dviejose akademinėse institucijose: Karaliaučiaus universitete vadovaujant Kvantui ir Halės universitete vadovaujant Francke'ei. Nors abiejuose universitetuose įsteigtų Lietuvių kalbos seminarų pagrindinis tikslas – būsime evangelikų liuteronų kunigus ir mokytojus rengti darbui lietuviškose Rytų Prūsijos parapijose, jų vadovai, pasitelkę geriausiai lietuviškai mokančius seminaro lankytojus, kėlė ir daugiau tikslų – rengti mokomąją literatūrą ir trūkstantus religinių raštų vertimus lietuvių kalba.

Nors toks leidimas buvo duotas¹⁷, Hako jis nepasiekė¹⁸. Pakeliui į tėviškę, Berlyne, Hakas ordinuotas emigruojančių zalcburgiečių pamokslininku.

Grįžęs į Rytų Prūsiją, 1733 metų vasario 7 dienos karaliaus reskriptu¹⁹ Hakas paskirtas diakonu į Gumbinę. Kartu ėjo ir kunigo pareigas naujoje Gerviškėnų (Gumbinės aps.) bažnyčioje²⁰. Netrukus, 1733-ųjų pabaigoje, veikiausiai dėl nesutarimų su Gumbinės klebonu Christophu Geystadtu, perkeltas į Pilkalnį (Pilkalnio aps.), kur kunigavo iki pat gyvenimo pabaigos – 1754-ųjų lapkričio 19 dienos (Quandt 4 14v, 17r, 85v; Arnoldt 1777: 111, 129; Moeller 1968: 50, 110).

Taigi trumpa Hako biografijos apžvalga nekelia abejonių, kad jis iš tiesų identifiukuotinas su donacijos įrašė minimu „Hacke“. Kaip šiame ir teigiama, Hakas studijavo Halėje, čia išleido gramatiką (kartu su žodynu), o grįžęs į gimtinę iki paskutiniųjų gyvenimo dienų kunigavo lietuviškose Rytų Prūsijos parapijose (plg. 1 lentelę).

1 LENTELE. Frydricho Vilhelmo Hako biografijos ir P (1r) donacijos įrašė minimi faktai

P donacijos įrašė minimi faktai	Frydricho Vilhelmo Hako (1707-04-08–1754-11-19) biografijos faktai
<i>Auctor Hacke.</i>	Pats pasirašydavo: <i>Haack, Friederich Wilhelm, Haack, Friedericus Wilhelmus, Haack, Friedericus Gvilielmus</i> ; kitos jo pavardės formos: <i>Haacke, Haak</i>
<i>War Prediger in Lithauen.</i>	Gumbinės diakonas (1733) Gerviškėnų kunigas (1733) Pilkalnio kunigas (1733–1754)
<i>Hat</i> <i>zu Halle studirt.</i>	Teologijos studijos Halės universitete ir dėstymas tenyksiame Lietuvių kalbos seminare (1727–1732)
<i>Seine Sprach= lehre foll auf dem Waifenhaufe</i> <i>gedruckt seyn.</i>	<i>Vocabularium Litthoanico-Germanicum, et Germanico-Litthoanicum [...] Nebst einem Anhang einer kurzgefaßten Litthauifchen Grammatic</i> (1730, Halė, Stephanus Orban)

Netikslus tik spėjimas, kad Hako gramatika, išėjusi kartu su žodynu, turėjo būti išspausdinta Našlaičių prieglaudoje (vok. *Waisenhaus*): „Seine Sprach=||lehre

¹⁷ Taip spręstina iš Gotthilfo Augusto Francke's 1732-05-13 laiško Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I, kuriame jis dėkoja už leidimą Haku pusei metų sugrįžti į Halę (Francke 1732-05-13).

¹⁸ Šitai teigiama Hako laiške Gotthilfui Augustui Francke'ei, rašytame 1732-05-19 iš Štettino, karaliui jau davus leidimą sugrįžti į Halę (Haack 1732-05-19; publikaciją žr. Drotvinas 2001: 179–186).

¹⁹ Šis dokumentas nurodomas Hako 1733-06-22 laiške Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Karaliaučiaus į Berlyną (?) (Haack 1733-06-22: 1r; žr. 7 pav.).

²⁰ Gerviškėnuose evangelikų liuteronų bažnyčia pastatyta 1730 metais. Nuo 1733 iki 1746-ųjų čia kunigavo Gumbinės diakonai (Moeller 1968: 42).

folll auf dem Waifenhaufe || gedruckt feyn“ (P 1r). Nors Našlaičių prieglauda spaustuvę turėjo, Hako *Vocabularium*, kaip įrašyta šio antraštiniame puslapyje, išleistas Halės universitete veikusioje Stephano Orbano spaustuvėje: „HALLE, || Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr.“ (HŽ 1r).

O skirtinga pavardės rašyba aiškintina tuo, kad jos formos įvairavo. Nors pats Hakas, kaip spręstina iš išlikusių jo autografų (žr. 4 sk.), savo pavardę rašė *Haack* (Haack 1727-12-17; Haack 1732-05-03; Haack 1732-05-19; Haack 1733-06-22), tačiau jo tėvas *Mažajame katekizme* pasirašė *Haak*²¹. Šitaip Hako pavardę rašė ir Pauli's bei Kvantas (Pauli 1727-09-10; Pauli 1728-01-07; Quandt 4 14v, 17r, 85v). Francke rašė *Haack* (Francke 1730-11-17; Francke 1732-05-13). Archyvinuose dokumentuose, be *Haack* ir *Haak*, pastebėta dar viena Hako pavardės forma – *Haacke* (Friedrich Wilhelm I 1733-10-01a; Friedrich Wilhelm I 1733-10-01b). Apskritai šios pavardės būta ir esama įvairių ortografinių variantų, plg.: *Haack*, *Haacke*, *Haak*, *Haake*, *Hack*, *Hacke*, *Hacken*, *Hak*, *Hake*, *Haken*, *Hakius* (žr. Karaliaučiaus ir Halės universitetų metrikas [Erlar 1917: 154–155, 157; Juntke 1960: 194]; taip pat žr. Falkenhahn 1964: 256–257; Kohlheim, Kohlheim 2005: 300–301, 304).

Toliau būtina išsiaiškinti, ar tiksliai P donacijos įrašė teikiama informacija, kad Hakas yra šio rankraščinio žodyno autorius.

3. VADINAMASIS PRAHOS ŽODYNAS – ANKSTESNIO MAŽOSIOS LIETUVOS RANKRAŠTINIO ŽODYNO NUORAŠAS

Analizuojant bet kokio teksto autorystę svarbu nustatyti, koks jo pobūdis – originalus autentiškas tekstas, t. y. autografas, ar nuorašas.

3.1. Nuorašo požymiai P

Kad P užfiksuotas vokiečių–lietuvių kalbų žodyno tekstas nėra originalus, o nurašytas iš ankstesnio šaltinio, liudija fiziniai teksto požymiai – taisymai, kuriuos lėmė parablepsis arba ditografija²². Skaitant protografą ir nurašant jo tekstą perrašytojo žvilgsnis dėl sutampančių ar panašių žodžių, morfemų ar frazių kartais gali nušokti pirmyn prie tolesnės teksto atkarpos arba grįžti atgal prie jau buvusios,

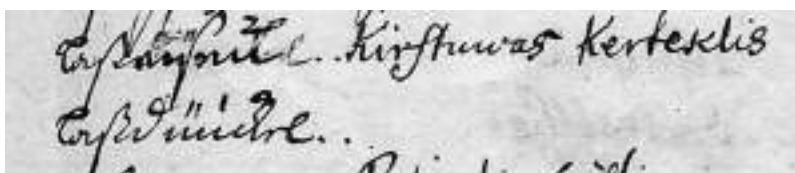
²¹ Plg.: „Erdmann Haak Pfarrer in Deutch Crottingen d[en] 18 Octob[er] 1719“ (LyK 145).

²² Apie nuorašams būdingas teksto ypatybes žr. Subačius 2001: 294–313.

tad perrašomas arba tolesnis, arba jau nurašytas fragmentas. P pasitaiko abu atvejai, jie paprastai taisyti.

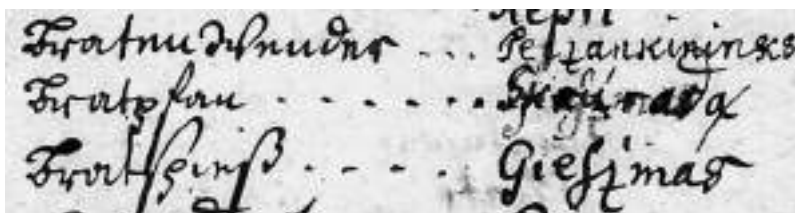
Dažnesnis P parablepsis, kai nurašant tekstą perrašytojo žvilgsnis nušoko toliau ir dėl žodžių pradžios sutapimo jis perrašė tolesnio žodyno straipsnio atkarpą. Tai pastebėjęs taisė skusdamas klaidingai įrašytus žodžius ar užrašydamas ant jų reikiamus.

Antai dėl sutampančios eilučių pradžios (vadinamojo *homoearktono*), tiksliau – dėl vienodo gretimų lemu – dūrinių – pirmojo sando *Laß-*, žodyno perrašytojas užuot įrašęs *Laßeifen* nurašė protografe eilute žemiau buvusią *Laßdünckel*. Pastebėjęs apsirikimą, taisė išskusdamas antrąjį dūrinio sandą *-dünckel* ir įrašydamas jo vietoje *-eifen*, plg.:

P 156r Laßeifen [2]²³ ←Laßdünckel,²⁴ – Kirftuwas Kerteklis
Laßdünckel [1]

O štai prie lemos *Bratpfan* iš pradžių perrašytas tolesnės lemos *Bratspieß* atitikmuo *Gieſzmas*, tačiau vėliau jis išskustas ir jo vietoje įrašytas tinkamas – *Skaurada*, plg.:

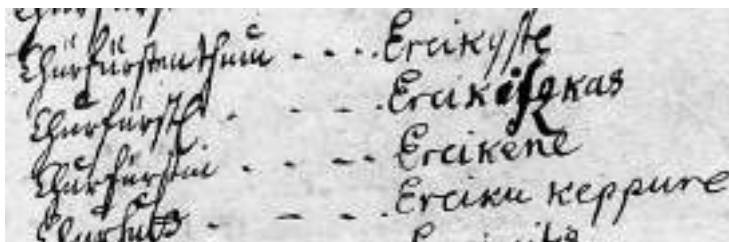

P 44v Bratpfan – Skaurada ←Gieſzmas
Bratspieß – Gieſzmas

Panašiai nutiko ir prie lemos *Churfürst[ich]*: čia iš karto įrašytas toliau, eilute žemiau, buvusios lemos *Churfürstin* atitikmuo *Ercikene*, bet vėliau, pastebėjus klaidą, ištaisyta į *Ercikifzkas* (*-ifz-* užrašyta ant *-ene*), plg.:

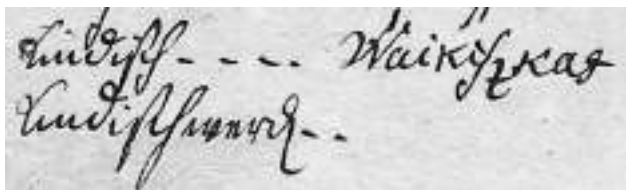
²³ Ženklu [] išskiriami skaičiai, žodyne įrašyti virš eilutės. Jie rodo, kad jau ištaisęs pagal protografą, perrašytojas pastebėjo, jog žodžių abėcėlinė tvarka vis dėlto koreguotina, todėl lemas sunumeravo, taip parodydamas, kuris žodyno straipsnis po kurio turėtų eiti.

²⁴ Čia ir toliau kampiniuose skliaustuose < > teikiami tekstologiniai komentarai; rodyklė ← rodo, iš ko taisyta.

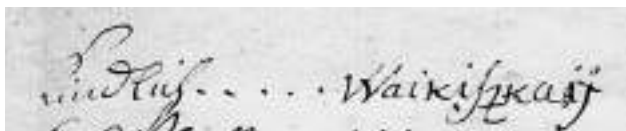

P 50v Churfürftl[ich] – Ercikifzkas <←Ercikene>
Churfürftin – Ercikene

Kur kas retesni P ditografijos atvejai, kai nurašant tekstą žodyno perrašytojo žvilgsnis grįžo atgal prie jau perrašyto protografo fragmento, t. y. jis pakartojo jau nurašytus žodžius. Pavyzdžiui, prie lemos *Kindlich* iš pradžių pateiktas jau perrašytos lemos *Kindifch* atitikmuo *Waikifzkas*, kuris paskui ant s užrašius jį pataisytas į *Waikifzkaĳ*, plg.:

P 144v Kindifch – Waikifzkas
Kindifch werd[en]

P 145r Kindlich – Waikifzkaĳ <←Waikifzkas>

Be šių, žodyne pasitaiko ir kitokių klaidų, kurios, manytina, taip pat padarytos P perrašytojo, o ne buvusios prieš akis turėtame protografe ir iš jo aklai nurašytos. Minėtini šie atvejai ir pavyzdžiai:

a) nurašomo teksto rašmenų klaidingas perskaitymas, pvz.:

P 81v Ejdams Bruder – Zenta **P**rolis <corr. Brolis>

P 256v StiefKinder – **A**waikei <corr. Pawaikei>

P 305v Vorgebirg – **A**nikalnes <corr. Antkalnes>

b) neteisingas perrašomų žodžių ribų nustatymas, kai du žodžiai traktuojami kaip vienas arba kai vienas žodis traktuojamas kaip du, pvz.:

P 134v Höllen Hund – Peklofzū <corr. Peklos fzu>

P 15r ArbeitsZeit – Darbi mette <corr. Darbimette>

P 173r Milchtopff – Pien pūdis <corr. Pienpūdis>

Pastarųjų klaidų pobūdis teikia informacijos apie P perrašytojo kalbinę kompetenciją. Iš jų galima spręsti, kad P perrašytojo lietuvių kalbos žinios buvusios dar kuklios. Tad tikėtinas dalykas, jog ir žodyną jis per(si)rašė tam, kad galėtų jos mokytis.

3.2. P ir kiti Mažosios Lietuvos rankraštiniai žodynai

Atidesnis žvilgsnis į P makrostruktūrą ir mikrostruktūrą neleidžia abejoti, kad jis priklauso Mažosios Lietuvos XVII–XVIII amžiaus rankraščių vokiečių–lietuvių kalbų žodynų šeimai, kurią dabar sudaro, kaip nustatyta Vinco Urbutio (Urbutis 1987: 59–75; Urbutis 2008: 622–623), šie mūsų dienas pasiekę rankraščiai:

- 1) *Lexicon Lithuanicum* (XVII amžiaus vidury, LMAVB RS: F 137 – 10, toliau – Lex);
- 2) *Clavis Germanico-Lithvana* (po 1680, LMAVB RS: F 137 13–14, toliau – C);
- 3) vadinamasis Richterio žodynas (1728, AFSt: J 84, toliau – R);
- 4) vadinamasis Krauzės žodynas (XVIII amžiaus 3–4 dešimtmetis, LLTIB R: F 1 – 5792, toliau – K).

Šiai žodynų šeimai priskiriamas ir per Antrąjį pasaulinį karą dingęs žodynas, iki tol, kaip ir Lex, C, K, saugotas Prūsijos valstybiniame archyve Karaliaučiuje, Liudviko Rėzos fonde, ir turėjęs signatūrą „Msc. 84 4°“ (toliau – Q¹, Urbutis 1987: 70–75)²⁵.

Lex, R, K, Q¹, iš dalies ir C²⁶, yra atsiradę iš to paties neišlikusio leksikografinio šaltinio ir reprezentuoja mažiausiai du iš jų gretinimo rekonstruojamus skirtingo laipsnio prototipus – *Lex ir vėliau iš jo išaugusį *Q²⁷. Tiksliau tariant, mūsų dienas pasiekęs Lex yra vienintelis žinomas *Lex nuorašas, o R, K, Q¹, iš dalies ir C, – naujos, pakoreguotos ir papildytos, *Lex paremto, bet jau žymiai išplėto *Q redakcijos (Urbutis 1987: 75; Urbutis 2008: 622–623).

Kad P sietinas su šia Mažosios Lietuvos rankraščių žodynų šeima, minėjo ir rankraščio radėjas Lemeškinas (Lemeškin 2012: 31; Lemeškin 2013: 270, 271). Toliau pateiktina pavyzdžių, kurie šį teiginį pagrindžia. P genetines sąsajas su Lex, C, R, K, Q¹ liudija vos ne bet kuris jų fragmentas (žr. 2 ir 3 lentelę).

²⁵ Šio žodyno fragmentų esama Kazimiero Būgos, Prano Skardžiaus ir kitų darbuose (publikaciją žr. Zubaitienė 2009).

²⁶ Apie komplikutesnės genezės C leksikografinės ištakas ir santykį su kitais Mažosios Lietuvos rankraštiniais vokiečių–lietuvių kalbų žodynais plačiau žr. Urbutis 1987: 70–75; Schiller 2002: 164–169; Triškaitė 2008: 44–74; Schiller 2009: 184–196.

²⁷ Taip šį neišlikusį žodyną žymi Urbutis (1987: 74), o Christiane Schiller (2002: 165) – *KR arba *PRK (t. y. vok. *Prä-Richter / Krause*).

Ar Frydrichas Vilhelmas Hakas –
vadinamojo Prahos rankraštinio žodyno autorius?

2 LENTELĖ. P bendrybės su Lex, C, R, K

P 158v	Lex 58r	C I 1175, 1178–1179	R 150	K 322–323
Leg Henne Wifzta Dedanti		[1] ²⁸ Leg=Henne. Wiſta dédanti.	[1] [Lege] Henne Wifzta Dedanti.	Leg Heñe Wifzta deddan- ti «←-dedenti».
Legehöltzer Stellinges		[2] Leg=Hôltzer.	[2] [Lege]hölt- zer	Lege Hôltzer Stelinges.
Legen Deti. Gulditi. Gultifi	Leg[en] Deti, guldyti, gultifi.	[3] Legen. Deñi, dejau, ú, ti. e[t] Deddu. Gul- dau, dzau, ú, ti. Gullu, ejau, ú, ti. Laufús [...]	[3] Legen Deti. Guldÿti. Gultifi à Dèti, Praef. Demmi. Paguldyt{i}	Legen Deti. Gulditi. Gultifi.
	[...]	[4] [...]		
Lehnbänck Solas atloſzinnis		[8] Lehn=Banck. Solas atloßinnis.	[4] Lehn Bänck Solas atl{o/e}{z}innis.	Lehnbanck Solas atloſzinnis.
Lehne Atloſzas		[5] Lehne. Atloſas, ô. M.	[5] Lehne Atloſzas.	Lehne Atloſzas.
Lehne[n] Zycziti Ankſzczoti	Lehne[n] Ziczyti, Ankſzczoti «←-A{k}kß- czoti»	[6] Lehnen. Szlèju, au, ú, ti. Szlejús, jaus, ús, tis. [...] Stengiús, aus, ús, tis. Pasfiremmu, emjau, ú, ti. Życziju, au, ú, ti. «Angſczoju, jau, ⁷²⁹ «Lykoti. ⁷³⁰	[6] Lehnen Zÿcziti. Ankſzczoti.	Lehnen Zycziti. Ankſzczoti.
		[7] Lehner. Życziefis, czyô. M.		
Lehn Gutt		[9] [Lehn=]Gutt.	[7] Lehn Gut	Lehn Gutt
Lehn Herr		[10] [Lehn=]Herr.	[8] [Lehn] Herr	Lehn Herr
Lehre Mokſlas. Pamokſlas. Pamokinimas	Lehre Mokſlas, pamokſlas, pa mokinimas.	[11] Lehre. Mokſlas, ô. M. Pamókſlas, ô. M. Pamokínnimas [...]	[9] Lehre Mokſlas. Pa- mokſlas. Pamo- kinimas.	Lehre Mokſlas. Pamokſlas. Pa- mokinimas

²⁸ Šioje makrostruktūros atkarpoje C ir R straipsnių rikiavimo tvarka kiek skiriasi nuo P (ir nuo Lex bei K). Lentelėje jie teikiami pagal P straipsnių išdėstymo tvarką, o jų tikrąjį išdėstymą šaltinyje rodo numeracija laužtiniuose skliaustuose.

²⁹ Įrašyta vėliau C sudarytojo. Čia ir toliau ženklas « \square » rodo komentuojamo fragmento ribas.

³⁰ Įrašyta vėliau kito asmens.

P 158v	Lex 58r	C I 1175, 1178–1179	R 150	K 322–323
Lehren Mokyti	Lehren Mokyti.	[12] Lehren. Mokinnu, nau, ū, ti [...]	[17] Lehren Mokÿti.	Lehren Mokyti.
Lehrer Mokitojis	Lehrer Mokitojis.	[13] Lehrer. Mokintojis, jô. M. [...]	[16] Lehrer Mokitojis.	Lehrer Mokitojis
Lehrhafftig Mokflus	Lehrhafftig Mokslus.	[14] Lehrhafft. Mokflin- gas, ô. M. ga, ôs. F. gay.	[15] [Lehr]haff- tig Mokflus.	Lehrhafftig Mokflus.
Lehrjahr		[15] Lehr=Iahr	[10] [Lehr] Iahr	Lehrjahr
Lehrling Mokintinnis	Lehrling Mokintinis	[16] [Lehr=]Iung. Mokin- tinnis, ês <corr. iô>. M.	[11] [Lehr]ling Mokintinnis.	Lehrling Mokintinnis.
LehrM[ei]f- t[e]r Moki- tojis	Lehrmeister Mokitojis.	[17] [Lehr=]Meifter. Mo- kintojis.	[12] [Lehr] Meifter Mokitojis.	Lehr Meister Mokitojis.

Kaip matyti, žodynus siejančios bendrybės iškalbingos: sutampa ne tik antraštinės, t. y. vokiškos lemos, bet ir lietuviškoji žodyno straipsnių dalis: lietuviški atitikmenys ar jų nebuvimas, jų pobūdis (vienas žodis ar žodžių junginys), skaičius ir pateikimo tvarka (tik viename kuriame žodyne užfiksuoti atitikmenys ar gramatinė informacija laikytini savarankišku protografo plėtojimo rezultatu).

3 LENTELE. P bendrybės su Lex, R, K, Q¹

P 63v	Lex 26v–27r	R 66–67	K 138	Q ¹ ? ³¹
Ehre Garbe Czeftis. Szłowe Słowa	Ehre Garbe czeftis.	Ehre Garbe. Czeftis. Szłowę. Słowa. Kwola. Lofka.	Ehre Garbe. Czeftis. Szłowe. Słowa.	Ehre Garbe. Czeftis. Szłowe. Słowa
Ehren Garbinti. Gerbt. Sczwolyti	Ehren Gar- binti, gerbti.	Ehren Garbinti, Gerbt. Czwoliti. Szienawoti. Ehren anthun, gar- ben {i}fzkelti.	Ehren Garbinti. Gerbt. Czwoliti.	ehren Garbinti. Gerbt. Kwoliti
Ehrendieb Gar- bes waggis		Ehren=Dieb	Ehrendieb Gar- bes waggis.	[nėra duomenų]
EhrenKrantz Garbes wainiks		Ehren Krantz	EhrenKrantz Garbes wainiks.	[nėra duomenų]
EhrenPreiß Kie- tenos <corr. Rie- tenos>		Ehren Preiß Rietenos.	EhrenPreiß Kietenos <corr. Rietenos>.	Ehrenpreiss Rietenos

³¹ Puspilapiai nežinomi. Q¹ duomenys teikiami iš: Zubaitienė 2009: 162.

Išsami P santykio su išlikusiais ir rekonstruojamais XVII–XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraštiniais žodynais analizė – atskiro tyrimo tema. Šiuo kartu te-
pasakytina, kad pavyzdžiai liudija, jog P, kaip ir R, K, Q¹, ryšys su *Lex nėra
tiesioginis, o per šio redakciją *Q (plg. tuos žodyno straipsnius, kurių nėra Lex,
bet kurie yra C, R, K, Q¹). Iš išlikusiųjų žodynų P artimiausias yra K (plg. lietu-
višką atitikmenį *Stellinges* prie lemos *Legehöltzer 2* lentelėje; lietuviškus atitikmenis
Garbes waggis prie *Ehrendieb*, *Garbes wainiks* prie *EhrenKrantz* ir abiejuose žody-
nuose klaidingai įrašytą *Kietenos* «corr. *Rietenos*» prie *EhrenPreiß 3* lentelėje).

Taigi tekstologinė analizė liudija, kad P yra nuorašas, kuriame atsispindi bent dvie-
jų ankstesnių rekonstruojamų rankraštinų žodynų sluoksniai: 1) *Lex (netiesiogiai per
iš jo išaugusį *Q ar šio nuorašą); 2) *Q (tiesiogiai ar netiesiogiai per tarpinį žodyną).
Todėl interpretuojant donacijos įrašo žodžius „Auctor Hacke“ („Autorius Hacke“) ir
apskritai kalbant apie P autorystę būtina diferencijuoti, kas galėjo būti turima omenyje
ir kas ieškotina – teksto autorius ar asmuo, daręs nuorašą. Pasirinktas ieškomos autorys-
tės aspektas brėžia skirtingas paieškų lauko ribas chronologinėje erdvėje.

Pirmuoju atveju, t. y. ieškant šiame žodyne užfiksuoto teksto autoriaus, žvilgs-
nis kreiptinas į XVII amžių – būtent čia ieškotinas *Lex sudarytojas (XVII amžiaus
pirmoji pusė) ir gerokai papildytos jo redakcijos *Q parengėjas³² (XVII amžiaus
antroji pusė). Akivaizdu, kad 1707-aisiais gimęs Hakas tikrai negalėjo būti P už-
fiksuoto teksto, parengto XVII amžiuje, autorius.

Antruoju atveju, t. y. atsakant į klausimą, kas perrašė anksčiau parengtą tekstą
ir kaip atsirado naujas leksikografinis šaltinis – vadinamasis Prahos žodynas, dėme-
sys telktinas į XVIII amžiaus pirmąją pusę, t. y. rankraščio atsiradimo laikotarpį. Ir
visų pirmiausia tikrintina, ar rankraščio nugarėlėje ir donacijos įrašė minimas Ha-
kas galėjo būti P perrašytojas. Vienintelis patikimas būdas tai nustatyti yra žodyno
perrašytojo ir Hako rašysenos palyginimas.

4. VADINAMOJO PRAHOS ŽODYNO PERRAŠYTOJO IR HAKO RAŠYSENOS ANALIZĖ

P perrašytojo ir Hako rašysenos analizė galimà, nes Hako autograful yra išlikę. Jų
rasta trijuose Vokietijos archyvuose: 1) Halės-Vitenbergo Martino Lutherio univer-
siteto archyve (*Archiv der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg* [UA Halle]);

³² Schiller spėja, kad *Q autorius galėjęs būti Katniavos kunigas Teofilis Šulcas (Theophil Schultz, 1629–
1673), spaudai parengęs ir 1673-iaisiais išleidęs Kristupo Sapūno gramatiką (Schiller 2005: 154).

- 2) Halės Francke's įstaigų archyve (*Archiv der Franckeschen Stiftungen* [AFSt]);
 3) Prūsijos kultūros paveldo Slaptajame valstybiniame archyve Berlyne (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz zu Berlin* [GStA PK]).

Šiuo metu žinomi bent šeši Hako autografa. Tai įrašai Halės universiteto dokumentuose ir laišakai, adresuoti Gotthilfui Augustui Francke'ei bei Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I:

- 1) Hako įrašas Halės universiteto metrikose, 1727 m. gruodžio 17 d. (UA Halle: Rep 46, Nr. 3 [Matrikel 1724–1741]; žr. 4 pav.);
- 2) Hako įrašas Halės universiteto *Album Alumnorum*, po 1728 m. rugsėjo 2 d. (AFSt: W XX/III/5; žr. 5 pav.)³³;
- 3) Hako įrašas Halės universiteto *Album Alumnorum*, 1730 m. liepos 12 d. ar vėliau (AFSt: W XX/III/5);
- 4) Hako laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Berlyno į Halę, 1732 m. gegužės 3 d. (AFSt: H C 424:1; žr. 6 pav.);
- 5) Hako laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Štettino į Halę, 1732 m. gegužės 19 d. (AFSt: M 5 C 5:14)³⁴;
- 6) Hako laiškas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Karaliaučiaus į Berlyną (?), 1733 m. birželio 22 d. (GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e 4, Nr. 22, 1r–2v; žr. 7 pav.).

Kad šie dokumentai – neabejotini Hako autografa, liudija juos siejančios tos pačios rašysenos ypatybės. Kaip matyti, šie autografa apima 1727–1733 metus, t. y. yra iš panašaus laikotarpio kaip ir P (manant, kad jis atsirado XVIII amžiaus 3–4 dešimtmetį), tad rašysenos lyginimui ypač tinkami.

Hako įrašai Halės universiteto metrikose ir *Album Alumnorum* rašyti lotyniškai naujųjų laikų humanistiniu raštu³⁵. O trys Hako laišakai – vokiečių kalba naujųjų laikų gotikiniu kursyvu, išskyrus vieną kitą ne vokiškos kilmės žodį ar morfemą, pagal to meto paleografijos tradiciją įrašytus humanistiniu kursyvu.

Prahos vokiečių–lietuvių kalbų žodynas rašytas vieno asmens, išskyrus kai kuriuos vėlesnius įrašus. Jame vartojamas taip pat dvejetainis raštas: vokiškos lemos įrašytos naujųjų laikų gotikiniu kursyvu, o lietuviški atitikmenys ir vokiškame antraštyne pasitaikantys lotyniškos ar kitokišos kilmės žodžiai (pavyzdžiui, mėnesių pavadinimai, vietovardžiai) – humanistiniu raštu. P žodyno tekstas lygintinas tik su to paties rašto pavyzdžiais iš Hako autografų.

³³ Už šio archyvinio dokumento nuorodą nuoširdžiai dėkoju dr. (hp) Onai Aleknavičienei.

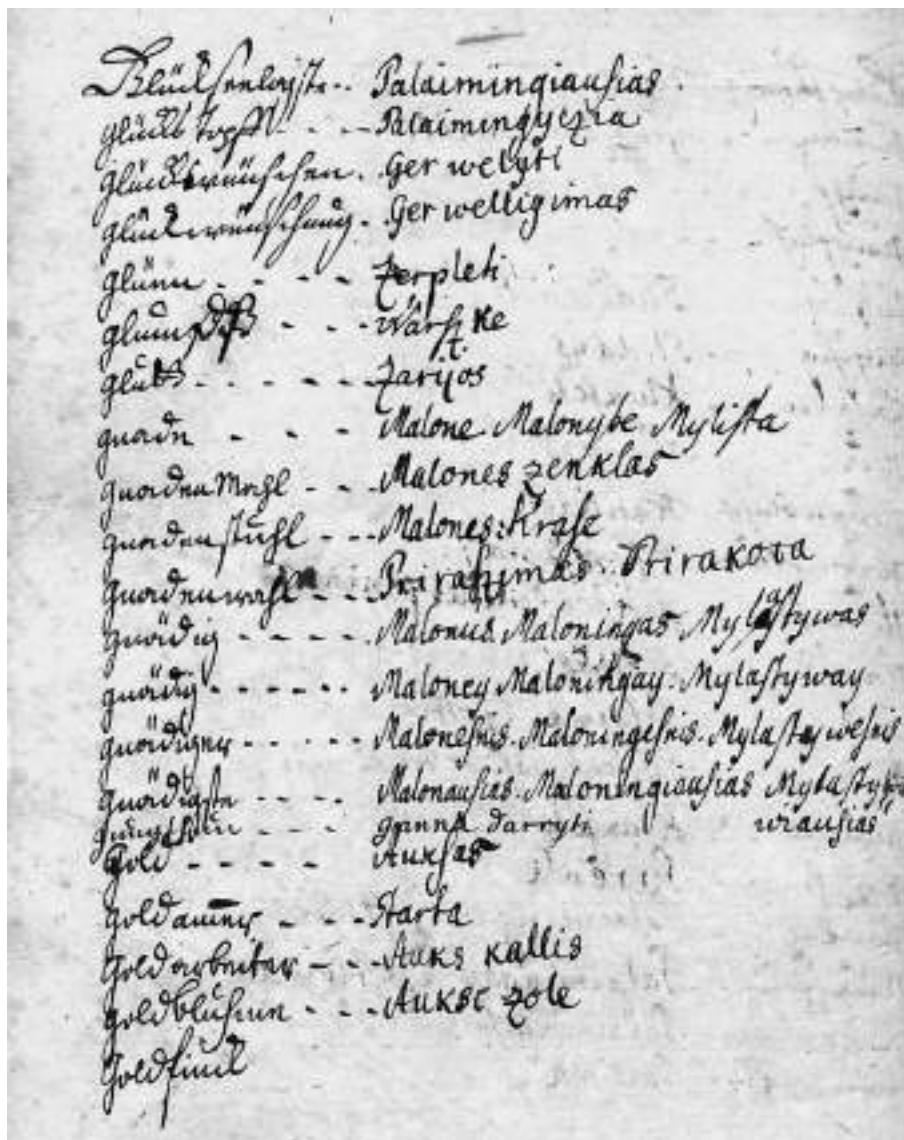
³⁴ Šis laiškas jau publikuotas (žr. Drotvinas 2001: 179–186).

³⁵ Minėtina, kad *Album Alumnorum* yra ir keletas vokiškų Hako rankos įrašų, liudijančių, kad jam buvo patikėta kurį laiką šį registrą pildyti (informacija apie vėlesnius seminaro lankytojų paskyrimus ir pan.).

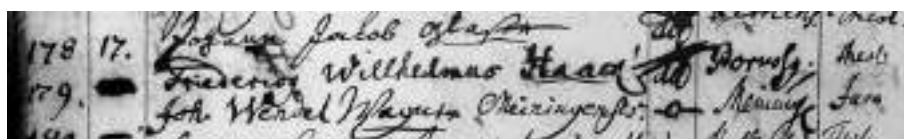

2 PAV. P 19v: žodyno fragmentas; Praha, Národní knihovna České republiky: XVI.F.30

Atliekant P perrašytojo ir Hako rašysenos analizę remtasi raštotyros ekspertų rašysenos tyrimo metodika (Michel 1982; Kurapka, Malevski, Palskys, Kuklianskis 1998). Lyginant abi rašysenas ir ieškant sutapimų arba skirtumų dėmesys telktas į bendruosius rašysenos požymius ir specialiuosius, iš kurių pastarieji yra stabiliausi, tad jų įrodomoji vertė didžiausia (Kurapka, Malevski, Palskys, Kuklianskis 1998: 205).

3 PAV. P 109v: žodyno fragmentas; Praha, Národní knihovna České republiky: XVI.F.30

4 PAV. Frydricho Vilhelmo Hako įrašas Halės universiteto metrikose, 1727-12-17; Halle, Archiv der Martin-Luther-Universität: Rep 46, Nr. 3 (Matrikel 1724-1741)

Vertinant bendrą grafinį P perrašytojo ir Hako braižo vaizdą, lyginant P gotikinio ir humanistinio rašto atkarpas su atitinkamomis Hako autografuose, atrodo, kad tai skirtingų asmenų rašyenos (plg. 2, 3 ir 4, 5, 6, 7 pav.).

Išpūdis nepasikeičia dėmesį sutelkus į pavienių atitinkamo rašto raidžių ir atskirų jų elementų grafiką ar jungimo būdus. Antai lyginant gotikinio kursyvo pavyzdžius iš Prahos žodyno ir Hako autografų matyti, kad ypač skiriasi raidžių *D*, *E*, *G*, *K*, *T*, *V*, *a*, *e*, *g*, *h*, *k*, *r* ir kitų formos, jungimo būdai (plg. 4 lentelę³⁶).

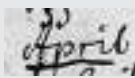
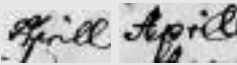
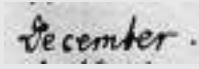

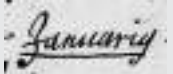
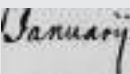

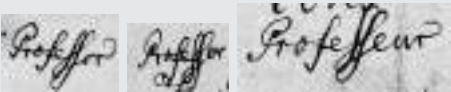
4 LENTELĖ. Naujųjų laikų gotikinis kursyvas P ir Hako autografuose

	<i>P</i> perrašytojo tekstas	Hako autografai
Durch		
Ewigkeit		
Gnade		
Herr		
König, Könige		
Pfarrer		
Tag, Tages		
Vater, Vaters		

³⁶ Lentelėje fragmentai iš P ir Hako autografų pateikti autentiško dydžio.

O analizuojant humanistinio rašto pavyzdžius akivaizdūs raidžių *A, D, I, P, f, l, f* ir kitų formos ir jungimo būdų skirtumai (plg. 5 lentelę³⁷).

5 LENTELE. Humanistinis raštas P ir Hako autografuose

P perrašytojo tekstas	Hako autografai	
April, Aprill		
December, Decembr.		
Ianuari[us], Ianuarij		
Profeffor, Professeur		

Taigi iš rašysenos lyginimo matyti, kad P perrašytojui būdingos rašysenos ypatybės neatsispindi Hako autografuose ir atvirkščiai. Todėl Hako laikyti P perrašytoju negalima.

Šią išvadą paremia ir dar vienas argumentas, neleidžiantis Hako tapatinti su P perrašytoju. Kaip jau minėta, P esama klaidingai iš protografo perrašytų lietuviškų atitikmenų (neteisingai perskaičius rašmenis ar nustačius žodžių ribas, žr. 3.1 sk.), kurie liudija ne itin aukštą P perrašytojo lietuvių kalbos kompetenciją. Atrodo neįtikėtina, kad Naujojo Testamento korektūros tikrintojas, lietuvių kalbos žodyno bei gramatikos parengėjas Hakas būtų galėjęs apsirikti perrašydamas lietuvių kalbos žodžius, ypač tuos, kurie sudaro leksinį kalbos branduolį, pvz.: *Prolis* «*corr.* Brolis» P 81v, *Awaikei* «*corr.* Pawaikei» P 256v ir pan. Priešingai, netgi manytina, kad protografe buvusių klaidų Hakas į nuorašą nebūtų perkėlęs, o ištaisęs.

Grįžtant prie Hako autorystę teigiančio donacijos įrašo rankraščio pradžioje tenka konstatuoti, kad jis netikslus – Hakas nėra nei žodyno autorius, nei jo perrašytojas. Apsirikimo priežastis veikiausiai ta, kad įrašas darytas, kaip minėta Lemeškino (Lemeškin 2013: 277), jau po Hako mirties, t. y. po 1754-ųjų lapkričio 19 dienos – tai rodo būtojo kartinio laiko vartojimas: „Auctor Hacke. || **War** Prediger in Lithauen.“³⁸ („Autorius Hacke. **Buvo** pamokslininkas Lietuvoje.“). Tiksliau

³⁷ Lentelėje fragmentai iš P ir Hako autografų pateikti autentiško dydžio.

³⁸ Paryškinta cituojant.

tariant, Hako autorystę teigianti proveniencija rankraštyje atsirado praėjus daugiau nei dvidešimčiai metų po to, kai 1732-ųjų pavasarį Hakas išvyko iš Halės. Toks šios proveniencijos datavimas visai įmanomas, nes labiausiai tikėtinas rankraščio dovanotojas Siegmundas Jakobas Baumgartenas Haką pragyveno pustrečių metų (mirė 1757 metų liepos 4 dieną). Tad jei proveniencija įrašyta Baumgarteno ranka ar jam diktuojant, ji datuotina tarp 1754-ųjų lapkričio pabaigos ir 1757-ųjų liepos pradžios, o jei įrašas kito asmens, tai gali būti dar vėlyvesnis – iki 1777-ųjų, kai rankraštis pateko į Vienos universiteto profesoriaus Josepho Zlobicky'o asmeninę biblioteką³⁹. Kad ir kaip būtų, šis donacijos įrašas liudija, kad prabėgus net ketvirčiui amžiaus ar dar daugiau Hako vardas haliečių atmintyje tebebuvo gyvas.

Svarstant, kodėl būtent Hakas įrašytas kaip P rankraščio autorius, nekyla abejonų, kad tai susiję su aktyvia jo veikla Halės Lietuvių kalbos seminare. Jau minėta (žr. 2 sk.), kad Hakas buvo antrasis šio seminaro docentas, teologijos studentus lietuvių kalbos mokęs ketverius metus (1728–1732-04). Kaip tik tuomet seminare intensyviausiai vyko kūrybinis darbas. Kuruojant Francke'ei prie lietuviškų raštų darbavosi ne tik pats Hakas, bet šiam vadovaujant į jų rengimą įtraukti ir seminaro lankytojai. Atkaklus darbas davė vaisių – kaip minėta, išleistas Freylinghauseno traktato kolektyvinis vertimas (1729), Hako dviejų dalių žodynas ir lietuvių kalbos gramatika (1730), be to, versta ir daugiau religinių veikalų (žr. 2 sk.). Lemiamas vaidmuo šiame darbe, suprantama, teko iš lietuviškosios Kretingalės kilusiam ir puikiai lietuvių kalbą mokėjusiam Hakui – jo įnašas didžiausias. 1732-ųjų balandį jam išvykus atgal į gimtinę kūrybinė veikla seminare nutrūko (Schiller 1994: 198). Taigi Hakas – giliausią pėdsaką Halės Lietuvių kalbos seminaro istorijoje palikęs jo dėstytojas. Labiausiai tikėtina, kad P dovanotojas Baumgartenas susiejo šią rankraštinę knygą, į Halę atsivežtą veikiausiai kurio nors seminaro lankytojo, su Hako parengtu *Vocabliarium* ir palaiškė šio rankraščiu. Turbūt neatsitiktinai donacijos įrašė minima ir gramatika, pasirodžiusi kartu su Hako žodynu.

Taigi P autorystės klausimai – kas žodyną parašė ir kas jį vėliau perrašė – tebelieka atviri. Bene vienintelis būdas atsakyti į šiuos teksto ir rankraščio istorijai svarbius klausimus yra dokumentinės medžiagos paieškos ir rašysenos analizė. Tad archyvuose ieškotina XVII–XVIII amžiaus Karaliaučiaus ir Halės universiteto studentų ir Rytų Prūsijos lietuviškose parapijose dirbusių kunigų ar precentorių autografų bei jų lituanistinę veiklą liudijančių dokumentų, kurie galbūt padėtų įminti šio rankraščio ir jame užfiksuoto teksto autorystės mislę.

³⁹ Žr. antrą provenienciją P laisvajame priešlapyje: „Ex Libris Iosephi Zlobický || Profefsoris litteraturæ Bo=||hemicæ Vienæ 1777.“ (P 1r).

5. IŠVADOS

5.1. Prahos rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno (XVIII amžiaus pirmoji pusė) tekstologinė analizė liudija, kad P yra ankstesnio Mažosios Lietuvos rankraštinio žodyno nuorašas. P atspindi XVII amžiuje parengtų anoniminių žodynų *Lex ir *Q tekstai.

5.2. P, kaip ir vadinamuosiuose Richterio (1728) ir Krauzės (XVIII amžiaus 3–4 dešimtmetis) žodynuose, užfiksuoto genezės požiūriu keliasluoksniu vokiečių–lietuvių kalbų žodyno teksto parengėjai ieškotini XVII amžiuje. Todėl XVIII amžiaus pirmoje pusėje gyvenęs Frydrichas Vilhelmas Hakas (Friedrich Wilhelm Haack, 1707–1754), kuriam P autorystė priskiriama vienoje iš rankraščio proveniencijų, negali būti laikomas šio žodyno teksto autoriumi.

5.3. Hakas negali būti identifikuojamas ir su žodyno nuorašą dariusiu asmeniu. Tai nustatyta palyginus P perrašytojo ir Hako rašysenas remiantis Vokietijos archyvuose rastais jo autografais.

5.4. Kol neidentifikuotas šio rankraštinio žodyno perrašytojas, tikslinga rankraštį toliau vadinti ne Hako, bet miesto, kuriame jis dabar saugomas, vardu – t. y. *Prahos žodynu*.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Aleknavičienė Ona, Schiller Christiane 2002: Johannas Behrendtas – *Dawádno Mókĵlo apie Duþiòs Iþgánima* (1729) redaktorius, recenzentas ir maldos vertėjas. – *Archivum Lithuanicum* 4, 43–78.

Arnoldt Daniel Heinrich 1777: D. Daniel Heinrich Arnoldts, Kóniglichen Preuþiſchen Oberhofpredigers und Confiſtorialraths, kurzgefaßte Nachrichten von allen feit der Reformation an den Lutheriſchen Kirchen in Oſtpreußen geftandenen Predigern. Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Benefeldt, Pfarrer in Arnau, Kónigsberg, bey Gottlieb Lebrecht Hartung. 1777.

BrþA II – Vaclovas Birþiþka, *Aleksandrynas. Senujų lietuvių raþytojų, raþiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2. XVIII–XIX amþiai*. Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, 1963.

Buchienė Tamara, Palionis Jonas 1957: Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos. – *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 9–63.

C – CLAVIS GERMANICO-LITHVANA [po 1680]; LMAVB RS: f. 137 13–14; faksimilinis leidimas: *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* 1–2, parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995–1997; 3–4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

Drotvinas Vincentas 1998: F. W. Haacko „Vocabularivm Lithvanico-Germanicvm, et Germanico-Lithvanicvm“ (Halle, 1730). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 82–99.

Drotvinas Vincentas 2001: Friedricho Wilhelmo Haacko laiškas Gotthilfui Augustui Franckei. – *Acta Linguistica Lithuanica* 45, 179–186.

Erlor Georg 1911/1912: *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 2. Die Immatrikulationen von 1657–1829*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

Erlor Georg 1917: *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 3. Personenregister und Heimatsverzeichnis*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.

Falkenhahn Viktor 1964: Zu den Anfängen der Baltistik. – *Beiträge zur Geschichte der Slawistik*. Berlin: Akademie-Verlag, 256–265.

Francke Gotthilf August 1730-11-17: Vorbericht. – *HŽ*, 2r–3v.

Francke Gotthilf August 1732-05-01: Laiškas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Halės į Berlyną; AFSt: H C 424:2.

Francke Gotthilf August 1732-05-13: Laiškas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Halės į Berlyną; AFSt: M 5 C 5:28.

Friedrich Wilhelm I 1733-10-01a: Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I potvarkis Ragainės bažnytinės apskrities vyriausiajam kunigui dėl Frydricho Vilhelmo Hako įvesdinimo į Pilkalnio parapiją; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 118 e 3, Nr. 72.

Friedrich Wilhelm I 1733-10-01b: Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I potvarkis Ragainės seniūnui dėl Frydricho Vilhelmo Hako įvesdinimo į Pilkalnio parapiją; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 118 e 3, Nr. 72.

Haack Friedrich Wilhelm 1727-12-17: Įrašas Halės universiteto metrikose; UA Halle: Rep 46, Nr. 3 (Matrikel 1724–1741).

Haack Friedrich Wilhelm [po 1728-09-02]: Įrašas „Album Alumnorum Mensae Regiae Borusficae provincialis ex regia liberalitate adparatae inde a Cal. Ian. MDCCXXVIII“. – *Ordnung und Album des königlich preußischen Provinzial-Freitischs*; AFSt: W XX/III/5.

Haack Friedrich Wilhelm [1730-07-12 ar vėliau]: Įrašas „Album Alumnorum Mensae Regiae Borusficae provincialis ex regia liberalitate adparatae inde a Cal. Ian. MDCCXXVIII“. – *Ordnung und Album des königlich preußischen Provinzial-Freitischs*; AFSt: W XX/III/5.

Haack Friedrich Wilhelm 1732-05-03: Laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Berlyno į Halę; AFSt: H C 424:1.

Haack Friedrich Wilhelm 1732-05-19: Laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Štettino į Halę; AFSt: M 5 C 5:14.

Haack Friedrich Wilhelm 1733-06-22: Laiškas Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I iš Karaliaučiaus į Berlyną (?); GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, EM 56 e 4, Nr. 22, 1r–2v.

Ar Frydrichas Vilhelmas Hakas –
vadinamojo Prahos rankraščinio žodyno autorius?

HŽ – *VOCABVLARIVM LITTHVANICO-GERMANICVM, ET GERMANICO-LITTHVANICVM*, Darin alle im Neuen Teftament und Pfallter befindliche Wörter nach dem Alphabeth enthalten find; Nebft Einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauifchen GRAMMATIC. Ausgefertiget von Friederich Wilhelm Haack / S.S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthauifchen Seminario zu Halle. HALLE, Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr.

Juntke Fritz 1960: *Matrikel der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 1. 1690–1730*. Halle: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt.

K – Rankraštis vad. Krauzės vokiečių–lietuvių kalbų žodynas [XVIII a. 3–4 deš.]; LLTIB R: f. 1 – 5792.

Kaunas Domas 1996: *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos.

Kohlheim Rosa, Kohlheim Volker 2005: *Duden Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.

Kurapka Egidijus, Malevski Hendryk, Palskys Eugenijus, Kuklianskis Samuelis 1998: *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius: Eugrimas.

Lemeškin Ilja 2012: Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas Prahos rankraštis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai. Kalbų ir kultūrų sankirtų archyvai 3*. Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 31–58.

Lemeškin Ilja 2013: Prahos vokiečių–lietuvių rankraščinio žodyno autorystės klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 269–279.

Lex – *LEXICON LITHUANICUM* [XVII a. vid.]; LMAVB RS: f. 137 – 10; dokumentinis leidimas: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*, parengė Vincentas Drotvinas. Vilnius: Mokslas, 1987.

LyK – [Heinrich Johann Lysius] 1993: *Mažasis katekizmas*, pagal Berlyno rankraštį parengė Pietro Umberto Dini. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Michel Lothar 1982: *Gerichtliche Schriftvergleichung. Eine Einführung in Grundlagen, Methoden und Praxis*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Moeller Friedwald 1968: *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945 1. Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*. Hamburg: Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V.

P – Rankraštis vad. Prahos vokiečių–lietuvių kalbų žodynas [XVIII a. pirmoji pusė]; NK ČR: XVI.F.30.

Pauli Johann Arnold 1727-09-10: Laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Klaipėdos į Halę; AFS: H C 467:3.

Pauli Johann Arnold 1728-01-07: Laiškas Gotthilfui Augustui Francke'ei iš Klaipėdos į Halę; AFSt: H C 467:1.

Q¹ – Rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas [XVIII a. 3–4 deš.?; dingęs; buv. Prūsijos valstybinio archyvo Karaliaučiuje signatūra: Msc. 84 4°].

Quandt 4 – [Johann Jacob Quandt, prieš 1772] *Preuss. Presbyterologie* 4; GStA PK: XX. HA Hist. StA Königsberg, Hs. 2.

R – Rankraštinis vad. Richterio vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, 1728; AFSt: J 84.

Schiller Christiane 1994: Das Litauische Seminar in Halle (1727–1740) und seine Mitglieder. Auf Spurensuche. – *Acta Baltica* 32, 195–223.

Schiller Christiane 2002: *Clavis Germanico-Lithvana* – ein Werk von Friedrich Prätorius d.Ä.? – *Linguistica Baltica* 10, 159–172.

Schiller Christiane 2005: Wie alt ist ein Wörterbuch? Überlegungen zur relativen Chronologie von Wörterbüchern. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 153–159.

Schiller Christiane 2009: *Zur Geschichte der preußisch-litauischen Lexikographie. Die handschriftliche Lexikographie bis 1744*. Berlin (Habilitationsschrift).

Specht Franz 1935: Das Litauische Seminar an der Universität Halle. – *Archivum Philologicum* 5, 36–53.

Subačius Paulius 2001: *Tekstologija. Teorijos ir praktikos gairės*. Vilnius: Aidai.

Triškaitė Birutė 2008: *Rankraštinio Mažosios Lietuvos žodyno Clavis Germanico-Lithvana genezė* (daktaro disertacija). Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

Urbutis Vincas 1987: 1728 m. klaipėdiškių žodyno leksikografiniai šaltiniai. – *Baltistica* 23(1), 57–75.

Urbutis Vincas 2008: Žodynų istorija. – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 622–628.

Winter Eduard 1954: *Die Pflege der West- und Südslavischen Sprachen in Halle im 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte des bürgerlichen Nationwerdens der west- und südslavischen Völker*. Berlin: Akademie-Verlag.

Zubaitienė Vilma 2009: *Neišlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraštinų žodynų fragmentai. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 8. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zubaitienė Vilma 2012: Frydrichas Vilhelmas Hakas, *Vocabularium Litthvanico-Germanicum, et Germanico-Litthvanicum... Nebst einem Anhang einer kurzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730)* 2. *Studija, indeksai, rodyklės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Is Friedrich Wilhelm Haack the Author of the So-Called Prague Manuscript Dictionary?

SUMMARY

The issue of authorship of the so-called Prague manuscript German-Lithuanian Dictionary (first half of the 18th century) which was found by Ilya Lemeskin in the National Library of the Czech Republic few years ago (Národní knihovna České republiky: XVI.F.30; hereinafter referred to as the Prague Dictionary) is analysed in this article. The aim of the article is to investigate if the lexicographer and Evangelical Lutheran priest of Lithuania Minor Friedrich Wilhelm Haack (1707–1754) could be the author of the dictionary. Such an assumption is preconditioned due to the provenience at the beginning of the manuscript which states: 'Auctor Hacke. || War Prediger in Lithauen. Hat || zu Halle studirt. Seine Sprach=||lehre soll auf dem Waißenhaufe || gedruckt seyn [...]'.

In order to answer this question the article discusses if the 'Hacke' mentioned in the donation inscription could be identified with Friedrich Wilhelm Haack. Despite a slight deviation in surname form (*Hacke* vs. *Haack*), a short review of Haack's biography witnesses that he was the one.

While analysing the issue of the authorship it was meant that the word 'Auctor' could have been perceived not only as a text author, but also as a rewriter of the text, thus, the character of the text of the Prague Dictionary was discussed. The textual analysis revealed that the Dictionary of Prague is not an original work of lexicography but a transcript of a previous dictionary. Having compared the Prague Dictionary to other manuscript German-Lithuanian dictionaries compiled in Lithuania Minor (i.e. *Lexicon Lithuanicum*, *Clavis Germanico-Lithvana*, the so-called Richter and Krause dictionaries) it has been established that they share common origin and the Prague Dictionary depicts the texts of at least two dictionaries compiled in the 17th century. Hence, Haack who lived in the first half of the 18th century could not be the author of the 17th century text recorded in the Prague Dictionary.

Based on Haack's autographs found in German archives his handwriting was compared to the handwriting of the rewriter of the Prague Dictionary and the following conclusion that Haack cannot even be identified with the rewriter of the dictionary has been drawn. Thus, the conducted research states that the information in the manuscript provenience is not exact, i.e. Haack was neither the author of the Prague Dictionary nor its rewriter. It is most likely, that the grantor of the Prague Dictionary treated it as the manuscript of *Vocabularium Litthuanico-Germanicum, et Germanico-Litthuanicum* (Halle, 1730) by Haack.

Įteikta 2014 m. gruodžio 1 d.

BIRUTĖ TRIŠKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

birute.triskaite@lki.lt

ILJA LEMEŠKIN
Prahos Karolio universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: senoji baltų literatūra ir raštija, lyginamoji folkloristika, leksikografija, baltistikos istorija.

RANKRAŠTINIS FRYDRICHUI WILHELMUI HAKUI PRISKI- RIAMAS VOKIEČIŲ–LIETUVIŲ KALBŲ ŽODYNAS ČEKIJOJE¹

Manuscript German–Lithuanian Dictionary
Credited to Friedrich-Wilhelm Haack
in the Czech Republic²

ANOTACIJA

Klementinume saugomas lituanistinis leksikografinis šaltinis, datuojamas XVIII a. trečiuoju–ketvirtuoju dešimtmečiais, į akademinę Vienos ir Prahos terpę pateko ne vėliau kaip 1777 m. Straipsnyje nagrinėjama Prahos rankraščinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno su Austrija susijusi istorija – 1777–1861 m. laikotarpis. Bandoma nustatyti žodyno savininkus, tyrėjų–„naudotojų“ gretas. Keliamas klausimas, kodėl ir kokiomis aplinkybėmis žodynas pateko į Vieną, o vėliau į Prahą, kuo jis buvo svarbus.

¹ Straipsnis parengtas pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos finansuojamą projektą *Friedrichui Vilhelmui Haackui priskiriama rankraščinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno (XVIII a. pr.) tyrimas ir rengimas spaudai* (sutarties Nr. K-4/2012, sudaryta 2012-02-01).

² The article is written under the framework of the project *The research and Redaction of the Manuscript German–Lithuanian Dictionary Credited to Friedrich-Wilhelm Haack (beginning of the 18th century)*. (Contract No.K-4/2012, conclusion date 01/02/2012).

ESMINIAI ŽODŽIAI: vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, Rytų Prūsijos leksikografija, Frydrichas Vilhelmas Hakas, Motiejus Philonomas Benešovskis, Josefas Valentinas Zlobickis, Josefas Dobrovskis, Pavelas Josefas Šafaříkas, Františekas Ladislavas Čelakovskis, Leopoldas Geitleris.

KEYWORDS: German–Lithuanian dictionary, lexicography of the East Prussia, Friedrich-Wilhelm Haack, Matouš Benešovský Philonomus, Josef Valentin Zlobický, Josef Dobrovský, Pavel Josef Šafařík; František Čelakovský, Leopold Geitler.

ANNOTATION

The Lituanic lexicographic source stored in the Clementinum and dating back to the third and fourth decades of the 18th century found its way to the academic environment of Vienna-Prague no later than in 1777. The Austrian history of the Prague manuscript of the German – Lithuanian dictionary between the periods of 1777–1861 is analysed in the article. It is attempted to identify the owners of the dictionary alongside with the researchers – ‘users’. The question why and under what circumstances the dictionary appeared in Vienna and later in Prague, and what significance it contained is raised.

Kodeksas, pavadintas *Hacke. Lexicon Lithuanicum* (užrašas ant nugarėlės), šiuo metu saugomas Klementinume, Čekijos Respublikos Nacionalinės bibliotekos Rankraščių ir senųjų leidinių skyriuje (*Národní knihovna Oddělení rukopisů a starých tisků*, signatūra XVI.F.30). XVIII a. trečiuoju–ketvirtuoju dešimtmečiais datuojamą rankraštinę knygą sudaro dvi dalys. Pirmoji (2r–344v) yra vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, kuris atstovauja Mažosios Lietuvos nuorašų grupei, apimančiai: *Lexicon Lithuanicum*³, Krause’s žodyną⁴, Richterio žodyną⁵, *Clavis Germanico–Lithvana*⁶, žodyną su signatūra *Msc. 84 4*⁷. Antroji dalis (nuo 345r) – daug autentiškesnis, pažangesnis leksikografinis sumanymas *Observatio de origine Verborum Littwhaniorum*, tiksliau, jo pradžia (plačiau apie rankraštinių šaltinių, jo sandarą, sudedamųjų dalių pobūdį bei autorystę žr. Lemeškin 2012, 2013). Sprendžiant pagal vandenženklus Mažojoje Lietuvoje sukurtas leksikografinis paminklas, ko gero, netrukus atsidūrė Halėje. Apie tai byloja Halės realijas minįs donacinis įrašas (1r), kuriame žodyno autorystė priskirta Frydrichui Wilhelmui Hakui (Friedrich Wilhelm Haack):

*Auctor Hacke
War Prediger in Lithauen. Hat zu
Halle studirt. Seine Sprach=
lehre soll auf dem Weisenhause
gedruckt seyn. Dono dedit
[D]. Baumgarten*

³ XVII a. vidurys; saugomas LMAB RS: f. 137–10; faksimilė: *Lexicon Lithuanicum* 1987.

⁴ XVIII a. trečiasis–ketvirtasis dešimtmečiai; saugomas LLTIB R: f. 1 – 5792. Dėl rankraščio datavimo žr. Drotvinas 1984.

⁵ Richterio (arba Klaipeikių) žodynas datuojamas 1728 m.; saugomas Francke’s įstaigų archyve Halėje: AFSt J 84.

⁶ Saugomas LMAB RS: f. 137 13-14; išleistas Vincento Drotvino 1995–1997 m. – *Clavis Germanico–Lithvana* 1995–1997.

⁷ Iki Antrojo pasaulinio karo saugomas Karaliaučiaus slaptajame karališkajame archyve Rėzos fonde; šiuo metu laikomas neišlikusiu.

„Autorius Hacke buvo pamokslininkas Lietuvoje. Mokėsi Halėje. Jo kalbinis darbas turi būti / turbūt išleistas Weisenhause spaustuvėje. Padovanojo Baumgartenas“.

Sekanti proveniencija (1r) nurodo jau kitą leksikografinio paminklo gyvavimo kontekstą – akademinį Austrijos Vengrijos:

Ex Libris Josephi Zlobický
Professoris litteratura Bo-
hemica Vienna 1777.

1875 m. rankraščinio žodyno duomenimis kukliai pasinaudojo čekų slavistas, lituanistas Leopoldas Geitleris (1847–1885). Į savo *Beiträge zu Nesselmanns litauischem wörterbuch* jis įtraukė (Geitler 1875: 74–123) leksemas *merlè* (p. 96), *patupe-lis* (p. 103) ir *pranaras* (p. 104) su pastaba *aus einem in der prager bibliothek aufbewahrten lit. wörterbuche*. Kelintais metais jo panaudotas žodynas pateko į „Prahos biblioteką“, t. y. į tuometinę Prahos Imperatoriškąją karališkąją viešąją bei universitetinę biblioteką, nėra aišku. Bibliotekos antspaudas *REGIAE BIBLIOTH. ACAD. PRAGEN.*, išspaus-tas keliuose rankraščinės knygos lapuose, buvo naudojamas nuo bibliotekos įkūrimo, t. y. nuo 1777 m., iki XIX a. pradžios. Žodynas taip pat figūruoja seniausiame (XIX a. pirmosios pusės) bibliotekos fondų apraše, konkrečiai jo pagrindinėje dalyje, kuri apima laikotarpį iki 1861 m.

Taigi Mažosios Lietuvos kilmės leksikografinis darbas Austrijos Vengrijos teritorijoje yra tvirtai paliudytas jau 1777–1861 m. laikotarpyje. Kartu iškyla šie klausimai:

1. Kada tiksliau, t. y. 1777 m. ar iki jų, kodėl ir kokiomis aplinkybėmis žodynas tapo Josefo Valentino Zlobickio (Zlobický) nuosavybe?
2. Kodėl ir kada iš Vienos žodynas iškeliavo į Prahą, kokio asmens iniciatyva pateko į viešosios universitetinės bibliotekos fondą?
3. Kuriems Prahos baltistams žodynas buvo prieinamas, t. y. kaip ir kuo paveikė XIX a. čekų filologijos raidą?

Atsakymų į šiuos ir kitus klausimus ieškosime šiame straipsnyje.

1.

Siekdami nušviesti lituanistinės leksikografinės medžiagos atsiradimą, jos sklaidą, aktualumą Čekijoje, dėmesį iš pradžių nukreipsime į ankstesnę epochą. Atsi-gręžimas į lingvistikos istoriją, konkrečiai į XVI a. pabaigą, padeda geriau supras-ti XVIII–XIX a. Prahos filologų požiūrį į baltų kalbų leksikos išteklius.

Kalbos grynumo lygmeniu lituanistinė tema Čekijoje pirmą kartą suskamba 1587 m. Protoslavisto Motiejaus Philonomo Benešovskio (Matouš Benešovský Phi-lonomus, 1550–1595) Prahoje išleistas veikalas *Knížka slow Czeských wyložených*

Knjiška slow Českých wyloženyh odkud swjij počátek magí yaký gest gegich rozum, Knihovna Národního musea, sign.: 26.D.41

odkud swjij počátek magí (totiž) yaký gest gegich rozum („Čekiškų žodžių knygelė, paaiškinanti, iš kur jie yra kilę ir kokia jų reikšmė“) yra laikomas pirmuoju slavų kalbos etimologiniu žodynu. Lietuvių kalba jame figūruoja ne pagrindiniame tekste (kaip dabar įprasta), bet autorius prakalboje, kur skleidžiamos čekų kalbos gryninimo mintys. Neįprastas, mūsų šiuolaikiniu požiūriu, ir lietuvių kalbos vaidmuo šioje prakalboje. Ji suprantama ne kaip viena iš visaverčių prokalbės realizacijų, bet kaip gąsdinantis pavyzdys. Lietuvių kalba čia virsta ekolingvistine baidykle, kuri sąmoningesnius čekus turėtų perspėti ir kreipti prie grynos čekiškos kalbėsenos:

Ar daug kuo skirsimės nuo papūgos, šarkos ir kitų paukščių, kurie moka žmogaus kalba kalbėti, bet be razumo, nes nežino, ką kalba? Taigi, kai daug vokiškų ir lotyniškų žodžių į savo kalbą primaišysime ir jų nebesuprasime, būsime panašūs į tuos nerazumnius paukščius, kurie, kaip jų klegėjimui buvo pasiūlyta, taip (kaip buvo išmokyti) ir prakalba. Galų gale neišvengiamai atsitiks taip, kad turėsime kalbos mišinį, nelyg kaip Lietuva, tauta, pagal savo vardą susidedanti iš įvairių liaudžių, kadangi *Litua* yra

Collectium nomen, žymintis įvairių žmonių daugybę, kurie [žmonės] iš graikų, slavų, italų ir vokiečių kalbų turi vieną pinklybę. Dėl to tiek daug nesistebiu nemokytais žmonėmis, kurie neatsižvelgdami razumo [reikšmių] bet kaip kartoja kitus. Stebiuosi tais, kurie dedasi mokytais arba iš tikrųjų [tokie] yra, kad į savo raštus įtraukia daug nežinomų, nemalonių ir ištarimui dažnai tikrai sunkių žodžių. Kam tas žodis *Erbanuňky*, kam *Halspant*, *Armpant* ir kiti nevikrūs žodžiai, kurių nesupranta nesuskaičiuojama daugybė žmonių? Kodėl čekiškai neturiu sakyti *Přezwěděňij*, o pagadintą graikų žodį *pranostyka*, kuris užtemdo reikšmę ir prasmę? (Benešovský 1587: 6–7)⁸

Atrodo neįprasta, kad M. Benešovskis, dar žinomas ir kaip 1577 m. *Grammatica bohémica* autorius, tuometinę visuomenę baugina būtent lietuvių kalba. Čekų ausims ji turėjo būti negirdėta. Galbūt panašaus griežtumo teiginys, išsakytas apie kokią čekams daug prieinamesnę kalbą, iš skaitytojų sulauktų prieštaravimų. Tolimos neva „užterštos“ bei „maišytos“ kalbos pavyzdys šiuo atžvilgiu galėjo būti daug parankesnis. Tačiau kokių sumetimų autorius beturėtų, kalbėdamas bei šį tą apie lietuvių kalbos pobūdį teigdamas, vis tiek savo pasvarstymuose turėjo remtis kuo nors konkrečiu.

Negalima atmesti galimybės, kad jis turėjo tam tikros asmeninės, t. y. gyvos, kad ir fragmentinės, patirties (yra pagrindo manyti, kad kaip pasiuntinybės lydintis asmuo trumpai lankėsi Lenkijoje). Nuomonę apie šią kalbą galėjo perimti ir iš kitur, t. y. galėjo ją savo veikale tik pakartoti. Galima nurodyti ir įmanomą šaltinį. Tokias žinias Čekijoje galėjo skleisti čekų jėzuitas Baltazaras Hostounskis (*1535–1600 06 07), kuris 1571 m. grįžęs iš Vilniaus Prahos jėzuitų kolegijoje dėstė lotynų, graikų kalbas, teologiją (plačiau žr. Narbutas 2011: 58–60). Minėtoje kolegijoje kaip tik tuo metu studijas turėjo baigti Motiejus Benešovietis (apie tokį jo ketinimą – baigti studijas pas jėzuitus – sužinome iš dokumentinių šaltinių, plačiau žr. Koupil 2007: 223–234). Požiūrį į lietuvių kalbą kaip kalbų mišinį galėjo suformuoti Vilniaus kolegiją steigiantys jėzuitai, tačiau jis galėjo būti paveldėtas ir iš ankstesnių laikų. Jo atspindžių randame jau XIX a., pavyzdžiui, Simono Daukanto literatūrinėje polemikoje su mokytais vyrais, kurių akyse „Lietuvos kalba būk esanti sąmėžiniu visokių kalbų“ (Daukantas 1976: 64). Be to, derėtų atsižvelgti į dar vieną svarbią aplinkybę. M. Benešovskis buvo glaudžiai susijęs su Emauso vienuolynu, kuriame klebonavo iki 1592 m. Šiame Prahos Naujojo miesto utrakvistų vienuolyne, dabar vadinamame taip pat *Na Slovanech*, ilgiausiai išliko slavų liturgija (Huňáček 1975). Manoma, kad čia, pagal fundatoriaus Karolio IV sumanymą bei jo politinius planus, buvo kaupiamos jėgos bei atitinkami raštijos išteklių, reikalingi imperijai plėsti į Rytus. Amžiaus pradžioje ši slavų raštijai ypatingai reikšminga vieta, ko gero, praverė ir Pranciškui Skorinai, kuris, pagal Petro Voito atribuciją, pavaizdavo (kaip padėkos ženklą) vienuolyną savo rusėniškoje Prahos biblijoje – iliustracija *Oсада Иерусалима (Книги... царствъ... Praha, 1518, f. 183; Voit 2014)*. Deja, mūsų

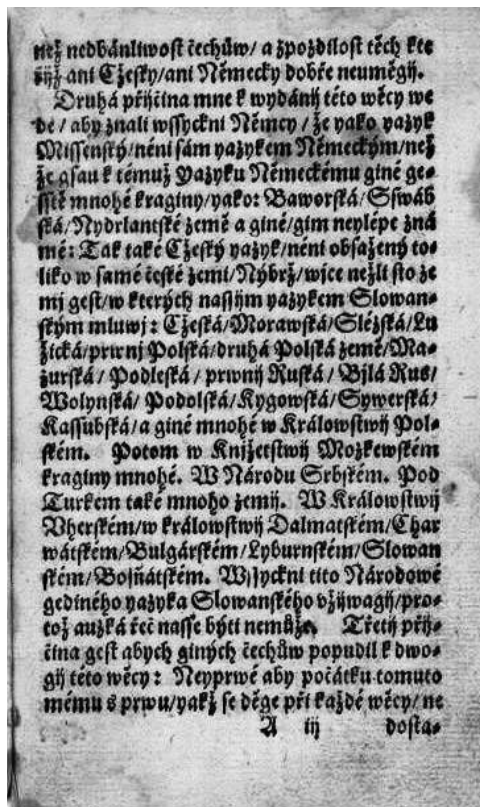
⁸ Šią ir kitas citatas vertė straipsnio autorius.

dienų nepasiekė vienuolyno bibliotekos aprašas, iš kurio galėtume spręsti apie vienuolyne tuomet saugotus slavistinius bei baltistinius paminklus.

Šiaip ar taip, Prahoje 1587 m. skleista nuomonė apie lietuvių kalbos savybes buvo kilusi iš gretinimų su slavų kalbomis, kurioms aptariamoji knyga tiesiogiai skirta. Pastarųjų, t. y. slavų, kalbų gramatinė sandara tuomet jau buvo neblogai aprašyta (taip pat ir paties M. Benešovskio dėka), tačiau lietuvių kalbos gramatikos dar reikėjo laukti iki 1653 m. Natūralu, kad nepalankus požiūris į lietuvių kalbą grindžiamas ne gramatinių dalykų tarpusavio lyginimu, bet rankraščiais, nelingvistinio pobūdžio paminklais, konkrečiai jų leksika. Taigi *komponentų teorijos* (Dini 2009) rėmuose buvo interpretuojami leksikos ištekliai. Lietuvių kalbos žodyne buvo atitinkamai išskiriami sudedamieji sluoksniai: graikų, slavų, italų ir vokiečių kalbų. Tokiam reikalui geriausiai tiko kaip tik leksikografiniai šaltiniai (viduramžiais – Elbingo žodyno tipo). Iš jų, ypačingai už etninės Lietuvos ribų, ilgai sprendžiama apie kalbų specifiką ir jų tarpusavio santykius. Toks darbo metodas, deja, neapsiribojo laikais, kai Čekijoje formavosi paleokomparatyvistinės sampratos užuomazgos. Jis buvo paplitęs XVIII a. ir net XIX a. pirmoje pusėje. Tradicinė, iš senovės paveldėta tendencija dirbti su žodynais, ko gero, nulėmė ir Mažosios Lietuvos vokiečių–lietuvių kalbų žodyno atsiradimą Vienoje, o vėliau Prahoje.

Žvilgsnis į M. Benešovskio knygą atskleidžia dar vieną svarbią aplinkybę, kuri ir XVI a. pabaigoje, ir XIX a. pradžioje skatino domėtis ir tyrinėti lietuvių leksikografiją. Lietuvių kalbos žodynai buvo ypatingai svarbūs nustatant slavų kalbų, resp. tautų paplitimą. M. Benešovskio veikale ši pastanga realizuojama akivaizdžiai. Autorius, pabrėždamas „čekų–slavų kalbos“ reikšmę bei menkindamas vokiečių kalbą, bando aprėpti visą plačią slavų pasaulio geografiją:

Antra priežastis skatina mane šį dalyką išleisti – idant žinotų visi vokiečiai, kad vokiečių kalba kaip sumaišyta nėra vien tik vokiečių, bet prie tos pačios vokiečių kalbos dar nemažai kitų kraštų [priklauso], pavyzdžiui, Bavarija, Švabija, Nyderlandų žemės ir

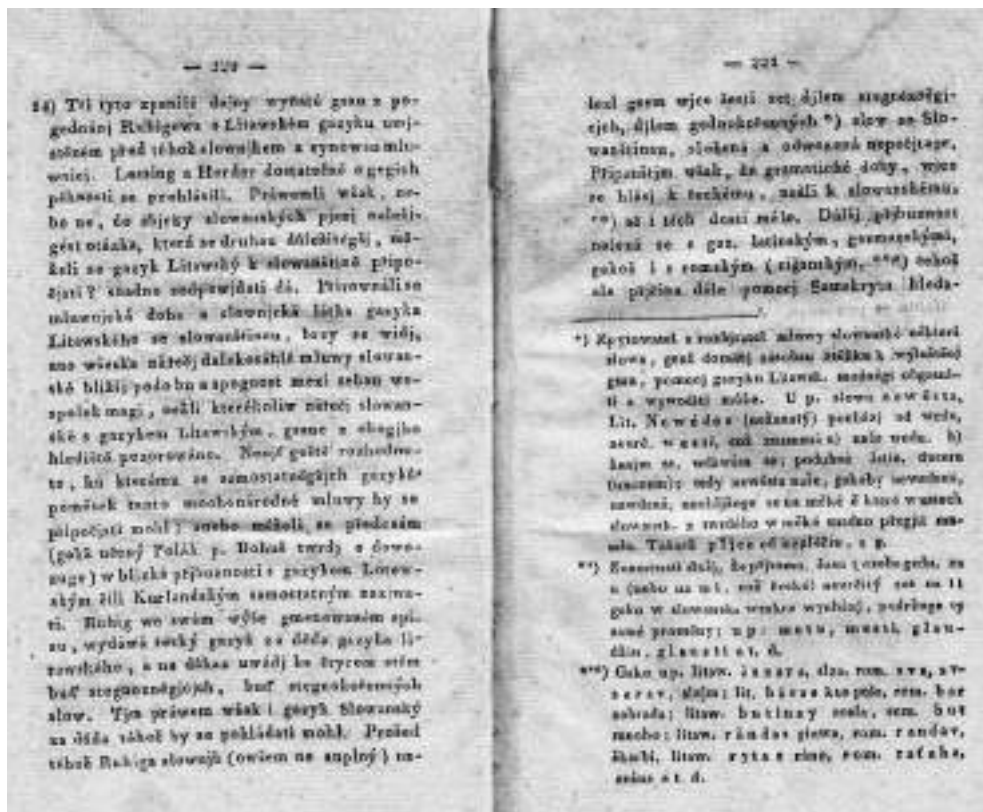

kitos jiems labiau žinomos. Lygiai taip pat ir čekų kalba neatsiranda tik pačioje čekų žemėje, bet yra daugiau negu šimtas žemių, kuriose mūsų slavų kalba kalbama: Čekija, Moravija, Silezija, Lužicos, Mažosios Lenkijos, Didžiosios Lenkijos žemės, Mozūrija, Palenkė, Didžioji Rusija, Baltoji Rusia, Voluinė, Podolė, Kijevo žemė, Severščina, kašubų ir daugelis kitų Lenkijos karalystėje. Be to, Maskvos kunigaikštystėje daugybė sričių. Serbų tautoje. Daug žemių turkų [valdoma]. Vengrijos karalystėje, Dalmatijos, Kroatijos, Bulgarijos, Liburnijos, Slovėnijos, Bosnijos karalystėje. Visos šios tautos vieną slavų kalbą vartoja, dėl to siaura mūsų kalba būti negali.

[...] Ciceronas kieno kalboje pasiekė didelės garbės ir pagyrų? – Žinoma, kad savo gimtojoje. Taip pat ir Demostenas toje kalboje, kurioje gimė, garsėja kaip iškalbingas buvęs. Taip pat ir apie tai žinome, kad nei graikų, nei lotynų kalba negali prilygti slavų kalbai, nes visos tos graikų žemės jau slaviškai kalba. Ir turkų valdose kroatų kalba gerokai paplito. Graikų bei lotynų kalba žuvo, šiek tiek painiojasi tarp mokytų žmonių, bet nėra jokios atskiros žemės, kuri arba graikiškai, arba lotyniškai kalbėtų. O mūsų kalba didelę pasaulio dalį aprėpė tokiu mastu, kad jokia kita [kalba] po dangaus skliautu negali jai visiškai prilygti. (Benešovský 1587: 5, 7–8)

Savaime suprantama, kad dėl savo tariamojo užterštumo lietuvių kalba nepatenka tarp savų prestižinių slavų kalbų. Lietuvos *Collectivum nomen* nerandame ilgame slavų žemių išvardijame tarp Čekijos, Moravijos, Silezijos, Lužicos, Lenkijos ir pan. Autoriaus argumentaciją lemia XVI a. lingvistinės minties lygis. Žvelgiant iš šiuolaikinės perspektyvos, to amžiaus tyrimų pobūdis atrodo gana savotiškas, tačiau savo pažangumu stebina pagrindinė išvada, kad lietuvių kalba nepriklauso slavų kalboms. Šios 1587 m. išvados vertė ryškėja XIX a. pirmosios pusės filologijos kontekste, kai baltai dar neretai priskiriami slavams. Nekelia abejonės, kad Halės proveniencijos žodynas XVIII–XIX a. buvo patrauklus ir reikalingas, norint išspręsti nuo M. Benešovskio laikų aktualų baltų ir slavų tarpusavio santykių klausimą. Tikriausiai dėl to žodynas atsirado Vienoje, o vėliau ir Prahoje.

Minčių, lingvistinio tyrimo tęstinumą gerai iliustruoja XIX a. pirmosios pusės čekų filologo Františko Ladislavo Čelakovskio (Čelakovský, 1799–1852) veikla. Kaip baltistas F. L. Čelakovskis pirmą kartą pasireiškė 1825 m., leisdamas *Slowanské národní písňe* (t. 1 – 1822, t. 2 – 1825, t. 3 – 1827). Į antrą tomą jis įdėjo tris lietuvių dainas, paimtas iš Pilypo Ruigio *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimo: Laučenj newėsty (Asz atsisakiau sawo mocžuttei...*, p. 200–202 = Ruhig, Nr. 3, p. 77–78), *Nepracowité dēwče (Asz turrėjau žirgužėli...*, p. 202–205 = Ruhig, Nr. 2, p. 76–77), *Dceruška wyprowodiwsj milého (Anksti rytą, rytuži...*, p. 205–206 = Ruhig, Nr. 1, p. 75–76). Visos šio stambaus tritomio rinkinio dainos išleistos originalo kalba su paraleliniu vertimu į čekų kalbą. Tai buvo daroma tam, kad skaitytojas savo akimis įsitikintų kalbų giminiškumu. Lietuvių dainų atsiradimas šiame rinkinyje rodo, jog rengėjui rūpėjo baltų ir slavų kalbų panašumas.

Kodėl lietuvių dainos atsirado slavų dainų rinkinyje, gana detaliai, pasiremdamas kalbiniais argumentais ir M. Benešovskio teiginiais, aiškina pats F. L. Čelakovskis:

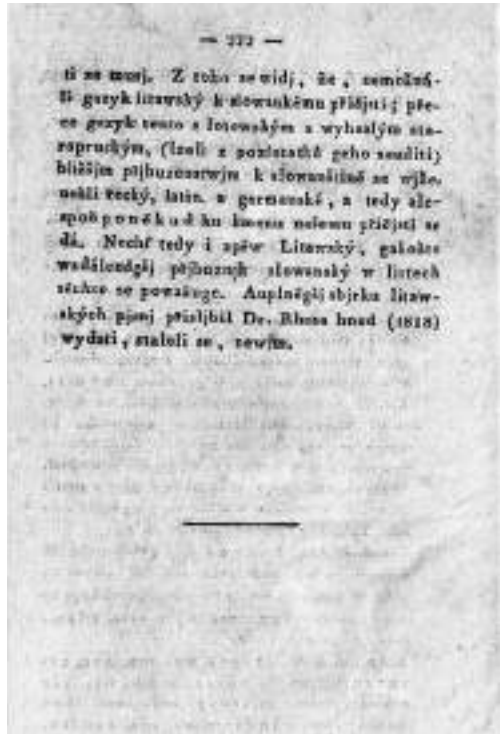
Šios trys žavingos dainos yra paimtos iš Ruigio traktato apie lietuvių kalbą, pridėtos prie jo žodyno ir jo sūnaus gramatikos. Lesingas ir Herderis pakankamai pranešė apie jų grožį. Pagrįstai ar ne jos priklauso „Slavų dainų“ rinkiniui? Į tai – ir į kitą dar svarbesnį klausimą: ar galima lietuvių kalbą priskirti prie slavų kalbų? – galima lengvai atsakyti.

Lyginant lietuvių ir slavų kalbų gramatinę sandarą bei žodyną, iškart matyti, kad visos gausios slaviškosios kalbos yra panašesnės ir daugiau susijusios tarpusavyje, negu bet kuri iš slavų kalbų ir lietuvių kalba, lyginant [jas] iš abiejų pozicijų. Kol kas nėra nuspręsta, prie kurių iš savarankiškesnių kalbų būtų galima priskirti šį daugiatautės kalbos mišinį. Nenuspręsta, ar galima (kaip tvirtina ir įrodinėja mokytas lenkas p. [Ksaveras] Bogušas) jį, artimai giminingą latvių, kitaip sakant, Kuršo kalbai, pavadinti savarankiška kalba. Ruigys aukščiau minėtame savo veikalė graikų kalbą laiko lietuvių kalbos senele ir pateikia, tai įrodinėdamas, apie keturis šimtus taip pat skambančių arba tos pačios šaknies žodžių. Tačiau lygiai taip pat ir slavų kalbas galima laikyti ta pačia senele.

Peržiūrėjęs to paties Ruigio žodyną (kad ir nepilną), radau daugiau negu šešis šimtus žodžių, kurie panašiai skamba arba turi bendrą šaknį⁹ su slavų kalbomis, sudurtinių ir išvestinių neskaitant. Tačiau sutikčiau, kad [lietuvių kalbos] gramatinė sandara turi daugiau bendrybių su graikų negu slavų¹⁰ kalbomis, nors ir to gana mažai. Kita giminytė randama su lotynų, germanų kalbomis, taip pat ir su romų (čigonų¹¹) kalba, bet jos priežastys turi būti ieškomos toliau pasitelkiant sanskritą. Iš to matyti, kad jeigu lietuvių kalbos ir negalima priskirti prie slavų, vis dėlto ši kalba – drauge su latvių ir išnykusia senąja prūsų kalba (kiek galima spręsti iš jos likučių) – artimesne giminytė daugiau šliejasi prie slavų, negu graikų, lotynų bei germanų kalbų, tad bent iš dalies prie mūsų kamieno priskirtina.

Tad tegul ir čia, šiuose puslapiuose, lietuvių dainos suvokiamos kaip tolimesnis slavų giminaitis. Pilnesnį lietuvių dainų rinkinį dr. Rėza prižadėjo tuoj (1818) išleisti; ar taip įvyko – nežinau. (Čelakovský 1825: 220–222)

1825 m. *Slavų liaudies dainose* paskelbta gana išsami pastaba apie lietuvių kalbą, jos pobūdį ir santykį su kitomis kalbomis, visų pirma slavų; šioje pastaboje aki-vaizdus tekstologinis ryšys su 1587 m. Prahos lingvistine publikacija (M. Benešovskis: *Nebo Lytwa gefť Collectium nomen / lidu množstvíj rozličného znamenagjcy / Kteřij z Ržckého / z Slovanského / z Wlafkého a z Německého yazyku gednu zpllete-*

⁹ Slavų kalbų tyrėjas bei aiškintojas kai kurių žodžių kilmę, kurią gimtosios kalbos žodynu (gimtosios kalbos ištekliais) sunkiai įmena, lengviau gali paaiškinti ir išvesti pasitelkęs lietuvių kalbą. Pavyzdžiui, žodis *nevėsta*, lie. *nevėdes* kilęs iš *vedu*, inf. *vesti*, kas reiškia: a) mūsų “vedu”, b) “ženjm se, wdawám se”, panašiai kaip lotynų *ducere (uxorem)*. Taigi mūsų *nevėsta* lyg būtų nevedžiojama, nevesta, nepaisant minkšto *ė*, kuris slavų lūpose lengvai išvirto į minkštą. Taip pat *pljce* [plaučiai] iš *iszplěču* ir kt.

¹⁰ Tinka pažymėti, kad esamojo laiko 1 a. vienaskaitos *-u* (arba *-mi*, kas yra graikų) visur pastoviai atitinka, kaip slavų kalbose, bendratį – *-ti*, lygiai taip pat kaitoma, pvz.: *metu, mesti, glaudžiu, glausti* ir t. t.

¹¹ Kaip, pavyzdžiui, lie. *ąszara*, ro. *avs* ‘ašara’, *avsarav* ‘ašaruoti’; lie. *bàras*, ro. *bar* ‘daržas’; lie. *butinay*, ro. *but* ‘daug’; lie. *ràndas*, ro. *randav* ‘škarbi’; lie. *rytas*, ro. *rafaha* ‘iš ryto’ ir t. t.

nicy magij – F. L. Čelakovskis: *Nenijť geště rozhodnuto, ke kterému ze samostatnějšich gazyků poměsek tento mnohonárodné mluvy by se připočjsti mohl*), turėjo didelės reikšmės. Išsamų atsakymą į F. L. Čelakovskio iškeltą klausimą amžiaus viduryje davė Augustas Schleicheris (Schleicher 1853: 320–334).

Pateiktas F. L. Čelakovskio svarstymas mums svarbus dėl santykio su Klementinume saugomu rankraštiniu vokiečių–lietuvių kalbų žodynu. 1825 m. leidinys liudija, kad dirbdamas su P. Ruigio žodynu F. L. Čelakovskis atrinko daugiau kaip šešis šimtus žodžių, kurie panašiai skamba arba turi bendrą šaknį su slavų kalbomis. Šios leksemos sudarė lietuvių kalbos žodyno branduolį, kurio tikslas – atskleisti lietuvių ir slavų kalbų panašumą. Šis baltų ir slavų bendros leksikos branduolys nuo 1825 m. iki maždaug 1852 m. buvo plečiamas, ir plečiamas kaip tik remiantis mums rūpimo Mažosios Lietuvos leksikografinio veikalo pagrindu (apie tai toliau).

Taigi galima padaryti kelias bendro pobūdžio išvadas, susijusias su aptariamojo vokiečių–lietuvių kalbų žodyno atsiradimu bei jo recepcija Čekijoje:

- a. Rankraštinis žodynas, amžininkų priskirtas F. W. Hakui, Prahos arba Vienos atžvilgiu nėra *vietinis*. Jis nėra kilęs iš Emauso vienuolyno rinkinio, jo nesukūrė Vilniuje dirbę jėzuitai (šia prasme pirmoji pažintis su leksikografiniu paminklu sukėlė nusivylimą). Žodyno atsiradimas Austrijos Vengrijoje – antrinis, vėlyvas reiškiny, nulemtas akademiinių, lingvistinių sumetimų;
- b. Rėmimasis leksikos ištekliais (ir lietuvių kalbos), pasitelkus komponentų teoriją atspėjant nagrinėjamų kalbų savybes, kalbos mokslui Čekijoje buvo būdingas mažiausiai nuo XVI a. pabaigos. Tai skatino sistemingą rankraštinų, o vėliau ir spausdintų žodynų kaupimą ir darbą su jais. Panaši metodika taikoma jau XIX a. pradžioje;
- c. Litanistinės medžiagos, tarp jų ir Mažosios Lietuvos žodyno, patekimą į Austrijos Vengriją nulėmė nuo senų laikų aktuali lyginamoji slavistikos, baltų ir slavų kalbų santykių problematika.

2.

Pirmasis Austrijos Vengrijoje žinomas žodyno savininkas 1777 m. proveniencijoje įvardytas kaip Bohemijos literatūros profesorius Vienoje. Šias pareigas J. V. Zlobickis (1743–1810) ėjo nuo 1775 m. spalio 7 d. iki mirties. Paskyrimas pirmuoju čekų kalbos ir literatūros profesoriumi Vienos universitete buvo susijęs su organizaciniais nuopelnais, visų pirma su slavų kalbų studijų plano *Entwurf eines Slawischen Instituts* parengimu, kuriuo, norint įtraukti gyvų kalbų dėstymą, buvo siekiama reformuoti Vienos aukštąją mokyklą. Dar prieš tai, 1773 m. spalio 24 d., Marija Teresė dėl kito nuopelno (akušerijos vadovo *Wedenj k prawému, a dokonálemu Babjmu Uměnj: we Wjdni s Sfulcowým Pjfmem* 1773 m. vertimo į čekų kalbą)

J. V. Zlobickį paskyrė Vienos Naujojo miesto imperatoriškosios bei karališkosios Teresės karo akademijos čekų kalbos mokytoju.

Pajamos universitete nebuvo pakankamai didelės, dėl to gabiam filologui teko dirbti valdininku Aukščiausioje teismo įstaigoje (*Oberste Justizstelle*), kurioje taip pat pasiekė aukštą rangą. Nemažai lako ir pastangų turėjo išieškoti cenzoriaus veiksmai, vertimams, be to, uždariaudavo ir kaip privatus Vienos aristokratų palikuonių mokytojas. Įvairialypė J. V. Zlobickio veikla trukdė moksliniam darbui, dėl to didžioji dalis sumanymų liko nerealizuota arba nepabaigta, o tarp pastarųjų – slavų kalbų gramatikos rašymas.

Lyginamosios slavų kalbų gramatikos atsiradimas buvo glaudžiai susijęs su profesoriavimu karo mokykloje, o nuo 1775 m. – Vienos universitete. Slavistikos koncepciją atskleidžia jau minėtas J. V. Zlobickio parengtas studijų planas *Entwurf eines Slawischen Instituts* (Reichel 2004: 238–242). Pagal jį slavistikos dalykai buvo gvildinami paskaitose (tris–keturias valandas per savaitę), kurių dalis vyko mokslininko bute. Jame (dabar Bäckerstraße 14) dviejų semestrų kursas buvo pradedamas slavistikos įvadu, kuris negalėjo apsieiti be lietuvių (baltų) kalbos aptarimo. Dėstymas namie (kitoje gatvės pusėje priešais universitetą) buvo naudingas tuo, kad tyrėjas prireikus iš savo asmeninės bibliotekos galėdavo bet kada paimti reikalingą leidinį arba rankraštį (taip pat ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyną), panaudoti dėstydamas, paskolinti. Įvade, be kito ko, buvo nagrinėjama slavų kalbų įvairovė, praslavų kalba ir jos suskilimo priežastys. Deja, slavų kalbų lyginamoji gramatika nebuvo užbaigta ir išleista. Parengiamąją medžiagą tyrėjas maždaug aštuntame XVIII a. dešimtmetyje perdavė mokiniui Maximiliánui Václavui Šimekui (1748–1798), tačiau „nedėkingas asilas“ (kaip vėliau mokytojas pavadino savo darbo tęsėją) projekto neužbaigė (J. V. Zlobickio parengtą medžiagą čekų kalbos gramatikai nekorektiškai, be papildymo ir pakeitimo, išleido savo vardu: M. Schimek, *Handbuch für einen Lehrer der böhmischen Literatur*, Wien: gedruckt bei Christian Friederich Wappler, 1785)¹².

Nėra lengva spręsti, kuriais metais ir kodėl rankraštinius vokiečių–lietuvių kalbų žodynas paliko milžinišką J. V. Zlobickio asmeninę biblioteką. Po filologo mirties bibliotekos laukė liūdnas likimas. 17 000 vienetų knygų rinkinys, deja, buvo suskaidytas ir laikui bėgant ištirpo. Mes disponuojame tik aprašais, sudarytais filologo įpėdinių iniciatyva, kurie leidžia įsivaizduoti bibliotekos turinį. Vienas mums žinomas aprašas saugomas Vienoje, kitas – Prahoje, tačiau nė viename iš jų žodynas nėra nurodytas.

¹² Su Maximiliáno Šimeko rankraštiniu palikimu išsamiai dirbo habil. dr. Taťána Vykypělová (Vykypělová 2012). Tyrėja mielai konsultavo dėl rankraščių M. Šimeko sudaromos visų slavų kalbų gramatikos nuotrupų. Jokių užuominų arba minčių apie lietuvių kalbą čia nėra. Jokie leksikografiniai šaltiniai taip pat nėra minimi.

Šaltinis, pavadintas *Katalog slavik knihovny J. V. Zlobického*, saugomas Prahos Nacionalinio muziejaus bibliotekoje (Knihovna Národního muzea, IX E 37a), nurodo (27r–28v):

- 1747 Littaüsch-deutsches, und deutsch Littaüisches Lexicon. Königsberg 8.
 1755 Biblia, tai eſti: Wiſſas Szwentas Rájtas Séno ir Naujo Teſtamento. Karalauczuje. 8. 880 P.
 1754 Prarakai, ju tomis Knygomis Kurros waddinamos Apokripa. Karaláwczuje. 8. 891-1416.
 1755 Naujas Teſtamentas. Karalauczuje. 8. 364 P.

Iš esmės turime du leidinius: P. Ruigio 1747 m. lietuvių–vokiečių, vokiečių–lietuvių kalbų žodyną (*Littaüisch-deutsches und deutsch-littaüisches Lexicon, worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, befindlich ist / mit möglichster Sorgfalt, vieljährigem Fleiss, und Beyhülfe der erfahrensten Kenner dieser Sprache gesamlet von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Insterburgischen Hauptamtes. 1747*) ir Adomo Frydricho Schimelpenigio parengtą antrąjį Jono Bretkūno Biblijos leidinį (*Biblia, tai esti: Wissas Szwentas Rásztas, Séno ir Naujo Testamento / pagal wokiszką pėrstátimę d. Mertino Luteraus, su kiekwienu pėrskyrimo trumpu praneszimmu, ir reikalingu pazenklinnimu tu paczũ žodzũ, kurrie kittose pėrskyrimose randomi, nũ kellũ mokytojũ Lietuwoj' lietuwiszkay pėrstattytas, ir antrę kartę iszspáustas. 1755*), kurio sudedamosios dalys buvo: *Prarakai, su tomis knygomis kurros waddinamos Apokrypa [...]* ir *Naujas Testamentas, musũ Pono bey Iszgannytojo Jezaus Kristaus.*

Vienos Nacionalinėje bibliotekoje saugomas *Catalogus librorum impressorum et manuscriptorum ad historiam Slavorum praecipue ueero Tschechorum facientium* (*Österreichische Nationalbibliothek, Sammlung von Handschriften und alten Drucken*, cod. 13788), parengtas Josefo Dobrovskio (Dobrovský), baltistikos šaltinių sąrašą papildė (f. 50v) dar viena knyga: *Dictionarium Polono-Latino-Lottavic: opus [...] P. georgii Elger. S. J. Vilnae 1683. 8. (674P).*

Baltistinė bibliotekos dalis, ko gero, neapsiribodavo vien nurodytais leidiniais. Laikui bėgant bibliotekos sudėtis keitėsi. Iki XVIII a. aštunto dešimtmečio, kol lyginamoji slavistika buvo aktuali, lituanistinių šaltinių turėjo būti žymiai gausiau. Mažosios Lietuvos kilmės rankraštinių vokiečių–lietuvių kalbų žodynas tai puikiai parodo (žodyną savo bibliotekoje tyrėjas turėjo mažiausiai nuo 1777 m., bet bibliografiniai sąrašai jo nerodo). J. V. Zlobickis bendradarbiavo ir palaikydavo ryšius su visa akademine Viena ir Praha. Turimas knygas, ypač tuo metu jam neaktualias, jis mielai skolindavo bei atiduodavo savo artimiems kolegoms, kuriems jos buvo naudingesnės. Tikriausiai tokiu būdu ir žodynas pakeitė savininką ir ilgainiui atsidūrė Prahos Klementinume.

Dėl duomenų stokos nieko konkrečiau negalima pasakyti apie tai, kada ir koikiomis aplinkybėmis žodynas pateko į J. V. Zlobickio rankas. Jį galėjo įsigyti kuriame nors knygų aukcione Vienoje arba kelionės metu svetur. Knygą galėjo pa-

veldėti iš savo pirmtako (karo akademijoje) Wiedemanno, kurio sukaupta biblioteka davė pagrindą jo asmeninei bibliotekai (Reichel 2004: 28).

Čekijos Nacionalinio muziejaus bibliotekoje saugomas šaltinis *Katalog slavik knihovny J. V. Zlobického* iš dalies (netiesiogiai) atskleidžia J. V. Zlobickio požiūrį į lietuvių kalbą. Slavistikai svarbių leidinių bei rašytinių šaltinių sąrašė *Lituanica* pateikta greta *Lufatica* (kitos rubrikos: *Cyrillica*; *Glagolitica*; *Carniolica*; *Carniolica miscellanea*; *Russica*; *Vodnikiana*; *Dalmatica*, *Croatica et. Slavonica*; *Adminicula ad rem Slavicam*; *Bohemica*; *Polonica*). Kaimynystė būtent su sorbų (lužicų) filologija šiuo metu galėtų stebinti, tačiau XVIII–XIX a. sandūroje toks gretinimas, atrodo, nebuvo išskirtinis ir retas. Lietuvių kalba buvo suvokiama per sorbų (mažiau – lenkų) kalbų prizmę. Tokį požiūrį atskleidžia F. L. Čelakovskio XIX a. pirmos pusės botanikos epigrama *Routa*, „Rūta“:

Proč Litvinky a Polky milé, i ty Srbky lužické
Z routy si vínky vijí, písňě o routě pějí?
Šťastní národové se nehlásí k routě zahořklé,
Ji v podobenství vzal lid si jen uhnětený. (Čelakovský 1850: 102)

Vertimas:

Kodėl lietuvaite, mielos lenkės ir tos lužicų sorbės
Iš rūtos pindamos vainikus apie rūtą dainas dainuoja?
Laimingos tautos nesitapatina su karčia rūta,
Ją kaip pavyzdį renkasi tik tautos pavergtos.

3.

Kodėl ir kada iš Vienos žodynas atsirado Prahoje, kokio asmens iniciatyva pateko į viešosios universitetinės bibliotekos fondą? Norint atsakyti į šį klausimą reikėtų apžvelgti XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios Prahos filologų sambūrį, išskirti tyrėjus, kuriems rūpėjo baltistikos problematika ir kurie svarstė baltų ir slavų kalbų santykius. Jų nėra daug ir tai gerokai palengvina užduotį.

Lemiamos reikšmės, sprendžiant baltų ir slavų klausimą, amžių sandūroje Prahoje turėjo čekų filologas, istorikas, čekų slavistikos pradininkas jėzuitas Josefas Dobrovskis (1753–1829). 1788 m. pasirodė jo straipsnis „Apie vietas Europoje, kur slavų seniai gyventa [...]“ (*Uiber die ältesten Sitze der Slawen in Europa [...]*). Jame autorius teigė:

Baltų pamarys šalia Vyslos žiočių yra seniausia vėndų, kitaip sakant, slavų tėvynė. Čia nuo neatmenamų laikų daug amžių prieš Kristų jau buvo jų gyvenvietės, kadangi taip pat ir savo kalba jiems giminingiausiai latviai, prūsai ir lietuviai čia pat arba artimoje kaimynystėje gyveno. Jokia kita kalba visoje Europoje į slavų kalbą nėra tiek panaši

kaip senprūsių, latvių bei lietuvių. Pastaras tris aš laikau vienos kalbos tarmėmis (į Azijos kalbas slavų kalba yra šiek tiek mažiau panaši negu vokiečių). Tarp germanų kalbų slavų kalba giminingesnė skandinavų, danų, švedų ir vokiečių žemaičių tarmei, tačiau žymiai didesnę giminystę rodo, be abejo, lotynų kalbai. Tarp pastarosios ir slavų kalbų per vidurį stovi lietuvių kalba. (Dobrovský 1788: XIX–XX)

Tvirtai skleidžiama nuomonė turėjo būti paremta nuodugnesniu aptariamųjų kalbų tarpusavio lyginimu. Vargu ar galėjo J. Dobrovskio požiūriui padaryti įtakos J. V. Zlobickio, su kuriuo Prahos tyrėjas palaikė ilgamečius ir glaudžius kūrybinius ryšius, mintys. Tačiau naudingą šaltinį Vienos slavistas į Prahą nusiųsti tikrai galėjo.

Tos pačios slavų protėvynės lokalizacijos – Baltijos pamarys šalia Vyslos žiočių – laikėsi J. Dobrovskio darbų tęsėjas, slavistas, literatūros istorikas, etnografas, kalbininkas, rašytojas Pavelas Josefas Šafaříkas (taip pat Šafárik, 1795–1861), veikalo *Slovanské starožitnosti* (1837 ir 1865, Praha) autorius. Nuo 1841 m. jis dirbo Prahos universiteto bibliotekos kustodu, nuo 1848 m. jos vadovu, dėl to, turint omenyje jo plačius baltistinius interesus, rankraštinio žodyno atsiradimą Klementinume prasminga laikyti būtent P. J. Šafaříko nuopelnu. *Slavų senienu* autorius sąmoningai bei sistemingai kaupė lituanistinę medžiagą, rinko reikalingas publikacijas, rankraštinius šaltinius, darydavo lituanistinių paminklų nuorašus. Jam, „didžiai gerbiamam tėviškajam mano studijų rėmėjui“, 1852 m. vasarą iš Rytų Prūsijos atskaitinius laiškus apie lituanistinės ekspedicijos pasisekimus siuntė Augustas Schleicheris (Schleicher 2008: 670–739). „Garsiajam ponui Šafaříkui“ A. Schleicheris dėkoja straipsnyje „O jazyku litevském, zvláště ohledem na slovanský“, kur nuodugniai gvildenamas abiem taip rūpimas baltų ir slavų klausimas.

Klementinume saugomas rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, be jokios abejonės, buvo parankus ir naudingas P. J. Šafaříkui, minimaliai aprašant baltų ir slavų tautų bei kalbų santykį veikale *Slovanské starožitnosti* (dalis I, skyrius III *Přehled cizjch kmenůw*, poskyris §19 *Kmen litewský*, p. 359–377).

4.

Apžvelgsime ir kitus tyrėjus, kurie XIX a. pirmoje pusėje galėjo naudotis rankraštiniu žodynu. Pradėti reikia nuo P. J. Šafaříko ir į kokybiškai kitokių lygmenį jo iškeltų baltų ir slavų studijų.

Kalbant apie P. J. Šafaříką ir jo amžininkus reikėtų atkreipti dėmesį, kad kai kurios universiteto bibliotekininko mintys ilgainiui buvo iškraipytos. P. J. Šafaříko vardas šiuo metu paprastai siejamas su slavų kildinimu iš Karpatų arealo. Šiuo atžvilgiu jo požiūriai tapatūs su Olego Trubačiovo idėjomis. Tiesa, mokslininkas Tatrus dažnai mini savo darbuose, teigdamas, kad slavai gyveno „už Tatrų“, „iš kitos Tatrų pusės“. Tačiau tikroji situacija yra šiek tiek sudėtingesnė.

Iš tikrųjų P. J. Šafaříko nuomonė apie slavų protėvynę niekuo nesiskiria nuo J. Dobrovskio žymiai anksčiau išdėstytų minčių. J. Dobrovskį kaip savo pozicijos šaltinį jis tiesiogiai nurodo (p. 360) savo *Slavų senienose*: „Lietuvių kamieno tautas mes suvokiame kaip savo tėvynės senbuvius, kurie senais giliai priešistoriniais laikais kartu su savo slavų broliais gyvenę Baltijos pamaryje“ (Šafařík 1837: 366). Apie baltų ir slavų giminystę toliau rašo: „priešistorinių laikų lietuvių bei slavų tautas suprantame kaip to paties kamieno atšakas, tačiau istoriniais laikais dėl išorinių priežasčių jos tiek išsiskyrė, kad dabar jas laikome skirtingomis. Vis dėlto į šiuos kamienus žiūrime kaip į artimiausius tarp visų kitų indoeuropiečių. Dėl to indoeuropiečių genčių visumoje šiuos du broliškus kamienus dedame kartu ir šalia vienas kito, vadindami juos bendrai vindais (Vendae). Atsiskyrimas nuo lietuvių kamieno atsitiko neabejotinai netrukus po jų perkėlimo į Europą“ (Šafařík 1837: 361). Tolesnę raidą, pagal P. J. Šafaříką, nulėmė svetimų tautų įsikišimas į bendrą baltų ir slavų erdvę. Taiklų gyvenimą suardė „gotai ir kiti germanai“. Skirtinga reakcija į gotų spaudimą ilgainiui nulėmė skilimą tarp slavų ir baltų. Konkrečiai savo vietoje pasilikę baltai pateko gotų valdžion, o laisvės siekiantieji slavai pasitraukė tolyn – „giliau į žemes šalia Tatrų“. Baltų kalbų morfologinės sandaros didesnę archajiškumą, palyginus su slavų, kalbininkas ir istorikas aiškina savaip – pagal čekų (ir kitų slavų) tautinio atgimimo nuostatą: „viena (lietuvių kalba) daug amžių prieš Kristų svetimybėmis prisipildė ir suakmenėjo, kita (slavų)ėjo savo keliu, vystėsi laisvai ir pati sau, ir kaip šviežias ir galingas augalas visur išvystė, išplėtė savo šakotų atžalų šakas, lapus, žiedus ir vaisius“ (Šafařík 1837: 362).

Taigi J. Dobrovskio požiūrį toliau perėmė ir pratęsė slovakas P. J. Šafaříkas. Pažymėtinas vaidmuo, kurį vaidina baltai. Slavų protėvynės XIX a. Prahoje buvo aktyviai ieškoma, tačiau senųjų baltų lokalizacija klausimų nekėlė (320 pr. Kr. – 175 po Kr.). Pats P. J. Šafaříkas baltų gyvenamąsias vietas grindžia Baltijos jūros pavadinimo baltiškąja etimologija. Turint omenyje kalbų bei kultūrų panašumą, tyrėjai remdamiesi baltais lokalizavo ir slavus. Baltai, slavų protėvynės ieškant, pasitarnavo atspirties tašku. Būtent tai lėmė slavų (tų pačių baltų, tikrai laisvės trokštančiosios jų dalies) protėvynės kildinimą iš Baltijos jūros pakrantės.

Kaip P. J. Šafaříko mąstysenos pavyzdį pateiksime šią apibendrinamojo pobūdžio ištrauką: „Ankstyvieji Baltijos pamaro gyventojai šalia Vyslos žiočių buvo slavai, kuriuos vėliau (ko gero, IV a. pr. Kr.) iš čia išstūmė gotai. Apie tai, kokia buvo abiejų broliškų, lietuvių bei slavų, tautų padėtis, o ypač palei gintaro krantą, ir kokie buvo jų tarpusavio santykiai, nieko tvirtai negalime teigti. Tačiau galima manyti, kad kaip vieno kamieno vaikai tuomet jie kalba mažai arba nežymiai tesiskyrė, o tikyba ir papročiai buvo glaudžiai susiję. Visame tame pamaryje ramiai ir taikiai vieni šalia kitų gyveno. Gintaru prekiaudami nuo slavų toliau per Tatrų Adrijos pamaro link jie buvo žinomi seniesiems autoriams vindų vardu. Karingų

gotų ir jų gentainių, dabar žinomų kaip vindilai arba vandalai, įsiveržimas į vindų žemes, į pamarį ir Vyslą, vindų išvayimas iš čia ir lietuvių tautų užkariavimas paveikė laimingus abiejų tautų santykius. Slavai gotų ir kitų germanų nustumti nuo Baltijos jūros, o keltų išvayti nuo Adrijos jūros, nematydami kitos išeities ir mylėdami laisvą ir ramų gyvenimą, pasitraukė dar toliau į šiaurę, kur nesutiko pasipriešinimo. Lietuvių tautos susimaišę su gotais ir kitais germanais ir turėdami tarpusavyje dar finougrų savo gryną tautiškumą pamažu prarado ir dėl to nutolo nuo slavų“ (Šafařík 1837: 366).

Tačiau su P. J. Šafaříko požiūriu nesutinka lituanistas F. L. Čelakovskis, kuris taip pat sėmėsi duomenų iš Mažosios Lietuvos rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno. Aptinkami bendri baltų ir slavų leksikos bruožai F. L. Čelakovskį pastūmėjo imtis, kaip jau buvo minėta, ypatingo leksikografinio darbo. Žodynas, prie kurio dirbta iki pat mirties¹³, kėlė atskirą lingvistinę koncepciją. Ją F. L. Čelakovskis plačiai išdėstydavo bendraudamas su kolegomis, skaitydamas paskaitas Vroclavo ir Prahos universitetuose:

Pagaliam matome ypatingą ir įdomų lietuvių kalbos (o kartu ir jos dvyinių – latvių bei mirusios senųjų prūsų kalbų) ir slavų kalbų santykį, kuris prie jo patraukia kiekvieno slavisto dėmesį. Ši kalba yra verta, kad jai apskritai būtų skiriama daugiau globos, ypač kol ji dar gyvuoja pasaulyje; nes, atsižvelgiant į spartų jos nykimą ir kaimyninių kalbų (iš vienos pusės vokiečių, iš kitos – rusų) ekspansiją, gali atsitikti, kad prabėgs mažiau nei pora šimtmečių ir veltui palikuonys dairysis lietuvių.

Lietuvių kalbos gramatika labai autentiška ir tiksli, tačiau leksika svetimybų perpildyta ir užteršta. Kone pusė šiuolaikinės lietuvių kalbos žodžių yra visiškai slaviški. Dauguma šios leksikos atėjo iš lenkų ir rusų kalbų, ir tai labai lengvai paaiškinama istoriškai gerai žinomu gyvenimo kaimynystėje tūkstantmečiu. Kad dar kita bendrų lietuvių ir slavų kalbų kamienų, reiškiančių paprastas sąvokas, dalis taip pat atsirado tik krikšto eroje, manyti negalima: labiausiai linkstame prie to priešistorinio šaltinio, iš kurio kyla, pavyzdžiui, ir sanskrito giminystė su slavų kalbomis. Dar kita pamatinių žodžių sanaupa yra visai savita ir būdinga tik lietuvių kalbai. Iš dalies čia taip pat randame skolinių iš germanų, suomių ir kitų kalbų.

Lietuvių kalbos ir tautos paplitimo lauką prieš keturis šimtus metų dar matome kaip labai platų – didieji kunigaikščiai savo skeptru liudavo net Juodąją jūrą. Bet kalbotyra kartais nušviečia ir tokius amžius, apie kuriuos nutyli istorija. Šiam mokslui padedant, sužinome, kad lietuvių gentis ne tik palei visą Baltijos jūrą gyveno, bet savo gyvenvietėmis įsiterpdavo giliai į Vidurio Europą. Ką gi kita galima manyti, kai Pomeranijos, Riūgeno, Meklenburgo, Brandenburgo raštuose nuo XI amžiaus ir toliau

¹³ 1851 m. pradžia datuojama giminystės terminų ištrauka padaryta iš 1850 m. G. F. Nesselmano žodyno. Jį F. L. Čelakovskis iš knygų platintojo gavo 1851 m. vasario 13 d.

gausu vietovardžių, kurie yra suprantami tik remiantis lietuvių kalba. Kokią gi kitą išvadą galima daryti? Tik tą, kad ši tauta čia kažkada turėjo gyventi.

Lietuvių atšakos, be jokios abejonės, toli į slavų gyvenamąjį plotą įsiliedavo; taip pat ir tai yra akivaizdu, kad slavus nuo senų senovės daugiausia traukdavo prie šios tautos, su ja pamažu į vieną visumą susiliejančią. Kas gi čia keista? Tuščių kraštų visur buvo pakankamai; lietuvių genties ištikimas būdas, linkęs prie ramaus žemdirbio gyvenimo, gerai derėjo su mūsų slaviškuoju, todėl viena tauta galėjo ne tik puikiai įsikurti šalia kitos, bet ir jos tarpe (tokių pavyzdžių matome pas mūsų kaimynus vengrus).

Kad čia išdėstytus teiginius kuo nors paremčiau, iš daugelio įrodymų pasirinksiu vieną, kuris bus įdomiausias, nes susijęs su mūsų tėvyne.

Yra žinoma, kad slavų kalbų sudėtyje yra tokių žodžių kamienų, kurie paliudyti visur, t. y. kiekvienoje slavų kalboje yra žinomi ir vartojami. Yra taip pat tokių žodžių, kurie paplito tik didesnėje ar mažesnėje kalbų grupėje. Galų gale esama ir tokių, kurie tik vienoje kitoje pasirodo, bet dėl to, žinoma, niekas neabejoja jų slaviškumu. Taip pat ir mes turime tam tikrą kamienų skaičių, kurie laikomi savais, nors jie ir pasitaiko vien čekų kalboje. Kai žvelgiame į tokius žodžius ir vardus, kuriems nerandame atitikmenų nei slavų, nei kitose giminiškose kalbose, pastebime, jog jie lygiai ta pačia ar nežymiai pakitusia forma vartojami lietuvių kalboje. Tad kokią išvadą esame priversti daryti? Neginčijamai tą, kad mes, čekai, kažkada turėjome su šiuolaikiniais lietuviais susidurti ir glaudžiai bendrauti.

Bet istorija, tai, ką ji aprėpia, nepateikia nė mažiausių pėdsakų, liudijančių apie tokią bendriją, kuri tarp mūsų ir šios tautos ilgesnį laiką būtų trukusi. Todėl nelieka nieko kito, o tik nevaržyti minties, kad ta bendrystė siekia tokius laikus, iš kurių neišliko rašytinių paminklų.

Iš daugelio tokių žodžių, kuriuos man pavyko surinkti, pateikiu tik kai kuriuos: švarný : szwarus; náramný : nerammus; sluka = slankč, la. slohka; luňák = lingė ide. Waihe iš lingau “ratu lėkti į viršų”; ožanka (žolė teucrium) : ožys, taip pat ir mūsų žolė vadinama kozlík “oželis”; zákampí : kampas; chomol : kamuolys; krbatý : karbūtas; vyvaditi : iszwadoju; klábositi : kalbu, kalbėsis; šarapatka : szerpétos; loudati se = lėndu; kmen = kamėnas; zvířetnice : žvėrinė ir t. t.

Veltui dėtume pastangas slavų kalbų duomenimis išaiškinti kai kuriuos savo vietovardžius ir hidronimus; tuo tarpu lietuvių kalboje jie tuoj įgauną skambėjimą ir prasmę, pavyzdžiui: Úpa, Úpice, Opava : liet. uppė; Labe iš labas; Ogra, Ohře iš geras; Ploušnice upė prie m. Děčín, kuri įteka į Elbę, iš plusze (pagal Rokytnice); vietos Řisuty Rakovniko bei Litomyšlio kraštuose : liet. rezutis; Lkouš prie m. Lokšany nuo lokis (taip pat turime ir Medvědí); Ula, vyro vardas Hula ir Hulin, Hulice, liet. ūla (Slála vietoje Skalky); Lobze iš lobis; Doksy prie Doksany : dažnas lietuvių vyriškas vardas Doksa, paliudytas nuo XIV amžiaus. Panašių vardų, rodančių į lietuvių kalbą, galima surasti taip pat Moravijoje, Silezijoje, Lužicoje ir kitur. Visa tai rodo, kokia gi mums nežinomais laikais tai buvo išplitusi tauta ir kaip smarkiai dabar sumenkėjo. (Čelakovský 1877: 64–66)

Taigi F. L. Čelakovskis stengėsi atskleisti priešistorinę kaimynystę, kai čekų ir lietuvių protėviai itin glaudžiai ir sėkmingai kontaktavo. Šiuolaikinė lietuvių kalbos morfologija F. L. Čelakovskio suprantama kaip „autentiška ir tiksli“, ji labiausiai atitinkanti slavų kalbų gramatiką. Būtent dėl baltų ir slavų, čekų ir lietuvių kalbų panašumo, jų artimos giminystės, XIX a. pirmojoje pusėje sukuriama savita koncepcija, pagal kurią lietuviai (baltai) kildinami iš pačios Čekijos. F. L. Čelakovskio pastangos atskleisti priešistorinę kaimynystę, kai čekų ir lietuvių protėviai kalnų apsuptoje žemumoje (*Česká kotlina*) itin glaudžiai ir sėkmingai bendravo, ryškiai matomos jo Vroclave bei Prahoje skaitytose paskaitose studentams. Bendros baltų ir slavų raidos epochos idėjai, jos (epochos) Čekijos lokalizacijai bei pagrindimui kaip tik pasitarnavo *Lietuvių kalbos žodynas (Knihovna Národního muzea, sign.: IV A 11)*. Tam tinka žodžių atranka, jų aiškinimo būdas, polinkis į etimologizavimą. Galima sakyti, kad savo prigimtimi F. L. Čelakovskio žodynas, šiaip ar taip išsivystęs iš M. Benešovskio knygelės, yra Reinholdo Trautmanno *Baltisch-Slavisches Wörterbuch* (Göttingen, 1923) pirmtakas.

F. L. Čelakovskio keliamos mintys ir jas atitinkantis rankraštinis lietuvių kalbos žodynas koreguoja mūsų supratimą apie kertinio baltų ir slavų klausimo istoriją. Baltistikos ir slavistikos metraščiuose pagal atsiradimo seką pirmuoja A. Schleicherio hipotezė apie bendros baltų ir slavų prokalbės egzistavimą. Pagal susiklosčiusią tradiciją ji vadinama klasikine, tuo tarpu siekimas atkurti tam tikrą laiką trukusią bendros raidos epochą, kai įvyko šių kalbų suartėjimas, priskiriamas prie naujųjų modelių. Tačiau kai kurie čekų baltistikos istorijos puslapiai parodo, jog tariamoji naujovė yra tik visų primiršta koncepcija, kuri pirmą kartą buvo išreikšta ir argumentuota jau XIX a. pirmojoje pusėje. Atrodo, kad A. Schleicherio baltų ir slavų prokalbės idėja atsirado ir vystėsi kaip priešprieša senesnei F. L. Čelakovskio teorijai.

Šaltiniotyros atžvilgiu ypatingai svarbu pabrėžti, kad F. L. Čelakovskis, kurdamas savo lingvistinę koncepciją, naudojosi rankraštinio vokiečių–lietuvių kalbų žodyno medžiaga. Tai rodo žodyno straipsniai, kuriuose figūruoja žodžiai, paliudyti F. W. Hakui priskirtame ir jam gimininguose žodynuose.

Taigi, Leopoldas Geitleris 1875 m. nebus pirmasis žodynu pasinaudojęs tyrėjas. Iki jo Mažosios Lietuvos leksinę medžiagą nagrinėjo filologas romantikas F. L. Čelakovskis, nuo 1825 m. iki 1852 m. rašęs baltų ir slavų leksinių bendrybių žodyną, kuris rėmė jo skleidžiamą baltų ir slavų kilmės, etnogenezės ir glotogenezės teoriją. Pats žodyno atsiradimas Klementinume, t. y. Prahos Imperatoriškojoje karališkojoje viešojoje bei universiteto bibliotekoje, ko gero, bus susijęs su kita iškilia XIX a. pirmosios pusės baltistikos bei slavistikos sričių asmenybe – P. J. Šafaříku, kuris, remdamasis panašiais šaltiniais, tą pačią baltų ir slavų problematiką sprendė iš esmės

kitaip. Jo požiūriai sutapo su J. Dobrovskio tyrimų rezultatais. O jėzuitas J. Dobrovskis – kaip artimas J. V. Zlobickio bendramintis bei kolega – interpretuotinas kaip asmuo tarpininkas, kurio dėka vokiečių–lietuvių kalbų žodynas(-ai) (F. L. Čelakovskio ir kitų naudotas P. Ruigio žodynas taip pat galėjo būti iš J. V. Zlobickio asmeninės bibliotekos) atsirado Prahoje.

Visi minėti asmenys, tęsdami M. Benešovskio tyrimo kryptį, t. y. nuodugniai tyrinėdami baltų ir slavų kalbų santykių problematiką, sistemingai dirbo su spausdintais, rankraščiais žodynais. A. Schleicherio pažintis su Prahos žodynu turi būti nagrinėjama atskirai.

LITERATŪRA

Benešovský Matouš Philonomus 1587: *Knížka slow Českých wyložených odkud swěj počátek magí (totiž) yaký gest gegich rozum. Sepsaná od Kněze Mathausse Philonoma, Pjsaře Konsystoře Pražské*. Wytisštěna w Starém Městě Pražském w Jmpressy Jiříjka Dačického.

Clavis Germanico–Lithvana 1995–1997: *Clavis Germanico–Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas 1–4*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Čelakovský František L. 1825: *Slowanské národnj pjsně sebrané Frant. Ladisl. Čelakowským*. T. 2, V Praze: Pjsmem J. owd. Vetterlowé z Wildenbrunu.

Čelakovský František L. 1850: Kvítí – *Časopis Musea království českého* 24(1), 99–102.

Čelakovský František L. 1877: *Čtení o počátcích dějin vzdělanosti a literatury slovan-ských*. Praha: V kommissí u Františka Řivnáče.

Daukantas Simonas 1976: *Raštai 1*. Vilnius: Vaga.

Dini Pietro U. 2009: Baltų kalbotyros apyaušriai. Baltų kalbų paleokomparatyvistinės sampratos kalbotyros istoriografijos kontekste. – *Archivum Lithuanicum* 11, 439–462.

Dobrovský Josef 1788: Uiber die ältesten Sitze der Slawen in Europa, und ihre Werbreitung seit dem sechsten Jahrhundert; insbesondere über das Stammvolk der Mährer, und ihre Geschichte bis zur Einsetzung des Herzogs Rastislaw – Josef Vratislav Monse. *Versuch einer kurzgefaßten politischen Landesgeschichte des Markgrafthums Mähren*. Bd. 2. Vom Jahr 1182 bis 1306. Mit vorausgeschickter Abhandlung über die ältesten Sitze der Slawen. Olmutz, IX–LII.

Drotvinas Vincentas 1984: Kada parašytas vadinamasis Krauzės žodynas. – *Baltistica* 20(2), 163–167.

Geitler Leopold 1875: *Litauische studien. Auswahl aus den ältesten denkmälern, dialectische beispiele, lexikalische und sprachwissenschaftliche beiträge von Dr. Leopold Geitler*. Prag: T. Mourek.

Huňáček Václav 1975: Klášter Na slovanech a počátky východoslovanských studií u nás. – *Z tradic slovanské kultury v Čechách*. Praha: Universita Karlova.

Koupil Ondřej 2007: *Grammatykáři. Gramatologická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karoliněm.

Lemeškin Ilja 2010: Františko Ladislavo Čelakovskio lietuvių kalbos žodynas. – *Leksikografija ir leksikologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 98–113.

Lemeškin Ilja 2012: Friedrichui Wilhelmui Haackui priskiriamas Prahos rankraštinis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*. Vilnius: Petro ofsetas, 31–58.

Lemeškin Ilja 2013: Prahos vokiečių–lietuvių rankraštinio žodyno autorystės klausimu. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69, 269–279.

Lexicon Lithuanicum 1987: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštinis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius: Mokslas.

Narbutas Sigitas 2011: Praha–Vilnius: jėzuitų poveikis lietuvių kultūros raidai. – *Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. 2007 / 2008*. Vilnius, 52–70.

Reichel Walter 2004: Josef Valentín Zlobický – první profesor českého jazyka a literatury: život, působení a zásluhy na pozadí osvěcenství. – *Vídenský podíl na počátcích českého národního obrození. J. V. Zlobický (1743–1810) a současníci: život, dílo, korespondence*. Praha: Academia, 24–42.

Schleicher August 1853: O jazyku litevském, zvláště ohledem na slovanský. – *Časopis Českého Museum* 27. Praha, 320–334.

Schleicher August 2008: A. Schleicherio laiškai iš Lietuvos P. Šafaříkui. – *Lituanistinis Augusto Schleicherio palikimas* 1. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 670–739.

Šafařík Pavel Josef 1837: *Slovanské starožitnosti w Praze: tiskem Jana Spurného*.

Vykypělová Tařána 2012: Maximilian Schimek: Bemerkungen zu seiner Mitarbeit an Josef Zlobickýs Projekt einer gesamtswawischen Sprachlehre und zu beider Zerwürfnis. – *Miscellanea Vindobonensia Bohemica. In Erinnerung an den 200. Todestag von Josef Valentin Zlobický*. Wien: Holzhausen, 37–61 (Bohemoslavica abscondita 1.)

Voit Petr 2014: *Новые сведения о деятельности Франциска Скорины в Праге (1517–1519)* (Atiduota spausdinti.)

Manuscript German–Lithuanian Dictionary Credited to Friedrich–Wilhelm Haack in the Czech Republic

SUMMARY

While analysing the history of the Prague manuscript of the German – Lithuanian dictionary a very special Austro-Hungarian context can be clearly observed. The dictionary was witnessed in Vienna in 1777 and in 1875 the dictionary was undoubtedly referred by Leopold Geitler. However, the owner of the dictionary Josef Valentin Zlobický and Leopold Geitler will remain the only ones who touched this lexicographical source.

There is a substantial reason to presume that prior to Geitler, in the first half and the middle of the 19th century, the lexical material of the East Prussia was analysed by the philologist romantic František Čelakovský who was compiling the dictionary of Baltic – Slavic lexical generalities in the period of 1825 – 1852.

The coming of the manuscript dictionary in Clementinum, i.e. in Imperial and Royal Public and University Library of Prague will most probably be related to one more personality of Baltistics and Slavistics of the first half of the 19th century Pavel Jozef Šafárik. He was referring to the same sources, but approached the issues of the Balts–Slavs differently than František Čelakovský. His approaches towards the ethnogenesis and glotogenesis of the Balts–Slavs accorded with the attitudes of his predecessor Josef Dobrovský.

The Jesuit J. Dobrovský, as a close supporter and a colleague of J. V. Zlobický, should be presumed as a person mediator with the help of who the German – Lithuanian dictionary appeared in Prague.

The coming of the manuscript German – Lithuanian dictionary in Vienna was most probably decided by the scientific interests of J. V. Zlobický, the undertaking of the comparative grammar of all Slavic languages to be precise. The Czechs are inclined on treating the Lithuanian language as a separate, i.e. non-Slavic language from the time of Matouš Benešovský (1587). J. V. Zlobický could compare it to the Sorbian language. However, in this case, the Baltic-Slavic issue was important for the researcher in the seventh decade of the 18th century, and his then available manuscript source was convenient in searching for an appropriate explanation and reasoning of arguments of lexical character.

All the above mentioned individuals took on the research direction of Matouš Benešovský i.e. they consistently worked with printed and manuscript dictionaries while thoroughly analysing the issues of Baltic-Slavic language relations.

Įteikta 2014 m. gruodžio 5 d.

ILJA LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas

Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Czech Republic

ilja.lemeskin@ff.cuni.cz

Ižvalgos
Insights

Nuoširdžiai sveikiname žurnalo *Acta Linguistica Lithuanica* bendraautorių akademiką profesorių habilituotą daktarą ZIGMĄ ZINKEVIČIŲ garbingo 90 metų jubiliejaus proga.

Savo nuoseklia turtinga moksline, pedagogine ir visuomenine veikla, begaliniu atsidavimu Lietuvos valstybei, lietuvių tautai bei kalbai, pagarba bendražmogiškosioms ir krikščioniškosioms vertybėms esate ir būsite įkvėpėjas dabarties ir ateities kartoms.

Linkime dar ilgai savo reikšmingais darbais pildyti lietuvių kultūros ir kalbotyros mokslo lobyną.

ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Mokslinių tyrimų kryptys: baltistika, lietuvių kalbos istorija, dialektologija, onomastika.

LIETUVIŲ KALBOTYROS BOLŠEVIKMEČIU KEISTENYBĖS. KELI ATSIMINIMŲ EPIZODAI

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui visi kalbininkai teoretikai, dirbę kalbos istorijos srityje, pasitraukė iš Lietuvos į Vakarus gelbėdamiesi nuo artėjančio bolševikinio teroro. Lietuvoje liko iš esmės tik kalbos praktikai, iš kurių svarbiausias buvo prof. Juozas Balčikonis.

Jonas Kruopas ir Juozas Senkus – vieninteliai du iš likusiųjų pajėgė Universitete dėstyti teorines lituanistikos disciplinas. Bet jie buvo bolševikų ujami ir galop visai išguiti iš Universiteto. Po to lituanistikos paskaitų teorinis lygis labai sumenko.

Vienas iš svarbiausių bolševizmo „apaštalų“ Lietuvoje, pasidarbavusių išvarant iš Universiteto J. Kruopą ir J. Senkų, buvo Stanislovas Lazutka. Jis gimė Sibire, buvo 1863 m. tremtinių palikuonis. 1945 m. rudenį atsirado Lietuvoje ir įstojo į Vilniaus universitetą. Studijavo istoriją. Buvo mano bendrakursis, todėl jį tada gerai pažinojau, juolab kad teko nuo jo gerokai nukentėti. Iš pradžių jis lietuviškai kalbėjo prastai. Oficialiai vadinosi Stanislav Lazutkin. Studijuodamas jau dirbo marksizmo-leninizmo dėstytoju. Greitai tapo Universiteto partorgu (studentas!). Nuo tada Stanislav Lazutkin vėl atvirto Stanislovu Lazutka.

Siekdamas Lietuvą subolševikinti ir surusinti, visiems lietuviams įskiepyti bolševizmo „tikyba“, jis veikė be atodairos ir su niekuo nesiskaitydamas. Daug dėmesio skyrė aukštajai mokyklai. Iš jos šalino visus tuos dėstytojus, kurių pažiūros buvo ne bolševikinės. Bene labiausiai jam kliuvo mokslininkai lituanistai. Šiuos visur persekiojo.

S. Lazutkai talkino „svieto perėjūnai iš plačiosios tėvynės“, tokie kaip V. Kulešovas ir Valentinas Neupokojevas, kurį laiką buvę fakulteto partorgais ir persekioję lietuvius dėstytojus.

Daug atvykėlių į Lietuvą įsikūrė Vilniaus universitete. Jie nė nemanė mokytis lietuvių kalbos. Dėstė marksistines disciplinas, žinoma, rusiškai. Šios kalbos studentai tada dar bemaž nesuprato. Egzaminuodavo per vertėją lietuvi, tarp kurių buvo dorų žmonių. Tai rodo tokie jų pamokymai egzaminuojamam studentui „Tu pasakok, ką nori, o aš išversiu, kaip reikia“.

Buvo ir tokių atvykėlių, kurie lyg ir reiškė norą mokytis lietuvių kalbos, tik iš to nieko doro neišeidavo. Tai rodo toks pavyzdys. Aš buvau gavęs „visuomeninį įpareigojimą“ išmokyti lietuviškai profesorių Henri Gabrielianą, atsibaščiusį iš Armėnijos (sako, išvytą už kažkokius „nukrypimus“ nuo partijos kurso). Šio darbo ėmiausi su entuziazmu. Bet po kelių pamokų profesorius pareiškė, kad lietuviškai jau mokąs pakankamai ir pamokų daugiau nebelankysiąs. Netrukus po to įvyko kuriozas. Mat Gabrielianas reikalavo, kad egzaminuojamas studentas parodytų savo paties sudarytą marksizmo „korifėjų“ veikalų konspektą. Kai tokį konspektą parodė lituanistas Kazys Pakalka, Gabrielianas, metęs žvilgsnį į sąsiuvinio viršelį, ėmė Pakalką barti, kam atnešęs ne savo, bet kito studento, pavarde Santraukos, konspektą. Po šio įvykio fakultete ilgai buvo šaipomasi iš Gabrieliano lietuvių kalbos mokėjimo.

Nėra abejonių, kad Lazutkos vadovaujamų atvykėlių sovietinė ir rusifikacinė „veikla“ ilgam laikui sutrukdė lituanistikos (baltistikos) mokslo pažangą Lietuvoje.

Užsienyje leidžiama mokslinė kalbinė literatūra iš pradžių Lietuvos beveik nepasiekdavo. Iš užsienio siunčiamos lituanistinės knygos patekdavo į vadinamąjį specfondą ir tapdavo tyrėjams bemaž neprieinamos.

Vėliau šiek tiek baltistinės literatūros gaudavome iš Vakarų baltistų, paprastai tų, kuriems pavykdavo gauti leidimą ir atvykti į mokslines konferencijas Lietuvoje. Tarp jų lietuvių nebuvo, todėl lietuviškoji užsieninė literatūra, kuri mums labiausiai rūpėjo, mūsų beveik visai nepasiekdavo. Išimčių, žinoma, pasitaikydavo. Atsirasdavo drąsių vyrų, kurie pasišvėsdavo šiam šventam darbui. Papasakosiu apie vieną iš jų, su kuriuo teko daug bendrauti.

Maždaug nuo praeito šimtmečio devintojo dešimtmečio pas mane į katedrą pradėjo užeidinėti Vilnių aplankantys Vakarų šalių turistai, kurie įteikdavo Vakaruose išleistas lingvistines knygas, tarp jų ir lietuviškas. Kas tas knygas siuntė, jie nežinojo. Sakė gavę iš nepažįstamo asmens. Kadangi knygos buvo labai vertingos, dažniausiai rašytos emigrantų lietuvių ir mums didžiai reikalingos, tai jutau, kad tąjį konspiruotą knygų perdavinėjimą organizuoja lietuvių kalbotyrą gerai išmanantis žmogus. Tik negreit man paaiškėjo, kad tai buvo Aleksandras Dundulis.

1983 m. jis lankėsi Lietuvoje su JAV lietuvių grupe. Pasitikau jį aerodrome. Pavyko porai valandų parsivežti į savo namus (tai nebuvo leidžiama). Tada gavau progos iš arčiau susipažinti. Vėliau dar ne kartą susitikome. Per vieną A. Dundulio apsilankymą pas mane, norėdamas jam atsidėkoti, pasiteiravau, ko jis labiausiai trokštąs. „Aplankyti tėvų kapą Tverėčiuje“ – toks buvo jo atsakymas. Kreipiausi į tuometį LTSR užsienio reikalų ministrą Vytautą Zenkevičių, kurio pavardė nuo manosios skyrėsi tik viena raide. Abu buvome ukmergiškiai, bet ne giminės. Mokėmės vienoje klasėje. Jis gimnazijos nebaigė ir tapo žymiu bolševikų veikėju. Mano paprašytas, leido A. Dunduliui nuvykti į Tverėčių, tik reikalavo, kad jį nuvežčiau aš pats savo automobiliu ir pakeliui niekur nesustočiau.

Viešnage Čikagoje (1985 m. gruodžio pradžia). Sėdi: Janina Zinkevičiūtė-Rupeikienė, Aleksandras Dundulis, Stasė Vaškelenė, Aleksandras Tornau; stovi (iš kairės): Bronius Kviklysis, Zigmas Zinkevičius, Gražutė Šlapelytė-Sirutienė, Julija Švabaitė-Gylienė, kun. jėzuitas Juozas Vaišnys, iš krašto stovi – Sofija Jelionienė ir kt.

Kapines pasiekėme laimingai. Negaliu pamiršti tada mane sujaudinusio vaizdo – prie tėvų kapo purvyne (krapnojo lietus) klūpančio Dundulio, laikančio gniūžtelę purvo, paimto nuo kapo ir įrišto į nosinę.

Pro šalį važiuo traktorius. Ties mumis sustojo. Tai buvo A. Dundulio jau mirusio brolio sūnus. Jis pasisiūlė mano automobilį nutempti per pažliugusią dirvą į Dundulio gimtąją trobą, kurios šis buvo nematęs daugiau negu 40 metų. Dundulio akys blizgėjo iš džiaugsmo. Nutariau surizikuoti. Laimei, neįklimpome. Trobos duryse mus pasitiko Dundulio mirusio brolio žmona, kuri didžiai susijaudinusi vos vebleno: „Vai Jėzau, vai Jėzau“. – „Ne Jėzus, bet Aleksandras“; – ramiai kalbėjo Dundulis. Buvome susodinti prie stalo. Susirinko kaimynai. Jie šventai įvykdė mano prašymą niekam nepasakoti apie šį susitikimą. Laimingai grįžome į Vilnių. Niekas neįskundė.

Kai 1985 m. gydžiausi po infarkto, Dundulis labai manimi rūpinosi ir siuntinėjo iš JAV vaistus.

Tų pačių metų pabaigoje turėjau dalyvauti Pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziume Čikagoje. O'Hare aerodrome mane pasitiko Dundulis su draugais.

Aleksandras Dundulis

Teko dalyvauti jo 75 metų jubiliejaus vaišėse. Sujau-dino jo bute, nuomojamame pas bičiulius Tamulius, įrengtas „Zinkevičių kampas“, kuriame buvo ir *MiMi* (mano vaikaičių Mindaugo ir Mildutės) skyrius. Dundulis buvo tapęs savotišku mūsų šeimos nariu.

Atgimimui prasidėjus Dundulis nesitvėrė džiaugs-mu, nuolat man skambindavo.

Vytauto Landsbergio vadovaujamai Aukščiausia-jai Tarybai (vėliau pavadintai Atkuriamuoju seimu) paskelbus Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą, tą patį vakarą mano bute sučiškė telefonas. Dundulis sveikino mus ir sakėsi esąs laimingas sulaukęs šios valandos – linksmiausios jo gyvenime. „Dabar ga-liu ramiai mirti“, – vos ištarė silpnu pasiligojusio žmogaus balsu.

A. Dundulis mirė netrukus po to Čikagoje. In-žinierius Arvydas Tamulis įvykdė paskutinį jo prašymą – parvežė urną su velionio pelenais, kurią palaidojome tėvų kape. Tą urną jis pats buvo pasidirbęs dar prieš Atgimimą – knygos pavidalo dėžutė su užrašu „Dieve, išgelbėk Tėvynę Lietuvą“.

Vilniaus universiteto Rankraščių skyriui perdaviau A. Dundulio rankraštinį ir kitokį palikimą, atsiųstą man iš Čikagos.

A. Dundulio kapą Tverečiaus krašte paskutinį kartą aplankiau 2003 m. spalio 18 d. kartu su Švenčionių klubo Vilniuje nariais.

Aleksandras Dundulis visą savo gyvenimą tyliai dirbo didžiai prasmingą darbą. Nesireklamavo. Jis lituanistikai davė ne mažiau už tuos, kurių vardai plačiai žinomi.

Organizuodamas pas mus bolševikams valdant draudžiamos literatūros platinimą, parodė nepaprastą išradingumą. Kaip vysk. Valančiaus knygnešys. Visiška konspi-racija! Gautoji literatūra retai kam buvo rodoma. Tik esant būtinam reikalui. Bet ji atnešė lituanistikai milžinišką naudą. Atskirtus nuo pasaulio Lietuvos kalbininkus jis aprūpino išėivijoje leidžiama lituanistine, ypač kalbotyros, literatūra, mums tada brangesne už auksą.

Įteikta 2014 m. spalio 14 d.

ZIGMAS ZINKEVIČIUS

Justiniškių 41-24, LT-05127 Vilnius, Lietuva

vytasz@lki.lt

DĖL „LIETUVOS VIETOVARDŽIŲ ŽODYNO TURTINIMO“

Tikėčiausi, jog profesoriaus Zigmo Zinkevičiaus paraginimas užrašyti gimtojo krašto vietovardžius ne vien man pasirodė išspausdintas pačiu laiku (Zinkevičius 2014: 173–174). Ne kartą yra tekę išgirsti arba skaityti rajoniniuose laikraščiuose, leidiniuose kuriuo nors požiūriu vertingų vietų vardų pavadinimų. Šįsyk dėmesį patraukė knyga *Vytogala*, skirta iškiliausio vytogališkio lakūno Stasio Girėno (1893–1933) gimtinei, kurioje, be kita ko, išvardyti ir aptarti Vytogalos ir gretimų kaimų vietovardžiai. Turiningą leidinį parengė socialinių mokslų daktaras Benediktas Šetkus (Vytogala 2013).

Leidinio sudarytojas rašo: „Keičiasi kaimo vaizdas. Baigia išnykti senosios sodybos, nebeliko jaujų su pakuromis, peludėmis, pašiūrėmis, durvingiais ir kitais bevardžiais užkaboriais“ (Vytogala 2013: 128). Man, leksikografei, iš pat karto pasirodė „reikalingi“ tie *durvingiai*, kurių nerasime *Lietuvių kalbos žodyne*. Toliau knygoje, jau specialiaame vietovardžių skyriuje, aptinku ir mikrotoponimą to paties apeliatyvo pagrindu: „*Durvingis* – pusapvalę pelkę juosiantis krantas Stasio Lovčiko sodyboje“ (Vytogala 2013: 234). Sodybos šeimininkas Stasys Lovčikas asmeniškai raštu pakomentavo plačiau: „Vytogaloje seniau dažnai buvo naudojamas žodis „Durvingis“. Tai galėjo būti tako ar kelio vingis, dviejų upelių sandūra, dviejų pastato sienų sandūra. Buvo sakoma „Šiaudų kūgį sukrovė durvingyje. Palauk manęs prie tako durvingyje“. Durvingis tai vieta, kur susiduria dvi linijos. Jaujose paprastai tose vietose būdavo ir durys“.

Iš tiesų, Lietuvių kalbos instituto Vardyno kartotekoje yra užfiksuotas *Durvingis*, tas pats, kurį bandžiau aiškintis. Pasirodo, nebe naujiena. Vis dėlto žinia, manding, varta: šiais, 2014 metais, *Durvingiu* tebevadinamas žemės išlinkis apie pelkę iš vienos pusės. Nauju žodžiu praturtinsime *Lietuvių kalbos žodyną*. Įdomu, kad tik Vytogaloje žinomas bendrinis žodis *durvingis* ir iš jo pasidarytas geografinis pavadinimas.

Savotiškas Vytogalos fenomenas – *Galdapė*, „Jono Čepo sodybvietė pietiniame kaimo pakraštyje, netoli Gebenės upeliuko. Pamiškėje prie to upeliuko seniau yra buvusi dervos viryklė“ (Vytogala 2013: 234). Ši *Galdapė* yra minima net priežodyje: „Ek y Galdāape ožkų kaustyti“ (tikriausiai kor. klaida rašant *Galdāpe*). Keistoka,

kad *Galdāpē* ne upelis, o sausa vieta. Gal jis čia yra buvęs seniau? Mažojoje Lietuvoje *Galdāpē* yra dešinysis Unguros (Angrapės) intakas. Prūsų Lietuvos pavadinimuose *-ap-* dažnai pasitaiko, o Lietuvoje bene bus labai retas (?). Antrasis vandenvardžio sandas *-ap-* sietinas su ide. **ap-* ‘vanduo, upė’, plg. prūsų *ape* ‘upė’ (Pėteraitis 1992: 65). Archaiškąją *Galdapę* yra užfiksavęs žymus etnografas Vladas Statkevičius: tai dešinysis Lokystos, tekančios pro mano gimtąją Šilalę, intakas. Taigi vytogalinė *Galdāpē* privedė mane tiesiog prie atradimo. Vardyno kartotekoje *Galdāpē* yra, atrodo, tik iš Šilalės rajono.

Vlado Statkevičiaus straipsnis „Kur teka mirštantys upeliai“, pirmą kartą išspausdintas Šilalės rajono laikraštyje *Artojas* 1989 03 23, Nr. 35, vėliau perspausdintas 7-ajame *Šilalės krašto* tome (Statkevičius 2006: 630–632), teikia konkrečios informacijos apie vienos upės, Lokystos, kurios ilgis 46 kilometrai, baseino vardus. Autorius, pats išvaikščiojęs tuos visus paupius, palokysčius, vaizdingai aprašo, kaip klampodami, kilpinėdami, sruvendami „beveik 80 upelių, ravukų suplūsta į Lokystą iš miškų, pelkių ir tarpukalvių“. Tarp jų minėtasis *Galdāpē* ir galbūt rasis tokių, kurių neturi kartotekos.

Nemenka įdomybė Šilalės rajone buvusio dvarelio *Labgava* pavadinimas. Spėjama, kad vardas ne vietinis, atsineštas iš Rytprūsių, kur buvo upė ir miestas *Labgava* // *Labguva* (Vanagas 1966: 189). Neseniai išleistame *Lietuvos dvarų sodybų atlase* minimas Labgavos dvarelis, palivarkas, remiantis archyvų duomenimis (Atlasas 2012: 104). Įrašai gali būti naudingi aiškinantis *Labgavos* atsiradimą prie Kvėdarnos. Tai būtų jau antras atvejis (pirmasis – *Galdāpē*), kai Mažosios Lietuvos toponimas lygiai toks pat vartojamas (tiktai?) Šilalės rajone.

Tebus leista šiame kontekste užsiminti ir apie vieną įdomią pavardę, kurios nėra *Lietuvių pavardžių žodyne* nei Vardyno kartotekoje: *Uginozai*. Ji parašyta, tiksliau, išlieta antkapiniame geležies paminkle Šilalės kapinėse:

„Geriausims tieveliams
Antanui ir Domicelai
Uginozams
Nuliudi vaikai
1901“

Belaukdami vietovardžių žodyno galime teikti nuklausytus ir parašytus vietovardžius, ypač nunykančius, Vardyno skyriui.

ŠALTINIAI

Atlasas 2012: *Lietuvos dvarų sodybų atlasas* 1. *Šilalės rajono savivaldybė*, sud. Rasa Butvilaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Dėl „Lietuvos vietovardžių žodyno turtinimo“

Statkevičius Vladas 2006: Kur teka mirštantys upeliai. – *Šilalės kraštas* 7, sud. Edvardas Vidmantas, Albina Auksoriūtė, Edita Korzonaitė. Vilnius: Margi raštai.

Vytogala 2013: *Šilalės kraštas* 6, antrasis papildytas leidimas, sud. Benediktas Šetkus. Utena: UAB Utenos Indra.

LITERATŪRA

Pėteraitis Vilius 1992: *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Vanagas Aleksandras 1966: Dėl vietovardžio *Labguva* darybos ir kilmės. – *Baltistica* 1(2), 185–189.

Zinkevičius Zigmąs 2014: Lietuvos vietovardžių žodyno turtinimas. – *Acta Linguistica Lithuanica* 70, 173–174.

Įteikta 2014 m. spalio 2 d.

ONA KAŽUKAUSKAITĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

onaka@lki.lt

Recenzijos
Reviews

Gražių sukaktuvių proga sveikiname žurnalo
Acta Linguistica Lithuanica talkininką profesorių
habilituotą daktarą JONĄ PALIONIŲ.

Jūsų – kruopštaus ir uolaus senosios lietuvių raštijos
bei bendrinės kalbos istorijos tyrėjo, atsakingo kalbos
kultūros darbininko – nuopelnai neabejotinai reikšmingi,
skatinantys lietuvių kalbotyros minties raidą.

Nuoširdžiai linkime Jums kūrybinės laisvės ir toliau
aktyviai ginti, puoselėti gimtąją kalbą.

JONAS PALIONIS
Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: lietuvių rašomosios kalbos istorija, bendrosios kalbos kultūra, senųjų lietuvių raštų publikavimas ir tyrimas, onomastika.

Evalda Jakaitienė
LEKSIKOLOGIJA
Studijų knyga

Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, 352 p.
ISBN 978-9955-33-445-3

Vilniaus universiteto profesorės Evaldos Jakaitienės knyga, pasirodžiusi prieš kelerius metus, ligi šiol, rodos, nesusilaukė deramo įvertinimo, nors ji yra vienas iš labai reikšmingų dvidešimt pirmojo amžiaus pirmo dešimtmečio pabaigos lituanistikos darbų. Josios pratarmėje pažymėta, kad tai esąs Lietuvos studentams skirtas studijų vadovas, kuriame „bandoma išdėstyti svarbiausias teorines leksikologijos problemas“ (p. 5). Tačiau ši knyga, parašyta iškilios lietuvių leksikos, ypač leksinės semantikos, tyrinėtojos, gerokai pranoksta filologijos studentams keliamus reikalavimus ir pasižymi moksliniu brandumu.

Knygą sudaro devyni stambesni ar smulkesni skyriai: 1) LEKSIKOLOGIJOS TIKSLAI IR UŽDAVINIAI [...], 2) ŽODŽIO SAMPRATA LEKSIKOLOGIJOJE, 3) LEKŠINĖ SEMANTIKA [...], 4) LEKŠINĖ PRAGMATIKA [...], 5) SOCIALINIAI LEKŠIKOS ASPEKTAI [...], 6) ETIMOLOGIJA IR ŽODŽIŲ DARYBA [...], 7) ONOMASTIKA [...], 8) FRAZELOGIJA [...] ir 9) LEKSIKOGRAFIJA [...]. Čia pateiktos tik riebiu šriftu didžiosiomis raidėmis išspausdintos skyrių pavadinimų pradinės dalys, prie kurių pradedant trečiuoju pavadinimu dar pridėti lietuviški tarptautinių terminų aiškinimai (pilni pavadinimai čia bus nurodomi kalbant apie atskirus skyrius). Visų skyrių ir kai kurių poskyrių gale duodamas didesnis ar mažesnis pluoštas užduočių ir labai detalai (net su nurodytais puslapiais) atitinkamos pagrindinės literatūros sąrašėliai. Knygos pabaigoje dar įdėtas „Svarbiausių leksikologijos klausimų“, suskaidytų pagal skyrius, rinkinys (iš viso 60 klausimų (p. 335–337)). Po jo taip pat gana platus literatūros sąrašas (p. 338–343), sutrumpinimų registras (p. 344–346) ir dalykinė rodyklė (p. 347–351).

Pirmajame skyriuje (p. 7–9) aiškinama leksikologijos sąvoka ir lingvistikoje įvairiais aspektais išskiriamos šios kalbos mokslo šakos rūšys: **bendroji, specialioji ir gretinamoji leksikologija, semasiologija, leksinė pragmatika, socio-**

leksikologija, etimologija, žodžių daryba, onomastika. Prie šių prishiejama ir **frazeologija** su **leksikografija**, kurių pirmąją kartais linkstama laikyti atskira kalbotyros šaka (žr. KTŽ 66), o antroji yra pritaikomosios leksikologijos teorija bei praktika (plg. Jakaitienė 2005: 9).

Daugelis čia suminėtų leksikologijos šakų pavadinimų perimta iš tradicinės kalbotyros. Tačiau **leksinė pragmatika, socioleksikologija** yra jau naujosios epochos kalbos mokslo kūriny. Nesileidžiant į platesnį suminėtų šakų aptarimą (šiam skyriuje jos taip pat trumpai apibūdintos), norėusi suabejoti tik dėl **etimologijos** objekto apibrėžimo: „[...] jos objektas – tik tie žodžiai, kurių kilmė sinchroniškai neaiški“ (p. 9). Toks apibrėžimas, man rodos, yra per siauras. Kodėl jame apsiribota tik sinchroniškai neaiškios kilmės žodžiais? O koks mokslas tiria sinchroniškai aiškios kilmės žodžius? Todėl tikslesnis yra KTŽ apibrėžimas, kad tai „Kalbotyros šaka, tirianti žodžių kilmę ir jų giminystės santykius su kitais tos pačios arba kitų kalbų žodžiais“ (p. 60).

Antrajame skyriuje (p. 11–37) įvairiapusiškai ir originaliai nagrinėjama žodžio samprata. Čia išskiriamos trejopos jo sampratos rūšys: **ontinė, mokslinė ir lingvistinė**. Terminą **ontinė** (kilęs iš graikų *on*, klm. *οἶος* ‘būtis’) autorė bene pirmoji iš lietuvių kalbininkų čia pavartojo būčiai priklausančiai žodžio sampratai reikšti. Galbūt todėl šiai sampratai aiškinti knygoje ir skiriama nemažai vietos: rašoma apie žodžio, kaip sudėtingo visuomenės reiškinių, turinčio ženklinę prigimtį, specifiką, apie jo funkcijas, funkcinius žodžių tipus. Svarbiausia žodžio funkcija laikoma **representacinė** (p. 15). Tačiau dėl to galima suabejoti. Man rodos, kad žodžio, kaip pagrindinės kalbinės raiškos priemonės, svarbiausia funkcija ne „atstovauti kam“, bet bendrauti vienam su kitu, t. y. **bendravimo, komunikacinė** funkcija. Žinoma, šitaip traktuojant pagrindinę žodžio funkciją, nepaneigiamas representacinės funkcijos buvimas (žodis, kaip ir kiti kalbos sistemos vienetai, reprezentuoja šnekos procese dalyvaujantį žmogų). Apskritai representacinės funkcijos apibūdinimas ir kalbos sistemoje, ir kalbėjimo veikloje yra painokas. Tvirtinimas, kad „Kalbos sistemoje žodis įgyja ženklo statusą pirmą kartą [...]“ (p. 19), o „vartojamas konkrečioje kalbėjimo veikloje ženklo representacinę funkciją jis atlieka antrą kartą“ (p. 20) skaitytojui, ypač studentui, gali būti nelabai aiškus, konkrečiau neišryškintas ir nurodytuose tolimesniuose puslapiuose (p. 26–27).

Dėl kitų žodžio funkcijų, kurios suskirstytos į **bendrasias** ir **specifines** ir pavaizduotos su pavyzdžiais lentelėje, nekyla abejonių. Galima tik pridurti, kad kai kurių lingvistų darbuose išskiriama **impresinė** (pavyzdžiui, kariuomenės komandose: *lygiuot!*, *žengte marš!*) ir **fatinė** funkcija (pavyzdžiui, telefoninis žodis *alio!*) (plg. Bańcerowski, Pogonowski, Zgółka 1982: 36–37). Tačiau tai jau subtilybės, kurios studentams skirtame leksikologijos vadove nebūtinios.

Įdomus ir klausiamuoju sakiniu pavadintas antrojo skyriaus poskyris „Ar ŽODIS – geras kalbotyros terminas?“ (p. 28). Iš tikrųjų, kaip pažymi autorė, šnekamojoje kalboje jis nesąs virtęs griežtu moksliniu terminu, o lingvistinėje literatū-

roje labai įvairuoją žodžio apibrėžimai. Žymusis prancūzų lingvistas Antuanas Mejė (Antoine Meillet) yra pasakęs, kad žodis iš principo esąs neapibrėžiamas: „le mot est en principe indéfinissable“ (cituojama iš: Doroszewski 1954: 5). Man rodos, kad tikslingiausia būtų žodį, kaip kalbos sistemos vienetą, vadinti **leksema** (plg. analogiškus terminus **fonema**, **morfema**, **sintaksema**), o šnekos, arba kalbėjimo, atitinkamą vienetą **žodžiu**. Knygoje teikiamas terminas **onomatema** galėtų būti priimtinas tik viena apibrėžta reikšme – „grupė leksemų, turinčių tą pačią fonetinę reikšmę“ (p. 29).

Esu skirtingos nuomonės negu autorė ir dėl sosiūriškojo termino **parole** lietuviškų atitikmenų **kalbėjimas**, **kalbėjimo veikla** (p. 19) tinkamumo. Man rodos, kad tinkamesnis, patogesnis pakaitas yra vienažodis, daugelio kitų tautų lingvistų vartojamas atitinkmuo *šneka* (terminu paverstas paprastas liaudies kalbos žodis)¹. Be trumpumo, šis atitinkmuo tinkamesnis dar ir dėl to, kad jį galima vartoti ne tik „kalbėjimo“ ar „kalbinės veiklos“, bet ir „atskiro individo susikauptų kalbinės raiškos priemonių visumos, idiolektos“ reikšme (Jono, Petro ar Onos *šneka*). **Kalbėjimas**, **kalbėjimo veikla** tereiškia tik kalbos vartojimo procesą. Beje, terminizuotas žodžių junginys **šnekos aktai** vartojamas tolimesniame ketvirtame skyriuje ir pačios autorės (p. 143–146).

Stambiausiame trečiajame skyriuje LEKSINĖ SEMANTIKA, arba KĄ IR KAIP REIŠKIA ŽODŽIAI (p. 38–142) svarstomos svarbiausios žodžio semantikos problemos. Iš pradžios čia pateikiama žinių iš leksinės semantikos istorijos, o tolimesniuose poskyriuose rašoma apie leksinės reikšmės sampratą, struktūrą, homonimus ir sisteminius žodžių bei jų reikšmių santykius. Daugelis šios rūšies problemų buvo narpliotos jau 1980 m. autorės vadovėlyje *Lietuvių kalbos leksikologija* ir ypač 1988 m. išspausdintoje monografijoje *Leksinė semantika*. Tačiau recenzuojamoje knygoje jos naujai permąstytos, kritiškai įvertintos ir papildytos vėlesnių dešimtmečių lietuvių ir nelietuvių lingvistų tyrinėjimų duomenimis.

Kadangi apie leksinės semantikos istoriją autorės platokai rašyta 1988 m. monografijoje, recenzuojamoje knygoje daugiau vietos skiriama tik ryškesnių semantikos krypčių ir jų atstovų apžvalgai bei charakteristikoms. Bet reikšmės sampratai, ir ypač reikšmių klasifikacijai, abiejose autorės knygose taip pat apstoka dėmesio. Be to, ypač svarbu tai, kad recenzuojamoje knygoje yra nemažai ir kitaip, naujoviškiau traktuojamų leksinės semantikos problemų.

Viena iš jų – tai nenusistojusi žodžio reikšmės samprata. Kaip *Leksinėje semantikoje*, taip ir recenzuojamoje knygoje išskiriamos dvi stambesnės šios sampratos rūšys: **kognityvinė** ir **struktūrinė**, kurios abiejur klasifikuojamos dar į tam tikrus

¹ Be knygoje nurodytų anglų **speech**, vokiečių **Rede**, prancūzų **parole**, lenkų **mowa**, rusų **речь** atitikmenų galima dar pridurti čekų **řeč** arba **mluka**, serbų ir kroatų **govor**.

porūšius. Tačiau *Leksinėje semantikoje* tiek kognityvinės, tiek ir struktūrinės klasifikacijos porūšių esama daugiau, be to, čia detaliau apibūdinti ir kai kurie porūšiai (pavyzdžiui, **designatinė** ir **konotacinė** reikšmė). Antra vertus, *Leksikologijoje* atsakyta kai kurių sąvokų bei terminų, aprašytų *Leksinėje semantikoje* (pavyzdžiui, *derivacinės vertės*, *designatinės vertės*, *paradigminės vertės*, kaip tam tikrų struktūrinės reikšmės požymių).

Nesileidžiant į detalesnį abiejų autorės knygų turinio lyginimą, reikia pasakyti, kad *Leksikologijoje* yra gerokai išplėsta su leksine semantika susijusi problematika. Trečiojo skyriaus poskyriuose detaliau rašoma apie daugiareikšmio žodžio semantinę struktūrą (p. 86–100), homonimiką (p. 101–112) ir ypač apie sisteminius žodžių ir jų reikšmių santykius (p. 113–142).

Neturėdamas šiam skyriui rimtesnių kritinių pastabų, norėčiau suminėti tik vieną kitą abejonių keliantį formulavimą ar ginčytiną dalyką (jie čia pateikiami puslapių sekos tvarka).

66 puslapyje, rašant apie sintaksinį valentingumą, arba junglumą, ir komentuojant veiksmažodžių *priklausyti* ir *virti* junglumo atvejus (*Namas priklausau kaimynui* || *Pergalė priklausau nuo sėkmės*; *Sriuba verda* || *Mama verda sriubą*), tvirtinama, kad tie veiksmažodžiai turi po dvi leksemas. Jeigu laikomasi nuomonės, kad leksema – tai žodis „kaip visų paradigminių formų ir jas atitinkančių reikšmių visuma“ (KTŽ 113), tai toks tvirtinimas neturi pagrindo, nes *leksemai*, kaip leksikologiniam terminui, suteikiama sintaksinė reikšmė.

101 puslapyje išskiriamos dvi homonimų rūšys: **tikrieji** ir **daliniai**. Čia neaiškų skirstymo pagrindas ir terminas **tikrieji**. Dalinių priešybė būtų **nedaliniai** arba, kaip įprasta vadinti – absoliutieji. Kai kuriuose lingvistinių terminų žodynuose pateikiama ir kitokių homonimų rūšių. „Etimologijoje“ taip pat, atsižvelgiant į homonimų šaltinius ir atsiradimo priežastis, išskiriamos dar trys jų rūšys: **etimologiniai**, **darybiniai** ir **semantiniai** (p. 104–111).

123 puslapyje pateiktame sinonimų apibrėžime derėtų įsprausti du su jų klasifikacija susijusius žodžius „vienodos arba“ (mano pateiktus laužtiniuose skliaustuose): „sinonimai yra tokie [vienodos arba] artimos reikšmės leksikos vienetai, kurių pagrindiniai semantiniai komponentai sutampa, o juos skiriantys semantiniai komponentai tam tikruose kontekstuose gali būti neutralizuojami“. Toks įspraudimas reikalingas dėl to, kad p. 127 pati autorė rašo apie absoliučiuosius sinonimus (*karvelis* || *balandis*, *kiškis* || *zuikis*). Bet čia veikiausiai tie žodžiai neįdėti dėl paprasčiausio neapsižiūrėjimo (gal ir spaustuvės riktas?).

Ketvirtame skyriuje, pavadintame LEKSINĖ PRAGMATIKA, arba ŽODŽIAI ŠNEKOS AKTUOSE (p. 143–170), kurio problematika nebuvo nagrinėjama *Leksinėje semantikoje*, rašoma apie XX a. septintajame dešimtmetyje susiformavusią naują kalbotyros šaką. Iš pradžios čia aiškinama pati **šnekos akto** samprata, o paskui – apibūdinamos su šnekos aktais susijusios pagrindinės sąvokos bei terminai:

ilokucija, perlokucija, taip pat būdingiausios šnekos aktų leksikos rūšys: **performatyvieji veiksmažodžiai, etiketo leksika, emotyvai** bei **ekspresyvai, modaliniai žodžiai**. Tai nauji dalykai, kurie ligi *Leksikologijos* pasirodymo turbūt ne tik nebuvo dėstomi Lietuvos aukštųjų mokyklų humanitarinių specialybių studentams, bet buvo nežinomi ir daugeliui šių specialybių dėstytojų. Todėl ketvirtasis skyrius, be kita ko, reikšmingas ir dėl jo problematikos novatoriškumo lietuvių lingvistinėje literatūroje.

Penktame skyriuje SOCIALINIAI LEKSIKOS ASPEKTAI, arba VISUOMENĖS IR LEKSIKOS TARPUSAVIO SAŪVEIKA (p. 171–221), kaip rodo jau pats pavadinimas, rašoma apie žodžių sąsają su visuomene, su įvairiais jos sluoksniais. Pirmiausia išskiriamos dvi leksikos rūšys pagal tai, kokią socialinę padėtį turį „visuomenės atstovai“: **visuotinė**, arba **bendratautė**, ir **specialioji** leksika. Pastaroji savo ruožtu dar skirstoma į **tarminę, profesinę** ir **žargoninę** (p. 173).

Dėl tokio skirstymo galima pasakyti keletą pastabų. Man rodos, kad leksikos skirstymas į **visuotinę (bendratautę)** ir **specialiąją** paremtas ne socialiniu, bet vartosenos apimties pagrindu, be to, kad vietoj **visuotinės** teiktinesnis būtų terminas **bendroji** arba **bendratautė**, nes pastarieji lietuvių kalbotyroje turi senesnes tradicijas ir nei semantiniu, nei darybiniu atžvilgiu nepriekaištingi. Abejonių kelia ir tarminės leksikos priskyrimas specialiajai leksikai, nes tarmė yra teritorinis kalbos vienetas, o specialioji leksika susijusi su mokslo sfera ir ją galima vadinti **terminija**. Tiesa, autorė **terminus** ir *profesionalizmus* laiko nelygiaverčiais profesinės leksikos tipais (p. 181) ir tokiai sampratai esama pagrindo. Tačiau loginiu atžvilgiu tarminės leksikos priešybė yra bendrinės kalbos leksika.

Vadinamosios visuotinės leksikos branduoliu laikomas sovietmečiu aysiradęs terminas **pagrindinis žodyno fondas**. Man atrodo, būtų geriau **pagrindinis leksikos fondas**. Ir ne dėl kokių nors politinių sumetimų, bet todėl, kad griežčiau reikėtų skirti **žodyno** kaip „žodžių rinkinio knygos“ ir **leksikos** kaip „tam tikros žodžių visumos“ (kurios nors kalbos, kalbų ar tarmės, specialybės ir pan.), nors sinonimiško tų terminų vartojimo ir sunku išvengti.

Jau minėta, kad profesinėje leksikoje autorės išskiriami (kaip atskiri nelygiaverčiai tipai) **terminai** ir **profesionalizmai**. Terminas apibrėžiamas kaip žodis, turintis „tiksliai fiksuotą, labai apibrėžtą turinį, visiškai nepriklausomą nuo konteksto“ (p. 182). Šitoks apibrėžimas, nors ir lakoniškas, man rodos, yra pagrįstas, nes mūsų kalbininkų darbuose kartais **terminais** vadinami ir paprasti **bendrieji**, arba **bendrataučiai**, žodžiai (pavyzdžiui, medicinos terminais laikomi žodžiai *akis, ausis, širdis* ir pan.) (Zemlevičiūtė 2008: 143–144). Tačiau profesionalizmą, kaip tam tikros profesinės leksikos dalies, apibūdinimas, kad „tai ne bendrinės, o šnekamosios kalbos žodžiai“ (p. 185), reikalauja patikslinimo, nes neaišku, ar čia turima galvoje bendrinė šnekamoji, ar tam tikra tarpinė kalba tarp tarminės ir bendrinės, kurią vokiečių lingvistai vadina **Umgangsprache** ir kuriai pavadinti mes, rodos, neturi-

me lietuviško nusistojusio termino (gal tam tiktų **buitinė šnekamoji kalba?**). Kita vertus, knygoje nurodyti profesionalizmų pavyzdžiai: sportininkų vartojamas *kyla* vietoj *kamuolio*, vairuotojų *baranka* vietoj *vairo* ir panašūs kiti žodžiai gali būti traktuojami kaip žargonizmai. Bet tai yra ginčytini dalykai, nemenkinantys originalaus ir turiningo pagrindinių terminologijos sąvokų aprašymo.

Šeštame skyriuje ETIMOLOGIJA IR ŽODŽIŲ DARYBA, arba IŠ KUR IR KAIP RANDASI ŽODŽIAI (p. 222–262), kaip matyti iš pavadinimo, rašoma apie dvi artimas kalbotyros šakas. Viena jų tiria žodžių kilmę, kita – žodžių darybą, arba kūrybą. Pirmenybė vietos atžvilgiu knygoje teikiama žodžių kilmės problematikai: aiškinamos „veldinių“ ir „darinių“ sąvokos, remiantis lietuvių ir kitų kalbų pavyzdžiais gana detalai analizuojami kilmės ir amžiaus požiūriu skoliniai. Kilmės atžvilgiu lietuvių kalbos leksikoje išskiriamos ir aptariamoms *slavybės* (*lenkybės*, *rusybės*), *germanybės* (*anglybės*)², *latvybės*, tarptautiniai žodžiai (pagrečiui pateikiami, dažniausiai lenktiniuose skliausteliuose, ir terminai su priesaga *-izmas*: *slavizmai*, *germanizmai* ir t. t.). Šitokių terminų vartoseną nekelia abejonių: pasirinktinai jais operuojama bene visų lietuvių kalbininkų darbuose (išskyrus, rodos, tik *vokietybę*).

Nekelia abejonių taip pat ir skolinių klasifikacija „pagal amžių“ į **senuosius** ir **naujuosius**, išskyrus tai, kad prie „skolinių, patekusių į lietuvių kalbą po antrojo pasaulinio karo“, priskirti (p. 234) *bulka* ‘bandelė’ ir *napilnykas* ‘dildė’, kurie šnekamojoje kalboje buvo vartojami ir anksčiau. Forma *napilnykas* nefiksuota didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne*, o mano gimtojoje Punios šnektoje prieš tą karą vartota tik forma *nopiľnykas* (aiški rusybė, plg. *напильщик*).

Probleminis dalykas yra raidinės santrumpos, kurioms knygoje labai nedaug skirta dėmesio. Joje tik suminėtos penkios tokios santrumpos CO, DVO, PC ir SMS ir pasakyta, kad jos esą virtusios žodžiu (p. 234). Dėl jų laikymo žodžiu galima ir suabejoti, nes be jų dešifravimo negalima sužinoti jų reikšmės. Tai savotiški raidiniai trumpiniai, kuriems, man rodos, galėtų tikti ir *simbolių* pavadinimas. Apie tokias ir kitokias santrumpas Petro Joniko buvo rašyta 1940 m. *Gimtojoje kalboje* (Jonikas 1940: 118–123), todėl būtų buvę ne pro šalį apie jas ir recenzuojamoje knygoje plačiau pakalbėti.

Po etimologijos dalykų esančiame poskyryje „Darybinė žodžių analizė“ aiškina darybos motyvacijos sampratą, darinių analizės principai, darinių rūšys, darybos tipai ir kategorijos. Nors visa tai gana detalai yra nagrinėta Vinco Urbučio studijoje *Žodžių darybos teorija* (1978; antras leidimas 2009)), tačiau E. Jakaitienės knygoje pateikta prieinamesnė studentams forma, be to, atskirų problemų interpretacija paremta naujesniais šios srities tyrinėjimais.

Septintame skyriuje ONOMASTIKA, arba KAM IR KOKIE VARDAI DUODAMI (p. 263–278) aiškinamas tikrinių ir bendrinių žodžių santykis, apibrėžiami tikri-

² Kažkodėl nepavartotas terminas *vokietybė*.

nių žodžių tipai ir tikrinių žodžių analizės principai. Tikriniais čia laikomi tokie žodžiai, kurie įvardija tam tikrus objektus nenurodydami „net pačių bendriausių jų ypatybių“ (p. 264), be to, tiesiogiai negalį reikšti sąvokos, bet juos „galima (kartais net būtina) susieti su sąvoka“ (p. 265). Autorės nuomone, tikriniai žodžiai taip pat turį tam tikrą, specifinę reikšmę, kurios buvimą neigia kai kurie lingvistai.

Tikriniai žodžiai knygoje pagal reikšmę skirstomi į du didelius tipus: gyvųjų būtybių vardai ir „negyvųjų dalykų“ vardai. Gyvųjų vardų tipas smulkiau skaidomas į tris grupes: **asmenvardžius**, arba **antroponimus**, **zoonimus** ir **mitonimus**. O negyvųjų objektų vardai – į **vietovardžius**, arba **toponimus**, kurių taip pat išskiriamos kelios grupės: **oikonimai**, **hidronimai**, **drimonimai**, **oronimai**.

Dėl tokios tikrinių žodžių sampratos, kaip ir dėl jų klasifikacijos, man nekyla abejonių. Turiu tik porą pastabų: viena dėl pavardžių santykio su asmens savybėmis, o kitą – dėl kai kurių pavardžių kilmės. P. 268, remiantis Aleksandru Vanagu, tvirtinama, kad „pavardė visiškai nepriklauso nuo jo [t. y. asmens, – J. P.] asmeninių savybių“. Šitoks tvirtinimas bus teisingas, jei neturėsime galvoje jos pradinio atsiradimo etapo. Tačiau pavardžių kūrimosi laikotarpiu nemaža jų dalis buvo pravardinės kilmės, ir jose priklausomybė nuo asmens savybių buvo aiški (pavyzdžiui, tokių pavardžių, kaip *Kairys*, *Kuprius*, *Rudis* ir pan.). Taigi istoriškai žvelgiant galima kalbėti ir apie tam tikrų pavardžių priklausomybę nuo asmens savybių. P. 272 prie „savos kilmės“ pavardžių priskirtos slaviškos kilmės pravardinės pavardės *Burōkas*, *Kisiėlius* ir *Ridikas*. Ten pat per Klaipėdą tekančios upelės vardas *Dānė* siejamas su osetinų *don* ‘upė’, bet patikimesnis šio vardo kildinimas iš kuršių kalbos (žr. Mažiulis 1999: 95).

Aštuntame skyriuje FRAZELOGIJA, arba ŽODŽIAI PASTOVIUOSIUOSE JUNGINIUOSE (p. 279–307) rašoma apie laisvuosius ir stabiliuosius žodžių junginius, frazeologizmų semantiką, kilmę ir jų sandarą bei funkcijas. Įžanginiame šio skyriaus poskyryje aptariama ir tradicinė siauresnė frazeologizmo samprata, pagal kurią frazeologizmais laikomi „tik daugiau ar mažiau vaizdingi pastovūs ir nedalomi žodžių junginiai“ (p. 281), ir naujesnė, platesnė, pagal kurią svarbiausias ir patikimiausias frazeologizmų požymis esąs „sustabarėjimas, dažnas tų pačių žodžių ėjimas drauge“ (p. 280). Iš dalies pritardama platesniajai sampratai E. Jakaitienė akcentuoja dar du svarbius frazeologizmų požymius – „**apibrėžtą frazeologinę aplinką**“ (p. 282) ir tai, kad jie „**atkuriami iš atminties**“ (p. 284). Visa tai įtinkinama ir knygoje iliustruojama vykusiai parinktais lietuvių kalbos pavyzdžiais.

Semantiniu atžvilgiu frazeologizmai skirstomi į **motyvuotuosius** ir **nemotyvuotuosius**, arba **idiomas**. Motyvuotieji dar smulkiau skaidomi į tris rūšis: 1) **tropinius**, 2) **lyginamuosius** ir 3) **samplaikinius**. Tropiniai vėl skirstomi į **metaforinius** ir **metoniminius**. Kilmės atžvilgiu išskiriami **savakilmiai** ir **skolininiai** frazeologizmai. Ypač įdomūs ir labai reti tokie autorės pateikti pavyzdžiai, kaip *aitais eiti* ‘niekais virsti’, *pruojais eiti* ‘sunykti’, *į kapendą įšankinti* ‘apgauti’,

šiuurkiais eiti ‘smarkiai vykti’ (p. 295). Tačiau vargu ar frazeologizmais laikytini tautologiniai žodžių junginiai *aiškių aiškiausias*, *galų gale*, *šimtų šimtai*, kurie, nors ir yra daugiau ar mažiau sustabarėję, bet neturi vaizdingumo, o vienas kitas sudaromas pagal tam tikrą sintaksinį modelį (plg. *gerų geriausias*, *piktų pikčiausias*, *dėvų dėvė* ir pan.). Todėl juos galbūt tiktų vadinti **apylaisviais** žodžių junginiais. Į klausimą, ar frazeologizmais laikytini priežodžiai bei patarlės, turintys „paprasto [t. y. vientiso – J. P.] ar sudėtinio sakinio sandarą“, E. Jakaitienė linkusi atsakyti neigiamai (p. 303). Dėl to, kad frazeologizmais laikomi žodžių junginiai, o ne sakiniai. Tokia nuomonė, man rodos, loginiu atžvilgiu yra visiškai pagrįsta, nes patarlės bei priežodžiai (bent lietuvių kalboje) paprastai turi vienokio ar kitokio sakinio, o ne žodžių junginio formą. Galima pritarti ir jos teikimui patarles ir priežodžius vadinti **sparnuotųjų posakių** terminu (ten pat).

Paskutiniame, devintame skyriuje LEKSIKOGRAFIJA, arba ŽODŽIAI ŽODYNUOSE (p. 308–334) rašoma apie žodynų rengimo teoriją ir praktiką. Apie tai autorė jau anksčiau yra parengusi stamboką studiją (Jakaitienė 2005). Todėl šiam skyriui galėjo pasinaudoti ir, be abejo, naudojosi toje studijoje pateiktais tyrinėjimų rezultatais, pritaikydama juos aukštųjų mokyklų humanitarinių specialybių studentams. Tai rodo ir dviejų šio skyriaus poskyrių pavadinimų sutapimas: „Leksikografijos tikslai ir uždaviniai“ ir „Žodynų tipai“.

Be abejonės, problemiškesnis yra antrasis poskyris apie žodynų tipus, jų klasifikaciją. Čia, kaip ir daugelio kitų kalbininkų darbuose, pirmiausia išskiriami **lingvistiniai** ir **enciklopediniai** žodynai. Savo ruožtu lingvistiniai skirstomi į **vienakalbius** ir **paraleliuosius**, vienakalbiai – į **bendruosius** ir **specialiuosius**, bendrieji – į **išsamiuosius** ir **diferencinius**, be to, išskiriami dar **aiškinamieji** ir **indeksiniai**, **universalieji** ir **aspektiniai**, **sinchroniniai** ir **diachroniniai** (šie į **istorinius** ir **etimologinius**), dvikalbiai – į **aktyviuosius** ir **pasyviuosius**, **visuotinius** ir **atrankinius**, **vienakrypčius** ir **dvikrypčius**. Taigi įvairių žodyno tipų pateikta nemaža gausybė, kuriuos sukšti į studento galvą yra nelengva. Kai kuriuose lingvistinių terminų žodynuose galima rasti išskirtų dar daugiau rūšių ir didesnio jų terminologinio įvairavimo.

Atsiribojant nuo recenzuojamoje knygoje pateiktų tipų charakteristikos galima suabejoti dėl vieno tipo pavadinimo tikslingumo. Pavyzdžiui, man rodos, nelabai vykęs yra **išsamiųjų** žodynų terminas (p. 314), nes visiškai išsamių žodynų turbūt nebūna. Čia geriau tiktų terminas **bendrieji**, kaip **diferencinių** priešybė (terminas **išsamieji** visai nereikalingas). Normos atžvilgiu tinkamesnis yra *Leksikografijoje* vartotas terminas **paralelinis** vietoj *paraleliojo* (ten pat). Abejotina taip pat, kad bendrieji žodynai „aiškina visus kurios nors kalbos ar visus tarmės žodžius“ (p. 315) [nereikalingas čia žodis *visus*]. Bet tai mažmožiai, visai nemenkinantys turiningo leksikografinio skyriaus vaizdo.

Baigiant recenziją norėtusi pasakyti dar pora apibendrinamojo pobūdžio pastabų.

1) Knygos pratarmėje nesikuklinant pažymėta, kad ji esanti „solidus studijų vadovas“ (p. 5). Ir iš tikrųjų ji tokia yra. Joje dalykai dėstomi problemiška, svarstant įvairias pažiūras ir savąsias paremiant svariais argumentais. Jeigu skyrių pavadinimuose nebūtų aiškinamųjų žodžių, o visų skyrių ir daugelio poskyrių gale nebūtų pridėtos „Užduotys“ ir jiems teiktina „Pagrindinė literatūra“ su puslapių nuorodomis, tai ją būtų galima vadinti ne tik studentams skirtu solidžiu vadovu, bet ir apskritai labai vertingu lingvistiniu veikalu.

2) Nors knygoje daugiausia operuojama lietuvių kalbos pavyzdžiais, bet joje apstu ir kitų kalbų, tarp jų ir norvegų kalbos duomenų, palyginti labai retai pasitaikančių lietuvių lingvistinėje literatūroje (šią kalbą ji gerai išmokusi bedirbdama Norvegijoje). Todėl knyga turėtų būti įdomi ne tik lituanistams, bet ir kitų humanitarinių specialybių dėstytojams bei aukštųjų kursų studentams ir apskritai besidomintiems žodžių mokslu žmonėms.

LITERATŪRA

Bańczerowski Jerzy, Pogonowski Jerzy, Zgółka Tadeusz 1982: *Wstęp do językoznawstwa*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Doroszewski Witold 1954: *Z zagadnień leksykografii polskiej*. Warszawa: PWN.

Jakaitienė Evalda 2005: *Leksikografija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Jonikas Petras 1940: Santrumpos. – *Gimtoji kalba*, 9–10 sąs., 118–123.

KTŽ – Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.

Mažiulis Vytautas 1999: Ne *Dānē*, o *Daņgē*. – *Baltistica* 34(1), 93–98.

Urbutis Vincas 1978: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas; antras leidimas, 2009.

Zemlevičiūtė Palmira 2008: Lietuviški Vinco Kudirkos medicinos terminai. – *Terminologija*, 142–155.

Įteikta 2014 m. rugsėjo 25 d.

JONAS PALIONIS

Vilniaus universitetas

Juozo Tumo-Vaižganto g. 9-27, LT-01108 Vilnius, Lietuva

ALDONA PAULAUSKIENĖ
Vilniaus universitetas

Mokslinių tyrimų kryptys: gramatikos teorija, gramatikos mokslo istorija, socialinė lingvistika.

LATVIEŠŲ VALODAS GRAMATIKA

Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2013, 1023 lpp.
ISBN 978-9984-742-70-0

Pirmiausia reikia pasveikinti latvius, išsileidusius solidžią XXI a. gramatiką. Lietuviai pagrįstai gali didžiuotis Žodynu, o latviai – Gramatika: jos mokslu ir praktika. Gyvenome skirtingomis sąlygomis, turėjome skirtingų talentų. Kas nežmoniškos priespaudos nualintoje Lietuvoje būtų galėjęs talentu ir gramatikos darbais prilygti Augustui Bilenšteinui, Jānui Endzelīnui, Kārliui Milenbahui? Galbūt Kazimieras Jaunius, Kazimieras Būga, Jonas Jablonskis... Tačiau talentus valdo negailestingas likimas, skirdamas vieniems daugiau, kitiems mažiau laiko, vieniems vienokias, o kitiems kitokias gyvenimo, mokymosi ir darbo sąlygas.

Kokie galėjo būti Lietuvoje mokykliniai vadovėliai, jeigu beveik pusę amžiaus ją slėgė spaudos draudimas? Ir latviai gyveno nelengvai, bet kitaip. Todėl Dzintra Paeglė galėjo parašyti net dviejų tomų latvių kalbos mokyklinių vadovėlių istoriją, apimančią 1874–1922 m. laikotarpį (Bankavs, Jansone 2010: 202).

Įspūdinga latvių kalbos istorinės gramatikos pradžia: iš XIX a. vidurio fundamentalus dviejų dalių Berlyne išleistas Augusto Bilenšteino veikalas *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen erklärend und vergleichend dargestellt* (1 dalis *Die Laute. Die Wortbildung* išleista 1863 m.; 2 dalis *Die Wortbeugung* – 1864). Andrejaus Bankavo ir Ilgos Jansonės enciklopedinio pobūdžio darbe *Valodniecība Latvijā: fakti un biografijas* labai glaustai, bet informatyviai pateikta latvių kalbotyros priešistorė nuo 1211 m. iki 1447 m. ir istorija nuo seniausio žinomo rankraštinio teksto (1507 m.) iki 2009 m. Čia galima rasti ir šios Gramatikos autorių papildomų biografinių duomenų (pagrindiniai pateikti Gramatikoje).

Gramatikos mokslo istorijos tyrinėtojai aiškiai matyti, jog idealu, kai gramatiką nuo pradžios iki galo rašo vienas autorius. Monografijoje bent jau įmanoma pastanga išlaikyti rašinio logiką. Bet ar daug mūsų kraštuose yra buvę, ar daug ir dabar yra mokslininkų, pajėgiančių parašyti fundamentalią kalbos gramatiką? Be to, ne kiekvienas laiko tarpsnis palankus kad ir labai genialiam rašytojui. XX a.

viduryje latviai yra išsileidę Endzelīno 1100 puslapių „Latvių kalbos gramatiką“ (Endzelīns 1951), bet ji parašyta 1922 m. vokiškai, *Lettische Grammatik*, o 1951 m. išleistas tik pataisytas ir papildytas vertimas.

XX a. viduryje ir latviai, ir lietuviai jau rašė kolektyvines akademinės gramatikas: latviai dviejų tomų gramatiką, kurios pirmasis tomas skirtas fonetikai ir morfologijai (1959), o antrasis – sintaksei (1962). Lietuviai šiek tiek vėliau išsileido tritomę *Lietuvių kalbos gramatiką*: du jos tomai skirti fonetikai ir morfologijai (I – 1965, II – 1971), vienas – sintaksei (III – 1976).

Labai teisingai „Dabartinės latvių literatūrinės kalbos gramatikos“ antrojo tomo pratarmėje pastebėta, kad kolektyviniame darbe sunku pasiekti gramatikos reiškinių vienodą suvokimą ir gramatikos teorijos vientisumą (1962: V), bet vis tiek būtina stengtis to siekti. Tokiam orkestrui reikia talentingo dirigento. Todėl XX a. vidurio kolektyvinėse gramatikose parašyti ir platesni ar siauresni įvardiniai skyriai, kuriuose apibrėžiamas gramatikos tyrimo objektas: gramatinė reikšmė, gramatinė forma, gramatinė kategorija, žodžių junginio, sakinio dalies ir sakinio sąvokos.

Naujausiosios mokslinės latvių kalbos Gramatikos pratarmėje skelbiama, kad nuo XX a. vidurio latvių kalba ir kalbotyros teorija yra pakitusi, ir todėl atsiradusi būtinybė naujojoje gramatikoje apibendrinti šio laiko latvių kalbininkų teorinių ir praktinių tyrinėjimų rezultatus (p. 19). Kalbos kitimas negali būti labai žymus, o kaip rengiamasi apibendrinti tyrinėjimų rezultatus, jeigu kiekvienas tyrinėtojas skirtingai suvokia gramatikos reiškinius? Čia nelygu patirtis ir talentas.

Sunku suprasti, kodėl žadama apibendrinti pasiekimus, o ne šiuo darbu juos pagrįsti, arba naujai pergaltvoti, ir kodėl tik latvių, o ne visų baltistų ir bendrosios kalbotyros kūrėjų, kodėl nežadama apskritai parašyti gerą latvių kalbos gramatiką? Kodėl čia pasitenkinama tik trumpuote pratarme ir atsisakoma platesnio gramatikos teorinio įvado? Jis būtinas, kad padėtų kolektyvui vienodai suvokti gramatiką, ypač dar ir todėl, kad pirmajam šios Gramatikos variantui (2008–2011 m.) vadovavo Daina Nītiņa, o nuo 2012 m. jos koordinatoriumi tapo Juris Grigorjevas. Kodėl keitėsi vadovai, skaitytojui nežinoma, nepasakyta. Šias pastabas reikia vertinti tik kaip „kabinėjimąsi“ prie pratarmės, kuri kiekvienam darbui labai svarbi ir turi būti iki smulkmenų apgalvota.

Recenzuojamosios Gramatikos skyrių autoriai – naujoji karta, negalėjusi prisidėti prie ankstesnės akademinės gramatikos rašymo, bet jau pakankamai subrendusi, turinti mokslinius laipsnius ir vardus. Tačiau, skaitydamas tekstą, šiek tiek nusivili, kad Gramatikoje per mažai pačios gramatikos, menkai tepasinaudota bendrosios kalbotyros nustatytomis aksiomomis ir kaimynų, lietuvių kalbininkų, darbais. Kadaiše Jānis Endzelīns apgailestavo, kad nėra lietuvių istorinės lyginamosios gramatikos, kuria būtų galima remtis (Endzelīns 1951: 1), bet vis tiek jis pasinaudojo visais prieinamais šaltiniais, visur labai išmintingai rėmėsi lietuvių kalbos, jos tarmių,

senųjų raštų faktais. Ne tik istorinei, bet ir sinchroninei gramatikai būtinas platesnis žvilgsnis bent jau į giminiškas kalbas. Lietuvos baltistai per Gramatikoje minima laiką taip pat nemažai yra pasiekę visose kalbotyros srityse, net ir latvistikoje.

Pavyzdžiui, fonetikos ir fonologijos specialistai (Ilze Auziņa, Dace Markus, Juris Grigorjevas) daug naudingos patirties būtų gavę iš Alekso Girdenio tyrinėjimų, bet literatūros sąrašė, išskyrus bendrą Markus ir Girdenio straipsnį, nėra nė vieno fundamentalaus Girdenio darbo iš fonologijos. Jis labai paprastai ir aiškiai yra apibrėžęs, ką tiria fonologija ir fonetika: „Fonologija tiria kalbos sistemos išraiškos planą, o ne visus kalbos garsus apskritai. Vadinasi, ją domina tik tos kalbos garsų savybės, kurios leidžia atskirti vienus turinio elementus (dalykines reikšmes) nuo kitų, – vadinasi, formuoja ženklų išraišką ir yra jų materialusis pagrindas“ (Girdenis 1995: 20). „Visas kalbėjimo aktuose pasitaikančių garsų ypatybės – tiek relevantines, tiek nerelevantines – tiria kita disciplina, tam tikra prasme užimanti tarpinę padėtį tarp kalbotyros ir gamtos mokslų (pirmiausia fizikos ir fiziologijos). Tradiciškai ši disciplina vadinama fonetika [...]. Fonetikos atmaina, kurios dėmesio centre yra akustinės (fizinės) garsų savybės, kai kuriais savo metodais yra iš esmės taikomoji fizika; fonetikos šaka, tirianti artikuliacines garsų ypatybes, galėtų būti laikoma taikomąja fiziologija (iš dalies ir anatomija)“ (Girdenis 1995: 22).

Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje Girdenis rašo: „Pagrindinis gryniosios fonetikos vienetas – kalbos garsas – apimties atžvilgiu maždaug sutampa su fonema, bet griežtai skiriasi nuo jos, kad turi (dažniausiai labai daug) fonologiškai nereikšmingų ypatybių – fonemai pridera tik skiriamieji požymiai. Be to, perėjimas nuo vienos fonemos prie kitos visada būna kategoriškas, o daugelio garsų ribos yra tolydžios. Kalbos srautą mes pajėgiame suskaidyti garsais tik todėl, kad žinome ar bent nujaučiame, kuriems fonemų deriniams jie atliepia“ (1996: 16). Tiriant kalbos garsus instrumentiniais metodais, nesunkiai galima užgriebti ir greta einančio garso ypatybių. Taigi ir kyla klausimas, kiek įvairiems skaitytojams skirtoje gramatikoje būtini kad ir moderniausio instrumentinio kalbos garsų tyrimo metodų aprašai, jų rezultatai?

Traukiant garsyno studijas į tokio pobūdžio gramatikas, galbūt net nereikėtų ryškinti skirtumo tarp fonetikos ir fonologijos. Nors fonologija kaip savarankiška disciplina susiformavo XX a. trečiajame dešimtmetyje Prahos lingvistinio būrelio narių Nikolajaus Trubeckojaus ir Romano Jakobsono pastangomis, bet didžiausias fonologijos laimėjimas vis dėlto buvo tada, kai *girdimą garsą* jau galėta pažymėti atitinkamu ženklu – *raide*. Nuo to ir prasidėjo *gramatika* (iš graikiško žodžio γράμμα ‘raidė’, γραμματική τέχνη ‘skaitymo ir rašymo mokslas, menas’. Studijuojant ausimi skiriamus garsus (fonemas) ir jų ženklus, buvo sukurtas pirmasis Europos gramatikos modelis.

Senovės graikų gramatika pirmiausia atsirado kaip žymiųjų autorių tekstų komentarai. Graikai turėjo daug eiliuotų tekstų. Todėl jiems rūpėjo ne tik raidės, bet

ir skiemens, jų kokybė. Metrikos specialistai atliko subtiliausius šios srities tyrimus. Ir dabar daug kas dar įsivaizduoja, kad pagrindinis gramatikos mokymosi tikslas yra išmokti taisyklingai kalbėti ir rašyti (rusų kalbos žodis *грамотный* ‘raštingas’ – tiesioginis vertinys iš graikų kalbos).

Teorinę Europos gramatiką kūrė graikų filosofai. Išsiaiškinę, kad, be empirinio pažinimo, yra ir konceptualusis, jie nustatė elementariojo gramatikos vieneto *vardo* (λόγος) sąvoką. (Graikų kalbos žodis λόγος reiškia ir ‘žodis’, ir ‘sakinys’, ir ‘mokslas’.) Antikinės gramatikos autoriai teigė, kad gramatikos mokymasis duoda žmogui pasaulio pažinimo raktą, padeda reikšti savo mintis ir visuomeninę ideologiją. Taigi ir šiais laikais galima būtų atskirti instrumentinį garsų tyrimą nuo teorinės gramatikos. Gramatikoje turbūt užtektų fonologijos. Tačiau ir susiformavus fonologijos mokslui, gramatikos vis dar aiškinasi santykį tarp fonetikos ir fonologijos.

Perskaičius šį skyrių, galima suvokti, kaip išsamiai tirti latvių kalbos garsai, įvairūs fonetiniai reiškiniai. Čia nemažai informacijos apie garsų samplaikas, skiemens, skiemens intonacijas, prozodijos dalykus ir kirtį. Sveikintina, kad atkreiptas dėmesys ir į taisyklingos tarties, arba ortoepijos, problemas, nustatytos tarties normos.

Labai norėtusi, kad ši recenzija būtų suprasta ne kaip Gramatikos autorių atlikto kruopštaus darbo kritika, bet kaip savą požiūrį į gramatiką turinčio asmens tolesnis mąstymas apie tai, kas yra gramatika ir kas čia parašyta apie ją.

Norint ką nors pažinti, reikia analizuoti, t. y. skaidyti, visumą. Kalbą kaip visumą pirmiausia skaidome į sudedamąsias teksto dalis. Jas toliau skaidome į sakinius, sakinius skaidome į žodžių junginius, junginius – į žodžius, žodžius – į pavadinimus ir santykių rodiklius, o pavadinimus skaidome į mažiausias reikšmines dalis – morfemas. Skaidant morfemą, panaikinama reikšmė ir pereinama į fonologinį analizės lygmenį: nagrinėjama ne garsų reikšmė, o jų *skiriamoji* galia. Todėl ir atrodo ne labai tikslu teigti, kad: „Kalbos garsas, galintis *keisti* žodžio ar žodžio morfeminės sudėtinės dalies reikšmę, vadinamas **fonema**“ (p. 23). Žodžiai *mainīt* ‘keisti’ ir *diferencēt* ‘diferencijuoti, skirti’ nevienareikšmiai. Todėl geresnis fonemos apibrėžimas atrodo esąs 1959 m. gramatikoje, kur sakoma, kad fonema yra kalbos garsas, kuris, keisdamas morfemos ar žodžio garsinį apvalkalą, pagal opozicinį ryšį **skiria** žodžio ar morfemos reikšmę. Pavyzdžiui, *kalt* – *malt* arba *saime* – *laime*, o kaitant *laimī* – *laimē*, paskutinis balsis skiria to paties žodžio linksnius (1959: 18).

Morfemikos skyriaus autorė – Anna Vulānė. Visi Gramatikos skyriai pradedami įvadine apibendrinamąja dalimi, kur su nedidelėmis išimtimis apžvelgiama, kas pačių latvių iširta, ir po to remiamasi apibendrintais tų darbų rezultatais (toks jau Gramatikos sumanymas).

Bene žymiausia latvių morfemikos ir morfonologijos specialistė yra Andra Kalnača (Kalnača 2004). Jos studija rodo, kad latviai čia gerokai aplenkę lietuvius: jie į savo gramatikas jau greta fonologijos gali įrašyti ir morfonologiją, kuri rodo, kad

morfemos sudėtyje dėsningi fonemų pakitimai gali keisti ir žodžių, ir gramatinių formų reikšmę. Pavyzdžiui, šaknies balsių kaita lydi kai kuriuos žodžių darybos bei kaitybos procesus. Šiuo būdu fonologiją per morfonologiją galima susieti su gramatikos dalimi, vadinama morfologija, ir net su sintakse, t. y. apskritai su gramatika (Kalnača 2004: 60).

Žodžių skaidymas į reikšmines dalis ir tų dalių aprašai turi labai ilgą tradiciją, bet čia yra viena labai svarbi problema, dar tebereikalaujanti atsakymo: *Ar visa tai, kas surašoma abécélės tvarka į žodynus, yra žodžiai?* Jau XX a. pirmojoje pusėje buvo nustatyta morfemos (neskaidomo reikšminio kalbos elemento) priešprieša žodžiui – skaidomai struktūrai (Joseph Vendryes, *Le langage*, 1920; vertimas į rusų kalbą – Вандриес 1937: 76). Autorius šią opoziciją nustatė tyrinėdamas fleksines klasikinės kalbas. Vėliau tokios opozicijos idėją (gal net visai savarankiškai, nes nėra nuorodos) iškėlė Tatjana Bulygina, remdamasi lietuvių bendrine rašomąja kalba. Jos nuomone, lietuvių kalbos žodis yra struktūra, ir šiuo požiūriu jis sudaro aiškią priešpriešą elementariesiems reikšminiams vienetams (morfemoms). Taip suprantant žodį, prielinksniai, dalelytės, jungtukai negali priklausyti žodžių kategorijai, nes jie neautonominiai, neturi savarankiško kirčio ir neskaidomi į morfemas su leksinės ir gramatinės reikšmės krūviais (Булгыгина 1970: 8–9). Pritariant šiam teiginiui, reikėtų iš naujo kurti morfemos apibrėžimą, reikėtų pripažinti, kad sakinyje funkcionuoja ne tik susijungusios, bet ir laisvosios (jungtukai) arba bent iš dalies laisvos (prielinksniai, dalelytės) morfemos.

Kalnačos knygoje ir Vulcanės rašytame morfemikos skyriuje nėra morfemos ir žodžio opozicijos, nes jos mano, kad kiekvienas žodis turi šaknį, kuri gali funkcionuoti kalboje ir kaip neskaidus žodis. Neskaidžiųjų žodžių ir šaknų pavyzdžiai tokie: žodžiai – prieveiksmiai ir dalelytės (*driz, te, šeit, jo, ja*) ir žodžių formos (*aug, zied, tėv! māt!*), kurios yra ne kas kita, o neskaidomosios šaknys (Kalnača 2004: 12). Turint ne recenzijos, o tiriamojo darbo galimybes, nesunkiai galima įrodyti, kad šie pavyzdžiai nepaneigia morfemos ir žodžio kaip skaidžiosios struktūros opozicijos fleksinio tipo kalbose, nes čia nurodytos žodžių formos kalboje funkcionuoja ne pavienės, o kaip paradigmų nariai, kuriose ta pati šaknis su galūne sudaro struktūrą. Todėl neteisinga manyti, kad nurodytoju atveju šaknys nesudaro struktūros su nuline galūne. Nereikia ignoruoti formos trūkumo reikšmės formų paradigmoje.

Pavyzdžiui, Kalnača iškelia šiuos šaknies požymius: 1) ji turi leksinę reikšmę; 2) gali funkcionuoti viena be afiksų; 3) sudaro atvirą sistemą, nes šaknų skaičius neapibrėžtas; 4) šaknis yra universalus kalbos vienetas, nes ji yra kiekvienos kalbos dalies kiekviename žodyje ir visose kalbose (Kalnača 2004: 10). Tai jau labai drąsu, kai šiems teiginiams nepakanka rimtų argumentų. Tik gerai apgalvokime teiginį, kad *šaknis yra kiekvienos kalbos dalies kiekviename žodyje ir visose kalbose*. Taip turbūt negali būti.

Studijuojant gramatikos reiškinius, pavyko rasti nemažai literatūros, kurioje svarstomas pagalbinių žodžių gramatinis statusas. Ji surinkta rašant knygą *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžių kategorijos* (Paulauskienė 1979: 174–186), bet toje literatūroje keliamos problemos ir šiandien labai aktualios, nes analitinių formų pagalbiniai žodžiai ir jungtys neturi leksinės reikšmės. Vadinasi, jeigu šaknis yra leksinė morfema, pagalbiniai žodžiai negali būti laikomi šaknimis, o jeigu dar pripažinsime, kad šaknis yra ne tik žodžio leksinės reikšmės pagrindas, o turi ir gramatinę potenciją prisijungti afiksus, tai pagalbiniai žodžiai analitinėse veiksmažodžio laikų ir nuosakų formose, išskyrus neiginį, jokių kitų afiksų neprisijungia. Neiginio prisijungimas paaiškinamas tuo, kad visa konstrukcija su pagalbiniu veiksmažodžiu suvokiama kaip vientisinė veiksmažodžio forma, einanti sakinyje grynuoju tariniu: *ir bijis* ‘yra buvęs’ – *nav bijis* ‘nėra buvęs’, *esmu izalkusi* ‘esu išalkusi’ – *nesmu izalkusi* ‘nesu išalkusi’, o tarnybiniai žodžiai (prielinksniai, jungtukai, dalelytės) net ir neiginio neprisijungia, nes neturi tos reikšmės, kurią galima būtų paneigti. Pavyzdžiui, dalelytės pačios teigia arba neigia, gali būti sudurtinių neigiamųjų dalelyčių, bet priešdėlinių būti negali.

Vulanė taip pat pripažįsta, kad kiekvienas žodis turi šaknį, o šakniai būdingas neapibrėžtumas, šaknies reikšmę konkretizuoja įvairūs afiksai. Jeigu kiekvienas žodis turi šaknį, o jai būdingas neapibrėžtumas, tai kaip tada tarnybiniai žodžiai vis dėto gali būti be afiksų? Ir visiška teorinės gramatikos naujovė, kad šaknis žodyje neturi aiškiai apibrėžtos vietos (p. 142). Žodžio struktūra primena sudėtinį prijungiamąjį sakinį, kur pagrindinis sakiny (kaip ir žodžio šaknis) visada yra *savo vietoje*, o šalutiniai sakiniai gali būti ir prieš pagrindinį, ir po pagrindinio sakinio, gali būti įterpti, gali ir visai jų nebūti. Taip ir afiksai gali būti prieš šaknį ir po jos, gali būti reikšmingas jų trūkumas (nulinė galūnė), šaknyje gali atsirasti intarpų.

Šaknies potencija prisijungti afiksus yra ne leksinė, o gramatinė, priklausanti nuo kalbos dalies gramatinės (ne leksinės gramatinės!) reikšmės, kurią rodo formų sistemos, vadinamos paradigmomis. Nuo kalbos dalies gramatinės reikšmės priklauso žodžių darybos ir kaitybos tipai bei kategorijos. Todėl nerasime nei priešdėlinių įvardžių, nei skaitvardžių: įvardžiai neprisijungia priešdėlių todėl, kad jų šaknys neturi leksinės reikšmės, o skaitvardžiai todėl, kad toji reikšmė – tikslus skaičius, nepasiduodantis modifikacijoms: kitas skaičius, ir jau kitas skaitvardis (jei ne *du*, tai *trys*, *keturi* ir t. t.).

Sangražos afiksas – ne galūnė, o ypatinga kamieno morfema, kilusi iš sangražinio įvardžio. Jis ne vienoje kalboje ir dabar vartojamas kaip atskiras nuo veiksmažodžio žodis (čekų, lenkų, iš dalies rusų ir latvių). Pavyzdžiui, lietuvių kalbos pasakymą *Nusipirkau knygą* į rusų kalbą versime tik analitine konstrukcija *Купил себе книгу*. Latvių kalboje veiksmažodį *nusipirkti* atitiks analitinė forma *nopirkt sev, nusivesti – aizvest (novest) sev līdz (ejot)*. Nors dabartinėje latvių kalboje priešdėlis ir neatitrau-

kia sangrąžos afikso iš žodžio galo, bet aiškiai padeda pasidaryti sangrąžinių veiksmažodžių ir iš tų nesangrąžinių, kurie be priešdėlio sangrąžiniai būti negali (*gulēt* ‘miegoti’ – *izgulēties* ‘išsimiegoti’). Sangrąžos afikso darybinis ryšys su priešdėliu suformuoja cirkufiksą ir rodo, kad jis ne galūnė, o kamieno morfema (p. 292).

Nesvarbu, kad dabartinės latvių kalbos sangrąžos afiksas yra veiksmažodžio gale ir tik tarmėse bei senuosiuose raštuose pasitaiko tarp priešdėlio ir šaknies (p. 146–147), bet jis priklauso kamieno sudėčiai. Keista, kad vienoje Gramatikos vietoje galūnė apibrėžiama kaip kintamoji žodžio dalis (p.151), o kitur net ta pati autorė šio apibrėžimo nepaiso. Pavyzdžiui, Gramatikoje yra skyrius, pavadintas „Veiksmažodžių daryba su derivatyvine galūne arba fleksacija“ (p. 291), kur pavyzdžiai – tik sangrąžiniai veiksmažodžiai. Darybinė analizė vis dėlto reikalauja poros, kurios narius sietų darybinis ryšys. Kai tas ryšys nutrūksta, gaunami arba visai kitos leksinės reikšmės veiksmažodžiai, arba *reflexiva tantum* (*brīnīties, lavīties, smieties*), nors ne vienu atveju gilesnė darinių analizė suieškotų ir nesangrąžinį jų darybos pamatą. Pavyzdžiui, lietuvių kalbos *juoktis* yra tik sangrąžinis, bet be sangrąžos jį galima rasti priešdėlių vediniuose: *iš-juokti, pa-juokti*. Latvių kalboje taip pat šalia *smieties* yra *iz-smiet, ap-smiet*.

Turint Endzelino sangrąžos afikso kilmės aiškinimą (Endzelins 1951: 903, 910, 1046) ir tą aiškinimą, perimtą akademinės latvių kalbos gramatikos (1959: 554), tiesiog neįmanoma į tai numoti ranka ir sangrąžos afiksą laikyti darybos reikšmę turinčia galūne, nes galūnė, net ir atliekanti žodžių darybos funkciją, turi būti kintama (pavadinimas *fleksija* iš lotynų kalbos žodžio *flexio* ‘lenkimas, lankstymas’). Antano Baranausko lietuvių kalbos gramatikoje yra terminas *lankstygalis* ‘galūnė’ ir *lankčiojimas* ‘kaitymas’, o sangrąžos afiksas nei lietuvių, nei latvių kalboje nepasiduoda „lankstymui“, vadinasi, jis nėra galūnė. Taip neatsakingai elgiantis su sangrąžos afikso istorija ir funkcijomis, veiksmažodžiui primetama nebūdinga galūninė daryba (p. 291), jam nebūdingas ir savarankiškųjų žodžių sudūrimas. Tai priklauso nuo veiksmažodžio sintaksinio vaidmens.

Jeigu šakniai būdinga leksinė reikšmė ir jei visi žodžiai turi šaknis, tai kaip suprasti įvardžių šaknis? Pavyzdžiui, atmetus įvardžių *kas, tas* galūnę, lieka šaknys *k-* ir *t-*. Kokia šių šaknų reikšmė? Gramatikoje suskaičiuota 70 įvardžių (p. 428) ir pasakyta, kad dabar naujų įvardžių nepasidaroma. Vadinasi, įvardžiai – uždara žodžių klasė. Minėtoje Kalnačos studijoje vienas iš šaknų būdingųjų požymių (3) yra *sistematos atvirumas*, nors *sistema* negali būti atvira.

Emilis Benvenistas pažymi, kad įprotis daro mus nejautrius esminiam skirtumui, esančiam tarp kalbos kaip tam tikros ženklų sistemos ir kalbos kaip konkretaus kalbėjimo akto. Įvardžiai yra savotiški „tušti“ kalbos ženklai, patys savaime neturintys referentinės reikšmės, o ją nurodantys tik kalbėjimo akto metu (Benvenist 1974: 288–289). Vienetų kiekiu ir vartojimo tekste dažnumu įvardžiai panašūs ne

į reikšminius žodžius, o į gramatines morfemas. Klasė, kurią sudaro mažiau negu šimtas vienetų, vadintina formantų klase, nes šiuo atveju yra aiški sistematizacijos tendencija, o klasė, kurią sudaro šimtai arba tūkstančiai vienetų, turi teisę vadintis leksemomis arba žodžiais (Pottier 1952: 121).

Taigi visi įvardžiai – ne leksemos, o asmeniniai įvardžiai yra dar ir gramatinės morfemos, priklausančios veiksmažodžio asmenavimui. Jeigu nėra asmens galūnės, vien veiksniu einantys įvardžiai rodo veiksmažodžio asmenį, o jeigu yra įvardis ir asmens galūnė, turime formos perteklių. Tada latvių ir lietuvių kalbose galima asmeninį įvardį praleisti. Todėl konstrukcijoje **Es atnācu** turime cirkumfiksą. Praleidus įvardį, vis tiek sakinys lieka asmeninis: *Kā atnācu, tā arī aiziešu*. Visai tas pats yra ir lietuvių kalboje: **Aš atėjau**. *Kaip atėjau, taip ir išeisiu*. Tai vienas cirkumfikso modelis, kai, pirmąją jo dalį palikus tik potencinę, nei sakinys, nei veiksmažodžio asmens reikšmė nepasikeičia.

Kitas cirkumfikso modelis, kai prielinksnis su linksnio galūne reiškia aplinkybę ir kai jo praleisti negalima. Plg. latvių *Sēdēt pie galda* ir lietuvių *Sėdėti prie stalo*. Čia *vietą prie ko nors* rodo linksnio galūnė kartu su prielinksniu. Bulygina tokią gramatinę linksnio formą vadina *перывистая морфема* (paraidžiui – *pertraukiamoji morfema*).

Kaip matyti iš pavyzdžių, Vulkanės cirkumfikso sąvoka labai siaura: cirkumfiksu ji vadina tik afiksą, kurį šaknis dalija į dvi dalis: *rakstīt* ‘rašyti’: **sarākstīties** ‘susirašyti, susirašinėti’; *jumts* ‘stogas’: **pajumte** ‘pastogė’, *vasara*: **pavasaris**. Tačiau daiktavardžių priešdėlis ir galūnė cirkumfiksu palaikyta turbūt todėl, kad latvių kalbos priešdėlinių daiktavardžių antrojo komponento galūnės pakitimas suduriant žodžius – retas dalykas, tuo tarpu lietuvių kalboje – tai dėsnis, o priešdėlinių daiktavardžių galūnės vaidmuo visiškai toks pats, kaip ir sudurtinių žodžių. Kalnača labai subtiliai yra pastebėjusi, kad dėl tokių darinių kaip *gals*: **pagale**, *galds*: **pagalde**, *krāsns*: **aizkrāsne** cirkumfikso būtų galima ir diskutuoti (Kalnača 2004: 24). Tai ir diskutuokime.

Remiantis latvių ir lietuvių kalbos priešdėliniais ir sudurtiniais daiktavardžiais, galima padaryti išvadą, kad ir priešdėliniai daiktavardžiai yra ne prefiksacijos, o sintaksinės darybos rezultatas, tiktai prielinksnis žodžio sudėtyje tampa priešdėliu. Tai vėl įrodymas, kad prielinksniai ne šaknys, o afiksai: *aizjūra* ‘užjūris’, *apgabals* ‘sritis, apygarda’, *bezmiegs* ‘nemiga’, *dienasgrāmata* ‘dienoraštis’, *klasesbiedrs* ‘klasės draugas’, *melnraksts* ‘juodraštis’, *puszābaki* ‘pusbačiai’.

Kaip matyti iš pavyzdžių, latvių kalbos tiek priešdėlinių, tiek sudurtinių žodžių antrasis komponentas nepakitęs, o lietuvių kalboje sudūrimo atveju visada kinta galūnė, bet keletą žodžių galima rasti ir panašios darybos: *rūtdiena* – *rytdiena*, *trikājis* – *trikojis*, *pusbrālis* – *pusbrolis*. Retai, bet pasitaiko ir lietuvių kalboje priešdėlinių daiktavardžių su nepakitusia antrojo dėmens galūne: *pamatė* (: *motė*), *podukra* (: dukra), bet yra *patēvis* (: *tēvas*) ir *posūnis* (: *sūnus*). Visų šių žodžių darybinė reikšmė ta pati:

‘šeimoje netikra motina, netikra dukra, netikras tėvas ir netikras sūnus: tai, kas į šeimą ateina po motinos, kas po tėvo, kas eina paskui tikrą’. Taigi ir šiuo atveju galima mintyse turėti potencialią prielinksninį darybos pamatą „kas po ko eina“.

Gramatikoje tiesiai sakoma, kad priešdėliniai daiktavardžiai nelaikomi dūriniais, nes priešdėlis praradęs prielinksnio reikšmę (p. 143). Čia sunku patikėti, nes ir visas darinys gali būti nutolęs nuo pamatinio žodžio. Pavyzdžiui, Endzelinui neatrodė, kad prielinksnis ar dalelytė žodžio sudėtyje būtų praradę reikšmę. Todėl visus priešdėlinius žodžius (net veiksmazodžius) jis laikė dūriniais (Endzelins 1951: 255–264). Ta proga įdomu prisiminti, kad pirmosios lietuvių kalbos gramatikos autorius Danielius Kleinas prielinksnius ir priešdėlius vadino vienu vardu – prielinksniais, tik prielinksnius vadino atskiriamaisiais, o priešdėlius – neatskiriamaisiais prielinksniais. Ir šiandien atrodo, kad dariniuose *aizjūra* (*aiz jūras*), *bezmiegs* (*bez miega*) prielinksnio reikšmė neprarasta. Jeigu iš tiesų yra kitaip, tai reikia atsakyti į du klausimus: 1. *Jeigu prefiksacija vyksta kalbos dalies viduje, tai kodėl didžioji dalis daiktavardžių negali turėti priešdėlių?* 2. *Kurie daiktavardžiai ir kodėl prisijungia priešdėlius?*

Annai Vulanei priklauso ir žodžių darybos skyrius. 1959 m. gramatikoje žodžių daryba atskirta nuo kaitybos, bet traktuojama kaip morfologijos poskyris, o čia ji – savarankiška kalbotyros šaka. Kai neįrodyta, kad taip daryti būtina, esminio skirtumo nėra: abiem atvejais užkirstas kelias morfologijoje atlikti gramatinių formų darybinę ir paradigminę analizę, t. y. tinkamai aprašyti kalbos dalių gramatinės kategorijas. Morfologijoje tada belieka rašyti tik apie formų darinių reikšmes ir vartojimą.

Labai Gramatikoje trūksta tikrų argumentų. Ko vertos nuorodos į kitų išvadas, jei šimtas gali klysti, o tik vienas būti teisus. Todėl daugybė nuorodų apsunkina skaitymą. Tokio pobūdžio Gramatikoje pakaktų literatūros sąrašą pateikti pabaigoje (plg. lietuvių kalbos vienatomes gramatikas), o teksto autorius pats turėtų imtis atsakomybės už tai, ką sako.

Vincas Urbutis, turbūt stipriai paveiktas gausios ir gana prieštaringos literatūros, teorinėje studijoje tik pasamprotavo, kad žodžių darybą galima aprašyti bet kurioje gramatikos vietoje, net po sintaksės (Urbutis 1978: 55), bet kitu atveju visus įtikino, kad: „Lietuvių kalbos bei kitų panašios gramatinės sandaros kalbų žodžių daryba, šiaip ar taip, glaudžiausiai susijusi su morfologija. Žodžių darybos priemonės čia iš esmės nesiskiria nuo formų darybos, arba kaitybos, priemonių. Tiek daryboje, tiek kaityboje turime reikalų su morfemine žodžio ar formos sandara, vienur ir kitur centrinę vietą užima afiksacija“ (Urbutis 1978: 35). „Kad griežtų ribų tarp žodžių darybos ir kaitybos iš tiesų nėra, aiškiai matyti iš tokių reiškinių: 1) žodžių darybos priemonės dažnai darinį formuoja ir kaip tam tikros kalbos dalies žodį ar net lemia jo priklausymą tai ar kitai kaitybos paradigmam [...]; 2) galūnė, ir ta, nors ją įprasta laikyti specifiniu kaitybos afiksais, dažnai eina darybos priemone, netgi vienintele ar bent pagrindine [...]; riba tarp žodžio ir formos istoriškai yra kintama“ (Urbutis

1978: 36). Šių argumentų visiškai pakako, kad žodžių daryba akademinėse lietuvių kalbos gramatikose būtų išdėstyta pagal kalbos dalis, o daiktavardžių darybos autorius visose gramatikose tas pats Urbutis, bet grynai techniniai nuorodų reikalavimai latviškame tekste rodo dvi pavardes – Urbučio ir Ambrazo (autorius ir vyriausiojo redaktoriaus, tyrusio kitus gramatikos reiškinius).

Kalbant apskritai apie žodžių darybą, siūloma skirti sinchroniją nuo diachronijos, visai nepagalvojus, ar praktiškai tai įmanoma padaryti. Sinchronijai priklauso tik naujadarai, o kiti dariniai, nors ir nesunkiai nustatomas jų pamatinis žodis, – ne šių dienų darybos rezultatas. Darinys kalboje vartojamas kaip savarankiškas žodis ir gali nutolti nuo darybos pamato. Jei „plika akimi“ nematyti pamatinio žodžio, jo ieškoti imasi kita kalbotyros šaka – *etimologija*.

Pasiūliusi žodžių daryboje skirti sinchroniją nuo diachronijos, autorė, kalbėdama apierieveiksmius, vis dar mato linksnių galūnes (p. 294), kai pagrindinisrieveiksmių darybos būdas yra žodžių galūnių funkcinis kitimas, stabarėjimas, nukritimas, žodžių junginių trumpėjimas, suaugimas. Prieveiksmio sudėtyje naudininko galūnė *-am* (*apmėram, brįžam, godam, laikam, mūžam*), daugiskaitos galininko galūnė *-us* (*tecįnus, laikus, nopakaļus, sānus*) nekintamos ir tik atpažįstamos kaip buvusios linksnių galūnės.

Prieveiksima *labi, centīgi, augstu, tālu, zemu* yra padaryti ne su galūnėmis, bet su gramatinėmis priesagomis. Beje, šioje Gramatikoje priesagos neklasifikuojamos į žodžių ir formų darybos priesagas. Tai rodo, kad žodžių daryba nuo morfologijos vis dėlto atskirta labai dirbtinai. Kadrieveiksmiams būdinga priešdėlinė daryba, taip pat abejotina, nes tai gali būti sudūrimas (p. 296).

Bendrosios žodžių darybos sąvokos Gramatikoje tik apibrėžiamos ir pateikiama pavyzdžių, bet kiek jos tinka įvairių kalbos dalių darybai, neaišku. Pavyzdžiui, **žodžių darybos kategorija** tik apibrėžta ir pasakyta, kad, kaip nurodo K. Pokrotniecė, iš veiksmažodžių padaryti daiktavardžiai susivienija į šešias darybos kategorijas: veiksmo objekto, veikėjo, vietos, rezultato, veiksmo priemonės (įrankio) ir būsenos (p. 193), o kaip sužinoti, ar visų kalbos dalių darybą su priesagomis ir galūnėmis galima aprašyti pagal darybos kategorijas? Daiktavardžio darybą galima, nes jis turi daug vienareikšmių priesagų. Bet ar galima pagal darybos kategorijas aprašyti būdvardžių ir veiksmažodžių priesaginę darybą, kai šios kalbos dalys turi nedaug priesagų, o pačios priesagos daugiareikšmės? Ar galima priešdėlinę daiktavardžių ir veiksmažodžių darybą aprašyti pagal darybos kategorijas? Pavyzdžiui, Urbutis lietuvių kalbos daiktavardžių priešdėlinę darybą aprašė ne pagal darybos kategorijas, o pagal priešdėlius (taip, kaip gramatikoje aprašyti prielinksniai).

Visai nesuprantama, kodėl pirmiausia, kalbant apie priešdėlinius daiktavardžius, „negriebiamas jautis už ragų“, o prirašoma daugybė daiktavardžių, priešdėlį perėmusių iš darybos pamato (p. 213). Jau minėta, kad sunku patikėti, jog priešdėlinių

daiktavardžių darybos metu nublinksta prielinksnio reikšmė, tikriausiai visas darinys nutolsta nuo darybos pamato taip, kaip ir sudūrimo atveju (pvz., *dioritenis* ‘dviratis’, tai ne *du ratai*, bet tam tikra važiavimo priemonė su dviem ratais). Argi latviškai negalima pasakyti konstrukcijos su prielinksniu *ķirzaka bez astes* „driežas be uodegos“? Iš čia ir dūrinys *bezastes ķirzaka* ‘beuodegis driežas’. Driežų yra visame pasaulyje daugybė rūšių, jie su lengvai nutrūkstančiomis ir vėl ataugančiomis uodegomis, bet jeigu būtų beuodegių driežų rūšis, tai jai pavadinti tinkamesnis būtų prielinksnio ir savarankiškojo žodžio dūrinys *bezastes ķirzaka*. Prielinksnių yra visokių: ir tokių, kurių kilmės nematyti, ir tokių, kurių kilmė aiški. Pastaruosius 1959 m. gramatika laiko pusiau priešdėliais (1959: 190–196), bet, kaip matyti iš pavyzdžių, jų darybinis vaidmuo toks pat, kaip ir tikrųjų priešdėlių.

Morfologijos skyriaus (300–689) autorės yra Daina Nitiņa, Gunta Smiltniecė, Andra Kalnača, Ieva Breņķė. Gramatikoje, atskyrus žodžių darybą nuo morfologijos, pastarajai paliekamos „surištos rankos“: neįmanoma atlikti išsamios kalbos dalių morfologinės analizės, parodančios, kad kiekvienai kalbos daliai būdinga sava reikšmė, sava daryba, kaityba ir vartojimas, kad visa tai ir yra gramatika, kurios samprata gali būti dvejopa: siauresnė ir platesnė. Siauresne naudojasi praktinės gramatikos, aiškinančios žodžio, žodžių junginio ir sakinio sandarą. Mokslinė gramatika tiriamąjį objektą mato kur kas platesnį, sudėtingesnį. Pavyzdžiui, viena akademinė vokiečių kalbos gramatika savo mokslo objektu laiko visą kalbos sąrangą, kurią sudaro semantinis, sintaksinis, morfologinis, fonologinis ir papildomas komunikacinis bei pragmatinis komponentai. Gramatikos tikslas – tirti šių komponentų sandarą ir tarpusavio ryšius (*Grundzüge einer deutschen Grammatik* 1981: 5). Gramatika yra kiekviename kalbos narelyje. Todėl vaikai labai greitai pradeda kalbėti gimtąja kalba, nes jie gramatiką išmoka kartu su žodžiais. Anglų filosofas Bertranas Raselas (Bertrand Russel) yra sakęs: kai vaikas paklausia, ką reiškia žodis *dramblys*, *žirafa*, jūs galite jį nuvesti į zoologijos sodą ir parodyti, bet niekada neparodysite, ką reiškia jungtukas *jei*, tik būkite tikri, kad jis niekada to jūsų neklaus dėl tos pačios priežasties, dėl kurios neklausia, ką reiškia žodžių priesagos ar galūnės (atpasakota iš atminties).

Skaitant Gramatiką, gerokai vargina bendrieji įvardiniai aprašai, kuriuose norima apimti viską, ką vėliau turėtų konkretinti ir plėtoti specialieji skyriai ir poskyriai, bet jie to nedaro. Kartais pradedama nuo elementarių aiškinimų, kurie tiktų tik praktinėms mokyklinėms gramatikoms. Pavyzdžiui, be reikalo šifruojamas terminas *morfologija* ir pranešama visiems žinoma tiesa, kad tik XIX a. jis imtas vartoti kalbotyroje. Norint suteikti skaitytojui progą atsikvėpti nuo įtempto gramatinio mąstymo, galima papasakoti ir tai, kad šį terminą vartojo garsus vokiečių poetas Johannas Wolfgangas Goethe, domėjęsis biologija, fizika, mineralogija, geologija, meteorologija ir parašęs svarbių darbų iš lyginamosios augalų ir gyvūnų morfolo-

gijos, kad Europos gramatikos pradžia reikia laikyti III a. pr. Kr., kai Aleksandrijos mokyklos vyrai (moterų mokslininkų nebuvo) visus žodžius surašė abėcėlės tvarka ir gavo atvirą sąrašą – žodyną, o suklasifikavę juos pagal bendrąsias reikšmes ir jas rodančias formas bei funkcijas sakinyje, gavo uždara sistemą – gramatiką. Ir dabar iš esmės gramatika yra uždaros sistemos – kalbos dalių mokslas.

Gramatikoje teigiama, kad *žodis* iš karto yra ir leksikos, ir gramatikos, ir fonetikos ir kitų kalbos posistemų vienovė. Tai tiesa, bet kam apie tai rašyti morfologijoje? Gal geriau čia tiktų morfologijos vietos nustatymas kitų kalbos tyrinėjimo lygmenų hierarchijoje. Ir reikėtų eiti nuo to, kas bendra visoms kalboms, kas universalu, prie to, kas latvių kalbą skiria iš kitų kalbų tarpo.

Kalbos skirtingos, bet žmonių mąstymas, pasaulis visai žmonijai tas pats. Todėl sintaksė, kurios pagrindas (kaip jį bevartytume) yra loginis sprendimas – universali, būdinga visoms kalboms, ir semantika universali. Jei to universalumo nebūtų, negalėtumėm versti iš vienos kalbos į kitą. Kalbos skiriasi daugiausia savo morfologija: vienos turi sudėtingą linksnių formų sistemą, kitos – paprastą, vienos turi sudėtingą veiksmažodžio formų sistemą, kitos – paprastą, kai kurių morfologinių kategorijų yra vienos kalbose, o kitose nėra, bet nėra nė vienos kalbos, kuri turėtų trūkinę semantiką ar sintaksę (Степанов 1981: 5). Taigi negalima visų kalbos tyrinėjimo lygmenų išvardyti vienoje plotmėje. Sintaksinis lygmuo viršesnis už morfologinį. Todėl, tiriant kalbą morfologiniu lygmeniu, visada reikia turėti galvoje ir sintaksę.

Kai mokslinėje gramatikoje (ir ne tik latvių) skaitai, kad kalboje yra nekaitomų daiktavardžių (p. 300), tada prisimeni Solomono Kacnelsono terminą „fleksijos fetišizmas“. Jis rašo, kad šis fetišizmas ypač klestėjęs XIX a., kai leksinė reikšmė nuo gramatinės buvo skiriama tik pagal formaliąją raišką – tai, kas reiškia šaknimi, buvo laikoma leksine reikšme, o tai, kas reiškia afiksais, – gramatine. Ši pažiūra, jo žodžiais tariant, tuo metu turėjusi didelę įtaką kalbų klasifikacijai: visos kalbos be gramatinių afiksų buvusios laikomos „amorfinėmis“; t. y. gramatiniu atžvilgiu beformėmis. Gramatinių reiškinių prigimtis buvusi nustatinėjama ne iš vidaus, analizuojant reikšmę, bet pagal formaliuosius požymius, visiškai nesuvokiant, kad tarp reiškiamojo dalyko ir raiškos formos absoliutaus sutikimo negali būti. Jis apgailestauja, kad toks fleksijos vertinimas, jau tapęs tradicija, būdingas ir XX a. kalbotyrai (Кацнельсон 1972: 90).

Latvių kalbos gramatikos pavyzdžiais galima parodyti, kad tai pereina ir į XXI a. Vienoje vietoje tos pačios autorės pasakyta, kad yra nekaitomų daiktavardžių ir kitų kalbos dalių (p. 300), ir čia pat sakoma, kad derinamųjų kalbos dalių žodžių giminę, skaičių ir linksnį nusako (o gal tiksliau – lemia) daiktavardis, su kuriuo jie suderinti (p. 318). Bet juk ir tie „nekaitomieji“ daiktavardžiai turi derinamųjų pažyminių, kurių giminės, skaičiaus ir linksnio formos rodo šių daiktavardžių giminę, skaičių ir sintaksinius linksnių vaidmenis.

Gramatikoje pasakyta, kad „Įvardžiams taip pat, kaip ir vardažodžiams, būdingos giminės, skaičiaus ir linksnio kategorijos, tačiau jų išraiška skirtinga. Kai kurie latvių, kaip ir kitų indoeuropiečių kalbų, įvardžiai yra indiferentiški giminės kategorijos atžvilgiu“. Šiam teiginiui pagrįsti duodama asmenis reiškiančių įvardžių pavyzdžių. Ir čia pat sakoma, kad apie šias jų kategorijas galima spręsti pagal kitų žodžių gramatinius rodiklius: *Kas tas tāds? Kas tā tāda?* (p. 431–432). Tai kaip tada iš tikro yra: indiferentiški ar neindiferentiški šie įvardžiai giminės atžvilgiu, jei reikalauja skirtingų derinamųjų giminės formų?

Pirmojo ir antrojo asmens įvardžiai, rodantys komunikacijos akto dalyvius, semantiškai atskiria giminę pačiame komunikacijos akte: jei kalba vyras, jis sako: *Es esmu noguris* ‘Aš esu pavargęs’, o jeigu moteris – *Es esmu nogurusi* ‘Aš esu pavargusi’. Trečiojo asmens įvardžiai rodo nepriklausančius komunikacijos aktui dalyvius ir daiktus, sakinyje pavaduoja abiejų giminių daiktavardžius, todėl jie giminėms rodyti turi du atskirus žodžius: *viņš* ‘jis’, *viņa* ‘ji’; *viņi* ‘jie’ *viņas* ‘jos’.

Bendrajame morfologijos reiškinių apraše trūksta trumpo ir aiškaus paradigmos apibrėžimo. Painiai aiškinama paradigma ir paradigmatica (p. 311–317), kai galima parašyti visai paprastai, kad paradigma yra gramatinės kategorijos formų visuma, kurios nariai vienas kitą skiria bendrosios (invariantinės) reikšmės pagrindu. Paradigmų gali būti dvinarių, trinarių ir daugianarių. Viena forma paradigmos nesudaro. Gramatinių kategorijų yra klasifikacinių ir kaitybinių. Kalbos dalys – klasifikacinės gramatinės kategorijos su savomis formų sistemomis. Pavyzdžiui, daiktavardis turi tris gramatines kategorijas: vieną klasifikacinę (giminės kategoriją) ir dvi kaitybines (skaičiaus ir linksnio kategorijas).

Visų kalbos dalių ir visų jų gramatinių kategorijų recenzijoje fiziškai neįmanoma aptarti. Tad kalbėsime pasirinktinai. Pirmiausia traukia dėmesį daugianarė daiktavardžio linksnio kategorija. Kuriam kalbos tyrinėjimo lygmeniui ji priklauso – morfologijai, ar sintaksei? Tradiciškai dėl „fleksijos fetišizmo“ ši kategorija aprašoma morfologijoje, nes linksnius rodo kintama žodžio dalis – galūnė, bet šios kategorijos narių reikšmės ir funkcijos yra sintaksinės. Ši problema gvildenta garsių bendrosios kalbotyros specialistų jau XX a. viduryje, bet literatūros sąrašė nėra nei R. Jakobsono, nei J. Kurilovičiaus linksnių studijoms skirtų darbų, o vis dėlto būtų buvę pravartu su jais susipažinti.

Jakobsonas rusų kalbos linksnių sistemą nagrinėjo kaip morfologinę kategoriją ir pirmą kartą morfologijai iš fonologijos pritaikė privatyvinių opozicijų principą, išaiškino opozicijos *žymėtojo* ir *nežymėtojo* nario sąvokas. Nustatinėdamas linksnių opozicijas formų sistemoje, arba paradigmoje, jis atsiribojo nuo prielinksnių (vertikalioji analizė), o Kurylovičius atvirkščiai – linksnių nagrinėjo kaip sintaksinę kategoriją, priskirdamas linksnių formoms ir prielinksnius (horizontalioji analizė). Tai buvo amžiaus diskusija (plačiau apie ją Paulauskienė 1989: 24–146). Tada paradi-

gminė ir sintaksinė linksnių analizė buvo priešinamos: paradigminė atmetė prielinksni, o sintaksinė prielinksni šliejo prie linksnio.

Latvių ir rusų kalbos, o iš dalies ir lietuvių, rodo, kad abu analizės būdus galima ir reikia derinti. Pavyzdžiui, morfologinėje rusų kalbos linksnių paradigmoje vietininkas yra tik su prielinksniu ir atitinkamai vadinamas *предложный падеж* 'prielinksninis linksnis'. Kaip matyti iš Gramatikos nuorodų, latvių kalbos instrumentalis dėl įprastinio vartojimo su prielinksniu kėlęs nemažai diskusijų ir netgi abejonių dėl jo pastovios vietos linksnių sistemoje, o abejonių priežastys tokios: 1) vienaskaitos galūnės sutampa su galininko, o daugiskaitos – su naudininko; 2) dažniausiai vartojamas su prielinksniu *ar*, 3) analitinė forma nederanti sintetinių formų paradigmoje. Tai netiesa, ji puikiausiai dera. Kad prie sintetinių formų paradigmos puikiausiai dera ir analitinės formos, rodo ne tik minėtasis rusų kalbos vietininkas, ir sinoniminis analitinės konstrukcijos vartojimas su sintetinėmis linksnių formomis, bet ir pačios latvių kalbos analitinės laikų ir nuosakų formos, įeinančios į bendrą veiksmažodžio formų sistemą.

Sprendžiant konkrečios kalbos konkrečią problemą, būtina turėti galvoje ne tik visą tos kalbos gramatiką, bet ir galimus gramatikos reiškinius kitose kalbose, stengtis, kiek įmanoma, geriau įsigilinti į bendrąją gramatikos teoriją. Reikia atsiminti, kad yra kalbų, kuriose linksnių funkcijas atlieka prielinksninės konstrukcijos, o latvių ir lietuvių kalbose įnagininkas gali būti vartojamas ir su prielinksniais, ir be jų (latvių kalbos dvejojpo įnagininko vartojimo pavyzdžių yra ir šioje Gramatikoje, p. 353–354). Lietuvių kalbos įnagininkas instrumentine reikšme paprastai vartojamas vienas, bet įmanoma pavartoti jį ir su prielinksniu (*rašyti pieštuku*, bet galima ir *su pieštuku*, *pamoti ranka* ir *pamoti su ranka*), visai lygiagrečiai vartojama *pamačiau žmogų ilga barzda // su ilga bazda; grįžau tuščiomis rankomis // su tuščiomis rankomis*, draugės reikšme įnagininkas vartojamas tik su prielinksniu: *Pamariu pareina Eglė su vaikais* (S. Nėris). Žemaičiai sakytų *vaikais vedina*.

Daugelis indoeuropiečių kalbų neturi šauksmininko. Jis išnykęs todėl, kad buvęs opozicijoje su vardininku. Vardininkas, kaip nežymėtasis opozicijos narys, turėjęs platesnę reikšmę ir galėjęs atstoti žymėtąjį narį. Pagal kalbos ekonomijos dėsnį forma gali išnykti, bet reikšmė vis tiek pasilieka. Išnykus šauksmininkui, kreipinio vaidmuo atitekęs vardininkui, su kuriuo šauksmininkas turėjęs opozicinį ryšį, galėjęs būti vartojamas sinonimiškai, o tapęs absoliučiu sinonimu, visiškai išnykęs.

„Tradicinė indoeuropeistika tvirtina, kad indoeuropiečių prokalbė turėjo 8 linksnius. Tie linksniai, suprantama, ne visi turėjo būti vienodo senumo. Labai archaiška, pvz., vokatyvo forma (ji grynas kamienas), kuri gali būti paveldėta dar iš ikifleksinės epochos“ (Zinkevičius 1980: 183).

Šauksmininko problema iškyla tik tose kalbose, kuriose jis turi savo formas. Tai atsitinka dėl teorinių spragų, dėl tradicinio sakinio dalių supratimo. Pastebėjus, kad

šauksmininkas neina sakinio dalimi taip, kaip kiti linksniai, paskelbiama, kad jis apskritai ne linksnis. Mąstant logiškai, kiltų klausimai: *Jei šauksmininkas ne linksnis, tai kas jis? Jei ne linksnis, tai gal ir ne daiktavardis?*

Daiktavardis turi tris savarankiškas gramatines kategorijas: giminę, skaičių ir linksnį. Sistemų sistemoje pavienių formų nebūna. Nuo paradigmų atsiskyrusios formos paprastai pereina į kitas kalbos dalis. Daiktavardžio linksniai, reiškiantys aplinkybes, lengvai virstarieveiksmiais, o linksnio galūnė stabarėja, „nesilanksto“ ir virsta kitųrieveiksmių darybos priesaga. Pasitraukus iš linksnių paradigmos postpoziciniams vietininkams, jų postpozicijas galima rastirieveiksmių sudėtyje: *galop, vakarop, velniop; mājup, kalnup, lejup*. Tai ne afiksacija (plg. p. 296), o postpozicinio vietininko formalioji liekana. Afiksacija galima vadinti tik tais atvejais, kai ši liekana pavartojama kitųrieveiksmių darybai: *kurp, šurp*.

Latvių kalba turi pakankamai pavyzdžių, kur šauksmininkas nuo vardininko skiriasi galūnės trūkumu: *Kristīn, Valter, māt, cilvēk, dzejniek; Ilzīt, meitiņ*. Lietuvių kalbos daiktavardžių vienaskaitos šauksmininkas turi galūnes, bet maloninės, mažybinės formos vartojamos ir be galūnių: *berneli // bernel, mergele // mergel, broleli // brolel, sesute // sesut, mamyte // mamyt*, o kai kurios paprastai vartojamos tik be galūnės: *broliuk, vaikiuk, šuniuk*. Šnekamojoje kalboje (panašiai kaip ir latvių) galima girdėti ir *broļ, mam, tēt, marč*. Čia tikriausiai ne senovinis paveldėjimas, bet gal tik su juo susijusi trumpinimo tendencija. Trumpėjanti šauksmininko forma gali net netekti kreipimosi į asmenį reikšmės ir virsti jaustuku: *broļ, brač, bra*.

Reikia atsiminti ir tai, kad esama ne tik leksinių, bet ir gramatinių homonimų. Todėl daugiskaitos vardininkas ir šauksmininkas latvių ir lietuvių kalbose turi tą pačią formą. Homoformų susidarymas paremtas tuo, kad kreipimasis į būrį skiriasi nuo kreipimosi į vieną (dažniausiai artimą) asmenį pokalbio metu. Bet lietuvių kalboje greta daugiskaitinio kreipinio formos *vaikai* yra ir kreipinys *vaikai*. Pietų Lietuvos tarmėse ir vienaskaitos mažybinių daiktavardžių šauksmininko formose girdėtas papildomas kirčio atitraukimas į pirmąjį skiemenį: *brólali (brolēli), vaikeli (vaikēli), sēsula (sesēle)*.

Nelabai teisingi Gramatikos (ir ne tik latvių) teiginiai, kad šauksmininkas linksniu laikomas tik iš tradicijos, nes: 1) jis neturi galūnės; 2) neturi linksnio reikšmės; 3) gramatiškai nesusijęs su sakinio dalimis ir pats neina sakinio dalimi; 4) vartojamas kaip vardininko sinonimas (p. 356).

Šauksmininkas susijęs ne su viena kuria sakinio dalimi, o su visu sakiniu: turi antrojo asmens tarinio formą, specifinę sakinio intonaciją, o sinoniminis jo vartojimas su vardininku – vienas iš stipriausių argumentų, kad jis priklauso linksnių paradigmam, nes sinonimija galima tik tarp tų paradigmos narių, tarp kurių yra opozicinis ryšys.

Painus recenzuojamojoje Gramatikoje vardažodžių giminės nusakymas: „Giminės kategorija yra vardažodinė kategorija. Latvių kalboje ji apima daiktavardžius, būd-

vardžius, linksniuojamuosius dalyvius, taip pat iš dalies skaitvardžius ir įvardžius, tačiau pastoviausiu ir pilniausiu būdu ji realizuojasi daiktavardžiuose“ (p. 327). Versta beveik pažodžiui, nepaisant lietuviškojo teksto stiliaus, kad nebūtų nė trupučio nutolta nuo originalo. Ką reiškia šis pasakymas? Ar giminė kažkas atskira, kas gali apimti keletą kalbos dalių, o pastoviausiai realizuotis (!) tik daiktavardžiuose? Tai jau ne mokslinės gramatikos tekstas, kuris turi būti glaustas ir tikslus.

Įvade reikėjo parašyti, kad savarankišką giminės kategoriją turi tik daiktavardis, o visi derinamieji žodžiai savo sudėtyje turi tik daiktavardžio giminės rodiklius. Jeigu daiktavardis neturi giminės galūnių, tai ją parodo derinamieji žodžiai. Daiktavardžio giminė – klasifikacinė kategorija, o derinamųjų žodžių kaitybinė: kiek giminių turi daiktavardis, tiek jų turi ir būdvardis.

Tiksliai nustačius daiktavardžio ir derinamųjų žodžių giminės skirtumą, būtų atkritęs *bendrosios giminės (kopdzimtes)* terminas. Ir nereikalingi tie ekskursai į istorinę gramatiką. Jau seniai žinoma, kad latvių ir lietuvių kalbos daiktavardžiai turi tik dvi gimines, o vadinamoji *bendroji giminė* yra ne kas kita, kaip viena forma abiejų lyčių asmenims pavadinti. Lyties skirtumą rodo derinamieji žodžiai. Be to, šių formų vartojimas stilistiškai konotuotas.

Nesuprantamas teiginys, kad būdvardis neturi konkrečios reikšmės, kad jo reikšmė priklauso nuo situacijos ir ryšio su tam tikru daiktu, gyva būtybe ar reiškiniu (p. 370, 372). Nežinia, kokia reikšmė turima galvoje, nes, pavyzdžiui, *juodas* gali būti *stalas*, *arklys*, *dangus*, metaforiškai pasakoma ir *juodas liūdesys*. Tai ar juodumo reikšmė priklauso nuo to, ką reiškia daiktavardis? Kiekvienas daiktas turi įvairių požymių, kurie kalboje reiškiami derinamaisiais žodžiais. Konkretus požymis, reiškiamas būdvardžiu, ir yra būdvardžio konkreti reikšmė.

Charakterizuojant būdvardį kaip kalbos dalį, svarbiausia suvokti, kad jis derinamas su daiktavardžiu ir kad jo giminės, skaičiaus ir linksnio formos neturi savarankiškos reikšmės, nepriklauso nuo būdvardžio semantikos ir yra tik atitinkamų daiktavardžio kategorijų papildomi morfologiniai rodikliai. Bet būdvardis turi ir savų nuo kamieno reikšmės priklausomų kategorijų. Tradicinė būdvardžių semantinė klasifikacija į kokybinius ir santykinius gramatiškai pagrįsta, tik nežinia kodėl Gramatikoje ši būdvardžio kamieno reikšmės skirtybė menkai akcentuojama.

Autorė teigia, kad kokybinių būdvardžių reiškiamos ypatybės intensyvumas gali keistis, jie laipsniuojami ir kitais būdais nusakomas jų ypatybės intensyvumas, jiems būdinga antonimija ir sinonimija (p. 372); kokybinių būdvardžių antonimija ryški, bet sinonimija neskiria jų nuo kitų kalbos dalių.

Daug Gramatikoje kalbama apie linksniuojamuosius ir būdvardiškai vartojamus dalyvius, bet netikslu teigti, kad jie turi išnykusią gramatinę rūšies reikšmę (p. 382). Šie dalyviai padaryti iš vientisinių veiksmožodžių formų su *skirtingos rūšies* gramatinėmis priesagomis. Darybos procesas naikina tik predikatinės asmens, nuosakos ir

laiko kategorijas. Laikų kamienai atsiduria prieš linksniuojamo darinio galūnę ir jau negali turėti predikatinės laiko reikšmės. Todėl visų laikų linksniuojamieji dalyviai (kaip ir būdvardžiai, neturintys laikų) sakinyje eina derinamaisiais pažyminiais.

Kadangi šie dalyviai padaryti su *skirtingos rūšies* gramatinėmis priesagomis, jų morfologinė rūšies reikšmė labai ryški: veikiamosios rūšies dalyviai reiškia, kad daikto ypatybė kilusi iš to paties daikto (ar asmens) veiksmo (*ziedošas ievas* ‘žydinčios ievos’), o neveikiamoji rūšis reiškia, kad daiktas ypatybę gauna iš šalies, iš kito veikėjo (*lasāmā grāmata* ‘skaitoma knyga’).

Labai netikėtas teiginys, kad nelyginamojo laipsnio forma (*gradus pozitīvus*), būdinga visiems be išimties būdvardžiams (p. 402). Jeigu žodis turi tik vieną laipsnio formą, tai pagal bendrosios kalbotyros aksiomą toks būdvardis nelaipsniuojamas.

Latvių kalboje (kaip ir kitose) yra daugybė būdvardžių, paprastai darinių, reiškiančių ypatybę, nepasiduodančią nei laipsniavimui, nei kitokiai nors kitokiai modifikacijai (*sarkanbalts* ‘rausvai baltas’, *gaišdzeltens* ‘šviesiai geltonas’, *sapuvīs* ‘supuvęs’, *pussagruvīs nams* ‘pusiau sugriuvęs namas’, *divgadīgs* ‘dvimetis’, *zābakotas* kājas ‘batuotos kojos’ ir kt.). Būdinga tai, kad ne tik šioje, bet ir 1959 m. latvių kalbos gramatikoje I ypatybės kiekiu žymėjimas laipsniuojant (*labs* ‘geras’ – *labāks* ‘geresnis’ – *vislabāks* ‘geriausias’) neatskirtas nuo ypatybės kiekiu ir stiprumo žymėjimo įvairiais kitais būdais, net kontekstu. Todėl ir negalima kalbėti apie morfologinę laipsnio kategoriją.

Dar kalbama apie *apibrėžtumo* / *neapibrėžtumo* (*noteiktības* / *nenoteiktības*) kategoriją, kurios neįmanoma suprasti kaip gramatinės morfologinės kategorijos nei XX a. vidurio akademinėje gramatikoje (1959: 434–456), nei XXI a. (p. 383–402). Pastarojoje yra žingsnelis į priekį, nes, pasirinkus Endzelinui, iškeltas šių formų darybinis ryšys: formos su apbrėžiamąja galūne (*ar noteikto galotni*) esančios dariniai iš formų be šios galūnės (*ar nenoteikto galotni*) ir skirtingai linksniuojamos. Tai maždaug atitinka įvardžiuotinių ir neįvardžiuotinių būdvardžių priešpriešą lietuvių kalboje. Endzelinas, kaip istorinės gramatikos specialistas, daugiau domėjosi formomis: jų kilme, istorija, o apie gramatinių kategorijų ypatumus tada dar negalvota. Dabar būtina žinoti, kokia toji *apibrėžtumo* / *neapibrėžtumo* kategorija, ar visiems būdvardžiams ji būdinga, kodėl ta pačia reikšme vartojamos ir formos su „paplatintąja galūne“ (*ar paplāšināto galotni*), ir be jos.

Prieš apibūdinant skaitvardžių kaitymą ir gramatines kategorijas, pirmiausia reikia skirti *pagrindinius skaitvardžius* (*pamata skaitļa vārdus*) ir *kelintinius* (*kārtas skaitļa vārdus*). Kelintiniai skaitvardžiai – derinamieji žodžiai. Todėl jie kaitomi taip, kaip būdvardžiai (giminėmis, skaičiais ir linksniais). Čia tiktų paaiškinti, kas lemia, kad reguliarūs būdvardžių gramatinės ypatybės turintys dariniai vis dėlto likę skaitvardžių klasėje. Juk jau yra gramatikų, kurios tokius skaitvardžius perkelia į būdvardžių klasę. Yra motyvų juos laikyti skaitvardžiais, bet yra motyvų ir pri-

skirti prie būdvardžių. Skaitvardžių klasėje juos laiko tai, kad kamienas reiškia tikslią daikto vietą eilėje ir turi specifines priesagas, o prie būdvardžių šlieja kaityba ir funkcijos sakinyje.

Pagrindiniai skaitvardžiai turi tik vieną bendrą gramatinę ypatybę – jie nekaitomi skaičiais. Skaičiaus galūnės nereiškia kaitymo. Jeigu pamatinis skaitvardis turi abiejų skaičių formas, tai daugiskaita jau nebe skaitvardis. Pvz.: *Tu varēsi gulēt tūkstošus gadu un pat ilgāk* (p. 420) – *Tu galēsi miegoti tūkstančius metų ir dar ilgiau*. Čia daugiskaita *tūkstančius* reiškia ne tikslų metų skaičių, o didelį jų kiekį. Žodis *vienas* ir lietuvių, ir latvių kalboje turi ne tik skaitvardžio, bet ir būdvardžio, ir įvardžio reikšmę. Plg. *Es tālāk iešu viena* – *Aš toliau eisiu viena* (būdvardis: *viena, be tavęs, be jūsu*). *Papes ezers – vieniem par dziļu, citiem par seklu – Papēs ežeras – vienims per gilus, kitiems per sekus*. Tai ne skaičiavimas, o asmenų priesinimas. Todėl *vieniem* čia ne skaitvardis, o įvardis, nes jis opoziciniu ryšiu susijęs su įvardžiu *kitiems*. Jeigu jau nustatoma, kad skaitvardžiams būdinga skaičiaus kategorija, tai reikia ir gramatiškai ją apibūdinti. Pavyzdžiui, sakinyje *Tūkstantis po vieneto turi tris nulius* paryškinti žodžiai yra ne skaitvardžiai, o daiktavardžiai, reiškiantys skaičiuojamus daiktus, todėl jie ir kaitomi skaičiais. Žodžių *šimtas, tūkstantis, milijonas, milijardas* skaičių reiškia tik vienaskaita, daugiskaita skaičiuoti netinka, nes turi neapibrėžtą reikšmę; daugiskaita skaičiavimui reikalinga tikslų kiekį žyminčių pagrindinių skaitvardžių: *Gavau tris, keturis šimtus, tris tūkstančius litų, latų, eurų...*

Iš taisyklų visada esama išimčių, ir jas reikia aiškinti. Pavyzdžiui, latviai sako: *Jāstrādā līdz vieniem*, o lietuviai – *Reikia dirbti iki pirmos (valandos)*. Dar įdomesnis atvejis: *Koncerts beidzās pulksten divdesmit vienos*. Latvių kalbos sakinyje tiksliam laikui žymėti nepakanka sudėtinio skaitvardžio vietininko *divdesmit vienos*, bet reikia pridėti ir prepoziciją *pulksten* (iš *pulkstenis* 'laikrodis'), o į lietuvių kalbą verčiama taip: *Koncertas baigėsi dvidešimt pirmą (valandą)*. Ypatingieji (išimtiniai) vartojimo atvejai neįrodo, kad skaitvardžiai kaitomi skaičiais.

Kalbant apie morfemiką, jau užsiminta ir apie įvardžio kaip kalbos dalies specifiką. Čia tik galima apgailestauti, kad nepaaiškintos įvardžio rodomosios funkcijos – deiksė ir anfora. Paminima, kad įvardžiams būdingos deiktinių žodžių reikšmės, bet kas iš to? (p. 429). Terminas *anfora* išvis nėra. Turint specialų norą susirasti anforą, tikriausiai ją galima išsišifruoti iš 836 paragrafo, o juk ji labai reikšminga ir sintaksei, ir teksto lingvistikai. Dėl anaforos įvardžiai virsta jungiamaisiais žodžiais: jungia teksto dalis ir šalutinius sakinius prie pagrindinių.

Norint suvokti įvardžio kaip kalbos dalies esmę, vis dėlto nepakanka vien latvių kalbos studijų. Labai trūksta to, ką galima patirti iš E. Benvenisto, J. Kurylovičiaus, J. Stepanovo bendrosios kalbotyros darbų ir konkrečiai baltų kalbų įvardžiams skirtos A. Rosino studijos *Baltų kalbų įvardžiai* (Rosinas 1988). Jo darbe visapusiš-

kai ištirti ne tik lietuvių, bet ir latvių bei prūsų kalbų įvardžiai, nurodyta daug įvardžio studijoms reikalingos literatūros.

Veiksmožodis pasižymi formų įvairove. Todėl, paisant vien gramatinių formų, neįmanoma sukurti veiksmožodžio apibrėžimo. Laikau Andros Kalnačos nuopelnu, kad ji pastebėjo veiksmožodžio opoziciją kitoms kalbos dalims. Tačiau tikroji opozicija yra tik su daiktavardžiu, reiškiančiu daiktą arba tai, kas mąstoma kaip daiktas, o veiksmožodis ir būdvardis reiškia daikto požymį: būdvardis – atributinį, o veiksmožodis – predikatinį. Atributinį požymį reiškiančių žodžių (būdvardžių ir dalyvių) antroji funkcija yra su jungtimi eiti sudėtinu tariniu. Predikatinės kategorijas reiškia jungties formos. Dalyvių, padarytų iš aktyvaus veiksmo veiksmožodžių, vardininkai tarinio pozicijoje su pagalbinu veiksmožodžiu atgauna darybos procese prarastas predikatinės kategorijas ir drauge su juo įsilieja į bendrą asmenavimo sistemą kaip analitinės formos. Neskaičiuota, bet tikriausiai į veiksmožodžio analitinės formas įeinantys vardininkai vartojami net dažniau už visus būdvardiškai vartojamų dalyvių linksnius.

Kalnačai puikiai pavyko aprašyti veiksmožodžių laikų ir nuosakų sistemą. Aprašo stiprumas priklauso nuo autorės turimo įdirbio. Jos daktaro disertacijos tema buvo „Latvių kalbos veiksmožodžio laiko formų funkcinė sistema“ (*Darbības vārda laika formu funkcionālā sistēma latviešu valodā*).

Keletą subjektyvių pastebėjimų norėtusi pareikšti dėl veiksmožodžio apibrėžimo. Norint apibrėžti veiksmožodį kaip kalbos dalį su visomis formomis, reikia remtis tik bendru įvairių veiksmožodžio formų kamienu, o jo reiškiamą tranzityvumą, veikslą ir sangrąžą laikyti gramatinėmis kategorijomis. Niekio čia nepaprasta: šios dvinarės kategorijos turi gramatinę formą (sakinio modelį, darybos formantus, sudaro gramatinės opozicijas). Gramatine reikėtų pripažinti visų formų potencialią valdyti linksnius ir turėti priešlietuosius prieveiksnius.

Veikslas Gramatikoje laikomas ne gramatine, bet priešdėlinės darybos semantine kategorija. Tai atsitikę dėl kelių priežasčių: 1) dėl priešdėlinės veiksmožodžių darybos atitraukimo nuo morfologijos; 2) latvių kalboje nėra būtojo dažninio laiko, kurio atsiradimą būtų galima, kaip ir lietuvių kalboje, paaiškinti tik remiantis veikslu (Paulauskienė 1994: 326–332); 3) atskirtame nuo morfologijos žodžių darybos skyriuje neišryškinta priešdėlių modifikacinė funkcija, leidžianti prielinksniui pamatinį žodį su dariniu sulyginti leksinės reikšmės atžvilgiu ir tokią porą suvokti kaip **to paties veiksmo** skirtingų veikslų formas (Endzelīnui, matančiam priešdėlių ir prielinksnių bendrumą, ir Veltai Staltmanei sekėsi geriau. Tai sakydama, turiu galvoje 1906 m. Endzelīno veikalą *Латвишские предлоги* pirmąją dalį ir Staltmanės disertaciją); 3) turbūt ir dėl lietuvių kalbos akademinių gramatikų nesupratimo, kad darybos priemonėmis galima išreikšti tas veiksmo skirtybes, kurios kitose kalbose reiškiamos laikų kamienais. Bendrosios kalbotyros duomenimis, žodžių darybos priemonės gali perimti kaitybos funkcijas, tik reikia atitinkamų konteksto sąlygų.

Bendraties (*nenoteiksme*, infinityvas) turi tik veiksmažodžio kamienui būdingas kategorijas (tranzityvumą, veikslą, sangrąžą), bet neturi predikatinių nuosakos, laiko ir asmens kategorijų. Todėl jos vartojimas įvairus (p. 461). Dėl vardažodinės kilmės bendračiai būdingesnės daiktavardžio sintaksinės pozicijos: ji sakinyje gali būti veiksnys, papildinys, prišlietasis pažymins, aplinkybė. Tariniu bendratis paprastai eina su modaliniais veiksmažodžiais. Tiesa, Kalnača pateikia sakinių su bendratimi be modalinių veiksmažodžių, pvz.: *Kā viņa zināja, kur mūs meklēt?* – *Kaip ji žinojo, kur mūsų ieškoti? Kaut reizi mūžā redzēt Spaniju!* – *Nors kartą gyvenime pamatyti Ispanijā!* (p. 461–462). Tačiau visais vienos bendraties vartojimo atvejais numanomi ir potencialiniai modaliniai veiksmažodžiai: *Kaip ji žinojo, kur mūsų (reikia) ieškoti? Kad nors kartą gyvenime (galėčiau, būtų galima) pamatyti Ispaniją!*

Teisingai pasakyta, kad modaliniai veiksmažodžiai kartu su bendratimi vartojami tariniu ir po šio teiginio atlikta labai išsami modalinių veiksmažodžių semantikos analizė (p. 468), bet būtų dar geriau, jei tie modaliniai veiksmažodžiai būtų aprašyti ne po pagalbinių veiksmažodžių ir jungčių, o kartu su bendratimi. Tada labiau atsiskleistų bendraties gramatinis vaidmuo. Gal autorė būtų priėjusi prie išvados, kad bendratis tariniu gali eiti tik su modaliniais veiksmažodžiais, realiais ir potencialiais.

Rašant apie predikazines kategorijas, Kalnači derėjo daugiau pamąstyti kartu su Ilze Lokmane, nes modalumas, asmuo ir laikas yra ne veiksmažodžio, o sakinio kategorijos. Kadangi pagrindinis tarinio reiškėjas veiksmažodis, tai manoma, kad šios predikacijos kategorijos tik sutapusios su juo ir įgijusios jame specialias morfologines raiškos formas. Tuo būdu pasakymo santykis su tikrove morfologijoje pasirodo kaip nuosakos kategorija, veiksmo santykis su asmeniu – kaip asmens kategorija, santykis su kalbamuoju momentu ar kitu laiko atskaitos tašku – kaip laiko kategorija (Literatūrą žr. Paulauskienė 1979: 129–130).

Lokmanės sintaksės skyriuje randame sąvokas: sintaksinis laikas, sintaksinis modalumas, sintaksinis asmuo (p. 708). Tik čia reikia platesnio aiškinimo. Gramatika didelės apimties, bet tiriamasis objektas dar platesnis. Ir išties atrodo, kad šiame vos pakeliamame tome ankšta gramatinei minčiai.

Nemažai šioje Gramatikoje yra vadinamųjų *leksinių gramatinių* kategorijų. Tai jau paveldėta iš gausios pasaulinės (ypač rusų) literatūros, kurioje ne visai gerai suprasta, kas yra gramatika. *Leksinės gramatinės* kategorijos jau minėtojo „fleksinio fetišizmo“ rezultatas. Veiksmažodžio rūšis Gramatikoje taip pat priskirta prie *leksinių gramatinių* kategorijų todėl, kad *aktyvo* / *pasivo* opozicija nereiškia baltų kalbų veiksmažodžių galūnėmis. Šią priešpriešą sudaro analitinių veiksmažodžio formų su neveikiamuoju dalyviu įtraukimas į bendrą asmenavimo sistemą. Neveikiamųjų dalyvių daryba priklauso nuo veiksmažodžio tranzityvumo, o šis, nematant jo sintaksinės gramatinės formos (sakinio modelio), arba nesiejant sintaksės su

morfologija, tradiciškai laikomas leksine veiksmažodžio kamieno reikšme, todėl ir rūšis pasirodo kaip *leksinė gramatinė* kategorija.

Argi tai, kad sangražiniams veiksmažodžiams būdingas daugiareikšmiškumas (kaip manė Axelis Holvoetas ir šio skyriaus autorės A. Kalnača ir I. Lokmane), juos galima laikyti trečiuoju rūšies kategorijos nariu (p. 502)? Norint tai įrodyti, reikėtų nustatyti paradigmos invariantinę reikšmę ir ją sudarančių narių diferencinius požymius (tokia jau bendrosios gramatikos teorijos aritmetika). Senosios graikų kalbos mediumas yra ne kas kita kaip aktyvo ir pasyvo opozicijos neutralizacijos rezultatas, turintis savą morfologinę formą, bet išlaikęs ir aktyvo, ir pasyvo požymių. „[...] teigimas, kad baltų kalbų sangražiniai veiksmažodžiai atstoja indoeuropietiškaįjį mediumą, atsirado tuomet, kai kalbos moksle buvo įsigalėjusi vadinamoji „jau-nagramatikų“ mokykla“ (Kaukienė 2006: 4). Vis dėlto gerai, kad apsispręsta ir Gramatikoje palikta dvinarė rūšies kategorija.

Lietuvių kalbos gramatikose sangražiniai veiksmažodžiai buvo įrašyti kaip trečioji rūšis. Vis dėlto ilgainiui įsitikinta, kad jie nėra trečioji rūšis. Ši gramatinės minties evoliucija matyti ir vieno autoriaus, Jono Jablonskio, gramatikose: 1901 m. jis teigė, kad veiksmažodžiai kaitomi rūšimis ir kad jų yra trys: *veikiamoji, grįžtamoji* (sangražiniai veiksmažodžiai) ir *neveikiamoji*, bet jau 1922 m. gramatikoje visai kitoks minties brandumas, jau suprasta, kad ta *grįžtamoji rūšis* lietuvių kalboje ištiesai priklauso veikiamajai rūšiai ir kad rūšimis lietuvių kalbos veiksmažodžiai nekaitomi (Jablonskis 1957: 107–108; 296–297).

Baltų ir slavų kalbose, neturinčiose mediumo, sangražiniai veiksmažodžiai šliejasi prie veikiamosios rūšies, bet turi ir neveikiamosios požymių. Nagrinėjant su studentais Platono *Dialogų* vertimą į lietuvių kalbą (vertėjas Merkėlis Račkauskas), aiškiai pasirodė, kad verčiant graikų kalbos aktyvųjį mediumą į lietuvių kalbą, vartojami sangražiniai veiksmažodžiai, o pasyvųjį – formos su neveikiamaisiais dalyviais. Latvių kalbos sangražiniai veiksmažodžiai šiuo atžvilgiu panašesni ne į lietuvių, bet į rusų kalbos sangražinius veiksmažodžius, kurie atitinka ir dalį pasyvinio mediumo. Bet ir šiuo atveju trečiosios rūšies nesudaro, o tik dalis sangražinių veiksmažodžių prisišlieja prie pasyvo: *Cilvēka vārds rakstās ar lielo burtu (Имя человека пишется с большой буквы) – Žmogaus vardas rašomas didžiąja raide; Šie diskai pārdodas iepakoti (Эти диски продаются в упаковке) – Šie diskai par-duodami įpakuoti*. Pasitaiko neveikiamosios rūšies reikšme pavartotų sangražinių veiksmažodžių ir lietuvių kalboje, bet tai laikoma klaida ir taisoma. Taisyklinga tik savaiminė sangražinių veiksmažodžių reikšmė, artima neveikiamosios rūšies reikšmei (*durys atsidarė, drabužis susidėvėjo, bulvės susivalgė, žemė nusialino*).

Kartoju: skaitant šią didelės apimties gramatiką, vis kyla mintis, ar nebūtų buvę geriau išleisti ją dviem tomis. Juk čia nėra vietos konkrečiam tyrimui (ypač darybos skyriuje). Jame tik šiek tiek daugiau kaip pusė puslapio skirta sangražinių

veiksmāžodžiu darybai (p. 291). Argi taip įmanoma parodyti sangrąžos afikso darybinį vaidmenį ir jo darinių vietą veiksmāžodžiu klasėje?

513 p. atsiradęs **netiesioginės** sangrąžinių veiksmāžodžiu reikšmės terminas ir sangrąžinių veiksmāžodžiu semantinė klasifikacija nukelia mus per XX a. vidurio latvių ir lietuvių kalbos sangrąžinių veiksmāžodžiu tyrinėjimus iki pačios XX a. pradžios, iki Viktoro Poržezinskio lietuvių ir latvių sangrąžinių veiksmāžodžiu studijos (В. К. Поржезинский. *Возвратная форма глаголь в литовском и латышском языках*. Москва, 1903). Jo pasiūlytas baltų kalbų refleksyvų aprašo modelis veikė tiek latvių, tiek lietuvių gramatikas. Akademinėje 1959 m. latvių kalbos gramatikoje randame paminėtą ir santykį su rūšimi, randame **tiesioginę** ir **netiesioginę** sangrąžinių veiksmāžodžiu reikšmes ir semantinę klasifikaciją, neišryškinančią sangrąžos afikso darybinio vaidmens (p. 554–564).

Lietuvių kalbotyroje pirmą mėginimą ieškoti sangrąžos afikso vaidmens ir sangrąžinių veiksmāžodžiu santykio su intranzityviniais paprastaisiais veiksmāžodžiais, kurių klasę jie papildė, afiksui apribojus veiksmą subjekto sfera, randame Audronės Jakulienės daktaro (tada kandidato) disertacijoje.

Idėja ieškoti kilo tada, kai Petronėlė Bernadišienė paskelbė keletą straipsnių apie lietuvių kalbos sangrąžinius veiksmāžodžius mokslo darbuose ir 1961 m. apgynė disertaciją *Sangrąžinių veiksmāžodžiu reikšmė ir vartoseną dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje*. (Šios disertacijos pagrindu parašytas ir tritomės *Lietuvių kalbos gramatikos* sangrąžinių veiksmāžodžiu skyrius.) Jakulienė, vadovaujama Jono Kazlausko, ėmėsi studijuoti baltų kalbų veiksmāžodžiu istoriją, skelbė straipsnius mokslinėje spaudoje ir 1969 m. apgynė disertaciją *Lietuvių ir kitų baltų kalbų sangrąžinių veiksmāžodžiu istorija*. Antrasis *Lietuvių kalbos gramatikos* tomas išėjo 1971 m., bet jame tiesiog negalėta, nesusėpėta pasinaudoti Jakulienės tyrinėjimų rezultatais. Todėl ten yra Bernadišienės atlikta sangrąžinių veiksmāžodžiu klasifikacija, labai panaši į tą, kokia pateikta ir akademinėje 1959 m. latvių kalbos gramatikoje. Vadinasi, latvių ir lietuvių kalbos akademinė gramatikų sangrąžinių veiksmāžodžiu aprašai turėję bendrą analizės pavyzdį.

Nepaisant to, kad sangrąžiniai lietuvių kalbos veiksmāžodžiai buvo tyrinėti ir kitų autorių, fundamentalus Jakulienės darbas neprarado vertės beveik per pusšimtį metų. Gavusi Jono Kazlausko premiją, jau būdama nebe Jakulienė, o Kaukienė, Audronė suprato, kad kadaise yra atlikusi unikalų darbą, kurį, kiek pageduotą, galima skelbti ir XXI a. pradžioje. Taip 2006 m. pasirodė Audronės Kaukienės monografija *Sangrąžinių veiksmāžodžiu istorija*, su kuria verta susipažinti visiems, rašantiems apie baltų kalbų sangrąžinius veiksmāžodžius.

Gramatikos mokslo istorija rodo, kad sunkiausia aprašyti prieveiksmį dėl šių priežasčių: 1) visi šios klasės žodžiai yra dariniai; 2) labai įvairūs darybos būdai: tik maža dalis prieveiksmių padaryta afiksacijos būdu, o visi kiti – įvairių kalbos dalių

ir sintaksinių konstrukcijų prieveiksmėjimo rezultatas; greta suprieveiksmėjusių linksnių, gramatinių veiksmažodžio formų ta pačia reikšme vartojamos ir atitinkamos nesuprieveiksmėjusios formos. Geriausiai Guntai Smiltniecei pavyko dvi prieveiksmio skyriaus dalys: 1) kur nustatomas prieveiksmio ryšys su kitomis kalbos dalimis (p. 596–601) ir 2) prieveiksmių klasifikavimas pagal reikšmę (p. 606–617). Pačiame apibrėžime (p. 595) prieveiksmis lyginamas su būdvardžiu ir sakoma (nurodant Emilijos Soidos 1969 m. studiją), kad prieveiksmio reikšmė platesnė ir įvairesnė už būdvardžio. Ne reikšmės platumas ir įvairumas skiria prieveiksmį nuo būdvardžio, o jo forma be galūnės, leidžianti jį šlieti tiek prie asmenuojamųjų, tiek ir prie linksniuojamųjų žodžių: būdvardis derinamas, o prieveiksmis šliejamas – du skirtingi sintaksiniai ryšiai.

Prieveiksmis savų gramatinių kategorijų, apimančių visą jo formų įvairovę, neturi. Laipsnio reikšmės ir formos priklauso nuo darybos pamato, net ir priesaga iš atitinkamų būdvardžių kamienų: *labs* ‘geras’ (*labi* ‘gerai’) – *labāks* ‘geresnis’ (*labāk* ‘geriau’) – *vislabākais* ‘geriausias’ (*vislabāk* ‘geriausiai’). Tačiau laipsniavimo priskyrimas prieveiksmiui – tradicinė daugelio gramatikų klaida. Jeigu būtų atlikta laipsniuojamųjų būdvardžių trijų laipsnio pakopų paradigmė, tai vargu ar būtų galima kalbėti apie morfologinę prieveiksmio laipsnio kategoriją, būtų supras-ta, kad 604–605 p. nurodyti požymio kokybės ir kiekybės raiškos pavyzdžiai pri-klauso ne morfologinei laipsnio kategorijai, o stiprinamajai reduplikacijai, žodžių darybai, leksikai (*dziļdzīli jūrā, dienu dienā, labi ilgi, stipri drēgni, mazliet par agru*).

Kalbant apie prieveiksmio laipsniavimą, vėlgi reikia platesnio gramatinio akira-čio: reikia pamatyti, kad prieveiksmis reiškia požymio požymį, o požymį reiškian-tys žodžiai yra ir asmenuojami, ir linksniuojami. Todėl prie požymį reiškiančių žodžių šliejamas prieveiksmis turi būti nekaitomas. Ir tai yra visiems prieveiksmiams bendra, tai jų gramatinis skiriamasis požymis. Iš lingvistinės literatūros į atmintį įstrigęs vaizdingas palyginimas, kad prieveiksmis – „šiukšlių duobė“; į kurią sukri-tusios savarankiškų kalbos dalių atliekos. Tai, žinoma, rimtai gramatikai netinkamas teiginys, bet vaizdžiai rodantis, kaip nelengva nustatyti šios kalbos dalies bendrąją reikšmę ir nuo jos priklausančią formą.

Gramatikos sintaksė pačiu geriausiu būdu skiriasi nuo 1962 m. sintaksės (auto-rės Ilzė Lokmane, Daina Nitiņa, Baiba Valkovska, Linda Lauze). Čia atsiskiria dvi dalys: 1) chrestomatinė sintaksė, kurią galima rasti daugelyje gramatikų ir 2) teks-to sintaksė, kuri parašyta visai naujai. Teksto sąvoka labai plati: ji apima kalbinės raiškos visumą – ir raštų, ir šnekamąją kalbą. Vertinti šią sintaksės dalį, neturint kompetencijos, būtų tiesiog neetiška. Todėl recenzijoje bus atkreiptas dėmesys tik į tai, kas matyti be specialių studijų.

Dialogo ar pasakojimo situacija leidžia visaip keisti sakinį, kartais pakanka į klausimą atsakyti viena dalelyte, visą sakinį gali atstoti įvairūs žodžiai, kurie pagal

savo struktūrą, išimti iš konteksto, netgi nėra sakiniai: sakinio modelis yra kalbėtojo ir klausytojo sąmonėje, jis suvokiamas iš viso teksto. Aprašyti šnekamosios kalbos sintaksines struktūras reikalingas, bet labai sunkus darbas. Todėl sveikintina, kad jis dirbamas.

Galbūt čia tik smulkmena, bet iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad „Teksto sintaksės“ (8) planas sudarytas ne vienu pamatu: **8.1.** – *Teksto samprata ir bendras jos apibūdinimas*; **8.2.** – *Redukcija, jos rūšys ir išraiška*; **8.3.** – *Parceliacija teksto formavimo būdas*; **8.4.** – *Šnekamosios kalbos sintaksė*. Žinoma, šiuose poskyriuose rašoma apie skirtingus dalykus, bet *redukcija* ir *parceliacija* yra stilistinės priemonės, būdingos ir šnekamajai kalbai. Todėl atrodo, kad reikėjo visiems poskyriams paieškoti bendresnio pamato. Gal tada visą skyrių būtų galima perskirti į du poskyrius – Dainos Nitiņos ir Lindos Lauzės. Tačiau tai ne esmė. Svarbu, kad šioje Gramatikoje kalbama ir apie aktualiąją skaidą, ir apie daugelį kitų dalykų, kurių nerasime 1962 m. gramatikoje.

Bendrasis sintaksės apibrėžimas ir vientisinio sakinio formaliosios bei semantinės struktūros aprašai priklauso I. Lokmanei, vientisinio sakinio komunikacinės struktūros analizė – kolektyvinis Baibos Valkovskos ir I. Lokmanės darbas. Vientisinio ir sudėtinio sakinio išplėtinių struktūrų ir sudėtinio sakinio aprašo autorė Daina Nitiņa.

Arčiausiai morfologijos yra vientisinis sakinytis, ir čia jau galima šį tą pasakyti. Tradicinė gramatika nuo antikos laikų gal net iki XX a. vidurio vientisinio sakinio negalėjo atskirti nuo loginio sprendimo. Net gramatikos terminai rodo, kad pagrindinė sakinio dalis yra *veiksnytis* (*priekšmets*), t. y. subjektas, daiktas, veikėjas, o *tarinytis* (*izteicējs*) pasako, kas, koks yra veiksnys, ką jis veikia, kas su juo nutinka.

Toks sakinio centro apibūdinimas ne iš piršto laužtas. Jis susijęs su žmogaus pasaulio suvokimu, su mąstymu ir su morfologijos tyrimų rezultatais (gramatinių kategorijų turiniu). Morfologijoje tik daiktavardis reiškia tai, kas savarankiška, ir visos jo gramatinės kategorijos, lengviau ar sunkiau paaiškinamos remiantis tikrovės suvokimu, yra turiningos ir skiriasi nuo atitinkamų derinamųjų žodžių kategorijų. Pavyzdžiui, stalas yra daiktas. Jis gali būti įvairių formų, dydžių, spalvų, stalus galima skaičiuoti, o jo ypatybės neatskiriamos, nesavarankiškos, jos priklauso daiktui. Todėl ypatybes reiškiantys žodžiai giminės, skaičiaus ir linksnio formomis rodo tą nesavarankiškumą. Ir tarinio formos rodo, kad jis reiškia veiksnio požymius.

Tačiau ilgainiui gramatikos mokslas atrado būdą parodyti sakinį kaip atskirą nuo loginio sprendimo. Pavyko sakinį atskirti nuo loginio sprendimo tada, kai į svarbiausią jo vietą (centrą) sumanyta iškelti tai, kas nesavarankiška, kas reikalauja papildinių, argumentų. Ši idėja kilo tiriant kalbas, beveik neturinčias galūnių. Pamatyta, kad tai, kas reiškia fleksija, dažnu atveju atstoja žodžio vieta sakinyje ir kad tai, kas nesavarankiška, formuoja ir žodžių junginį, ir sakinį. Pavyzdžiui, *labs* ‘geras’ reikalauja patikslinimo *kas geras?* Patikslinus *labs cilvēks* ‘geras žmogus’, gaunamas žodžių

junginys su atributiniu daikto požymiu. Taip pat formuojamas ir posesyvo reikšmę turintis junginys: *brāla* ‘brolio’ *kas brolio?* – *brāla cepure* ‘brolio kepurė’.

Tarinys, paverstas vientisinio sakinio sintaksinių ryšių centru, viršūne, sakinio branduoliu todėl, kad predikatinio požymio tikslinimas reikalauja daugiau argumentų ir formuoja visą sakinį, o tas centro reiškėjas yra veiksmožodis su visais savo palydovais, su tam tikru argumentų rinkiniu, kurie sakinyje realizuojami konkrečiais leksiniais vienetais (Balkevičius 1998: 18). Kadangi sintaksė universali, tai ir fleksinio tipo kalbų tyrinėtojams šis sakinio atskyrimas nuo loginio sprendimo labai tiko. Bet jis ir sudarė sąlygas nutolti nuo morfologijos ir visai nematyti jos ryšio su sintakse. Fleksinių kalbų sintaksės tyrinėtojams morfologija pasidarė nereikšminga, jie net ėmė nepastebėti, kad būtent galūnės, rodančios sintaksinius žodžio formų vaidmenis, daro šio tipo kalbų sakinį laisvą ir lankstų, kad nebūtina žodį „prikalti“ prie tam tikros sintaksinės vietos.

Iš senojo loginio dvinario sakinio supratimo likę tokie pastebėjimai: 1. Veiksny – pirmasis tarinio argumentas; 2. Tarp veiksnio ir tarinio yra abipusis ryšys (nes fleksinio tipo kalbose neįmanoma nepastebėti tarinio derinimo su veiksnium); 3. Beasmenį minimalų sakinio modelį linkstama paversti dvinariu: *Līst // Lietus līst – Lyja // Lietus lyja* ir net sudaromi tokie veikiamosios ir neveikiamosios rūšies sakiniai: *Lietus sulijo šieną – Šienas lietaus sulytas*; 4. Vien daiktavardžiu išreikšto vienkomponenčio sakinio laikymas semantiškai lygiaverčiu dvinariam sakiniui su potencialiaisiais veiksmožodžiais: *Lietus. Sniegs. Vėjš. Pērkons. Kruša. Visapkārt klusums. Karsta vasaras pēcpusdiena – Lietus. Sniegas. Vējas. Perkūnija. Kruša. Aplink tylu. Karšta vasaros popietē* (p. 715, plg. p. 734).

Tas faktas, jog vienanarius sakinius, išreikštus tiek beasmeniais veiksmožodžiais, tiek įvairių daiktavardžių vardininkais, įmanoma paversti įprastiniais dvinariais sakiniiais, rodo, kad predikacija turėtų būti dar giliau sakinyje negu dabar įsivaizduojama, nes veiksmožodžio kategorijos – nuosaka, laikas ir asmuo – yra ne veiksmožodžio, o sakinio kategorijos, tik fleksinio tipo kalbose jos reiškiamos veiksmožodžio formomis.

Recenzija į šiuos dalykus labiau gilintis neleidžia, bet reikia pažymėti, kad vientisinio sakinio struktūra Gramatikoje išnagrinėta puikiai ir įvairiais aspektais – formaliuoju, semantiniu ir komunikaciniu. Aprašant vientisinį sakinį, išryškinti jo modeliai, siekiama jų visumą parodyti kaip tam tikrą sintaksinę paradigmą. 1962 m. gramatikoje nebuvo teksto sintaksės. Joje teksto vienetai aprašyti kaip vientisiniai sakiniai. Naujojoje gramatikoje teksto vienetų klasifikacija apima įvairias jų transformacijas, kurios pagal savo struktūrą net nėra sakiniai (pavyzdžiui, jaustukai, dalelytės, daiktavardžio vardininkai, bendratys). Tai nauja, lyginant su 1962 m. latvių kalbos gramatika, bet lituanistikoje to nelaikyčiau naujove.

Kadangi grožinėje literatūroje pakankamai yra ir šnekamosios kalbos pavyzdžių įvairiuose dialoguose, tai tokie teksto vienetai (Vytauto Sirtauto, Vito Labučio, Če-

sio Grendos, Jono Balkevičiaus) darbuose aprašyti kaip *benariai sakiniai*. Tokiais sakiniais „kalbantysis ką nors pašnekovui jau žinoma patvirtina arba neigia (*Taip, taip! Ne! Be abejo! Gerai, jau gerai...*), ką paragina, sudraudžia ar tik atsiliepia (*Cit! Na! A? Alio!*) arba išreiškia savo emocijas bei nuotaiką (*Sveikas gyvas! Labanaktis! Ačiū! Kur čia ne! Ak! Po velnių! Kad tave kur bala! Po šimts kalkutų!..*). Dalelytės ir jaustukai yra patys tipiškiausiai sakinio ekvivalentai. Tarkim, jaustukas *ačiū* net sudėtinio prijungiamojo sakinio dėmeniu gali būti: *Ačiū, kad atėjai*“ (Balkevičius 1998: 20–21). *Benarių sakinių* terminas ne visai tinkamas, nes, vartojant čia nurodytuosius žodžius, kalbėtojo sąmonėje yra normalus sakinyš iš teksto, kuriame šie žodžiai pavartoti. Netgi priešdėlis dialoge gali atstoti dvinarį vientisinį ar net sudėtinį sakinį:

– *Ar jau padarei, kas buvo liepta?*

– *Pa.*

Reikia pripažinti, kad *Latvių kalbos gramatikos* sintaksės skyrius teoriškai stipresnis už žodžių darybą ir morfologiją, nes gramatinės reikšmės forma matoma ne tik kaip tradicinis sakinyš, bet ir kaip tam tikra mąstomoji struktūra, formuojama teksto suvokimo procese. Teksto elementai, neturintys formaliosios sakinio struktūros, komunikacijos akto metu vis tiek suvokiami kaip atitinkamos sintaksinės struktūros.

Jei morfologijos skyriaus autoriai būtų pamatę, kad žodžio gramatinės reikšmės forma gali būti ir ne pačiame žodyje (o pamatyti galėjo, nes asmenavimo sistemoje turi analitinių formų), tai nebūtų abejoję linksnio, vartojamo su prielinksniu priklausymu linksnių paradigmai, arba dėl šauksmininko, kuris neturi galūnės ir neina tradicine sakinio dalimi, būtų supratę, kad nulinė galūnė, paprasčiau – jos trūkumas, nėra bereikšmis.

Įsigilinus į gramatinę raišką, būtų suprasta, kad abi cirkumfikso dalys nebūtinai turi būti viename žodyje. Pažvelgus į kitas kalbas, matyti, kad priešdėlis gali būti ir sakinio gale (vokiečių kalbos rėminė konstrukcija). Jei būtų atkreiptas dėmesys į derinamųjų žodžių formas, tai nereikėtų kalbėti apie nekaitomuosius daiktavardžius ar bendrąją giminę ir t. t. Nors ir daug dirbta, bet pažinimo procesas be ribų: dar reikėtų tiksliau apsibrėžti žodžio ir morfemos, gramatinės reikšmės, gramatinės formos ir gramatinės kategorijos sąvokas. Atliktas didelis latvių kalbininkų konkrečių faktų tiriamasis darbas leidžia padaryti ir teisingas bendrojo pobūdžio teorines išvadas. Tai gali būti netolimos ateities tikslas. Norėtųsi, kad ir lituanistai pasiryžtų imtis tokio naujos gramatikos projekto, kuris latvių jau įgyvendintas.

Pačioje pabaigoje palinkėjimas lietuvių ir latvių kalbininkams išmokti abi kalbas taip, kad būtų galima naudotis abiejų šalių mokslinių tyrimų rezultatais ir ateityje parašyti gretinamąją latvių ir lietuvių kalbų gramatiką, kuri padėtų geriau suvokti kai kuriuos gramatikos reiškinius ir būtų naudinga bendrajai gramatikos teorijai.

LITERATŪRA

- Balkevičius Jonas 1998: *Lietuvių kalbos predikatinų konstrukcijų sintaksė*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Bankavs Andrejs, Jansone Ilga 2010: *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijās*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* 1996. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Endzelīns Jānis 1951: *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
- Girdenis Aleksas 1995: *Teoriniai fonologijos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Grundzüge einer deutschen Grammatik* 1981. Berlin: Akad. der Wiss. der DDR. Zentral inst. für Sprachwiss.
- Jablonskis Jonas 1957: *Rinktiniai raštai* 1. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Kalnača Andra 2004: *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Kaukienė Audronė 2006: *Sangrąžinių veiksmažodžių istorija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto Baltistikos centras.
- Kuryłowicz Jerzy 1968: *O rozwoju kategorii gramatycznych*. Kraków.
- Lithuanian Grammar* 1997: Vilnius: Baltos lankos.
- Mūsdienų latviešu literārās valodas gramatika* 1–2. Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959–1962.
- Paulauskienė Aldona 1979: *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžių kategorijos*. Vilnius: Mokslas.
- Paulauskienė Aldona 1989: *Gramatinės lietuvių kalbos vardažodžių kategorijos*. Vilnius: Mokslas.
- Paulauskienė Aldona 1994: *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Pottier B. 1962: *Systématique des éléments de relation*. Paris.
- Rosinas Albertas 1988: *Baltų kalbų įvardžiai*. Vilnius: Mokslas.
- Urbutis Vincas 1978: *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius Zigmās 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1. Vilnius: Mokslas.
- Бенвенист Эмиль 1974: *Общая лингвистика*. Москва: Наука.
- Бульгина Татьяна В. 1970: *Морфологическая структура слова в современном литовском литературном языке (в его письменной форме)*. – Морфологическая структура слова в индоевропейских языках. Москва: Наука.

Вандриес Ж. 1937: *Язык*. Москва.

Кацнельсон Соломон Д. 1972: *Типология языка и речевое мышление*. Ленинград.

Степанов Юрий С. 1971: *Семиотика*. Москва: Наука.

Степанов Юрий С. 1981: *Имена. Предикаты. Предложения*. Москва: Наука.

Īteikta 2014 m. rugsėjo 9 d.

ALDONA PAULAUSKIENĖ

Vilniaus universitetas

Balio Sruogos g. 8-1, LT- 10220 Vilnius, Lietuva

aldona.platukyte@gmail.com

MIROŚLAW JANKOWIAK

Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences

Fields of research: the Belarusian language, Polish „Kresy“ dialect,
Belarusian-Baltic-Polish linguistic frontier.

XXI A. PRADŽIOS LIETUVIŲ TARMĖS: GEOLINGVISTINIS IR SOCIOLINGVISTINIS TYRIMAS: ŽEMĖLAPIAI IR JŲ KOMENTARAI

Sudarytojos Danguolė Mikulėnienė,
Violeta Meiliūnaitė

Vilnius: Briedis, 2014, 459 p.

ISBN 978-9955-26-468-2

In 2014 the monumental work entitled *The Modern Geolinguistic Research in Lithuania: The Optimisation of Network Points and the Interactive Dissemination of Information* was published in Vilnius, which is the result of long-term work of famous linguists doing research on the Lithuanian dialects, the Polish, Belarusian and Russian languages / dialects in Lithuania.

After the Second World War the Lithuanians developed a network of residential points of the Lithuanian language towns, covering more than 720 towns. The collected material was the basis for the creation and issue of “The Atlas of the Lithuanian Language” (*Lietuvių kalbos atlasas*). The collected material, which is understandable, reflects the situation of the decades behind, it does not concern other languages spoken within the Lithuania SSR. On the other hand, it contains a classification of the Lithuanian dialects (1966) developed by Aleksas Girdenis and Zigmas Zinkevičius.

It has been 60 years since the material was gathered, Lithuania has regained its independence, the demographic and socio-economic situation has changed. The factors mentioned above have influenced the language situation in the state of Lithuania. Both the Lithuanian and Latvian linguists have commenced new extensive research in order to show the contemporary condition of the Lithuanian and Latvian dialects on the territory of Lithuania and Latvia. This is all the more im-

portant because both languages are spoken by few inhabitants (in the state and in exile the Lithuanian language by approximately 4 million, the Latvian language approximately by 2 million), and the language is still considered to be one of the most important elements of national identity in these countries.

In 2009 *The Atlas of the Baltic Languages. A prospect*¹ was issued by the Latvian Language Institute in Riga and the Institute of the Lithuanian Language in Vilnius, and in 2014 the first volume of the *Atlas*, presenting the plant vocabulary (*Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora*)². Another very important study is the book being reviewed now, crowning a multi-annual project entitled *The Modern Geolinguistic Research in Lithuania: The Optimisation of Network Points and the Interactive Dissemination of Information*. For three years (2010–2013) prof. Danguolė Mikulėnienė together with 33 colleagues and students was examining and analysing the Lithuanian dialects in the geolinguistic and sociolinguistic aspects.

The members of the project set several main objectives – to collect and publish the latest material depicting the central and peripheral Lithuanian dialects, to precisely determine the borders of the Lithuanian dialects and subdialects on the basis of the phonetic features analysis, to show the sociolinguistic situation in the entire area of the Lithuanian language and to carry out a preliminary analysis of the collected material. As many as 735 towns in Lithuania and 15 abroad were researched (in total approx. 5,000 hours of digital recordings), updating the network of dialectological points (some villages had already become extinct, and also new towns had been added) and creating a contemporary archive of the dialects of the XXI century.

The first part of the publication is devoted to theoretical aspects (theories, methodologies, terminology), as well as to the role and position of the Lithuanian dialectology within the world dialectology. The Authors stress that the very notion *geolinguistics* appeared in the Lithuanian dialectology only at the beginning of the XXI century. The traditional dialectology shows the language reality statically, and geolinguistics – dynamically. The Lithuanian dialects and subdialects required newer analysis and interpretation, which are consent to the achievements of the contemporary linguistics, regarding the linguistic, social and geographical aspects and with the latest terminology applied. For example, the Authors use the term *topolect* (after Chinese researcher, Victor H. Mairi), which relates to a code, which

¹ *Baltu valodu atlants*, Anna Stafecka, Danguolė Mikulėnienė, Riga / Vilnius, 2009.

² *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora. Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora. Atlas of the Baltic Languages. Lexis 1: Flora*. 2nd revised edition. Editing by Danguolė Mikulėnienė and Anna Stafecka. Vilnius: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas. The Latvian Language Institute of the University of Latvia and The Institute of the Lithuanian Language, 2013, 568 pp.

coexists on the same territory with other languages mutually incomprehensible, and topolects lack any independent linguistic identity. Thus, in respect of Lithuania the Authors treat as *topolects* all the local variants of the following languages: Polish, Belarusian, the local variant of the Russian language, Latvian.

The appropriate use of methodology (material collection and its elaboration) or terminology in this publication was very important, even crucial. Therefore, in the book we can find a detailed analysis and description of these issues (described by: Daiva Aliūkaitė, Violeta Meiliūnaitė, Jurgita Jaroslavienė, Danguolė Mikulėnienė).

The second fundamental chapter, written by Danguolė Mikulėnienė, Asta Leskauskaitė and Laura Geržotaitė is devoted to the geolinguistic research in Lithuania. The Authors presented the development of research starting from the pregeolinguistic stage (end of the XIX century) through the intense development of the linguistic geography (Kazimieras Būga) until the present days – the neogeolinguistic stage. The greatest work of the Lithuanian dialectologists undoubtedly was the issue of *The Atlas of the Lithuanian Language* in three volumes (showing vocabulary, phonetics and morphology in 376 maps). It included the material collected within 15 years, in more than 800 towns (beyond the borders of Lithuania – 13 additional points), and the archive consists of 30,000 metres of magnetic tape and 15,000 pages of manual notes – prepared by 600 people. Another important event was also the publication of the *Atlas of the Baltic Languages*, depicting the material of the area of Lithuania and Latvia. The latest period in the Lithuanian dialectology – the neolinguistic one – began together with the above-mentioned project, which resulted in the publication being now reviewed.

Next the Authors discuss the traditional classification of the Lithuanian dialects and subdialects, stressing that there were at least three types of selection depending on the rules adopted by various researchers (and more specifically – on the choice of the appropriate phonetic features). Within many years almost one-fifth of researched points were corrected, but it did not change significantly the network of the dialectological points. This new classification, subject to corrections – i.e. changing the subdialect names – did not change, however, the geolinguistic situation in Lithuania, although some elements of this classification reflect even the prewar administrative-territorial division.

The third chapter of the book (Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Janina Švambarytė-Valužienė and others) describes the geolinguistic situation of the Lithuanian dialects in the XXI century and the optimisation of the field points. The researchers, in relation to the traditional dialectology, supplemented the survey forms with the socio-demographic parameters. The regional variantivity was analysed not only from the point of view of one language / dialect; the development characteristic and changes of variantivity were not treated as the phenomenon

of a closed system, but as a derivative of the cross-system interactions. The researchers determined a 7-stage level of regionality of the respondent speech, based, among others, on such criteria as a place of birth, a place of the residence during a period of up to 18 years of age, origin of parents, the present place of residence. The particular levels of regionality are reflected in the language / dialect quality.

In order to optimise the research points, several factors were specified, which had been taken into consideration by previous researchers: the geographical criteria of the point determination (distance between points is 8–12 km), the administrative-territorial division (old villages and settlements, rarely small towns), the criteria of the dialect purity – selecting a village not on the basis of administrative location, but its assignment to a particular subdialect group; the name of the town (villages of foreign, non-Lithuanian names were avoided). The point is not always one town / village, this may be a central and peripheral towns. The Authors of this project and publication also defined a notion of an active and extinct point. An active point is a point where all three generations live and speak one dialect or subdialect in everyday life. In case of changes (e.g. the village is extinct or the neighbouring town/village became a centre) the number of the point remained the same, but its name was altered. An extinct point is a point where there is no indigenous population in a particular town/village (centre) or in its neighbourhood.

The analysis of the gathered material confirmed the traditional division of the Lithuanian territory into two major dialects – Samogitian and Aukštaitian, covering the ethnogenetic division. The materials also showed the changes taking place – for the western Samogitian subdialects the level of activity was assessed to be very low, in contrast to the area of the southern, eastern and northern Žemaitija Region, where there are few extinct points. In case of the Aukštaitian subdialects we can also notice a very well-preserved structure of the dialect among the respondents. Exceptions to this rule are those points, which are located outside of the borders of the country – for example in Belarus – they disappear there. A positive exception, in the opinion of the Authors, are the Lithuanian subdialects in the area around Puńsk in Poland, where they are active and of large prospects of survival in the near future. The national uniformity in most of the areas of Lithuania supports the linguistic uniformity and good preservation of the Lithuanian subdialects' structure. Where there is multilingualism, changes in the Lithuanian subdialects' structure are faster, as it takes place in the Vilnius Region.

Special attention should be given to Chapter IV (*The local variants of other languages in Lithuania*). In the majority of countries, during working on the dialect atlases of a particular language, other languages spoken in the area are not usually mentioned at all. The Authors not only took into account other languages and subdialects, but also described them on the basis of the latest field studies. Thus

the reader obtains a complete overview of the linguistic situation in the entire Lithuania. The Latvian language is described in the article by Gintarė Judžentytė (*The Latvian language in Lithuania*). The Polish language of Northern Borderlands is described by Kristina Rutkovska, the Belarusian subdialects – by Lilija Plygavka, and the Russian language – by Nadežda Morozova. The Polish language concerns three regions: the Vilnius Region, the Kaunas Region and the Ignalina-Zarasai Region. The Polish people in Lithuania represent a significant proportion of the population – approximately 200 thousand, of which in the alčininkai District Municipality the Poles are as many as 79.5%, in the Vilnius Region – 61.3%, in the Trakai District Municipality – 33.2%, and in the Švenčionys District Municipality – 27.4%. They preserve their traditions, including the mother tongue, perfectly well. In the Kaunas Region and in the Ignalina-Zarasai Region the situation presents worse. The Belarusian subdialects are quite commonly used by the elder generation of inhabitants living in the south-eastern part of the country. In case of the Russian language we should speak of the Old Believers' dialect (their villages were not researched separately by the Lithuanian researchers) and of the speech of the Russians living in numerous towns.

The research allowed not only to archive the contemporary condition of the Lithuanian dialects as well as other languages and subdialects spoken in Lithuania and in the neighbourhood, but also allow to do the long-term dialectological research and analysis of the linguistic situation on this territory, and even to make predictions of changes in the near future. The results of the linguists' work on this project showed the linguistic situation in Lithuania in a multi-layer and comprehensive way, and they constitute the great potential to analyse not only the particular dialects and subdialects, but also towards the general language and other languages (Polish, Belarusian, Russian, Latvian) spoken in various regions of the country.

The Authors draw our attention to the changes in the linguistic situation near the major cities (evolving process of urbanisation) even within the distance of dozens of kilometres from the centres. It is difficult to speak of the dialect in these places. Existence of other languages makes the situation more colourful – especially in Vilnius and Klaipėda (the Russian language). On the other hand, the speech of the Kaunas Region preserved the dialectal structure very well, which results from, among others, homogeneous structure of the population. In this chapter the Authors presented the contemporary classification of the dialects regarding the particular subdialect groups and their centres. The subdialects are better preserved in places where the speakers had its better symbolic awareness, which is better in the area of, for instance, Žemaitija and not Aukštaitija. In particular, in the eastern Aukštaitija it is difficult to recognise good preservation of the subdialect structure – the coexistence of various languages (Polish, Belarusian) caused the convergence – mutual influence of the languages and their assimilation.

The study being reviewed is of paramount importance as it presented the system of not only the linguistic and geographical factors, but also the social and cultural features. The methodology adopted enabled to analyse the linguistic continuum in Lithuania both at vertical and horizontal levels, liberating the Lithuanian dialectology from the classic research methods, showing only a fragment of the linguistic reality. The Lithuanian dialects are preserved in the majority of places marked earlier in *The Atlas of the Lithuanian Language*, but at present they are characterised by changeability and dynamism, and not stability like decades ago. The lowest vitality concerns the subdialects of western Žemaitija and southern and eastern Aukštaitija, the highest vitality – the Samogitian dialects. The research carried out by the Authors perfectly show disappearing and speaking of dialects, and creation of new, so-called derivative dialects. The eldest generation of speakers represents in the best way the static dialect model (horizontal changeability), middle-aged generation – huge dynamism (vertical changeability) – convergence with other languages or similarity to the literary language. The most multidimensional is the language of the youngest generation of speakers, and it is going to shape the linguistic situation in the near future. It will be the language that should be re-examined in the decades again so as to observe the changes in the language.

The presented book is an extremely important publication and even of crucial significance for the Lithuanian dialectology. It is not only the large material meticulously and professionally collected by the experienced linguists, but also the extensive analysis and interpretation carried out with the application of the latest methodologies. During the three year project the Authors performed titanic work. They collected the material of the entire territory of Lithuania, which enabled to compare the contemporary linguistic situation with the old research results, and it will be a very good benchmark for next field studies carried out in the future. Apart from an innovative approach to the geolinguistic research, special attention is attracted by the fact that the Authors took into account other languages spoken in the territory of Lithuania – Belarusian, Latvian, Polish and Russian. All the above mentioned facts allowed to present the real linguistic situation in Lithuania, including all the linguistic, social and administrative factors. The publication is of great archive-cognitive importance. The Authors put a lot of effort to supplement each chapter with numerous colourful maps, diagrams and charts, which together with several appendices give a perfect opportunity to compare the contemporary situation in the XXI century village with the situation of decades ago. In the publication there are 14 maps (for comparison, the old one – from *The Atlas of the Lithuanian Language* – and the contemporary one), showing the latest tendencies as regards the structure of the Lithuanian dialects and subdialects, including one map showing distribution of the Belarusian, Latvian, Polish and Russian language

points. At the end of the publication we can find an extensive appendix (concerning the research methodology, questionnaires, the list of the researched points – together with the names and numbering of *The Atlas of the Lithuanian Language* and the new ones, invented for the purposes of this project).

The presented work: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai* constitutes also a perfect and thorough compendium of knowledge for researches of the Lithuanian dialects and language, people dealing with the Polish, Belarusian and Russian languages functioning in the territory of Lithuania, issues concerning the linguistic borders, as well as for the Baltic Studies students. The part of the materials gathered and elaborated by the Authors is available on a specially created website www.tarmes.lt, which allows the reader to have easy access to the results of the Lithuanian dialectologists (prepared in Lithuanian and English).

Habded on 5 September 2014.

MIROSLAW JANKOWIAK

Instytut Slawistyki PAN

ul. Bartoszewicza 1B / 17, 00-337 Warszawa, Poland

mirek.jankowiak@gmail.com

Nurodymai autoriams

Žurnale spausdinami straipsniai lietuvių, latvių, anglų, vokiečių, prancūzų ir rusų kalbomis. Atskirai susitarus su redakcija, gali būti spausdinami ir kitomis kalbomis. Skelbiami mokslo straipsniai, diskusinės publikacijos, kalbos leidinių recenzijos.

Straipsnio apimtis iki 40 000 spaudos ženklų, diskusinių publikacijų iki 10 000 spaudos ženklų, recenzijų – iki 20 000. Didesnės apimties straipsniai spausdinami tik atskirai susitarus su redakcija, redaktorių kolegijos sprendimu.

Straipsnius reikia pateikti elektronine forma – *Microsoft Word* ir *Adobe PDF* formatu (*.doc, *.rtf, *.pdf). Pageidautina, kad straipsniai būtų parašyti ne žemesne kaip *MS WinWord* 2000 versija. Tekstas turi būti surinktas *Unikodo* standarto šriftais. Iliustracijos pateikiamos atskiru failu, ne mažesne kaip 300 dpi skyra. Straipsnyje turi būti pažymėta iliustracijos vieta.

Prieš tekstą nurodomas visas autoriaus vardas ir pavardė, institucija, išvardijamos autoriaus pagrindinių mokslinių tyrimų kryptys, pateikiama iki 200 žodžių anotacija ir 5 esminių žodžių sąrašas lietuvių ir anglų kalbomis. Teksto pabaigoje nurodoma įteikimo (gavimo) data, autoriaus darbovietės arba namų ir elektroninio pašto adresas. Po straipsnio pateikiama santrauka anglų kalba, po straipsnių kitomis kalbomis būtina ir lietuviška santrauka.

Santraukos nerašomos recenzijoms, diskusinėms publikacijoms.

Cituojamos literatūros nuorodos pateikiamos tekste skliaustuose: autoriaus pavardė, publikacijos metai ir po dvitaškio puslapis, pvz.: (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). Kolektyvinių darbų nurodoma raidinė pavadinimo santrumpa. Straipsnio gale pateikiamas literatūros sąrašas, pvz.:

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Aptariamieji kalbos duomenys pateikiami pasviruoju šriftu.

Žurnalui įteikti straipsniai anonimiškai recenzuojami dviejų recenzentų, skiriamų redakcijos.

Guidelines for contributors

ALL publishes scientific articles, discussion papers and critical reviews. Submissions should be written in Lithuanian, Latvian, English, German, French, or Russian. Submissions in other languages can be accepted upon consultation with the editors only.

The length of an article should not exceed 40,000 characters, that of a discussion paper 10,000 characters and that of a review 20,000 characters. Longer works will be published only by consent of the editor and the editorial board.

Articles should be submitted in two formats: Microsoft Word and Adobe PDF. It is requested to use MS WinWord 2000 or later versions, using the *.doc or *.rtf format. The main body of the text should be typed in standard Unicode fonts. Illustrations of not less than 300 dpi resolution should be presented in a separate file.

The first page of a submission should contain the full name and surname of the author, the author's affiliation, the main topics of the author's scientific research, an abstract (up to 200 words) and 5 keywords in English. Date of the submission, postal address of the author's institution or home and e-mail address should be added on the last page. The final version of the article should be accompanied by a summary in English, which will be translated into Lithuanian by the editorial staff. Summaries are not necessary for reviews and discussion papers.

Literature cited in the text should be given in brackets: author's name, year of publication, colon, page number(s), e.g., (Ambrazas 2006: 182; Žilinskienė 2002: 174). The title of collective works should be abbreviated. At the end of the article a bibliography should be given, e.g.,

Ambrazas Vytautas 2006: *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Žilinskienė Vida 2002: Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos moksliniame stiliuje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 173–178.

Linguistic forms cited in the text should be given in italics.

All submissions will be peer reviewed by two reviewers chosen by the editorial board.

ACTA LINGUISTICA LITHUANICA LXXI

Lietuvių kalbos institutas

Institute of the Lithuanian Language

Viršelio dailininkė *Elena Švobaitė*

Redaktorė *Loreta Rogienė*

Vertėja *Vaida Kavaliauskaitė*

Maketuotoja *Nijolė Juozapaitienė*

SL 655. 25 sp. l. Tiražas 250 egz.

Išleido Lietuvių kalbos institutas, Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius

Spausdino UAB *Petro ofsetas*, Naujoji Riovonių g. 25C,

LT-03153 Vilnius

